

ISSN 1817-3772

ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК ДОНБАСУ

науковий журнал

2019

№ 3(57)

Київ – Старобільськ

Економічний вісник Донбасу Экономический вестник Донбасса Economic Herald of the Donbas

Науковий журнал № 3 (57) 2019

Заснований у 2004 році

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 14442-3413 ПР видано Міністерством юстиції України 14.08.2008 року

Журнал внесений до переліку наукових фахових видань України (економічні науки).

Постанова Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 1-05/4

Рекомендований до друку рішеннями Вчених рад

Інституту економіки промисловості НАН України (протокол № 11 від 10.09.2019 р.)

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 2 від 27.09.2019 р.)

Журнал індексується українською загальнодержавною реферативною базою даних "Україніка наукова" (угода про інформаційну співпрацю №30-05 від 30.03.2005 р. Видання включено до міжнародної наукометричної бази

"Наукова електронна бібліотека E-Library.Ru (Російського індексу наукового цитування – РІНЦ)" – договір №571-09/2013 від 16.09.2013 р. Видання індексується вільно доступною системою GoogleScholar.

У 2016 році журнал включено до наукометричної бази Research Bible (Токіо, Японія).

Статті видання індексуються в наукометричній базі IndexCopernicus (Польща) з 2015 р.

Засновники:

Державний заклад "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка",
Інститут економіки промисловості Національної академії наук України

Міжнародна наукова рада

Голова Ради – Амоша О. І., академік НАН України, доктор економічних наук, професор,
директор Інституту економіки промисловості НАН України (Україна);

Савченко С. В., доктор педагогічних наук, професор, ректор Луганського національного
університету імені Тараса Шевченка (Україна);

Пономаренко В. С., доктор економічних наук, професор, ректор Харківського національного
економічного університету ім. С. Кузнеця (Україна);

Иван Марчевски, PhD (Economics), доцент, ректор Господарської академії ім. Д. А. Ценова (Болгарія);

Шимов В. М., доктор економічних наук, професор, ректор Білоруського державного економічного університету (Білорусь);

Вольчик В. В., доктор економічних наук, професор Південного Федерального університету (Росія);

Павлов К. В., доктор економічних наук, професор Іжевського державного університету (Росія);

Фатеев В. С., доктор економічних наук, професор Гродненського державного університету (Білорусь);

Краузе Г., DrHab (Technique), президент Міжнародного центру науки і техніки (Німеччина);

Хагеманн Н., PhD (Economics), Центр дослідження навколишнього середовища ім. Гельмгольца (Німеччина);

Данило Лучес, PhD (Sociology), професор, Західний Університет Тимішоари (Румунія);

Богдан Надолу, PhD (Sociology), професор, Західний Університет Тимішоари (Румунія);

Кушнірович Н. О., PhD (Economics), доцент, Академічний центр Руппін (Ізраїль);

Столяров В. Ф., доктор економічних наук, професор, ректор Буковинського університету (Україна);

Пайонк К., DrHab (Economics), професор, Інститут розвитку міжнародної співпраці (Республіка Польща);

Джвігол Х., DrHab (Economics), професор Сілезької політехніки в Глівіцах (Республіка Польща);

Глінковська-Краузе Б., DrHab (Economics), Лодзінський університет (Республіка Польща);

Квілінські А., PhD (Economics), Лондонська академія науки і бізнесу (Лондон, Англія)

Редакційна колегія:

Головний редактор

Ляшенко В. І., доктор економічних наук, професор

Заступник головного редактора

Чеботарьов В. А., доктор економічних наук, професор

Відповідальний секретар

Чеботарьова Н. М., кандидат економічних наук, доцент

Члени колегії:

Александров І. О., доктор економічних наук, професор

Амоша О. І., академік НАН України, доктор економічних наук, професор

Булєєв І. П., доктор економічних наук, професор

Дементьев В. В., доктор економічних наук, професор

Драчук Ю. З., доктор економічних наук, професор

Дубницький В. І., доктор економічних наук, професор

Кабанов А. І., доктор економічних наук, старший науковий співробітник

Колосов А. М., доктор економічних наук, професор

Макогон Ю. В., доктор економічних наук, професор

Махортов Ю. О., доктор економічних наук, професор

Осадча Н. В., доктор економічних наук, доцент

Пушак Я. Я., доктор економічних наук, професор

Шевцова Г. З., доктор економічних наук, доцент

ЗМІСТ

НАУКОВІ СТАТТІ

Економічна теорія та історія

1. **Разумова Г. В.** Комплементарний підхід до вивчення розвитку національної економіки 4
2. **Паничок М. Ю., Кривуля П. В.** Пристосовність різних підходів щодо інтерпретування категорій «ефект» та «ефективність» для вирішення завдань оцінювання використання економічного потенціалу регіону 10

Міжнародна та регіональна економіка

3. **Савельєв Є. В., Куриляк В. Є., Куриляк М. Ю.** Вишеградська четвірка та Україна в контексті розвитку євроінтеграційних процесів 21
4. **Двігун А. О.** Децентралізація: упровадження нової системи адміністративно-територіального устрою 30
5. **Сердюк О. С.** Трансформація енергетичної системи: оцінка соціально-економічних наслідків для старопромислових шахтарських регіонів 37
6. **Аббасова Ш. А., Оруджева М. Ш., Оруджева Т. В.** Аналіз структури інвестицій и его влияние на достижение независимости экономики страны от нефтяных ресурсов 45
7. **Науменко Н. Ю.** Теоретико-методологічні аспекти інформаційно-психологічної безпеки в послідовності держава – регіон – суспільство – людина 49
8. **Кочешкова І. М.** Можливі форми підприємств з переробки промислових відходів і джерела фінансування їх створення та функціонування.....63

Фінанси

9. **Артеменко Д. М.** Розвиток методичного забезпечення проведення вартісної оцінки прав вимоги за зобов'язаннями, що виникають внаслідок здійснення кредитних операцій в Україні 70
10. **Уманець Т. В.** Стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів України на засадах фінансової децентралізації 83
11. **Столярова В. В., Овчаренко Т. В., Калашнікова Л. М.** Становлення бюджетного федералізму в Україні та особливості сучасного Донбасу 89

Маркетинг

12. **Швец В. Я., Бойченко М. В.** Аутсорсинг в логістиці автомобільних вантажоперевезень в Україні: стан, проблеми та перспективи 103
13. **Стеблюк Н. Ф., Копейкіна Є. В.** Дослідження поведінки споживачів на ринку освітніх послуг 109
14. **Беруцька С. Я., Колесников С. О.** Поточний стан та перспективи розвитку агропромислового сектору України в контексті євроінтеграції 115

Менеджмент

15. **Ринкевич Н. С.** Організаційна культура підприємств: виклики, загрози та тенденції.....123

Менеджмент інновацій

16. **Азьмук Н. А.** Штучний інтелект у процесі праці у цифровій економіці: нові виклики та можливості 137
17. **Прогнімак О. Д.** Новітні моделі зайнятості як фактор розбудови креативної економіки України.....146

Менеджмент персоналу

18. **Чеботарьов В. А., Глінковська-Краузе Б., Чеботарьов Є. В.** Менеджмент персоналу економічних підрозділів підприємств: обґрунтування вихідних інноваційних засад забезпечення 156
19. **Ровенська В. В., Саржевська Є. О.** Управління персоналом закладів охорони здоров'я в нових умовах господарювання та перспективи розвитку в Україні.....162
20. **Гітис Т. П., Клименко С. С., Челов'ян М. О.** Дослідження сучасного стану заробітної плати в Україні у контексті забезпечення соціальної справедливості 169
21. **Крапівіна Г. О.** Нестандартні форми зайнятості: світовий досвід розвитку (на прикладі волонтерства та волонтуризму).....176
22. **Хандій О. О., Шамілева Л. Л.** Вплив цифрових трансформацій на економіку та сферу праці: соціально-економічні ризики та наслідки 181

ДИСКУСІЙНИЙ КЛУБ

Соціально-економічні проблеми Донбасу

23. **Амоша О. І., Вишневський В. П., Ляшенко В. І., Харазішвілі Ю. М., Підоричева І. Ю., Мадих А. А., Охтень О. О., Дасів А. Ф., Міночкина О. М.** Індустрія 4.0: напрямки залучення інвестицій з урахуванням інтересів вітчизняних виробників 189
24. **Іванов С. В., Ляшенко В. І., Харазішвілі Ю. М., Кучеров А. В., Коритько Т. Ю.** Локалізація та ліквідація наслідків катастрофи доквілля на Донбасі 217
25. **Столяров В. Ф., Шинкарьок О. В.** Соціально адекватний менеджмент регіонального людського розвитку в Українському Донбасі та на Поділлі (виклики, наміри та реалії виміру: 2003–2013; 2017–2027): Частина 2 – Парадигма людяності, гармонії та місці регіону..... 241
26. **Харазішвілі Ю. М., Ляшенко В. І.** Стратегічні сценарії сталого розвитку та інституційні умови досягнення 282

НАШІ ЮВІЛЯРИ

27. **Інституту економіки промисловості НАН України 60 років!** 303
28. **КОЛОСОВУ АНДРІЮ МИКОЛАЙОВИЧУ – 75!**.....306

НАУКОВІ СТАТТІ

Економічна теорія та історія

УДК 330.5

doi: 10.12958/1817-3772-2019-3(57)-4-9

Г. В. Разумова,

кандидат економічних наук,

ORCID 0000-0003-4432-4050,

ДВНЗ «Придніпровська державна академія
будівництва та архітектури», м. Дніпро

КОМПЛЕМЕНТАРНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Національна економіка є складною, багатоаспектною системою, тому її розвиток слід розглядати як розвиток економічної системи. При цьому складність економічних систем та швидкоплинність економічних процесів потребують постійного вивчення, аналізу, перегляду та розширення теоретичних підходів і концепцій дослідників, а також дослідження закономірностей розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж багатьох сторіч ідеї про розвиток формувалися в науковому світогляді, її виникнення належить Геракліту, що розкрито у його діалектиці. Дослідженню феномену розвитку та його типів присвячено наукові праці багатьох українських та закордонних вчених, таких як: В. Геєць, А. Гриценко, І. Землякова, О. Кондратюк, Ю. Кулинич, Л. Крючко, В. Павленко, А. Сен, Н. Стахов, С. Халатур, Т. Шульц та інші.

Аналіз різних підходів до вивчення розвитку, його класифікації та типології засвідчили, що немає загальноприйнятого підходу до цих питань. Саме тому наше дослідження присвячено вирішенню наукової проблеми обґрунтування теоретичних положень щодо вивчення розвитку національної економіки та його типів.

Метою роботи є розробка комплементарного підходу, який передбачає вивчення розвитку з використанням методу типології та доповненням його методом класифікації.

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз показав, що поширеним є визначення розвитку як процесу, в результаті якого відбувається зміна якості чого-небудь або перехід від одного якісного стану до іншого, вищого [1].

Кембриджський словник трактує розвиток (development) як процес, в якому хтось або щось росте чи змінюється та стає більш прогресивним [2].

Людиноцентричність сучасних підходів до визначення розвитку розкривається у підході індійського економіста Амартія Сена та американського економіста, лауреата Нобелівської премії з економіки Теодора Шульца. А. Сен визначає розвиток як процес розширення реальних прав і свобод, якими

користуються члени суспільства [3]. Т. Шульц розглядав розвиток не тільки як підвищення темпів економічного зростання, а й інвестиції в людський капітал, ліквідацію бідності [4].

Проведене дослідження продемонструвало, що науковці, словники та інші джерела інформації пропонують різні види розвитку та їх поєднання:

– економічний розвиток – це процес підвищення рівня життя і добробуту населення країн, що розвиваються, за рахунок підвищення доходу на душу населення. Зазвичай це досягається збільшенням індустріалізації по відношенню до аграрного сектору. У свою чергу економічне зростання, як правило, розглядається як зростання реального рівня чистого національного продукту [5, с. 144-145];

– соціальний розвиток полягає в підвищенні добробуту кожної людини в суспільстві з метою розкриття нею свого потенціалу. Успіх суспільства пов'язаний з добробутом кожного громадянина [6];

– інноваційний розвиток – зміни, які спрямовані на оновлення та якісне зростання ефективності процесів або продукції, що супроводжується переходом на новий рівень системної організації. Основними підходами до вивчення є: предметно-технологічний (інноваційний розвиток – кінцевий результат наукової чи науково-технічної діяльності) та функціональний (інноваційний розвиток, пов'язаний із функціями створення, впровадження, поширення нововведень та реалізації інноваційних проєктів) [7];

– екологічний розвиток – це такий розвиток, який враховує екологічні обмеження для даного історичного моменту, його направлено на збереження природних та антропогенних умов і ресурсів життя [8];

– гуманітарний розвиток – це модель розвитку, що орієнтована на максимальне розкриття потенціалу кожної людини і соціуму в цілому через створення гідних умов для самореалізації – інтелектуальної, культурної, творчої [9];

– політичний розвиток – об'єктивні зміни у політичному житті та характеристиках політичного процесу;

– та інші.

При цьому, досить поширеною є практика використання не окремих видів розвитку, а їх поєднання.

Так, В. Павленко вводить таке поняття, як «збалансований розвиток», зміст якого визначає як незворотність регулятивних заходів щодо досягнення спрямованості змін у соціально-економічній системі за рахунок закономірно визначених пропорцій кількісного та якісного відтворення соціальної, економічної, екологічної підсистем, а також їх регіональних складових [10].

Тлумачний словник «Macmillan Dictionary of Modern Economics» визначає категорію «сталий розвиток» як максимізацію чистих вигод економічного розвитку при умові збереження природних ресурсів [5, с. 481].

Аналогічне по суті визначення дає філософський енциклопедичний словник у тлумаченні стійкого розвитку «як системи уявлень та соціально-філософських ідей про умови і спрямованість суспільного розвитку, за якого уможливується досягнення гармонізації й узгодженості основоположних чинників соціоприродної еволюції людини, суспільства і природи. Поняття «стійкості» тлумачиться як спроможність подолати дисбаланс соціальної динаміки, запобігти кричущим диспропорціям і дисфункціям, що за сучасних умов загрожують підвалинам існування людства» [11].

Дослідження ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» розкриває сутність реконструктивного типу економічного розвитку, який науковці під керівництвом А. Гриценка розглядають як соціально спрямований, націлений на забезпечення соціальної рівноважності та справедливості. Реконструктивний економічний розвиток націлений, крім того, на корінну перебудову структури економіки, що реалізує сутнісні особливості та переваги України (її самість) в усіх аспектах (географічному, геополітичному, природному, господарському, історичному, ментальному, поведінковому і т.ін.) в тій мірі, в якій вони впливають на економічний розвиток [12]. А. Гриченко визначає, що «реконструктивний розвиток – це поєднання інтровертного, інклюзивного та інноваційного розвитку, спрямованого на вирішення внутрішніх проблем країни для забезпечення добробуту громадян шляхом корінної перебудови структури економіки та розгортання її внутрішніх потенцій у рефлексивній взаємодії із зовнішнім середовищем» [13].

Поширеним є поєднання соціального та економічного розвитку як в наукових джерелах, так і в законодавстві. Так, С. Халатур та І. Землякова зазначають, що соціально-економічний розвиток – це процес безупинної зміни матеріального базису виробництва, а також усієї сукупності різноманітних відносин між економічними суб'єктами та соціальними групами населення [14].

Проведений аналіз наукових праць таких вчених, як Н. Стахова [15], О. Кондратюк [16], Ю. Ку-

лична [17], Л. Крючко [18] та інших, дозволяє виділити екстенсивний, інтенсивний, детенсивний та інноваційно-орієнтований розвиток.

Екстенсивний розвиток (розширення) – це спосіб економічного зростання, досягнення основних цілей шляхом кількісної зміни виробничих чинників (додаткових матеріальних і людських ресурсів) на основі існуючого науково-технічного рівня.

Інтенсивний розвиток (посилення) – це спосіб економічного зростання, що передбачає використання передових науково-технічних досягнень для підвищення продуктивності та результативності соціально-економічної системи й поліпшення організації виробництва.

Наступним є детенсивний розвиток, при якому для виробництва одиниці додаткової продукції необхідно збільшення обсягів ресурсів більш як на одиницю. При такому розвитку відбувається погіршення технічного та технологічного рівнів виробництва, національна економічна система загалом деградує через нераціональне використання ресурсів.

Слід зазначити, що екстенсивний, інтенсивний та детенсивний розвиток у чистому вигляді майже не зустрічаються на практиці, вони, як правило, поєднуються, але при цьому один із них є переважаючим.

На сучасному етапі розвитку більшість країн змушена обрати прийнятний для себе шлях розвитку, який здатен був би забезпечувати конкурентоспроможність як на мікро-, так і на макрорівні, та орієнтувати економіку на довгострокове зростання.

Так, технологічні досягнення та розвиток інформаційного середовища призвели до появи інноваційно-орієнтованого розвитку, головною ознакою якого є створення конкурентних переваг за рахунок:

- використання принципово нових прогресивних технологій;
- випуску високотехнологічної продукції;
- використання прогресивних організаційних та управлінських рішень;
- створення технопарків, технополісів, запровадження політики ресурсозбереження, інтелектуалізації виробничої діяльності та сервізації економіки тощо.

Інноваційно-орієнтований розвиток дедалі більше стає тим фундаментом, який визначає економічну міць країни та її перспективи на світовому ринку. В країнах, що належать до інноваційних лідерів, спостерігається висока концентрація найбільш рентабельних видів бізнесу, переважно високотехнологічна структура національного виробництва, винесення за межі власної країни промислово-технологічного циклу виробництва, які є екологоємними, ресурсоємними тощо, зосередження найбільших фінансових потоків [18].

У науковому проекті ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» під керівництвом А. Гриценка зазначаються інтровертний (спрямований на вирішення внутрішніх проблем країни як особливого соціоекономічного утворення) та інклю-

живний розвиток (забезпечує включеність у зовнішнє середовище для вирішення внутрішніх завдань країни) [12].

Крім розглянутих вище, розвиток можна розподіляти на [19]:

– відмежований розвиток – це розвиток, що ґрунтується на динаміці внутрішнього ринку та спи-рається на приватне підприємництво, приватні ін-вестиції, споживання домашніх господарств;

– асоційований – орієнтований на експорт роз-виток, за яким національна економіка отримує ім-пульс розвитку за рахунок інтеграції в міжнародний поділ праці;

– асоціативно-дисоціативний розвиток – це ро-звиток, що починається з підйому експортного сек-тору;

– дисоціуючий державно-капіталістичний роз-виток – це розвиток, за яким держава направляє значні ресурси в інвестиції та попит;

– дисоціуючий державно-соціалістичний роз-виток – розвиток, що пов'язаний з країнами, які мали статус периферійних в традиційній економіці. Еко-номіки цих країн були відокремлені від репродук-тивного процесу світової капіталістичної системи. Держава максимізувала свої функції як господарю-ючого суб'єкта та не враховувала ринково орієнто-ваних інвестиційних оцінок і прибуткових рішень по використанню обмежених ресурсів;

– запізнілий (відкладений) розвиток – це розви-ток, що передбачає перехід від периферійних еконо-мік до розряду індустріальних країн.

Вивчення різних видів розвитку дозволило ви-значити основну класифікаційну ознаку, яка є пер-шочерговою по відношенню до цього поняття з точки зору методології побудови його оцінки. На нашу думку такою ознакою є агрегованість.

Одним з перших, хто почав використовувати спеціальну дослідну методіку агрегування, став З. Хельвіг. Техніка агрегування ґрунтується на ви-користанні певної моделі системи, яка визначає, що повинно ввійти до складу системи та моделі її структури з точки зору дослідника.

Вибір такої ознаки для класифікації передбачає виділення видів розвитку за агрегованістю оцінки, згідно з якою можна виділити розвиток окремої сфери, розвиток регіону, розвиток галузі та розвиток національної економіки. Будь-які інші види роз-витку (економічний, соціальний, екологічний, інно-ваційний, політичний та інші) мають розглядатися вже по відношенню до конкретного об'єкту як кон-кретизований підвид розвитку в межах виокремле-них вище видів (наприклад, економічний розвиток сфери освіти, економічний розвиток галузі, еконо-мічний розвиток регіону, економічний розвиток на-ціональної економіки тощо).

Підвиди розвитку можуть виділятися залежно від мети дослідника щодо вивчення певного аспекту функціонування окремої сфери соціально-економіч-ної системи, галузі, регіону чи національної еконо-

міки в цілому. Тому вичерпну класифікацію в да-ному разі сформувати неможливо.

Водночас, цікаво визначитись з типами роз-витку національної економіки як соціально-еконо-мічної системи.

На наш погляд, доцільно виокремити наступні критерії типології:

– характер змін (розвиток у вигляді прискорення чи вповільнення темпів змін за ключовими показниками);

– еластичність до впливу (еластичний та не-еластичний до регуляторного впливу розвиток);

– складність об'єкту (загальний та частковий розвиток).

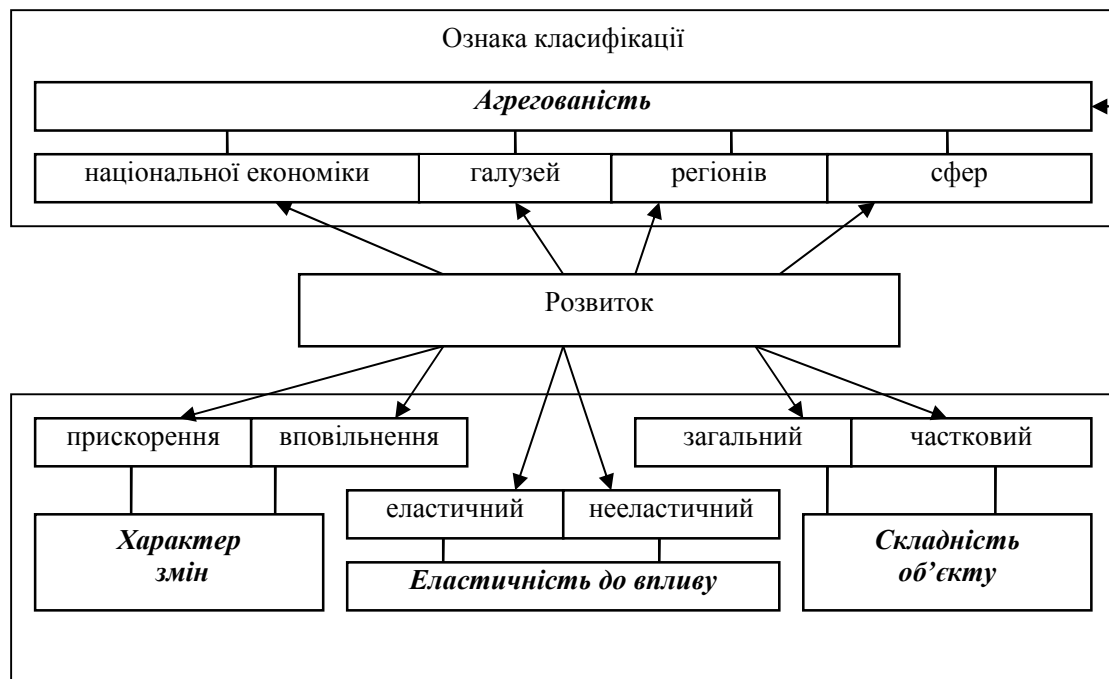
При цьому, на нашу думку, доцільним є одно-часне застосування критеріїв типології та ознаки класифікації, тобто варто приділити увагу побудові типологічної структуризації розвитку. Це стає мож-ливим лише за умови використання комплементар-ного підходу, який у нашому дослідженні передба-чає вивчення розвитку з використанням методу ти-пології та доповненням його методом класифікації (див. рисунок).

У цьому контексті комплементарність у здійс-ненні нашого дослідження передбачає використання для опису та структурування розвитку поєднання його типів для окремого виду, які в сукупності дава-тимуть найбільш повну якісну його характеристику. Тобто в результаті проведення дослідження ми отримуємо інформацію не про абстрактні властиво-сті розвитку, а про конкретні властивості розвитку національної економіки за сферами згідно її дослід-ницької структуризації.

Таким чином, представлений комплементар-ний підхід до вивчення розвитку дозволяє розгля-дати розвиток національної економіки з декомпо-нуванням за її найважливішими сферами та розподі-ляти їх відповідно прискоренню чи вповільненню розвитку, а також дає змогу встановити, наскільки розвиток в окремій сфері національної економіки є еластичним до впливу регулювання.

Висновки. Дослідження різних видів розвитку дозволило визначити основну класифікаційну ознаку, яка є першочерговою по відношенню до по-няття «розвиток» з точки зору методології побудови його оцінки. Такою ознакою, на нашу думку, є агре-гованість, що передбачає виділення видів розвитку за агрегованістю оцінки (розвиток окремої сфери, розвиток регіону, розвиток галузі та розвиток націо-нальної економіки).

Запропонований комплементарний підхід до вивчення розвитку національної економіки передба-чає органічне поєднання окремих елементів класи-фікації та типології розвитку, що дозволяє розгля-дати розвиток національної економіки з декомпо-нуванням за її найважливішими сферами та розподі-ляти їх відповідно прискорення чи вповільнення. Представлений підхід також дає змогу встановити, наскільки розвиток в окремій сфері національної економіки є еластичним до впливу до регулювання.

Рисунок. Типологічна структуризація розвитку із застосуванням комплементарності
Розроблено автором.

Література

1. **Портал** української мови та культури. URL: <https://www.slovnuk.ua>. 2. **Cambridge Dictionary**. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/development>. 3. **Сен А.** Развитие как свобода. Москва : Новое изд-во, 2004. 431 с. 4. **Schultz T. W.** Investment in Human Beings. Chicago: University of Chicago Press, 1962. 563 p. 5. **Словарь** современной экономической теории Макмиллана. Москва: ИНФРА-М, 2003. 608 с. 6. **What is social development?** Economic and Social Inclusion Corporation. URL: https://www2.gnb.ca/content/gnb/en/departments/esic/overview/content/what_is_social_development.html. 7. **Горбач Л. М., Кобук А. Л.** Інноваційний розвиток у сучасному світі: основні підходи до вивчення. URL: http://www.confcontact.com/2017-ekonomika-i-menedzhment/10_gorbach.htm. 8. **Григорьев В.А., Огородников И.А.** Экологизация городов в мире, России, Сибири. Новосибирск, 2001. URL: https://ecodelo.org/9008-ekologizatsiya_gorodov_v_mire_rossii_sibiri-metodicheskie_razrabotki. 9. **Концепція** гуманітарного розвитку України на період до 2020 року (проект). Національна академія наук України, секція суспільних і гуманітарних наук. URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/2-1444126133.pdf>. 10. **Павленко В. П.** Методологічні засади державного регулювання національної економіки: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.03 / НДЕІ Мін-ва економіки України. Київ, 2015. 366 с. 11. **Філософський** енциклопедичний словник. НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди. Київ: Абрис, 2002. VI, 742 с. 12. **Реконструктивний** тип економічного розвитку та основні напрями його реалізації в Україні. Науковий проект ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (кер. Гриценко А.А.). 2016. URL: http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2017/01/%D0%A0%D0%A2%D0%95%D0%A0_2016_%D0%A1%D0%B0%D0%B9_%D1%82.pdf. 13. **Кейнс Дж. М.** Общая теория занятости, процента и денег. Москва: Прогресс, 1978. 675 с. 14. **Халатур С. М., Землякова І. С.** Дослідження поняття «економічний розвиток». URL: http://www.rusnauka.com/14_KPSN_2017/Economics/14_223609.doc.htm. 15. **Стахова Н. П.** Роль оборотного капіталу в процесі інтенсифікації виробництва. *Економічні науки. Серія: Економіка та менеджмент*. 2012. № 9 (2). С. 489-498. 16. **Кондратюк О. І.** Основні напрями економічного розвитку підприємств у сучасних умовах. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 1 (1). С. 257-266. 17. **Кулинич Ю. М.** Оцінка типу економічного розвитку окремих підприємств молочної промисловості України. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2013. № 2. С. 85-89. 18. **Крючко Л. С.** Інноваційний тип розвитку в умовах економічної глобалізації. *Ефективна економіка*. № 4. 2010. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=199>. 19. **Ковалева Е. А.** Роль государственного заказа в развитии региона. *Вестник Челябинского государственного университета. Экономика*. 2009. № 1 (139). Вып. 17. С. 57-63. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-gosudarstvennogo-zakaza-v-razvitiya-regiona>. 20. **Смирнова І. І., Михайлюта Є. І.** Сталый розвиток в Україні: теоретичні аспекти. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1 (51). С. 10-14.

References

1. Portal ukrainiskoi movy ta kultury [Ukrainian language and culture portal]. (n.d.). Retrieved from <https://www.slovnuk.ua> [in Ukrainian].

2. Cambridge Dictionary. (n.d.). Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/development>.
3. Sen A. (2004). *Razvitiye kak svoboda* [Development as freedom]. Moscow, New Publishing House [in Russian].
4. Schultz T. W. (1962). *Investment in Human Beings*. Chicago: University of Chicago Press. 563 p.
5. Slovar' sovremennoy ekonomicheskoy teorii Makmillana [Dictionary of Macmillan's modern economic theory]. (2003). Moscow, INFRA-M [in Russian].
6. What is social development? Economic and Social Inclusion Corporation. (n.d.). Retrieved from https://www2.gnb.ca/content/gnb/en/departments/esic/overview/content/what_is_social_development.html.
7. Horbach L. M., Kobuk A. L. Innovatsiyni rozvytok u suchasnomu sviti: osnovni pidkhody do vyvchennia [Innovative development in the modern world: basic approaches to studying]. (n.d.). Retrieved from http://www.confcontact.com/2017-ekonomika-i-menedzhment/10_gorbach.htm [in Ukrainian].
8. Grigor'yev V.A., Ogorodnikov I.A. (2001). *Eko-logizatsiya gorodov v mire, Rossii, Sibiri* [Greening cities in the world, Russia, Siberia]. Novosibirsk. Retrieved from https://ecodelo.org/9008-ekologizatsiya_gorodov_v_mire_rossii_sibiri-metodicheskie_razrabotki [in Russian].
9. Kontsepsiia humanitarnoho rozvytku Ukrainy na period do 2020 roku (proekt) [The concept of humanitarian development of Ukraine for the period up to 2020 (project)]. *National Academy of Sciences of Ukraine, Section of Social Sciences and Humanities*. Retrieved from <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/2-1444126133.pdf> [in Ukrainian].
10. Pavlenko V. P. (2015). *Metodolohichni zasady derzhavnogo rehuliuвання natsionalnoi ekonomiky* [Methodological principles of state regulation of national economy]. *Doctor's thesis*. Kyiv, NDEI Ministry of Economy of Ukraine [in Ukrainian].
11. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Encyclopedic Dictionary of Philosophy]. (2002). VI. Kyiv, Abrys [in Ukrainian].
12. Rekonstruktyvnyi typ ekonomichnoho rozvytku ta osnovni napriamy yoho realizatsii v Ukraini. Naukovyi proekt DU «Instytut ekonomiky ta prohnozuvannya NAN Ukrainy» [Reconstructive type of economic development and main directions of its realization in Ukraine. Scientific project of State Institution «Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine»]. (2016). Retrieved from http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2017/01/%D0%A0%D0%A2%D0%95%D0%A0_2016_%D0%A1%D0%B0%D0%B9%D1%82.pdf [in Ukrainian].
13. Keynes Dzh. M. (1978). *Obshchaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg* [General Theory of Employment, Interest, and Money]. Moscow, Progress [in Russian].
14. Khalatur S. M., Zemliakova I. S. *Doslidzhennia poniattia «ekonomichnyi rozvytok»* [Research of the concept of "economic development"]. (n.d.). Retrieved from http://www.rusnauka.com/14_KPSN_2017/Economics/14_223609.doc.htm [in Ukrainian].
15. Stakhova N. P. (2012). *Rol oborotnoho kapitalu v protsesi intensyfikatsii vyrobnytstva* [The role of working capital in the process of production intensification]. *Ekonomichni nauky. Seriya: Ekonomika ta menedzhment – Economic sciences. Series: Economics and Management*, 9 (2), pp. 489-498 [in Ukrainian].
16. Kondratiuk O. I. (2013). *Osnovni napriamy ekonomichnoho rozvytku pidpriemstv u suchasnykh umovakh* [Main directions of economic development of enterprises in modern conditions.] *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky) – Proceedings of the Tavryda State Agrotechnological University (Economic Sciences)*, 1 (1), pp. 257-266 [in Ukrainian].
17. Kulynych Yu. M. (2013). *Otsinka typu ekonomichnoho rozvytku okremykh pidpriemstv molochnoi promyslovosti Ukrainy* [Estimation of the type of economic development of individual enterprises of the dairy industry of Ukraine]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of Berdyansk University of Management and Business*, 2, pp. 85-89 [in Ukrainian].
18. Kriuchko L. S. (2010). *Innovatsiyni typ rozvytku v umovakh ekonomichnoi hlobalizatsii* [Innovative type of development in the conditions of economic globalization]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 4. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=199> [in Ukrainian].
19. Kovaleva Ye. A. (2009). *Rol' gosudarstvennogo zakaza v razvitii regiona* [The role of state order in the development of the region]. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Ekonomika – Bulletin of Chelyabinsk State University. Economy*, 1 (139), Issue 17, pp. 57-63. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-gosudarstvennogo-zakaza-v-razvitii-regiona> [in Russian].
20. Smyrnova I. I., Mykhailiuta Ye. I. (2018). *Stalyi rozvytok v Ukraini: teoretychni aspekty* [Sustainable development in Ukraine: theoretical aspects]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (51), pp. 10-14 [in Ukrainian].

Разумова Г. В. Комплементарний підхід до вивчення розвитку національної економіки

Визначено основну класифікаційну ознаку, яка є першочерговою по відношенню до поняття розвитку з точки зору методології побудови його оцінки, – агрегованість. Виокремлено такі критерії типології розвитку, як: характер змін, еластичність до впливу та складність об'єкту.

Запропоновано комплементарний підхід до вивчення розвитку національної економіки, який передбачає органічне поєднання окремих елементів класифікації та типології розвитку, що дозволяє розглядати розвиток національної економіки з декомпонуванням за її найважливішими сферами, розподіляти їх відповідно прискорення чи вповільнення, а також дає змогу встановити, наскільки розвиток в окремій сфері національної економіки є еластичним до впливу до регулювання.

Ключові слова: розвиток, національна економіка, класифікація, типологія, комплементарність, агрегованість.

Разумова А. В. Комплементарный подход к изучению развития национальной экономики

Определен основной классификационный признак, который является первоочередным по отношению к понятию развития с точки зрения методологии построения его оценки, – агрегированность. Выделены такие критерии типологии развития: характер изменений, эластичность к влиянию и сложность объекта.

Предложен комплементарный подход к изучению развития национальной экономики, который предполагает органическое сочетание отдельных элементов классификации и типологии развития, позволяет рассматривать развитие национальной экономики с декомпонированием по ее важнейшим сферам, распределять их в соответствии ускорения или замедления, а также позволяет установить, насколько развитие в отдельной сфере национальной экономики является эластичным к воздействию регулирования.

Ключевые слова: развитие, национальная экономика, классификация, типология, комплементарность, агрегированность.

Razumova A. A complementary approach to the study of the development of national economy

The national economy is a complex and multi-aspect system, so its development should be scrutinized as the development of economic system. The complexity of economic systems and the transience of economic processes require constant study, analysis, revision and expansion of theoretical approaches and concepts, as well as studying laws of development. The article is devoted to the substantiation of theoretical issues concerning the development of national economy and its types.

The purpose of the article is to develop a complementary approach, involving the development study based on the method of typology and the method of classification supplementary.

The basic scientific approaches, dictionary materials and other sources of information on the definition of development, its types and combinations are analyzed.

During the study, such main classification characteristic as aggregation is determined. It is a priority feature to the notion of development from the view of evaluation scheme methodology. The given classification characteristic includes the division of the types of development based on the aggregate evaluation; according to this division certain types of development can be defined, such as particular field, regional, particular industry and national economy.

These are the criteria of the typology of development, as the character of changes (development in the form of acceleration or deceleration of changes in key indicators), flexibility to influence (flexible and non-flexible development to regulatory influence) and the complexity of object (total and partial development). At the same time, a simultaneous application of the typology criteria and classification characteristics is advisable, which is possible on the basis of a complementary approach.

During the research, complementarity is used for describing and structuring the development of a combination of its types into separate class, which collectively will give the most complete qualitative characteristics. As a result of the research, we obtain information not about abstract properties of the development, but about specific properties of the development of national economy in the spheres according to its research structuring.

The complementary approach to the study of the development of a national economy is proposed. The approach provides for the integrated combination of separate elements of classification and development typology, which allows considering the development of a national economy with a differentiation into the most important fields, to divide them according to growth or regression; and it also allows clarifying how much development in a particular field of national economy is flexible to the influence of regulation.

Keywords: development, national economy, classification, typology, complementarity, aggregation.

Стаття надійшла до редакції 26.08.2019
Прийнято до друку 10.09.2019

М. Ю. Паничок,
ORCID 0000-0002-1743-0248
e-mail: e-nigma1898@gmail.com,

П. В. Кривуля,
кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-0971-4451
e-mail: commercecomes@gmail.com

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

ПРИСТОСОВНІСТЬ РІЗНИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ІНТЕРПРЕТУВАННЯ КАТЕГОРІЙ «ЕФЕКТ» ТА «ЕФЕКТИВНІСТЬ» ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ ОЦІНЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Введення до вирішуваного питання. У найближчому майбутньому почнуть набувати все більшої актуальності дослідження способів вимірювання ефективності надвеликих економічних систем: кластерів, галузей, малих регіонів, національних економік, великих регіонів. Актуальність таких досліджень обґрунтовано для економістів підприємства все тією ж ефективністю підприємства, бо неможна бути ефективною частиною недостатньо ефективного а тому неконкурентоспроможного цілого. Але оцінювання ефективності господарчих об'єктів різного масштабу не є тотожним на концептуальному рівні, оскільки має суттєві різниці за способами моделювання, – ефективність є лише категоріальною складовою концептуальної моделі оцінюваного об'єкту. При вирішенні завдання отримання оцінки ефективності використання економічного потенціалу регіону першим завданням стає уточнення понятійно-категоріального апарату, бо термін «ефективність» має різні значення за умов його використання у різних контекстах. Тому слід визначитись, яке тлумачення або який з концептів ефективності має бути вжито у випадку оцінювання ефективності використання економічного потенціалу регіону, щоб на основі цього найбільш доречного концепту розробляти дериватні підкатегорії та показники оцінювання.

Опис та аналіз поточного стану вирішення питання. У науковій літературі категорія «ефективність» згадується доволі часто. Проте огляд тлумачень категорії «ефективність» виявив, що питання визначення поняття «ефективність» наразі є дискусійним. Надані більшістю вітчизняних та закордонних вчених інтерпретації даної категорії можна умовно розподілити на три узагальнені підходи (рис. 1).

Можна тлумачити ці підходи лише як *вартісний* та *натуральний* виміри ефективності, та їхню комбінацію, але таке пониження у методологічному значенні не буде коректним, бо слід зазначити, що таке тлумачення суттєво змінює сутність: ресурсний підхід може бути використано навіть за відсутності грошових відносин, тобто він у першу чергу відбиває мотиви отримання натурального результату у сферах *споживання* та *виробництва*, а витратний підхід має не тільки вартісний грошовий вимір, а й потребує існування не просто сфер *обміну* та *розподілу*, а існування *комерційної діяльності* на засадах грошового

обігу (*витрати* – це не суто якась окрема *собівартість* або конкретна комбінація *видатків*, бо витрати можуть бути тільки у *суб'єкта господарської діяльності*, який діє за певних умов регламентації з боку держави чи іншої інстанції щодо визначення прибутку), – такий підхід формує критерії ефективності акторів, які діють саме у певним чином регламентованій сфері обміну. Але коли об'єктом оцінювання стає *регіональна економіка*, то обидва підходи мають суттєві недоліки: оскільки немає регіонів як суб'єктів господарської діяльності, то й окремий регіон не має витрат його обміну ресурсами та продуктами з іншими регіонами, але й не використовує увесь комплекс ресурсів поза обміну з іншими регіонами, що унеможливило зведення оцінок використання ресурсів до їх видобутку або взагалі вилучення із царини їхнього природного стану до царини людської діяльності в рамках окремого регіону. Більш того, окремий регіон може зовсім не мати регіонального суб'єкту, який би керував використанням ресурсів на засадах забезпечення задовільної чи навіть найбільшої ефективності використання ресурсів регіону, а діючі у регіоні актори можуть мати як протилежні інтереси, так і спільні інтереси, та навіть регулювати спільні інтереси шляхом протиставлення власних інтересів (таке явище отримало назву *стратегічної координації* та надано у роботі Р. А. Гал-

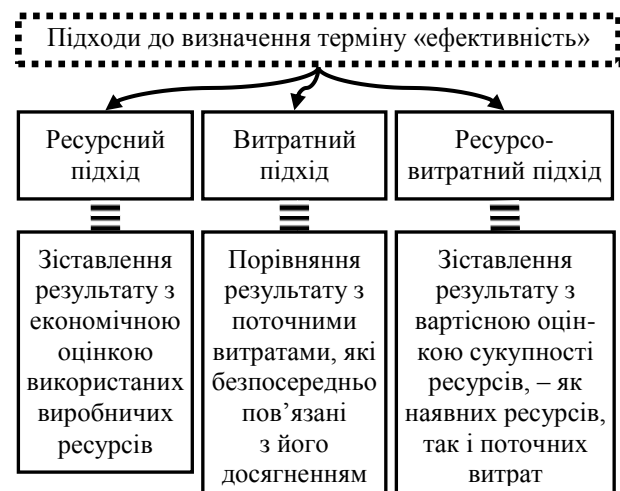

Рис. 1. Узагальнені підходи до визначення поняття «ефективність»

гаша [5]). Всі ці зауваження вказують на нетривіальність вибору не тільки конкретного показника, а навіть підходу до оцінювання ефективності використання економічного потенціалу регіону з тих підходів, що набули поширення на рівні підприємств.

Як видно з рис. 1, виходячи з того, що ефективність в цілому характеризує певні якості суб'єкту дослідження і передбачає зіставлення результатів і відповідної бази порівняння, більшість вчених розійшлися у визначенні останньої. Так, прихильники ресурсного підходу визначають ефективність як питомий результат експлуатації одиниці ресурсів. Зокрема, С. В. Мочерний, С. А. Єрохін та Л. О. Каніщенко [13] під ефективністю розуміють отримання найкращих результатів за найменших затрат праці, підкреслюючи її значущість у формуванні ресурсного комплексу певної виробничої або соціально-економічної системи. С. Т. Поклонський і В. Г. Мухопадов [16] визначають сутність поняття «ефективність» як ступінь результативності затрат ресурсів і рівень економічного прогресу суспільства. В. Я. Нусінов [11], А. М. Турило [25], А. Г. Темченко [23], ототожнюючи поняття «результативність» та «ефективність», інтерпретують їх як результат діяльності (ефект), який отримується внаслідок експлуатації сукупності ресурсів. В. Г. Андрійчук [2] під ефективністю розуміє економічну категорію, яка відображає співвідношення між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами. Такої ж думки дотримуються В. І. Лямець, А. Д. Тевяшев [10], а також А. Д. Шеремет і Р. С. Сайфулін [26]. При цьому на відміну від С. В. Мочерного, С. А. Єрохіна та Л. О. Каніщенко, які за базу зіставлення брали виключно трудові ресурси, останні пропонують зіставляти отриманий ефект зі всією сукупністю ресурсів.

Більш абстрактне визначення ефективності надають закордонні вчені. Зокрема, П. Ф. Друкер розглядає її як наслідок того, що «правильно створюються потрібні речі», тобто трактує ефективність за позиції цілепокладання та раціонального використання технології, тобто наближують «ефективність» до більш загальної категорії *раціональності*. Е. Дж. Долан і Д. Ліндсей [9], вважаючи ефективність «таким станом справ, за якого неможливо здійснити жодної зміни, яка більш повно задовольняла б бажання однієї людини, не перешкоджаючи задоволенню бажань іншої людини». Тобто ототожнюють поняття «ефективність» з *ефективністю за Парето*.

Прихильники витратного підходу надають дещо відмінне визначення ефективності. І. Д. Падерін [15] визначає сутність економічної ефективності підприємства в економії всіх питомих витрат на виробництво продукції, що визначає його дохідність. Т. А. Сініцина [19] розглядає ефективність як співвідношення ефекту та витрат на його здійснення. П. А. Орлов [14] розглядає ефективність як співвідношення результату або ефекту будь-якої діяльності і витрат, що пов'язані з її виконанням. Якщо не плутати поняття *собівартості* та *витрат*, то стає цілком зрозуміло, йдеться про *комерційну ефективність*.

З точки зору ресурсно-витратного підходу при визначенні ефективності фігурують як витрачені ре-

сурси, так і понесені витрати. Зокрема, В. П. Шнирко [28] характеризує економічну ефективність як комбінацію ресурсів, що дозволяє досягти *максимального випуску товарів* з найменшими витратами. Тобто вчений розглядає ефективність з позиції максимуму *ресурсовіддачі* та водночас мінімуму *питомих витрат*. У інтерпретації такого розуміння слід враховувати колізію з ситуативною синонімією тлумачень термінів *витрати/затрати/видатки*, але у цьому випадку все ж слід вважати, що маються на увазі саме *витрати*, бо інакше різниці між ресурсним та витратним підходом немає: *затрати* саме і є використаними ресурсами, а *видатки* можна тлумачити не тільки як *виплати* або збільшення кредиторської заборгованості, а й як використані фінансові ресурси.

Існують й докорінно інші визначення ефективності, які не можуть бути віднесені до розглянутих підходів. Так, Ю. П. Сурмін [20], О. Л. Устенко [17] трактують це поняття як досягнення певних відповідних меті результатів. В. С. Рибін [18, с. 7-8] стверджує, що одним з основних елементів, які характеризують поняття ефективності є вид результату корисної діяльності (що дещо тавтологічно), при цьому ефект є абсолютним перевищенням результатів над витратами. Проте, ці трактування не можуть задовольнити існуючі у науці вимоги до термінотворення, бо таке тлумачення цього терміну ототожнює поняття ефективності та ефекту, що, на нашу думку, є некоректним. Певне змістовне навантаження цих категорій надає Великий тлумачний словник української мови, згідно якому ефект – це результат, наслідок яких-небудь причин, сил, дій, заходів, а ефективність являє собою характеристику якого-небудь об'єкта (пристрою, процесу, заходу, виду діяльності), що відображає його суспільну користь, продуктивність та інші позитивні якості. Так, обидва визначення презентують термін як полісемантичний, але все ж таки не є тотожними, – якщо й займати якусь позицію у цьому питанні, то будь-яка позиція має бути пов'язаною з подальшим розробоченням існуючого у науці та корисного понятійного навантаження, але ніяк не з позицією ототожнення значень термінів.

Слід звернути увагу на те, що до тепер вчені не дійшли єдиної думки щодо трактування поняття *ефект*. Надані ними визначення даної категорії можна поєднати у два підходи: результатний (ефект – це певний результат) та кориснісний (ефект – це корисність певного об'єкту/системи або відтворених цим об'єктом результатів). Крім того, значну розбіжність думок вчених викликала база оцінювання ефекту. Тож групування наданих визначень доцільно здійснювати за двома критеріями: сутністю категорії та базою оцінювання ефекту (див. таблицю).

В. М. Ячменьова звужує поняття ефекту до суто вартісного, І. А. Бланк навпаки ототожнює з родовою категорією – результатом, С. Л. Сорокін знову таки звужує через цілу низку додаткових ознак, Е. І. Бочкарева надає терміну «ефект» замість економічного фізичне тлумачення (яке теж використовується у економічній теорії, але це все ж таки надання полісемантичності та через це нечіткості використанню економічного терміну), О. І. Олексюк поєд-

Підходи до визначення поняття «ефект»

Підхід до визначення сутності поняття «ефект»	Автори	Трактування поняття «ефект»	Показники вимірювання ефекту
Результатний	В. М. Ячменьова [30]	Корисний результат виражений у вартісній оцінці	Зниження витрат; приріст доходу або прибутку
	І. А. Бланк [3, с. 380-381]	Результат, що досягається за рахунок здійснення різних видів діяльності або проведення окремих заходів і операцій	Додаткова сума отриманого валового або чистого доходу; зниження витрат; додатковий балансовий (валовий), маржинальний або чистий прибуток; приріст ринкової вартості підприємства, приріст чистого грошового потоку тощо
	С. Л. Соркін [21, с. 13]	Кінцевий результат, що може вимірюватись сумою прибутку, доданої вартості, економії ресурсів (витрат) як сукупних, так і окремих елементів	Приріст прибутку, доданої вартості; економія ресурсів (витрат) як сукупних, так і окремих елементів
	Е. І. Бочкарева [4]	Результат, наслідок певних причин, дій. Ефект вимірюється у матеріальному, соціальному і грошовому вираженні	Додатково вироблена продукція; показники поліпшення здоров'я населення
Кориснісний	О. І. Олексюк [12]	Цільова корисність позитивних і негативних ефектів протягом часу, тобто цілеспрямована чи спонтанна її зміна, яка прямо чи опосередковано пов'язана з реалізованою дією (операцією)	Сукупність показників, що характеризують певні види ефекту (економічний, науково-технічний, соціальний тощо)

нує позитивність і негативність (як риса конструювання дефініції це скоріше негативна риса, але як коментар до дефініції, який надано разом з проблемною дефініцією, це має рацію за умов проблемності поширених тлумачень, – наприклад, *розвиток* може бути як *прогресом*, так і *регресом*, тобто позитивним і негативним, але це за умов поширеності виключно позитивного тлумачення потребує коментаря до загальної дефініції розвитку) та тим самим наближається до визначення Е. І. Бочкаревої, але через надання ознак цілеспрямованості чи спонтанності усуває ототожнення з фізичним визначенням та з родовою категорією результату. Така певна екліктичність визначення, яку демонструє О. І. Олексюк не є позитивною рисою наукових текстів, але слід визнати, що з наведених визначень таке визначення найкраще відповідає тій референції слова «ефект», на яку має вказати шляхом використання інших слів (звісно, що завдання надавати значення знаків за допомогою інших знаків не є тривіальним у науці).

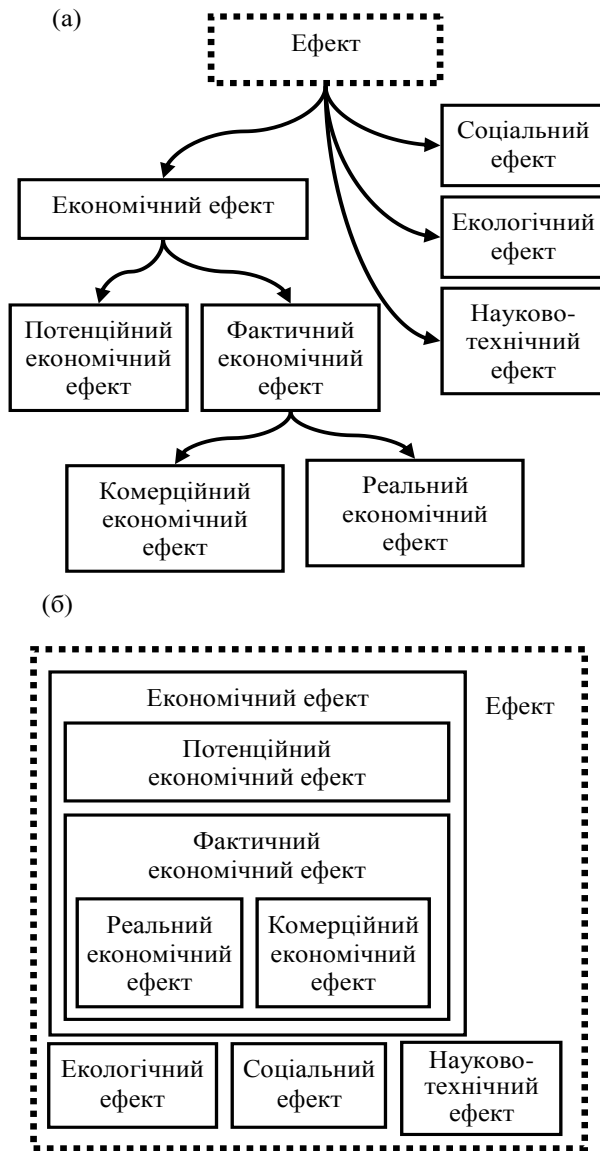
Отже, як впливає з огляду та розбору змісту табл. 1, О. І. Олексюк, надаючи найбільш доречного, на думку авторів, визначення поняття «ефект», здійснив також типологізацію видів ефекту. На нашу думку слід розрізняти саме «види» ефектів та «види тлумачень» цієї категорії. Перша підкатегорія є дериватною категорією, яка відбиває певну складову загального ефекту, а друга підкатегорія є способом розуміння сутності загального ефекту. При цьому певні види тлумачень також можна визнати дериватними, оскільки вони виникають тільки після того, як вже виникли або були усвідомлені певні інші. Так тлумачення ефекту як абсолютного показника ефективності могло відбутися тільки після того, як зага-

льну категорію ефективності за певною ознакою було поділено на *абсолютні* та *відносні* оцінки, а сама категорія ефективності є дериватною до поняття ефекту. Таким чином, тлумачення ефекту як абсолютних оцінок ефективності відбувається за певним колом використання знаку «ефект» та є дериватною сутністю до більш первинного розуміння цієї категорії, знаком якої використовують термін «ефект».

Проте, надаючи дефініцію терміну «ефект» вчені доволі часто обмежуються урахуванням лише одного або кількох з розглянутих аспектів. Найчастіше визначають економічний ефект, трактуючи його як абсолютну економію у вигляді зниження собівартості або приросту прибутку, яку отримують від реалізації певних заходів, дій, тощо. Такої думки дотримуються А. П. Ковальов, М. К. Кочалос [29], А. Д. Шеремет та Р. С. Сайфулін [26].

Види ефекту, що описано О. І. Олексюком та підтримано більшістю вітчизняних та зарубіжних вчених, подано на рис. 2 (з демонстрацією можливості різних способів графічного відбиття однієї та тієї ж концептуалізації, – це лише демонстрація різниці у використанні можливих способів, яка не претендує на узагальнення всіх способів візуалізації).

Подані на рис. 2 види ефектів у використаних джерелах трактують таким чином: 1) *економічний ефект* – це різниця між вартісною оцінкою результатів і вартісною оцінкою сукупних витрат ресурсів на всіх етапах реалізації або здійснення заходів (складові економічного ефекту: прибуток від виробничо-експлуатаційної діяльності, зниження собівартості за рахунок економії матеріально-технічних ресурсів, приросту обсягу продаж, підвищення рівня використання виробничої потужності, скорочення строків

Рис. 2. Види ефектів (приклад двох шляхів візуалізації концептуалізації: (а) за теорією графів, (б) за теорією множин)

будівництва, зростання строку служби основних фондів, підвищення фондівіддачі, зростання продуктивності праці, прискорення обороту оборотних засобів, прибуток від ліцензій та від впровадження патентів і ноу-хау та інші); 2) *науково-технічний ефект* характеризує кількість впроваджених науково-технічних засобів, зростання питомої ваги прогресивних технологічних процесів та нових інформаційних технологій, підвищення коефіцієнту автоматизації та організаційного рівня виробництва і праці, кількість патентів або авторських свідоцтв та інші; 3) *соціальний ефект* є пов'язаним з соціальним захистом трудівників: утворенням або відновленням робочих місць, підвищенням рівня зайнятості населення, підвищенням заробітної плати і доходів, забезпеченням безпеки життєдіяльності, задоволенням соціальних і духовних потреб, підвищенням кваліфікації робітників, зростанням якості і тривалості життя людини; 4) *екологічний ефект* досягається зниженням викидів шкідливих речовин у навколишнє середовище, зни-

женням відходів виробництва, утилізацією і регенерацією твердих побутових відходів і осадів стічних вод, впровадженням енергоощадних виробництв, оборотних циклів використання природних ресурсів (вод), підвищенням ергономічності і покращенням екологічності вироблених товарів або послуг (шумове забруднення, вібрація, магнітне поле, радіаційний фон, хімічні речовини, що викликають алергію), зниженням штрафів за забруднення навколишнього середовища (перевищення гранично можливих концентрацій та гранично можливих викидів).

Отже, ефект, як економічна категорія, враховує всі видові аспекти отриманого внаслідок реалізації певних дій результату, що дозволяє використати дану категорію при розрахунку ефективності цих дій, але навіть у такому розширеному тлумаченні можна роздивитись зменшення обсягу поняття, бо не враховано і деякі інші тлумачення ефекту, які теж існують у науці: економічного, але не у вартісному виміру, або компаративного, або програмно-цільового, тощо. Іншими словами, ефект за призначенням та поширеними уявленнями має виступати однією з обов'язкових складових у визначенні показників ефективності, а тому видове різноманіття ефективності має бути забезпечено видовим різноманіттям ефекту. Але й слід визнати, що більш широке тлумачення має бути забезпеченим не переліком відомих окремих видів ефектів, а визначенням загальних (універсальних) видових рис категорії. Схему, яка відбиває це намагання надати достатньо лаконічну систематизацію таких загальних видових рис категорії «ефект», подано на рис. 3.

Але й використання поняття ефективності як групи показників співвідношення ефекту та витрат на його отримання, які показують певну результативність діяльності підприємства, теж не може задовольнити у контексті оцінювання використання економічного потенціалу регіону, бо коли йде мова про *капітал* або *людський потенціал*, у контексті якої завжди також йде мова й про *окупність капіталу* та про *оплату праці*, то таке тлумачення стає доречним, але коли йдеться про видобуток сировини та про подібне «використання» того, що надає природа (на рівні регіону, на відміну від рівня підприємства, завжди частина матеріальних ресурсів має природне походження, а не отримана через контракцію), то у використанні такого тлумачення майже немає сенсу. Це спонукає звернути увагу на інші концепти ефективності.

Окрім терміну «ефективність» також використовують такі дериватні та більш вузькі за змістом терміни як *абсолютна ефективність*, *відносна ефективність*, *гранична ефективність*, тощо; та такі дещо інші за змістом терміни як *ефективність за Парето*, *X-ефективність*, *Y-ефективність*, *оптимальна ефективність*, *алокативна ефективність*, *X-неефективність*, тощо. Якщо абсолютна та відносна ефективність є звуженням сенсу поширенішого тлумачення, якому, як зазначено, бракує достатньої відповідності до умов використання у разі оцінювання використання економічного потенціалу регіону, то звуженим дериватам так само бракує цієї достатньої відповідності. Оскільки концепція ефективності за

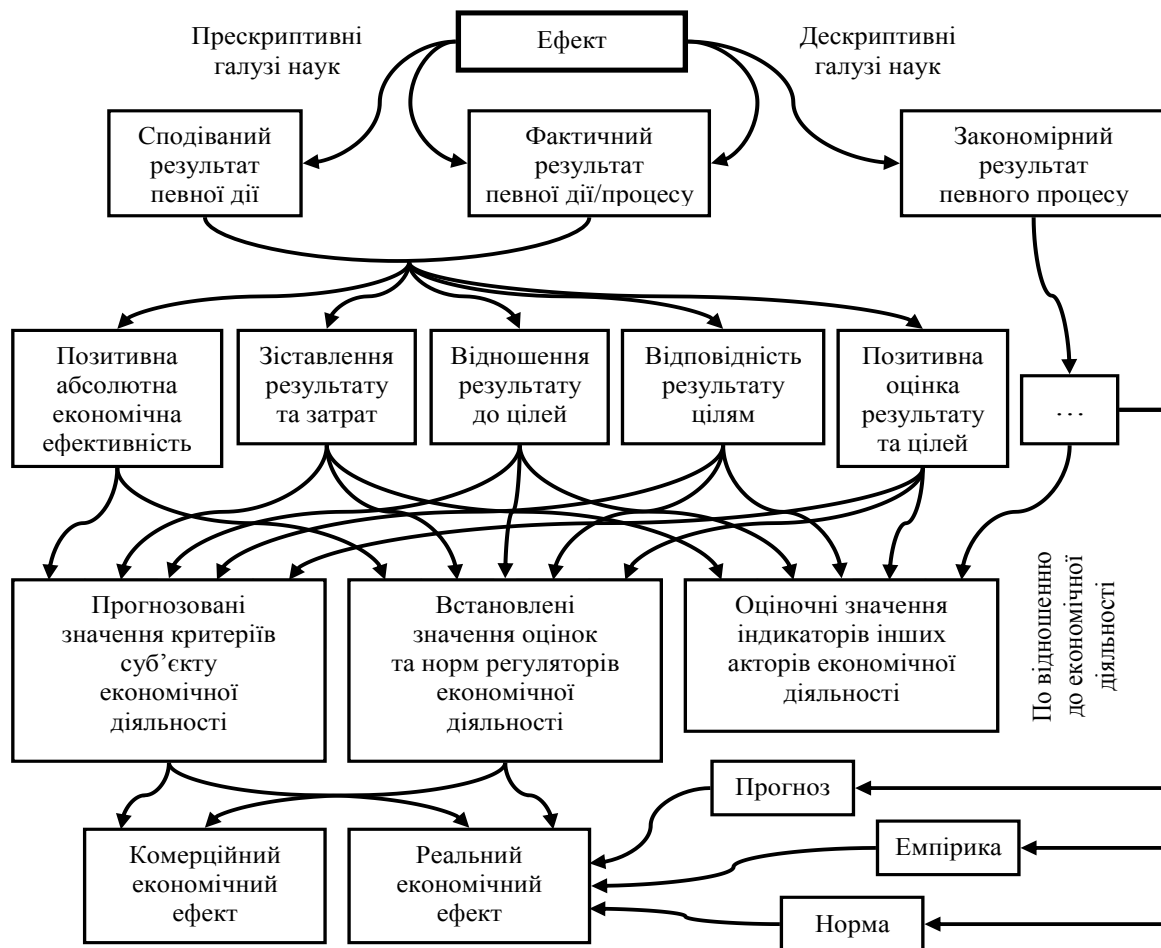

Рис. 3. Ієрархія тлумачень категорії «ефект»

Парето (та її окремий випадок – Х-ефективність) пропонують дещо інше тлумачення, оригінальне, то ця оригінальність спонукає звернутися до цих концептів, щоб знайти спосіб вирішення завдання використання економічного потенціалу регіону. Причому якщо мова йде про використання ресурсів, а саме про це йде мова у оцінюванні потенціалу, то використання концепту Y-ефективності є похідним від використання X-ефективності, а тому саме X-ефективність має бути розглянутою в першу чергу. Але навіть у тлумаченнях цих термінів, які мають більш вузькі значення, – та через це повинні бути більш однозначними, – можна роздивитися розбіжності у тлумаченнях. Так Х. Лейбенштайн [1] визначає поняття X-ефективності як концепцію ефективності функціонування підприємства, за якою це є використаною можливістю досягнення максимального технічно допустимого випуску продукції за наявних ресурсів, або виробництво певного обсягу продукції з найменшими витратами використовуваних ресурсів. Але те саме Лейбенштайнове поняття X-ефективності В. О. Гетьманський [6] визначає як такий стан виробництва, у якому фактичні витрати фірми за будь-яким обсягом виробництва є більшими, ніж мінімально можливі. Визначення Гетьманського може мати декілька тлумачень: від того, що досягнуто найефективнішого стану (але тоді слід вважати, що у виразі «за будь-яким обсягом виробництва» малось на увазі «за будь-яким *іншим* обсягом виробництва»), до то-

го, що стан має диспропорцію у ресурсах, та тому не може досягти найефективнішого стану. Тобто тлумачення можуть бути майже діаметрально протилежними за змістом.

У такий спосіб можна тлумачити й визначення (або просто вислів) М. Л. Шестака [26], що функціонування підприємства вважають X-ефективним, якщо воно виробляє (реалізує) за наявності таких ресурсів, як робітники, обладнання і кращий доступ до технологій, максимально можливий обсяг продукції. Якщо тлумачити думку М. Л. Шестака після тлумачення дефініції В. О. Гетьманського, то можна помітити, що обидві протилежні інтерпретації цієї дефініції можна також застосувати й у цьому випадку: можна казати, що фірма повністю використовує ресурси (та ще й має доступ до найкращих), а можна казати, що за наявної структури ресурсів фірма виробляє максимально можливий обсяг продукції, тобто такий, що лімітовано вузьким місцем у її структурі виробничих та ресурсних фондів.

Сутність X-ефективності як окремої концепції ефективності функціонування підприємства полягає у визнанні для окремого аналізованого випадку факту досягнення максимально технічно припустимого обсягу випуску продукції за наявних ресурсів, або виробництво певного обсягу з найменшими затратами потрібних для цього ресурсів. Оскільки ресурси слід поділяти на ті, що є умовно змінюваними у плановому горизонті та умовно фіксованими, то немож-

на однаково ставити можливість досягнення максимально припустимого обсягу випуску продукції у залежність від всіх ресурсів, – більш вагому роль у визнанні такого максимально припустимого обсягу відіграють капітальні ресурси, але тоді максимально припустимий обсяг певною мірою збігається зі значенням *виробничої потужності* (або *виробничої спроможності за необіговими групами ресурсів*). Саме тому зазвичай під Х-ефективністю розуміють повну відсутність надлишкової потужності. Але й неможна припускатися ототожнення максимально припустимого обсягу за наявних ресурсів та максимально припустимого обсягу за наявних пропускних спроможностей, бо розширення складу ресурсів, які слід враховувати, не є таким фактом, що не впливає на максимально допустимий обсяг, та авжеж не збільшує максимально припустимий обсяг, а навпаки потенційно зменшує його. Крім того, не слід забувати про те, що мова йде не про один максимально можливий обсяг, а про множину потенційно можливих максимальних обсягів, – при цьому кожний окремих елемент цієї множини є результатом вирішення оптимізаційної задачі, а за концепцією *обмеженої раціональності* Г. Саймона неможна бути впевненими, що такі оптимальні значення є відомими. Тому певною мірою методологічно вірним є положення, яке поділяє Х-ефективність на *теоретичну* та *емпіричну*: перша – вказує на те, що в принципі ще більш гарні результати в роботі господарського об'єкту недосяжні; друга вказує, що жодний з відомих господарських об'єктів не може працювати краще.

В класичній концепції алокативної (розподільної) ефективності розглядається розподіл ресурсів у всіх сферах господарства. За концепцією Х-ефективності розглядається майже повний набір ресурсів та визначається множина всіх потенційно оптимальних програм виробництва продукції, але можливість найкращого використання цих наявних ресурсів в інших сферах діяльності не враховано. Існуючі тлумачення *емпіричної Х-ефективності* наближають її до поняття максимального використання виробничої потужності, але слід запобігати такого ототожнення. Для демонстрації існування й інших таких наближених до поняття максимального використання виробничої потужності оцінок ефективності господарської діяльності наведемо як приклад ефективності за І. С. Гостевої, яка теж спирається у своєму дослідженні на оцінювання використання множини пропускних спроможностей підрозділів господарського об'єкту, – її спосіб оцінювання використання наявних капітальних ресурсів у [7] стає нібито зворотним до ефективності, тобто оцінює не саме *зиск*, який слід максимізувати, а оцінює *потенційні втрати зиску* (що напевно розвиває ідею критерію прийняття рішення за Севіджем, а тому можна декларувати також й існування *ефективності за Севіджем*), які слід мінімізувати. Але така зворотність у показниках оцінки не є суто дублюванням оцінок ефективності у іншій формі, бо потребує існування межі ефективності, досягнути якої слід намагатися, тобто така оцінка як потенційна втрата зиску використовує не тільки концепт *фактичної ефективності* викори-

стання ресурсів, а й концепт *потенційної ефективності використання ресурсів* (що наближає її до оцінок *альтернативної вартості*, але за призначенням, а не за значенням), а тому є більш розвинутою. Причому з огляду на те, що у роботах І. С. Гостевої загальну *втрату зиску*, яка є узагальнюючим розвитком категорій *втраченого зиску*, *втраченої можливості* та *альтернативної вартості*, поділено на фактичну та потенційну, то й концепт *ефективності за Гостевою*, який можна розуміти як антипод втрати зиску, слід поділяти на дві окремих категорій, що оцінюють потенційне та фактичне досягнення найкращої ефективності.

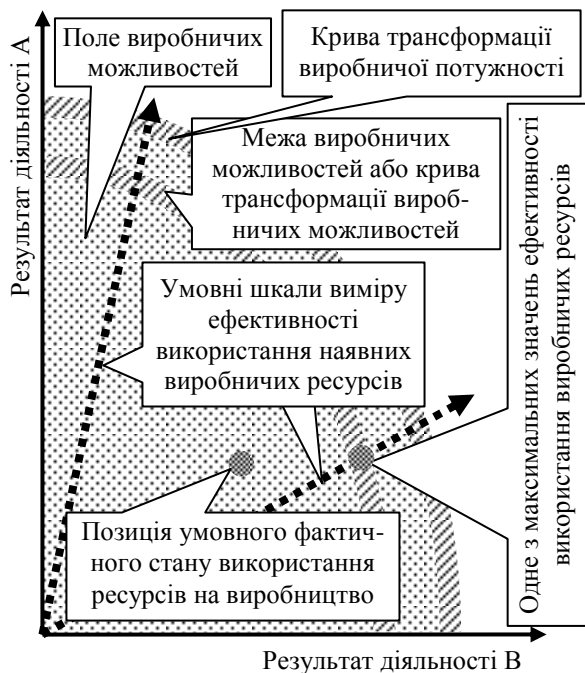
Розгляд тлумачень ефективності та зокрема Х-ефективності демонструє, що іноді спроби знайти нову концепцію оцінювання є лише новими формулюваннями тієї ж самої ідеї (у великій множині існуючих визначень економічної ефективності більшість є дублюванням одна одною, хоча іноді претендують на певне окреме значення), а іноді лише навіть спроба виразити ту ж саму концептуальну засаду оцінювання іншими словами може стати новим концептом оцінювання, – найбільш показовим у цьому сенсі стає визначення Х-ефективності В. О. Гетьманським, який намагаючись дати дефініцію запропонованої Лібенштайном Х-ефективності фактично запропонував власний концепт оцінювання ефективності. Тому слід поділяти тлумачення не тільки за їхніми дефініціями, а й у системі їхнього відношення одне до одного – так, як це було зроблено з тлумаченнями терміну «ефект». Таким чином, складання схеми, яка б відбивала такі зв'язки, стає одним з завдань дослідження, вирішення якого стало одним з етапів систематизації тлумачень категорії «ефективність», та яку подано на рис. 5 в остаточному для виконаних етапів дослідження вигляді.

Окрім Г. Лейбенштайна, який вперше обґрунтував концепцію Х-ефективності та визначив її як концепцію ефективності функціонування підприємства, було розглянуто визначення В. О. Гетьманського, який розумів під Х-ефективністю «такий стан виробництва, при якому фактичні витрати фірми при будь-якому обсязі виробництва більше, ніж мінімально можливі» та деякі інші, які скоріше повторюють значення оригінального тлумачення Лейбенштайна, лише уточнюючи склад ресурсів та умови визначення обмежуючих обсяг виробництва чинників: на думку М. Л. Шестака [27] та Я. В. Світличної [19], функціонування підприємства вважають Х-ефективним, якщо воно виробляє (реалізує) за наявності таких ресурсів, як робітники, обладнання і кращий доступ до технологій, максимально можливий обсяг продукції; О. М. Рац [18], Н. М. Розанова, І. Д. Падерін [15] та Є. В. Градобоев [8] розглядають Х-ефективність як ринкову ситуацію, за якої витрати виробництва в умовах монополії нижче, ніж в умовах конкуренції; А. Н. Тищенко [24] та О. І. Яценко [31] під Х-ефективністю розуміють такий стан виробництва, за якого забезпечується максимальна віддача від використаних у процесі виробництва ресурсів.

Отже, як об'єкти аналізу виділено та розглянуто близько десяти відмінних за змістом тлумачень.

Сутність кожної інтерпретації зводиться до поєднання різних факторів з метою забезпечення максимальної ефективності виробництва відповідно до певних екзогенних та ендегенних чинників, які визначають способи організації діяльності підприємств чи їхніх структурних підрозділів, використання наявних умов, ресурсів тощо. Такий аналіз дає змогу висунути певні гіпотези та дійти певних висновків.

Пропозиції. З одного боку використання ефективності за Парето та Х-ефективності теж має недоліки, бо розглядає не фактичний стан та фактичну ефективність, а скоріше найкращу ефективність (одну з тих ефективностей, які характеризують множини станів повного використання ресурсів та є ефективними за Парето без врахування схильності суб'єктів визначати суб'єктивну перевагу між цими станами), а в деяких випадках – навіть *оптимальну* (тобто певну з множини ефективних за Парето станів використання ресурсів, яку визначено за складеним або обраними критерієм схильності якогось зі суб'єктів). Схематично це можна представити, користуючись логікою побудови кривої виробничих можливостей, адже проблема найефективнішого розподілу та використання наявних ресурсів є актуальною для соціально-економічної системи як країни в цілому, так і окремого регіону (рис. 4).

Рис. 4. Сполучення концептів «межі виробничих можливостей»/«кривої трансформації виробничих можливостей», «кривої трансформації виробничої потужності» та оцінки Х-ефективності стану використання економічного потенціалу регіону

Іноді *виробничу можливість* тлумачать як щось більше за значенням, ніж *виробнича потужність*, – цю хибу маємо прокоментувати, бо поняття *економічного потенціалу* є ще більш розширене по відношенню до виробничої потужності за базою чинників та умов виробництва та обсягів діяльності, які мають бути враховані, ніж виробнича можли-

вість, а тому всі хиби щодо тлумачення закономірностей зіставлення виробничої можливості та виробничої потужності стають більш гіпертрофованими у випадках тлумачення економічного потенціалу. Так ось слід чітко усвідомлювати, що збільшення бази чинників, які мають бути врахованими у процесі визначення максимально можливих обсягів виробництва, ці потенційні обсяги виробництва можуть бути тільки зменшені за значенням, бо *ніякий додатковий чинник не компенсує силу дії вже визначених лімітуючих чинників, але може стати новим лімітуючим чинником*. Саме цю тезу відбито у концептуальній побудові на рис. 4, на якому вочевидь є певна ступінь наближення фактичного стану розподілу та використання ресурсів, до «ідеального» стану, який визначається Х-ефективністю за Лейбенштайном, – розбіжність між фактичним станом та «ідеальним» станом саме й визначає ефективність використання економічного потенціалу регіону.

Але розбіжність у тлумаченнях, хоча і є негативною в термінологічному плані, але в практичному надає можливість роздивитись те тлумачення використання економічного потенціалу, яке дозволяє вирішувати завдання оцінювання ефективності використання економічного потенціалу регіону. Це рішення полягає у порівнянні Х-ефективності за Лейбенштайном (теоретичної) та Х-ефективності за дещо «песимістичними» тлумаченнями інших авторів, яку можна у деяких випадках ототожнювати з емпіричною Х-ефективністю за Лейбенштайном.

Таке порівняння може надавати індекс ефективного використання, або буде говорити про те, на скільки відсотків досягнуто найкращого стану за наявних у регіоні ресурсів. Більш того, об'єктом порівняння можуть ставати не тільки *рівні фактичного використання ресурсів*, а й *рівень використання виробничої потужності*, поява якої вже є продуктом діяльності людини (наявність невикористаних ресурсів може вказувати на порівняльну оцінку великих природних багатств, а не на порівняльну оцінку низького рівня господарської діяльності людини у регіоні). Крім того, варіант тлумачення Х-ефективності за Гетьманським вказує на можливість та доцільність пропозиції ще й *порівняльної оцінки вичерпання або невичерпання потенційної ефективності через диспропорцію ресурсів та капіталу у пропускних спроможностях господарських об'єктів та у виробничій потужності цілком*. Таким чином, можуть бути запропоновані три способи оцінювання ефективності використання економічного потенціалу регіону, які слід вважати конкретними способами оцінювання Х-ефективності: а) порівняльна оцінка вичерпання потенційної ефективності, що визначає фактичну ефективність стану використання наявних ресурсів регіону, б) порівняльна оцінка вичерпання потенційної ефективності, що визначає фактичну ефективність стану використання виробничих потужностей регіону, в) порівняльна оцінка вичерпання потенційної ефективності, що визначає фактичну ефективність стану організації наявних ресурсів у виробничих спроможностях цілком та у виробничих потужностях господарчих об'єктів регіону. Останній спо-

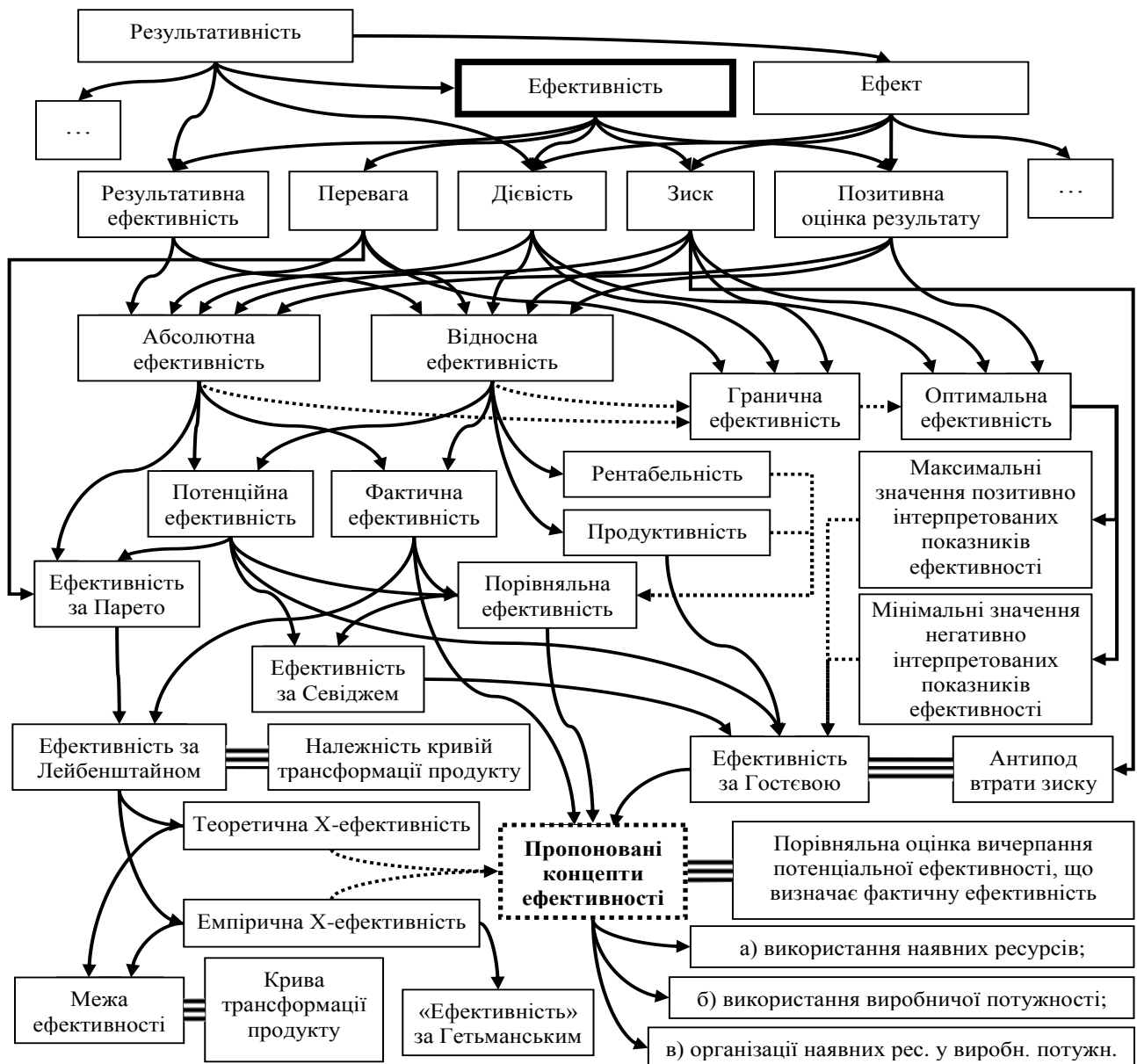

сіб оцінювання спрямовано на встановлення рівня оцінювання диспропорцій у структурі наявних на виробництвах регіону ресурсів, але оскільки така диспропорція є результатом людської діяльності, то вона вказує саме на рівень організації. Якщо запропонувати такий показник для оцінювання диспропорцій у природних ресурсах, то він би вказував саме на диспропорцію, а не на рівень організації. Але таку диспропорцію слід встановлювати по відношенню до конкретного способу виробництва та технологічного укладу (бо пропорції потреби у ресурсах будуть зовсім різними для різних технологічних укладів), а це є завданням та задачею ще більш складними, ніж ті завдання оцінювання, які мають бути вирішені за запропонованими способами оцінювання використання економічного потенціалу регіону. Запропоновані способи включено до схеми на рис. 5.

Висновки та шляхи подальшого дослідження. На основі проведеного аналізу та наведених про-

позицій можна дійти певних висновків, які згрупуємо у два блоки. А саме, на основі огляду та аналізу можемо діти таких висновків: 1) існує значна некорентність у наявній множині визначень терміну «економічна ефективність» за різними літературними джерелами між собою та у контекстах їхнього використання; 2) затребуваною є не тільки існуюча множинність окремих видів економічної ефективності, а й множинність видів інтерпретацій економічної ефективності та економічного ефекту; 3) тлумачення терміну «ефект» мають два полюси, які задають семантичне коло від підмножини сподіваних результатів (що відповідають меті, або будь-яким значенням критеріїв, тобто оцінок ступеня відповідності результатів меті) до фактичних, емпіричних, прогнозованих або навіть нормативних але закономірних результатів певних процесів.

На основі проведення розробки за темою дослідження можемо діти таких висновків: 1) викорис-

Рис. 5. Види тлумачень категорії «економічна ефективність» у контексті оцінювання використання економічного потенціалу регіону та місце у цій системі тих видів, що запропоновано у дослідженні

тання ефективності як групи показників співвідношення ефекту та витрат на його отримання, які показують певну результативність діяльності підприємства, не може задовольнити як оціночні показники у контексті оцінювання використання економічного потенціалу регіону, бо вони більш пристосовані для оцінювання комерційного ефективного діяльності підприємств за результатами контракції і не є достатньо інформативними, бо на рівні регіону, на відміну від рівня підприємства, завжди частина матеріальних ресурсів має природне походження, а не отримано через контракцію; 2) виконана систематизація існуючих інтерпретацій термінів «ефект» і «ефективність» дає змогу дійти висновку про багатовимірну дериватність багатьох з тлумачень, хоча це не завжди відбито у термінологічному плані, що робить актуальними завдання удосконалення цього затребуваного термінологічного кластеру шляхом доозначення та розобозначення термінів; 3) найбільш перспективним напрямком для оцінювання ефективності використання економічного потенціалу регіону здається підгрупа тлумачень, які базуються на понятті Х-ефективності Х. Лейбенштайна або розвивають її; 4) у дослідженні запропоновано три способи оцінювання ефективності використання економічного потенціалу регіону, які слід вважати конкретними способами оцінювання Х-ефективності: а) порівняльну оцінку вичерпання потенційної ефективності, що визначає фактичну ефективність стану використання наявних ресурсів регіону, б) порівняльну оцінку вичерпання потенційної ефективності, що визначає фактичну ефективність стану використання виробничих потужностей регіону, в) порівняльну оцінку вичерпання потенційної ефективності, що визначає фактичну ефективність стану організації наявних ресурсів у виробничих спроможностях господарчих об'єктів регіону.

Література

1. **Leibenstein, Harvey.** Allocative Efficiency vs. "X-Efficiency", *The American Economic Review*, Vol. LVI., June 1966.
2. **Адрійчук В. Г.** Економіка аграрних підприємств: Підручник. – 3-е вид., доп. і перероблене. Київ: КНЕУ, 2015. 778 с.
3. **Бланк І. А.** Словарь-справочник финансового менеджера. Київ: «Ника-Центр», 1998. 480 с.
4. **Бочкарева Е. І.** Методичні підходи до оцінювання економічних результатів на підприємствах малого бізнесу. *Моделювання регіональної економіки*. 2013. № 1. С. 156-164.
5. **Галгаш Р. А.** Регіональні кластери підприємств: розвиток та стратегічна координація : монографія. Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. 344 с.
6. **Гетьманський В. О.** Економічна природа та теоретична сутність ефективності функціонування підприємств. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.13. С. 100–104.
7. **Гостєва І. С.** Потенційна втрата зиску від недовикористання виробничого ресурсного потенціалу. *Економіка. Менеджмент. Підприємство*. Вип. 18. Ч. 2. Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2007. С. 9-16.
8. **Градобоев Е. В.** Особенности оценки эффективности деятельности промышленных предприятий: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. экон. наук. Иркутск, 2009. 24 с.
9. **Долап Э. Дж.** Рынок: микроэкономическая модель / Пер. с англ. В. Лукашевича и др.; Под общ. ред. Б. Лисовика и В. Лукашевича. С.-Пб., 1992. 496 с.
10. **Лямец В. І.,** Тевяшев А. Д. Системний аналіз. Вступний курс Харків: ХНУРЕ, 2014. 448с.
11. **Нусінов В. Я.** Еволюція наукових поглядів на трактування економічного потенціалу підприємства. *Молодий вчений*. 2016. № 1(1). С. 128-133.
12. **Олексюк О. І.** Економіка результативності діяльності підприємства: монографія. Київ: КНЕУ, 2008. 362 с.
13. **Основи економічної теорії / С.В. Мочерний, С.А. Єрохін, Л.О. Каніщенко та ін.** Київ: Знання, 2000, 789 с.
14. **Орлов П.А.** Экономика предприятия : учеб. Пособие. Харків: РИО ХГЭУ, 2016. 401 с.
15. **Падерин И. Д.** Научные и практические аспекты повышения экономической эффективности современного предприятия. *Вісник Академії економічних наук України*. 2003. № 1. С. 89–95.
16. **Поклонський С. Т.,** Мухопадов В.Г. Економіка підприємства : навч. посібник. Київ: Вістар, 2016. 178 с.
17. **Рац О. М.** Визначення сутності поняття «ефективність функціонування підприємства». *Економічний простір*: зб. наук. праць. № 15. Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. С. 275–285.
18. **Рибін В. С.** Планирование эффективности и интенсификация производства в машиностроении. СПб: Машиностроение, 2017. 128 с.
19. **Світлична Я. В.** Оцінка та забезпечення економічної результативності функціонування дорожньобудівельних підприємств: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. экон. наук. – Харків, 2002. – 16 с.
20. **Сініцина Т. А.** Клієнтоорієнтований маркетинг на базі сучасних інформаційних технологій. *Вісник Одеського національного університета. Серія: Економіка*. 2014. Т. 19, Вип. 3(2). С. 215-219.
21. **Соркин С. Л.** Эффективность внешнеэкономической деятельности: понятие, измерение и оценка : монографія. Гродно: ГрГУ, 2017. 130 с.
22. **Сурмин Ю. П.** Теория систем и системный анализ. Київ: МАУП, 2003. 368 с.
23. **Темченко А. Г.** Оценка эффективности технологии горных работ на карьерах. *Металлург. и горноруд. пром-сть*. 2015. №4. С. 67-69.
24. **Тищенко А. Н.,** Кизим Н. А., Догайдайло Я. В. Экономическая результативность деятельности предприятия: монографія. – Харків: ИН-ЖЭК, 2005. 144 с.
25. **Турило А. М.,** Вчерашня І. С. Теоретико-методичні підходи до визначення поняття "економічна активність підприємства". *Фінанси України*. 2011. № 10. С. 79-84.
26. **Шеремет А. Д.,** Сайфулин Р. С. Финансы предприятий. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва: Инфра-М, 2015, 343 с.
27. **Шестак М. Л.** Теоретичний аналіз змісту та особливостей застосування категорії «економічна ефективність». *Економічний форум*. 2014. № 3. С. 12–17.
28. **Шнипко О.** Нагромадження основного капіталу як фактор конкурентоспроможності економіки. *Економіка України*. 2015. №7. С. 23-35.
29. **Экономическая** эффективность новой техники в машиностроении / А. П. Ковалев, Н. К. Кочалос, А. А. Колобов. Москва: Машиностроение, 2017. 255 с.
30. **Ячменьова В. М.,** Височина М. В., Сулима О. Й. Ефективність управління діяльністю промислового

підприємства та діагностика загроз: монографія. Сімферополь: ВД АРІАЛ, 2010. 472 с.
31. Яценко О. І., Романюк О. П. Економічні та соціальні аспекти оцінки ефективності. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. Вип. 18.6. С. 237–238.

References

1. Leibenstein, Harvey. (1966). Allocative Efficiency vs. "X-Efficiency". *The American Economic Review*, June, Vol. LVI.
2. Adryuchuk V. H. (2015). *Ekonomika ahrarynykh pidpryyemstv: pidruchnyk. – 3-e vyd., dop. i pererob.* Kyiv, KNEU. 778 s. [in Ukrainian].
3. Blank Y. A. (1998). *Slovar'-spravochnyk fyansovoho menedzhera.* Kyiv, «Nika-Tsent» [in Russian].
4. Bochkareva E. I. (2013). *Metodychni pidkhody do otsynuyannya ekonomichnykh rezul'tativ na pidpryyemstvakh maloho biznesu. Modelyuvannya rehional'noyi ekonomiky*, 1, pp. 156-164. [in Ukrainian].
5. Halhash R. A. (2017). *Rehional'ni klasteri pidpryyemstv: rozvytok ta stratehichna koordynatsiya : monohrafiya.* Syevyerodonets'k, vyd-vo SNU im.V.Dalya, 2017. 344 s. [in Ukrainian].
6. Het'mans'kyu V. O. (2009). *Ekonomichna pryroda ta teoretychna sutnist' efektyvnosti funktsionuvannya pidpryyemstv.* *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny*, Vyp. 19.13, pp. 100–104 [in Ukrainian].
7. Hostyeva I. S. (2007). *Potentsiyna vtrata zysku vid nedovykorystannya vyrobnychoho resursnoho potentsialu.* *Ekonomika. Menedzhment. Pidpryyemnytstvo.* Vyp. 18. CH. 2, pp. 9-16. [in Ukrainian].
8. Hradoboev E. V. (2009). *Osobennosti otsenky efektyvnosti deyatelnosti promyshlennykh predpryyaty: avtoref. dys. na soysk. uchen. stepeny kand. ekon. nauk.* Yrkutsk [in Russian].
9. Dolan É. Dzh, Lyndsey D. (1992). *Rynok: mykroekonomicheskaya model' / Per. s anhl. V. Lukashevycha y dr.; Pod obshch. red. B. Lysovyka y V. Lukashevycha.* S.-Pb. [in Russian].
10. Lyamets' V.I., Tevyashev A.D. *Systemnyy analiz. Vstupnyy kurs.* Kharkiv, KHNURE [in Ukrainian].
11. Nusinov V. YA., Shura N. O. (2016). *Evolutsiya naukovykh pohlyadiv na traktuvannya ekonomichnoho potentsialu pidpryyemstva.* *Molodyy vchenyy*, 1(1), pp. 128-133 [in Ukrainian].
12. Oleksyuk O. I. (2008). *Ekonomika rezul'tatyvnosti diyal'nosti pidpryyemstva: monohrafiya.* Kyiv, KNEU [in Ukrainian].
13. Mochernyy S.V., Yerokhin S.A., Kanishchenko L.O. et al. (2000). *Osnovy ekonomichnoyi teorii.* Kyiv, Znannya [in Ukrainian].
14. Orlov P.A. *Ékonomyka predpryyaty: ucheb. posoby.* Kharkov, RYO KhHEU [in Russian].
15. Paderyn Y. D. (2003). *Nauchnye y prakticheskiye aspekty povysheniya ékonomicheskoy efektyvnosti sovremennoho predpryyaty.* *Visnyk Akademiyi eko-nomichnykh nauk Ukrayiny*, 1, pp. 89–95 [in Russian].
16. Poklons'kyu S.T., Mukhopadov V.H. (2016). *Ekonomika pidpryyemstva: navch. posibnyk.* Kyiv, Viktar [in Ukrainian].
17. Rats O. M. (2008). *Vyznachennya sutnosti ponyattya «efektyvnist' funktsionuvannya pidpryyemstva».* *Ekonomich-nyy prostir: zb. nauk. prats'.* № 15. Dnipropetrovs'k, PDABA, pp. 275–285 [in Ukrainian].
18. Rybin V. S. (2017). *Planuyovanye éffektyvnosti y intensyfykatsiya proyzvodstva v mashynostroenyy. SPb, Mashynostroenye* [in Russian].
19. Svitlychna YA. V. (2002). *Otsinka ta zabezpechennya ekonomichnoyi rezul'tatyvnosti funktsionuvannya dorozhn'obudivel'nykh pidpryyemstv: avtoref. dys. na soysk. uchen. stepeny kand. ekon. nauk.* Kharkiv [in Ukrainian].
20. Synytsyna T. A. (2014). *Kliyantooriyentovanyy marketynh na bazi suchasnykh informatsiynykh tekhnolohiy. Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Ekonomika*, Vol. 19, Issue 3(2), pp. 215-219 [in Ukrainian].
21. Sorkyn S. L. (2017). *Éffektyvnost' vneshne-ékonomicheskoy deyatelnosti: ponyatyie, yzmerenye y otsenka: monohr.* Hrodno, HrhU [in Russian].
22. Surmyn Yu.P. (2003). *Teoryya system y systemnyy analiz.* Kyiv, MAUP [in Russian].
23. Temchenko A. H. (2015). *Otsenka éffektyvnosti tekhnolohyy hornykh robot na kar'erakh. Metallurh. y hornorud. prom-st'*, 4, pp. 67-69 [in Russian].
24. Tyshchenko A. N., Kyzym N. A., Dohaydaylo Ya. V. (2005). *Ékonomicheskaya rezul'tatyvnost' deyatelnosti predpryyaty: monohrafiya.* Kharkov, YNZHEK [in Russian].
25. Turylo A. M., Vcherashnya I. S. *Teoretyko-metodychni pidkhody do vyznachennya ponyattya "ekonomichna aktyvnist' pidpryyemstva".* *Finansy Ukrayiny*, 10, pp. 79-84 [in Ukrainian].
26. Sheremet A. D., Sayfulyn R. S. (2015). *Fynansy predpryyaty. Yzd. 2-e, pererab. y dop.* Moscow, INFRA-M [in Russian].
27. Shestak M. L. (2014). *Teoretychnyy analiz zmistu ta osoblyvostey zastosuvannya katehoriyi «ekonomichna efektyvnist'».* *Ekonomichnyy forum*, 3, pp. 12–17 [in Ukrainian].
28. Shnypko O. (2015). *Nahromadzhennya osnovnoho kapitalu yak faktor konkurentospromozhnosti ekonomiky.* *Ekonomika Ukrayiny*, 7, pp. 23-35 [in Ukrainian].
29. Kovalev A. P., Kochalos N. K., Kolobov A. A. (2017). *Ékonomicheskaya éffektyvnost' novoy tekhniky v mashynostroenyy. Moscow, Mashynostroenye* [in Russian].
30. Yachmen'ova V. M., Vysochyna M. V., Sulyma O. Y. (2010). *Efektyvnist' upravlinnya diyal'nisty promyslovoho pidpryyemstva ta diahnozyka zahroz: mo-nohrafiya.* Simferopol', VD ARIAL [in Ukrainian].
31. Yashchenko O. I., Romanyuk O. P. (2008). *Ekonomichni ta sotsial'ni aspekty otsinky efektyvnosti.* *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny*, Vyp. 18.6, pp. 237–238 [in Ukrainian].

Паничок М. Ю., Кривуля П. В. Приспособленість різних підходів щодо інтерпретування категорій «ефект» та «ефективність» для вирішення завдань оцінювання використання економічного потенціалу регіону

Розглянуто можливість застосування різних інтерпретацій категорій «ефект» і «ефективність» для вирішення завдань оцінки використання економічного потенціалу регіону, зроблені висновки про недостатню інформативність використання не тільки конкретних показників з числа поширених на рівні підприємств, а й навіть поширених на цьому рівні масштабу господарських об'єктів підходів до оцінки економічної ефективності. Виконано систематизацію існуючих інтерпретацій термінів «ефект» і «ефективність»; показано, що ефект за призначенням та поширеними уявленнями має виступати однією з обов'язкових складових у визначенні показників ефективності, а тому видове різноманіття ефективності має бути забезпечено видовим різноманіттям ефекту. В рамках програми вдосконалення цього термінологічного кластера шляхом доозначення і розробки термінології запропоновано три показника, які розвивають категорію Х-ефективності та відповідають завданню оцінювання використання економічного потенціалу регіону.

Ключові слова: економічний потенціал регіону, ефект, ефективність, порівняльне оцінювання, Х-ефективність.

Панычок М. Ю., Кривуля П. В. Применимость разных интерпретаций категорий «эффект» и «эффективность» для решения задач оценки использования экономического потенциала региона

Выявлены и систематизированы применяемые в экономической литературе интерпретации тесно связанных и востребованных категорий «эффект» и «эффективность». На основе сравнительного анализа условий применения выявленных интерпретаций рассмотрена их применимость для решения задач оценки использования экономического потенциала региона, существенной отличимой чертой которого от потенциала коммерческой деятельности и основанных на такой деятельности предприятий является обязательное использование природных ресурсов, стоимость которых определена вменённой ценностью потребителя, а не расходами на их приобретение. Это позволило сделать выводы о недостаточной информативности использования не только конкретных показателей из числа получивших распространение на уровне предприятий, но и даже самих получивших на этом уровне масштаба хозяйственных объектов подходов к оценке экономической эффективности. Раскрыто отношение категорий «эффект» и «эффективность» друг к другу; в частности обосновано, что базовым соотношением их интерпретаций должна являться дериватность «эффективности» по отношению к «эффекту», а не наоборот, и то, что эффект по предназначению и распространённому представлению должен выступать одной из обязательных составляющих процедур определения показателей эффективности, а потому видовое разнообразие эффективности должно быть обеспечено видовым разнообразием эффектов. Также на основе вы-

полненной систематизации существующих интерпретаций терминов «эффект» и «эффективность» показано существование терминологического экспериенциального кластера, требующего контекстной интерпретации значений омонимичных терминов, что является терминологическим недостатком. В качестве приоритетной основы для формирования показателей экономической эффективности оценки использования экономического потенциала региона выбрана категория Х-эффективности. Выдвинут тезис о естественном соотношении величин экономического потенциала, производственной способности и производственной мощности региона на основе обоснования тезиса о неспособности какого-либо дополнительно учитываемого фактора компенсировать силу действия уже учтённых лимитирующих факторов, но возможности стать новым лимитирующим фактором модели оценки. В рамках программы совершенствования терминологического кластера дериватных от категорий «эффект» и «эффективность» терминов посредством доозначения и разобозначения терминологии предложены три показателя, развивающие категорию Х-эффективности и соответствующие задаче оценивания использования экономического потенциала региона: а) сравнительная оценка полноты использования потенциальной эффективности, определённой фактической эффективностью использования располагаемых ресурсов, б) сравнительная оценка полноты использования потенциальной эффективности, определённой фактической эффективностью использования производственной мощности региона, в) сравнительная оценка полноты использования потенциальной эффективности, определённой фактической эффективностью организации располагаемых ресурсов при формировании производственной мощности региона.

Ключевые слова: сравнительная оценка, экономический потенциал региона, эффект, эффективность, Х-эффективность.

Panychok M. Y., Krivulia P. V. Accuracy of the interpretation approaches of "effect" and "efficiency" for solving of the regional economic capability evaluation tasks

The paper considers the possibility of applying different interpretations of "effect" and "efficiency" categories to solve the problems about using the regional economic capability. The specific enterprise indicators and figures of economic capability approaches are not informative for assessment of regional scale objects economic efficiency. All interpretations of the terms "effect" and "efficiency" have been systematized as part of the program to improve this terminological cluster by redefining and defining terminology. Three indicators on base the X-efficiency concept have been proposed for addressing the regional economic capability assessment tasks.

Keywords: comparative assessment, effect, efficiency, regional economic capability, X-efficiency.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2019
Прийнято до друку: 10.09.2019

УДК 339.92(477)

doi: 10.12958/1817-3772-2019-3(57)-21-29

С. В. Савельєв,*доктор економічних наук, професор,*
ORCID 0000-0003-0137-2263,
e-mail: yev.savelyev@gmail.com,**В. С. Куриляк,***доктор економічних наук, професор,*
ORCID 0000-0002-3566-7900,
e-mail: ternopil2000@yahoo.com,**М. Ю. Куриляк,***кандидат економічних наук,*
Тернопільський національний економічний університет

ВИШЕГРАДСЬКА ЧЕТВІРКА ТА УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Постановка проблеми. Інтеграція України в Європейський Союз потребує пошуку механізму досягнення цієї мети. Ба більше, на різних етапах реалізації рішень щодо виконання Угоди про асоціацію, підготовлених національними й іноземними експертами та узгоджених з офіційними європейськими інституціями, в процесі беруть участь президент, уряд, парламент, судові органи, громадськість, міжнародні економічні і фінансові організації та підприємства. Все це ускладнює досягнення інтеграційних цілей і часто призводить до гальмування процесу. Натомість, Європа має показовий досвід: чотири країни-члени ЄС – Чехія, Угорщина, Польща і Словаччина – до вступу в об'єднання створили угруповання Вишеградська четвірка (V4), співпраця в рамках якого дозволила достатньо успішно виконати умови вступу до об'єднання. Цей регіональний і на той час для ЄС периферійний альянс після вступу його засновників в Європейський Союз не самоликвідувався, а розвинув спроможність до гнучкої та дієвої мобілізації інтегрованого ресурсу на використання змін в системі міжнародних відносин у напрямі лобіювання своїх інтересів в Європі і сприяння вступу в ЄС нових членів. Ця роль V4 суттєво зростає в умовах посилення дезінтеграційних процесів через кризу в Греції, Брекзит, сепаратизм у Каталонії та посилення позицій правих партій у європейській політиці.

Потенціал нової місії V4 не може бути практично реалізованим, уникаючи зміни існуючого європейського політико-економічного порядку, що потребує фундаментальних і прикладних досліджень. Такі розробки розпочалися у різних напрямках. Фонд європейських прогресивних досліджень у співпраці з Das Progressive Zentrum здійснюють спільний проект щодо майбутнього Вишеградської групи в Європейському Союзі [1]. Місце Росії в системі відносин з V4 досліджується під керівництвом А. Громико в Інституті Європи Російської академії

наук [2] і Є. Ананьєвою [3]. В Україні до проблематики співпраці з V4 зростає інтерес у зв'язку з підписанням і реалізацією Угоди про асоціацію з ЄС.

Метою статті є обґрунтування розвитку співпраці Вишеградської четвірки та України в рамках євроінтеграційних прагнень останньої як передумови економічної конвергенції з країнами-членами ЄС.

1. Вишеградська четвірка й Україна: історичний контекст

Епоха глобалізації позначилася зближенням країн-сусідів насамперед у економічній площині. Ці процеси визначають нову історію світу, у якій переважає формування економічних і гуманітарних мереж добросусідських відносин на противагу всій попередній як переважно історії війн, перемог і поразок, здобутків переможців і втрат переможених.

Попри наявність певних політичних, економічних, релігійних та інших суперечностей, глобальна система міжнародних відносин розвивається і модернізується. Одним з нових напрямів глобалізації є формування локальних інтеграційних союзів як систем усталеної взаємодії держав. Сучасна наука розглядає більшість цих процесів як інтеграційні, які можуть відбуватися на міжконтинентальному, континентальному і регіональному рівнях. Успішним став досвід Європейського Союзу, Азіатсько-тихоокеанського економічного об'єднання (АТЕС), Асоціації країн Південно-Східної Азії (АСЕАН), Економічного співтовариства держав Західної Африки (ЕКОВАС), союзу країн Латинської Америки (МЕРКОСУР) та інших.

У рамках Європейського Союзу функціонує угруповання Вишеградської четвірки як об'єднання внутрішнього типу. Воно було засноване у 1991 році першопочатково поза ЄС з метою підготовки Чехії, Угорщини, Польщі і Словаччини для вступу в Європейський Союз. Після вступу в ЄС у 2004 році угру-

пування не розпалося, а продовжує лобювати свої інтереси в ЄС і поза ним та активно співпрацює з претендентами на вступ в ЄС.

Україна в останні десятиліття вирішує проблему пошуку власної ідентичності, як і країни Вишеградської четвірки у 80-90-ті роки минулого століття. Окремі політичні сили в Україні схиляються у бік тіснішої інтеграції з Росією, до складу якої частина України входила останні століття з різним статусом, хоча де-факто колоніальним. Втім, Росія – держава з архаїчними імперськими формами організації і сировиною економікою, частка якої у світі незначна. Будучи найбільшою країною в світі за площею, Росія виробляє за статистикою 2018 року у 12,6 рази менше ВВП, ніж США [4], і поступається провідним європейським державам із сучасними економіками. В економічному вимірі Росія є країною з системним хронічним недофінансуванням усіх сфер на користь чисто військової, як це було у Радянському Союзі, спадкоємцем якої вона вважається. До того ж, за оцінками експертів, економіка Росії тяжко хвора на голландську хворобу [5].

Курс на європейську і євроатлантичну інтеграцію, який взяла Україна і який з 2019 року став конституційною нормою, має передусім економічні підстави. Воднораз, як найбільша країна на східних кордонах Центральної Європи, вона має багато спільного в усіх сферах державотворення та культурно-історичній спадщині, особливо її правобережні регіони, що вартує не лише збереження, а й використання в якості основи взаємозбагачення задля соціально-економічного розвитку як України, так і кожної з країн V4. Вже Київська Русь становилась як європейська держава з IX до середини XIII століть завдяки активному проникненню в Східну Європу вихідців із Скандинавії (варягів). У XII столітті Київська Русь, яка на той час займала територію від Чорного до Балтійського морів та від верхів'їв Вісли до Таманського півострова (1,3 млн км²) об'єднала східнослов'янські та фіно-угорські племена. З 1236 року більша частина земель Київської Русі увійшли до монархічної держави у Східній Європі з повною назвою «Велике князівство Литовське, Руське, Жемайтське та інших земель», яка була однією з найбільших держав пізнього середньовіччя. З 1385 року вона перебувала в унії з польським королівством. При цьому, в об'єднаній державі до XVI століття широко вживалася руська (не російська) мова. З 1654 року після Переяславської ради значна частина України підпадає під владу Росії, а Західна Україна і Бессарабія входять до Австро-Угорщини і Польщі.

Отже, країни-сусідки України – Чехія, Польща, Угорщина і Словаччина – мають не лише спільні кордони, а й спільність історичного досвіду та мовні близькості. Поряд з цим їх об'єднують і численні діаспори, адже кожна з країн V4 має великі діаспори з інших країн угруповання та України. Це спричиняє потребу розвитку співробітництва на мультисистем-

ній основі, передусім в економічній сфері, що потребує глибокого аналізу передумов поглиблення інтеграційних процесів, розробки нових форм регіоналізації в рамках Центрально-Східної Європи та інституційної формалізації.

На сучасному етапі Вишеградська четвірка реалізує мету сприяння Україні в європейській інтеграції. Наразі це здійснюється через участь у підготовці і проведенні реформ, що вже починає давати певні ефекти. Рівночасно розвиток співпраці приводить до усвідомлення наявності великого потенціалу, який можна буде задіяти у майбутньому за умови більшого зближення економік, про що свідчить саме досвід V4.

Для України, яка перебуває в стані війни із північним сусідом, поглиблення економічної інтеграції з країнами Вишеградської четвірки створює шанс виходу з кризи на основі переходу у сприятливе і прихильне середовище для сталого розвитку. Відтак, стратегія, орієнтована на пріоритетність інтеграції України та V4, може й має стати дорожньою картою для вирішення завдань європейської і євроатлантичної інтеграції країни.

2. Територіальний фактор інтеграції V4+Україна

Територіальний фактор – це найбільша унікальність України, адже народ, який в історії ніколи не вів загарбницьких воєн, має найбільшу територію в Європі. Втім, територіально-просторові аспекти при вирішенні проблем економічної інтеграції, як правило, не включаються до предмету дослідження. Вважається, що вони ближче до географічного та державно-управлінського контексту. Проте, нарощування в ЄС відцентрових тенденцій і особливо Брекзит засвідчують, що територія як носій певного обсягу капіталу може суттєво впливати на ефективність інтеграційних союзів. Зміна території угруповання є відносно самостійним суспільно-економічним явищем, завдяки якому воно набуває нової гео-економічної і геополітичної якості.

Територіальний фактор інтеграції країн Вишеградської четвірки при створенні угруповання не був предметом спеціального розгляду в контексті соціально-економічного розвитку. Досліджуючи його по факту існування об'єднання, треба відзначити, що за територіальними розмірами лише Польща має суттєві переваги над іншими членами V4, частка якої складає 58,6% площі об'єднання. Територія центральноєвропейських держав із включенням до інтеграційного союзу України становитиме 1137237 км², тобто практично подвоїться і на Україну припаде 53,1% (табл. 1).

Значення територіального фактору у розвитку об'єднань держав в умовах глобалізації доцільно розглядати під кутом зору висунутої в економічній науці на рубежі 1980-1990 років ідеї «територіалізації». Як показав М. Куриляк, її діалектичний сенс полягає, «з одного боку, у необхідності забезпе-

Таблиця 1

Територія країн V4 + Україна

CZ	HU	PL	SL	V4	UA	V4+UA
Загальна площа, км ²						
78864	93030	312679	49036	533609	603628	1137237
Частка країни у V4, %					UA / V4, %	UA / (V4+UA),%
14,8	17,4	58,6	9,2	100,0	113,1	53,1

Джерело: розрахунки авторів за даними Євростату і Держкомстату України.

чення розширення і прискорення руху товарів, капіталу, людей та інформації через географічний простір. З іншого боку, у територіальних просторах повинна бути створена і відтворюватися нерухома інфраструктура, функціонування якої має забезпечити цей рух» [6]. Відтак, територіальність в інтеграційних процесах стає тим спільним капіталом, який «працює» на кожного учасника. Створюючи інфраструктуру, адаптовану до інтересів країн, що об'єднані задля вирішення певних спільних цілей, держави збільшують пропускну спроможність капіталу, товарів, послуг, робочої сили та інформації. Результатом є додана вартість у ВВП кожної з них.

Переваги територіального характеру проявляють себе і реалізуються, якщо територіалізацію «розглядати як секторальну територіальну економіко-правову (однак, не політичну) автономію в умовах розширення і поглиблення глобалізації. Це може бути внутрішній або міжрегіональний розподіл ресурсів охорони здоров'я, територіальний розподіл діяльності і залучення громадянського суспільства до рішення питань використання нових поведінкових моделей тощо» [6]. У всіх цих напрямках може бути розвинута вигідна для кожної сторони діяльність. До слова, польські й угорські заклади охорони здоров'я, де розвинуті приватні форми надання медичних послуг, могли б включитися у процеси проведення українських реформ і розвивати практично ринок фармацевтичних і лікарських послуг на території України.

Напрями використання територіального фактору у відносинах України з країнами V4 відповідають територіальним пріоритетам Європейського Союзу, які орієнтовані на побудову інклюзивної, розумної та стабільної Європи різних регіонів [7]. Зокрема, перспективними уявляються такі позиції як поліцентричний і збалансований територіальний розвиток; інтеграція транскордонних і транснаціональних функціональних регіонів; забезпечення глобальної конкурентоспроможності регіонів на основі сильних локальних економік; поліпшення територіального зв'язку для приватних осіб, спільнот і підприємств; управління поєднанням екологічними, ландшафтними і культурними цінностями регіонів.

3. Інтегрована демографічна політика: населення та рух робочої сили

Політика розширення інтеграційного угруповання повинна мати своєю складовою врахування ролі демографічного фактору. Економічний підйом прямо корелюється із змінами чисельності населення. Натомість, зменшення темпів його зростання детермінує збільшення навантаження на молоде покоління щодо пенсійного обслуговування населення і відповідно знижує конкурентоспроможність економіки.

Загалом демографічна ситуація на територіальному просторі Вишеградської четвірки за тринадцятиріччя (2005-2018 роки) характеризується зменшенням чисельності населення на 240 тис. осіб або на 3,7% (табл. 2). Для зростаючих економік це впливає на залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій, науково-технічний розвиток і в цілому обмежує використання наявного потенціалу розвитку. При цьому, Чехія і Словаччина мають приріст відповідно 370,0 тис. (+3,6%) і 50,0 тис. осіб (+0,92%), а Угорщина і Польща – зменшення на 240,0 тис. (-0,38%) і 260, тис. осіб (-0,68%).

Таблиця 2

Населення країн V4 + Україна у 2005-2018 роках [8]

	Населення		Зростання (+), зменшення (-) у 2018 році порівняно з 2005 роком	
	2005	2018	тис. осіб	%
CZ	10,26	10,63	+0,37	+3,6
HU	10,09	9,69	-0,24	-2,38
PL	38,36	38,10	-0,26	-0,68
SL	5,40	5,45	+0,05	+0,92
V4	64,11	63,87	-0,24	-3,74
UA	46,89	44,01	-2,86	-4,49
UA/V4, %	73,1	68,9	-	-

Джерело: складено авторами за статистикою Міжнародної організації праці.

Україна у демографічному контексті є країною, яка понесла великі втрати населення протягом минулого століття. За підрахунками Інституту демографії та соціологічних досліджень Національної академії наук України, внаслідок Першої світової і Громадянської (1917-1921) війн, масових епідемій, голоду початку 20-х і 30-х років, масових репресій 30-х років, депортації 40-х років, голоду 1947 року, так званих, добровільних організованих переселень українських селян для роботи у вугільній, нафтовидобувній, лісовій і рибній промисловості, в сільському господарстві Сибіру і Далекого Сходу, освоєння цілинних і перелогових земель у Казахстані втрати демографічного потенціалу становили близько 18 млн чоловік [9]. Крім того, великі втрати понесла Україна під час Другої світової війни, які належать до найменш досліджених сегментів історії. Варто зазначити, що за період від січня 1941

року до 1 січня 1945 року населення республіки зменшилося з 40 млн 967 тис. до 27 млн 383 тис. [10].

У 2000-х роках триває тенденція зменшення чисельності населення України. Впродовж 2005-2018 років вона скоротилася на 2,86 млн або на 4,49%. Попри те, Україна за чисельністю населення перевищує показник кожної з країн V4 і на 2018 рік складає майже 70% до загальної чисельності угруповання. Це дає підстави для пошуку спільних інтересів з країнами Центральної Європи у використанні демографічного фактору. Шлях до їх об'єднання полягає у виробітку сценарію отримання кожною стороною економічних, соціальних і гуманітарних ефектів від збалансування наявних потенціалів і усунення «вузьких місць», що гальмують розвиток. Для цього треба ув'язати політику економічного

зростання угруповання і кожної країни-члена ЄС з демографічним ресурсом.

Потенціал трудових ресурсів країн V4 у 2018 році з позицій зайнятості використовується на вищому за середні показники у світі, Східній Європі і в Європі у цілому. Вищий рівень зайнятості мають Чехія, Угорщина і Польща, показник безробіття яких складає відповідно 2,4, 3,7 і 3,7%. Рівень безробіття Словаччини відповідає середньому по ЄС – 6,8%, хоча значно вищий за польський і угорський. Безробіття в Україні перевищило світовий, європейський та східноєвропейські рівні і склало 9,4%. Відтак він набагато вищий за рівень безробіття в країнах V4. Щодо гендерної зайнятості, то в країнах, що аналізуються, сформувалася тенденція перевищення рівня безробіття серед жінок порівняно із наданням робочих місць чоловікам (табл. 3).

Таблиця 3

Використання трудового потенціалу у 2018 році за методикою Міжнародної організації праці [11]

	Безробіття, %	Безробіття, тис.			Робоча сила, тис.		
		всього	чоловіки	жінки	всього	чоловіки	жінки
Світ	5,0	172480	98819	73661	3477831	2120864	1356952
ЄС	6,8	16943	8828	8145	24521	134493	114128
Східна Європа	5,2	7418	4134	3284	143423	75748	67675
CZ	2,4	130	59	71	5407	2995	2411
HU	3,7	171	85	86	4662	2536	2126
PL	3,7	677	372	306	18444	10153	8291
SL	6,8	186	96	90	2752	1494	1258
UA	9,4	1876	1196	771	20003	10532	9471

Джерело: розрахунки авторів за даними Міжнародної організації праці.

Отже, якщо країни V4 практично вичерпали людський потенціал у кількісному вимірі, то Україна не використовує майже 10% трудових ресурсів. З огляду на цю ситуацію, співпраця між Україною і країнами-сусідами може мати щонайменше три сценарії. По-перше, здійснення інвестицій з країн V4 в Україну і залучення вільної робочої сили для їх освоєння. По-друге, мотивування населення України на міграцію в країни V4 з орієнтацією на зайняття робочих місць на нових потужностях. По-третє, формування гібридного варіанту, за яким будуть задіяні складові обидвох сценаріїв.

Трудова міграція з України має суттєво високий рівень. Її частка відносно загальної за результатами модульного вибіркового обстеження Державною службою статистики складає 4,5%. При цьому більшість мігрантів надають перевагу другому сценарію. У 2015-2017 роках 48,5% трудових мігрантів повернулися до України і 48,5% працювали за кордоном протягом короткострокових термінів. Водночас 8,3% трудових мігрантів набули статусу працівників-емігрантів. При цьому повертаються в Україну переважно чоловіки і мешканці міських поселень, а емігрантами стають чоловіки і жителі сільської місцевості (табл. 4).

Таблиця 4

Трудові мігранти за категоріями, статтю та місцем проживання до виїзду за кордон, 2015-2017 роки [12, с. 4]

	Усього	Жінки	Чоловіки	Міські поселення	Сільська місцевість
Кількість трудових мігрантів, усього, тис. осіб	1303,3	385,8	917,5	663,5	639,8
у тому числі за категоріями, %					
трудові мігранти, які повернулися до України	43,2	37,7	45,5	47,5	38,7
короткострокові трудові мігранти	48,5	49,3	48,1	43,3	53,9
працівники-емігранти	8,3	13,0	6,4	9,2	7,4
Частка трудових мігрантів у загальній кількості населення віком 15-70 років, %	4,5	2,5	6,7	3,4	6,9

Для розвитку співпраці України з країнами V4 важливою є тенденція зміщення пріоритетів трудових мігрантів з російського напрямку на європейський, хоча Російська Федерація залишається ще у числі великих країн їхнього перебування. Водночас, країни V4 відносяться до найбільш притягальних для трудових мігрантів з України. Серед усіх країн

світу українські трудові мігранти віддають перевагу Польщі. Вона надає робочі місця 38,9% трудовим мігрантам з України. Питома вага Чехії серед трудових мігрантів з України складає 9,4% (четверте місце після Російської Федерації та Італії), Угорщини – 1,3% (восьме місце після Польщі, РФ, Чехії, США, Білорусі і Португалії) (табл. 5).

Таблиця 5

Трудові мігранти за країнами перебування, статтю та місцем проживання до виїзду за кордон (2015–2017 роки), тис. осіб [12, с. 5]

	Усього	Жінки	Чоловіки	Міські поселення	Сільська місцевість
Кількість трудових мігрантів, усього, тис. осіб	1303,3	385,8	917,5	663,5	639,8
у тому числі за країнами перебування, %					
Польща	38,9	42,6	37,3	38,3	39,5
Російська Федерація	26,3	15,1	31,0	33,0	19,3
Італія	11,3	27,0	4,7	7,3	15,4
Чеська Республіка	9,4	6,2	10,7	5,2	13,7
Угорщина	1,3	0,9	1,5	1,2	1,5

Конкурентною перевагою країн V4 у використанні трудових мігрантів з України є відносна малий мовний бар'єр. Всупереч широкого використання в системі середньої і вищої освіти російської мови, домінування в інформаційному просторі російськомовних засобів масової інформації, історично багато громадян України зберігають певний рівень володіння мовами західних країн-сусідів чи самотійно їх вивчають. Зокрема, майже 85,0% трудових

мігрантів з українським громадянством розуміють або на різних рівнях володіють польською мовою. Абсолютна більшість трудових мігрантів не має мовного бар'єру і в Чехії. Водночас, третина трудових мігрантів в Угорщині не розмовляли і не розуміли угорської мови, чим певним чином можна пояснити меншу чисельність їх у цій країні (табл. 6). До того ж Угорщину обирають переважно українці, які мають угорське етнічне походження.

Таблиця 6

Трудові мігранти за країнами перебування та рівнем володіння мовою країни перебування (2015–2017 роки) [12, с. 8]

	Усього, тис. осіб	У тому числі за рівнем володіння мовою країни перебування, %				
		не розмовляли і не розуміли	розуміли, але не розмовляли	розуміли та трохи розмовляли	могли спілкуватися	вільно володіли
Кількість трудових мігрантів, усього	1303,3	18,0	16,9	24,4	19,3	21,4
у тому числі за країнами перебування						
Польща	506,5	14,3	29,1	34,1	17,0	5,5
Російська Федерація	342,4	–	1,6	6,0	24,6	67,8
Італія	146,7	51,2	14,5	24,9	7,6	1,8
Чеська Республіка	122,5	18,0	24,2	37,4	17,5	2,9
Сполучені Штати Америки	23,5	–	21,3	35,7	43,0	–
Білорусь	22,5	–	–	35,6	56,4	8,0
Португалія	20,3	69,5	3,9	21,2	5,4	–
Угорщина	17,1	32,7	–	–	30,5	36,8
Ізраїль	13,9	36,7	–	–	63,3	–
Фінляндія	13,3	72,9	27,1	–	–	–
Німеччина	10,2	37,3	9,8	41,2	3,9	7,8
Інші країни	64,4	42,7	9,9	27,0	15,4	5,0

Зважаючи на вплив мовного фактору на вибір трудовими мігрантами країни перебування, варто зазначити, що він не є вирішальним. Зокрема, Італія займає третє місце по залученню трудових мігрантів з України при тому, що 51,2% їх не розмовляють і не розуміють італійської мови. Це можна пояснити наявністю великого попиту на робочу силу, цінами

на неї та впливом фактору відкритості ранку праці. Міграція громадян України до Італії суттєво зросла після підписання Угоди про асоціацію з ЄС та введення безвізового режиму.

Політика V4 у сфері трудової міграції характеризується переходом від переважно експортної форми участі в процесах руху робочої сили до ім-

портної. До цього країни V4 спонукає насамперед зростання економіки. Натомість, через конфлікт в Сирії і на Донбасі, погіршення економічної ситуації на Близькому Сході, економічну кризу в Україні розвинулися канали інтенсивного руху робочої сили в бік Європи. У V4 сформувалися потужні українські діаспори. Ці процеси є викликом для української сторони, аби спільно з V4 виробити механізм скоординованої демографічної політики, орієнтованої на економічне зростання на основі поглиблення розподілу праці. Прийнятним у цьому контексті може бути спільне підприємство, насамперед у секторах, модернізованих із залученням західних інвестицій. Такі фірми мають оновлене устаткування з власниками, зацікавленими у підприємстві на зовнішніх виробничих площадках і ринках, які спроможні стати третьою стороною спільного бізнесу з потенціалом додавання вигід всім учасникам. Головною перешкодою розвитку такого роду інтеграційних процесів може стати брак фінансових ресурсів, що мотивуватиме створення спільних комерційних банків на територіях сторін. Втім, для цього держава повинна виявити свою спроможність щодо сприяння експортно-імпортним операціям з банківським капіталом, адже виникне потреба у розробці і використанні нових платіжно-розрахункових конструкцій з валютним клірингом, кредитуванням, розрахунками у національних валютах, співпрацею з міжнародними фінансовими центрами.

4. Інтеграція України в Європейський Союз як процес конвергенції

Євроінтеграційна стратегія, яка покладена в основу внутрішньої і зовнішньої політики України, потребує передусім вибору вектору розвитку економіки і суспільства. Це завдання має вирішуватися в умовах перебування країни на позиціях європейської периферії. У 2017 році Литва, яка за показником ВВП на душу населення у постійних цінах за па-

ритетом купівельної спроможності та в міжнародних доларах 2011 року посідає останнє місце серед країн Зони євро, перевищувала рівень України у 3,2 раза; а Болгарія з найнижчим показником серед країн ЄС поза Зоною євро виробляє більше України в 2,5 раза. Аналогічно виглядає ситуація і у розрахунку ВВП на душу населення за іншими методиками у доларовому вираженні: у поточних цінах Литва виробляє у 5,2 раза, а Болгарія в 3,1 раза більше України. Литва має також найнижчий показник серед членів Зони євро по виробництву ВВП на душу населення, вираженому у поточних цінах за паритетом купівельної спроможності, який проте вище за український у 3,2 раза, а Угорщини з найнижчим рівнем серед членів ЄС поза Зоною євро – в 1,1 раза. Люксембург і Нідерланди, які у ЄС є країнами-лідерами за цими показниками, виробляють більше України відповідно в 11,8 і 6,2 раза; 39,8 і 18,3 раза; 11,8 і 6,2 раза [13].

Наведені показники свідчать про вкрай низькі стартові умови України як країни, яка започаткувала реалізацію стратегії, зорієнтованої на вступ до ЄС. Загалом вона знаходиться у свого роду «пастці дивергентності», для виходу з якої треба забезпечити стало високі темпи розвитку. Між тим, за роки незалежності (1991-2017) ВВП країни у постійних цінах у доларах США зросло у 4,2 раза. Це відповідає темпам зростання розвинених країн (показник Люксембургу 4,5 раза). Натомість, для країни, що розвиваються, вони мають бути набагато вищими, аби не допустити заморожування дивергенції або, що ще гірше, її поглиблення. Не можна не погодитися з О. Москаленко, що «темпи приросту ВВП України 0-3-4% є рівнозначними визнанню того, що у неї немає перспектив економічного розвитку» [14]. Зважаючи на це твердження, варто відзначити, що в період з 1993 по 2017 рік, тобто протягом 25 років, відсоткові річні зміни ВВП лише 14 років мали позитивні значення, а 11 років – від’ємні (табл. 7).

Таблиця 7

Відсоткові зміни ВВП України у постійних цінах за 25 років (1993-2017 роки)

У бік зростання ≥ 0				У бік падіння < 0				
до 5%	більше 5% до 10%	більше 10%	усього	до 5%	більше 5% до 10%	від 10% до 20%	більше 20%	усього
6	7	1	14	4	3	3	1	11

Сформовано авторами за джерелом [13].

З огляду на позиції економіки України на європейському континенті її стратегія євроінтеграції трансформується у стратегію конвергенції з європейськими національними економіками і має стати генеральною лінією соціально-економічного розвитку. У цьому контексті має бути визнана за найбільш плідну орієнтацію на інтеграцію з ЄС, який, за оцінкою Світового банку, «з часу свого заснування став найбільшою «машиною конвергенції» сучасного світу, яка стимулює бідніших і нових дер-

жав-членів стати економіками з високим рівнем доходів і забезпечує своїм громадянам досягнення стандартів найвищих рівнів життя і найнижчих рівнів нерівності доходів у світі» [15]. Для України нині таким варіантом європейської «машини конвергенції» є Угода про асоціацію з ЄС, успішне виконання якої спроможне значно зблизитися з об’єднанням. Проте, вона не забезпечує вирішення всіх завдань конвергенції, особливо в економічному напрямі. Власне кажучи, і сам ЄС нині потребує мо-

дернізації механізму зближення, аби скористатися перевагами науково-технічних досягнень сучасності. Нова «машина конвергенції.2» [convergence machine, version 2.0] орієнтована на такий рівень зближення, який сформує рівні умови життя і діяльності у всьому об'єднанні. Рішення цієї проблеми в ЄС передбачається здійснити з використанням концепції «флексік'юриті – flexisicure», суть якої полягає у формуванні рівноваги між двома векторами розвитку ринку праці: забезпеченням гнучкості між задоволенням потреб роботодавців і соціальним захистом працівників [16].

Для умов України в основу політики конвергенції має бути покладена стратегія випереджаючого економічного розвитку (advanced economic development). Для цього необхідна концентрація всіх видів ресурсів на галузях, які визначають конкурентні переваги країни. В дискусіях під час президентських виборів 2019 року перевага надавалася галузям, пов'язаним з ІТ-сферою, туризмом і аграрним сектором. Це не можна заперечувати, хоча для такої великої країни за територією, населенням і природними ресурсами цими напрямками конкурентні переваги України далеко не обмежуються. Натомість, мають бути впроваджені реформи, які спроможні сформувати драйвери загальнонаціонального підйому підприємництва і створення робочих місць з високим рівнем продуктивності та оплати праці. Поза тим, драйвери української «машини конвергенції» мають зупинити міграційні потоки з країни і поступове повернення трудових мігрантів в країну. Ця система повинна бути надзвичайно притягальною для зарубіжних інвесторів та імпорту високих технологій. Її треба будувати з використанням кращого іноземного досвіду, не копіюючи його, проте враховувати національні особливості і забезпечувати позиціонування України як надійного партнера і перспективного гравця.

Відтак співпраця України і V4 має розвиватися на принципах збалансованої взаємовигоди за інтеграційною формулою «V4+Україна». Між сторонами доцільно укласти угоду про зону вільної торгівлі. У сфері економіки спільні інтереси можна буде сформувати на основі спільних проектів поглиблення міжнародного розподілу праці та програм розвитку малого і середнього бізнесу у рамках V4+Україна. За наявності політичної волі перспективним стане створення інноваційних центрів кластерного типу із спільними науково-дослідними і навчальними інститутами, особливо із спеціалізацією в напрямках розробки проривних технологій, космосу та екології. Плідна співпраця з угрупованням з часом може перерости у розширену форму Вишеградської п'ятірки.

Висновки. Багаторічний процес розвитку мирної європейської інтеграції збагатив економічну науку і практику різноманітним нарощуванням поступового розширення об'єднання. Для досягнення інтеграційних цілей важливого значення набуває до-

свід Вишеградської четвірки, роль якої суттєво зростає в умовах посилення дезінтеграційних процесів. Для України співпраця з країнами-сусідами може будуватися за інтеграційною моделлю «V4+Україна» з перспективою її переформатування у Вишеградську п'ятірку (V5). Передумовою пріоритетності розвитку інтеграційних процесів між ними є наявність спільного історичного досвіду через багатовікове сумісне перебування у складі різних європейських держав; розвинені міжособистісні зв'язки; відносно невеликий мовний бар'єр, європейські менталітети. На взаємовигідній основі у розширеному угрупованні можна формувати і використовувати конкурентні переваги України у територіальному і демографічному контексті, зокрема шляхом інтеграції національних підприємств у регіональні і глобальні виробничі мережі і суттєвого зменшення міждержавних міграційних процесів у регіоні. Роль V4 має посилитися на основі політики конвергенції. В економічній сфері для цього мають бути проведені радикальні економічні реформи, орієнтовані на стратегію випереджального економічного розвитку (advanced economic development), які мають забезпечити досягнення високого рівня конвергенції з країнами ЄС.

Література

1. **The Future** of the Visegrad Group. Ania Skrzypek, Maria Skóra (eds.). Brussels/Berlin September–December 2017. 56 p. (Last accessed: 06.05.2019).
2. **Вышеградская** четвёрка в Европейском союзе: дилеммы конвергенции = The Visegrad Four in the European Union: Dilemmas of Convergence / [отв. ред. Л.Н. Шишелина]. – Москва : Ин-т Европы РАН, 2017. 138 с.
3. **Ананьева, Е.В.** «Вышеградская» стратегия развития Карпатского региона. Современная Европа. 2018. № 7. С. 86-95. URL: <http://www.sov-europe.ru/2018/7-2018/8.pdf> (дата звернення: 06.05.2019).
4. **International Monetary Fund.** URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/01/weodata/weoseladv.aspx?a=&c=223%2c924%2c922%2c132%2c926%2c112%2c111&s=NGDPD> (Last accessed: 24/04/2019).
5. **Економіка** Російської Федерації. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97 (дата звернення: 24.04.2019).
6. **Куриляк М.** Територіалізація і територіальний капітал в системі регіональної політики Європейського Союзу. Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки». Випуск 7. 2018. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3360/3039 (дата звернення: 25.04.2019).
7. **Territorial Agenda** of the European Union. Towards an Inclusive, Smart and Sustainable Europe of Diverse Regions. – 2011. URL: http://www.nweurope.eu/media/1216/territorial_agenda_2020.pdf (Last accessed: 25.04.2019).
8. **Population**, surface area and density. UNdata. A word of information. URL: http://data.un.org/_Docs/SYB/PDFs/SYB61_T02_Population,%20Surface%20Area

a%20and%20Density.pdf. 9. **Пирожков С. І.** Демографічний фактор у глобальній стратегії розвитку України. Демографія та процеси відтворення населення. 2004. №1-2. С-5-7. URI: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/11854>. 10. **Лисенко О. Є., Перехрест О. Г.** Демографічні втрати України у роки Другої світової війни. Архіви України. 2015. № 3. URL: https://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_3_2015/02.pdf. 11. **ILOSTAT** the world's leading source of labour statistics. Unemployment rate -- ILO modelled estimates, Nov. 2018. URL: https://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page3.jspx?MBI_ID=2&_afLoop=2166342831393401&_afWindowMode=0&_afWindowId=9gstcsmxn_23#!%40%40%3F_afWindowId%3D9gstcsmxn_23%26_afLoop%3D2166342831393401%26MBI_ID%3D2%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D9gstcsmxn_79 (дата доступу: 12.04.2019). 12. **Державна служба статистики України.** Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження). Київ, 2017. 13. **World Economic Outlook.** URL: <https://www.imf.org/external/index.htm> (Last accessed: 11.06.2019). 14. **Москаленко О. М.** Випереджаючий економічний розвиток: теоретико-інституціональні засади і проблеми реалізації в Україні. Економіка України. 2014. № 8 (633). URL: [file:///C:/Users/Sav/Desktop/EkUk_2014_8_2%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/Sav/Desktop/EkUk_2014_8_2%20(3).pdf) (Last accessed: 12.06.2019). 15. **Growing united: upgrading Europe's convergence machine.** Overview. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/852701520358672738/Overview>. 16. **Ціжма Ю. А.** Концепція флексік'юриті та нестандартні форми зайнятості: виклики сьогодення. *Бізнесінформ*. 2013. № 7. С. 197-202. URL: file:///C:/Users/Sav/Desktop/binf_2013_7_37.pdf.

References

1. The Future of the Visegrad Group. Ania Skrzypek, Maria Skóra (eds.). (2017). Brussels/Berlin, September–December. 56 p.

2. Shishelina L.N. (Eds.). (2017). Vyshegradskaya chetvorka v Yevropeyskom soyuze: dilemma konvergentsii = The Visegrad Four in the European Union: Dilemmas of Convergence. Moscow, Institute of Europe, RAS [in Russian].

3. Anan'yeva. Ye.V. (2018). «Vyshegradskaya» strategiya razvitiya Karpatskogo regiona ["Visegrad" development strategy of the Carpathian region]. *Sovremennaya Yevropa – Modern Europe*, 7, pp 86-95. <http://www.sov-europe.ru/2018/7-2018/8.pdf> [in Russian].

4. International Monetary Fund. (n.d.). *imf.org*. Retrieved from <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/01/weodata/weoseladv.aspx?a=&c=223%2c924%2c922%2c132%2c926%2c112%2c111&s=NGDPD>.

5. *Ekonomika Rosiiskoi Federatsii* [Economy of the Russian Federation]. (n.d.). [uk.wikipedia.org](http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97). Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97 [in Ukrainian].

6. Kuryliak M. (2018). Terytorializatsiia i terytorialnyi kapital v systemi rehionalnoi polityky Yevropei-

skoho Soiuzu [Territorialization and territorial capital in the system of regional policy of the European Union]. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriia «Ekonomichni nauky» – International relations. Economic Sciences Series, Issue 7*. Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3360/3039 [in Ukrainian].

7. Territorial Agenda of the European Union. Towards an Inclusive, Smart and Sustainable Europe of Diverse Regions. (2011). Retrieved from http://www.nweurope.eu/media/1216/territorial_agenda_2020.pdf.

8. Population, surface area and density. UNdata. A word of information. Retrieved from http://data.un.org/_Docs/SYB/PDFs/SYB61_T02_Population,%20Surface%20Area%20and%20Density.pdf.

9. Pyrozhkov S. I. (2004). Demohrafichnyi faktor u hlobalnii stratehii rozvytku Ukrainy [Demographic factor in the global development strategy of Ukraine]. *Demohrafiia ta protsesy vidtvorennia naseleennia – Demographics and processes of population reproduction*, 1-2, pp. 5-7. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/11854> [in Ukrainian].

10. Lysenko O. Ye., Perekhrest O. H. (2015). Demohrafichni vtraty Ukrainy u roky Druhoi svitovoi viiny [Demographic losses of Ukraine during the Second World War]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 3. Retrieved from https://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_3_2015/02.pdf [in Ukrainian].

11. ILOSTAT the world's leading source of labour statistics. Unemployment rate -- ILO modelled estimates, Nov. (2018). Retrieved from https://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/ Page3.jspx?MBI_ID=2&_afLoop=2166342831393401&_afWindowMode=0&_afWindowId=9gstcsmxn_23#!%40%40%3F_afWindowId%3D9gstcsmxn_23%26_afLoop%3D2166342831393401%26MBI_ID%3D2%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D9gstcsmxn_79.

12. Zovnishnia trudova mihratsiia naseleennia (za rezultatamy modulnoho vybirkovoho obstezhennia) [External labor migration of the population (according to the results of the modular sample survey)]. (2017). Kyiv. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

13. World Economic Outlook. *imf.org*. Retrieved from <https://www.imf.org/external/index.htm>.

14. Moskalenko O. M. (2014). Vyperedzhaiuchy ekonomichni rozvytok: teoretyko-instytutsionalni zasady i problemy realizatsii v Ukraini [Leading Economic Development: Theoretical-Institutional Foundations and Problems of Implementation in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 8 (633). Retrieved from [file:///C:/Users/Sav/Desktop/EkUk_2014_8_2%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/Sav/Desktop/EkUk_2014_8_2%20(3).pdf) [in Ukrainian].

15. Growing united: upgrading Europe's convergence machine. Overview. Retrieved from <http://documents.worldbank.org/curated/en/852701520358672738/Overview>.

16. Tsihyma Yu. A. (2013). Kontseptsiiia fleksikiuriti ta nestandardni formy zainiatosti: vyklyky sohodennia [The concept of flexicurity and non-standard forms of employment: the challenges of today]. *Biznes Inform – Business Inform*, 7, pp. 197-202. Retrieved from file:///C:/Users/Sav/Desktop/binf_2013_7_37.pdf [in Ukrainian].

Савельев С. В., Куриляк В. С., Куриляк М. Ю. Вишеградська четвірка та Україна в контексті розвитку євроінтеграційних процесів

Розвивається ідея досягнення стратегічної мети України щодо європейської та євроатлантичної інтеграції. В рамках цього процесу має сенс виділити в якості пріоритету співпрацю з Вишеградською четвіркою (V4). Такий підхід аргументується насамперед наявністю: загального історичного досвіду, який сформувався як результат багатовікового спільного перебування в складі різних європейських держав; розвинених міжособистісних зв'язків; європейського менталітету народу, відносно невеликого мовного бар'єру. У концепції аналізуються конкурентні переваги України на центрально-європейському просторі, які можуть мотивувати сусідні країни-члени ЄС до регіональної інтеграції та сприяння в досягненні Україною цілей європейської та євроатлантичної інтеграції. У зв'язку з цим розглядаються територіальні та демографічні чинники. Показано, що включення України в об'єднання V4 і відповідно його трансформація у Вишеградську п'ятірку (V5) створює нові конкурентні переваги для кожної країни завдяки зростанню території угруповання на 113,1%, тобто більш ніж вдвічі і чисельності населення – на 68,9%. З позиції сучасних глобальних тенденцій відкриваються великі можливості у спільному економічному просторі для включення в функціонуючі і нові регіональні та глобальні виробничі мережі, а також для суттєвого зменшення міждержавних міграційних процесів. Нові тактичні й стратегічні підходи в інтеграційній політиці вимагають розробки і реалізації програми конвергенції України у Вишеградську четвірку та Європейський Союз. Її основу повинна скласти стратегія випереджаючого економічного розвитку (advanced economic development) і формування іміджу надійного партнера і сильного гравця в міжнародних відносинах, для якої має бути використаний досвід країн V4 при їх сприянні.

Ключові слова: випереджальний економічний розвиток, Вишеградська четвірка, демографія, економічна інтеграція, конвергенція, міграція, територіалізація.

Савельев Е. В., Курыляк В. Е., Курыляк М. Ю. Вышеградская четвёрка и Украина в контексте развития евроинтеграционных процессов

Развивается идея достижения стратегической цели Украины относительно европейской и евроатлантической интеграции. В рамках этого процесса имеет смысл выделить в качестве приоритета сотрудничество с Вышеградской четвёркой (V4). Такой подход аргументируется прежде всего наличием: общего исторического опыта, который сформировался как результат многовекового совместного пребывания в составе различных европейских держав; развитых межличностных связей; европейского менталитета народа, относительно небольшого языкового барьера. В концепции анализируются конкурентные преимущества Украины на центральном европейском пространстве, которые могут мотивировать соседние страны-члены ЕС к региональной интеграции и содействию в достижении Украиной целей европейской и евроатлантиче-

ской интеграции. В этой связи рассматриваются территориальные и демографические факторы. Показано, что включение Украины в объединение V4 и соответственно его трансформация в Вышеградскую пятёрку (V5) создаёт новые конкурентные преимущества для каждой страны благодаря росту территории группировки на 113,1%, т.е. более чем в два раза и численности населения – на 68,9%. С позиции современных глобальных тенденций открываются большие возможности для включения в функционирующие и новые региональные и глобальные производственные сети, а также для существенного уменьшения межгосударственных миграционных процессов в совместном экономическом пространстве. Новые тактические и стратегические подходы в интеграционной политике требуют разработки и реализации программы конвергенции Украины в Европейский Союз. Ее основу должна составить стратегия опережающего экономического развития (advanced economic development) и формирование имиджа надежного партнера и сильного игрока в международных отношениях, для которой нужно будет использовать опыт стран V4 и рассчитывать на их содействие.

Ключевые слова: опережающее экономическое развитие, Вышеградская четверка, демография, экономическая интеграция, конвергенция, миграция, территориализация.

Savelyev Yev., Kurylyak V., Kurylyak M. The Visegrad Four and Ukraine in the Context of Development of Eurointegration Processes

The idea of achieving the strategic goal of Ukraine regarding European and Euro-Atlantic integration is being developed. As part of this process, it makes sense to highlight cooperation with the Visegrad Four (V4) as a priority. This approach is argued primarily by the presence of: a common historical experience, which was formed as a result of centuries of joint presence in various European powers; developed interpersonal relationships; the European mentality of the people, a relatively small language barrier. The concept analyzes the competitive advantages of Ukraine in the Central European space, which can motivate neighbouring EU member states to regional integration and to help Ukraine achieve European and Euro-Atlantic integration goals. In this regard, territorial and demographic factors are considered.

The concept analyzes the competitive advantages of Ukraine in the Central European space, which can motivate neighbouring EU member states to regional integration and to help Ukraine achieve European and Euro-Atlantic integration goals. In this regard, territorial and demographic factors are considered.

It should be based on a strategy of advanced economic development and the formation of the image of a reliable partner and a strong player in international relations, for which it will be necessary to use the experience of the V4 countries and count on their assistance.

Keywords: advanced economic development, Visegrad Four, demography, economic integration, convergence, migration, territorialization.

Стаття надійшла до редакції 31.07.2019
Прийнято до друку 10.09.2019

А. О. Двігун,

доктор економічних наук,

ORCID 0000-0002-0168-8682,

e-mail: dvigun.alla@gmail.com,

Національний інститут стратегічних досліджень
при Президентіві України, м. Київ

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ: УПРОВАДЖЕННЯ НОВОЇ СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ

Постановка проблеми. Після п'яти років активного впровадження реформи децентралізації, її справедливо вважають однією з найуспішніших реформ в Україні. Завдяки створенню нової системи розподілу владних повноважень між центральними та місцевими органами влади в Україні сьогодні фактично формується нова система відносин між різними гілками влади та новий баланс стримувань і противаг.

Упорядкування адміністративно-територіального устрою й удосконалення системи організації влади – важливі завдання комплексної реформи децентралізації.

Реформа децентралізації створила підґрунтя для укорінення кардинальних інституційних перетворень, підвищення якості життя громадян і має велике значення для продовження секторальних реформ. Зміна системи управління територіями, децентралізація у сферах медицини, освіти, надання послуг демонструють значні темпи й головне – реальні позитивні зрушення.

Децентралізація формує зв'язки нової якості між регіонами внаслідок вбудовування в систему адміністративно-територіального устрою нових одиниць – об'єднаних територіальних громад, що по-новому визначають координацію та підпорядкованість суб'єктів адміністративного устрою. Реформа децентралізації має великий потенціал для стимулювання розвитку регіонів, а через нього – розвитку всієї країни. Разом із тим вона містить певні виклики, пов'язані як із перебігом її впровадження, так і з впливом на різноманітні сфери суспільно-політичного та соціально-економічного життя.

Серед основних джерел ризиків – ускладнення проведення макроекономічної політики, особливо щодо фіскальної координації, загострення успадкованих територіальних диспаритетів, проблеми інституційної досконалості децентралізованих одиниць, які отримують делеговані повноваження. Протидія цим ризикам має бути у центрі уваги продовження політики децентралізації в Україні. Отже новий етап реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, який відбуватиметься протягом 2019–2021 рр., повинен спиратися, перш за все, на кардинальні зміни нормативно-законодавчої бази щодо упровадження нової

системи адміністративно-територіального устрою, місцевого самоврядування та державного управління, оскільки невідкладне завершення процесу децентралізації, це є гарантія передачі реальної влади, фінансів та ресурсів на місця, гарантія завершення секторальної децентралізації, і відповідно, наближення послуг до кожного мешканця громади та забезпечення їх якості.

Вивченість проблеми. Питаннями децентралізації влади, упровадження нової системи адміністративно-територіального устрою, перебігу секторальної децентралізації присвячено роботи таких вчених, як: Т. Барановська [1], В. Борщевський, Т. Гладка [2], І. Гнидюк, Ю. Гороховська [3], Я. Жаліло [4], Н. Корінь, В. Ляшенко [6, 7], А. Павлюк [8], І. Сторонянська [9] та багато інших.

Але аналіз реальної децентралізації та стану впровадження нової системи адміністративно-територіального устрою, можливих напрямів вирішення проблем, що виникли на шляху перебігу перетворень, має велике значення для розвитку регіонів, територіальної організації влади тощо.

Метою дослідження є оцінка стану реформування адміністративно-територіального устрою, виявлення існуючих проблем та напрямів вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Реформа місцевого самоврядування в Україні має тривалу історію, і за період незалежності було декілька спроб реформувати місцеве самоврядування в Україні. І загалом можна говорити про утвердження, розвиток і модернізацію місцевого самоврядування в Україні:

З прийняттям у 1996 р. Конституції України було затверджено нинішню систему вітчизняного місцевого самоврядування. У 1997 р. Україна також ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування.

У 2014 р. була затверджена загальна концепція реформи. Тобто чітко була визначена філософія того, як вона повинна проводитися. У контексті цієї філософії були прийняті кілька ключових нормативно-правових актів. Зокрема, закони про добровільне об'єднання територіальних громад (ОТГ) та співробітництво громад. Також у рамках бюджетної децентралізації були внесені зміни до Бюджетного кодексу, удосконалено функціонування інституту старост в ОТГ; врегульовано механізм добровіль-

ного об'єднання територіальних громад, розташованих на територіях суміжних районів; законодавчо запроваджено механізм добровільного приєднання до ОТГ, визнаної спроможною, суміжної сільської або селищної територіальної громади; прийнято закон, яким запроваджується механізм добровільного приєднання до територіальних громад міст обласного значення суміжних сільських та селищних територіальних громад; унормовано систему оплати праці посадовців органів місцевого самоврядування, у тому числі в ОТГ, тощо. Таким чином, були оформлені юридичні рамки для старту і проведення першого етапу реформи.

Попри позитивну динаміку та помітні результати реформування, існує низка проблемних питань, що формують ризики для системного завершення реформи адміністративно-територіального устрою.

1. Не ухвалено базового закону про адміністративно-територіальний устрій.

По суті країна досі користується системою адміністративно-територіального устрою, що склалася в часи СРСР (Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР» від 12 березня 1981 р. № 1654-Х).

У Верховній Раді України під №8051 було (2018 р.) зареєстровано проект Закону «Про засади адміністративно-територіального устрою України», проте досі цей закон так і не було розглянуто.

Такий стан реалізації реформи сьогодні провокує конфлікт із старою радянською системою адміністративно-територіального устрою на базовому та проміжному рівнях.

2. Незавершеність розробки перспективних планів формування територій громад регіонів та «затягування» процесу добровільного об'єднання територіальних громад.

Станом на вересень 2019 р. Урядом затверджено перспективні плани для 23 областей. Вони є неповними (охоплюють 87,6% площі країни) та не виконують своєї головної функції – запобігання створенню неспроможних ОТГ. До перспективних планів постійно «постфактум» вносяться зміни щодо тих ОТГ, які пройшли процедуру об'єднання без урахування вимог щодо їх спроможності;

Згідно перспективних планів формування територій громад 23 областей, затверджених Урядом, повинно бути створено 1356 ОТГ, в які об'єднуються 9702 територіальні громади. Станом на 01.09.2019 р. в Україні створено 951 ОТГ, з них 69 ОТГ очікують рішення ЦВК про призначення перших виборів. 806 ОТГ, в яких вибори відбулись у 2015-2018 рр., мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування засвідчує різну інтенсивність створення ОТГ в окремих регіонах. У загальному рейтингу регіонів щодо формування ОТГ, складеному на основі 6 кількісних параметрів, лідирують Житомирська (перше місце),

Чернігівська (друге), Дніпропетровська (третє), Запорізька (четверте), Хмельницька області.

Але загальна картина процесу формування ОТГ не є дуже позитивною. Площа всіх ОТГ становить 41% від загальної площі України (228,8 тис. км²). Чисельність жителів ОТГ складає 29,1% від загальної кількості населення України. Станом на вересень 2019 р. тільки 20 районів із наявних 488 повністю покрито ОТГ. Налічується 86 районів, де не створено жодної ОТГ. Середня кількість територіальних громад, що об'єдналися в одну ОТГ, зменшилась із 5,1 у 2015 р. до 4,5 у 2019 р., 37% від усіх ОТГ мають кількість жителів менше 5 тис. осіб (у 2015 р. ця частка становила 31,4%). У 30% областей малочисельні громади займають близько 50% від їх загальної кількості.

По регіонах найгірша ситуація спостерігається у Закарпатській (останнє місце в рейтингу), Кіровоградській, Вінницькій, Київській та Львівській областях:

- в Закарпатській області, станом на вересень 2019 р., кількість громад, що не об'єдналися або не приєдналися, складала 92%, кількість ОТГ, охоплених Перспективним планом, затвердженим урядом – 0%;

- у Кіровоградській, Київській, Львівській, Харківській, Вінницькій областях близько 80% територіальних громад не об'єднані;

- у Кіровоградській, Закарпатській, Одеській, Харківській областях майже 50% районів не розпочали взагалі процес добровільного об'єднання (приєднання) громад;

- у межах 20%, у Вінницькій (17,5), Київській (20,1), Кіровоградській (20,8), Львівській (23,7), Харківській (22,2) областях займає площа ОТГ від загальної площі області. Найгірший за цим критерієм показник у Закарпатській області – 5,8%.

Крім того, такий стан процесу формування об'єднаних громад, коли сформовані відмінні типи громад – ОТГ і громади, які не долучилися до процесу добровільного об'єднання територіальних громад протягом реформування, характеризується тим, що вони суттєво відрізняються за критеріями надання доступних і якісних публічних послуг та показниками ефективності місцевого розвитку. Це стосується, перш за все, змін у системі управління освітою з урахуванням освітнього напрямку секторальної децентралізації, можливостей для надання якісних і зручних адміністративних послуг, задоволення потреб мешканців в інших сферах, зокрема у сфері медицини, культури тощо. Тобто, здатність органів місцевого самоврядування виконувати власні й делеговані повноваження, як це передбачено Європейською хартією місцевого самоврядування, є незадовільною.

3. Руйнування існуючої моделі адміністративно-територіального устрою районного рівня та розбалансування районних бюджетів в районах, територія яких переважно охоплена утвореними ОТГ.

Районний рівень в Україні досить часто змінювався в радянські часи, кількість районів то суттєво скорочувалась до 250, то зростала до 960, остаточно він сформувався в середині 60-х років минулого сторіччя в складі 490 районів. Райони є дуже різними, як за чисельністю (від 5 до понад 180 тис. населення) так і площею території (від 309 до 3660 км²). Утворення в межах території району однієї чи кількох ОТГ по суті позбавляє районний рівень можливостей балансувати бюджетну мережу на небоб'єднаній території району, що породжує напругу між ОТГ та районним керівництвом. Ще гірша ситуація у районах, де ОТГ створена в межах всього району чи весь район складається з 2-3 ОТГ. Там районна рада та значною мірою РДА залишились без реальних повноважень, що знову ж таки не йде на користь як реформі, так передусім жителям громад. Станом на вересень 2019 р. в Україні територія 20 районів вже повністю охоплена утвореними ОТГ. У 163 районах територія на 50-99% охоплена утвореними ОТГ, в 196 районах – на 1-49%. В районах, територія яких повністю або переважно охоплена утвореними ОТГ виникає ситуація, коли джерела, які формують районний бюджет цих районів повністю переходять до бюджетів новоутворених ОТГ. Окрім цього, спільна власність територіальних громад таких районів повністю переходить до комунальної власності ОТГ.

З утворенням ОТГ, які повністю охоплюють територію певного району, районні ради втрачають джерела для фінансування та повноваження, проте немає правових підстав для припинення їх діяльності. В процесі функціонування ОТГ стикаються з тим, що на законодавчому рівні чітко не врегульовано розмежування повноважень між районними радами, районними державними адміністраціями та сільськими, селищними, міськими радами ОТГ в районах, територія яких переважно або повністю охоплена створеними ОТГ. Тут функціонують районна державна адміністрація та районна рада із відповідними видатками на їх утримання та виконавчі органи ОТГ.

4. Відсутність механізму вирішення питання розмежування між окремими адміністративно-територіальних одиниць.

Утворення районів та сільрад в радянські часи мало досить довільний характер, тому розмежування між сільрадами, районами, а подекуди навіть між областями є алогічним і таким, що ускладнює управління територіями та створює проблеми жителям поселень, які є по суті анклавом у відповідних адміністративно-територіальних одиницях. Для вирішення питань уточнення розмежування між громадами потрібні процедури, яких зараз не існує.

5. Відсутність чітких критеріїв та засад, за якими буде проведено адміністративне укрупнення громад та районів.

Одним з основних завдань у впровадженні реформи децентралізації влади, визначених Урядом на

2019-2020 рр., є впровадження адміністративно-територіальної реформи та формування нового районного рівня. Так на субрегіональному рівні передбачається моделювання адміністративно-територіального устрою районного рівня відповідно до європейських критеріїв, створення адміністративних округів як основи майбутніх районів, затвердження територій районів усіх областей України. Таким чином, мають бути сформовані 102 райони замість 490 нині існуючих. За альтернативною методикою, представленою експертним середовищем, максимальна кількість районів може становити – 140 районів.

Деякі регіони України вже розробили відповідні законопроекти про створення, ліквідацію та зміни меж районів. Станом на вересень 2019 р. внесено до Верховної Ради України законопроекти щодо формування нового районного рівня у Полтавській, Чернігівській, Миколаївській, Сумській, Кіровоградській, Херсонській, Івано-Франківській областях. Зазначеними законопроектами передбачається укрупнення та відповідно зменшення кількості (в 3-6 разів) районів областей, замість існуючих. Але за відсутністю чітких критеріїв і засад, за якими необхідно проводити адміністративне укрупнення громад та районів, вищезазначені законопроекти розроблено без економічного, соціального, демографічного обґрунтування моделей запропонованих укрупнених районів, відсутній аналіз територіальної доступності віддалених населених пунктів до центрів укрупнених районів та розташування територіальних представництв центральних органів виконавчої влади. Суперечливим вбачається й положення законопроектів щодо виконання повноважень депутатами районних рад районів, що увійшли у склад укрупнених районів, до чергових місцевих виборів у складі районних рад центрів укрупнених районів, адже воно протирічить положенням Закону «Про місцеве самоврядування в Україні».

З метою підвищення ефективності процесу моделювання адміністративно-територіального устрою в кожній з областей утворені робочі групи, за допомогою яких відбувається обговорення питань щодо кількості та форматів майбутніх укрупнених районів, підходів щодо організації управління в укрупнених районах. Обговорення охоплює всі райони областей, що дозволяє узагальнити пропозиції представників рад ОТГ, районних державних адміністрацій, районних рад, інститутів громадянського суспільства.

При формуванні моделей нового районного поділу областей України повинні бути використані напрацювання не тільки робочих груп з підготовки пропозицій щодо проекту законодавчого акту про удосконалення адміністративно-територіального устрою, а й напрацювання експертного та наукового середовища.

Такі підходи є більш сприятливими для впровадження адміністративно-територіальної реформи, адже формування нового районного рівня має вра-

ховувати не тільки комплекс соціально-економічних показників, а й певні регіональні та місцеві особливості.

При формуванні законодавчо встановлених критеріїв, яким мають відповідати адміністративно-територіальні одиниці субрегіонального (районного рівня) необхідно врахувати обґрунтування обласних робочих груп щодо більшої чисельності нових укрупнених районів ніж це запропоновано Міністерством розвитку громад та територій, та їх бачення щодо запропонованої моделі адміністративно-територіальних одиниць базового рівня (громад), яка передбачає перегляд вже утворених ОТГ з можливістю їх подальшого доукрупнення.

Крім того, при формуванні моделей нових укрупнених районів необхідно для ОТГ, які утворені територіальними громадами з суміжних районів враховувати не межі певних районів, а межі ОТГ, які утворені шляхом приєднання територіальних громад з інших районів. Щодо кількості населення укрупнених районів, то майже всі концепції реформування адміністративно-територіального устрою на субрегіональному (районному) рівні зводяться до показника чисельності населення – не менше ніж 150 тис. жителів. На територіях із щільністю населення менше середньої щільності населення відповідної області район може мати меншу кількість жителів, якщо площа такого району перевищує середню площу району по області. Також до законодавчо встановлених критеріїв і засад, за якими буде проведено адміністративне укрупнення громад та районів, треба віднести такі:

- територія нових районів має бути компактною, географічно цілісною та нерозривною (мають бути відсутні територіальні анклав та ексклави);
- визначення адміністративних центрів нових районів має визначатися з урахуванням історичних особливостей, географічного розташування, наявності інфраструктури для розміщення місцевого органу виконавчої влади, територіальних органів центральних органів виконавчої влади та органу місцевого самоврядування району;
- дотримання критерію 60-ти кілометрової доступності до адміністративного центру;
- формування нових укрупнених районів має відбуватися без зміни меж областей;
- формування нових укрупнених районів має кореспондуватися з утворенням адміністративних округів з перенесенням до центрів майбутніх укрупнених районів територіальних представництв ЦОВВ;
- синхронізація впровадження реформи адміністративно-територіального устрою з впровадженням освітньої, медичної та інших секторальних реформ.

5. Відсутність конституційних засад для реформування територіальної організації влади та місцевого самоврядування.

31 серпня 2015 р. Верховною Радою України попередньо схвалено законопроект «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)», яким врегульовується посилення конституційно-правового статусу місцевого самоврядування, створення громад як первинної ланки адміністративно-територіального устрою, створення інституту префекта, зміцнення матеріально-фінансової основи місцевого самоврядування. Законопроект доопрацьований до другого читання, але до цього часу не розглянутий Верховною Радою України.

6. Неврегульованість механізму розподілу майна спільної власності територіальних громад району між декількома ОТГ, які повністю охоплюють його територію, оскільки деякі об'єкти спільної власності обслуговують територіальні громади всього району;

7. Неврегульованість механізмів контролю за законністю рішень органів місцевого самоврядування та якістю надання населенню адміністративних та соціальних послуг, перш за все, контролю за рішеннями щодо земельних питань, управлінням комунальною власністю, виконанням місцевих бюджетів, використанням фінансових ресурсів.

Висновки. Новий етап реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, який відбуватиметься протягом 2019–2021 рр., спиратиметься на стрімкі кардинальні зміни нормативно-правового поля щодо пов'язаних трансформацій адміністративно-територіального устрою, місцевого самоврядування та державного управління. Він включатиме внесення змін до Конституції щодо посилення спроможності органів самоврядування районного та обласного рівня та кристалізацію повноважень виконавчих органів державної влади на субрегіональному та регіональному рівнях. Відповідно, під час об'єднання громад на новому етапі реформи децентралізації необхідно не лише забезпечити підвищення інституційної та фінансової спроможності органів місцевого самоврядування виконувати власні та делеговані державою повноваження на належному рівні, а й регламентувати розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та державної влади. Для успішного досягнення цілей реформи децентралізації необхідно зберегти баланс між завданням завершити об'єднання громад до весни 2020 р., з одного боку, та метою формування громад, спроможних до розвитку та надання якісних й доступних послуг.

Виходячи із зазначеного вище, для успішного формування ефективної системи адміністративно-територіального устрою видається доцільним реалізувати деякі практичні рекомендації на рівні держави.

1. У невідкладному режимі здійснити нормативно-правове забезпечення для збалансованого проведення реформи децентралізації та подолання неузгодженостей, які наразі призводять до деформацій у цій сфері:

– відновити роботу над законопроектом про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади, яким має бути сформована конституційна основа для створення та подальшого функціонування нової системи територіальної організації влади та системи адміністративно-територіального устрою України;

– ухвалити Закон України «Про засади адміністративно-територіального устрою України» (наразі поданий Урядом), що визначає засади адміністративно-територіального устрою України, порядок утворення, ліквідації, встановлення і зміни меж адміністративно-територіальних одиниць тощо;

– законодавчо упорядкувати систему територіальних органів ЦОВВ відповідно до прийнятих змін адміністративно-територіального устрою на субрегіональному рівні шляхом синхронізації утворених нових районів (одиниць субрегіонального рівня) та адміністративних округів;

– затвердити новий адміністративно-територіальний устрій України, прийнявши 24 окремих законодавчих акти по кожній області, затвердивши нові адміністративно-територіальні одиниці – громади і райони. Таким чином, буде отримано нову просторову основу, де можна проводити вибори і закінчувати перший етап реформи;

– внести зміни в Закон про регулювання містобудівної діяльності, якими дати можливість органам місцевого самоврядування планувати свою територію, як в межах поселення, так і за ними.

2. Прискорити перерозподіл й унормування повноважень органів управління адміністративно-територіальних одиниць у процесі адміністративно-територіальної реформи:

– завершити підготовку перспективних планів спроможних громад усіх областей зі 100%-го покриття територій у чіткій відповідності до критеріїв Методики формування спроможних територіальних громад, що покликана забезпечити спроможність до розвитку й забезпечення мешканців якісними та доступними публічними послугами; слід враховувати особливості впровадження освітньої, медичної та інших секторальних реформ та критерій щодо чисельності населення ОТГ;

– визначити майбутні моделі районного поділу та відповідної управлінської структури для мінімізації рівня конфліктності по лінії «район – громада»;

– визначити майбутні моделі функціонування обласного рівня управління, перспективи функціонування обласних державних адміністрацій;

– унормувати питання розподілу і виконання повноважень між районними радами, районними державними адміністраціями та сільськими, селищними, міськими радами ОТГ в районах, територія яких переважно охоплена створеними ОТГ, а також правових підстав та механізму припинення повноважень районних рад в тих районах, територія яких повністю охоплена ОТГ;

– створити правові механізми розподілу майна спільної власності територіальних громад району між декількома ОТГ, утвореними в межах одного району.

Література

1. **Барановська Т.М.** Децентралізація влади як основний напрям вдосконалення державної політики розвитку територіальної громади. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2015-2/doc/3/09.pdf>.
2. **Гладка Т.І.** Децентралізація влади в Україні як засіб посилення демократії та підвищення її стабільності. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2015/10.pdf.
3. **Гнидюк І.В., Гороховська Ю.І.** Децентралізація в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Молодий вчений*. 2015. № 5(20). Ч. 1. С. 108–111.
4. **Жаліло Я.А.** та ін. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу: аналіт. доповідь. Київ: НІСД. 2019. 192 с.
5. **Кравченко М.** Механізм децентралізації соціальних послуг в Україні. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk14/fail/kravchenko.pdf.
6. **Ляшенко В.І., Солдак М.О.** Модернізації промисловості регіонів в контексті територіальної та функціональної децентралізації. *Вісник економічної науки України*. 2018. № 2. С. 120–129.
7. **Іванов С.В., Ляшенко В.І., Іваннікова М.М.** Децентралізація сільських громад: європейський досвід та перспективи для України. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 2 (44). С. 51–55.
8. **Павлюк А.П.** Інституційно-правове забезпечення реформи територіальної організації влади в Україні. *Стратегічна панорама*. 2016. №2. С. 113-120.
9. **Сторонянська І.З.** та ін. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні / НАН України, ДУ «ІРД». Львів, 2016. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). С. 52-60.
10. **Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу старости села, селища** : Закон України від 09.02.2017 р. № 1848-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1848-19>.
11. **Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей добровільного об'єднання територіальних громад, розташованих на територіях суміжних районів** : Закон України від 14.03.2017 р. № 1923-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1923-19>.
12. **Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» щодо добровільного приєднання територіальних громад сіл, селищ до територіальних громад міст обласного значення**. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61814.
13. **Моніторинг** процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. URL: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>.
14. **Децентралізація: новий етап. Основні завдання на період до 2020 року**. URL: https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/331/presentation_decentralization.pdf.
15. **Гройсман** анонсував скорочення кількості районів в Україні до 100. URL: <https://www.depo.ua/ukr/politics/v-ukrayini-planuyut-skorotiti-kilkist-rayoniv-do-100-20181205880970>.
16. **Проект Закону про зміну меж районів Івано-Франківської області**. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/>

webproc4_1?pf3511=65268. 17. **Експерти** за «круглим столом» обговорили актуальні питання процесу децентралізації. URL: http://zor.gov.ua/content/eksperty-za-kruglym-stolom-obgovoryly-aktualni-pytannya-procesu-decentralizaciyi?fbclid=IwAR2LFhuaXCLBvCyyUc84SJWDcyrOIZaodaEeOZNGQUCTLI_z0HYmg6UIeOI. 18. **Аналітичний** звіт за результатами реалізації проекту «Модель реформування адміністративно-територіального устрою та організації управління на районному рівні Дніпропетровської та Запорізької областей». URL: <https://uplan.org.ua/analytics/analitychniy-zvit-ho-nezaleznyy-tsentr-pravovykh-doslidzhen-ta-initsiatyv/>. 19. **Про попереднє** схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади : Постанова Верховної Ради України від 31 серпня 2015 р. № 656-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/656-19>.

References

1. Baranovska T.M. Detsentralizatsiia vlady yak osnovnyi napriam vdoskonalennia derzhavnoi polityky rozvytku terytorialnoi hromady [Decentralization of power as the main direction of improvement of the state policy of development of the territorial community]. (n.d.). *kbuapa.kharkov.ua*. Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2015-2/doc/3/09.pdf> [in Ukrainian].
2. Hladka T.I. Detsentralizatsiia vlady v Ukraini yak zasib posylennia demokratii ta pidvyshchennia yii stabiilnosti [Decentralization of power in Ukraine as a means of strengthening democracy and increasing its stability]. (n.d.). *dy.nayka.com.ua*. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2015/10.pdf [in Ukrainian].
3. Hnydiuk I.V., Horokhovska Yu.I. (2015). Detsentralizatsiia v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Decentralization in Ukraine: Current Situation and Development Prospects]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 5 (20), Part 1, pp. 108-111 [in Ukrainian].
4. Zalilo Y.A. and oth. (2019). Power decentralization: mid-term agenda: analyte. report. Kyiv, NISD. 192 p.
5. Kravchenko M. Mekhanizm detsentralizatsii sotsialnykh posluh v Ukraini [The mechanism of decentralization of social services in Ukraine]. (n.d.). *Ivivacademy.com*. Retrieved from http://www.ivivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk14/fail/kravchenko.pdf [in Ukrainian].
6. Lyashenko V.I., Soldak M.O. (2018). Modernizatsii promyslovosti rehioniv v konteksti terytorialnoi ta funktsionalnoi detsentralizatsii [Regional industry modernization in the context of territorial and functional decentralization]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 2, pp. 120–129 [in Ukrainian].
7. Ivanov S.V., Liashenko V.I., Ivannikova M.M. (2016). Detsentralizatsiia silskykh hromad: yevropeyskyi dosvid ta perspektyvy dlia Ukrainy [Decentralization of rural communities: European experience and perspectives for Ukraine]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2 (44), pp. 51–55 [in Ukrainian].
8. Pavluk A.P. (2016). Institutional and legal support for the reform of the territorial organization of power in Ukraine. *Strategic panorama*, 2, pp. 113-120 [in Ukrainian].
9. Storonyanska I.Z. and oth. (2016). Territorial Development and Regional Policy in Ukraine. State Institution «IRD» NAS of Ukraine. Lviv, (Regional Development Problems Series), pp. 52-60 [in Ukrainian].
10. On Amendments to Some Laws of Ukraine Regarding the Status of Village, Village Settlement: Law of Ukraine dated 09.02.2017 № 1848-VIII. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1848-19> [in Ukrainian].
11. On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine Concerning Features of Voluntary Association of Territorial Communities Located in the Territories of Adjacent Areas: Law of Ukraine of March 14, 2017 No. 1923-VIII. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1923-19> [in Ukrainian].
12. Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine “On Voluntary Unification of Territorial Communities” on the Voluntary Association of Territorial Communities of Villages, Towns and Regions in Territorial Communities of Cities of Regional Importance. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61814 [in Ukrainian].
13. Monitor the process of decentralization of power and reform of local self-government as 2019. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring> [in Ukrainian].
14. Decentralization: a new phase. Main tasks for the period up to 2020. Retrieved from https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/331/presentation_decentralization.pdf [in Ukrainian].
15. Groysman announced reduction of the number of districts in Ukraine to 100. Retrieved from <https://www.depo.ua/eng/politics/v-ukrayini-planuyut-skorotitilkilist-rayoniv-do-100-20181205880970> [in Ukrainian].
16. Draft Law on Changing the Borders of Ivano-Frankivsk Oblast. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65268 [in Ukrainian].
17. Roundtable Experts Discussed Current Issues Decentralization Process. Retrieved from <http://zor.gov.ua/content/eksperty-za-kruglym-stolom-obgovoryly-aktualni-pytannya-procesu-decentralizaciyi?fbclid=IwAR2LFhuaXCLBvCyyUc84SJWDcyrOIZaodaEeO-ZIGGzZGGzZGGzZGG> [in Ukrainian].
18. Analytical report on the results of the project "Model of reforming the administrative and territorial structure and management organization at the district level of Dnipropetrovsk and Zaporizhzhya regions". Retrieved from <https://uplan.org.ua/analytics/analitychniy-zvit-ho-nezaleznyy-tsentr-pravovykh-doslidzhen-ta-initsiatyv/> [in Ukrainian].
19. On the preliminary approval of the draft law amending the Constitution of Ukraine on the decentralization of power: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of August 31, 2015 No. 656-VIII. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/656-19> [in Ukrainian].

Двігун А. О. Децентралізація: упровадження нової системи адміністративно-територіального устрою

Реформа децентралізації, яка наразі відбувається в Україні, створила підґрунтя для укорінення кардинальних інституційних перетворень, підвищення якості життя громадян і має велике значення для продовження секторальних реформ. Зміна системи управління територіями, децентралізація у сферах медицини, освіти, надання послуг демонструють значні темпи й головне – реальні позитивні зрушення. У статті проаналізовано стан упровадження нової системи адміністративно-територіального устрою в Україні. Незмінною залишається п'ятірка регіонів-лідерів у реалізації завдань децентралізації, а саме: Житомирська, Чернігівська, Дніпропетровська, Запорізька, Хмельницька області. Але загальна картина процесу формування ОТГ має негативні ознаки: площа всіх ОТГ становить 41% від загальної площі України. Чисельність жителів ОТГ складає 29,1% від загальної кількості населення України. Станом на вересень 2019 р. тільки 20 районів із наявних 488 повністю покрито ОТГ. Налічується 86 районів, де не створено жодної ОТГ, 37% від усіх ОТГ мають кількість жителів менше 5 тис. осіб. У 30% областей малочисельні громади займають близько 50% від їх загальної кількості.

Серед основних проблем завершення першого етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади та ризиків, пов'язаних з ними, – загострення успадкованих територіальних диспаратитетів, проблеми інституційної досконалості децентралізованих одиниць, які отримують делеговані повноваження.

У статті обґрунтовано рекомендації щодо упровадження нової системи адміністративно-територіального устрою в Україні на державному та регіональному рівні.

Ключові слова: децентралізація, реформа, адміністративно-територіальній устрій, об'єднана територіальна громада, укрупнення районів та громад.

Двігун А. А. Децентрализация: внедрение новой системы административно-территориального устройства

Реформа децентрализации, которая сейчас происходит в Украине, создала почву для укоренения кардинальных институциональных преобразований, повышения качества жизни граждан и имеет большое значение для продолжения секторальных реформ. Изменение системы управления территориями, децентрализация в сферах медицины, образования, предоставления услуг демонстрируют значительные темпы и главное – реальные положительные сдвиги. В статье проанализировано состояние внедрения новой системы административно-территориального устройства в Украине. Неизменной остается пятерка регионов-лидеров в реализации задач децентрализации, а именно: Житомирская, Черниговская, Днепропетровская, Запорожская, Хмельницкая области. Но общая картина процесса формирования ОТГ имеет негативные при-

знаки: площадь всех ОТГ составляет 41% от общей площади Украины. Численность жителей ОТГ составляет 29,1% от общего количества населения Украины. По состоянию на сентябрь 2019 г. только 20 районов из имеющихся 488 полностью покрыты ОТГ. Насчитывается 86 районов, где не создано ни одной ОТГ, 37% от всех ОТГ имеют количество жителей менее 5 тыс. человек. В 30% областей малочисленные общины занимают около 50% от их общего количества.

Среди основных проблем завершения первого этапа реформирования местного самоуправления и территориальной организации власти и рисков, связанных с ними, – обострение унаследованных территориальных диспаратитетов, проблемы институционального совершенства децентрализованных единиц, получающих делегированные полномочия.

В статье обоснованы рекомендации по внедрению новой системы административно-территориального устройства в Украине на государственном и региональном уровне.

Ключевые слова: децентрализация, реформа, административно-территориальное устройство, объединенная территориальная община, укрупнение районов и общин.

Dvigun A. A. Decentralization: implementation of a new system of administrative and territorial structure

The decentralization reform that is currently taking place in Ukraine has set the stage for radical institutional changes, for improving the quality of life of citizens and for the continuation of sectoral reforms. Changes in the territorial management system, decentralization in the fields of medicine, education, service delivery are showing considerable pace and, most importantly, real positive developments. The article analyzes the state of implementation of the new system of administrative and territorial system in Ukraine. The five leading regions in implementing the tasks of decentralization remain unchanged, namely: Zhytomyr, Chernihiv, Dnipropetrovsk, Zaporozhye, Khmelnytsky regions. But the overall picture of the process of forming an UTC has negative signs: the area of all UTC is 41% of the total area of Ukraine. The population of UTC is 29.1% of the total population of Ukraine. As of September 2019, only 20 districts out of the 488 available are fully covered by UTC. There are 86 districts where no UTC has been created, 37% of all UTCs have a population of less than 5,000. Man. In 30% of the oblasts, small communities account for about 50% of their total.

Among the main problems in completing the first stage of reforming local government and territorial organization of government and the risks associated with them are the exacerbation of inherited territorial disparities, the problems of institutional excellence of decentralized units receiving delegated powers.

The article substantiates the recommendations for the introduction of a new system of administrative and territorial structure in Ukraine at the state and regional level.

Keywords: decentralization, reform, administrative-territorial organization, united territorial community, enlargement of districts and communities.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2019
Прийнято до друку 10.09.2019

О. С. Сердюк,

кандидат економічних наук,

ORCID 0000-0003-3049-3144,

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СИСТЕМИ: ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ ДЛЯ СТАРОПРОМИСЛОВИХ ШАХТАРСЬКИХ РЕГІОНІВ

Традиційно, економічну систему України визначають як ринкову. Однак існують ряд секторів, де механізми ринкового ціноутворення та можливості вільного доступу на ринок частково або абсолютно обмежені. Зокрема, це сектори виробництва електричної енергії, на господарську політику яких держава чинить безпосередній вплив. Найбільшою мірою це стосується ядерної енергетики, де державний монополіст «Національна атомна енергогенеруюча компанія (НАЕК) «Енергоатом» є абсолютним власником українських АЕС. Більш ліберальною (ринковоорієнтованою) є політика держави у сфері відновлювальної енергетики. На сьогодні, ця галузь представлена більш ніж сотнею компаній¹, що спеціалізуються на виробництві електроенергії із відновлювальних джерел (вітрова енергетика, сонячна енергетика, гідроенергетика, воднева енергетика, біоенергетика, геотермальна енергетика). Доступ на український ринок відновлювальної енергетики є відносно вільним. Однак, як і для решти виробників електроенергії, відсутні механізми ринкового ціноутворення.

У контексті устрою системи господарювання слід виділити сектор теплової енергетики. Більша частка потужностей теплової генерації, а саме 62%, належить приватній компанії ДТЕК. Державна частка сектору, представлена компанією «Центр-енерго», яка володіє 30% потужностей (8% припадає на приватну компанію «Донбасенерго»). Формально, доступ на український ринок теплової енергетики є вільним, але фактично він ускладнюється: високою вартістю будівництва об'єктів теплової енергетики (у випадку коли інвестор забажає увійти на ринок із власними матеріальними активами); відсутністю зацікавленості у продажі об'єктів теплової енергетики з боку приватних власників; затягуванням із приватизацією об'єктів, що входять до складу «Центренерго».

Формально, механізми ринкового ціноутворення та конкуренції діють на українському ринку вугілля (основний вид палива для ТЕС), однак на практиці, операції, що виконуються на ньому суперечать теорії ринку. Так, у 2018 р. енергогенеруючі компанії закуповували вугілля на державних вугледобувних підприємств за ціною 1597 – 2448 грн за

1 т [1] (табл. 1), тоді як ринкова ціна у цей період коливалась у діапазоні 2090 – 2672 грн за 1 т². Відповідно до теорії ринку, ціна, за якою енергогенеруючі компанії закуповували вугілля, мала би бути однаковою по відношенню до всіх вугледобувних підприємств. Крім того, вона мала би бути більш врівноваженою до ринкової ціни.

Таблиця 1

Ціна збуту 1 т вугільної продукції у 2018 р. для підприємств державної форми власності, грн*

	Ціна збуту 1 т вугільної продукції, грн	Відхилення від середньої ринкової ціни + вартість доставки**, грн***
ДП ШУ «Південнодонбаське» № 1	1597	+ 1226
ДП «Мирноград-вугілля»	1859	+ 964
ДП «Селидіввугілля»	2448	+ 375
ДП «Первомайськ-вугілля»	2403	+ 420
ДП «Лівіввугілля»	2239	+ 548
ДП «Волиньвугілля»	2262	+ 561

* Наведено підприємства, що видобувають енергетичне вугілля.

** Задля оцінки відхилення у контексті ринкових операцій, до ринкової ціни додана вартість транспортування вугілля до України із портів Амстердама, Роттердама та Антверпену. Вартість транспортування у 18,8 дол. США на 1 т, розраховано аналітичним центром «Енергетика України» (Спорим на формулу: експерти разошлись во мнениях о справедливости новой формулы ценообразования для украинского угля. *ЕнергоБизнес*. 2016. № 24 С. 12 – 16).

*** Середня ринкова ціна у 2018 р., плюс вартість доставки, дорівнює 2 823 грн за 1 т.

Ринок вугілля в Україні є недовим з огляду на ряд факторів, а саме: державну політику (неофіційну) щодо підтримки теплової енергогенерації, яка спрямована на забезпечення вітчизняних ТЕС паливом, за ціною нижчою за ринкову; намагання держави підтримати відносно низькі тарифи на електроенергію (які частково є похідними від вартості вугілля); диференційований підхід до визначення збутової ціни вугільної продукції, зумовлений

¹ 69 із яких, є учасниками об'єднання «Українська асоціація відновлювальної енергетики (УАВЕ)».

² За індексом CIF ARA.

бажанням збалансувати грошові потоки державних вугледобувних підприємств¹. Перші два фактори обумовлюють жорстку економічну прив'язку сектору теплової енергетики до вугледобувних регіонів країни, що фактично відтворюють планову модель організації господарства.

На даному етапі часткової інтегрованості української економіки у глобальний ринковий економічний простір, збереження такої моделі організації господарства є певним чином виправданим. Маючи постійне джерело збуту продукції, державні вугледобувні підприємства забезпечують для себе регулярний грошовий потік, що у свою чергу, опосередкованим чином позначається на економічному стані шахтарських регіонів². Щодо ТЕС, їхня господарська прив'язка до державних вугледобувних підприємств не є жорсткою. П'ять із шести українських ТЕС (які працюють на газових марках вугілля)³, належать вертикально-інтегрованій компанії ДТЕК, яка потенційно може забезпечити електростанції паливом, видобутим на власних підприємствах. За таких умов, ринкові механізми попиту та пропозиції певним чином діють лише в середині господарської системи країни, де власники ТЕС, маючи власну альтернативну ресурсну базу, заявляють занижену (від ринкової) ціну стороннім (державним) постачальникам палива. При цьому, ринкова рівновага цін не досягається, оскільки держава регулює діяльність власних вугледобувних підприємств, виходячи із міркувань врівноваження вигід.

Існує ряд факторів, що ускладнюють вихід державних вугледобувних підприємств на світовий ринок, це: інфраструктурні проблеми; мінливість попиту; часткова невідповідність стандартам якості⁴. Наряду із відсутністю політичної волі, ці фактори стають визначальними для майбутнього шахтарських регіонів. Тобто, обумовлюють безпосередню залежність майбутнього соціально-економічного стану шахтарських регіонів від попиту на вугілля з боку вітчизняних ТЕС.

Проблемним питанням соціально-економічного розвитку старопромислових шахтарських регіонів присвячено цикл наукових праць [2-6]. Водночас загальні підходи та рекомендації щодо модернізації економіки старопромислового регіону потребують секторальної конкретизації у зв'язку з енергетичною трансформацією.

Метою дослідження є визначення соціально-економічного ефекту для шахтарських регіонів, що

¹ Балансування відбувається шляхом встановлення відносно низької збутової ціни для підприємств із низькою собівартістю виробництва, і відповідно високої ціни для підприємств із високою собівартістю виробництва.

² Зберігаються робочі місця, що підтримує підприємницьку активність в регіоні.

³ З огляду на те, що решта 6 ТЕС, працюють на імпортованих антрацитових марках вугілля, вони не є актуальними для дослідження (відсутній зв'язок із шахтарськими регіонами).

має стати наслідком реалізації: заходів оптимізації виробництва на вітчизняних ТЕС (оптимального розподілення навантаження серед ТЕС); Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» [7].

Методологія дослідження включає аналіз причинно-наслідкових зв'язків (ТЕС – вугледобувне підприємство) із урахуванням таких факторів, як: форма власності підприємства; собівартість вуглеводобутку; регіональне значення підприємства. Схему потенційних зв'язків наведено на рис. 1 у вигляді графа.

За методологією дослідження, довжина ребер графа, що пролягають між вузлами «ТЕС – вугледобувне підприємство» характеризує пріоритетність попиту. Тобто, першочерговий попит на вугілля з боку ТЕС буде заявлятися на підприємство, із яким вона зв'язана найкоротшим ребром графа. Показником, що визначає довжину ребра є собівартість вуглеводобутку (чим меншою є собівартість, тим коротшим є ребро). Винятком є ребра між вузлами «ТЕС_п⁵ – ДТЕК Павлоградвугілля» та «ТЕС_п – ДТЕК Добропіллявугілля». З огляду на те, що зазначені підприємства належать одній компанії, собівартість не є визначальним фактором для них. Тому, характеристикою, що визначає довжину ребер між цими вузлами є відстань між підприємствами.

У випадку, якщо попит буде задоволено частково (що є наслідком обмеженого обсягу вуглеводобутку на певному підприємстві), буде обрано наступний найкоротший шлях (ребро) до іншого підприємства. Такий алгоритм повторюватиметься до поки попит не буде абсолютно задоволено⁶.

Вузли, над якими було здійснено розрахунки (задоволення попиту для вузла ТЕС, реалізація пропозиції для вузла вугледобувного підприємства) виключаються із алгоритму операцій. Вузли вугледобувних підприємств, які до кінця обробки операційного алгоритму «ТЕС – вугледобувне підприємство» не було виключено із нього, у подальшому оброблюються алгоритмом «вугледобувне підприємство – регіон» (рис. 2). Результатом такої обробки є прогноз щодо соціально-економічних наслідків для регіону, спричинених нереалізованою пропозицією вугледобувних підприємств (вузлів, які не було виключено із алгоритму «ТЕС – вугледобувне підприємство»).

⁴ Офіційно, протоколюється, що значна частка українського вугілля має низьку якість, що унеможливило його конкурсування на світовому ринку. Однак, останнім часом, у засобах масової інформації з'явилась інформація, що якість українського вугілля свідомо занижується задля зниження його закупівельної ціни в середині країни.

⁵ ТЕС, що належать компанії ДТЕК.

⁶ Пропозиція відповідає показниками вуглеводобутку у 2018 р.

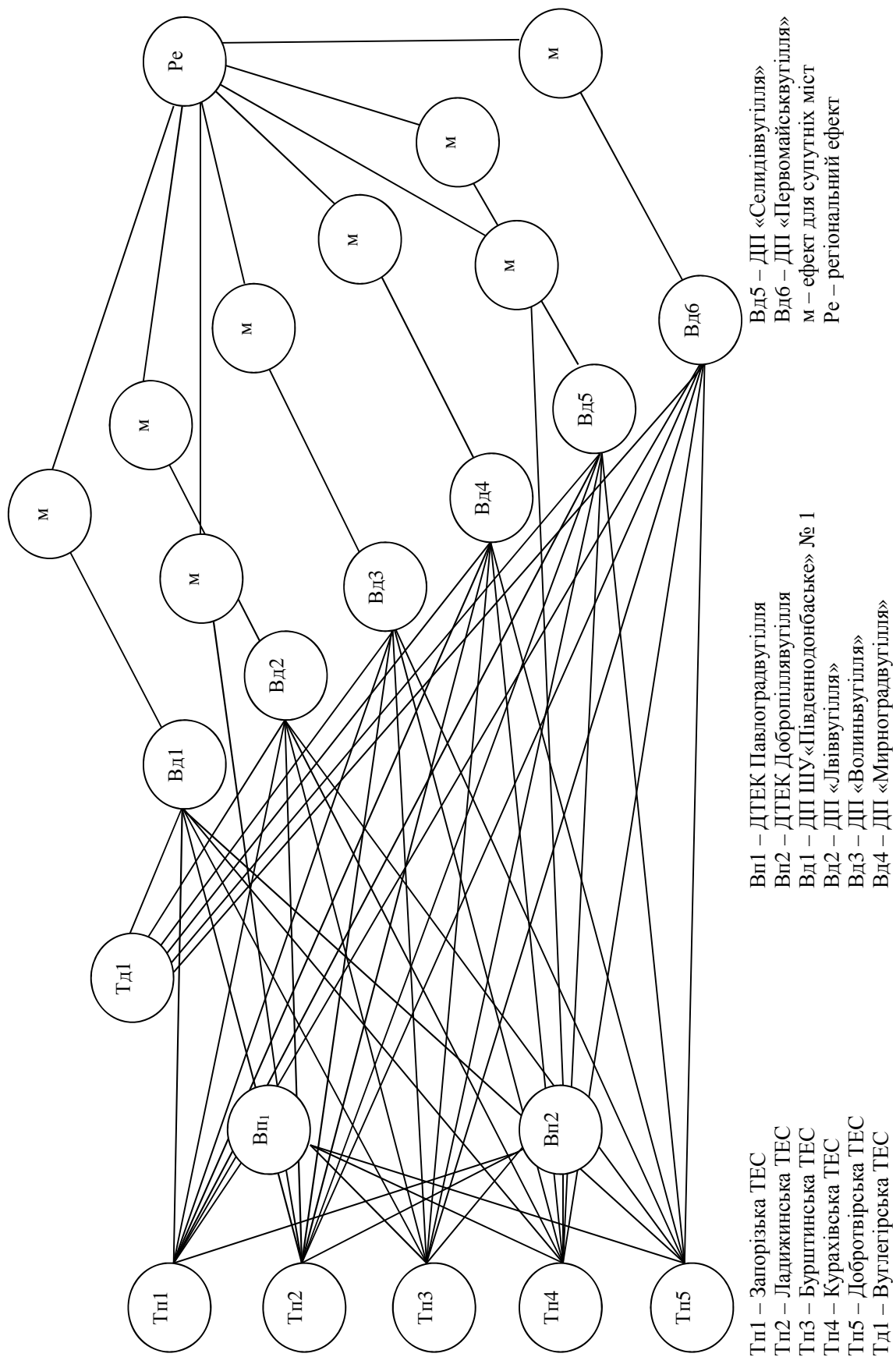
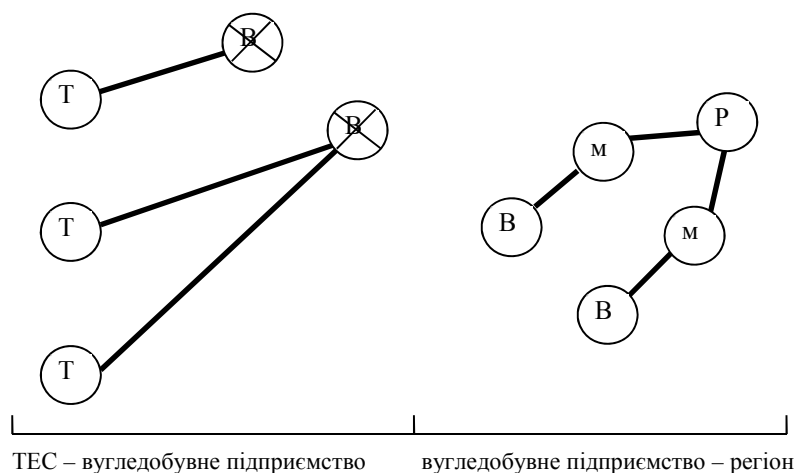

Рис. 1. Граф, що характеризує схему потенційних зв'язків між об'єктами дослідження

Рис. 2. Принципова схема роботи алгоритмів

Шляхом використання вищенаведених алгоритмів, встановлено, що за умови оптимізації навантаження на вітчизняних ТЕС, попит на вугілля, видобуте на державних підприємствах знизиться на 17% (532 тис. т на рік). У наслідок цього: зникне по-

пит на продукцію ДП «Первомайськвугілля»; на 83% знизиться попит на продукцію ДП «Селидів-вугілля». У табл. 2 наведено прогностичні показники, що характеризують соціально-економічні наслідки зниження попиту на вугілля.

Таблиця 2

Соціально-економічні наслідки зниження попиту на вугілля, зумовленого оптимізацією навантаження на ТЕС

	Первомайський регіон*	Селидівський регіон**
Вивільнення робочої сили, чол.	8 848	7 265
Частка вивільненого населення в регіоні, %	12,5	10,2
Податкові надходження до місцевих бюджетів, млн грн на рік	-181	-149
Частка податкових надходжень до місцевих бюджетів, %	-	-29
Обсяг бюджетних коштів на особу до/після зміни попиту, тис грн на рік	-	7,2/5
Обсяг коштів, вилучених із обороту, млн грн на місяць***	84	69

* Місто Первомайськ знаходиться на непідконтрольній Україні території, з огляду на що, відсутні данні щодо місцевих бюджетів.

** Включає Селидівський район та місто обласного підпорядкування – Новогродівка.

*** Кошти, що будуть вилучені із обороту внаслідок вивільнення працівників (група вивільнених працівників не отримує зарплатну плату, а отже не витрачає її, поживляючи місцеве підприємство).

Отже, за результатами дослідження встановлено, що в результаті оптимізації навантаження на вітчизняних ТЕС (за умови збереження поточних обсягів теплової енергогенерації) відбудеться зниження попиту на вугільну продукцію, яке у свою чергу призведе до вивільнення 16 113 працівників у Первомайському та Селидівському регіонах. У наслідок такого вивільнення, місцеві бюджети щорічно недотримуватимуть (сумарно) близько 330 млн грн. Дефіцит місцевих бюджетів, наряду із втратою

вивільненими працівниками джерел доходів, зменшить обіг коштів у середині регіону, що у свою чергу знизить підприємницьку активність¹. З економічної точки зору, заощадження 817,5 млн грн на рік² (внаслідок реалізації заходів із оптимізації навантаження на вітчизняних ТЕС) на шкоду інтересам шахтарських регіонів (які втрачають 330 млн грн надходжень до місцевих бюджетів і 125,5 млн грн оборотних коштів) є виправданою мірою. Цей висновок підтверджує й той факт, що задля отри-

¹ Внаслідок зниження попиту, обумовленого зменшенням купівельної спроможності населення, із регіону буде виводитися капітал, що до цього використовувався задля забезпечення потреб населення.

² Вартість 383 тис. т. вугілля (за середньоукраїнськими цінами), які за умови оптимізації навантаження на ТЕС, могли б бути заощаджені у 2018 році.

мання шахтарськими регіонами фінансових здобутків у розмірі 455,5 млн грн (бюджетні надходження + зарплата), для потреб вуглевидобутку витрачається 826 млн грн матеріального ресурсу (матеріали, електроенергія, паливо тощо), що знижує загально-економічне сальдо до рівня -370,5 млн грн на рік. За таких умов, номінальний¹ економічний здобуток від реалізації проекту оптимізації навантаження на вітчизняних ТЕС складатиме 1 188 млн грн на рік.

З соціальної точки зору, доцільність відмови від вуглевидобутку у Первомайському та Селидівському регіонах на користь економічним інтересам теплової енергогенерації не є такою однозначною. Теоретично, вигоди отримані власниками ТЕС внаслідок реалізації такої моделі можуть мати певну соціальну користь у вигляді зниження тарифів на електроенергію². Однак, на практиці, це є малоімовірним, з огляду на відсутність вільного ринку електроенергії. Крім того, слід взяти до уваги масштаби наслідків таких перетворень, коли фактичну вигоду отримують одиниці, а втрачають тисячі.

Зважаючи на те, що за умови оптимізації навантаження на вітчизняних ТЕС, економічні вигоди держави не відповідатимуть соціальним набуває актуальності питання щодо пошуку механізмів диверсифікації джерел соціального добробуту. Зокрема, така диверсифікація може бути застосована по відношенню до шахтного ресурсу (використання ресурсу підприємства для потреб виробництва, не пов'язаного із видобутком вугілля).

На відміну від запропонованої концепції оптимізації навантаження на вітчизняних ТЕС, де чітко простежуються соціально-економічні втрати і здобутки, Енергетична стратегія України на період до 2035 року [7] окреслює³ лише втрати. Згідно змісту Стратегії, Україна до 2035 р. має скоротити споживання вугілля тепловою генерацією на 55%, що погіршить соціально-економічне становище шахтарських регіонів. Натомість, Стратегією не оговорено, які конкретні вигоди отримає Україна внаслідок такого скорочення.

Відсутність конкретної інформації щодо заходів, за рахунок яких має бути досягнуто скорочення споживання вугілля, унеможливує оцінку вигід Енергетичної стратегії України. Щодо втрат, їхня оцінка ускладнюється інформаційними прогалинами та узагальненнями. Так, у таблиці «Структура ЗППЕ⁴ України, млн т н.е.» [7], додатку до Енергетичної стратегії, наведено прогностичні показники пер-

винного постачання енергії, де вугілля представлено єдиною позицією без розділення на марки. З огляду на те, що на підконтрольній Україні території видобуваються лише газові марки вугілля, за такого представлення інформації неможливо достеменно встановити масштаби соціально-економічних втрат від скорочення споживання вугілля (невідомо, яка частка складатиме власне вугілля, а яка імпортоване). Не додає ясності у цьому питанні інформація щодо запланованого «переведення низки вугільних блоків ТЕС на вугілля газової групи за умови техніко-економічної доцільності. Зважаючи на відсутність конкретики (які саме блоки буде переведено), неможливо спрогнозувати зміну попиту на вугілля газових марок (внутрішнього видобутку).

Виходячи із інформаційних прогалин та узагальнень, наведених у Енергетичній стратегії України на період до 2035 року, задля визначення наслідків її реалізації для шахтарських регіонів використано два крайніх сценарії: 1) всі антрацитові ТЕС будуть переведені на газові марки вугілля; 2) жодна із антрацитових ТЕС не буде переведена на газові марки вугілля. З огляду на відсутність конкретики⁵ та непевність формулювань⁶, у дослідженні ігнорується положення Енергетичної стратегії щодо «закриття збиткових державних шахт». Тобто, за замовчуванням, на вході дослідження кількість функціонуючих вугледобувних підприємств відповідає теперішній.

За результатами дослідження встановлено, що внаслідок реалізації Енергетичної стратегії України (у частині скорочення споживання вугілля сектором теплової енергетики), за сценарієм, коли на газові марки вугілля будуть переведені всі антрацитові ТЕС, збільшиться частка попиту на вугілля державних підприємств. Таке збільшення має відбутися за рахунок пред'явлення попиту з боку Трипільської, Зміївської (входять до складу Центренерго) та Слов'янської ТЕС (має державну частку власності), які гіпотетично можуть бути переведені на газові марки вугілля. У довгостроковій перспективі (до 2035 року), це забезпечить стабільність попиту⁷ для державних шахт. Щодо вугледобувних підприємств приватної форми власності, натуральний попит на їхню продукцію підвищиться за рахунок Криворізької, Придніпровської та Луганської ТЕС. Однак, у подальшому, в процесі реалізації Енергетичної стратегії попит знижуватиметься (рис. 3), наслідком чого, стане ліквідація ДТЕК «Добропіллявугілля»⁸.

¹ Не враховує довгострокового ефекту від зниження платоспроможності населення регіону.

² Відповідно до класичної (неокласичної також) економічної теорії, підприємець має використовувати вільний ресурс з метою зниження собівартості виробництва (через модернізацію), що згодом позначається на вартості продукції.

³ Наводить прогностичні дані, на основі яких можна визначити номінальні показники втрат.

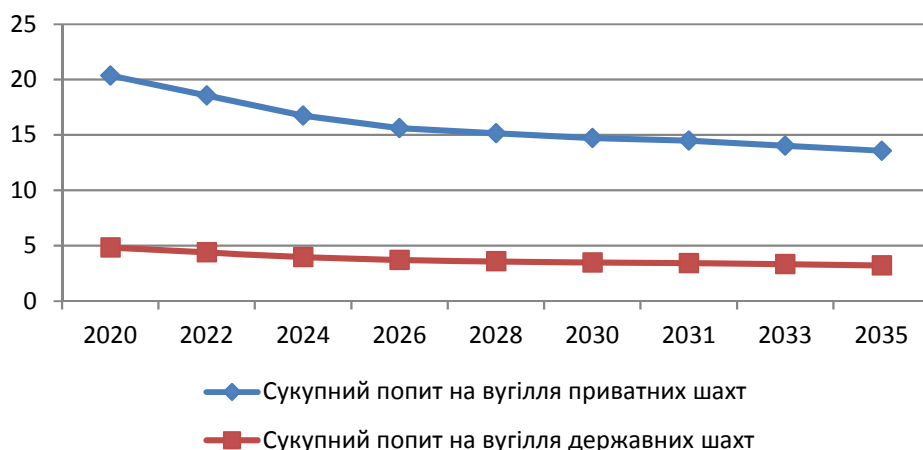
⁴ Загальне первинне постачання електроенергії.

⁵ Відсутність переліку об'єктів, що підлягають ліквідації.

⁶ Не визначено, за яких умов буде визначатися збитковість (ціна вугілля, тарифи на електроенергію тощо).

⁷ У контексті дослідження, під стабільним попитом мається на увазі обсяг, що не є меншим за поточний обсяг вуглевидобутку.

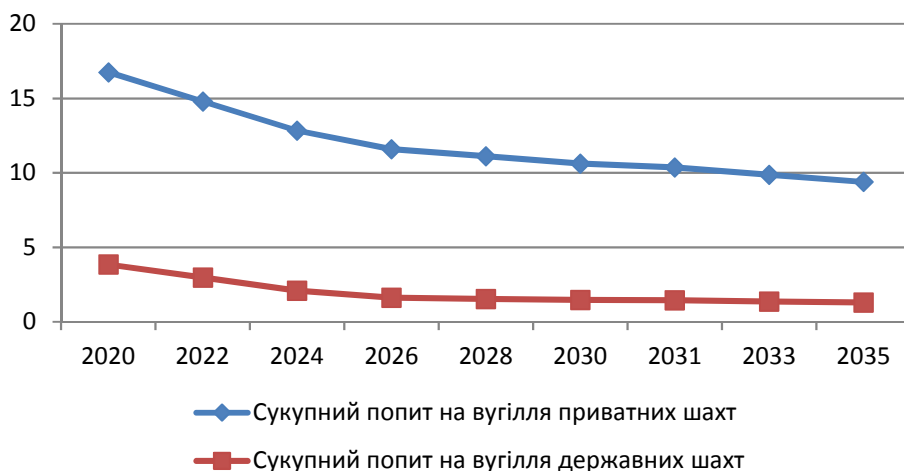
⁸ Вище наведено алгоритм прийняття рішення.

Рис. 3. Прогноз попиту на вугілля за сценарієм, коли на газові марки вугілля будуть переведені всі антрацитові ТЕС, млн т на рік

В умовах, коли жодну із антрацитових ТЕС не буде переведено на газові марки вугілля, слід очікувати різке скорочення попиту, як по відношенню до приватних, так і державних шахт (рис. 4). У натуральному вираженні, приватний сектор зазнає суттєвішого скорочення попиту (до 2035 р. попит знизиться на 7,4 млн т на рік, що складає 44% від теперішнього попиту), тоді як у частковому, більше втратить державний (66% попиту). Встановлено, що в результаті такого скорочення, з огляду на економічну недо-

цільність подальшої експлуатації (за умови відсутності альтернативи експорту), припинять свою діяльність: ДТЕК «Добропіллявугілля»; ДП «Первомайськвугілля»; ДП «Селидіввугілля»; ДП «Мирноградвугілля»; ДП «Волиньвугілля»; шахти ДП «Львіввугілля» – Межирічанська, Відродження, Червоноградська. У табл. 3 наведено прогностичні показники, що характеризують соціально-економічні наслідки ліквідації вищенаведених підприємств.

Рис. 4. Прогноз попиту на вугілля за сценарієм, коли жодна із антрацитових ТЕС не буде переведена на газові марки вугілля, млн т на рік

Аналізуючи прогностичні показники наведені у табл. 3, слід звернути увагу на масштаби соціально-економічних збитків для шахтарських регіонів, що стануть наслідком реалізації Енергетичної стратегії України. Ліквідація 23 шахт¹, призведе до вивільнення 42 665 працівників, позбавивши місцеві

бюджети податкових надходжень на загальну суму – 918 млн грн. Втрата вивільненими працівниками джерел доходів зменшить місячний обіг коштів в середині регіону на 438 млн грн². Як наслідок, слід очікувати суттєвого скорочення платоспроможності населення, що наряду із іншими факторами

¹ Загальна кількість шахт, що входять до складу ДТЕК «Добропіллявугілля», ДП «Первомайськвугілля», ДП «Селидіввугілля», ДП «Мирноградвугілля», ДП «Волиньвугілля», плюс три шахти ДП «Львіввугілля».

² Наведена цифра є приблизною, оскільки передбачає, що заробітна платня працівника у повному обсязі витрачається в межах регіону впродовж місяця. Тобто, не враховує збережень та витрат за межами регіону.

Таблиця 3

**Соціально-економічні наслідки зниження попиту на вугілля, зумовленого реалізацією
Енергетичної стратегії України на період до 2035 року, за сценарієм, коли жодна
із антрацитових ТЕС не буде переведена на газові марки вугілля**

	Первомайський регіон	Селидівський регіон	Покровський регіон*	Волинський регіон**	Львівський регіон**	Загальний ефект
Підприємства, що припиняють свою діяльність	Первомайськ- вугілля	Селидіввугілля	Добропілля- вугілля Мирноградвугілля	Волиньвугілля	ш. Червоноград- ська ш. Межирічанська ш. Відродження	
Вивільнення робочої сили, чол.	8 848	9 686	15 690	3 301	5 140	42 665
Частка вивільненого насе- лення в регіоні, %	12,5	13,7	11,5	5,7	4,8	-
Податкові надходження до місцевих бюджетів, млн грн на рік	-181	-198	-427	-68	-44	-918
Частка податкових надхо- джень до місцевих бюдже- тів, %	-	-39	-31	-12,5	-15,8	-
Обсяг бюджетних коштів на особу до/після зміни попиту, тис. грн на рік	-	7,2/4,4	10/6,8	9,3/8,1	6,2/5,2	-
Обсяг коштів, вилучених із обороту, млн грн на місяць	68,9	92	198	31	48,8	438,7

* Включає місто Добропілля та Покровський район.

** Включає Нововолинський район.

*** Включає місто Червоноград та Сокальський район.

(маргіналізація населення зумовлена втратою роботи, екологічні наслідки вуглевидобутку тощо) спричинить зниження якості життя регіону в цілому.

Отже, недовіра глобальних ринкових механізмів в Україні, фактично прив'язує вітчизняний вуглевидобувний сектор (особливо державний) до потреб енергетики, що обмежує простір для «маневру» збутової діяльності. За умов належного функціонування ринку, українські шахти мали би альтернативу забезпечення збуту продукції за рахунок зовнішнього попиту. Однак такий висновок не слід сприймати як імператив, оскільки внутрішні виробничі фактори (собівартість, якість тощо)¹ та мінливі ринкові умови визначають умови реагування на зовнішній попит, що створює невизначеність серед суб'єктів ринку (заздалегідь не відомо, до яких підприємств може бути прикладений попит і як довго він протримається). Саме із цієї позиції виходили державні органи управління (принаймні офіційно), приймаючи рішення щодо забезпечення стабільного внутрішнього попиту за рахунок регулювання ціни на вугілля.

З огляду на заплановане скорочення споживання вугілля, слід очікувати суттєвої розбіжності між внутрішнім попитом та пропозицією, що зробить незатребуваною продукцію широкого кола вуглевидобувних підприємств. Незатребуваність у

першу чергу зачепить підприємства із високою собівартістю виробництва, що у підсумку призведе до їхньої ліквідації². Наслідком припинення діяльності вугледобувних підприємств стане вивільнення великої кількості працездатного населення, що потягне за собою зменшення податкових надходжень до місцевих бюджетів та зниження платоспроможності населення.

Виходячи із соціально-економічних загроз, які очікувано стануть наслідком ліквідації значної частини вітчизняних вугледобувних підприємств, доцільно розробити модель згладжування негативних ефектів. Як правило, в Україні подолання наслідків ліквідації вугледобувних підприємств зводиться до надання одноразової фінансової допомоги вивільненим працівникам. Однак такий підхід не вирішує проблему наповнюваності місцевих бюджетів та сталої платоспроможності населення. Задля ефективного згладжування негативних ефектів, проблему слід розглядати у контексті диверсифікації виробничого середовища шахтарських регіонів.

Література

1. Уголь. Цeny и статистика. *Енергобизнес*. 2019. № 6/1098. С. 37-41. 2. **Ляшенко В.І., Котов Є.В.** Україна XXI: неіндустріальна держава або «крах проекту»: монографія. Київ: ІЕП НАН України, 2015. 196 с.

¹ Які у свою чергу залежать від зовнішніх факторів.

² Винятком може бути ситуація, коли держава із метою стимулювання попиту знижуватиме ціну на вугілля для таких підприємств. Однак такі дії вимагатимуть від

держави колосальних обсягів дотацій на покриття різниці між собівартістю виробництва та ціною реалізованої продукції.

3. Амоша О.І. Промисловість Донбасу на шляху до відновлення. *Економіка України*. 2016. № 8. С. 93-108.
4. Амоша О.І., Новікова О.Ф., Антонюк В.П. та ін. Проект Концепції державної цільової Програми з відновлення та розбудови миру у східних регіонах України. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 1 (43). С. 4-15.
5. Ляшенко В.І., Харазішвілі Ю.М. Стратегічні сценарії структурного розвитку промислових регіонів України. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 2 (31). С. 113-126.
6. Промисловість Донецької та Луганської областей: проблеми подальшого функціонування та відновлення: наук.-аналіт. доп. / О.І. Амоша, І.П. Булеєв, Н.Ю. Брюховецька та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 152 с.
7. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-p>.

References

1. Ugol'. Tseny i statistika [Coal. Prices and statistics]. (2019). *Energobiznes – Energobusiness*. 6/1098. pp. 37-41 [in Russian].
2. Liashenko V.I., Kotov Ye.V. (2015). *Ukraine XXI: neoindustrialna derzhava abo «krakh proektu» [Ukraine XXI: Neo-industrial state or "crash of the project"]*. Kyiv, IEP of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
3. Amosha O.I. (2016). Promyslovist Donbasu na shliakhu do vidnovlennia [Donbass industry on the way to recovery]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 8, pp. 93-108 [in Ukrainian].
4. Amosha O.I., Novikova O.F., Antoniuk V.P. et al. (2016). Projekt Kontseptsii derzhavnoi tsilovoi Prohramy z vidnovlennia ta rozbudovy myru u skhidnykh rehionakh Ukrainy [Amosha A. I., Novikova O. F., Antonyuk V. P. et al. Project of the Conception of National Program on Renewal and Development of the peace in the East regions of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (43), pp. 4-15 [in Ukrainian].
5. Liashenko V.I., Kharazishvili Yu.M. (2016). Stratehichni stsennarii strukturnoho rozvytku promyslovykh rehioniv Ukrainy [Lyashenko V., Kharazishvili Y. Strategic Scenarios of Development of the Industrial Regions of Ukraine]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 2 (31), pp. 113-126 [in Ukrainian].
6. Amosha O.I., Bulieiev I.P., Briukhovetska N.Yu. et al. (2016). *Promyslovist Donetskoi ta Luhanskoi oblasti: problemy podalshoho funktsionuvannia ta vidnovlennia [Industry of Donetsk and Lugansk regions: problems of further functioning and restoration]*. Kyiv, IEP of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
7. Pro skhvalennya Enerhetychnoyi stratehiyi Ukrainy na period do 2035 roku «Bezpeka, enerhoefektyvnist', konkurentospromozhnist'» [On Approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 «Safety, Energy Efficiency, Competitiveness»]: rozpor-yadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 serpnia 2017 r. № 605-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-2017-p>.

Сердюк О. С. Трансформація енергетичної системи: оцінка соціально-економічних наслідків для старопромислових шахтарських регіонів

У статті визначено соціально-економічний ефект для старопромислових шахтарських регіонів унаслідок реалізації: заходів оптимізації виробництва на вітчизняних ТЕС (оптимального розподілення навантаження серед ТЕС); Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність». Наведено соціально-економічні наслідки зниження попиту на вугілля, зумовленого оптимізацією навантаження на ТЕС. Проаналізовано соціально-економічні наслідки для старопромислових шахтарських регіонів у рамках реалізації Енергетичної стратегії України на період до 2035 року за двома сценаріями.

Ключові слова: старопромислові шахтарські регіони, соціально-економічні наслідки, енергетична система, оптимізація виробництва, ТЕС.

Сердюк А. С. Трансформация энергетической системы: оценка социально-экономических последствий для старопромышленных шахтерских регионов

В статье определены социально-экономический эффект для старопромышленных шахтерских регионов вследствие реализации: мер оптимизации производства на отечественных ТЭС (оптимального распределения нагрузки среди ТЭС) и Энергетической стратегии Украины на период до 2035 года «Безопасность, энергоэффективность, конкурентоспособность». Приведены социально-экономические последствия снижения спроса на уголь, обусловленного оптимизацией нагрузки на ТЭС. Проанализированы социально-экономические последствия для старопромышленных шахтерских регионов в рамках реализации Энергетической стратегии Украины на период до 2035 года по двум сценариям.

Ключевые слова: старопромышленные шахтерские регионы, социально-экономические последствия, энергетическая система, оптимизация производства, ТЭС.

Serdiuk O. Transformation of the energy system: an assessment of the socio-economic implications for old industrial mining regions

The article defines the socio-economic effect for the old industrial mining regions as a result of the implementation of: measures to optimize production at domestic TPPs (optimal load distribution among TPPs) and the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 «Safety, energy efficiency, competitiveness». The socio-economic consequences of reducing the demand for coal due to the optimization of the load on thermal power plants are given. The socio-economic implications for old industrial mining regions in the framework of the implementation of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 under two scenarios are analyzed.

Keywords: old industrial mining regions, socio-economic consequences, energy system, production optimization, thermal power plants.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

Ш. А. Аббасова,

*кандидат экономических наук,
ORCID 0000-0003-3402-6041,
e-mail: sh.abbas@mail.ru*

Бакинский Государственный Университет,

М. Ш. Оруджева,

*кандидат экономических наук,
e-mail: morucova@mail.ru,*

Азербайджанский Государственный Экономический Университет, г. Баку,

Т. В. Оруджева,

*кандидат экономических наук,
e-mail: otutu@mail.ru, ,*

Бакинский Государственный Университет,

Азербайджанская Республика

АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ ИНВЕСТИЦИЙ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ДОСТИЖЕНИЕ НЕЗАВИСИМОСТИ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ ОТ НЕФТЯНЫХ РЕСУРСОВ

После обретения независимости перед Азербайджаном стала задача создания конкурентоспособной национальной экономики, опирающейся на современные рыночные принципы с эффективной интеграцией в мировое хозяйство. Обладание богатыми запасами нефти и газа, а также благоприятный инвестиционный климат привлекли в страну иностранный капитал. Подписание в 1994 году «Контракта века» определило стратегическую линию развития экономики Азербайджана. По объёму прямых иностранных инвестиций на душу населения Азербайджан занял одно из первых мест на постсоветском пространстве.

Приток иностранных инвестиций в нашу страну привел к развитию нефтяного сектора в республике и к небывалому экономическому росту. С помощью иностранных инвестиций была улучшена материальная база нефтяной промышленности. За 2005-2007 годы рост годового ВВП составлял в среднем около 30%. Доля нефтяного сектора в общем объеме ВВП составляла в эти годы около 60%. Этот показатель уже сам по себе свидетельствовал о зависимости экономики от нефтяного сектора и, прежде всего от цен на нефть. И действительно, в последующие годы падение мировых цен на нефть привело к резкому снижению темпов экономического роста и снижению доходов. В этих условиях возникла опасность так называемого «голландского синдрома», одним из основных симптомов которого является сосредоточение инвестиций в нефтяном секторе, неравномерное развитие регионов. Все это вынудило правительство взять курс на диверсификацию экономики, основной целью которой является достижение независимости экономики страны от нефтяных ресурсов и устойчивое развитие ненеф-

тяного сектора экономики. Все вышеизложенное определяет актуальность данного исследования.

Целью данной статьи является исследование влияния структуры инвестиций на достижение независимости экономики страны от нефтяных ресурсов.

Основные результаты исследования. Нельзя отрицать ведущую роль нефтяного сектора в экономике Азербайджана. В переходный период именно нефтяные ресурсы привлекли крупные иностранные инвестиции в экономику страны. Доходы, полученные от нефти, способствовали улучшению материально-технической базы всей экономики, решению важных социальных проблем, сокращению бедности и, в целом, повышению уровня жизни населения. Но мировой экономический кризис, начавшийся в 2008 году показал уязвимость и зависимость нашей экономики от мировых цен на нефть. Поэтому была принята новая стратегия развития, суть которой заключается в направлении нефтяных доходов на развитие ненефтяного сектора. Основными направлениями развития данного сектора в Азербайджане являются сельское хозяйство, туризм, информационно-коммуникационные технологии, строительство, транспорт, сфера услуг, энергетика. Уже начиная с 2011 года достигнуто равенство долей нефтяного и ненефтяного секторов в общем объеме внутреннего валового продукта (ВВП). С этого периода наблюдается устойчивая тенденция роста в ненефтяном секторе. Если в 2006-2008 годах доля ненефтяного сектора в ВВП страны составляла всего 40%, то сегодня этот показатель значительно возрос. Правительство успешно ведет стратегию по преобразованию «черного золота» в человеческий капитал и использует доходы от нефти для развития конкурентной экономики, независимой в будущем

от этих доходов. Направление нефтяных доходов в нефтегазовый сектор привело к серьезным успехам и в развитии этой отрасли, за последние десять лет среднегодовые темпы роста нефтегазового сектора составили почти 11%. Большую роль в этом процессе оказывает Государственный нефтяной фонд Азербайджана (ГНФА), где аккумулируются сверхприбыли от экспорта нефти. Динамика роста реального производства в нефтегазовом секторе зависит во многом от привлечения инвестиций, изменений внутреннего спроса, а также структурных и институциональных изменений в стране.

Инвестиционная политика, проводимая в стране за последние годы, оказала в свою очередь влияние на структурное изменение экономики. Сначала обратим внимание на изменение структуры инвестиционных вложений в экономику страны за период с 2001 по 2017 год [1].

Из табл. 1 видно, что с 2001 по 2006 год более 50% всех инвестиций приходилось на долю нефтяного сектора, причем большую их часть составляли иностранные инвестиции. Но начиная с 2007 года это соотношение изменилось в пользу нефтегазового сектора и в 2018 году более 65% всех инвестиций было вложено в нефтегазовый сектор экономики. В целом, за 2003-2017 годы в экономику Азербайджана было вложено около 250 млрд долл. США, из них половина приходится на долю иностранных инвестиций. По сравнению с 2003 годом, доля инвестиций, вложенных в нефтегазовый сектор в 2018 году возросла почти на 40%.

Таблица 1

Доля инвестиций в экономику Азербайджана за 2001-2017 годы

Годы	Нефтяной сектор, %	Нефтегазового сектор, %	Всего, %
2001	58,8	41,2	100
2002	68,9	31,1	100
2003	73,3	26,7	100
2004	75,4	24,6	100
2005	65,3	34,7	100
2006	54,8	45,2	100
2007	47,3	52,7	100
2008	29,5	70,5	100
2009	26,7	73,3	100
2010	30,1	69,9	100
2011	24,1	75,9	100
2012	25,1	74,9	100
2013	28,6	71,4	100
2014	29,4	70,6	100
2015	26,5	73,5	100
2016	25,3	74,7	100
2017	54,3	45,7	100

Источник: URL: www.stat.gov.az.

В нефтегазовом секторе наиболее активно иностранные инвестиции осуществлялись в развитие

производственной и социальной инфраструктуры, городского хозяйства. Крупные инвестиции в строительство были осуществлены турецкими компаниями. В настоящее время стратегическими приоритетами для вложения инвестиций в Азербайджан являются отрасли нефтегазового сектора, важнейшими из которых являются: предприятия, функционирующие в сфере сельского хозяйства; инфраструктура, особенно связанная с телекоммуникационными услугами и коммунальной сферой; отрасли, обслуживающие нефтегазовый сектор. В результате принятых мер к 2016 году нефтегазовый сектор в экономике страны составлял 70%. Благодаря такой политике страна избежала так называемого «голландского синдрома».

Успешная инвестиционная политика, проводимая в стране в последние годы, повлияла на объем и структуру внутреннего валового продукта (ВВП) и способствовала устойчивому экономическому росту. В табл. 2 приведены данные по ВВП и их разделение по секторам в период 2005-2017 годов.

Таблица 2

Объем ВВП по секторам экономики за 2005-2016 годы, млн ман.

Годы	Нефтяной сектор	Нефтегазового сектор	Общий объем ВВП
2005	6055,1	5520,9	12522,5
2006	10091,8	7630,0	18746,2
2007	15914,2	10576,1	28360,5
2008	22251,3	15197,3	40137,2
2009	16065,5	16726,0	35601,5
2010	20409,5	19179,0	42465,0
2011	25829,9	23196,1	52082,0
2012	24,487,3	26864,4	54743,7
2013	23778,1	30525,9	58182,0
2014	21405,2	33195,9	59014,1
2015	15346,2	34500,9	54352,1
2016	20584,6	39403,1	59987,7
2017	28005,4	40328	70337,4

Источник: URL: www.stat.gov.az.

По сравнению с 2003 годом, в 2018 году ВВП возрос более, чем в 11 раз, причем в нефтегазовом секторе – 14,8, а в нефтегазовом – 9,4 раза. Однако, как уже отмечалось выше, в 2018 году по сравнению с 2010 доля нефтегазового сектора в ВВП упала на 8,3%, а нефтегазового – увеличилась на 7,2%. Именно благодаря этому сектору, рост ВВП в 2018 году составил 1,4%. В целом, за последние годы, начиная с 2001 года, общий объем производства возрос почти втрое, экспорт увеличился более, чем в 6 раз. За этот период были введены в эксплуатацию более 1000 промышленных объектов, наиболее крупными среди них являются: предприятие по производству строительных материалов в Баку, производство молочной продукции “Milla”, завод по приборостроению, тя-

желое машиностроение и производство промышленных газов в Сумгайтском технопарке, бисквитная и шоколадная фабрики, швейное предприятие в Исмаиллах, новый участок легковых автомобилей, участок по производству черепичной кровли в промышленном комплексе «Джахан» в Нахичевани, мебельная фабрика и завод AZMDF в Абшероне, филиал «Агросервис» в Саатлы, комплекс Арпачай в Нахичеване и т.п. Расширена деятельность холдинга «Gilan», охватывающего основные направления нефтегазового сектора: строительство, промышленное производство, сельское хозяйство, туризм. Для обеспечения устойчивого развития нефтегазового сектора и создания конкурентного промышленного производства на базе высоких технологий в 2013 году были заложены основы Сумгайтского парка химической промышленности и Балаханского промышленного парка. Это положило начало новому периоду в индустриализации страны.

Одними из важнейших направлений нефтегазового сектора является сельское хозяйство и туризм. Так, 44% занятого населения страны трудятся именно в данной сфере. Для развития сельского хозяйства принимаются государственные программы, проводятся реформы, привлекаются новейшие технологии [3]. К примеру, создание Фонда Поддержки Предпринимательства (НФПП) способствовало росту удельного веса местной продукции в потреблении населения [4]. Реформы, проводимые в аграрном секторе за последние годы, открытие новых промышленных объектов в регионах, таких как: фабрики кормов и растительных масел в Имишли, предприятие по сушке и переработке фруктов в Самухе, предприятия по переработке кукурузы и по производству глюкозы в Огузе, комбинат по переработке молока в Агджабеди, заводы по переработке позволяют обеспечить потребность населения страны в основной сельскохозяйственной продукции. Субсидирование производителей сельскохозяйственных продуктов и сохранение налоговых льгот для них помогают развитию сельскохозяйственной отрасли, обладающей в Азербайджане большим потенциалом. Все эти меры способствуют росту занятости населения в регионах, сельских местностях, улучшению уровня жизни людей, сокращению бедности. Азербайджан считается страной, обладающей большим потенциалом, с точки зрения развития сельского хозяйства, а осуществление последовательной государственной программы в будущем позволит достичь в этой области роста в 2-3 раза [2].

Одним из сравнительно молодых направлений нефтегазового сектора является сфера туризма, важным толчком для развития которой послужило объявление 2011 года "Годом туризма". Это способствовало превращению данной сферы в одну из ведущих отраслей экономики. В различных регионах республики был открыт ряд новых туристических

объектов, в том числе отель «Hilton», комплекс отелей «Кемпински-Патамдар» и «Jumeirah Bilgah Beach» в г. Баку, отели «El.Resort» в Гахе, «Green Hill nn» в Шеки, «Qafqaz Sport Hotel» в Габале, туристический комплекс «Шахдаг» в Кусарах, комплекс «Çinar Hotel и SPA Naftalan» в Нафталане. Стремительное развитие в последние годы туристической инфраструктуры в стране способствуют росту доходов в нефтегазовом секторе.

Открытие новых производственных участков и создание новых рабочих мест в нефтегазовом секторе, невиданные масштабы развития производственной, транспортной и коммунальной инфраструктуры, создание современных предприятий социальной инфраструктуры, в том числе строительство новых учреждений образования, здравоохранения, спорта, стали в указанный период основой динамичного и устойчивого прогресса нашей страны в целом.

Можно смело утверждать, что стратегия, обуславливающая направление нефтяной прибыли на диверсификацию экономики, полностью оправдала себя. В результате данной стратегии наблюдается устойчивый рост в строительной, туристической, сельскохозяйственной, транспортной, информационной сферах, а также в сфере коммуникационных технологий. На сегодня производимая в Азербайджане продукция нефтегазового сектора конкурентоспособна и экспортируется в различные регионы.

Таким образом, использование нефтегазовых доходов позволило нашей стране создать сильную конкурентную экономику, независимую от этих доходов, и тем самым достичь устойчивого экономического роста.

Литература

1. **The State** Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. URL: www.stat.gov.az. 2. **Концепция** «Азербайджан-2020: Взгляд в будущее». 2012. 3. **Об основах** аграрной реформы: Закон Азербайджанской Республики от 18 февраля 1995 года №976. 4. **О государственной** помощи малому предпринимательству: Закон Азербайджанской Республики от 4 июня 1999 года №673-IG.

References

1. The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. (n.d.). Retrieved from www.stat.gov.az [in Azerbaijani].

2. Kontseptsiya «Azerbaijan-2020: Vzglyad v budushcheye» [The concept of "Azerbaijan 2020: A look into the future"]. (2012).

3. Ob osnovakh agrarnoy reformy: Zakon Azerbaydzhanskoy Respubliki ot 18 fevralya 1995 goda №976 [On the fundamentals of agrarian reform: Law of the Republic of Azerbaijan dated February 18, 1995 No. 976].

4. O gosudarstvennoy pomoshchi malomu predprinimatel'stvu: Zakon Azerbaydzhanskoy Respubliki ot 4 iyunya 1999 goda №673-IG [On state assistance to small business: Law of the Republic of Azerbaijan dated June 4, 1999 No. 673-IG].

Аббасова Ш. А., Оруджева М. Ш., Оруджева Т. В. Аналіз структури інвестицій і його вплив на досягнення незалежності економіки країни від нафтових ресурсів

Метою даної статті є дослідження впливу структури інвестицій на досягнення незалежності економіки країни від нафтових ресурсів. На підставі даних з 2001 по 2017 рік проведено статистичний аналіз інвестицій в нафтовий і ненафтовий сектори економіки. Розглянуто умови диверсифікації економіки для досягнення незалежності країни від нафтових доходів. Виявлено пріоритетні напрями розвитку нафтового сектору, які забезпечать сталий розвиток національної економіки.

Ключові слова: національна економіка, інвестиції, нафтові ресурси, ненафтової сектор, конкуренція, сталий економічний розвиток.

Аббасова Ш. А., Оруджева М. Ш., Оруджева Т. В. Анализ структуры инвестиций и его влияние на достижение независимости экономики страны от нефтяных ресурсов

Целью данной статьи является исследование влияния структуры инвестиций на достижение независимости экономики страны от нефтяных ресурсов. На основании данных с 2001 по 2017 год проведен статистический анализ инвестиций в нефтяной и ненефтяной

секторы экономики. Рассмотрены условия диверсификации экономики для достижения независимости страны от нефтяных доходов. Выявлены приоритетные направления развития ненефтяного сектора, которые обеспечат устойчивое развитие национальной экономики.

Ключевые слова: национальная экономика, инвестиции, нефтяные ресурсы, ненефтяной сектор, конкуренция, устойчивое экономическое развитие.

Abbasova Sh., Orujova M., Orujova T. Analysis of the structure of investments and its impact on achieving independence of the country's economy from oil resources

The purpose of this article is to study the influence of the investment structure on achieving independence of the country's economy from oil resources. Based on data from 2001 to 2017, a statistical analysis of investments in the oil and non-oil sectors of the economy was carried out. The conditions of economic diversification to achieve the country's independence from oil revenues are considered. Priority directions for the development of the non-oil sector are identified that will ensure the sustainable development of the national economy.

Keywords: national economy, investment, oil resources, non-oil sector, competition, sustainable economic development.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

Н. Ю. Науменко,
кандидат технічних наук,
ORCID 0000-0002-0585-932X,
ДВНЗ «Український державний
хіміко-технологічний університет», м. Дніпро

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ПОСЛІДОВНОСТІ ДЕРЖАВА – РЕГІОН – СУСПІЛЬСТВО – ЛЮДИНА

Постановка проблеми. Прагнення знайти ефективні засоби управління реаліями сучасного світу стимулює в умовах глобальної економіки появу нових моделей дійсності та нових наукових понять. Одним з таких понять в сфері забезпечення економічної безпеки за компонентою інформаційної безпеки регіону є інформаційно-психологічна безпека [1].

Відомо, що фактором успішного розв'язання практичних проблем та розвитку економіки держави, регіону, господарюючих організацій, а також громадянського суспільства і в цілому науки є ефективна трансляція наукового знання, важливу роль в якій відіграють наукові поняття. Тому уточнення поняття інформаційно-психологічна безпека – актуальне наукове завдання, в тому числі в сфері забезпечення економічної безпеки регіонів.

Продуктивність його розв'язання для макро-, мезо- та мікроекономічних рівнів та подальшого вивчення відповідних проблем багато в чому залежить від того, чи зможемо ми врахувати системність та цілісність реальності: взаємообумовленість складових досліджуваного явища чи процесу, множинність взаємозв'язків з іншими процесами.

Дослідження одиничного феномену в контексті більш широких феноменів надає розуміння його значення та функції, що, в свою чергу, дозволяє більш повно описати, інтегрувати різноманіття досліджень, в тому числі, проведені в межах різних наук, визначити тенденції та актуальну проблематику міждисциплінарних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових публікацій показав, що інформаційно-психологічна безпека є предметом дослідження в психологічних (Г. В. Грачов [2], Л. В. Астахова [3] та ін.), інформаційно-психологічних (Ю. Д. Бабаєва, А. Є. Войскунський [4], А. Є. Войскунський [5], Б. А. Кормич [6], О. М. Федорова [7], В. Я. Асанович, Г. Г. Маньшин [8], А. В. Манойло, А. І. Петренко, Д. Б. Фролов [9]) науках. Окрім проведених досліджень інформаційно-психологічної сфери забезпечення інформаційної безпеки в послідовності: держава – регіон – громадянин, існують міждисциплінарні дослідження, які охоплюють різні аспекти економічної та інформаційної безпеки, наприклад, соціально-економічні (В. А. Барішпо-

лець [10], С. В. Іванов [11]). Однак множинність досліджуваних проблем та аспектів, які стосуються економічної та інформаційної безпеки на рівні регіонів слабо інтегрована та не надає цілісного уявлення про відповідні частини реальності.

Мета статті. Завдання даного дослідження – уточнити сутнісні характеристики інформаційно-психологічної безпеки в сфері економічної безпеки регіону за допомогою аналізу взаємозв'язків з іншими складовими феномену безпеки через розгляд ролі та місця інформаційно-психологічної безпеки в трьох системах більш високого ієрархічного рівня: безпека людини, інформаційна безпека регіону, інформаційна безпека держави. Вибір саме цих систем обумовлений двоїстою природою інформаційно-психологічної безпеки, одночасною приналежністю до двох сфер безпеки: інформаційної та психологічної.

Викладення основного матеріалу. *Безпека людини: парадигма розвитку.* Пріоритети в проблемі безпеки постійно розширюються. В теперішній час вельми актуальними є гуманітарні та економічні аспекти цієї проблеми. Як відмічено в роботі Н. О. Лизь, Г. Є. Веселова, О. Є. Лизя, світове суспільство приходить до того, що безпека людини в контексті глобальності економіки, екологічної небезпеки, недостатності природних ресурсів, перенаселення планети, висувається як нова парадигма для розуміння глобальних проблем [1, с. 59]. Автори доповіді «Програма ООН по розвитку» (1994 р.) присвятили його виключно безпеці людини (Human Security). У даному доповіді автори висунули концепцію безпеки, яка заснована на двох факторах: «захист від неочікуваних та згубних порушень нашого повсякденного способу життя» («свобода від страху») та «захист від постійних загроз голоду, хвороб, злочинів та придушення» («свобода від потреби»). В доповіді виділено сім основних елементів Human Security (рис. 1) [12].

На основі аналізу концепції безпеки людини, Д. А. Борисов відзначає, що вона інтегрує в себе сфери економічного, духовного розвитку та безпеки, тим самим відбувається своєрідне зрощування політики безпеки та розвитку (за базовими компонентами), що приводить до перерозподілу фінансових потоків з військово-політичних потреб на потреби розвитку [13].

Рис. 1. Концепція безпеки ООН: основні елементи

В теперішній час безпека людини трактується більш широко та передбачає «захист найважливішого ядра всіх людських життів засобами, які поліпшують свободи людини та його самореалізацію» [14]. Безпека передбачає не тільки захист людей від критичних ситуацій та розповсюджених загроз, але й забезпечення свобод, які є сутністю життя, а також можливості реалізації своїх переваг та прагнень. Це означає утворення політичних, економічних, соціальних, екологічних, військових та культурних систем, які надають людям «будівельні» блоки до існування та гідного життя [14]. Така позиція потребує розширення переліку умов безпеки людини.

Наприклад, автори роботи, в числі 10 складових вказують психологічну безпеку, яка передбачає «поважні, люблячі та гуманні міжособистісні відносини», та комунікаційну безпеку – «можливість свободи та балансу в інформаційних потоках» [15].

Таким чином, безпека людини пов'язується не тільки зі збереженням життя, задоволенням біологічних потреб та реалізацією прав і свобод, але й з якістю життя, почуттям захищеності, можливостями розвитку та самореалізації.

Безпека людини: інформаційно-психологічні аспекти. В дослідженнях, які присвячені проблемам інформаційно-психологічної безпеки, як правило, розглядається в контексті психологічної безпеки

[16-18], при цьому активно розвивається ідея представлення людини не тільки як об'єкта, але й як суб'єкта власної безпеки [19- 22]. Так, І. А. Баєва виділяє психологічну безпеку середовища (на рівні регіону) та психологічну безпеку особистості, остання з яких «проявляється в її здібності зберігати стійкість в регіональному середовищі з певними параметрами, в тому числі, з психотравмуючим впливом: в опірності деструктивним внутрішнім та зовнішнім впливам та відображається в переживанні своєї захищеності / незахищеності в конкретній життєвій ситуації» [16]. У роботі [22] Т. В. Ексакусто та Н. О. Лизь визначають психологічну безпеку як стан динамічного балансу відношення суб'єкта (до світу, до економічної ситуації, до ступеня задоволення потреб, до себе, до інших), його активності та задоволеності, які відповідають різним (в тому числі загрозливим) впливам зовнішнього політико-економічного простору та внутрішніх потреб в задоволенні економічних інтересів в середовищі регіону, яке дозволяє суб'єкту економічного простору регіону / держави зберігати цілісність, саморозвиватися, реалізовувати власні цілі та цінності в процесі життєдіяльності.

Слід відмітити, що інформаційно-психологічна безпека людини займає особливе місце. На думку автора, це пов'язано з наступними обставинами. По-

перше, з розвитком цивілізації, з одного боку, в напрямку інформаційному, де інформація є головним ресурсом виробництва та умовою життєдіяльності людини, а тому переважаючим потоком в суспільстві; з іншого – до цивілізації споживання, що при інтенсивному розвитку інформаційних та психотехнологій може призвести до непередбачувано сумних наслідків. По-друге, існує достатньо обґрунтована думка, що від війн традиційних, коли безпека людини визначалась, в основному, збереженням його тіла та біологічних функцій, людство переходить до війн інформаційних (психосферним, концептуальним, суттєвим, ресурсним, соціальним та економіко-екологічним та ін.).

Хоча в сучасному світі природа впливів, які порушують безпеку особистості, може бути різною, але «особливість інформаційних впливів» на свідомість людини полягає в тому, що вони в силу своєї універсальності можуть являти загрози для будь-якого виду безпеки людини. По-третє, впливи інформаційні найбільш ефективні в напрямку впливу на людину, оскільки направлені безпосередньо на його «управляючий центр – свідомість».

Таким чином, інформаційно-психологічну безпеку в системі безпеки людини необхідно розглядати як наскрізну область, функціонально відносити з правами та свободами, якістю життя, почуттям захищеності, потребами (економічними, духовними), економічними та культурними інтересами, прагненнями та мотиваціями особистості, її розвитком та самореалізацією. Також слід врахувати те, що необхідною умовою психологічної безпеки людини, а отже, й інформаційно-психологічної безпеки, є стійкість самої особистості перед негативними впливами, її здатність до самозабезпечення безпеки на макро-, мезо- та мікрорівнях. Однак, на думку автора, інформаційно-психологічна безпека не вичерпує всю проблематику безпеки людини (наприклад, в умовах сфери забезпечення економічної безпеки на рівні регіону). Специфікою інформаційно-психологічної безпеки в даній системі є її взаємозв'язок з інформаційними процесами, інформаційними потребами та загрозами, в той же час як безпека людини охоплює в сукупності економічні, соціальні, екологічні, технологічні та інші аспекти проблеми безпеки.

Складові інформаційної безпеки держави. Як відзначено в роботі Н. О. Лизь, Г. Є. Веселова та О. Є. Лизя, дослідження проблем забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості, захисту індивідуальної свідомості від деструктивного впливу засобів масової інформації, Інтернету та інших інформаційних джерел включені до переліку пріоритетних проблем наукових досліджень у сфері забезпечення інформаційної безпеки України та її регіонів. Під інформаційною безпекою України розуміється стан захищеності її національних інтересів в інформаційному та економічному середовищі, який визначається сукупністю збалансованих інте-

ресів особистості, суспільства, регіонів та держави [1].

Можна виділити чотири складові національних інтересів України та її регіонів в інформаційному середовищі:

- дотримання конституційних прав та свобод людини та громадянина у сфері отримання інформації та користування нею, забезпечення духовного оновлення України, збереження та укріплення моральних цінностей українського суспільства, традицій патріотизму та гуманізму, культурного та наукового потенціалу країни;

- інформаційне забезпечення державної політики, в тому числі державної економічної політики та інтеграції в Європейський Союз;

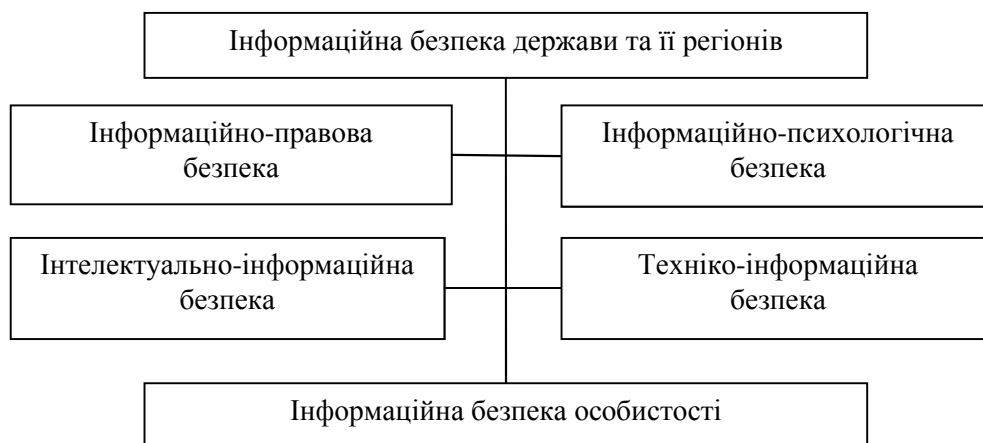
- розвиток сучасних інформаційних технологій, вітчизняної індустрії інформації (як у сфері інтелектуальної інформаційної безпеки, так і в сфері інформаційно-психологічної безпеки, а також індустрії засобів інформатизації, телекомунікації та зв'язку; забезпечення потреб внутрішньої продукції, а також забезпечення накопичення; збереження та ефективного використання вітчизняних інформаційних ресурсів;

- захист інформаційних ресурсів України та її регіонів від несанкціонованого доступу, забезпечення безпеки інформаційних та телекомунікаційних систем.

До загроз інформаційної безпеки, в тому числі в сфері економічної безпеки України та її регіонів, слід віднести протиправне застосування спеціальних засобів впливу на індивідуальну, групову та суспільну свідомість; маніпулювання суспільною свідомістю; девальвація духовних цінностей, у тому числі української національної свідомості; пропаганда зразків масової культури, які засновані на культурі насилля; моральні цінності, які протидіють цінностям, що прийняті в українському суспільстві та соціально-економічному просторі.

В наукових роботах закордонних та вітчизняних вчених намагаються визначити компоненти інформаційної безпеки на макро-, мезо- та мікроекономічних рівнях. Так, наприклад, інформаційна безпека особистості представляється як система, елементами якої є інформаційно-правова та інформаційно-психологічна безпека, а також інтелектуальна безпека та інформаційно-технічна безпека. На рис. 2 представлено концепт-схему видів інформаційної безпеки держави та її регіонів.

У своєму дослідженні Л. В. Астахова визначає інформаційну безпеку як стан захищеності суб'єктів інформаційних відносин в економічній, правовій, психологічній сферах, які містять якісне інформаційне середовище (оперативність, повнота, достовірність споживаної інформації), захищеність суб'єктів від негативних інформаційних впливів (інформаційно-психологічна безпека) та захищеність їх по інформації (безпека інформації), в тому числі в сфері економічних інтересів держави-регіону-господарю-

Рис. 2. Концепт-схема видів інформаційної безпеки держави та її регіонів

ючих суб'єктів та особистості, які забезпечують повне задоволення інформаційних потреб суб'єктів на макро-, мезо- та мікрорівнях [3].

В забезпеченні інформаційної безпеки можна виділити три основних аспекти: інформаційно-технічний (розвиток інформаційної інфраструктури, засобів передачі, обробки, зберігання інформації, методів захисту інформації); інформаційно-правовий (управління інформаційними ресурсами, підвищення ефективності їх використання, розвиток інформаційних послуг, регуляція процесів в інформаційній сфері та ін.); психолого-педагогічний (формування духовно-моральних цінностей, розвиток особистих функцій саморегуляції та ін.).

Аналіз наукових робіт показав, що ключовими об'єктами інформаційної безпеки можуть бути:

- по-перше, держава та її національні інтереси в економічній, політичній та інформаційних сферах;
- по-друге, регіон та господарюючі суб'єкти регіонального господарсько-інфраструктурного комплексу;
- по-третє, підприємство (організація);
- вчетверте, особистість (суб'єкт, психіка, свідомість);
- вп'яте, інформація.

При цьому в останньому випадку цей об'єкт пасивний, який потребує не тільки збереження (захисту), а в чотирьох попередніх об'єкт може розглядатись як з позиції захисту від зовнішніх негативних інформаційних впливів, так і з позиції накопичення внутрішніх ресурсів стійкості перед такими впливами.

Для держави ресурси стійкості пов'язані з підвищенням якості інформаційного середовища (повноти інформації, характер та масштаб трансформованих цінностей та ін.), а для особистості – з розширенням сфери усвідомлюваного функціонування свідомості. Для інформаційного поля регіону – підвищення ефективності регіонального управління підвищенням життєдіяльності та доходу населення, реалізацією регіональних економічних інтересів, формуванням регуляторів взаємодії та безпечної активності – системи цінностей.

Слід зауважити, що об'єкт «особистість» є центральним в забезпеченні інформаційної безпеки в послідовності: держава – регіон – підприємство – суспільство – особистість, оскільки особистість як основна одиниця суспільства на макро-, мезо- та мікрорівнях – безпосередній носій індивідуальної свідомості, впливаючи на яке можливо впливати на менталітет соціуму, а тому питання інформаційної безпеки держави та її регіонів значною мірою (в залежності від аспекту її розгляду) похідні від проблеми безпеки особистості.

У сучасних умовах становлення глобального інформаційного суспільства і посилення геополітичного та геоекономічного протистояння в інформаційному просторі інформаційної безпеки держави, людини та суспільства стає глобальною проблемою подальшого розвитку цивілізації, при цьому економічна та гуманітарна компоненти цієї проблеми висувуються на перший план.

Зростання ролі економічних, соціальних та гуманітарних аспектів даної проблеми обумовлено наступними тенденціями розвитку сучасного суспільства:

1. Процес інформатизації суспільства прийняв глобальний характер та сьогодні охоплює практично всі країни та регіони світу, при цьому нові засоби та технології для роботи з інформацією мають масове розповсюдження та стають атрибутами професійної та побутової культури для все більшої частини населення [23]. Їх використання підвищує якість життя, надає суттєву економію соціального часу, утворює нові стереотипи поведінки та спілкування мільйонів людей, змінює їх традиційне уявлення про особисте та суспільне багатство, і навіть про простір та час.

2. За оцінками деяких спеціалістів, людство вступило в інформаційну епоху свого розвитку [24, 25], воно активно формує нове середовище проживання та в результаті цього само змінюється разом з цим середовищем, яке впливає на людину суттєво більше, ніж очікувалось раніше [24].

3. Глобальна інформатизація утворює для держави та її регіонів, людини та суспільства не тільки

нові можливості, але також і нові проблеми, однією з яких є проблема інформаційної безпеки. Дослідження [26-28] показують, що ця проблема є багатоаспектною та комплексною, а її економічні, соціальні та гуманітарні аспекти недостатньо досліджені, не враховуються в прийнятій ООН стратегії стійкого розвитку [29], а в системі освіти на необхідному рівні не вивчені.

Гуманітарний аспект проблеми інформаційної безпеки на макро-, мезо- та мікрорівнях полягає в тому, що саме людина є творцем всіх інформаційних ресурсів, систем та технологій інформаційного суспільства. Тому їх якість та безпека використання багато в чому визначаються якостями самої людини. При цьому мова йде не тільки про надійність та ефективність роботи цих засобів та систем, але й про їх вплив на людину, суспільство та навколишнє середовище.

Онтологічна двоїстість гуманітарних проблем інформаційної безпеки та їх антропологічні аспекти.

Дослідження закордонних та вітчизняних вчених [30-32] показали, що відмінною рисою гуманітарних проблем інформаційної безпеки на макро-, мезо- та мікрорівнях є їх онтологічна двоїстість. Вона полягає в тому, що людина в цій проблемі виступає не тільки як об'єкт захисту від зовнішніх інформаційних загроз, але й як основне джерело цих загроз для свого зовнішнього оточення.

Крім того, в сучасних інформаційних системах різного значення, складність яких неухильно зрос-

тає, саме людина стає основним фактором ризику для їх безпечного функціонування. Ця особливість даної проблеми також є принципово важливою для її розуміння та дослідження.

Необхідно відмітити, що в останні роки гуманітарні аспекти проблеми інформаційної безпеки стали все більш помітно проявляти себе не тільки на соціальному, економічному та психологічному, алей також і на біологічному рівні природи людини.

Так, наприклад, дослідження американських, німецьких, швейцарських, українських та російських вчених показали, що вплив на людину інтенсивних потоків інформації, які є характерними для інформаційного суспільства, приводить до змін нейронної структури головного мозку людини, які суттєвим чином змінюють його інтелектуальні та психічні здібності, соціально-економічну поведінку, комунікабельність та самооцінку своїх вчинків [24]. Це означає, що проблеми інформаційної безпеки необхідно вивчати комплексно, як на рівні гуманітарних, так і соціально-економічних аспектів.

Автору представляється, що цьому повинно сприяти формування інформаційної антропології – нової наукової дисципліни, яка почала вивчатися в США та Великобританії, Швейцарії на початку ХХІ ст. Наприклад, структура предметної області цієї дисципліни розглянута в роботах [33, 34]. В таблиці представлена структура гуманітарних проблем інформаційної безпеки в стислому вигляді.

Таблиця

Структура гуманітарних проблем інформаційної безпеки

Група проблем	Короткий зміст проблеми
1. Геополітичні проблеми	- технологія "м'якої" сили в геополітиці - електронне стеження за політичними лідерами - "глобальне спостереження" за населенням - інформаційні та "гібридні" війни
2. Соціальні проблеми	- інформаційна злочинність - інформаційна нерівність (інформаційна асиметрія) - маніпулювання суспільною свідомістю - віртуалізація суспільства
3. Культурологічні проблеми	- глобалізація та культура - нова інформаційна культура суспільства - електронна культура - багатомовність в кіберпросторі
4. Антропологічні проблеми	- енерго-економіко інформаційна безпека - інтелектуальна безпека - інформаційно-психологічна безпека - інформаційні фактори деструктивної поведінки - інформаційні хвороби - інформаційна відеоекологія

Соціально-економічні проблеми інформаційної безпеки

І. Інформаційна злочинність.

В числі соціально-економічних проблем інформаційної безпеки на макро-, мезо-, мікроекономіч-

них рівнях проблема інформаційної злочинності почала вивчатися однією з перших, починаючи з 80-х років минулого століття. При цьому вона пов'язувалась, головним чином, з проблемою несанкційованого доступу до інформації, яка зберігається та цир-

кулюється в комп'ютерних інформаційних системах. Ця проблема стала гостро себе проявляти вже на початку 1990-х років у зв'язку з розвитком процесу інформатизації суспільства та його розповсюдженням на фінансово-економічну сферу.

Для протидії цій загрози достатньо швидко стали утворюватись різні системи інформаційного захисту комп'ютерних систем та мереж, які широко використовуються в теперішній час. Тим не менше інформаційна злочинність залишається актуальною проблемою і зараз, причому найбільшу небезпеку представляють вже не стільки атаки хакерів з метою розкрадання фінансових коштів з банків, скільки несанкціонований доступ до конфіденційної інформації та персональних даних окремих категорій громадян в комп'ютерних системах, їх копіювання та подальше розповсюдження.

II. Проблема інформаційної нерівності (інформаційна асиметрія).

Аналіз основних тенденцій розвитку глобального процесу інформатизації суспільства показав, що цей процес утворює для розвитку цивілізації не тільки нові можливості, але також і нові проблеми. Однією з них є проблема інформаційної нерівності [32]. Сутність цієї проблеми полягає в тому, що в процесі становлення інформаційного суспільства електронні інформаційні ресурси, а також нові засоби, мережі та інформаційні технології опиняються в різному ступені доступними для окремих людей, організацій, країн та їх регіонів, і регіонів світового суспільства. При цьому ті люди, організації, країни та регіони, які виявляються здатними ефективно використовувати можливості нового інформаційного суспільства для свого інтелектуального розвитку та розв'язання інших (економічних, соціальних, технічних, екологічних тощо) проблем, отримують суттєві переваги перед іншими суб'єктами світового, державного та регіонального суспільства, які при цьому витісняють на окраїну процесу розвитку цивілізації.

Щодо сучасних засобів інформатики та нових інформаційних технологій, то їх масове використання утворює безпрецедентні можливості не тільки для науково-технічного, але й для соціально-економічного розвитку суспільства. При цьому формується абсолютно новий, інформаційний уклад життя та виробничої діяльності багатьох мільйонів людей.

В концепції трактування змісту проблеми інформаційної нерівності, в тому числі і для рівня регіону, показано, що прийнятий інструментально-технологічний підхід до цієї проблеми є недостатнім, оскільки він не враховує цілого ряду важливих чинників економічного, соціального та гуманітарного характеру.

В економічній сфері нарощування міжрегіональних контрастів та концепція соціально-економічних проблем в окремих регіонах України можуть призвести до загострення соціальної напруженості

та посиленню міжрегіональних конфліктів та, в кінцевому рахунку – до уповільнення темпів економічних реформ в країні в цілому. Для протидії цим тенденціям необхідно: активна регіональна соціально-економічна політика, яка націлена на зменшення диспропорцій в соціально-економічному розвитку регіонів; згладжування регіональної економічної, соціальної та інформаційної асиметрії. При цьому політика вирівнювання – це складний, тонкий та диференційований механізм, в основі якого лежить розподіл фінансових потоків між рівнями державної влади, тобто в межах процесів децентралізації.

Основними факторами регіональної та міжрегіональної диференціації можна вважати: ґрунтово-кліматичні умови; економіко-географічне розташування регіонів; історичний фактор; демографічну ситуацію; структуру та спеціалізацію галузей господарства; фінансову та інвестиційну забезпеченість. Зростання значущості регіональних аспектів в соціально-економічному та інформаційному розвитку України привело до помітного розширення наукових досліджень у сфері функціонування регіональних соціально-економічних та інформаційних підсистем. У центрі уваги сучасних дослідників все частіше опиняється проблема мезоекономічної асиметрії та інформаційної асиметрії (інформаційної нерівності), а також формування інструментів її вирівнювання з метою створення стійких конкурентоспроможних умов господарювання регіону та його території.

Проведене автором дослідження концепцій симетричного та асиметричного розвитку регіонів, дозволяє визначити соціально-економічну асиметрію регіону, як стійке в часі та в економічному й інформаційному просторі відхилення в умовах та результатах діяльності його соціальної та інфраструктурної сфер і темпах зростання економіки, скорочення яких забезпечує вирівнювання умов для стійкого розвитку та більш повної реалізації прав громадян в рівні та якості життя. На рис. 3 представлено види асиметрії соціально-економічного розвитку регіону в умовах інформаційної асиметрії (інформаційної нерівності).

Інформаційна асиметрія – це ситуація, при якій одна з груп учасників ринку володіє, необхідною для ведення своїх справ інформацією, а інша група не володіє. Асиметричність інформації в мезо-, мікроекономіці – неповна або недосконала інформація; нерівномірний розподіл інформації про товар, ринкова кон'юнктура між учасниками угоди. Асиметрична інформація найчастіше є причиною державного, мезо- та мікроекономічного регулювання.

Слід відмітити, що існують декілька основних проблем, які виникають на економічних та фінансових ринках як на національному, так і на регіональному рівні через асиметрію інформації (інформаційної нерівності):

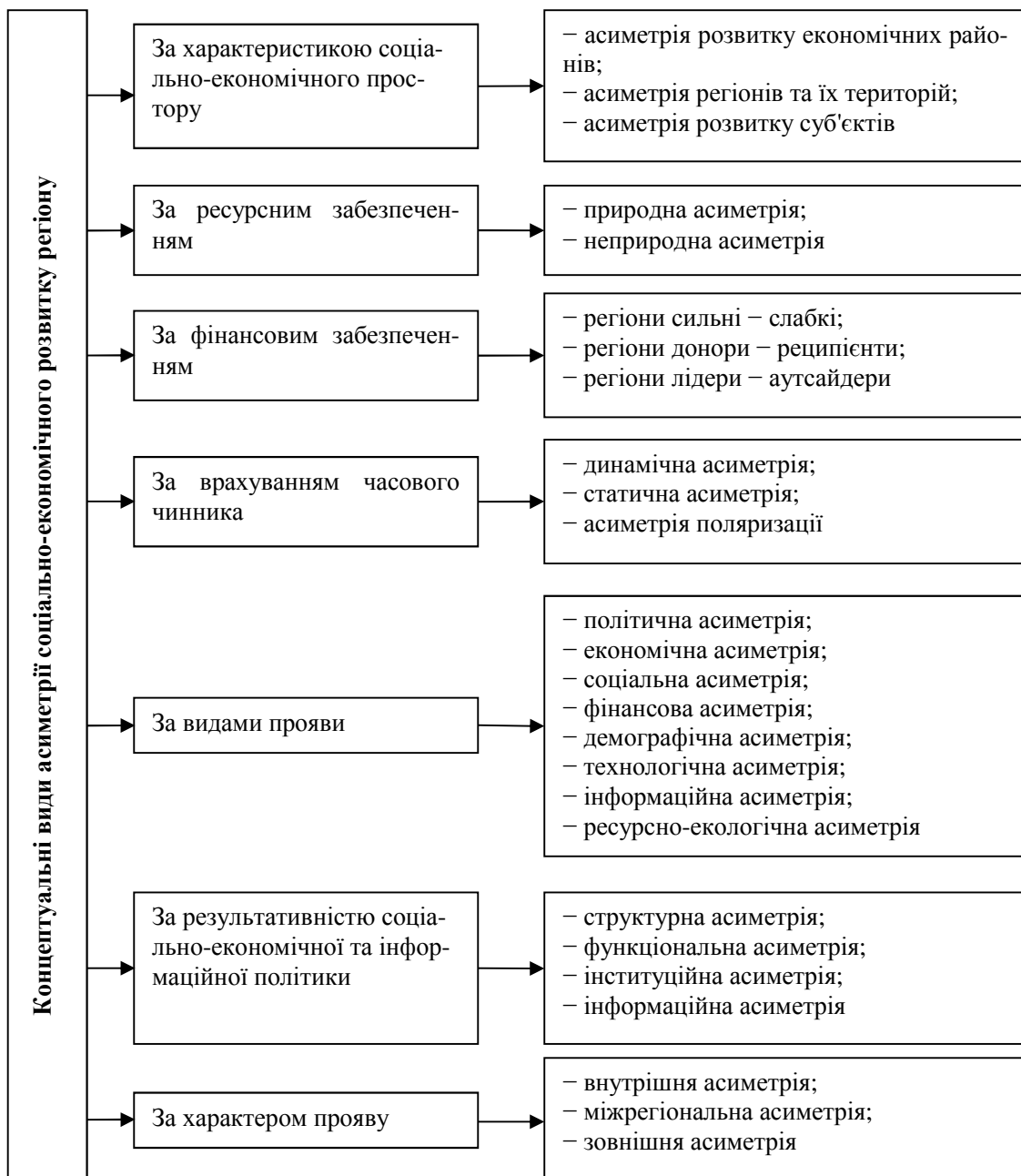

Рис. 3. Концептуальні види асиметрії соціально-економічного розвитку регіону

- проблема несприятливого відбору (adverse selection);
- проблема ризику не сумлінності (moral hazard);
- проблема дорогої верифікації стану (costly state verification).

При наявності даних проблем, від'ємний відбір на ринку з інформаційною асиметрією призводить до витіснення якісних товарів товарами низької якості.

Тим самим ринки якісних товарів знаходяться під загрозою та можуть зникнути. Звідси випливає невідмінна необхідність боротьби з соціально-економічною асиметрією як регіонального так і національного ринків. Слід відмітити, що для зниження

ефекту від'ємного відбору, на практиці, використовують різного роду ринково-інформаційні сигнали, які в межах інформаційної нерівності прагнуть до забезпечення реалізації двох принципів:

1. Принцип важкодоступності підробки, тобто сигналу учасника будуть довіряти інші учасники, якщо його дуже складно (або недоцільно) підробити.

2. Принцип повного розкриття: якщо одні особи використовують сигнали, які відповідають сприятливій інформації про них, то їх суперники будуть змушені розкрити свою інформацію, навіть якщо вона не настільки сприятлива.

Вплив інформаційної нерівності (інформаційної асиметрії) позначається при неефективному ви-

конанні функцій, а саме: комунікаційної; самопрезентації; згуртування та утримання соціальних зв'язків; саморозвиток або рефлексія; психотерапевтичної; просування товарів та послуг.

Аналіз теоретико-методологічних підходів до розв'язання проблеми інформаційної асиметрії (інформаційної нерівності) дозволив автору сформулювати перелік положень, на основі яких базується ряд теоретичних побудов:

– оскільки невизначеність зовнішнього середовища (економічного, соціального, технічного, екологічного та інформаційного) неможливо в межах ринкових відносин подолати, то нерівна наділеність інформацією учасників господарських відносин існує постійно (підтвердженням чому слугують класифіковані види невизначеностей), а отже, ця ситуація характеризує нормальне середовище господарської діяльності економічного суб'єкта на макро-, мезо- та мікроекономічному рівні;

– засобом зниження рівня невизначеності у відносинах господарських та владно-адміністративних суб'єктів виступає встановлення між ними довірчих відносин, які характеризуються взаємними поступками один одному, що можна розглядати як форму страхування з приводу економічних, соціальних та інформаційних послуг, що не продаються;

– публічно-інформаційне висвітлення напрямків та способів використання ресурсів (як економічних, так й інформаційних) та поточної діяльності господарюючих суб'єктів та організацій, постачання суб'єктів інформацією щодо ділової кон'юнктури сприяє зниженню ризиків інформаційної асиметрії та підвищує ступінь достовірності прогнозів ринкових змін;

– різноманітність видів інформаційної асиметрії обумовлює необхідність проведення їх класифікації за критеріями: «причина», «істотні характеристики», «рівень», «характер реалізації», «форми отримання вигоди» для виявлення ступеня адекватності заходів, що проводяться господарюючими суб'єктами на макро-, мезо- та мікроекономічній діяльності для її вирівнювання (згладжування) з метою досягнення високого рівня симетричності розвитку;

– визначення бюрократизації економіки як процесу проникнення у відносини господарюючих суб'єктів на макро-, мезо- та мікроекономічному рівні, регламентації, нормотворчості, формалізації їх діяльності через чітке визначення умов контракції та специфікації прав власності дозволяє розглядати бюрократизм як політико-економічний та інформаційний інститут, який має специфічні суб'єктно-об'єктні характеристики;

– інформаційна асиметрія (інформаційна нерівність) виступає як умова бюрократизації відносин між суб'єктами влади та бізнесу внаслідок того, що інформація, як обмежений ресурс, у результаті її нерівномірного розподілу дозволяє суб'єктам влади

встановлювати в односторонньому порядку специфічні норми та правила, які регулюють діяльність господарюючих суб'єктів на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях, і тим самим сприяє вилученню доходу в формі бюрократичної ренти.

У результаті асиметричного розподілу інформації, доступу до інформаційних ресурсів складаються спотворені відносини між суб'єктами влади та бізнесу, між органами влади та особистостями суспільства, між бізнесом та громадянами, які призводять до виникнення між ними протиріч, невиконання контрактних відносин та проявлення опортунізму (вимагання та відмивання).

На рис. 4 представлено основні напрямки вдосконалення теоретико-методичних положень вирівнювання асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів [35, с. 11].

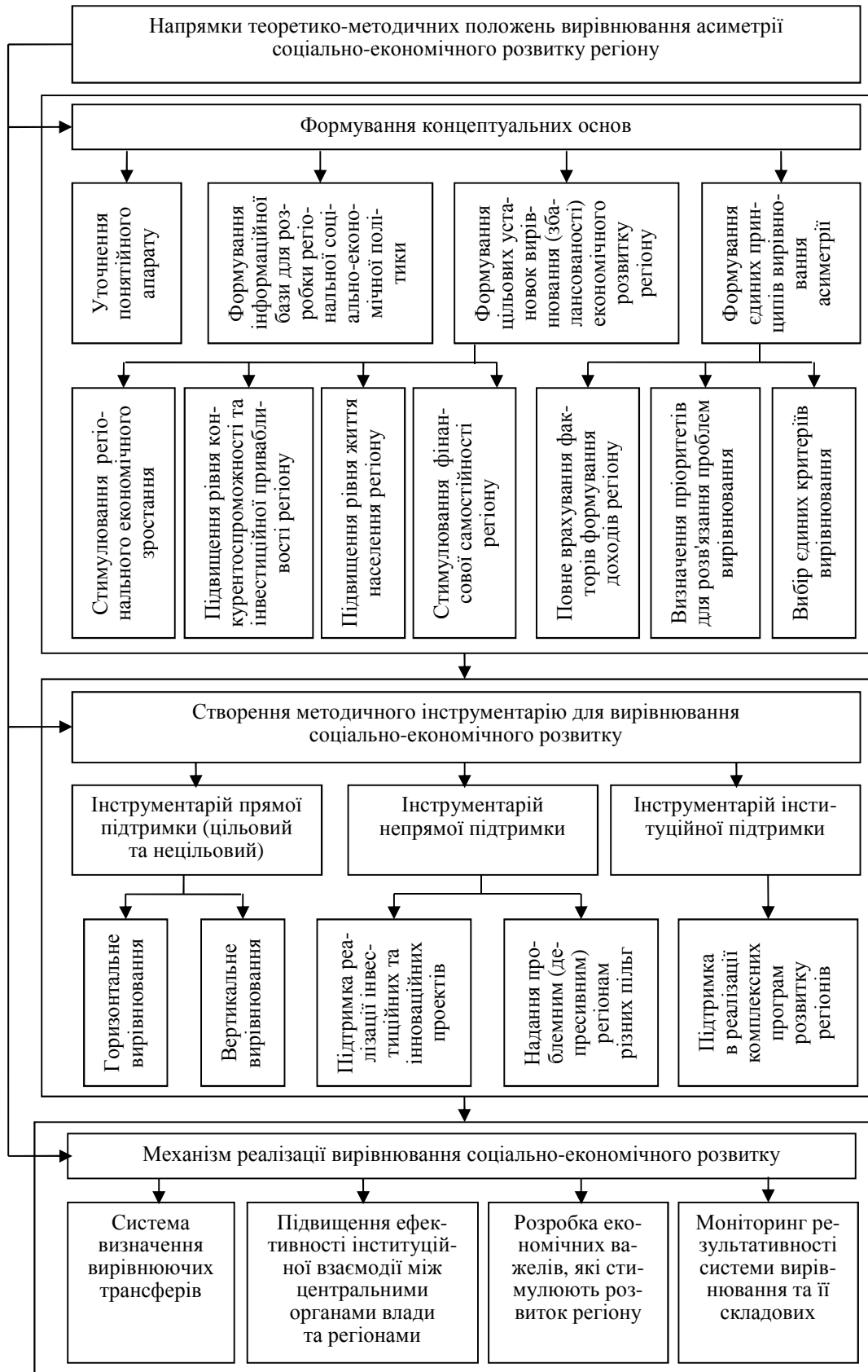
До факторів гуманітарного характеру в межах розгляду проблеми інформаційної нерівності слід віднести рівень інформаційної, в тому числі лінгвістичної, культури людини та суспільства; рівень їх загальної освіченості та інтелектуального потенціалу, які значною мірою визначають мотивацію активної діяльності людей у новому інформаційному просторі [23].

У структурі глобальної проблеми інформаційної нерівності доцільно розрізнити наступні три основні аспекти (рис. 5). При вивченні проблеми інформаційної нерівності в якості причини виникнення інформаційної асиметрії та в контексті задач забезпечення інформаційної безпеки необхідно враховувати, що процес інформатизації суспільства чинить вплив на нього як позитивний, так і негативний. З одного боку, він підвищує ефективність суспільного виробництва та сприяє утворенню нових робочих місць, підвищує якість життя населення, але, з іншого боку, поява все більш складної інформаційної техніки та технологій, електронних офісів та роботизованих виробництв потребує від людей більш високого рівня кваліфікації, компетенції та інтелекту. А оскільки система освіти в багатьох країнах, в тому числі в Україні, не забезпечує цих вимог, відбувається подальше соціальне розшарування суспільства, яке посилює в ньому соціальну напруженість.

Саме тому проблема інформаційної нерівності і повинна сьогодні класифікуватися як одна з актуальних глобальних проблем, тісно пов'язаних з забезпеченням регіональної, національної та глобальної безпеки (за базовими компонентами – економічної, соціальної, технічної, демографічної, екологічної, інформаційної та ін.).

Висновки. Таким чином, розгляд інформаційно-психологічної безпеки в системах більш високого ієрархічного рівня безпеки в послідовності держава – регіон – суспільство – людина дозволяє охарактеризувати інформаційно-психологічну безпеку регіону наступним чином.

Рис. 4. Основні напрямки удосконалення теоретико-методичних положень вирівнювання асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів

Рис. 5. Структурні аспекти глобальної проблеми інформаційної нерівності

1. Функціонально інформаційно-психологічна безпека (в тому числі на рівні регіону), як і інші аспекти безпеки людини, направлена на реалізацію прав та свобод, потреб, економіко-соціальних та культурних інтересів та прагнень особистості, забезпечення можливостей, життєвого рівня, особистого розвитку та самореалізації. Саме з цих позицій визначаються критерії інформаційно-психологічної безпеки.

2. Необхідними умовами інформаційно-психологічної безпеки на рівні держава – регіон – суспільство є:

- захищеність особистості (суб'єкта, психіки, свідомості) від негативних наслідків інформаційно-психологічних впливів, у тому числі в межах забезпечення економічної безпеки;

- розвиток внутрішніх ресурсів стійкості (економічне зростання та соціально-економічний розвиток держави на його регіонів) перед негативними впливами та ресурсами (інтелектуальна безпека) саморозвитку самої особистості;

- якісне інформаційне середовище для задоволення потреб та формування духовно-моральних цінностей.

Забезпечення цих умов потребує інформаційно-економічних, інформаційно-соціальних, інформаційно-технічних, організаційно-правових та психолого-педагогічних заходів.

3. У зв'язку з тим, що інформаційні процеси та інформаційні загрози (ризик) в межах соціально-економічних систем держави та її регіонів властиві всім сферам життєдіяльності людини, а особистість є «одиницею» будь-яких соціальних систем, інформаційна безпека в сфері забезпечення економічної безпеки, в тому числі інформаційно-психологічна безпека може розглядатися в якості «наскрізної» складової безпеки людини в системі інформаційної безпеки держава – регіон – суспільство.

4. Специфічною характеристикою інформаційно-психологічної безпеки, яка дозволяє відрізнити її від інших видів безпеки, є одночасна співвіднесеність, по-перше, з таким об'єктом як особистість (її психіка, свідомість), по-друге, з процесами генерування, передачі, розповсюдження, переробки, засвоєння інформації в соціальних системах по піднесенню їх ієрархії до локального суспільства (макрорівень), територіального та регіонального суспільства (мезорівень) та національно-державного (макрорівень).

5. У процесі розповсюдження інформаційно-комунікаційних засобів, як каналу передачі інформації соціально-економічного, правового, ресурсо-екологічного характеру тощо, між людьми в межах локальних територій регіонів та держав відбувається становлення самостійно функціонуючих систем соціальної комунікації та характерних для них

автономних комунікативних економічних та інформаційних просторів. Дані системи формують нові форми та різновиди соціальних, економічних, політичних та духовних відносин, і поступово оформлюються в ціле «нове суспільство», яке можна визначити, як інформаційне в сфері забезпечення безпеки як на макрорівні, так і на мезо- та макрорівнях.

б. Слід враховувати ту обставину, що сформовані раніше суспільно-економічні структури, які характерні для традиційного та індустріального суспільства, не можуть безпосередньо переноситись на «базис» інформаційного суспільства на мікро- та мезорівнях, та вимушені або перебудовуватися в ньому, або перебудовувати його структуру під себе. Таким чином виникають передумови зіткнення структур старого та нового суспільства на конкретній території інформаційного простору.

Проблема інформаційної асиметрії на рівні регіонів України на даний момент залишається надзвичайно широкою та складною в соціально-економічному дослідженні.

Література

1. **Лызь Н. А., Веселов Г. Е., Лызь А. Е.** Информационно-психологическая безопасность в системах безопасности человека и информационной безопасности государства. *Известия ЮФУ. Технические науки*, 2014. № 8. С. 58-66.
2. **Грачев Г. В.** Личность и общество: информационно-психологическая безопасность и психологическая защита. Москва : ПЕР СЭ, 2003. 301 с.
3. **Астахова Л. В.** Информационно-психологическая безопасность в регионе: культурологический аспект. *Вестник УрФО. Безопасность в информационной сфере*. 2011. № 2. С. 40-47.
4. **Бабаева Ю. Д., Войскунский А. Е.** Психологические последствия информатизации. *Психологический журнал*. 1998. № 1. С. 89-100.
5. **Войскунский А. Е.** Информатика и развитие человеческого общения. *Социальные проблемы информатизации общества*. 1988. №2. С. 29-38.
6. **Кормич Б. А.** Информационная безопасность: организационно-правовые основы : навч. посібн. Київ : Кондор, 2008. 382 с.
7. **Федорова О. Н.** Информационно-психологическая безопасность личности в информационном обществе. *Вестник Дальневосточного государственного технического университета*. 2011. № 2 (7). С. 24-34.
8. **Асанович В. Я., Маньшин Г. Г.** Информационная безопасность: анализ и прогноз информационного воздействия. Минск : Амалфея, 2006. 320 с.
9. **Манойло А. В., Петренко А. И., Фролов Д. Б.** Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны. Москва : Горячая линия–Телеком, 2009. 320 с.
10. **Барышполец В. А.** Информационно-психологическая безопасность: основные положения. *Радиоэлектроника. Наносистемы. Информационные технологии*. 2013. № 2. С. 62–104.
11. **Иванов С. В.** Теоретико-правовой анализ понятия «информационно-психологическая безопасность личности». *Вестник Академии права и управления*. 2012. № 26. С. 130-135.
12. **United Nations Development Programme.** Human Development Report. New York : Oxford University Press, 1994.
13. **Борисов Д. А.** Безопасность человека в современной теории и практике международных отношений. *Вестник Томского Государственного Университета*. 2011. № 343. С. 79-82.
14. **Human security.** Report of the Secretary-General. General Assembly. Sixty-fourth session. Agenda items 48 and 114. 8 March 2010. 64 p.
15. **Paris R.** Human Security – Paradigm Shift or Hot Air? *International Security*. 2001. Vol. 26, No. 2. P. 87-102.
16. **Баева И. А.** Психология безопасности как основа анализа экстремальной ситуации. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2012. № 145. С. 6-18.
17. **Ryerson C., Amitav A.** Human Security Research: Progress, Limitations and New Directions. *Report of a Conference Organised by the Centre for Governance and International Affairs. Department of Politics, University of Bristol*, 8-11 February 2008. Working Paper No. 11-08.
18. **Лызь А. Е., Лызь Н. А.** К вопросу о составляющих информационной безопасности личности. *Информационное противодействие угрозам терроризма*. 2008. № 12. С. 58.
19. **Ежевская Т. И.** Системно-ценностный подход к информационно-психологической безопасности личности. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2009. № 1. С. 8-11.
20. **Лызь Н. А.** Модельные представления о безопасной личности. *Известия ЮФУ. Технические науки*. 2005. № 7 (51). С. 21-25.
21. **Непомнящий А. В., Познина Н. А.** Перспективы повышения информационной безопасности личности путем развития сознания. *Известия ЮФУ. Технические науки*. 2010. № 11 (112). С. 232-238.
22. **Эксакусто Т. В., Лызь Н. А.** Психологическая безопасность в проблемном поле психологии. *Сибирский психологический журнал*. 2010. № 37. С. 86–91.
23. **Колин К. К.** Информация и её применение. *Гуманитарные аспекты проблемы информационной безопасности*. 2016. Т. 10. Вып. 3. С. 111-121.
24. **Смолл Г., Врган Г.** Мозг онлайн. Человек в эпоху Интернета. Москва : Колибри, 2011. 352 с.
25. **Кастельс М.** Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва : ГУ ВШЭ, 2000. 458 с.
26. **Колин К. К.** Гуманитарные проблемы формирования информационного общества [Электронный ресурс]. URL: <http://metodist.lbz.ru/lectons/10/files/7.doc> (дата обращения: 03.10.2019).
27. **Смирнов А. И., Кохтюлина И. Н.** Глобальная безопасность и "мягкая сила 2.0": вызовы и возможности для России Москва : ВНИИГ геосистем, 2012. 276 с. URL: <https://mgimo.ru/library/publications/1007680/> (дата обращения: 03.10.2019).
28. **Шабалов М. П.** «Мягкая сила» в современной геополитике. *Стратегические приоритеты*. 2015. № 1 (5). С. 48–59.
29. **Колин К. К.** Половинчатая стратегия: критический анализ глобальных целей ООН в области устойчивого развития. *Партнерство цивилизаций*. 2016. № 1-2. С. 33-41.
30. **Тоффлер Э., Тоффлер Х.** Революционное богатство. Москва : АСТ, 2008. 569 с.
31. **Дашкевич В. С.** Великое культурное одичание: арт-анализ. Москва : Русский шахматный дом, 2013. 720 с.
32. **Колин К.К.** Информационное неравенство – новая проблема XXI века. *Социология, социальность, современность*. 1998. Вып. 5. С. 99-101.
33. **Колин К. К.** Информационная антропология: поколение Next и угроза психологического расслоения человечества в информационном обществе. *Вестник*

Челябинской государственной академии культуры и искусств. 2011. Т. 28. № 4. С. 32–36. 34. **Коллин К. К.** Информационная антропология: предмет и задачи нового направления в науке и образовании. *Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств*. 2011. № 17. С. 17-32. 35. **Чуракова М. М.** Оценка социально-экономической асимметрии в развитии регионов : автореф. дис ... канд. экон. наук 08.00.05. Ставрополь: Северо-Кавказский гос. техн. ун-т, 2011. 23 с.

References

1. Lyz' N. A., Veselov G. E., Lyz' A. E. (2014). Informatsionno-psikhologicheskaya bezopasnost' v sistemakh bezopasnosti cheloveka i informatsionnoy bezopasnosti gosudarstva [Information and psychological security in human security systems and state information security]. *News SFU. Technical science*, no. 8, pp. 58-66 [in Russian].
2. Grachev G. V. (2003). *Lichnost' i obshchestvo: informatsionno-psikhologicheskaya bezopasnost' i psikhologicheskaya zashchita* [Personality and society: information and psychological safety and psychological security]. Moscow, PER SE [in Russian].
3. Astakhova L. V. (2011). Informatsionno-psikhologicheskaya bezopasnost' v regione: kul'turologicheskii aspekt [Information-psychological security in the region: cultural aspects]. *Vestnik of the UrFD. Security in the Information Sphere*, no. 2, pp. 40-47 [in Russian].
4. Babaeva Yu. D., Voyskunskiy A. E. (1998). Psikhologicheskie posledstviya informatizatsii. [The psychological consequences of informatization]. *Psychological Journal*, no 1, pp. 89-100 [in Russian].
5. Voyskunskiy A. E. (1988) Informatika i razvitiye chelovecheskogo obshcheniya [Computer science and the development of human communication]. *Social problems of informatization of society*, no. 2, pp. 29-38 [in Russian].
6. Kormych B. A. (2008) *Informacijna bezpeka: organizacijno-pravovi osnovy : navch. posibn* [Information Security: Organizational and Legal Basics: Educ. manual]. Kiev, Condor [in Ukrainian].
7. Fedorova O. N. (2011) Informatsionno-psikhologicheskaya bezopasnost' lichnosti v informatsionnom obshchestve [Information and psychological security of the individual in the information society]. *Bulletin of the Far Eastern State Technical University*, no. 2 (7), pp. 24-34 [in Russian].
8. Asanovich V. Ya., Man'shin G. G. (2006). *Informatsionnaya bezopasnost': analiz i prognoz informatsionnogo vozdeystviya* [Information security: analysis and forecast of information impact]. Minsk, Amalfey [in Russian].
9. Manoylo A. V., Petrenko A. I., Frolov D. B. (2009). *Gosudarstvennaya informatsionnaya politika v usloviyakh informatsionno-psikhologicheskoy voyny* [State information policy in the conditions of information-psychological warfare]. Moscow, Hotline – Telecom [in Russian].
10. Barishpolets V. A. (2013). Informatsionno-psikhologicheskaya bezopasnost': osnovnye polozheniya [Information and psychological security: basic provisions]. *Radio Electronics Nanosystems. Information Technology*, no. 2, pp. 62–104 [in Russian].
11. Ivanov S. V. (2012). Teoretiko-pravovoy analiz ponyatiya «informatsionno-psikhologicheskaya bezopasnost' lichnosti» [Theoretical and legal analysis of the concept of "information-psychological security of the person"]. *Bulletin of the Academy of Law and Management*, no. 26, pp. 130-135 [in Russian].
12. United Nations Development Programme. (1994). *Human Development Report*. New York, Oxford University Press.
13. Borisov D. A. (2011). Bezopasnost' cheloveka v sovremennoy teorii i praktike mezhdunarodnykh otnosheniy [Human security in modern theory and practice of international relations]. *Bulletin of Tomsk State University*, no. 3436 pp. 79-82 [in Russian].
14. Human security. (2010). Report of the Secretary-General. General Assembly. Sixty-fourth session. Agenda items 48 and 114. 8 March 2010. 64 p.
15. Paris R. (2001). Human Security – Paradigm Shift or Hot Air? *International Security*, vol. 26, no. 2, pp. 87-102.
16. Baeva I. A. (2012). Psikhologiya bezopasnosti kak osnova analiza ekstremal'noy situatsii [The psychology of security as the basis of the analysis of extreme situations]. *Izvestia: Herzen University Journal of Humanities and Sciences*, no. 145, pp. 6-18 [in Russian].
17. Ryerson C., Amitav A. (2008). Human Security Research: Progress, Limitations and New Directions. *Report of a Conference Organised by the Centre for Governance and International Affairs. Department of Politics, University of Bristol*, 8-11 February 2008. Working Paper, no. 11-08.
18. Lyz' A. E., Lyz' N. A. (2008). K voprosu o sostavlyayushchikh informatsionnoy bezopasnosti lichnosti [To the question of the components of information security of an individual]. *Information counteraction to threats of terrorism*, no. 12, pp. 58 [in Russian].
19. Ezhevskaya T. I. (2009). Sistemno-tsennostnyy podkhod k informatsionno-psikhologicheskoy bezopasnosti lichnosti [System-value approach to information-psychological security of the person]. *Psychopedagogy in Law Enforcement*, no. 1, pp. 8-11 [in Russian].
20. Lyz' N. A. (2005). Model'nye predstavleniya o bezopasnoy lichnosti [Model ideas about a safe person]. *News SFU. Technical science*, no. 7 (51), pp. 21-25 [in Russian].
21. Nepomnyashchiy A. V., Poznina N. A. (2010). Perspektivy povysheniya informatsionnoy bezopasnosti lichnosti putem razvitiya soznaniya [Prospects for increasing information security identity through the development of consciousness]. *Izvestiya SFedU. Engineering Sciences*, no. 11 (112), pp. 232-238 [in Russian].
22. Eksakusto T. V., Lyz' N. A. (2010). Psikhologicheskaya bezopasnost' v problemnom pole psikhologii [Psychological safety in the problem field of psychology]. *Siberian psychological journal*, no. 37, pp. 86-91 [in Russian].
23. Kolin K. K. (2016). Informatsiya i ee primenenie [Information and its application]. *Humanitarian aspects of the problem of information security*, vol. 10, no. 3, pp. 111-121 [in Russian].

24. Smoll G., Vrgan G. (2011). *Mozg onlayn. Che-lovek v epokhu Interneta* [The brain is online. Man in the era of the Internet]. Moscow, Hummingbird [in Russian].

25. Kastel's M. (2000). *Informatsionnaya epokha: ekonomika, obshchestvo i kul'tura* [Information era: economy, society and culture]. Moscow, GU VShE [in Russian].

26. Kolin K. K. Gumanitarnye problemy formirovaniya informatsionnogo obshchestva [Humanitarian problems of the formation of the information society]. Retrieved from <https://metodist.lbz.ru/lectons/10/files/7.doc> [in Russian].

27. Smirnov A. I., Kokhtyulina I. N. (2012). *Global'naya bezopasnost' i "myagkaya sila 2.0": vyzovy i vozmozhnosti dlya Rossii* [Global Security and Soft Power 2.0: Challenges and Opportunities for Russia]. Moscow, VNIIGeosystem. Retrieved from <https://mgimo.ru/library/publications/1007680/> [in Russian].

28. Shabalov M. P. (2015). «Myagkaya sila» v sovremennoy geopolitike. ["Soft power" in modern geopolitics]. *Strategic priorities*, no. 1 (5), p. 48–59 [in Russian].

29. Kolin K. K. (2016). *Polovinchataya strategiya: kriticheskiy analiz global'nykh tseley OON v oblasti ustoychivogo razvitiya* [Half-hearted strategy: a critical analysis of the UN global sustainable development goals]. *Partnership of civilizations*, no. 1-2, pp. 33-41 [in Russian].

30. Toffler E., Toffler Kh. (2008). *Revolutsionnoe bagatstvo* [Revolutionary bugginess]. Moscow, ACT [in Russian].

31. Dashkevich V. S. (2013). *Velikoe kul'turnoe odichanie: art-analiz* [The Great Cultural Wildness: An Art Analysis]. Moscow, Russian Chess House [in Russian].

32. Kolin K. K. (1998). *Informatsionnoe neravenstvo – novaya problema XXI veka* [Information inequality is a new problem of the 21st century]. *Sociology, sociality, modernity*, no. 5, pp. 99-101 [in Russian].

33. Kolin K. K. (2011). *Informatsionnaya antropologiya: pokolenie Next i ugroza psikhologicheskogo ras-sloeniya chelovechestva v informatsionnom obshchestve* [Information anthropology: Next generation and the threat of the psychological stratification of mankind in the information society]. *Bulletin of the Chelyabinsk State Academy of Culture and Arts*, vol. 28, no. 4, pp. 32–36 [in Russian].

34. Kolin K. K. (2011). *Informatsionnaya antropologiya: predmet i zadachi novogo napravleniya v nauke i obrazovanii* [Information anthropology: subject and tasks of a new direction in science and education]. *Bulletin of the Kemerovo State University of Culture and Arts*, no. 17, pp. 17-32 [in Russian].

35. Churakova M. M. (2011). *Otsenka sotsial'no-ekonomicheskoy asimmetrii v razvitii regionov* [Assessment of socio-economic asymmetry in the development of regions]. (Doctor's Thesis). Stavropol: North Caucasian state. tech. un. [in Russian].

Науменко Н. Ю. Теоретико-методологічні аспекти інформаційно-психологічної безпеки в послідовності держава – регіон – суспільство – людина

Уточнення поняття інформаційно-психологічна безпека – актуальне наукове завдання, в тому числі в сфері забезпечення економічної безпеки регіонів. Розглянуто інформаційно-психологічну безпеку в трьох системах: безпека людини, інформаційна безпека регіону, інформаційна безпека держави. Специфікою інформаційно-психологічної безпеки є її взаємозв'язок з інформаційними процесами, інформаційними потребами та загрозами, в той же час як безпека людини охоплює в сукупності економічні, соціальні, екологічні, технологічні та інші аспекти проблеми безпеки. Представлено концепт-схему видів інформаційної безпеки держави та її регіонів. В забезпеченні інформаційної безпеки виділено три основних аспекти: інформаційно-технічний; інформаційно-правовий; психолого-педагогічний. Наведено структуру гуманітарних проблем інформаційної безпеки в стислому вигляді. Розглянуто соціально-економічні проблеми інформаційної безпеки: інформаційна злочинність, проблема інформаційної нерівності (інформаційна асиметрія). Представлено основні напрямки вдосконалення теоретико-методичних положень вирівнювання асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів. Проблема інформаційної асиметрії на рівні регіонів України на даний момент залишається надзвичайно широкою та складною в соціально-економічному дослідженні.

Ключові слова: інформаційно-психологічна безпека, безпека людини, інформаційна безпека регіону, інформаційна безпека держави, інформаційна асиметрія.

Науменко Н. Ю. Теоретико-методологические аспекты информационно-психологической безопасности в последовательности государство – регион – общество – человек

Уточнение понятия информационно-психологическая безопасность – актуальная научная задача, в том числе в сфере обеспечения экономической безопасности регионов. Рассмотрена информационно-психологическая безопасность в трех системах: безопасность человека, информационная безопасность региона, информационная безопасность государства. Спецификой информационно-психологической безопасности является его взаимосвязь с информационными процессами, информационными потребностями и угрозами, в то время как безопасность человека охватывает в совокупности экономические, социальные, экологические, технологические и другие аспекты проблемы безопасности. Представлена концепт-схема видов информационной безопасности государства и его регионов. В обеспечении информационной безопасности выделено три основных аспекта: информационно-технический; информационно-правовой; психолого-педагогический. Приведена структура гуманитарных проблем информационной безопасности в сжатом виде. Рассмотрены социально-экономические проблемы информационной безопасности: информационная преступность, проблема информационного неравенства (информационная асимметрия). Представлены основные направления совершенствования теоретико-методических положений выравнивания асимметрии

социально-экономического развития регионов. Проблема информационной асимметрии на уровне регионов Украины на данный момент остается чрезвычайно широкой и сложной в социально-экономическом исследовании.

Ключевые слова: информационно-психологическая безопасность, безопасность человека, информационная безопасность региона, информационная безопасность государства, информационная асимметрия.

Naumenko N. Theoretical and methodological aspects of information and psychological security in the state – region – society – human sequence

Effective translation of scientific knowledge, an important role in which is played by scientific concepts, is a factor of the successful development of the economy of the state, the region, business organizations as well as civil society and of science as a whole. Therefore, more precise definition of the concept of information and psychological security is an urgent scientific task, including the sphere of ensuring economic security of the regions. The information-psychological security in three systems is considered: human security, information security of the region, information security of the state.

Human security is associated not only with the preservation of life, satisfaction of biological needs and realization of rights and freedoms but also with the quality of life, a sense of security, opportunities for development and self-realization. The specificity of information and psychological security is its interrelation with information processes, information needs and threats, while human security covers in aggregate economic, social, environmental, technological and other aspects of the security problem.

The concept scheme for the types of information security of the state and its regions is presented. Three main aspects of information security – information technology; information and legal; psychological and pedagogical ones – have been distinguished. The structure of humanitarian problems of information security in brief is presented.

Socio-economic problems of information security are considered: information crime, problem of information inequality (information asymmetry). The author's study of the concepts of symmetric and asymmetric development of the regions allows to define socio-economic asymmetry of a region as a stable in time and in economic and informational space deviation in the conditions and results of its social and infrastructural spheres activity and economic growth rate, the reduction of which ensures equalization of conditions for sustainable development and fuller realization of citizens' rights in the standard and quality of life.

The paper presents the types of asymmetry of regional socio-economic development in terms of information asymmetry. The basic directions for improving theoretical and methodological provisions for equalizing asymmetry of socio-economic development of regions are presented. In the structure of the global problem of information inequality, it is advisable to distinguish between three main aspects: personality and social, socio-economic, geopolitical ones.

At present, the problem of information asymmetry at the level of the regions in Ukraine remains extremely broad and complex in socio-economic research.

Keywords: information and psychological security, human security, information security of the region, information security of the state, information asymmetry.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

МОЖЛИВІ ФОРМИ ПІДПРИЄМСТВ З ПЕРЕРОБКИ ПРОМИСЛОВИХ ВІДХОДІВ І ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ ЇХ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

За даними глобальної бази даних Світового банку, яку оновлювали у вересні 2018 року, Україна увійшла до першої десятки країн з найбільшим обсягом відходів, які утворюються щорічно, на одну особу. Найбільше всього відходів утворюється в Канаді, за 2017 рік на одну особу припадало біля 36 тонн, більшість з яких – промислові відходи від переробки нафти, хімічного виробництва й обробки металу. В Україні також промислових відходів за рік утворюється в кілька разів більше ніж побутових. Наприклад, той же комбінат «Азовсталь» за рік утворює майже на 25% більше промислових відходів, ніж 4–6 млн мешканців Києва утворюють побутових відходів. Україна знаходиться на дев'ятому місці серед країн з найбільшим обсягом відходів, за 2017 рік на одну особу утворилося 10,6 тонн відходів.

Але в Канаді працює так звана програма 4R: скорочення, повторне використання, обробка та видалення. 4R – це ієрархія, в якій «скорочення» є найвищим рівнем, бо, коли це можливо, то краще взагалі не створювати відходів. Якщо відходи все ж таки утворилися, то вони повинні бути повторно використані. І третій рівень – це «обробка». При неможливості застосувати жодну з попередніх альтернатив відходи повинні бути видалені. Тому в Канаді не збільшується загальний обсяг накопичених відходів.

В Україні ж за даними Державної служби статистики України з кожним роком збільшуються не тільки обсяги утворених, але й накопичених відходів. Якщо порівняти 1995 рік з 2013 роком (починаючи з 2014 року такі порівняння не можуть бути коректними внаслідок відсутності інформації щодо відходів на території, не підконтрольній українській владі), то дані вражають. Так, якщо за 1995 рік утворилося 3562,9 тис. т відходів, загальний обсяг відходів, накопичених протягом експлуатації, у спеціально відведених місцях чи об'єктах (місцях видалення відходів), становив 54841 тис. т, то за 2013 рік утворилося 448117,6 тис. т відходів, а загальний їх накопичений обсяг становив вже 15167368,9 тис. т. Тобто, за ці роки обсяг утворених відходів збільшився в 125,8 раза, а накопичених – в 276,6 раза.

Також в Україні збільшуються площі несанкціонованих звалищ промислових відходів, в той час як вони потребують особливого підходу до знешкодження, переробки, захоронення. Підприємства

хімічної, вугледобувної промисловості, металургії, інфраструктури та сільського господарства дуже повільно впроваджують сучасні технології поводження з відходами щодо повторного їх використання.

За даними Міністерства екології та природних ресурсів України дві третини підприємств, що увійшли до рейтингу «Основні забруднювачі», локалізовано на території чотирьох областей: Дніпропетровська – 30, Донецька – 22, Запорізька – 9, Луганська – 6 підприємств, тобто у старопромислових регіонах. Й це дані за 2017 рік, коли певна кількість таких підприємств знаходиться на території, не підконтрольній українській владі, тобто в Донецькій та Луганській областях їх було б ще більше.

Враховуючи надзвичайно важку екологічну ситуацію на Донбасі існує нагальна потреба в створенні підприємств з переробки промислових відходів, у першу чергу відходів вугледобувної та металургійної промисловості.

Національною стратегією управління відходами в Україні передбачено створення 500 регіональних центрів з утилізації відходів. Навіть при виконанні цього пункту, тим більше, що в першу чергу йдеться про утилізацію побутових відходів, це не найкращий шлях. А тим більше, що є сумний досвід реалізації будь-яких стратегій, концепцій у всіх галузях економіки, та й взагалі в цілому в країні. Кабінет міністрів України розробив проект постанови «Про утворення Державного агентства України з питань управління відходами». Хочеться сподіватися, що у разі його створення – це не буде черговим створенням заради створення, а для реальної та ефективної роботи.

Тому питання пошуку найбільш ефективних форм створення та функціонування підприємств з переробки промислових відходів та відповідних коштів на це є **метою даної статті**.

Ця стаття є продовженням досліджень щодо управління відходами в Україні. Раніше було розглянуто певне коло проблем, у тому числі зроблено порівняльний аналіз поводження з промисловими відходами в регіонах [1], розглянуто нормативно-правове регулювання сфери управління відходами в Україні [2], запропоновано організаційно-економічний механізм управління рециклінгом відходів [3], на прикладі використання відходів вуглезбагачення показано можливість того, що відходи можуть стати

додатковим джерелом прибутку для міст старопромислових шахтарських регіонів [4].

Аналіз бізнес-моделей, наведених у роботі [5], дозволяє зробити висновок, що найбільш прийнятною для сфери використання відходів може бути модель бізнесу «фактичний стандарт» (Білл Гейтс, Ендрю Гроув, «Microsoft», «Intel», «Oracle»). В такій моделі ланцюжок створення вартості буде включати отримання відходів під час вироблення основної продукції, переробку відходів з метою вилучення або створення нових видів продукції для їх використання в основному виробництві або у інших галузях промисловості. Тут отримана з відходів продукція відіграє роль фактичного стандарту, а виробники додаткової продукції та споживачі залучаються до сфери діяльності власника стандарту. Доцільно відмітити логістичний ланцюжок цієї моделі: фактичний стандарт визначає параметри руху потоку інновацій. Зацікавленими особами є власники відходів (вони створюють ефект типу «штовхай»), а розробники додаткової або вилученої продукції та споживачі створюють ефект типу «тягни». Загальний ефект «тягни-штовхай» суттєво прискорює рух потоку продукції, підвищує ефективність каналу. Неправильна модель бізнесу може загальмувати цей логістичний ланцюжок.

Також може бути застосована модель бізнесу «відокремлюючого (підприємницького) типу» (Джордж Хетсопулос, «Thermo Electron», «ABB», «ЗМ»). У міру того, як підприємства з переробки відходів домагаються успіху і нарощують масштаби своєї діяльності, вони стають усе більш формалізованими структурами віддаленими від власника відходів. Ця модель запускає в хід ще одну потужну силу – додаткову мотивацію. У цьому випадку менеджери підприємств з переробки відходів одержують власний капітал, прив'язаний до цієї структури. Вони самі відповідають за кінцевий результат, тому можуть закупити відходи у інших власників. Якщо вони працюють добре, їхній капітал зростає швидко і вони ефективно винагороджуються. Але у такому випадку кожному підприємству, що відокремлюється, треба налагодити свою ефективну логістичну систему.

У своїй новій книзі «Суспільство нульових граничних витрат» Джереми Ріфкін передбачає кінець ери капіталістичних відносин і початок третьої промислової революції. Відповідно до цієї теорії, завдяки розвитку нових способів виробництва, поняття доданої вартості зникне, а нова економіка буде розвиватися за рахунок співпраці, обміну благами, використання поновлюваних джерел енергії та рівного й вільного для всіх доступу в інтернет [6].

Й вже існує приклад саме такої компанії з переробки пластику. Польська компанія Resuclicx – це унікальна і єдина у своєму роді компанія в усьому світі, головною метою якої є об'єднання та грамотне використання можливостей інтернету і реального бізнесу для максимально продуктивного розвитку

галузі переробки пластикових відходів. Компанія надає учасникам можливість заробити за допомогою відкритого доступу до купівлі та продажу вторсировини на міжнародному ринку через її сервіс. Завдання самої компанії – організація і управління переробкою. Індустрія має істотний потенціал зростання. Конкуренція на ринку відносно мала, а підтримки держави недостатньо для впровадження необхідних потужностей. На сьогодні індустрія переробки відходів є найбільш перспективним і рентабельним напрямком для вкладення капіталу з малим ризиком. Європа займає друге місце в світовому виробництві пластмасових матеріалів (20%), а перше місце займає Китай (24,8%). При цьому попит на пластик збільшується з кожним роком, а пластмасові вироби є ключовим чинником інновацій багатьох продуктів і технологій не тільки в Європі, але й у всьому світі.

Має сенс ідея створення Державного агентства України з питань управління відходами, але бажано було б, щоб однією із задач роботи цього агентства було створення електронної біржі вторинної сировини з використанням інформації з єдиної бази даних «Відкрите довкілля», яка будується за принципом: знай – впливай – контролюй. Наразі в Україні вже стартувала геоінформаційна система «Відкрите довкілля» з пілотними мапами «Водні ресурси», «Атмосферне повітря» та «ЕкоФінанси».

Електронна біржа повинна мати чотири функції:

- збір інформації про кількість й види промислових відходів і можливості їх переробки або утилізації;

- створення єдиної системи організаційно-економічного управління та контролю в галузі переробки промислових відходів;

- видача інформації за запитом про компанії, що займаються збором, переробкою та ліквідацією промислових відходів;

- сприяння компанії в обміні промисловими відходами з метою їх використання у виробництві.

Найбільш прийнятними організаційними формами для вторинного використання відходів можуть бути спільні підприємства власників, переробників та споживачів отриманої з відходів продукції або промислові кластери, які об'єднують географічно локалізовані підприємства, які мають відходи, підприємства з їх переробки або утилізації та транспортні підприємства, які спеціалізуються на перевезенні відходів. Також можливим, а може й найкращим варіантом для перевезення відходів будуть аутсорсингові компанії. Промислові кластери – це можливість для бізнесу й регіону розвиватися не по інерції, тому центральні та місцеві органи влади повинні забезпечити гідні умови для функціонування промислових кластерів через здійснення податкової та бюджетної політики. Наприклад, М. Петрушенко приділив увагу теоретичному поясненню невідомості та демотиваційного впливу штучно занижених ста-

вок екологічних податків, оскільки в Україні протягом всіх років незалежності, враховуючи перманентно складний фінансовий стан підприємств державної форми власності, з одного боку, та «номінальне» ставлення держави до завдань екологічної політики, з іншого, ставки плати за забруднення були суттєво занижені [7].

Наша країна повинна вивчати та запроваджувати не тільки досвід Європи, США, Канади, але й досвід країн Східної Азії, в яких було втручання держави для прискорення економічного розвитку.

Джо Стадвел наполягає, що «існує три критично важливі види втручання, які може застосовувати уряд із метою прискорення економічного розвитку. Там, де ці види втручання було застосовано найефективніше, – у Японії, Південній Кореї, на Тайвані та нині в Китаї, – вони привели до настільки швидкого переходу від бідності до багатства, подібного до якого досі не бачив світ» [8, с. 11]. Промисловість є одним з імпульсів швидкого економічного розвитку, тому «завданням для розробників політики є спрямування підприємницьких зусиль на виробництво, а не на сферу послуг, і особливо – на широкомасштабне виробництво, здатне до глобальної конкуренції. Промислові підприємства підтримуються державою у два способи: через протекціонізм і через субсидії. Ці форми втручання дають змогу підприємцям перевести подих, поки вони не стануть конкурентоспроможними виробниками» [8, с. 120].

Більшість промислових підприємств не має коштів на створення відділів з переробки відходів, підприємств, які спеціалізуються на такій переробці, в Україні вкрай мало, у державі також бракує на це коштів, тому однією за головних цілей є пошук інвесторів. Це є дуже складним питанням, оскільки вимагає спрямування коштів на виробничі проекти, менш вигідні в короткочасній перспективі, ніж інші потенційні інвестиції у виробництво чи споживче кредитування.

В країнах Східної Азії вирішення цієї проблеми було радикальним. «... Банки опинилися під суворим контролем. Міжнародні вливання та виплати також суворо обмежувались, щоб внутрішній капітал залишався під державним контролем і нерегульовані грошові потоки з-за кордону не підривали плани розвитку. Доходи, які громадяни могли отримати з банківських депозитів та інших видів пасивного інвестування, нерідко обмежувалися, що збільшувало надлишок, який залишався в розпорядженні фінансової системи й далі міг бути використаний на потреби політики розвитку та розбудову інфраструктури. Це сприяло прихованому оподаткуванню, з яким люди в цих країнах мусили впоратися, позаяк могли бачити економічні зміни. Жителі Південної Кореї, наприклад, терпіли негативну реальну відсоткову ставку, поки спостерігали, як їхня економіка переганяє спочатку Північну Корею, потім – держави Південно-Східної Азії, а далі – навіть Тайвань, і все це впродовж лише трьох десятиліть...

Якщо коротко, спочатку була керована державою промислова політика, і лише по тому – фінанси» [8, с. 232-233].

Але навряд чи в Україні може бути можлива така жорстка політика уряду, тому для фінансування створення підприємств з переробки відходів, які ще не мають ні застав, ні навіть імені, під яке вони могли б отримати гроші в банку, необхідні інші інструменти, серед яких важлива роль відводиться венчурному фінансуванню, яке є найбільш пристосованим для інвестиційного забезпечення, сполученого з великою різноманітністю ризиків. Тобто, венчурний капітал є економічний інструментом, який використовується для фінансування введення в дію компанії та її розвитку. Інвестор надає фірмі необхідні кошти шляхом вкладення їх у статутний капітал і (або) виділення пов'язаного кредиту. За це він отримує обумовлену частку (необов'язково в формі контрольного пакета) в статутному фонді компанії, яку він залишає за собою до тих пір, поки не вважатиме за потрібне продати її та отримати належну йому прибуток.

В розвинених країнах існує формальний і неформальний сектор венчурного капіталу. У формальному секторі переважають фонди (фірми) венчурного капіталу, які об'єднують ресурси ряду інвесторів: приватних і державних пенсійних фондів (на них в Європі припадає понад 50% всіх інвестицій венчурного капіталу), благодійних, інвестиційних фондів, корпорацій, спеціальних підрозділів або дочірніх підприємств комерційних банків або нефінансових промислових корпорацій тощо. Неформальний сектор венчурного капіталу – це так звані «бізнес-ангели», а також члени сімей новостворюваних малих фірм. «Бізнес-ангели» – це, як правило, професіонали з досвідом роботи в бізнесі. Формальний і неформальний сектори взаємодоповнюють один одного.

Треба розуміти, що для створення підприємств з переробки відходів потрібна буде найбільш ризикована форма вкладень, що включає передстартове та власне стартове фінансування. Передстартове фінансування стосується початкових етапів підприємницької діяльності. Це фінансування робіт зі створення дослідного зразка певного виду продукції з промислових відходів і його патентного захисту, аналізу ринку збуту, правового забезпечення вигідних договорів, зі стратегічного планування майбутньої підприємницької діяльності, підбору менеджерів і утворення компанії аж до моменту, коли можна перейти до стартового фінансування. Стартове фінансування – це інвестування з метою забезпечення початку виробничої діяльності компанії. Передбачається, що вже є продукція, підібрано колектив менеджерів, отримано результати дослідження ринку. Ризик в цьому випадку високий, а вкладення навряд чи окупляться раніше, ніж через 5-10 років.

Особливе місце в організації венчурного інвестування займають різні венчурні фонди і керуючі

ними компанії. Саме в фондах звичайний фінансовий і позичковий капітали багатьох первинних джерел перетворюються у вихідний венчурний капітал. Венчурні фонди, об'єднуючи кошти найрізноманітніших інвесторів, здатні нівелювати відмінності між ними та узгодити їх інтереси (виробничі, фінансові, галузеві та ін.).

Якщо в Європі венчурний капітал, як альтернативне джерело фінансування приватного інноваційного бізнесу, з'явився ще в кінці 1970-х років минулого сторіччя, то в Україні венчурна індустрія почала розвиватися порівняно недавно, в основному, за підтримки міжнародних фінансових організацій. Більше того, відповідно до домовленостей українського та іноземних урядів, більшість іноземних інвестицій у венчурні фонди було орієнтовано на конверсію оборонної промисловості.

Залучення коштів для венчурного інвестування з українських джерел надзвичайно обмежене. Інвестиційна політика українських банків тривалий час визначалася такими негативними чинниками як висока інфляція, нестабільність курсу національної валюти тощо, внаслідок чого банки залишаються не підготовленими для довгострокових інвестицій та поки ще не виявляють інтересу до венчурного інвестування. На жаль, пенсійні фонди можуть брати участь в інвестуванні дуже обмеженого кола фінансових інструментів: державні цінні папери, банківські депозити, нерухомість та акції кватованих компаній. Але в Україні вже існують «бізнес-ангели». Це Асоціація приватних інвесторів України, яка є членом *European Business Angel Network* та спільнота *UAngel*, яка об'єднує понад трьох тисяч приватних інвесторів.

Ще одним джерелом для фінансування створення підприємств з переробки відходів може бути краудфандинг (краудінвестинг), який може створити конкуренцію традиційним формам залучення фінансових коштів. Сучасний світовий досвід свідчить, що застосування принципів краудфандингу (краудінвестингу) не тільки може бути таким джерелом, але здатне змінювати свідомість населення швидко й докорінно саме через можливість отримувати певну фінансову вигоду від їх вкладень.

Краудфандинг поєднує дві функції: акумуляцію коштів і визначення напрямків витрат; характеризується більшою гнучкістю у впровадженні проектів; робить можливим швидке виділення коштів (термін збору коштів чітко визначений); забезпечує прозорість інформації щодо проекту, підзвітність і відповідальність перед фаундерами та беккерами; дозволяє не тільки отримувати прибуток підприємствам, але й впроваджувати проекти благоустрою інфраструктури, допомоги певним соціальним категоріям населення тощо; дозволяє знизити трансакційні витрати на організацію фінансування проектів завдяки меншому числу посередників; масово залучає інвесторів, звертаючись не лише до економічних мотивів, а й до спільних соціальних інтересів.

Тобто краудфандинг, а точніше краудінвестинг, не має зазначених недоліків ні традиційного фінансування досліджень та розробок, ні венчурного фінансування, але має істотні переваги для інвестування різноманітних проектів, оскільки знімає ряд певних обмежень традиційних способів фінансування. Завдяки інноваційним характеристикам краудфандинг (краудінвестинг) має всі підстави стати в найближчому майбутньому повноцінним гравцем на ринку фінансових ресурсів, потіснивши в конкурентній боротьбі банки та інших фінансових посередників.

Але існують певні проблеми краудінвестингу, які потребують нормативно-правового та методичного вирішення: прийняття закону про краудфандинг (краудінвестинг); визначення засад управління величезним числом інвесторів; введення обмеження на обсяг фінансування; необхідності розкривати повну інформацію про фаундера, який буде інвестувати проект.

Для правового вирішення цих проблем потрібно прийняти ряд законодавчих актів, що дозволяють: визначити порядок здійснення краудфандингу (краудінвестингу); підтримувати на початковому етапі проекти, які почали своє функціонування з використання краудфандингу (краудінвестингу), застосовуючи до них знижені ставки податків; визначити певні привілеї для фаундерів (великі компанії, венчурні фонди) та беккерів, тобто для широкого кола зацікавлених громадян; визначити роль ЗМІ у висвітленні краудфандингу (краудінвестингу).

Наразі структурування краудінвестингу можливо двома способами: через укладання договорів, які передбачають внесення інвестицій в обмін на частку в прибутку особи, що реалізує проект (договір про розподіл прибутку), або через придбання частки в статутному капіталі юридичної особи – реципієнта інвестицій (через збільшення статутного капіталу або реалізацію казначейських часток/акцій). Можливі й змішані варіанти, коли надання коштів здійснюється на основі договору, який передбачає обов'язок одержувача коштів передати частку в своєму статутному капіталі в майбутньому (наприклад, через опціон або договір конвертованої позики).

Спеціально передбачені законодавством інструменти залучення колективних інвестицій, що потребують отримання будь-яких ліцензій/дозволів на залучення коштів (наприклад, створення інвестиційного фонду) ще не затребувані ринком із-за значних витрат застосування. Використання корпоративних інструментів вимагає дотримання корпоративних процедур, часто тривалих і дорогих. В результаті саме тому доцільно вибрати договірний спосіб як більш простий в реалізації. За договором про розподіл прибутку реципієнт інвестицій зобов'язується при настанні передбачених у договорі обставин (наприклад, досягненні прибутку/ певного

розміру прибутку/настання інших обставин, пов'язаних із діяльністю компанії) виплатити інвестору грошові кошти в заздалегідь визначеному чи визначеному розмірі, наприклад, у вигляді частки від прибутку).

Окреме питання полягає у можливому строку дії договору, тобто, у договорі про розподіл прибутку доведеться передбачити певний термін дії. Вказівка в договорі як підстави припинення зобов'язання досягнення певної суми виплат на користь інвестора також потребуватиме встановити строк, після закінчення якого зобов'язання припиниться незалежно від розміру фактично здійснених виплат (оскільки зобов'язальний зв'язок навіть у стані очікування настання скасувальної умови не може існувати вічно). Оскільки краудінвестинг передбачає велику кількість інвесторів, то важливо мати можливість укладати договори онлайн.

Підсумовуючи вищенаведена, можна зробити певні висновки.

Найбільш прийнятною для сфери використання відходів може бути модель бізнесу «фактичний стандарт», або «відокремлюючого (підприємницького) типу», або сучасної інтернет-платформи, головною метою якої є об'єднання та грамотне використання можливостей інтернету і реального бізнесу для максимально продуктивного розвитку галузі переробки промислових відходів.

Доцільним є створення електронної біржі вторинної сировини з використанням інформації єдиної бази даних «Відкрите довкілля», яка формується наразі.

Найбільш прийнятними організаційними формами для вторинного використання відходів можуть бути спільні підприємства або промислові кластери. Також можливим, а може й найкращим варіантом для перевезення відходів будуть аутсорсингові компанії.

Для фінансування створення підприємств з переробки відходів важлива роль відводиться венчурному фінансуванню, яке є найбільш пристосованим для інвестиційного забезпечення, сполученого з великою різноманітністю ризиків.

Ще одним джерелом для фінансування створення підприємств з переробки відходів може бути краудфандинг (краудінвестинг), який може створити конкуренцію традиційним формам залучення фінансових коштів. Сучасний світовий досвід свідчить, що застосування принципів краудфандингу (краудінвестингу) не тільки може бути таким джерелом, але здатне змінювати свідомість населення швидко й докорінно саме через можливість отримувати певну фінансову вигоду від їх вкладень.

Створення підприємств з переробки промислових відходів, у першу чергу відходів вугледобувної та металургійної промисловості, дозволить покращити екологічну ситуацію на Донбасі та в інших старопромислових регіонах.

Література

1. **Кочешкова І.М., Трушкіна Н.В.** Стан поводження з промисловими відходами в старопромислових регіонах. *Socio-economic development of regions: collective monograph*. Academic Publishing House of the Agricultural University Plovdiv, Bulgaria, 2017. Р. 61-72.
2. **Трушкіна Н.В., Кочешкова І.М.** Нормативно-правове регулювання розвитку сфери управління відходами в Україні. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 2. С. 97-102.
3. **Кочешкова І.М., Трушкіна Н.В.** Організаційно-економічний механізм управління рециклінгом відходів. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. № 22. С. 669-672. URL: <http://global-national.in.ua/issue-22-2018>.
4. **Кочешкова І.М.** Відходи вуглезбагачення як джерело прибутку для міст старопромислових шахтарських регіонів. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 1(55). С. 49-56.
5. **Сливотски Адриан, Моррисон Девид.** Маркетинг со скоростью мысли. М.: ЭКМО-Пресс, 2002. 448 с.
6. **Rifkin Jeremy.** The Zero Marginal Cost Society: The Internet of Things, the Collaborative Commons, and the Eclipse of Capitalism. N.Y.: Palgrave Macmillan, 2014. 356 p.
7. **Петрушенко М.М.** Екологічна конфліктність у сфері поводження з відходами: питання управління та оподаткування. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1. С. 101-105.
8. **Стадвелл Джо.** Чому Азії вдалося. Успіхи і невдачі найдинамічнішого регіону світу; пер. з англ. Олександра Цехановська. Київ: Наш формат, 2017. 448 с.

References

1. Kocheshkova I.M., Trushkina N.V. (2017). Stan povodzhennia z promyslovymy vidkhodamy v staropromyslovykh rehionakh [Status of industrial waste management in the old industrial regions]. *Socio-economic development of regions: collective monograph*. Academic Publishing House of the Agricultural University Plovdiv, Bulgaria, 61-72 [in Ukrainian].
2. Trushkina N.V., Kocheshkova I.M. (2017). Normatyvno-pravove rehulyuvannia rozvytku sfery upravlinnia vidkhodamy v Ukraini [Regulatory regulation of waste management in Ukraine]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2, 97-102 [in Ukrainian].
3. Kocheshkova I.M., Trushkina N.V. (2018). Orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizm upravlinnia retsyklinhom vidkhodiv [Organizational and economic mechanism of waste recycling management]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 22, 669-672. URL: <http://global-national.in.ua/issue-22-2018> [in Ukrainian].
4. Kocheshkova I.M. (2019). Vidkhody vuhlezbahachennia yak dzherelo prybutku dlia mist staropromyslovykh shakhtarskykh rehioniv [Coal wastes as a source of income for cities in the old mining regions]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 1(55), 49-56 [in Ukrainian].
5. Slivotski Adrian, Morrison Devid. (2002). Marketing so skorost'yu mysli [Marketing at the speed of thought]. Moscow, EKMO-Press, 448 [in Russian].
6. Rifkin Jeremy. (2014). The Zero Marginal Cost Society: The Internet of Things, the Collaborative Commons,

and the Eclipse of Capitalism. N.Y.: Palgrave Macmillan, 356.

7. Petrushenko M.M. (2019). Ekolohichna konflikt-nist u sferi povodzhennia z vidkhodamy: pytannia upravlinnia ta opodatkuvannia [Environmental conflict in waste management: issues of governance and taxation]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1, 101-105 [in Ukrainian].

8. Stadvell Dzh. (2017). Chomu Azii vdalosia. Uspikhy i nevdachi naydynamichnishoho rehionu svitu [The successes and failures of the most dynamic region in the world]; per. z anhl. Oleksandra Tsekhanovska. Kyiv, Nash format, 448 [in Ukrainian].

Кочешкова І. М. Можливі форми підприємств з переробки промислових відходів і джерела фінансування їх створення та функціонування

За даними глобальної бази даних Світового банку Україна увійшла до першої десятки країн з найбільшим обсягом відходів, які утворюються щорічно, на одну особу, а за даними Державної служби статистики України з кожним роком збільшуються не тільки обсяги утворених, але й накопичених відходів.

Найбільш прийнятними для сфери використання відходів можуть бути бізнес-моделі «фактичний стандарт» або «відокремлюючого типу», або інтернет-платформа, головною метою якої є об'єднання та грамотне використання можливостей інтернету і реального бізнесу. Доцільним є створення електронної біржі вторинної сировини.

Найбільш прийнятними організаційними формами для вторинного використання відходів можуть бути спільні підприємства власників, переробників та споживачів отриманої з відходів продукції або промислові кластери, які об'єднують географічно локалізовані підприємства, які мають відходи, підприємства з їх переробки або утилізації та транспортні підприємства, які спеціалізуються на перевезенні відходів. Також можливим, а може й найкращим варіантом для перевезення відходів будуть аутсорсингові компанії.

Для фінансування створення та функціонування підприємств з переробки відходів важлива роль відводиться венчурному фінансуванню, яке є найбільш пристосованим для інвестиційного забезпечення, сполученого з великою різноманітністю ризиків. Обґрунтовано, що для створення підприємств з переробки відходів потрібна буде найбільш ризикована форма вкладень, що включає передстартове та власне стартове фінансування. В Україні венчурна індустрія почала розвиватися порівняно недавно, в основному, за підтримки міжнародних фінансових організацій. Але відповідно до домовленостей українського та іноземних урядів, більшість іноземних інвестицій у венчурні фонди було орієнтовано на конверсію оборонної промисловості, залучення ж коштів для венчурного інвестування з українських джерел надзвичайно обмежене.

Тому ще одним джерелом для фінансування створення підприємств з переробки відходів може бути краудінвестинг, який може створити конкуренцію традиційним формам залучення фінансових коштів. Сучасний світовий досвід свідчить, що застосування принципів краудінвестингу не тільки може бути таким

джерелом, але здатне змінювати свідомість населення швидко й докорінно саме через можливість отримувати певну фінансову вигоду від їх вкладень.

Створення підприємств з переробки промислових відходів, у першу чергу відходів вугледобувної та металургійної промисловості, дозволить покращити екологічну ситуацію на Донбасі та в інших старопромислових регіонах.

Ключові слова: промислові відходи; підприємства з переробки; бізнес-моделі; організаційні форми; венчурне фінансування; краудінвестинг.

Кочешкова И. Н. Возможные формы предприятий по переработке промышленных отходов и источники финансирования их создания и функционирования

По данным глобальной базы данных Всемирного банка Украина вошла в первую десятку стран с наибольшим объемом отходов, которые образуются ежегодно, на одного человека, а по данным Государственной службы статистики Украины с каждым годом увеличиваются не только объемы образованных, но и накопленных отходов.

Наиболее приемлемыми для сферы использования отходов могут быть бизнес-модели «фактический стандарт» или «отделительного типа», или интернет-платформа, главной целью которой является объединение и грамотное использование возможностей интернета и реального бизнеса. Целесообразным является создание электронной биржи вторичного сырья.

Наиболее приемлемыми организационными формами для вторичного использования отходов могут быть совместные предприятия владельцев, переработчиков и потребителей полученной из отходов продукции или промышленные кластеры, которые объединят географически локализованные предприятия, имеющие отходы, предприятия по их переработке или утилизации и транспортные предприятия, специализирующиеся на перевозке отходов. Также возможно, а может и лучшим вариантом для перевозки отходов будут аутсорсинговые компании.

Для финансирования создания и функционирования предприятий по переработке отходов важная роль отводится венчурному финансированию, которое является наиболее приспособленным для инвестиционного обеспечения, связанного с большим разнообразием рисков. Обосновано, что для создания предприятий по переработке отходов потребуется наиболее рискованная форма вложений, включая предстартовое и собственно стартовое финансирование. В Украине венчурная индустрия начала развиваться сравнительно недавно, в основном, при поддержке международных финансовых организаций. Но в соответствии с договоренностями украинского и иностранных правительств, большинство иностранных инвестиций в венчурные фонды были ориентированы на конверсию оборонной промышленности, привлечение же средств для венчурного инвестирования из украинских источников чрезвычайно ограничено.

Поэтому еще одним источником для финансирования создания предприятий по переработке отходов может быть краудінвестинг, который может создать

конкуренцию традиционным формам привлечения финансовых средств. Современный мировой опыт свидетельствует, что применение принципов краудинвестинга не только может быть таким источником, но способно изменять сознание населения быстро и коренным образом именно из-за возможности получения определенной финансовой выгоды от их вложений.

Создание предприятий по переработке промышленных отходов, в первую очередь отходов угледобывающей и металлургической промышленности, позволит улучшить экологическую ситуацию на Донбассе и в других старопромышленных регионах.

Ключевые слова: промышленные отходы, предприятия по переработке, бизнес-модели, организационные формы, венчурное финансирование, краудинвестинг.

Kocheshkova I. Feasible forms of enterprises for industrial waste processing, and financial sources for their establishment and functioning

In accordance with information from the database of the World Bank, Ukraine is within the top ten countries with annual per capita waste production, and as National Statistical Department states there is not only yearly growth of such production but waste accumulation.

Business models “actual standard” or of “separating type” would be the most acceptable ones for the sphere of waste utilization as well as the internet platform which main purpose is to join and competently use the potential of internet and real business. It would be expedient to form an electron exchange of secondary raw materials.

The most reasonable forms of organization for waste recycling could be joint ventures of owners, processors and consumers of goods made of waste, or industrial clusters including geographically localized enterprises producing

waste, plants for their processing or utilization, and transport companies specialized in waste conveyance. Besides, outsourcing companies could be feasible or even optimal solution for the waste transportation.

Venture financing plays the important role in financing of waste processing enterprises' establishment and functioning as it is mostly adapted for investment support associated with the great risks variety. It is grounded that to establish enterprises for waste processing one would need the most risky form of investments thus incorporating both prestart and properly start financing. It is rather recently that venture industry commenced developing in Ukraine, and first of all to support international financial institutions. However pursuant to agreements between Ukrainian Government and foreign administrations the majority of foreign investments in venture form were designed for conversion of defense industry while funds provision from Ukrainian sources for venture investments is utterly limited.

In this connection the one more financing source for establishing waste processing enterprises could be crowd-investing that is able to enter into competition with traditional forms of funds mobilization. The existing world experience testifies to the effect that the crowd-investing principle implementation could be not only the source but capable of quick and fundamental change of awareness among population just due to the opportunity of getting a certain financial profit from their investments.

Establishment of enterprises for industrial waste processing, first of all for those of coal mining and metallurgical industry, would improve environmental situation if Donbas and other old industrial regions.

Keywords: industrial waste; processing enterprises; business models; forms of organization; venture financing; crowd-investing.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

РОЗВИТОК МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ВАРТІСНОЇ ОЦІНКИ ПРАВ ВИМОГИ ЗА ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ ВНАСЛІДОК ЗДІЙСНЕННЯ КРЕДИТНИХ ОПЕРАЦІЙ В УКРАЇНІ.

Актуальність теми дослідження і стан її розв'язання. Боргові зобов'язання боржника перед кредитором є особливим видом активів, основою яких є права на здобуття певних економічних благ. Особливу необхідність оцінка права вимоги зобов'язання за кредитним договором набула в сучасних умовах, коли значна кількість фізичних та юридичних осіб виявилася нездатна погасити заборгованість по кредитах перед банками.

У свою чергу, у банків виникли портфелі простроченої заборгованості, так звана, «проблемна заборгованість позичальників».

Вартість права вимоги є результатом аналізу і фінансової оцінки безлічі факторів, у першу чергу, кредитного та ринкового ризиків. Незважаючи на наявність публікацій по даній проблематиці, що висвітлюють загальні методологічні основи оцінки права вимоги, в сучасній оціночній практиці в банківській сфері залишається значна кількість невирішених питань.

Фінансовій оцінці боргових зобов'язань присвятили свої наукові праці такі вітчизняні вчені та практики як: О. Драпиковський, Ю. Дехтяренко, І. Іванова, В. Ларцев, Н. Лебідь, Я. Маркус, О. Мендрул, С. Сівець, С. Скринько, а також зарубіжні – А. Дамодаран, В. Грибовський, А. Грязнова, А. Грегори, Ф. Еванс, Ю. Козир, В. Михайлець, Т. Харрісон.

Ураховуючи значний їх внесок у формування інформаційно-методичного забезпечення вартісної оцінки майнових прав, варто зауважити про недостатність розкриття порядку оцінки права вимоги зобов'язання, що виникає внаслідок здійснення банком кредитних операцій в умовах фінансово-економічної кризи.

Стислий аналіз діючого інституційного забезпечення предмету дослідження. Постановка проблеми і мета статті. В системі державного регулювання національної економіки в Україні діють декілька нормативно-методичних актів щодо вартісної оцінки майнових прав і прав вимоги за зобов'язаннями, а також розміру кредитного ризику [1-5].

Постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. №1440 «Про затвердження Національного стандарту № 1 "Загальні засади оцінки майна і майнових прав"» визначені вихідні положення, методичні підходи (порівняльний, дохідний, витрат-

ний) та методи оцінки майна і майнових прав з визначенням особливостей їх застосування. Крім того, у Національному стандарті № 3 «Оцінка цілісних майнових комплексів» від 29.11.2006 р. № 1655 набув розвитку витратний підхід до визначення його як майнового.

Наказом Фонду державного майна України від 30.09.2011 р. №1426 були затверджені Методичні рекомендації до оцінки права вимоги зобов'язання, що виникає внаслідок здійснення банком кредитних операцій. Були схвалені загальні засади формування грошового потоку під час визначення ринкової вартості права вимоги за кредитними операціями.

У цьому Порядку оцінки права вимоги за зобов'язаннями, вперше був представлений алгоритм оцінки з відповідним математичним забезпеченням.

Постановою Національного банку України від 30.06.2016 р. № 351 «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» були окреслені банкам наступні вказівки:

- загальні підходи та принципи до визначення кредитного ризику за активами;
- загальні вимоги до визначення кредитного ризику за кредитами;
- порядок визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника – фізичної та юридичної особи;
- критерії та принципи прийнятності забезпечення за кредитними операціями з метою зменшення кредитного ризику;
- ознаки, що свідчать про високий кредитний ризик боржника/контрагента;
- визнання, припинення визнання банком дефолту боржника/контрагента.

В названій Постанові Національного банку України вперше надано ознаки класу боржника – фізичної та юридичної особи та введено поняття коефіцієнта ймовірності дефолту боржника/контрагента (коефіцієнт *PD*) з визначенням діапазону його значень.

Рішенням виконавчої Дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 08.12.2016 р. № 2707 було затверджено Методику оцінки активів банку, віднесеного до категорії проблемних або неплатоспроможних, яка містить:

- загальні положення;

– порядок формування переліку активів банку для їх оцінки;

– порядок оцінки активів банку;

– оформлення результатів оцінки активів та їх використання Фондом.

Методикою вперше визначені ознаки класифікації категорій якості кредиту за такими критеріями – працюючий і непрацюючий.

Наказом Фонду державного майна України від 29.05.2017 р. №866 був затверджений Порядок оцінки права вимоги за зобов'язанням, що виникає внаслідок здійснення кредитної операції, в якому знайшли регламентацію:

– загальні положення, де визначено базу оцінки як ринкову;

– вихідні дані для проведення оцінки та їх опрацювання;

– загальні методичні засади визначення вартості об'єкта оцінки;

– особливості застосування дохідного підходу;

– особливості застосування порівняльного підходу.

Комерційному банку, як найважливішому фінансово-економічному інституту банківської системи, безумовно, характерні свої особливості оцінки та детермінування його вартості.

При розгляді даного питання один з відомих представників зарубіжної школи американський економіст П. Роуз виходить з передумови, що показники діяльності банку, в кінцевому підсумку, орієнтуються на дві взаємопов'язані його характеристики: прибутковість і ризик, які матеріалізуються в індикаторі вартості банку.

Це пояснюється тим, що комерційний банк є підприємницькою корпорацією, завданням якої є максимізація вартості коштів, внесених акціонерами, при збереженні допустимого рівня ризику.

Природно, що основним банківським активом, який визначає його розмір і фінансовий стан є портфель кредитів фізичних та юридичних осіб. Тому, дуже важливою стає розробка уніфікованої методики оцінки ринкової вартості прав вимоги за цими портфелями кредитів.

Додаткове загострення цієї проблеми відбулось в умовах фінансово-економічної кризи, коли зросли обсяги простроченої заборгованості, а отже збільшився попит на оцінку не тільки заставних активів, але і прав вимог банків за кредитними договорами.

Тобто, постановку проблеми, яка методично вирішується у даній статті доцільно визначити таким чином: необхідно розробити алгоритм визначення вартості права вимоги зобов'язання, що виникає внаслідок здійснення банком кредитних операцій з урахуванням грошових потоків, що будуть отримані кредитором відповідно до умов кредитного договору (погашення основної заборгованості за кредитом, відсотків, комісій тощо) та/або в результаті реалізації забезпечення.

При розрахунку цих грошових потоків необхідно враховувати такі фактори:

– умови кредитних договорів;

– рівень забезпеченості по кредиту;

– стадію і передбачуваний напрямок врегулювання заборгованості;

– стан ринку прав вимог.

Метою статті є розробка та апробація уніфікованих складових оцінки вартості прав вимоги зобов'язань, що виникають внаслідок здійснення банком кредитних операцій з урахуванням розміру їх кредитного та ринкового ризиків.

Виклад основного матеріалу. З розвитком ринкових відносин в Україні підвищуються вимоги до надійності банківської системи, яка значною мірою визначається розміром і станом активів кредитних установ. У цих умовах посилюється потреба в їх достовірній вартісній оцінці, що найбільш адекватно характеризується ринковою вартістю.

У цілому інформація про ринкову вартість активів кредитних установ може служити базою для вирішення багатьох завдань як загальноекономічного значення, так і функціонування банківського сектору та окремих його одиниць. Відповідний аналіз такої інформації дозволяє приймати більш обгрунтовані рішення щодо:

– забезпечення ефективності функціонування кредитних установ з боку власників, менеджерів та інвесторів при прийнятті рішень про злиття і поглинання, ліквідації та проведенні оздоровчих процедур;

– підтримання адекватного ринковим умовам фінансового становища;

– прогнозування їх подальшого розвитку та поведінки на ринку;

– більш точної оцінки ризиків взаємодії контрагентів з кредитною установою.

На загальнодержавному рівні статистичні та вибіркові дані такого роду допомагають здійснювати ефективно регулювання та контроль банківської системи, що є вкрай важливим при вирішенні завдань її реструктуризації, оздоровленні і зміцненні всієї фінансової системи держави. Крім того, така інформація вкрай необхідна і для визначення реальної бази оподаткування, страхування майна кредитної установи.

Вихідними даними для оцінки прав вимоги за кредитними договорами, відповідно до Методики, затвердженої Фондом державного майна України від 29.05. 2017 р. № 866 «Порядок оцінки права вимоги за зобов'язанням, що виникає внаслідок здійснення кредитної операції», можуть бути [5, с. 5-6]:

– реєстр прав вимоги за зобов'язаннями, що оцінюються;

– відомості про кредитні договори;

– інформація щодо платоспроможності боржників;

– відомості щодо наявності поручительства за кредитними договорами, включаючи дані про платоспроможність поручителів, майно поручителів, на яке може бути звернено стягнення та здійснені заходи зі звернення стягнення на майно поручителів для забезпечення виконання зобов'язань за кредитними договорами;

– перелік предметів застави (іпотеки), іншого забезпечення за кредитним договором (за кожним кредитним договором, що включений до складу групи прав вимоги за зобов'язанням чи кредитного портфеля);

– документи про характеристики предметів застави (іпотеки), іншого забезпечення за кредитними договорами (за кожним кредитним договором, що включений до складу групи прав вимоги за зобов'язанням чи кредитного портфеля);

– окремі додаткові відомості з кредитної справи, зокрема: історичні дані щодо погашення та реструктуризації права вимоги за кредитним договором (кредитними договорами); додаткова інформація та у разі наявності копії документів, що містять відомості про вжиті кредитором заходи, спрямовані на повернення проблемної заборгованості (копії судових рішень, інші документи);

– відомості про час і результати обстежень наявності та стану предметів застави (іпотеки), іншого забезпечення;

– інформація замовника оцінки (або іншої особи за його згодою, дорученням тощо) про наявність у нього оригіналів документів кредитної справи та ґрунтовність, вичерпність їх даних, у тому числі щодо забезпечення виконання зобов'язання за кредитним договором, включаючи документи з відповідних реєстрів;

– копії звітів про оцінку предметів застави (іпотеки), іншого забезпечення за кредитним договором (за кожним кредитним договором, що включений до складу групи прав вимоги за зобов'язанням чи кредитного портфеля), або інформацію про вартість зазначених предметів застави (іпотеки), іншого забезпечення за результатами їх останньої оцінки із зазначенням дати оцінки;

– інші відомості про кредитну історію боржника та копії інших документів кредитної справи, які мають вплив на процедуру здійснення оцінки, у тому числі розрахунок ступеня ризику виконання зобов'язань за кредитним договором.

Реєстр прав вимоги за зобов'язанням, що оцінюються, відповідно до Методики, що розглядається, має містити таку інформацію [5, с. 6-9]:

- реквізити кредитного договору;
- дата укладення кредитного договору;
- дата завершення виконання зобов'язання боржником згідно з укладеним кредитним договором;
- валюта кредиту (гривня, іноземна валюта (за кожною валютою окремо);
- тип боржника (фізична особа; юридична особа);

– клас боржника (якщо на дату оцінки за кредитним договором здійснено визначення класу боржника);

– цільове призначення кредиту (житлова іпотека; придбання легкового автомобіля; поповнення обігових коштів; поточні потреби бізнесу; купівля основних засобів; інвестиційний кредит; бланковий кредит (споживчий, експрес-кредит; картковий; овердрафт тощо));

– відомості про боржника – фізичну особу – стать, вік (або дата народження), результат перевірки його наявності та оцінка його платоспроможності;

– відомості про боржника – юридичну особу, банк або бюджетну організацію (назва, код за ЄДРПОУ, місце реєстрації); галузева належність згідно з кодом КВЕД, результат перевірки його наявності та оцінка його платоспроможності;

– відомості про наявність поручителя(ів), їх платоспроможність для забезпечення виконання зобов'язань за кредитним договором (у форматі, як для відповідного типу боржника);

– загальний обсяг заборгованості за кредитним договором на дату оцінки та розшифрування його складу (за основною сумою заборгованості, відсотками, комісіями, штрафними санкціями), кількість днів прострочення (для прострочених кредитних договорів);

– графік погашення заборгованості;

– величина відсоткової ставки, вид відсоткової ставки (фіксована; плаваюча);

– величина комісій та/або штрафних санкцій на дату оцінки, умови та порядок їх нарахування за кредитним договором;

– наявність та вид предмета забезпечення за кредитним договором, черговість задоволення вимог кредитора за кредитним договором щодо стягнення заборгованості за рахунок реалізації предмета забезпечення, результати його останньої оцінки та інформація щодо результатів перевірки його наявності та стану;

– дата та сума останнього платежу за кредитом та розмір сплаченої суми за останні 12 місяців.

Відповідно наведених передумов, при визначенні методологічного підходу до оцінки прав вимоги необхідно враховувати наявність та достовірність потрібних для цього вихідних даних та іншої інформації. Саме тому, на нашу думку, порівняльний підхід не може бути застосований для оцінки вартості права вимоги з наступних міркувань:

а) по-перше, виконавцеві недоступна інформація про ринок продажу прав вимоги зобов'язань за кредитними операціями у подібних ринкових умовах;

б) по-друге, інтерпретація даних про аналогічні угоди вимагає залучення великого обсягу інформації про об'єкти порівняння (щодо строку заборгованості, ступеня ризику за кредитними операціями,

наявності чи відсутності забезпечення за кредитними операціями, строку прострочення виконання зобов'язання за кредитними операціями), яку практично неможливо в достатньому обсязі отримати, не будучи пов'язаною з учасниками аналогічних угод особою (з цієї причини ймовірним учасникам угоди, що моделюється в процесі оцінки, така інформація теж напевне не була б доступна).

Напроти, в контексті визначення вартості оцінюваного майна, дохідний підхід забезпечує можливість отримання корисного орієнтиру, а саме дохідності яку може отримати потенційний інвестор.

Метод дисконтування грошових потоків в рамках дохідного підходу дозволяє визначити вартісний вираз потенційних вигод, що можуть бути отримані покупцем майнових прав.

Слід констатувати, що саме цей підхід стає єдиним з усіх загально визначених підходів, що дозволяє побудувати модель оцінки, яка враховує специфіку об'єкта оцінки та наявні обтяження оцінюваних майнових прав. Тобто, лише в межах дохідного підходу можуть бути отримані реалістичні орієнтири щодо ринкової вартості оцінюваних майнових прав. При цьому використовується метод непрямой капіталізації доходу (дисконтування грошового потоку) без визначення вартості реверсії.

Вартість права вимоги за зобов'язанням за кредитним договором, яка визначена з використанням дохідного підходу, складається з підсумку двох частин, а саме:

1) зважених на ймовірність отримання кредитором грошових потоків (від погашення основної заборгованості за кредитом, відсотків, комісій тощо), що будуть сплачені боржником відповідно до умов кредитного договору;

2) зважених на ймовірність отримання кредитором грошових потоків за кредитним договором у разі дефолту боржника (від примусового стягнення та інших способів позасудового стягнення заборгованості за кредитом).

Ринкова вартість боргових зобов'язань (V_m) розраховується відповідно до Методики, затвердженої Фондом державного майна України від 29.05.2017 р. № 866, за такою формулою [5, с. 18]:

$$V_m = \sum_{i=1}^n \frac{CCF_i}{(1 + DR_c)^i} \times (1 - PD) + \sum_{i=1}^n \frac{DCF_i}{(1 + DR_c)^i} \times PD, \quad (1)$$

де CCF_i – розмір i -го чистого грошового потоку, що буде отриманий кредитором відповідно до умов кредитного договору (погашення основної заборгованості за кредитом, відсотків, комісій тощо);

DCF_i – розмір i -го чистого грошового потоку за кредитним договором, що буде отриманий кредитором у випадку дефолту боржника;

DR_c – відсоткова ставка депозитних корпорацій за новими кредитами, оприлюднена на офіційному сайні НБУ за останній місяць до дати оцінки з урахуванням валюти кредиту (URL: <https://bank.gov.ua>) [5, с.25, п.10];

PD – імовірність того, що кредит не буде виплачений, тобто відбудеться дефолт;

t_i – кількість днів від дати оцінки до дати (періоду) виникнення i -го чистого грошового потоку.

Стосовно ставки дисконтування (DR_c), то в оціночному середовищі існує думка, що для розрахунку поточної вартості грошових потоків при оцінці права вимоги в разі проблемної заборгованості виправдане застосування ставки дисконтування, яка істотно перевершує процентну ставку по кредитах на термін, який можна порівняти з очікуваним терміном отримання грошових коштів від продажу. Саме така величина ставки дисконтування відобразить більш високі ризики, які супроводжують процедури врегулювання проблемної заборгованості в порівнянні з нормальними кредитними відносинами [6].

Однак ця концепція не знайшла підтримки серед вітчизняного оціночного середовища, оскільки питання обґрунтованого застосування премій на ризик не вирішене, а чутливість функції ринкової вартості права вимоги за кредитом від цього фактора дуже висока. Тобто, необґрунтоване застосування премій на ризик оцінюваного активу, як правило, призводить до заниження вартості права вимоги.

На нашу думку, вбачається більш доцільним зосередитись не на преміях за ризики, які пов'язані з можливою реалізацією прав кредитора, а на якісних та кількісних характеристиках забезпечення за кредитною операцією. Така позиція знайшла відображення у Постанові Національного банку України «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» від 30.06.2016 р. № 351 [3].

Розвиваючи досліджувану методику оцінки прав вимоги, детально розглянемо зміст другого доданку та введемо нову складову з розкриттям її змісту в формулі оцінки ринкової вартості прав вимоги за кредитними договорами таким чином:

$$\left\{ \begin{array}{l} D > P \\ V_m = \sum_{i=1}^n \frac{CCF_i}{(1 + DR_c)^i} \times (1 - PD) + (P + (D - P) \times k) \frac{PD}{(1 + DR_c)^i} \end{array} \right\}, \quad (2)$$

$$\left\{ \begin{array}{l} D < P \\ V_m = \sum_{i=1}^n \frac{CCF_i}{(1 + DR_c)^i} \times (1 - PD) + D \frac{PD}{(1 + DR_c)^{t_j}} \end{array} \right\}, \quad (3)$$

де додаткові змінні:

D – загальний розмір боргу за кредитом (основна заборгованість, відсотки, комісія тощо);

P – чистий грошовий потік від реалізації забезпечення за кредитом (за вирахуванням транзакційних витрат) визначений на дату оцінки;

k – коефіцієнт, що враховує ймовірність задоволення вимог за незабезпеченою частиною боргу за кредитом;

t_j – кількість днів від дати оцінки до дати (періоду) виникнення j -го чистого грошового потоку.

Варто звернути увагу на те, що:

– якщо виручена від продажу предмета застави сума покриває величину повної заборгованості, кредитор отримує кошти в розмірі величини повної заборгованості на дату реалізації, тобто здійснюється погашення заборгованості за номіналом. Вартість права вимоги на дату оцінки визначається дисконтуванням до дати оцінки суми, передбачуваної до отримання кредитором на дату реалізації предмета застави (тобто дисконтуванням номіналу повної заборгованості);

– якщо виручена від продажу предмета застави сума не покриває величину повної заборгованості, кредитор отримує кошти тільки в розмірі доходу від продажу, і у відсутності інших видів забезпечення вартість права вимоги на дату оцінки визначається

дисконтуванням до дати оцінки суми, передбачуваної до отримання кредитором на дату реалізації предмета застави.

Таким чином, при будь-якому способі реалізації предмета застави з проблемної заборгованості, ринкова вартість права вимоги на дату оцінки буде нижче номіналу заборгованості на дату оцінки (включаючи суму основного боргу, нараховані відсотки, штрафи, неустойки та ін.).

Застосування даної моделі, дозволяє адекватно врахувати не лише грошові потоки у часі, а і юридичну та економічну якість цих боргових зобов'язань, які врешті решт і формують їх вартість.

Прогнозування графіку грошових потоків (очікуваних надходжень кредитора) від реалізації забезпечення доцільно здійснювати за станом претензійної діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Строки отримання коштів, що залежать від стану претензійної діяльності

№ з/п	Етапи претензійної роботи	Час, міс.	Дії властиві етапу претензійної роботи	Строк отримання (t_j), міс.
1	Подання позовної заяви	1-3	Розрахунок заборгованості, державного мита, складання позову. Направлення документів до суду	12-34
2	Судові засідання	2-12	Прийом судом позовної заяви, призначення дати попереднього засідання (бесіди із сторонами), призначення дати основного засідання. Проведення судових засідань. Винесення ухвали або затвердження мирової угоди. У разі необхідності проведення оцінки вартості майна	11-31
3	Рішення суду	1-3	Ухвала судом рішення у справі, вступ рішення до законної сили. Напрям судом кредиторів вирішення суду і виконавчих листів	9-19
4	Проведення виконавчого виробництва	6-12	Подання заяви судовому виконавцю з додатком виконавчих листів. Проведення судовим приставом виконавчого впровадження і накладення арешту на майно. Отримання ухвали про проведення виконавчого впровадження	8-16
5	Реалізація мана	1-2	Взаємодія судового виконавця з спеціалізованою організацією по проведенню торгів (Державна виконавча служба). Публікація в пресі повідомлення про торги, збір заявок проведення торгів	2-4
6	Закінчення виконавчого провадження	1-2	Надходження грошових коштів	1-2

Розроблено автором.

Виходячи з принципу розумної обережності, строки отримання коштів для зони АТО доцільно подовжити на 6-12 місяців.

Оскільки, процедури визначення вартості забезпечення не є предметом цього дослідження і детально розкриті у інших роботах автора [9-17], тому більш детально розглянемо визначення:

по-перше, коефіцієнта, що враховує ймовірність задоволення вимог за незабезпеченою частиною боргу за кредитом (коефіцієнт k);

по-друге, коефіцієнта імовірності дефолту боржника/контрагента (коефіцієнт PD), або ймовірності того, що кредит не буде виплачений, тобто відбудеться дефолт.

Відомо, що діапазон значень ймовірності погашення незабезпеченого кредиту в залежності від строку прострочки (коефіцієнт k) знаходиться у значному діапазоні від 0 до 1. Тому, постає завдання побудови неперервної функціональної залежності коефіцієнта ймовірності погашення незабезпеченого кредиту в залежності від строку прострочки. Видається можливим аналітично задати цю залежність, взагалі, наступним виразом:

$$k = 1 - th(T) = 1 - \frac{e^T - e^{-T}}{e^T + e^{-T}} = 1 - \frac{e^{2T} - 1}{e^{2T} + 1}, \quad (4)$$

де th – гіперболічний тангенс;

T – строк прострочення заборгованості;

e – основа натурального логарифму ($const$).

Ураховуючи інформацію колекторських компаній та практику оцінки кредитних портфелів (кредити з прострочкою три роки продаються $\approx 2\%$ від номіналу), введемо додатково коефіцієнт масштабування, який обрахуємо за допомогою програми Microsoft Excel методом простої ітерації.

Отже, вираз (4) з врахуванням коефіцієнту масштабування набуде вигляду:

$$k = 1 - th\left(\frac{T}{500}\right) = 1 - \frac{e^{\frac{T}{500}} - e^{-\frac{T}{500}}}{e^{\frac{T}{500}} + e^{-\frac{T}{500}}} = 1 - \frac{e^{\frac{2T}{500}} - 1}{e^{\frac{2T}{500}} + 1}. \quad (5)$$

Перевірка якості апроксимації (за допомогою вбудованої функції Microsoft Excel) проводиться шляхом розрахунку коефіцієнта кореляції для множин значень порашованих за допомогою апроксимаційної функції з певним коефіцієнтом масштабу та дискретно заданих значень відповідно до Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями (затверджене постановою Правління Національного банку України від 25.01.2012 р. № 23) – (табл. 2).

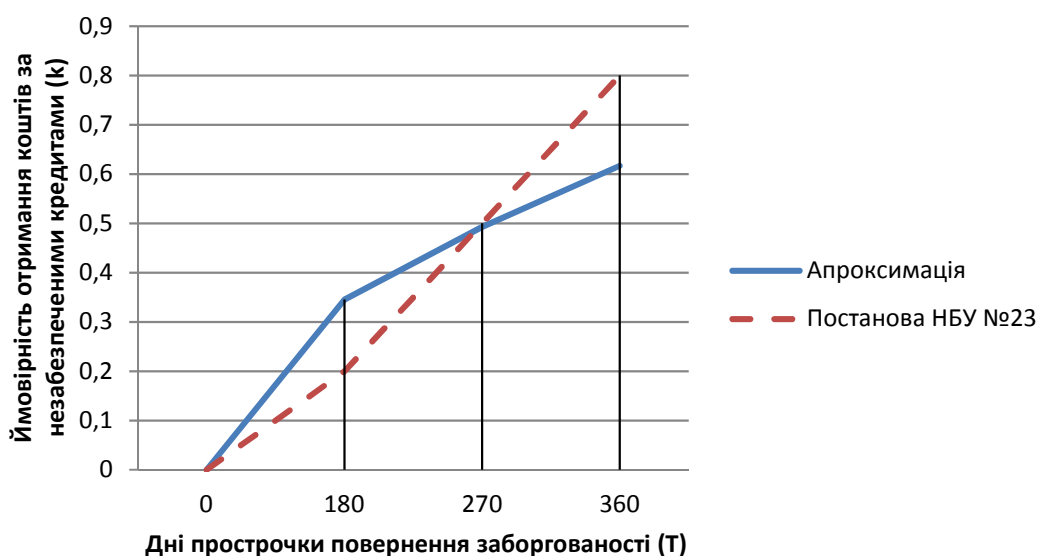
Таблиця 2

Перевірка апроксимаційної функції за допомогою коефіцієнта кореляції

Кількість календарних днів прострочення боргу	Значення показника ймовірності отримання коштів за незабезпеченими кредитами (k)		Коефіцієнт кореляції
	дискретно задане	пораховане	
0	0	0	0,998718
180	0,2	0,345214	
270	0,5	0,492988	
360	0,8	0,616909	

Розраховано автором.

Для наочності якості апроксимації данні табл. 2 відображено графічно на рисунку.

Рисунок. Дискретно задана та апроксимаційна функції залежності ймовірності отримання коштів за незабезпеченими кредитами (k) від строку прострочення заборгованості (T) (авторське дослідження)

Імовірність того, що кредит не буде виплачений, тобто відбудеться дефолт (PD)

Кількість календарних днів прострочення	Обсяг грошових надходжень від позичальника за останні 12 місяців	Класифікація ознаки	PD
Від 0 до 90 включно	Більше 2% балансової вартості кредиту	Працюючий кредит	0,005-0,99
Не важливо	Не більше 2% від балансової вартості кредиту	Непрацюючий кредит	1
Понад 91	Не важливо	Непрацюючий кредит	1

Розроблено автором з урахуванням рекомендацій рішення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб № 2707 від 08 грудня 2016 року «Про затвердження Методики оцінки активів банку, віднесеного до категорії проблемних або неплатоспроможних».

Варто зазначити, що постанова Правління Національного банку України від 25.01.2012 р. № 23 втратила чинність 01.01.2017 р., тому її положення використані нами тільки з метою перевірки якості апроксимаційної функції.

Тобто, враховуючи розмір коефіцієнта кореляції можна зробити висновок, що запропонована модель може використовуватись при обчисленні значення показника ймовірності отримання коштів за незабезпеченими кредитами (k).

Надалі розглянемо методи визначення коефіцієнта ймовірності того, що кредит не буде виплачений, тобто відбудеться дефолт (PD).

Відповідно до Методики оцінки активів банку, віднесеного до категорії проблемних або неплатоспроможних, яка затверджена рішенням Фонду гарантування вкладів фізичних осіб «Про затвердження Методики оцінки активів банку, віднесеного до категорії проблемних або неплатоспроможних» від 08.12.2016 р. №2707, всі кредити поділяються на дві категорії якості – працюючі або непрацюючі [4, с. 13].

Критеріями цього поділу є кількість календарних днів прострочення виконання зобов'язання та обсяг грошових надходжень від позичальника за останні 12 місяців. У цій Методикі зазначено, що оцінка права вимоги за непрацюючими кредитами проводиться без урахування чистого грошового потоку, що буде отриманий кредитором відповідно до умов кредитного договору (погашення основної заборгованості за кредитом, відсотків, комісій).

Отже, коефіцієнт ймовірності того, що непрацюючий кредит не буде виплачений, тобто відбудеться дефолт (PD), приймається рівним одиниці (табл. 3).

Згідно до Порядку оцінки права вимоги за зобов'язанням, що виникає внаслідок здійснення кредитної операції, який затверджений наказом Фонду державного майна України від 29.05.2017 р. №866, величина показника PD визначається [5, с. 8]:

– відповідно до присвоєного кредитором на дату оцінки класу боржника згідно з вимогами нормативно-правового акту Національного банку України з питань визначення розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями (у разі якщо на дату оцінки за кредитним договором здійснено визначення класу боржника);

– за власною методикою кредитора, що враховує фінансовий стан боржника, своєчасність виконання боржником зобов'язань за кредитним договором, інші відомості про боржника, інші події та обставини, що можуть спричинити припинення виконання боржником своїх зобов'язань за кредитним договором, якщо така методика застосовується кредитором (у разі якщо для визначення класу боржника за кредитним договором не передбачено застосування вимог Національного банку України);

– суб'єктом оціночної діяльності самостійно з урахуванням фінансового стану боржника, своєчас-

ності виконання боржником зобов'язань за кредитним договором, інших відомостей про боржника, інших подій, обставин, що можуть спричинити припинення виконання боржником своїх зобов'язань за кредитним договором, (у разі якщо для визначення класу боржника за кредитним договором не передбачено застосування вимог Національного банку України, а кредитором не застосовується власна методика).

Аналіз кредитних портфельів діючих банків та банків, віднесених до категорії неплатоспроможних, показує необхідність для оцінювача самостійно визначати величину показника PD, оскільки вихідна інформація, що надається банками для оцінки або не містить цей показник, або актуальність його викликає сумніви.

Таким чином, керуючись положеннями Постанови Національного банку України від 30.06.2016 р. №351 «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» визначається клас боржника (табл. 4 і 5) та діапазон значень коефіцієнта PD (табл. 6 і 7).

Зміст табл. 4 та 5 засвідчує, що однією з основних ознак класу боржника є кількість календарних днів прострочення погашення боргу. При простроченні погашення боргу понад 90 днів клас боржника автоматично визначається як найнижчий.

Оцінка ймовірності дефолту (PD) за активними банківськими операціями боржника – юридичної та фізичної особи на підставі класу боржника та забезпечення кредитної операції, проводимо згідно з табл. 6 та 7.

Таблиця 4

Визначення класу боржника – фізичної особи

№ з/п	Ознака	Клас боржника
1	Фінансовий стан високий: сукупний розмір внесків боржника на погашення боргу (включаючи внески за кредитами інших банків) не перевищує 50 відсотків обсягу сукупного чистого доходу боржника – фізичної особи за відповідний період; кількість календарних днів прострочення погашення боргу не перевищує сім днів ; наявні підстави вважати, що і надалі виконання зобов'язань боржником здійснюватиметься на високому рівні	1
2	Фінансовий стан добрий: сукупний розмір внесків боржника на погашення боргу (включаючи внески за кредитами інших банків) не перевищує 60 відсотків обсягу сукупного чистого доходу боржника – фізичної особи за відповідний період; кількість календарних днів прострочення погашення боргу становить від 8 до 30 днів ; наявні підстави вважати, що надалі стан виконання зобов'язань боржником не погіршиться	2
3	Фінансовий стан задовільний: сукупний розмір внесків боржника на погашення боргу (включаючи внески за кредитами інших банків) не перевищує 70 відсотків обсягу сукупного чистого доходу боржника – фізичної особи за відповідний період; простежуються інші негативні тенденції (зміна місця роботи з погіршенням умов, зростання обсягу зобов'язань боржника – фізичної особи, що свідчить про підвищення ймовірності несвоєчасного та/або в неповній сумі погашення боргу); кількість календарних днів прострочення погашення боргу становить від 31 до 60 днів ; наявні підстави очікувати надалі погіршення стану виконання боржником зобов'язань	3
4	Фінансовий стан незадовільний: сукупний розмір внесків боржника на погашення боргу (включаючи внески за кредитами інших банків) не перевищує 80 відсотків обсягу сукупного чистого доходу боржника – фізичної особи за відповідний період; наявні негативні зміни щодо загального матеріального стану клієнта та/або його соціальної стабільності; зростання обсягу зобов'язань боржника – фізичної особи свідчить про високу ймовірність несвоєчасного та/або в неповній сумі погашення боргу; кількість календарних днів прострочення погашення боргу становить від 61 до 90 днів	4
5	Фінансовий стан критичний: сукупний розмір внесків боржника на погашення боргу (включаючи внески за кредитами інших банків) перевищує 80 відсотків обсягу сукупного чистого доходу боржника – фізичної особи за відповідний період; кількість календарних днів прострочення погашення боргу становить більше 90 днів	5
6	Наявна в банку інформації щодо кредитної історії боржника в частині його класифікації за класом 5 – клас такого боржника знижується на два класи	3-5

Систематизовано автором.

Таблиця 5

Визначення класу боржника – юридичної особи

№ з/п	Ознака	Клас боржника
1	2	3
1	У разі наявності факту прострочення боргу від 31 до 60 днів	5-10
2	У разі наявності факту прострочення боргу від 61 до 90 днів	8-10
3	У разі наявності факту прострочення боргу від 91 днів	10
4	Наявна в банку інформації щодо кредитної історії боржника в частині його класифікації за класом 10 – клас такого боржника знижується на три класи.	4-10
5	Нерезидент, рейтинг якого не підтверджений жодним із провідних світових рейтингових агентств	5-10
6	Функціонування боржника – юридичної особи менше одного року з дати державної реєстрації	5-10
7	Прострочення боргу від 31 календарного дня і більше за: - урахуванням векселем; - факторинговою операцією	5-10
8	Спрямування кредиту, наданого боржнику а, на погашення кредиту боржника в, що був використаний боржником в для погашення кредиту боржника с	8-10
9	Прострочення боргу від 61 календарного дня і більше за: - урахуванням векселем; - факторинговою операцією	8-10
10	Боржник має від'ємне значення капіталу на кінець року протягом трьох останніх років поспіль	8-10

1	2	3
11	Боржник має одночасно співвідношення на кінець останнього звітного періоду: короткострокових та довгострокових зобов'язань до чистого доходу від реалізованої продукції – більше 2,5 та короткострокових та довгострокових зобов'язань до операційного прибутку до відрахування амортизації – більше 5, або операційний прибуток має від'ємне/нульове значення	8-10
12	Розміщення банком коштів на кореспондентському рахунку в банку-нерезиденті, рейтинг якого дорівнює "вв+" або є нижчим згідно з міжнародною рейтинговою шкалою, підтверджений у бюлетені агентства (компанії) standard&poor's, або аналогічного рейтингу інших провідних світових рейтингових агентств	8-10
13	За кредитом, наданим боржнику в іноземній валюті, обсяг документально підтверджених очікуваних надходжень виручки в іноземній валюті, є недостатнім для виконання зобов'язань за договором про надання кредиту упродовж наступних 12 місяців	9-10
14	За коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках в інших банках, які є знерухомленими/обтяженими	9-10
15	Боржник/контрагент (крім іншого банку) прострочив погашення боргу перед банком більш ніж на 90 календарних днів	10
16	Боржник/контрагент заявив про банкрутство	10
17	Боржника/контрагента визнано банкрутом/розпочато процедуру ліквідації (припинення) юридичної особи в установленому законодавством порядку/банк-боржник за рішенням національного банку віднесено до категорії неплатоспроможних/відкликано банківську ліцензію	10
	Банк порушив проти боржника/контрагента справу про банкрутство в установленому законодавством України порядку	
	Боржника, що є емітентом цінних паперів, згідно з порядком, передбаченим нормативно-правовим актом національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, уключено до списку емітентів, що мають ознаки фіктивності	
	Є затримка погашення номінальної вартості або процентів понад сім календарних днів за борговими цінними паперами	
	У банку немає фінансової звітності боржника за останній звітний період понад три місяці	
	Після подання боржником фінансової звітності відповідно до законодавства України	
Фінансова звітність боржника, підтверджена аудитором, має негативний висновок		
Якщо немає боржника за зазначеною ним адресою місцезнаходження		

Систематизовано автором.

Таблиця 6

Діапазони значень коефіцієнта PD боржника - фізичної особи

№ з/п	Кількість календарних днів прострочення боргу (включно)	Клас	Діапазони значень коефіцієнта PD	
			грн	ін. вал.
Заставою за якими є предмети іпотеки				
1	до 7	1	0,005 - 0,14	0,005 - 0,16
2	від 8 до 30	2	0,15 - 0,36	0,17 - 0,40
3	від 31 до 60	3	0,37 - 0,64	0,41 - 0,70
4	від 61 до 90	4	0,65 - 0,99	0,71 - 0,99
5	більше 90	5	1,0	1,0
Заставою за якими є придбані транспортні засоби				
6	до 7	1	0,005 - 0,12	0,005 - 0,13
7	від 8 до 30	2	0,13 - 0,32	0,14 - 0,35
8	від 31 до 60	3	0,33 - 0,62	0,36 - 0,68
9	від 61 до 90	4	0,63 - 0,99	0,69 - 0,99
10	більше 90	5	1,0	1,0
За якими інші види застави у тому числі не забезпечені				
11	до 7	1	0,005 - 0,15	0,005 - 0,17
12	від 8 до 30	2	0,16 - 0,40	0,18 - 0,44
13	від 31 до 60	3	0,41 - 0,76	0,45 - 0,80
14	від 61 до 90	4	0,77 - 0,99	0,81 - 0,99
15	більше 90	5	1,0	1,0

Узагальнено автором.

Таблиця 7
Діапазони значень коефіцієнта PD боржника -
юридичної особи

№ з/п	Клас боржника – юридичної особи	Діапазони значень коефіцієнтів PD
1	1	0,005 – 0,009
2	2	0,01 – 0,019
3	3	0,02 – 0,03
4	4	0,04 – 0,06
5	5	0,07 – 0,10
6	6	0,11 – 0,17
7	7	0,18– 0,32
8	8	0,33 – 0,59
9	9	0,60– 0,99
10	10	1

Узагальнено автором.

Зміст табл. 6 та 7 також засвідчує, що однією з основних ознак для визначення PD боржника є кількість календарних днів прострочення погашення боргу. При простроченні погашення боргу понад 90 днів ймовірність того, що кредит не буде виплачений (тобто відбудеться дефолт) складає 100%.

Таким чином, в алгоритм оцінки вартості портфеля кредитів доцільно включити наступну послідовність логічних дій:

1) визначення коефіцієнта дисконтування як відсоткової ставки депозитних корпорацій за новими кредитами, оприлюдненої на офіційному сайті НБУ за останній місяць до дати оцінки з урахуванням валюти, в якій номінований грошовий потік;

2) визначення для робочих кредитів поточної вартості грошового потоку, що буде отриманий кредитором відповідно до умов кредитного договору (погашення основної заборгованості за кредитом, відсотків, комісій тощо);

3) розрахунок чистого грошового потоку від реалізації забезпечення за кредитом (за вираховуван-

ням транзакційних витрат) визначеного на дату оцінки; при цьому, вважаються незабезпеченими такі кредити, які забезпечені тільки наступними видами забезпечень (табл. 8);

Таблиця 8

Види забезпечення згідно з класифікатором НБУ, які не враховуються при розрахунках ринкової вартості прав вимоги за кредитом

Код видів забезпечення згідно з класифікатором НБУ	Примітки
Фінансові гарантії (коди довідника НБУ «КЛ_S031» за станом на 30.09.2014: 11, 12, 13, 14, 15, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 31, 34, 36, 39, 52, 53, 54, 57)	За умови, що фінансова гарантія не може бути оцінена або емітент не може виконати зобов'язання за кредитом
Інші забезпечення: (16, 17, 18, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 55, 90)	-

Джерело: Рішення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб № 2707 від 08 грудня 2016 року «Про затвердження Методики оцінки активів банку, віднесеного до категорії проблемних або неплатоспроможних» [4, с. 14].

4) здійснення прогнозу строку отримання коштів від реалізації забезпечення за кредитом, що залежить від стану претензійної діяльності (див. табл. 1);

5) визначення коефіцієнта, що враховує ймовірність задоволення вимог за незабезпеченою частиною боргу за кредитом - формула (5);

6) визначення вартості права вимоги за кредитною заборгованістю з використанням формул (2) та (3).

Відповідно до розглянутого алгоритму приклад розрахунку ринкової вартості портфелю кредитів наведено у табл. 9.

Таблиця 9

Розрахунок ринкової вартості прав вимоги за кредитними операціями

Назва позичальника	Загальна сума заборгованості, грн	Кількість днів прострочки, дн.	Клас позичальника	Актуалізована вартість застави, грн	Поточно вартість грошового потоку відповідно до графіку погашення кредиту, грн.	Строк надходження платежів, міс.	DRc, %	k	PD	Ринкова вартість, грн
ТОВ "ААА"	1197215524	1730	10	80113757,91	0,00	6	18	0,002	1	75743281,09
ТОВ "МММ"	1143878107	1730	10	0	0,00	6	18	0,002	1	2 104 267,78
Іванов В.А.	161571,05	0	1	562214,06	59095,86	12	30	1	0,01	59 747,76
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...

Розраховано автором.

Висновки. Метод дисконтування грошових потоків без розрахунку вартості реверсії в рамках дохідного підходу – єдиний з усіх загально визнаних методів, який дозволяє побудувати модель оцінки, що враховує специфіку об'єкта оцінки та наявні обтяження оцінюваних майнових прав.

Обов'язковим стає розгляд формування грошових потоків у часі з врахуванням юридичної та економічної якості боргових зобов'язань, які врешті решт і формують їх вартість.

Введення такої нової складової в діючу формулу визначення ринкової вартості права вимоги як оцінка ймовірності задоволення вимог за незабезпеченою частиною боргу за кредитом дозволяє врахувати бланкову частину боргу.

Необхідним виявилось розкриття змісту грошового потоку за кредитним договором у разі дефолту боржника (від примусового стягнення та інших способів позасудового стягнення заборгованості за кредитом) та формалізоване визначення таких факторів вартості боргових зобов'язань за кредитом як клас боржника та ймовірність того, що кредит не буде виплачений, тобто відбудеться дефолт.

Доцільним виявилось врахування ризиків, які пов'язані з можливим ускладненням реалізації прав кредитора, шляхом аналізу якісних та кількісних характеристик забезпечення за кредитною операцією, а не застосуванням премій до базової ставки дисконтування.

З'ясовано, що при будь-якому способі реалізації предмета застави з проблемної заборгованості ринкова вартість права вимоги на дату оцінки буде нижче номіналу заборгованості на дату оцінки (включаючи суму основного боргу, нараховані відсотки, штрафи, неустойки та ін.).

Література

1. **Про затвердження** Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: Постанова КМ України від 10.09.2003 р. № 1440. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%B%D1%82%D0%B0%D0%B5>. 2. **Методичні** рекомендації до оцінки права вимоги зобов'язання, що виникає внаслідок здійснення банком кредитних операцій : наказ від 30.09.2011 р. № 1426 / Фонд державного майна України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN68337.html. 3. **Про затвердження** Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: Постанова Національного банку України від 30.06.2016 р. №351. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16>. 4. **Методика** оцінки активів банку, віднесеного до категорії проблемних або неплатоспроможних : рішення від 08.12.2016 р. № 2707 / Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0066-17/page>. 5. **Порядок** оцінки права вимоги за зобов'язанням, що виникає внаслідок здійснення кредитної операції : наказ від 29.05.2017р. № 866 / Фонд державного майна України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0765-17>. 6. **Методические** рекомендации комитета по оценочной деятельности ассоциации банков Северо-Запада «По оценке стоимости долгов непубличных компаний». 2016. URL: https://www.nwab.ru/content/data/store/images/f_3706_61780_1.pdf. 7. **Міжнародні** стандарти оцінки. Восьме видання, 2008 ; пер. з англ. С.О. Пузенка. К.іів: «АртЕк», 2008. 432 с. 8. **Методические** рекомендации «Оценка прав требования по кредитным соглашениям банков». URL: <http://www.ocenchik.ru/docs/456.html>. 9. **Артеменко Д.М.** Особливості застосування окремих методичних підходів при фінансовій оцінці цілісних майнових комплексів (ЦМК). *Формування ринкових відносин в Україні*: зб. наук. праць. 2012. № 6(133). С. 118-124. 10. **Столяров В.Ф, Артеменко Д.М.** Формування методичного забезпечення оцінки та переоцінки вартості забезпечення кредитних операцій. *Збірник наукових праць [Буковинського університету]: Економічні науки*. 2014. № 10. С. 5-16. 11. **Артеменко Д.М.** Особливості застосування окремих методичних підходів при оцінці права вимоги зобов'язання, що виникає внаслідок здійснення банком кредитних операцій. *Формування ринкових відносин в Україні*: зб. наук. праць. 2014. № 4(155). С. 118-124. 12. **Artemenko D. M.** Features of appraisal of non-residential building constructions pledged as collaterals to obtain a loan. *Actual Problems of Economics*. 2014. № 9(159). P. 366-372. 13. **Артеменко Д.М.** Особливості використання порівняльного підходу при оцінці вартості машин та обладнання, які виступають забезпеченням при кредитуванні банком. *Формування ринкових відносин в Україні*: зб. наук. праць. 2014. № 7(158). С. 103-109. 14. **Stolyarov V.F., Artemenko D. M.** Specifics of Determining the Market Assessment Rights Requirement for Obligations Arising from the Implementation of the Bank Credit Operations of Different Quality that are Secured and Unsecured Collaterally. *Economic Herald of the Donbas*. 2015. № 4(42). P. 105-110. 15. **Артеменко Д.М.** Удосконалення методів дохідного, витратного та порівняльного підходів при фінансовій оцінці активів комерційного банку в кризових умовах. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 2(44). С. 115-128. 16. **Артеменко Д.М.** Особливості визначення ринкової вартості прав вимоги за зобов'язаннями, що виникають внаслідок здійснення банком кредитних операцій з урахуванням розміру їх кредитного ризику. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2017. № 1(37). С. 84-93. 17. **Артеменко Д.М.** Розвиток методичного забезпечення проведення оцінки прав вимоги за зобов'язаннями, що виникають внаслідок здійснення кредитних операцій. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 3(49). С. 111-117.

References

1. Pro zatverdzhennia Natsionalnoho standartu № 1 «Zahalni zasady otsinky maina i mainovykh prav»: Postanova KM Ukrainy vid 10.09.2003 r. № 1440 [On Approval of the National Standard No. 1 “General Principles of Property and Property Rights Valuation”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 10.09.2003 No. 1440]. zakon2.rada.gov.ua. Retrieved

from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF> [in Ukrainian].

2. Metodychni rekomendatsii do otsinky prava vymohy zoboviazannia, shcho vynykaie vnaslidok zdiisnennia bankom kredytnykh operatsii : nakaz vid 30.09.2011 r. № 1426 [Methodical recommendations for the assessment of the right to claim a liability arising from the implementation of credit operations by the bank: Order No. 3026 of September 30, 2011] State Property Fund of Ukraine. *search.ligazakon.ua*. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/FIN68337.html [in Ukrainian].

3. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro vyznachennia bankamy Ukrainy rozmiru kredytnoho ryzyku za aktyvnyy bankivskyy operatsiiamy: Postanova Natsionalnoho banku Ukrainy vid 30.06.2016 r. №351 [On approval of the Regulation on determining the size of credit risk by active banking operations by banks of Ukraine: Resolution of the National Bank of Ukraine dated June 30, 2016 No. 351]. *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16> [in Ukrainian].

4. Metodyka otsinky aktyviv banku, vidnesenoho do katehorii problemnykh abo neplatospromozhnykh : rishennia vid 08.12.2016 r. № 2707 [Methods of valuation of bank assets, classified as problematic or insolvent: decision of 08.12.2016, № 2707]. Deposit Guarantee Fund. *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0066-17/page> [in Ukrainian].

5. Poriadok otsinky prava vymohy za zoboviazanniam, shcho vynykaie vnaslidok zdiisnennia kredytnoi operatsii : nakaz vid 29.05.2017r. № 866 [The procedure for assessing the entitlement to a liability claim arising from a credit transaction: order dated 29.05.2017. No. 866]. State Property Fund of Ukraine. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0765-17> [in Ukrainian].

6. Metodicheskiye rekomendatsii komiteta po otsenchnoy deyatel'nosti assotsiatsii bankov Severo-Zapada «Po otsenke stoimosti dolgov nepublichnykh kompaniy» [Methodological recommendations of the evaluation committee of the association of banks of the North-West "On the assessment of the value of debts of non-public companies"]. (2016). *nwab.ru*. Retrieved from https://www.nwab.ru/content/data/store/images/f_3706_61780_1.pdf [in Russian].

7. Mizhnarodni standarty otsinky [International Valuation Standards]. (2008). 8th Edition; Puzenko S.O. (Trans. from English). Kyiv, «ArtEk» [in Ukrainian].

8. Metodicheskiye rekomendatsii «Otsenka prav trebovaniya po kreditnym soglasheniyam bankov» [Methodical recommendations "Assessment of rights of claim on credit agreements of banks"]. (n.d.). Retrieved from <http://www.ocenchik.ru/docs/456.html> [in Russian].

9. Artemenko D.M. (2012). Osoblyvosti zastosuvannia okremykh metodychnykh pidkhdov pry finansovii otsintsi tsililnykh mainovykh kompleksiv (TsMK) [Features of application of separate methodological approaches at financial estimation of integral property complexes (CMK)]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini –*

Forming Market Relations in Ukraine, 6(133), pp. 118-124 [in Ukrainian].

10. Stoliarov V.F., Artemenko D.M. (2014). Formuvannia metodychnoho zabezpechennia otsinky ta pereotsinky vartosti zabezpechennia kredytnykh operatsii [Formation of methodological support for evaluation and revaluation of the value of credit operations]. Zbirnyk naukovykh prats [Bukovynskoho universytetu]: *Ekonomichni nauky – Collection of Scientific Papers [University of Bukovina]: Economic Sciences*, 10, pp. 5-16 [in Ukrainian].

11. Artemenko D.M. (2014). Osoblyvosti zastosuvannia okremykh metodychnykh pidkhdov pry otsintsi prava vymohy zoboviazannia, shcho vynykaie vnaslidok zdiisnennia bankom kredytnykh operatsii [Features of application of separate methodological approaches at estimation of the right of demand of the obligation arising as a result of realization by the bank of credit operations]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Forming Market Relations in Ukraine*, 4(155), pp. 118-124 [in Ukrainian].

12. Artemenko D. M. (2014). Features of appraisal of non-residential building constructions pledged as collaterals to obtain a loan. *Actual Problems of Economics*, 9(159), pp. 366-372.

13. Artemenko D.M. (2014). Osoblyvosti vykorystannia porivnialnoho pidkhdodu pry otsintsi vartosti mashyn ta obladnannia, yaki vystupaiut zabezpechenniam pry kredytuvanni bankom [Features of the use of the comparative approach in the estimation of the cost of machines and equipment, which serve as collateral when lending by the bank]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Forming Market Relations in Ukraine*, 7(158), pp. 103-109 [in Ukrainian].

14. Stoliarov V.F., Artemenko D. M. (2015). Specifics of Determining the Market Assessment Rights Requirement for Obligations Arising from the Implementation of the Bank Credit Operations of Different Quality that are Secured and Unsecured Collaterally. *Economic Herald of the Donbas*, 4(42), pp. 105-110.

15. Artemenko D.M. (2016). Udokonalennia metodiv dokhidnoho, vytratnoho ta porivnialnoho pidkhdov pry finansovii otsintsi aktyviv komertsii banku v kryzovykh umovakh [Improving methods of income, expenditure and comparative approaches to assessing the financial assets of commercial banks in the crisis]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2(44), pp. 115-128 [in Ukrainian].

16. Artemenko D.M. (2017). Osoblyvosti vyznachennia rynkovoї vartosti prav vymohy za zoboviazanniamy, shcho vynykaiut vnaslidok zdiisnennia bankom kredytnykh operatsii z urakhuvanniam rozmiru yikh kredytnoho ryzyku [Peculiarities of determining the market value of the claim on the obligations arising from the bank's credit operations, taking into account the size of their credit risk]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of Berdiansk University of Management and Business*, 1(37), pp. 84-93 [in Ukrainian].

17. Artemenko D.M. (2017). Rozvytok metodychnoho zabezpechennia provedennia otsinky prav vymohy za zoboviazanniamy, shcho vynykaiut vnaslidok zdiisnennia

kredytnykh operatsii [Development of methodological support for the assessment of claims rights for obligations arising from the implementation of credit operations]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3(49), pp. 111-117 [in Ukrainian].

Артеменко Д. М. Розвиток методичного забезпечення проведення вартісної оцінки прав вимоги за зобов'язаннями, що виникають внаслідок здійснення кредитних операцій в Україні

У статті обґрунтовані складові логічної схеми оцінки прав вимоги за зобов'язаннями, які виникають внаслідок здійснення банком кредитних операцій методом дисконтування грошових потоків, що будуть отримані кредитором відповідно до умов кредитного договору (погашення основної заборгованості за кредитом, відсотків, комісій тощо) та/або в результаті реалізації забезпечення. Алгоритм та методи оцінки засновані на положеннях чинного законодавства щодо здійснення професійної оціночної діяльності в Україні, а також на національних і міжнародних стандартах оцінки.

Вони задовольняють вимогам положень Національного банку України, Фонду державного майна України та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Розроблена та апробована модель оцінки дозволяє визначити вартість прав вимоги зобов'язань за сформованим кредитним портфелем банку.

Ключові слова: ринкова вартість, кредитна операція, оціночні процедури, підхід до оцінки, кредитний портфель, забезпечення, ризик кредиту, принципи оцінки, імовірність дефолту, експозиція під ризиком, середньо очікувана частка втрат коштів у випадку дефолту.

Артеменко Д. М. Развитие методического обеспечения проведения стоимостной оценки прав требования по обязательствам, возникающим вследствие осуществления кредитных операций в Украине

В статье обоснованы составляющие логической схемы оценки прав требования по обязательствам, возникающим вследствие осуществления банком кредитных операций методом дисконтирования денежных потоков, которые будут получены кредитором в соответствии с условиями кредитного договора (погашения основной задолженности по кредиту, процентов,

комиссий и т.п.) и / или в результате реализации обеспечения. Алгоритм и методы оценки основаны на положениях действующего законодательства по осуществлению профессиональной оценочной деятельности в Украине, а также на национальных и международных стандартах оценки.

Они удовлетворяют требованиям положений Национального банка Украины, Фонда государственного имущества Украины и Фонда гарантирования вкладов физических лиц.

Разработанная и апробированная модель оценки позволяет определить стоимость прав требования обязательств по сложившимся кредитным портфелям банка.

Ключевые слова: рыночная стоимость, кредитная операция, оценочные процедуры, подход к оценке, кредитный портфель, обеспечение, риск кредита, принципы оценки, вероятность дефолта, экспозиция под риском, средняя ожидаемая доля потерь средств в случае дефолта.

Artemenko D. Development of methodological support for the valuation of rights claims on obligations arising from the implementation of credit operations in Ukraine

The article substantiates the components of the logical scheme for assessing rights claims on obligations arising from the implementation by the bank of credit operations by the method of discounting cash flows to be received by the creditor in accordance with the terms of the loan agreement (repayment of the principal debt, interest, commissions, etc.) and / or as a result of the implementation of the security. The algorithm and methods of valuation are based on the provisions of the current legislation on the implementation of professional appraisal activities in Ukraine, as well as on national and international standards of assessment.

They meet the requirements of the provisions of the National Bank of Ukraine, the State Property Fund of Ukraine and the Guarantee Fund for Individuals Deposits.

The developed and tested model of estimation allows to define the value of rights of the requirement of obligations on the formed loan portfolio of the bank.

Keywords: market value, credit transactions, valuation procedures, approach to assessing the credit portfolio, providing, credit risk, valuation principles, the probability of default, exposure at risk, loss given default.

Стаття надійшла до редакції 26.08.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

Т. В. Уманець,

доктор економічних наук,

ORCID: 0000-0002-8852-4540,

e-mail: uman_tat@ukr.net,

Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, м. Одеса

СТИМУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В сучасних умовах інтеграції з країнами ЄС нормативно-правова база соціально-економічного розвитку регіонів України доповнюється з позицій сприяння децентралізації органів місцевого самоврядування (далі – ОМС) відповідно до європейських вимог реформування вітчизняної економіки. Основними причинами вдосконалення управління регіонами з урахуванням досвіду розвинених країн світу є: незадовільний рівень фінансового забезпечення регіонів України; неналежне розмежування адміністративно-територіальних повноважень; непродуктивний розподіл та перерозподіл доходів і видатків між державою і регіонами, недосконалість управління процесами формування та використання фінансових ресурсів на місцевому рівні. Все це практично унеможливило збалансований розвиток як регіонів України, так і територіальних громад – основного на сьогодні суб'єкта соціально-економічного прогресу відповідної території.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Розглядом питань регіонального розвитку та формування методології регіональних досліджень займалися як зарубіжні, так і вітчизняні вчені: Д. Пальма, Г. Річардсон, Ф. Перру, М. Сторпер, Р. Уолкер, Б. Буркинський, З. Герасимчук, В. Чужиков та ін. Методологічні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів в умовах децентралізації знайшли своє відображення у працях таких зарубіжних вчених, як: А. Алчиан, Р. Барро, Т. Веблен, Е. Золта, Р. Коуз, Р. Масгрейв, У. Оутс, Д. Ромер, Р. Солоу, Ч. Тібу. Питанням розв'язання проблем удосконалення регіональної політики соціально-економічного розвитку регіонів в контексті децентралізації та адміністративно-територіальної реформи присвячені праці З. Варналія, Т. Бондарук, Б. Данилишина, В. Кравціва, М. Мельник, В. Мікловди, І. Сторонянської, О. Тищенко, М. Хвесика, С. Шульц тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Регіональні дослідження характеризуються постійним динамізмом та структурними змінами. Не достатньою мірою вивчені і потребують подальшого поглибленого наукового дослідження проблеми стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів на засадах фінансової де-

централізації з урахуванням сучасних викликів і загроз.

Метою статті є визначення викликів і загроз стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів на засадах фінансової децентралізації.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Соціально-економічний розвиток регіону доцільно розглядати як розвиток соціо-економічної системи у просторовому аспекті з урахуванням соціально-економічних детермінант. Це досить складний і багатогранний процес, який передбачає розв'язання найбільш гострих проблем, які існують в соціально-економічних територіальних підсистемах цілісної системи на даний момент шляхом застосування заходів, засобів і узгоджених дій центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами. До найбільш значимих проблем регіонального соціально-економічного розвитку України сьогодні слід віднести такі, як:

невідповідність наявної в Україні системи адміністративно-територіального устрою сучасним умовам господарювання та вимогам ефективності публічної влади;

зростання ресурсо- та енергоємності виробництва;

збереження сировинної орієнтації економіки регіонів України;

незбалансованість та диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів;

недосконалість механізмів фінансово-бюджетного стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів.

Використання механізмів державного управління має надавати динамізм регіональному розвитку, залучати ресурсний потенціал регіонів, використовувати переваги відповідної території. І тут державна регіональна політика покликана передбачити створення ефективної діючої влади, здійснити фінансово-економічне та нормативно-правове забезпечення на основі поєднання загальнодержавних і місцевих інтересів.

Важливим суб'єктивним чинником у процесах регіонального розвитку є розпочата реформа децентралізації. Аналіз нормативно-правових документів [1-8] дає можливість сподіватись на успішність ре-

лізації заходів щодо регіонального соціально-економічного розвитку. Обґрунтуванням вищезазначеного є те, що нові підходи до державної регіональної політики розвитку передбачають орієнтацію на децентралізацію державної влади, партнерство між різними її рівнями та із неурядовим сектором, взаємозалежність економічного розвитку та рівня самодостатності регіонів. У даний час в Україні перетнулися проблеми фінансування видатків розвитку на місцевому рівні з новими викликами, що диктуються сучасними реформами в країні, які доводять необхідність кардинальних змін у практиці управління фінансовими ресурсами не тільки на рівні держави, але й її регіонів, територіальних громад з метою усунення диспропорцій фінансової забезпеченості окремих територій, зниження напруги у міжбюджетних відносинах.

Отже, вирішити ці проблеми можна не тільки завдяки оновленню або поліпшенню елементів системи управління, що неналежно функціонують, але й забезпеченню процесів регулювання децентралізації, яка є важливим чинником досягнення ефективності державного управління.

Основною місією децентралізації в Україні є «передача значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування, аби якомога більше повноважень мали ті органи, що ближче до людей, де такі повноваження можна реалізувати найбільш успішно» [9].

Розрізняють такі види децентралізації [10-16]:

політична: делегуванням політичної влади на місця – субнаціональним органам управління, які політично підзвітні місцевим виборцям;

адміністративна: передача певних управлінських функцій (розширення прав і компетенцій) місцевим органам влади;

ринкова: питання оптимізації виробничих процесів на засадах використання ринкових механізмів;

економічна: запровадження делегування та повного скасування обмежень на приватний бізнес, який конкурує з державними підприємствами;

фіскальна: передача ресурсів з центра на місця, тобто розширення прав і компетенцій органів місцевого самоврядування у сфері місцевих фінансів;

бюджетна: набуття органами місцевого самоврядування видаткових повноважень щодо забезпечення власних самоврядних функцій шляхом розподілу видаткових повноважень між рівнями бюджетної системи, делегованих повноважень, розширення фінансової автономії місцевих бюджетів шляхом спрощення процедури здійснення місцевих запозичень, розширення доступу до вітчизняного та міжнародного фінансового ринку.

Останні дві у сукупності утворюють такий вид децентралізації як фінансова. Вона є найбільш повним і, можливо, найбільш прозорим видом децентралізації, оскільки прямо пов'язана з бюджетними практиками; підвищує рівень конкуренції серед місцевих органів влади, забезпечує зростання ефектив-

ності, тому, що органи місцевого самоврядування мають більш точну інформацію про потреби своїх резидентів на відміну від центральної влади.

Ми погоджуємось з думкою Р. Масгрейва, що фінансова децентралізація повинна базуватись на таких принципах, як [15]:

принцип відповідності: прийняття рішення про виробництво суспільних благ має покладатися на громадян, які проживають на території, на якій надаватимуться відповідні послуги, та які фінансують їх виробництво шляхом сплати податкових платежів;

принцип централізованого перерозподілу: політика розподілу повинна проводитися центральними органами влади, оскільки вони володіють необхідними для цього інструментами;

принцип фінансового вирівнювання: забезпечення міжбюджетного вирівнювання серед краще та гірше забезпеченими адміністративно-територіальними одиницями має проводитися на центральному рівні;

принцип національних бажаних благ: надання благ, які є важливими з позиції підтримки національних інтересів або виробництво яких характеризується просторовими зовнішніми ефектами, може стимулюватися центральними органами влади за рахунок надання цільових трансфертів на їх виробництво.

Умови формування місцевих бюджетів повинні створювати зацікавленість органів місцевого самоврядування у збільшенні доходів і ефективному використанні бюджетних коштів. Однак, аналіз місцевих бюджетів України свідчить про те, що існуючі підходи до їх формування не створюють для місцевих органів влади економічних стимулів до розвитку своїх регіонів, розширення власної податкової бази та до ефективного використання бюджетних коштів. Спостерігається тенденція до зростання залежності місцевих бюджетів від централізованих рішень. Забезпечення ефективності управління бюджетними ресурсами суттєво ускладнене наявністю проблем у самій структурі місцевих бюджетів, а також їх вертикальною та горизонтальною розбалансованістю. В системі органів місцевого самоврядування розподіл функціональних і витратних повноважень здійснюється без обліку принципу фінансових можливостей цих органів. За бюджетами сіл, їх об'єднаннями, селищами, містами районного значення закріплено однаковий перелік функціональних і витратних повноважень. Але в Україні є такі сільські бюджети, де питома вага витрат на управління перевищує 80%, а це, у свою чергу, свідчить про відсутність у них джерел фінансування видатків розвитку територій. Саме цим пояснюється той факт, що частина повноважень ОМС деяких сіл, селищ, міст районного значення фактично фінансується з районних бюджетів.

Як і раніше, органи місцевого самоврядування і досі не мають дієвих інструментів для збільшення

податкових надходжень до місцевих бюджетів. Вони й надалі залишаються позбавленими впливу на базу оподаткування, ставки, правила адміністрування податків, які визначаються на центральному рівні. Так, наприклад, дестимулюючим чинником розширення власної податкової бази місцевих бюджетів є існуючий підхід до надання дотацій вирівнювання: податки, які враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів, включаються в систему вирівнювання без встановлення будь-яких обмежень відносно обсягів або питомої ваги податкових надходжень місцевих бюджетів, які можуть бути перераховані в державний бюджет. На жаль, відсутні також повноваження ОМС щодо мобілізації ресурсів, пов'язаних із детінізацією економіки, легалізацією заробітної плати.

Механізми фінансування шляхом передачі між бюджетами різних рівнів трансфертів видозмінено шляхом упровадження нової системи вирівнювання за закріпленими загальнодержавними податками (податком на прибуток і податком на доходи фізичних осіб) залежно від рівня надходжень на одного жителя. Решта платежів вирівнюванню не підлягають і залишаються в розпорядженні місцевих бюджетів. Це сприяє ресурсному забезпеченню місцевих бюджетів та стимулює ОМС до залучення додаткових надходжень і розширення бази оподаткування. Зміни в структурі міжбюджетних трансфертів для різних рівнів місцевих бюджетів передбачають ліквідацію всіх існуючих видів спеціалізованих трансфертів та впровадження замість них універсальних дотацій і субвенцій, а саме [1]:

- базова дотація;
- освітня субвенція;
- субвенція на підготовку робітничих кадрів;
- медична субвенція;
- субвенція на забезпечення медичних заходів окремих державних програм;
- реверсна дотація з місцевих бюджетів державному бюджету.

Введено довгострокові порядки використання коштів за субвенціями, а невикористані кошти за даним видом трансферту в кінці року не вилучаються до державного бюджету, а спрямовуються на оновлення матеріально-технічної бази відповідних закладів (освітніх, медичних). Активізується участь громади у прийнятті рішень щодо управління ресурсами місцевих бюджетів та покращуються механізми ОМС перед населенням (бюджетні документи як інструмент фінансового менеджменту, що допомагає громадянам одержати необхідні відомості про програми, послуги і стратегію ОМС).

Але незважаючи на всі перетворення бюджетної системи України, досі поточні видатки переважають над видатками розвитку. Це значно обмежує розвиток територій та підвищує залежність управлінських рішень ОМС від центральної влади, яка в більшості випадків у ручному режимі розподіляє фінансовий ресурс між конкретними територіальними

громадами. Включення основних видів фактичних витрат місцевих бюджетів до складу витрат, які враховуються при визначенні обсягів дотацій вирівнювання, не стимулюють місцеві органи влади до раціонального використання бюджетних коштів. У фінансуванні витрат з кожним роком все більш важливу роль відіграють трансферти з державного бюджету, за рахунок яких фінансується більш ніж половина витрат місцевих бюджетів (без бюджету м. Києва). Переважна частина трансфертів (45%) має цільове призначення.

Необхідною складовою фінансової децентралізації є створення фінансово спроможних і самодостатніх територіальних громад. Цей процес змінив підхід до фінансування розвитку територій в останні часи:

по-перше, відбувся перехід від політики фінансування задекларованих публічних послуг до фінансування фактично наданих послуг;

по-друге, оптимізовано перелік публічних послуг і способів їх фінансового забезпечення шляхом суттєвого розширення освітньої і медичної функцій ОМС;

по-третє, зазнало зрушень питання монополії на ринку надання публічних послуг з боку комунальних чи державних закладів та установ. Це створює умови для формування конкурентного середовища на ринку публічних послуг, поліпшує якість і своєчасність їх надання, приводить у відповідність співвідношення ціни і якості надання послуги.

Висновки і пропозиції. Фінансова децентралізація влади створила нові можливості для розвитку територій через нові підходи до фінансування й управління сферами життєдіяльності громад (освіта та охорона здоров'я), збільшення джерел наповнення місцевих бюджетів, розширення управлінських повноважень ОМС і можливостей щодо державно-приватного та міжмуніципального партнерства, збільшення обсягів підтримки реалізації проектів соціально-економічного та інфраструктурного розвитку територій (однойменні субвенції з державного бюджету, державного фонду регіонального розвитку). Але дискусійними залишаються питання взаємовідносин між такими рівнями як територіальна громада – район – область – держава, фінансування програм розвитку територій. Не розглядається питання економічної самодостатності територіальної громади, яке змогло б, за умови раціонального використання ресурсної бази, зміцнити її та покращити фінансовий стан. Отже, розвиток територіальної громади на локальному рівні можливий лише за умови формуванні правильної державної політики та політики органів місцевого самоврядування, побудованій на засадах фінансової децентралізації.

Література

1. **Бюджетний** Кодекс України № 2456- VI від 08 липня 2010 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
2. **Про засади** державної регіональної

політики : Закон України від 5 лютого 2015 року № 156-VIII // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.

3. **Про добровільне** об'єднання територіальних громад : Закон України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.

4. **Про внесення** змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 р. № 71-VIII // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19>.

5. **Про затвердження** Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.

6. **Зміни**, що вносяться до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1089 // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/1089-2017-n>.

7. **Про добровільне** об'єднання територіальних громад: Закон України № 157-VIII від 05.02.2015 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.

8. **Про затвердження** Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова КМУ № 214 від 08.04.2015 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF>.

9. **Об'єднання** громад // Децентралізація влади. URL: <http://decentralization.gov.ua/region>.

10. **World Bank** Decentralization in the transition economies: challenges and the road ahead, Poverty Reduction and Economic Management Unit, Europe and Central Asia. 2001. P. 3-11.

11. **Місцеве** самоврядування в умовах децентралізації повноважень : навч. посіб. [А.П. Лелеченко, О.І. Васильєва, В.С. Куйбіда, А.Ф. Ткачук]. Київ: Рада Європи, 2017. 110 с.

12. **Бикадорова Н. О.** Податкові доходи у фінансовій децентралізації місцевого самоврядування. *Економічні науки. Серія : Облік і фінанси*. 2010. Вип. 7(1). С. 74-83. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecnof_2010_7\(1\)_10.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecnof_2010_7(1)_10.pdf).

13. **Бикадорова Н.О.** Фінансова децентралізація місцевого самоврядування. *Економічний вісник Донбасу*. 2010. № 2(20). С. 145-151.

14. **Сало Т.В.** Децентралізація фінансової системи: стан та оцінка рівня в Україні. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 35. С. 324-330. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/efdu_2013_35_42.pdf.

15. **Хамініч С.Ю., Климова В.М.** Особливості фіскальної децентралізації в умовах розвитку національного господарства України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»*. 2011. №5. С.20-26.

16. **Усков І.В.** Децентралізація як основа становлення фінансово самостійних місцевих органів влади. *Бізнес Інформ. Серія «Регіональна економіка»*. 2012. Вип. 3. С. 107-110.

References

1. Biudzhetniy Kodeks Ukrainy [Budget Code of Ukraine]. (No. 2456-VI of July 08, 2010). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> [in Ukrainian].

2. Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky : Zakon Ukrainy vid 5 liutoho 2015 roku № 156-VIII [On the Principles of State Regional Policy: Law of Ukraine of February 5, 2015 No. 156-VIII]. *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/156-19> [in Ukrainian].

3. Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad : Zakon Ukrainy vid 5 liutoho 2015 roku № 157-VIII [On voluntary association of territorial communities: Law of Ukraine of February 5, 2015 No. 157-VIII]. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/157-19> [in Ukrainian].

4. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo podatkovoi reformy : Zakon Ukrainy vid 28.12.2014 r. № 71-VIII [On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Legislative Acts of Ukraine on Tax Reform: Law of Ukraine of December 28, 2014 No. 71-VIII]. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19> [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na period do 2020 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 6 serpnia 2014 r. № 385 [On Approving the State Regional Development Strategy for the Period up to 2020: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 6, 2014 No. 385]. *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> [in Ukrainian].

6. Zminy, shcho vnosiatsia do Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na period do 2020 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 hrudnia 2017 r. № 1089 [Amendments to the State Strategy for Regional Development for the Period up to 2020: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 20, 2017 No. 1089]. *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/1089-2017-n> [in Ukrainian].

7. Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad: Zakon Ukrainy № 157-VIII vid 05.02.2015 r. [On the voluntary association of territorial communities: Law of Ukraine No. 157-VIII of 05/02/2015]. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/157-19> [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia Metodyky formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad: Postanova KMU № 214 vid 08.04.2015 r. [On Approval of the Methodology of Forming Able Territorial Communities: CMU Resolution No. 214 of April 8, 2015]. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].

9. Obiednannia hromad [Uniting communities]. *Decentralization of power*. Retrieved from <http://decentralization.gov.ua/region> [in Ukrainian].

10. World Bank Decentralization in the transition economies: challenges and the road ahead, Poverty Reduction and Economic Management Unit, Europe and Central Asia. 2001. P. 3-11.

11. Lelechenko A.P., Vasylieva O.I., Kuibida V.S., Tkachuk A.F. (2017). Mistseve samovriadvannia v umovakh detsentralizatsii povnovazhen [Local self-government in the conditions of decentralization of powers]. Kyiv, Rada Yevropy [in Ukrainian].

12. Bykadorova N. O. (2010). Podatkovi dokhody u finansovii detsentralizatsii mistsevoho samovriaduvannia [Tax revenues in financial decentralization of local self-government]. *Ekonomichni nauky. Seriya: Oblik i finansy – Economic sciences. Series: Accounting and Finance*, Issue 7(1), pp. 74-83. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecnof_2010_7\(1\)_10.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecnof_2010_7(1)_10.pdf) [in Ukrainian].

13. Bykadorova. N.O. (2010). Finansova detsentralizatsiia mistsevoho samovriaduvannia [Financial decentralization of local self-government]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2(20), pp. 145-151 [in Ukrainian].

14. Salo T. V. (2013). Detsentralizatsiia finansovoi systemy: stan ta otsinka rivnia v Ukraini [Decentralization of the Financial System: State and Level Assessment in Ukraine]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Public administration efficiency*, Issue 35, pp. 324-330. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/jpdf/efdu_2013_35_42.pdf [in Ukrainian].

15. Khaminich S.Yu., Klymova V.M. (2011). Osoblyvosti fiskalnoi detsentralizatsii v umovakh rozvytku natsionalnoho hospodarstva Ukrainy [Features of fiscal decentralization in the conditions of development of national economy of Ukraine]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya «Ekonomika» – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Economy Series*, 5, pp. 20-26 [in Ukrainian].

16. Uskov Y.V. (2012). Detsentralyzatsiia kak osnova stanovlennia finansovo samostoiatelnykh mestnykh orhanov vlasty [Decentralization as a basis for becoming financially independent local authorities]. *Biznes Inform. Seriya «Rehionalna ekonomika» – Business Inform. Regional Economy Series*, Issue 3, pp. 107-110 [in Ukrainian].

Уманець Т. В. Стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів України на засадах фінансової децентралізації

Актуальність. У сучасних умовах інтеграції з країнами ЄС нормативно-правова база соціально-економічного розвитку регіонів України доповнюється з позицій сприяння децентралізації органів місцевого самоврядування (далі – ОМС) відповідно до європейських вимог реформування вітчизняної економіки. Основними причинами вдосконалення управління регіонами з урахуванням досвіду розвинених країн світу є: незадовільний рівень фінансового забезпечення регіонів України; неналежне розмежування адміністративно-територіальних повноважень; непродуктивний розподіл та перерозподіл доходів і видатків між державою і регіонами, недосконалість управління процесами формування та використання фінансових ресурсів на місцевому рівні. Все це практично унеможливує збалансований розвиток як регіонів України, так і територіальних громад – основного на сьогодні суб'єкта соціально-економічного прогресу відповідної території.

Мета та завдання. Визначення викликів і загроз стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів на засадах фінансової децентралізації.

Результати. У статті наводяться результати теоретичного і практичного дослідження за процесом стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів України на засадах фінансової децентралізації. Визна-

чено найбільш значимі проблеми соціально-економічного розвитку України. Розкрито роль державної регіональної політики при розв'язанні цих проблем. Обґрунтовано роль децентралізації як чинника регіонального розвитку. Розкрито суть поняття «децентралізація» та її видів, означено її основну місію. Наведено результати спостережень за процесами фінансової децентралізації органів місцевого самоврядування та територіальних громад. Виявлено позитивні зрушення та загрози щодо стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів на засадах фінансової децентралізації.

Висновки. Фінансова децентралізація влади створила нові можливості для розвитку територій через нові підходи до фінансування й управління сферами життєдіяльності громад (освіта та охорона здоров'я), збільшення джерел наповнення місцевих бюджетів, розширення управлінських повноважень ОМС і можливостей щодо державно-приватного та міжмуниципального партнерства, збільшення обсягів підтримки реалізації проектів соціально-економічного та інфраструктурного розвитку територій. Але дискусійними залишаються питання взаємовідносин між такими рівнями як територіальна громада – район – область – держава, фінансування програм розвитку територій. Не підлягають дослідженню питання економічної самодостатності територіальної громади, які змогли б, за умови раціонального використання ресурсної бази, зміцнити її та покращити фінансовий стан. Отже, розвиток територіальної громади на локальному рівні можливий лише за умови формуванні правильної державної політики та політики органів місцевого самоврядування, побудованій на засадах фінансової децентралізації.

Ключові слова: регіон, соціально-економічний розвиток, децентралізація, фінансова децентралізація, регіональна державна політика, бюджетна політика, місцеве самоврядування.

Уманец Т. В. Стимулирование социально-экономического развития регионов Украины на основах финансовой децентрализации

Актуальность. В современных условиях интеграции со странами ЕС нормативно-правовая база социально-экономического развития регионов Украины дополняется с позиций проведения децентрализации органов местного самоуправления в соответствии с европейскими требованиями реформирования отечественной экономики. Основными причинами усовершенствования управления регионами с учетом опыта развитых стран мира являются: неудовлетворительный уровень финансового обеспечения регионов Украины; ненадлежащее разграничение административно-территориальных полномочий; непроизводительное распределение и перераспределение доходов и расходов между государством и регионами; несовершенство управления процессами формирования и использования финансовых ресурсов на местном уровне. Все это делает практически невозможным сбалансированное развитие как регионов Украины, так и территориальных общин – основного на сегодняшний день субъекта

социально-экономического прогресса определенной территории.

Цель и задачи. Определение вызовов и угроз стимулирования социально-экономического развития регионов на основе финансовой децентрализации.

Результаты. В статье приводятся результаты теоретического и практического исследования процесса стимулирования социально-экономического развития регионов Украины на основе финансовой децентрализации. Определены наиболее значимые проблемы социально-экономического развития Украины. Раскрыта роль государственной региональной политики при решении этих проблем. Обоснована роль децентрализации как фактора регионального развития. Раскрыта сущность понятия «децентрализация» и ее видов, обозначена ее миссия. Приведены результаты наблюдений за процессами финансовой децентрализации органов местного самоуправления и территориальных общин. Выявлены положительные изменения и угрозы относительно стимулирования социально-экономического развития регионов на основе финансовой децентрализации.

Выводы. Финансовая децентрализация власти создала новые возможности для развития территорий посредством новых подходов к финансированию и управлению сферами жизнедеятельности общин (образование и охрана здоровья), увеличения источников наполнения местных бюджетов, расширения управленческих полномочий органов местного самоуправления и возможностей относительно государственно-частного и межмуниципального партнерства, увеличения объемов поддержки реализации проектов социально-экономического и инфраструктурного развития территорий. Однако дискуссионными остаются вопросы взаимоотношений между такими уровнями как территориальная община – район – область – государство; финансирование программ развития территорий. Не рассматривается вопрос экономической самостоятельности территориальных общин, которое смогло бы, при условии рационального использования ресурсной базы, укрепить ее и улучшить финансовое положение. Следовательно, развитие территориальной общины на локальном уровне возможно только при условии формирования правильной государственной политики и политики органов местного самоуправления, построенной на основе финансовой децентрализации.

Ключевые слова: регион, социально-экономическое развитие, децентрализация, финансовая децентрализация, региональная государственная политика, бюджетная политика, местное самоуправление.

Umanets T. Stimulating the socio-economic development of the regions of Ukraine on the basis of financial decentralization

Relevance. In modern conditions of integration with the EU countries, the regulatory framework of the socio-

economic development of the regions of Ukraine is supplemented from the standpoint of decentralization of local authorities in accordance with European requirements for reforming the domestic economy. The main reasons for improving regional management, taking into account the experience of developed countries of the world, are: unsatisfactory level of financial support for the regions of Ukraine; improper delineation of administrative-territorial powers; unproductive distribution and redistribution of income and expenses between the state and regions; imperfect management of the processes of formation and use of financial resources at the local level. All this makes the balanced development of both the regions of Ukraine and territorial communities, the main subject of socio-economic progress of a certain territory, virtually impossible.

Goal and tasks. Identification of challenges and threats to stimulate the socio-economic development of regions on the basis of financial decentralization.

Results. The article presents the results of a theoretical and practical study of the process of stimulating the socio-economic development of the regions of Ukraine based on financial decentralization. The most significant problems of socio-economic development of Ukraine are identified. The role of state regional policy in solving these problems is revealed. The role of decentralization as a factor in regional development is substantiated. The essence of the concept of "decentralization" and its types is revealed, its mission is indicated. The results of observations of the processes of financial decentralization of local governments and territorial communities are presented. Positive changes and threats were identified regarding the stimulation of the socio-economic development of the regions based on financial decentralization.

Findings. The financial decentralization of power has created new opportunities for the development of territories through new approaches to financing and managing the areas of community life (education and health), increasing the sources of local budgets, expanding the managerial powers of local governments and opportunities for public-private and inter-municipal partnerships, increasing the volume of supporting the implementation of projects of socio-economic and infrastructural development of territories. However, the issues of relations between such levels as the territorial community – district – region – state; financing of territorial development programs. The issue of economic self-sufficiency of territorial communities is not considered, which could, provided the rational use of the resource base, strengthen it and improve the financial situation. Consequently, the development of a territorial community at the local level is possible only if the correct state policy and the policy of local authorities based on financial decentralization are formed.

Keywords: region, socio-economic development, decentralization, financial decentralization, regional state policy, budget policy, local government.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

В. В. Столярова,

доктор філософії в галузі економіки і фінансів,
ORCID 0000-0002-9483-5126,
e-mail: antoshka@ukr.net,

Т. В. Овчаренко,

ORCID 0000-0002-3980-6920,
e-mail: ovctv@ukr.net,

Інститут фізичної економіки ім. С.А. Подолінського, м. Київ,

Л. М. Калашнікова,

кандидат економічних наук, докторант,
ORCID 0000-0002-4219-585X,
e-mail: LKalash.Od@gmail.com,

Одеський інститут МАУП

СТАНОВЛЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ФЕДЕРАЛІЗМУ В УКРАЇНІ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ДОНБАСУ

Как это трудно лететь против ветра...

Как это трудно ещё раз повернуть...

Из песен Валерия Ободзинского

Актуальність теми, загальна характеристика та постановка проблеми, яка досліджується. Інституціональне забезпечення бюджетного федералізму в бюджетному унітаризмі нашої держави відбувається в межах практичної реалізації наступних нормативно-правових актів і документів.

По-перше, Концепції реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади, яка була схвалена (за підписом А. Яценюка) розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 303-р (тобто до початку громадсько-збройного конфлікту на територіях Луганської і Донецької областей) та Планом заходів щодо її реалізації, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 688-р (за підписом В. Гройсмана) [1, 2].

По-друге, положеннями бюджетно-фіскальної децентралізації відповідно до стратегічних індикаторів Стратегії сталого розвитку «України-2020», яка була схвалена згідно з указом Президента України П. Порошенка від 12 січня 2015 р. № 5/2015 (тобто вже після підписання Мінських угод щодо припинення громадсько-збройного конфлікту на територіях Луганської і Донецької областей, якими було намічено надати Українському Донбасу особливий правовий статус автономії) [3].

Зі 25-ти стратегічних індикаторів реалізації Стратегії сталого розвитку «України-2020», що розглядались як ключові показники оцінки ходу та результатів виконання 62-х реформ та програм, 17-й індикатор був визначений таким чином – **«питома вага місцевих бюджетів становитиме не менше**

65-ти відсотків у зведеному бюджеті держави» [3, с. 7].

Основними напрямками бюджетної політики на 2018-2020 рр., розроблених та схвалених Міністерством фінансів України у червні 2017 р., був визначений пріоритет на середньострокову перспективу в частині регулювання міжбюджетних відносин – **забезпечення самостійності місцевих бюджетів, зміцнення їх фінансової спроможності, підвищення прозорості та ефективності управління бюджетними коштами на місцевому рівні.**

Впровадження в життя цього пріоритету було намічено здійснити шляхом [4, с. 22]:

– **забезпечення позитивної динаміки показника, що характеризує частку доходів місцевих бюджетів у загальному обсязі доходів зведеного бюджету (значення показника не повинно бути меншим, ніж 20%);**

– **здійснення подальшої децентралізації та упорядкування бюджетних повноважень, а також сфери відповідальності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади в рамках проведення адміністративно-територіальної, бюджетної та інституційної реформи.**

Відомо, що частка доходів місцевих бюджетів у ВВП з урахуванням трансфертів складала найбільше значення у 1995 р. – 16,8%, а у 2014 р. – тільки 14,8%, а без врахування трансфертів з державного бюджету за період з 1993 по 2014 р. зменшилась практично у 2,5 раза – з 16 до 6,0% незважаючи на її збільшення на 2% у 1994 р. проти 12% у 1993 р.

Крім того, реально близько 90% видатків місцевих бюджетів України пов'язано із виконанням органами місцевого самоврядування делегованих і лише 10% – власних повноважень. Одночасно склалась ситуація, що у загальному фонді місцевих бюджетів переважають закріплені доходи над власними у співвідношенні 85% до 15%.

Минула практика застосування прямих бюджетних трансфертів привела в Україні до об'єктивного проявлення тенденцій наявного збільшення дотаційних областей. Так, якщо у 1996 р. тільки 11 адміністративних областей України були дотаційними, то вже у 1997-1998 рр. кількість дотаційних областей збільшилась до 22, тобто у 2 рази. А починаючи з 1999 р. всі 24 області України стали дотаційними.

Метою Концепції було визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад [1, с. 3].

В Концепції серед 9-ти проблем, які потребували ефективного та швидкого розв'язання, слід виділити 8-му – **«надмірна централізація повноважень органів виконавчої влади та фінансово-матеріальних ресурсів»**, а серед 11-ти принципів реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади – 8, 9, 10 та 11-й принципи:

- «правової, організаційної та **фінансової спроможності** місцевого самоврядування;
- **державної підтримки** місцевого самоврядування;
- **партнерства** між державою та місцевим самоврядуванням;
- **сталого розвитку територій»** [1, с. 3].

Реалізацію Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні передбачалось здійснити двома етапами: підготовчим у 2014 р. та заключним у 2015-2017 рр. з визначенням на законодавчому рівні умов належного фінансування органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади для надання населенню уніфікованих і стандартизованих публічних послуг.

Плани заходів (зі змінами) щодо реалізації Концепції затверджувались розпорядженнями Урядів України 18 червня 2014 р. № 591, 2 липня 2014 р. № 647, 17 вересня 2014 р. № 1008, 8 квітня 2015 р. № 349 та 22 вересня 2016 р. № 688р.

Виходячи з предмету і об'єкту аналітичного дослідження статті доцільно виділити такі заходи останнього розпорядження Уряду як розробка та внесення в установленому порядку на розгляд Кабі-

нету Міністрів України проектів нормативно-правових актів щодо:

- **затвердження в описовому та вартісному вигляді соціальних параметрів за кожним із делегованих державою органам місцевого самоврядування повноважень у розрахунку на середньостатистичну адміністративно-територіальну одиницю, визначивши мінімальне і максимальне значення таких нормативів з урахуванням обсягів фінансових ресурсів** (жовтень 2016);

- **внесення змін до нормативно-правових актів, що регламентують застосування галузевих нормативів і стандартів надання послуг** (грудень 2016).

В Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, яку було затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385, констатувалось, що події початку 2014 р. у південно-східних регіонах України стали наслідком прорахунків та недоліків, зокрема і в державній політиці регіонального розвитку [5, с. 43].

Саме тому, на першому етапі реалізації Стратегії (2014-2016 рр.) передбачалось насамперед **«створення нормативно-правових умов для вирішення проблемних питань соціально-економічного розвитку східних регіонів, зокрема Донецької та Луганської областей, шляхом розроблення та прийняття відповідної комплексної державної цільової програми»**.

На другому етапі реалізації Стратегії (2017-2020 рр.) передбачалось **«підвищення рівня фінансової забезпеченості місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування»** [5, с. 45].

Але нажаль наведені заходи, які були передбачені Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні та Державною стратегією регіонального розвитку на період 2020 року стосовно формування фінансової самодостатності кожного з трьох рівнів адміністративно-територіального устрою нашої держави (базового – громада, районного – адміністративні райони, регіонального – АР Крим, адміністративні області, м. Київ і Севастополь) й досі не виконані.

А саме вони повинні були сформувати підґрунтя для впровадження бюджетного федералізму в оптимальних пропорціях з бюджетним централізмом України як суверенної, незалежної та унітарної держави.

Крім того, слід особливо наголосити, що незважаючи на те, що головною метою Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року визначені **«розвиток та єдність, які орієнтовані на людину»** [5, с. 11], заходи практичної реалізації Стратегії порушують такий з основних її принципів як **«історична спадкоємність»** – врахування та збе-

реження позитивного досвіду розвитку регіонів нашої держави [5, с. 7].

До порушення принципу **історичної спадкоємності** слід віднести і своєчасне невиконання заходів та заходів «попередників», які були передбачені розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 березня 2013 р. № 208-р «Про затвердження плану заходів на 2013-2016 роки щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг» (за підписом М.Я. Азарова) [6]. Це розпорядження минулого Уряду України не було враховано новим Урядом вже в 2014 р., як при розробці Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади з Планом заходів щодо їх реалізації, так і при розробці Державної стратегії регіонального розвитку на період 2020 року та Планів заходів щодо їх впровадження у 2015-2017 рр. Насамперед стосовно своєчасного затвердження 15-ти державних стандартів соціальних послуг, якими визначено зміст, обсяг, норми, нормативи, умови та порядок надання соціальних послуг, показники якості їх надання.

Набутий у 2014-2016 рр. досвід провадження Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади вимагає продовження відповідних теоретичних обґрунтувань і вивчення та використання власного українського досвіду, а не тільки копіювання зарубіжного методом аналогій.

Так, українською економічною наукою доведено, що фінансова самостійність місцевих органів влади повинна бути регламентована наявною комунальною власністю на землю, ліси та інші природні ресурси, а також заходами щодо зміцнення доходної бази місцевих бюджетів та вдосконалення міжбюджетних відносин держави, адміністративної області, району, міста.

У зв'язку з цим, доцільно додатково узагальнити та переосмислити нормативно-правові та методичні рішення, які були визначені чинним законодавством України та пройшли практичну апробацію в ході реалізації українсько-шведського проекту розвитку місцевого самоврядування в м. Ірпінь Київської області.

Під час проведення державно-правового експерименту розвитку місцевого самоврядування в м. Ірпінь, селищах Буча, Ворзель, Гостомель, Коцюбинське Київської області (з 5 квітня 2001 р. по 5 квітня 2005 р.) матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування в Ірпінському регіоні були рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, позабюджетні цільові (у тому числі валютні) та інші кошти, земля, природні ресурси, що перебували у комунальній власності територіальних громад міста Ірпеня та селищ Буча, Ворзель, Гостомель, Коцюбинське, а також об'єкти їх спільної власності, що перебували в управлінні Ірпінської міської ради.

Крім того, в ході експерименту виділялися за цільовим призначенням кошти з обласного бюджету, а також кошти, які були одержані від асоціації органів місцевого самоврядування, інші джерела. Була передбачена можливість створення цільового позабюджетного фонду, порядок формування та використання коштів якого визначається відповідним положенням, затвердженим міською радою.

Статтею 21 «Особливості формування місцевих бюджетів» Законом України «Про державно-правовий експеримент розвитку місцевого самоврядування в місті Ірпіні, селищах Буча, Ворзель, Гостомель, Коцюбинське Київської області» від 5 квітня 2001 р. було передбачено, що:

– по-перше, фінансовою основою місцевого самоврядування в Ірпінському регіоні були бюджети міста Ірпеня та селищ Буча, Ворзель, Гостомель, Коцюбинське (місцеві бюджети);

– по-друге, доходи місцевих бюджетів формувалися за рахунок власних, визначених законом джерел, що знаходились відповідно на території міста та селищ, а також закріплених у встановленому законом порядку загальнодержавних податків, зборів та інших обов'язкових платежів;

– по-третє, для фінансування загально регіональних програм та заходів, утримання бюджетних установ і організацій, сфера діяльності яких поширювалася на територію усього регіону, а також для утворення резервного фонду бюджету міста, певна частина коштів з бюджетів селищ передавалася до бюджету міста (відповідно до нормативів, визначених міською радою за погодженням із селищними радами).

На період проведення експерименту до міського та селищних бюджетів зараховувалися в повному обсязі податки на доходи фізичних осіб, на промисли, що справлялися на відповідній території.

Особливості справляння податку на додану вартість на території проведення експерименту полягали в тому, що у разі забезпечення органами місцевого самоврядування Ірпінського регіону перевищення планових надходжень від цього податку до Державного бюджету України, 50% сум їх перевищення зараховувалися до місцевого бюджету. При цьому вони не включалися до розрахунків доходної бази місцевого бюджету в процесі фінансового вирівнювання.

Одним з провідних елементів формування місцевих фінансів, які передбачалися у ході проведення даного експерименту були доходи від місцевих позик і місцевих лотерей, які могли включатися до позабюджетних коштів так само, як і прибуток, одержаний від проведення громадських робіт на добровільних засадах, а також добровільні внески і пожертвування громадян, підприємств, установ і організацій.

Але в ході проведення експерименту не були вирішені проблеми формування комунальної влас-

ності та землекористування, не були визначені територіальні кордони експерименту та порядок формування і використання трансфертів з державного та обласного бюджетів, не була запроваджена передбачена законом норма щодо зарахування в місцевий бюджет 50% позапланових надходжень ПДВ з Ірпінського району та ін.

У той же час саме в положеннях цього державно-правового експерименту була закладена можливість мобілізації фінансових ресурсів на тому рівні місцевої влади, яка може забезпечити їх ефективне використання при наданні громадських (або публічних) послуг в соціальній сфері.

Крім того, підвищення фінансової самостійності місцевих органів влади на сучасному етапі повинно базуватися на врахуванні вітчизняного досвіду:

- діяльності Рад народного господарства (РНГ в 1957-1965 рр.) при переважно територіальному принципі керування українською економікою в межах Уккранднаргоспу;

- розробки Соціальних паспортів адміністративних областей при переважно галузевому принципі керування українською економікою в системі Держплану України;

- впровадження соціальних нормативів створення матеріальної бази об'єктів соціальної сфери, які були кращими за європейські стандарти (м. Славутич Київської області).

Відомо, що для розвитку депресивних територій Уряд України анонсував початок чергового етапу децентралізації влади у 2019-2021 рр. Очікується, що 2019 р. стане ключовим у питаннях формування базового рівня місцевого самоврядування: до кінця року більшість існуючих малочисельних місцевих рад можуть об'єднатися, а, отже, стати спроможними перебрати на себе більшість повноважень, належним чином використовувати ресурси і нести відповідальність за свої дії чи бездіяльність перед людьми та державою.

Завершуючи загальну характеристику проблеми, що досліджується – становлення бюджетного федералізму в Україні, можна констатувати що станом на 2019 р. делеговані органам місцевого самоврядування повноваження **неповністю забезпечуються фінансово-матеріальними ресурсами у зв'язку з відсутністю фінансових нормативів бюджетування відповідних публічних послуг та відповідальності за їх недотримання.**

У результаті відсутності також і соціальних стандартів надання публічних послуг обсяги фінансових розривів неможливо обґрунтувати, а бюджетний унітаризм розвитку депресивних регіонів до Луганської і Донецької областей практично не застосовується.

Досягненню миру на Українському Донбасі буде сприяти патріотично налаштована спільна розробка Регіональних стратегій розвитку окремо Луганської і Донецької областей (а також у цілому

обох областей для нової регіональної карти України згідно Угоди з ЄС) до 2027 та 2030 рр. на основі використання методологічних положень Концепції людського розвитку, оцінки стану досягнення Цілей Розвитку Тисячоліття на період до 2015 року та Цілей Сталого Розвитку на період до 2030 року.

Спільну розробку Регіональних стратегій областей Українського Донбасу та Планів заходів з їх реалізації на 2021-2023, 2024-2027 рр. та на 2028-2030 рр. спроможні здійснити міжнародні експерти – інтернаціоналісти, фахівці-ентузіасти з Луганської і Донецької земляцтв, дійсні члени Академії економічних наук України, що мешкають на територіях Луганської і Донецької областей, які підконтрольні та непідконтрольні загальнонаціональним органам влади України але в цьому питанні підтримуються українським народом та відповідними адміністраціями.

Таким чином, виходячи з викладеного, проблема аналітичного дослідження полягає у виявленні організаційно-методичних і фінансових передумов впровадження бюджетного федералізму в Українському Донбасі на основі аналізу місцевих бюджетів Луганської і Донецької областей «до» та «в умовах» громадсько-військового конфлікту.

Метою статті є розгляд сутності та змісту бюджетного федералізму в унітарній державі з кількісною оцінкою рівня і масштабів фінансової самодостатності Луганської і Донецької областей в контексті людського розвитку з обґрунтуванням рекомендацій і пропозицій щодо забезпечення їх доцентрованості в територіальній єдності з усіма регіонами України як суверенної, незалежної і унітарної держави.

Аналіз методологічних напрацювань з предмету і об'єкту статті. Сутність бюджетного федералізму розкривають його ідейно-теоретичні основи. Так вважає Н.І. Кропівцова, доцент кафедри фінансів Харківського державного університету харчування та торгівлі Міністерства освіти і науки України [7, с. 248].

Принципами бюджетного федералізму вона вважає, по-перше, розмежування між різними рівнями влади видатків та компетенції на їх здійснення; по-друге, розширення фіскальної автономії місцевої та регіональної влади і, по-третє, організація таких політичних відносин між різними рівнями влади, які забезпечують мирне вирішення конфліктів, що виникають між центральними і регіональними органами державної влади.

Н.І. Кропівцова розрізняє дві основні групи моделей бюджетного федералізму – децентралізовані і корпоративні. Перша модель характерна для США: значна фінансова автономія регіональних та місцевих влад, а центральна влада не займається фінансовим вирівнюванням, незважаючи на фіскальні дисбаланси в розвитку території.

Друга модель бюджетного федералізму характерна для більшості федеративних європейських

держав, зокрема для Німеччини та Австрії. При цьому центральна влада активно турбується про забезпечення єдиних стандартів громадських послуг у межах усієї території держави.

О.П. Кириленко, д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету МОН України запевняє, що в умовах бюджетного федералізму розподіл доходів і видатків бюджетної системи держави забезпечує економічну доцільність, політику, стабільність і соціальну справедливість [8, с. 263].

Метою бюджетного федералізму вона вважає також забезпечення самодостатності територіальних формувань, стимулювання власних зусиль громад до нарощування економічного потенціалу. Особливо підкреслюючи при цьому, що рух бюджетних ресурсів у напрямку від території до центру об'єднує регіони з різним фінансово-економічним потенціалом у єдиний державний організм і тим самим згруповує націю.

Розкриваючи поняття бюджетного федералізму, О.П. Кириленко наголошує, що його зміст передбачає самостійність органів місцевої влади у прийнятті рішень щодо якості і переліку місцевих послуг, у сфері оподаткування і розміщення ресурсів, в управлінні комунальним майном, у використанні альтернативних джерел доходів, тощо [5, с. 263].

В умовах України бюджетний федералізм на погляд Н.І. Кропивцової повинен передбачати здійснення фінансового вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів: приведення витрат бюджетів (за економічною і функціональною класифікаціями) у відповідність до гарантованого державою мінімального рівня соціальних послуг на одного мешканця, ліквідація значних диспропорцій у здійсненні бюджетних видатків у розрізі окремих територій [7, с. 251].

Метою фінансового вирівнювання О.П. Кириленко вважає наближення видатків місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу наявного населення до середнього рівня видатків, який склався по країні в цілому [8, с. 266].

Л.М. Калашнікова у своїй кандидатській дисертації «Формування регіональних фінансів» (2004 р.) вперше в Україні обґрунтувала необхідність та доцільність використання економічної категорії «регіональні фінанси» в системі Індексу регіонального людського розвитку як критерію оцінки ефективності державної регіональної політики. На основі використання структурно-відтворювального підходу до визначення регіональних фінансів на підставі структуризації загальнонаціональних, галузевих, територіальних і індивідуальних відтворювальних процесів вона визначила масштаби автономізації та ступені і глибини сумісності фінансових ресурсів держави і регіону.

Регіональні фінанси Л.М. Калашнікова визначила як таку частку загальнодержавних фінансів,

економічний кругообіг якої забезпечує органічну єдність натуральної і вартісної форми регіонального валового випуску кінцевої продукції та послуг при створенні валової доданої вартості регіону. Тобто, регіональні фінанси вона розглядає як результат взаємодії загальнонаціональних, галузевих, територіальних та індивідуальних відтворювальних процесів при формуванні ВВП та ВДВ регіону.

На її переконання формування регіональних фінансів повинно базуватись на такому розподілі видаткових повноважень між державним та місцевими бюджетами, які повинні бути адекватні структурі територіальних відтворювальних процесів, забезпечуючи завершеність їх економічного кругообігу [9, с. 3, 12].

Розвиваючи ідеї та положення структурно-відтворювального підходу до бюджетування людського розвитку в Україні, О.В. Шинкарьок, к.е.н., докторант вважає, що якщо пріоритетні завдання соціально-економічного розвитку областей, районів, міст, селищ і сіл будуть визначатися згідно Програм людського розвитку відповідного регіону, то тоді джерела формування місцевих фінансів повинні визначатися згідно видаткових повноважень місцевих органів влади в забезпеченості економічного кругообігу коштів, що задіяні у територіальних відтворювальних процесах.

У такому випадку показники фінансування людського розвитку регіону (на 100 тис. населення) будуть визначати суми видатків місцевих бюджетів на кожен складову територіальних відтворювальних процесів. Насамперед, на відтворення матеріальної бази соціальної сфери: житлово-комунального господарства, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту і соціального забезпечення, культури і мистецтва, засоби масової інформації, фізичної культури і спорту [10, с. 26].

О.В. Шинкарьок уперше в Україні визначила пропорції фінансового забезпечення видаткових повноважень різних рівнів міської влади в структурі територіальних відтворювальних процесів та порядок застосування гармонійних пропорцій «Золотого перетину» між бюджетним централізмом та бюджетним федералізмом в Україні, як унітарній державі з забезпеченням її суверенітету, незалежності та територіальної єдності [11, с. 139].

Вона розглядає бюджетний федералізм в унітарній державі як регламентацію таких масштабів фінансової самодостатності органів регіональної влади та місцевого самоврядування щодо оцінки і прогнозних розрахунків джерел і обсягів місцевих фінансів на основі бюджетно-фіскальної децентралізації за доходами, які визначені виходячи з видаткових повноважень органів влади різних рівнів державного управління в соціально-економічному розвитку територій. На її переконання видаткові повноваження мають відповідати обсягу надходжень органів регіональної влади і місцевого самоврядування, а бюджетний федералізм повинен базуватись,

як мінімум на фінансових нормативах бюджетної забезпеченості складових та в цілому Індексу регіонального людського розвитку [13, с. 231].

Виклад основного матеріалу статті.

1. Аналіз місцевих бюджетів Луганської та Донецької областей «до травня 2014 року» та в умовах громадсько-збройного конфлікту

Економіка Луганського регіону є найбільш постраждалою через громадсько-збройний конфлікт на Донбасі (табл. 1). За підсумками виконання об-

ласних бюджетів за 2016 р. Луганщина опинилася на **останньому** місці в Україні і власні доходи місцевих бюджетів склали 2,5 млрд грн. При тому, в жодному регіоні України, окрім Луганщини, не зафіксовано регресу в порівнянні з 2014 р. У 2017 р доходи місцевого бюджету скоротилися на **36%**, а у 2018 р ця негативна тенденція продовжилася.

В області є проблеми з освоєнням тих грошей, які перераховуються на розвиток регіону з державного бюджету

Таблиця 1

Показники соціально-економічного розвитку Луганської області у 2013 р. у рейтинговій оцінці з показниками України

Показник	2013 р.	Показник по Україні	Місце в рейтингу
1. Чисельність населення	2,2 млн осіб	45,5 млн осіб	7 місце (4,9%)
2. Індекс промислової продукції	91,1%	95,7%	26 місце
3. Індекс будівельної продукції	90,4%	88,9%	15 місце
4. Індекс роздрібною торгівлі	108,9%	109,5%	19 місце
5. Індекс с/г виробництва	102,5%	113,7%	23 місце
6. Індекс номінальної заробітної плати	108,0%	107,9%	13 місце
7. Індекс реальної заробітної плати	107,6%	108,2%	22 місце
8. Експорт товарів	2,0 млрд дол.	63,3 млрд дол.	5 місце (5,6%)
9. Імпорт товарів	2,3 млрд дол.	77,0 млрд дол.	9 місце (2,4%)
10. Капітальні інвестиції	8,4 млрд грн	247,9 млрд грн.	6 місце (4,5%)
11. Рівень безробіття населення	6,7%	7,7%	23 місце

Необхідно підкреслити, що платниками податків на території Луганської області у 2013 р. до бюджетів усіх рівнів сплачено **11,1 млрд грн** податків, зборів та інших платежів (державний бюджет – 6,6 млрд грн, місцеві бюджети – 4,5 млрд грн).

При цьому, **видатки склали 23,2 млрд грн**, у тому числі на утримання установ та закладів, які фінансуються за рахунок коштів:

– державного бюджету (правоохоронні органи, суди, прокуратура, армія, вищі навчальні заклади, місцеві органи виконавчої влади, галузеві цільові програми тощо) – **8,7 млрд грн**;

– місцевих бюджетів (заклади освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту населення, місцеві програми тощо) – **9,4 млрд грн**;

– дотація Пенсійному фонду – **5,1 млрд грн**.

По загальному фонду бюджету **рівень самоодатності Луганської області у 2013 р. склав ще нижчий рівень – 44,1%**. За даними Міністерства фінансів України це був **найнижчий показник за останні 4 роки** (2009 р. – 35,8%, 2010 р. – 45,1, 2011 р. – 53,3, 2012 р. – 47,2%).

Крім того виконання показників доходів, за тверджених місцевими радами, не забезпечувалось.

У порівнянні з фактом 2013 р. плановий обсяг трансфертів загального фонду на 2014 р. для області збільшився на **164,9 млн грн** або на **3,5%** і склав **4 931,5 млн грн**, за 4 місяці 2014 р. із загаль-

ного фонду Державного бюджету було перераховано трансфертів на **12,7% більше** проти відповідного періоду минулого року.

Обсяг державної підтримки регіонального розвитку Луганської області склав за 2011-2013 рр. 597,4 млн грн. У 2013 р. згідно з рішеннями Уряду України до області було спрямовано:

– державні капітальні видатки у сумі **30,2 млн грн**;

– субвенцію на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій – **139,0 млн грн (15,3%** загальнодержавного обсягу);

– кошти фонду регіонального розвитку – **16,4 млн грн**.

Необхідно підкреслити про те, що відбувалося зростання видатків по всіх основних галузях соціально-культурної сфери, зокрема по:

– освіті – на **5,5% (по Україні на 5,1%)**;

– охороні здоров'я – на **7,2% (по Україні на 5,9%)**.

Місцевою владою активно використовувався механізм залучення коротких та середньострокових позик за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку, але заборгованість за щорічно наданими позиками збільшувалась і у 2013 р. склала **496,7 млн грн**.

Отже можна констатувати наступне:

Луганська область ще до початку громадського збройного конфлікту у травні 2014 р. про-

тягом кількох років вже була дотаційним регіоном з рівнем самодостатності у 2013 р. 47,8%.

Заплановані місцевими органами влади показники по доходах не виконувались, рівень доходів щорічно зменшувався.

Показники збільшення видатків місцевих бюджетів області були більшими за середні по Україні.

Обсяг міжбюджетних трансфертів щорічно збільшувався, при цьому за рішенням Уряду до області спрямовувались додаткові цільові кошти.

Активно використовується механізм взяття позик, у тому числі середньострокових, по яких накопичувалась заборгованість.

Тобто місцеві органи влади Луганської області не вживали дієвих заходів до нарощування фінансової спроможності та недопущення зростання боргових зобов'язань.

Економіка Донецької області також зазнала значного негативного впливу через громадсько-збройний конфлікт на Українському Донбасі, хоча з початку бойових дій прямого регресу не відбулося (табл. 2).

Таблиця 2

Показники соціально-економічного розвитку Донецької області у 2013 р. у рейтинговій оцінці з показниками України

Показник	2013 р.	Показник по Україні	Місце в рейтингу
1. Чисельність населення	4,4 млн осіб	45,5 млн осіб	1 місце (9,6%)
2. Індекс промислової продукції	93,6%	95,7%	23 місце
3. Індекс будівельної продукції	77,3%	88,9%	26 місце
4. Індекс роздрібної торгівлі	108,5%	109,5%	23 місце
5. Індекс с/г виробництва	105,5%	113,7%	14 місце
6. Індекс номінальної заробітної плати	107,4%	107,9%	18 місце
7. Індекс реальної заробітної плати	106,3%	108,2%	26 місце
8. Експорт товарів	12,4 млрд дол.	63,3 млрд дол.	1 місце (19,6%)
9. Імпорт товарів	4,1 млрд дол.	77,0 млрд дол.	4 місце (5,3%)
10. Капітальні інвестиції	26,9 млрд грн	247,9 млрд грн.	2 місце (10,9%)
11. Рівень безробіття населення	8,2%	7,7%	14 місце

Платниками податків на території Донецької області у 2013 р. до бюджетів усіх рівнів сплачено 20,5 млрд грн податків, зборів та інших платежів (держбюджет – 8,0 млрд грн, місцеві бюджети – 12,5 млрд грн).

При цьому, видатки склали 46,0 млрд грн, в тому числі на утримання установ та закладів, які фінансуються за рахунок коштів:

– державного бюджету (правоохоронні органи, суди, прокуратура, армія, вищі навчальні заклади, місцеві органи виконавчої влади, галузеві цільові програми тощо) – 17,2 млрд грн;

– місцевих бюджетів (зклади освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту населення, місцеві програми тощо) – 20,4 млрд грн;

– дотація Пенсійному фонду – 8,4 млрд грн.

По загальному фонду бюджету рівень самодостатності Донецької області у 2013 р. склався ще нижче ніж у Луганській області – 39,8%.

Слід зазначити, що у 2013 р. рівень самодостатності регіону був найнижчим за попередні 5 років (2009 р. – 45,8%, 2010 р. – 51,5, 2011 р. – 54,0, 2012 р. – 50,4%).

Слід визнати також, що не забезпечувалося виконання показників доходів, затверджених місцевими радами.

У порівнянні з фактом 2013 р. плановий обсяг трансфертів загального фонду на 2014 р. для області збільшився на 5,7% і склав 8 509,6 млн грн. За 4 місяці 2014 р. із загального фонду Державного

бюджету перераховано коштів на 17,5% більше проти відповідного періоду минулого року.

Обсяг державної підтримки регіонального розвитку Донецької області склав за 2011-2013 рр. 2,3 млрд грн (у тому числі за рахунок державних капітальних видатків – 460,8 млн грн, субвенцій на соціально-економічний розвиток – 1 700,8 млн грн, фонду регіонального розвитку – 135,1 млн грн).

У 2013 р. для проведення робіт з будівництва, капітального ремонту, реконструкції, реставрації об'єктів соціальної та іншої інфраструктури у Донецькій області, згідно з рішеннями Уряду України було спрямовано:

– державні капітальні видатки у сумі 242,9 млн грн;

– субвенцію на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій – 329,7 млн грн (третина загальнодержавного обсягу);

– кошти фонду регіонального розвитку – 45,1 млн грн.

Видатки місцевих бюджетів Донецької області щорічно збільшувалися області (за 5 років на 7,7 млрд грн, або у 1,8 раза).

У 2013 р. порівняно із 2012 р. зростання відбулося по всім основним галузям соціально-культурної сфери, зокрема по:

– освіті – на 190,2 млн грн, або на 3,7% (по Україні на 5,1%);

– охороні здоров'я – на 257,5 млн грн, або на 6,0% (по Україні на 5,9%).

Місцевою владою Донецької області як і Луганської активно залучався механізм залучення коротких та середньострокових позик за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку. При цьому заборгованість за позиками, наданими щорічно збільшувалась і у 2013 році склала 630,5 млн грн).

Отже можна констатувати наступне:

Донецька область ще до початку громадсько-збройного конфлікту у травні 2014 р. протягом кількох років вже була дотаційним регіоном з рівнем самодостатності у 2013 р. 44,6%.

Заплановані місцевими органи влади показники по доходах не виконувались, рівень доходів щорічно зменшувався.

Обсяг видатків місцевих бюджетів області щорічно збільшувався до 2014 р. без збалансування з власними надходженнями місцевих бюджетів.

Обсяг міжбюджетних трансфертів щорічно збільшувався, при цьому за рішенням Уряду до області спрямовувались додаткові цільові кошти.

Активно використовується механізм взяття позик, у тому числі середньострокових, по яких накопичувалась заборгованість.

Таким чином, дії місцевої влади в Донецькій області, як і в Луганській не були спрямовані на нарощування фінансової спроможності та залучення додаткових ресурсів до бюджетів області та погашення боргових зобов'язань.

2. Аналіз перебігу процесів децентралізації на території Луганської та Донецької областей та їх впливу на місцеві бюджети регіонів

Перспективний план формування територій громад Луганської області було затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2015 р. № 833 з уточненням в редакції розпоряд-

ження Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 р. № 363-р.

Створення Об'єднаних територіальних громад (ОТГ) як базового рівня адміністративно-територіального устрою нашої держави націлено на принципову зміну пропорцій видатків та доходів місцевих бюджетів завдяки визначенню їх об'єктивних повноважень в соціальному розвитку та створення власних «точок економічного зростання», а не шляхом, наприклад розпродажу земельних ресурсів, які знаходились за межами сільських, селищних і міських рад та передачі у власність ОТГ після їх об'єднання.

Робочою гіпотезою статті якраз і стали методологічні положення Концепції людського розвитку, використання яких, на наш погляд, дозволить регламентувати видаткові повноваження ОТГ, органів місцевого самоврядування та виконавчих органів обласної і районної влади, виходячи із середніх значень доходів і видатків даної місцевості, а не по території України в цілому. При такому підході регламентація середніх значень соціальних стандартів і галузевих нормативів повинна відбуватися в межах min/max значень обсягів місцевих фінансових ресурсів.

Усього, згідно з затвердженим урядом Перспективним планом, в Луганській області має бути створено 24 Об'єднаних територіальних громад (ОТГ). У 2018 та 2019 рр. на прямих взаємовідносинах з державним бюджетом працювали 8 ОТГ, з них одна Біловодська ОТГ, створена в межах всього адміністративного району.

На 30 червня 2019 р. рішенням ЦВК було призначено проведення перших виборів ще у 8 Об'єднаних територіальних громадах області

Тільки один бюджет Привільської сільської ОТГ у 2019 р. має реверсну дотацію. Троїцька селищна ОТГ не має ані базової, ані реверсної дотації, всі інші Об'єднані територіальні громади Луганської області (шість ОТГ) отримують базову дотацію з державного бюджету (табл. 3).

Таблиця 3

Фінансові передумови бюджетів ОТГ Луганської області, тис. грн

Бюджети ОТГ	Базова дотація	Реверсна дотація
Бюджет ОТГ смт. Білокуракине	8 431,9	
Бюджет ОТГ смт. Новопокров	5 158,7	
Бюджет ОТГ с. Чмирівка	8 726,0	
Бюджет ОТГ смт. Троїцьке	0,0	
Бюджет ОТГ смт. Біловодськ	76 185,8	
Бюджет ОТГ смт. Красноріченське	7 894,8	
Бюджет ОТГ с. Привілля		538,5
Бюджет ОТГ смт. Нижня Дуванка	763,3	
Бюджет ОТГ смт. Лозно-Олександрівка	1 900,9	

Найвищий рівень дотаційності у Біловодській громаді, у якій обсяг базової дотації у загальній сумі доходів становить 38,8%. Реформа децентралізації в Луганській області відбулася на 49%, тому не можна

наразі говорити про успішну фінансову децентралізацію в масштабах всієї області, однак у тих небагатьох ОТГ (в аграрній частині регіону), які були створені, вже є позитивні зрушення.

За підсумками 2018 р. *надходження власних доходів на одного мешканця* по всіх ОТГ області **збільшилися** на 917,1 грн (+88,4%) та склали 1 954,5 грн (у тому числі: по ОТГ, утворених у 2015-2016 рр. цей показник зріс на 18,9% та становить 2 308,9 грн, а по п'яти утворених у 2017 р. – у 2,9 раза і становить 1 786,3 грн).

Саме за рахунок бюджетів ОТГ у 2018 р. по Луганській області забезпечений найвищий темп приросту **плати за землю** серед областей України (**16,1%**).

Разом з тим у структурі доходів бюджетів ОТГ переважають державні дотації та субвенції, а не власні доходи об'єднаних громад.

Доцільно відмітити, що зростання бюджетів **не гарантує підвищення ефективності розподілу** цих коштів. При цьому, дуже важливим стає **аналіз структури витрат: співвідношення витрат споживання та витрат розвитку**.

Витрати бюджетів розвитку мають спрямовуватись на проекти соціально-економічного розвитку, інвестиційні програми, будівництво: **«Іншими словами – все те, що забезпечує сталий розвиток і спроможність громад»**.

Однак за даними казначейських звітів за 2018 р. на практиці переважна більшість витрат бюджету розвитку здійснюється *за рахунок передачі коштів із загального фонду до спеціального*, що не є реальною інвестицією в майбутню самодостатність ОТГ.

Середній розмір капітальних видатків на одного жителя (без урахування власних надходжень бюджетних установ) по всіх ОТГ області – 1 276,4 грн найбільший у Біловодській ОТГ – 2 425,5 грн, найменший у Красноріченській ОТГ – 265,2 грн).

Питома вага видатків (без урахування трансфертів) на утримання новостворених апаратів управління відрізняється у різних громадах – від **51,7%** у Чмирівській ОТГ до **18,2%** у Троїцькій ОТГ.

Перспективний план формування громад Донецької області затверджений розпорядженням Кабміну **від 8 вересня 2015 р. № 1029-р** і охоплює 100% підконтрольної українській владі території регіону.

Згідно з затвердженим урядом Перспективним планом на Донеччині має бути створено **45 ОТГ**. Протягом 2015-2018 рр. у Донецькій області було створено 17 Об'єднаних територіальних громад, дев'ять з яких уже повноцінно функціонують на прямих міжбюджетних відносинах з державним бюджетом: **8 ОТГ** після проведення перших виборів, **одна ОТГ** створилася навколо міста обласного значення без проведення виборів шляхом приєднання територій. Ще сім створених ОТГ чекають на проведення перших виборів.

У 2019 р. **5 бюджетів ОТГ** збалансовані з **реверсною** дотацією, **4 ОТГ** отримують **базову** дотацію з державного бюджету (табл. 4).

Таблиця 4

Фінансові передумови бюджетів ОТГ Донецької області, тис. грн

Бюджети ОТГ	Базова дотація	Реверсна дотація
Бюджет ОТГ с. Шахівське		643,7
Бюджет ОТГ смт. Черкаське	17 868,5	
Бюджет ОТГ м. Миколаївка		2 251,7
Бюджет ОТГ м. Соледар		11 104,0
Бюджет ОТГ с. Іллінівка		3 472,4
Бюджет ОТГ м. Сіверськ	15 575,4	
Бюджет ОТГ с. Званівка	1 096,5	
Бюджет ОТГ с. Андріївка		165,2
Бюджет ОТГ смт. Олександрівка	6 734,8	

Громади, які перші пішли на об'єднання, зуміли зберегти всю інфраструктуру, а також розпочати роботу над відкриттям нових об'єктів. Наприклад, Шахівська та Андріївська громади – серед найзаможніших не тільки в Донецькій області, а й в Україні.

У Донецькій області до загального фонду місцевих бюджетів регіону в 2018 р. надійшло 11 млрд 35,3 млн грн (без урахування міжбюджетних трансфертів), що на **28,4%** більше, ніж у 2017 р.

За підсумками 2018 р. середній показник надходжень власних доходів на одного мешканця по 9-ти ОТГ області збільшився на 686,9 грн (+22,0%) та склав 3 802,3 грн (у тому числі: по 6-ти ОТГ, утворених у 2015-2016 рр. цей показник зріс на **17,1%** та

становить 3 977,1 грн, а по трьох утворених у 2017 р. – у **2,2 раза** і становить 2 610,4 грн).

Податок на доходи фізичних осіб залишається основним бюджетоутворюючим джерелом місцевих бюджетів області – **68%** (в 2017 р. – 68,6%). Надходження цього податку склали 7 млрд 504,7 млн грн, що на 1 млрд 606,7 млн грн або на **27,2%** більше, ніж за минулий рік.

Але, **зростання бюджетів ОТГ в Донецькій області, як і зростання бюджетів ОТГ в Луганській області не гарантує ефективного розподілу** цих коштів. Тобто так само важливо *аналізувати структуру витрат: співвідношення витрат споживання та витрат розвитку*.

Витрати бюджетів розвитку мають спрямовуватись на проекти соціально-економічного розвитку,

інвестиційні програми, будівництво. Однак за даними казначейських звітів за 2018 р. на практиці переважна більшість витрат бюджету розвитку по ОТГ Донецької області здійснюється *за рахунок передачі коштів із загального фонду до спеціального*, що не є реальною інвестицією в майбутню самодостатність ОТГ.

Розмір капітальних видатків на одного жителя (без урахування власних надходжень бюджетних установ) по ОТГ області коливається від найвищого по Шахівській ОТГ – **6,8 тис. грн** на мешканця до найнижчого – **0,3 тис. грн** у Сіверській ОТГ. Середній розмір капітальних видатків на одного мешканця (без урахування власних надходжень бюджетних установ) по 9-ти ОТГ області склав 2 759,9 грн.

Питома вага видатків (без урахування трансфертів) на утримання новостворених апаратів управління відрізняється у різних громадах – від **42,9%** у Сіверській ОТГ до **17,8%** у Миколаївській ОТГ.

У 2018 р. до загального фонду місцевих бюджетів області надійшло майже **12,8 млрд грн міжбюджетних трансфертів** з державного бюджету.

Традиційно у структурі трансфертів з державного бюджету значну частку займають субвенції з соціального захисту населення (44,9%), а також медична (25,0%) і освітня (17,1%) субвенції.

Враховуючи зазначене можна констатувати наступне:

1. Процес децентралізації в Луганській та Донецькій областях проходить в складних політико-економічних умовах у контексті громадсько-збройного конфлікту на Донбасі.

2. Незважаючи на загальне скорочення обсягів місцевих бюджетів в Луганській області та доволі незначне їх зростання у Донецькій області, **бюджети ОТГ значно збільшилися**.

3. Збільшення обсягів бюджетів ОТГ в обох областях відбувається у першу чергу за **рахунок державних субвенцій і дотацій**, а також збільшення частки податків (60% ПДФО), які тепер залишаються на місцях.

4. Збільшення доходів супроводжується пропорційним збільшенням витрат, у яких витрати, націлені, або спрямовані на фінансування проектів розвитку, складають найменшу частину.

Висновки та рекомендації. В загальній частині Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року визначені три складові частини інтегрованого підходу до її формування і реалізації: секторальний (галузевий), територіальний (просторовий) та управлінський (методологічно єдиних підходів до політики розвитку, створення єдиної системи стратегічного планування та прогнозування розвитку, оптимізації системи територіальної організації влади). В Державній стратегії регіонального розвитку визначено, що формування ефективного і прозорого механізму фінансового забезпечення розвитку регіонів потребує врахування специфіки кожного з них.

Поглиблений аналіз стану місцевих бюджетів Луганської та Донецької областей за 2012 р. – 4 місяці 2014 р. показав, що ще до початку громадсько-збройного конфлікту у травні 2014 р. обидва регіони були глибоко дотаційними з рівнем самодостатності на початок 2014 р. **менше 45% з негативною динамікою по роках (2009-2013 рр.)**.

Заплановані місцевими органами влади показники по доходах систематично **не виконувались**, рівень доходів щорічно **зменшувався** у той час як видатки місцевих бюджетів щорічно **зростали**. Міжбюджетні трансферти складали більше половини регіональних надходжень і щорічно відбувалося збільшення їх обсягів.

Крім того, **урядом цілеспрямовано приймалися рішення** на користь регіонів, за якими з державного бюджету додатково надавалися цільові трансферти, у т.ч. субвенція на соціально-економічний розвиток (у 2013 р. третина всіх коштів цієї субвенції була спрямована до місцевих бюджетів Донецької області, більше 15% – до Луганської) та за цільовим призначенням спрямовувалися кошти Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР).

Надавалися додаткові дотації на погашення заборгованості по зарплаті працівників бюджетних установ та вугільної галузі.

У таких превентивних умовах місцеві органи влади витрачали бюджетні кошти, розуміючи, що дадуть ще та не вживали дієвих заходів щодо збільшення податкоспроможності територій, змінення фінансової спроможності місцевих бюджетів, залучення додаткових фінансових ресурсів, погашення боргових зобов'язань та недопущення їх зростання, або залучення інвестицій та грантових коштів.

Процес децентралізації в Луганській та Донецькій областях проходить дуже просто – в умовах тривалого громадсько-збройного конфлікту, до якого додаються складні політико-економічні умови і зачасту пряме небажання місцевих адміністрацій втратити важелі контролю над місцевими радами, які після об'єднання стають фінансово незалежними від волі чиновників районного та обласного рівня.

На початок п'ятого року реформи децентралізації в цілому **рівень дотаційності** регіонів **залишається дуже високим** (Луганщина за підсумками 2018 р. *займає останнє місце* у рейтингу областей України з податкоспроможності).

Однак на тлі всіх місцевих бюджетів Луганської та Донецької областей спостерігається **пожвавлення** економічної активності на рівні створених в областях ОТГ – **бюджети ОТГ значно збільшилися**, незважаючи на зменшення загальних обсягів всіх місцевих бюджетів в Луганській області та дуже незначне їх зростання у Донецькій області.

Проте, у структурі доходів бюджетів ОТГ обох областей на сьогодні **переважають державні** дотації та субвенції, а не їхні власні доходи.

Переважна частина витрат спрямовується на утримання бюджетних установ та видатки, які не

пов'язані із забезпеченням сталого розвитку, а основним джерелом наповнення бюджету розвитку (окрім державних трансфертів) є передача коштів із загального фонду місцевих бюджетів до спеціального.

Отримавши нові повноваження і ресурси, прямі субвенції на здійснення інфраструктурних проєктів, більшість ОТГ мають складнощі адміністрування цих ресурсів, їм бракує досвіду для підготовки тендерної документації, належної звітності по освоєнню проєктів.

Отже, наявний інструментарій бюджетної політики органів місцевого самоврядування в Луганській та Донецькій областях на сьогодні не забезпечує можливостей щодо оперативного управління бюджетними коштами та зростання спроможності у короткостроковій та середньостроковій перспективі, бюджетного планування, розрахунку реальних обсягів та вартості публічних послуг, отримання вільного доступу до позикових капіталів навіть по ОТГ, які сьогодні виглядають набагато успішнішими за тих, що не об'єдналися та не набули нових повноважень.

Таким чином, щоб стати ефективними і конкурентними, об'єднаним громадам необхідно набути навичок та вмій не тільки більш ефективно використовувати кошти, перерозподілені на місцевий рівень, а й залучати додаткові кошти від донорів, агентств, Державного фонду регіонального розвитку, розробляти нові конкурентні проєкти.

Об'єктивно необхідною та цілеспрямованою стає побудова **власної моделі ефективної фінансової діяльності**, притаманної саме конкретній Об'єднаній територіальній громаді (ОТГ).

Приймаючи ключові рішення, Ради ОТГ мають бути свідомими того, що така державна підтримка, яка існує зараз, це тимчасова стимулююча міра, завдяки якій вони мають закласти фундамент майбутньої фінансової спроможності. Тож чи закладають, чи проїдають? Це питання має бути ключовим для кожної з ОТГ.

На стадії прийняття управлінських рішень щодо проєктів розвитку місцеві ради мають більше орієнтуватися на розробку самоокупних проєктів (**розробити стратегію залучення інвестицій** та відповідний план роботи з державними, донорськими та приватними інвестиційними ресурсами). Планування та залучення соціальних проєктів потрібно узгоджувати із громадськістю та активно залучати мешканців, враховувати волевиявлення громадян.

Ризики переміщення корупції в Об'єднані територіальні громади, які наразі на тлі невирішеності питань земельної та адміністративної реформ існують практично в кожній ОТГ, можуть бути нівельовані за допомогою **формування прозорих механізмів фінансового управління** (наприклад, удосконалення системи земельних аукціонів, електронної системи закупівель, впровадження системи безконтактних адміністративних послуг, де виключається

прямий контакт між споживачем адміністративної послуги і чиновником).

Враховуючи зазначене, Програма ООН з відновлення та розбудови миру розпочала роботу над створенням **Консолідованої моделі ефективної фінансової діяльності органів самоврядування**, яка включатиме покрокову, обґрунтовану методіку, підкріплену прикладами кращих практичних рішень із запровадження та проведення оптимальної дохідної політики, залучення додаткових коштів для можливого розвитку, ефективної видаткової політики, запровадження прозорості і підзвітної системи управління фінансами та комунальними майном.

Модель буде враховувати специфіку місцевих бюджетів Луганської та Донецької областей та апробована у трьох відібраних Об'єднаних територіальних громадах Українського Донбасу.

Передача таких рекомендацій громадам в якості практичного посібника дозволить на рівні самоврядування використовувати і розвивати методи та інструменти активізації громади, механізми успішних історій, демократії участі, передбачати можливість використання бюджетів громад для підтримки інфраструктурних проєктів і культурних ініціатив, спрямованих на соціокультурний розвиток громад, підвищувати якість послуг для зниження ризиків децентралізації влади в Україні.

Але для впровадження бюджетного федералізму в Українському Донбасі, як основи забезпечення особливого правового та фінансового статусу Луганської і Донецької областей згідно Мінських Угод 2014 року щодо припинення громадсько-військового конфлікту між загальнонаціональними і регіональними органами влади, відсутні відповідні не тільки фінансові передумови, а й вихідні організаційно-методичні рішення.

Необхідно і надалі науково і експериментально-розрахунково відпрацьовувати пропорції доходної і видаткової частин місцевих бюджетів для кожної одиниці адміністративно-територіального устрою нашої держави всіх трьох рівнів: базового – громади; районного – адміністративний район; регіонального – адміністративна область.

Джерела і обсяги доходів місцевих бюджетів доцільно обґрунтовувати виходячи з досягнення оптимального розподілу видаткових повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади адміністративних областей в процесах подальшої практичної реалізації уточненої Концепції реформування органів місцевого самоврядування та територіальної організації влади.

Видаткові повноваження структурних одиниць територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади на базовому, районному та обласному рівнях, на наш погляд, доцільно фінансувати за рахунок коштів Державного бюджету України. Необхідно скасувати діючу практику фінансового вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів, залишивши тільки надання цільових субси-

дій з державного бюджету на основні складові людського розвитку, за якими здійснюються загальнонаціональні реформи: освіти, охорону здоров'я, соціальний захист і соціальну допомогу.

Уточнення положень Концепції реформування органів місцевого самоврядування та територіальної організації влади доцільно здійснити на підставі аналізу досвіду її впровадження у 2014-2019 рр. в напрямку розробки фінансових нормативів бюджетування складових і в цілому Індексу регіонального людського розвитку з впровадженням обов'язкової правової відповідальності відповідних органів влади за недофінансування згідно цих нормативів Регіональних програм людського розвитку.

Розроблений в Інституті фізичної економіки ім. С.А. Подолинського у творчій співпраці з керівництвом та фахівцями Бердянського університету менеджменту і бізнесу МОН України пілотного проєкту «**Державне регулювання регіонального людського розвитку**» на прикладі Хмельниччини доцільно впровадити на Українському Донбасі з наступним узагальненням отриманих результатів та їх впровадженням у всіх регіонах нашої суверенної, незалежної, унітарної і територіально-єдиної держави України.

Література

1. **Про схвалення** Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/333-2014-%D1%80>.
2. **Деякі питання** реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. №688-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/688-2016-%D1%80>.
3. **Про Стратегію** сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
4. **Основні** напрями бюджетної політики на 2018-2020 роки. Міністерство фінансів України. Київ, 2017, 33 с.
5. **Про затвердження** Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
6. **Про затвердження** плану заходів на 2013-2016 роки щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 березня 2013 року № 208-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208-2013-%D1%80>.
7. **Кропівцова Н.І.** Місцеві фінанси. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання. *Фінанси: курс для фінансистів: навч. посіб./ за ред. В.І. Оспіщева.* Київ: Знання, 2008. С. 236-248.
8. **Кириленко О.П.** Місцеві фінанси. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання. *Фінанси: підручник / за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова.* Київ: Знання, 2008. С. 248-268.
9. **Калашнікова Л. М.** Формування регіональних фінансів: автореферат канд.

економ. наук: 08.04.01 – Фінанси, грошовий обіг і кредит / Національна академія державної податкової служби України. Ірпінь, 2004. 19 с.
10. **Столяров В.Ф., Шинкарюк О.В.** Методологія бюджетування людського розвитку в Україні / *Збірник наукових праць. Економічні науки.* Вип. 8. – Чернівці: Книги – XXI, 2012. С. 17-35.
11. **Столяров В.Ф., Шинкарюк О.В.** Провідні складові механізму державного управління «життям по-новому» (в умовах децентралізації влади). *Вісник економічної науки України.* 2014. № 2 (26). С. 131-140.
12. **Столяров В.Ф., Шинкарюк О.В.** Соціально адекватний менеджмент регіонального людського розвитку в Українському Донбасі (виклики, наміри та реалії виміру: 2003-2013; 2017-2027): Ч. 1 – Метрологія людського розвитку та проблеми менеджменту в регіоні. *Економічний вісник Донбасу.* 2019. №2 (56). С. 229-256.
13. **Корнійчук О.О., Столяров В.Ф., Шинкарюк О.В.** Формування механізму державного регулювання стійкого людського розвитку Хмельницької області (від ідеї до експерименту): Ч. 1 – стан і проблеми державного регулювання). *Економіка та держава.* Київ, 2017. № 3 (березень). С. 4-15.
14. **Корнійчук О.О., Столяров В.Ф., Шинкарюк О.В.** Формування механізму державного регулювання стійкого людського розвитку Хмельницької області (від ідеї до експерименту): Ч. 2 – перспективи державного регулювання по-новому). *Економіка та держава.* 2017. № 4 (квітень). С. 4-15.

References

1. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 kvitnia 2014 r. № 333-r [On Approval of the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Government in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 1, 2014 No. 333-p]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/333-2014-%D1%80> [in Ukrainian].
2. Deiki pytannia realizatsii Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 veresnia 2016 r. №688-r [Some Issues of Implementation of the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Government in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 22, 2016 № 688-p]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/688-2016-%D1%80> [in Ukrainian].
3. Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina – 2020»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12 sichnia 2015 roku № 5/2015 [On the Sustainable Development Strategy "Ukraine 2020": Presidential Decree No. 5/2015 of 12 January 2015]. Retrieved from <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [in Ukrainian].
4. Osnovni napriamy biudzhethnoi polityky na 2018-2020 roky [The main directions of budgetary policy for 2018-2020]. (2017). *Ministry of Finance of Ukraine.* Kyiv [in Ukrainian].
5. 9. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnogo rozvytku na period do 2020 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 6 serpnia 2014 roku № 385

[On Approving the State Regional Development Strategy for the Period to 2020: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 6, 2014 No. 385]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF/> [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2013-2016 roky shchodo realizatsii Stratehii reformuvannia systemy nadannia sotsialnykh posluh: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 bereznia 2013 roku № 208-r [On Approval of the Action Plan for 2013-2016 for the Implementation of the Strategy for Reforming the System of Social Services: Order No. 208-r of the Cabinet of Ministers of March 13, 2013]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208-2013-%D1%80/> [in Ukrainian].

7. Kropivtsova N.I. (2008). Mistsevi finansy. Biudzhetni federalizm i finansove vyrvniuvannia [Local finance. Budgetary federalism and financial equalization]. *Finansy: kurs dlia finansystiv – Finance: course for financiers*. Kyiv. Znannia [in Ukrainian].

8. Kyrylenko O.P. (2008). Mistsevi finansy. Biudzhetni federalizm i finansove vyrvniuvannia [Local finance. Budgetary federalism and financial equalization]. *Finansy – Finance*. Kyiv, Znannia [in Ukrainian].

9. Kalashnikova L. M. Formuvannia rehionalnykh finansiv [Formation of Regional Finance]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Irpin, National Academy of State Tax Service of Ukraine [in Ukrainian].

10. Stoliarov V.F., Shynkariuk O.V. (2012). Metodolohiia biudzhetuвання людського розвитку в Україні [Methodology of Human Development Budgeting in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats. Ekonomichni nauky. Vyp. 8 – Collection of scientific papers. Economic sciences*. Issue 8, pp. 17-35. Chernivtsi, Books - XXI [in Ukrainian].

11. Stoliarov V.F., Shynkariuk O.V. (2014). Providni skladovi mekhanizmu derzhavnoho upravlinnia "zhyttiam po-novomu" (v umovakh detsentralizatsii vlady) [Main constituents of state administration mechanism of "new life" (in the conditions of decentralization of the power)]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 2 (26), pp. 131-140 [in Ukrainian].

12. Stoliarov V.F., Shynkariuk O.V. (2019). Sotsialno adekvatnyi menedzhment rehionalnoho людського розвитку в Українському Донбасі (vyklyky, namiry ta realii vymiry: 2003-2013; 2017-2027): Ch. 1 – Metrolohiiia людського розвитку ta problemy menedzhmentu v rehioni [Stoliarov V, Shinkaruk O.V. Socially adequate management of regional human development in the Ukrainian Donbass (challenges, intentions and realities of measurement: 2003-2013; 2017-2027): Part 1 – Metrology of Human Development and Management Problems in the Region]. *Ekonomichni visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2 (56), pp. 229-256 [in Ukrainian].

13. Korniiichuk O.O., Stoliarov V.F., Shynkariuk O.V. (2017). Formuvannia mekhanizmu derzhavnoho rehuliuвання stiikoho людського розвитку Khmelnytskoi oblasti (vid idei do eksperymentu: Ch. 1 – stan i problemy derzhavnoho rehuliuвання) [Formation of the mechanism of state regulation of sustainable human development of Khmelnytsky region (from idea to experiment: Part 1 - state

and problems of state regulation)]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 3, pp. 4-15 [in Ukrainian].

14. Korniiichuk O.O., Stoliarov V.F., Shynkariuk O.V. (2017). Formuvannia mekhanizmu derzhavnoho rehuliuвання stiikoho людського розвитку Khmelnytskoi oblasti (vid idei do eksperymentu: Ch. 2 – perspektyvy derzhavnoho rehuliuвання po-novomu) [Formation of the mechanism of state regulation of sustainable human development of Khmelnytsky region (from idea to experiment: Part 2 - prospects of state regulation in a new way)]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 4, pp. 4-15 [in Ukrainian].

Столярова В. В., Овчаренко Т. В., Калашнікова Л. М. Становлення бюджетного федералізму в Україні та особливості сучасного Донбасу

У статті розкриті сутність, зміст та етапи становлення бюджетного федералізму в Україні в умовах діючого нормативно-правового і законодавчого забезпечення.

Розкрито положення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади від 1 квітня 2014 р., Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року від 6 серпня 2014 р., Стратегії сталого розвитку «Україна 2020» від 15 січня 2015 р., Основних напрямів бюджетної політики на 2018-2020 роки від червня 2017 р. стосовно визначення складових та параметрів становлення бюджетного федералізму в Україні як суверенній, незалежній і унітарній державі.

Детально розглянуто вихідні положення, отримані результати проведення з 5 квітня 2001 р. по 5 квітня 2005 р. державно-правового експерименту розвитку місцевого самоврядування в м. Ірпін, селища Буча, Борзель, Гостомель, Коцюбинське Київської області.

Особливої уваги приділено розгляду методологічних напрацювань українських вчених з урахуванням зарубіжного досвіду щодо механізму впровадження бюджетного федералізму в контексті людського розвитку.

Здійснено аналіз бюджетів Луганської і Донецької областей «до» і «в умовах» громадсько-військового конфлікту на Українському Донбасі та перебіг процесів децентралізації влади в цих областях шляхом створення Об'єднаних територіальних громад.

На підставі отриманих результатів аналізу становлення організаційно-методичних та фінансових передумов застосування бюджетного федералізму в Українському Донбасі обґрунтований структурно-відтворювальний підхід до розмежування видаткових повноважень громад, районів і областей з обов'язковим забезпеченням їх джерелами відповідних доходів.

Рекомендовано в Українському Донбасі впровадження пілотного проекту «Державного регулювання регіонального людського розвитку на рівні адміністративної області», який розроблено фахівцями Інституту фізичної економіки ім. С.А. Подолінського та Бердянського університету менеджменту і бізнесу Міністерства освіти і науки України.

Ключові слова: бюджетний унітаризм, бюджетний федералізм, відтворювальні процеси, джерела до-

ходів, видаткові повноваження, місцеві бюджети, децентралізація, об'єднані територіальні громади.

Столярова В. В., Овчаренко Т. В., Калашнікова Л. М. Становление бюджетного федерализма в Украине и особенности современного Донбасса

В статье раскрыты сущность, содержание и этапы становления бюджетного федерализма в Украине в условиях действующего нормативно-правового и законодательного обеспечения.

Раскрыты положения Концепции реформирования местного самоуправления и территориальной организации власти от 1 апреля 2014 г., Государственной стратегии регионального развития на период до 2020 года от 6 августа 2014 г., Стратегии устойчивого развития «Украина 2020» от 15 января 2015 г., Основных направлений бюджетной политики на 2018–2020 годы от июня 2017 г. по определению составляющих и параметров становления бюджетного федерализма в Украине как суверенном, независимом и унитарном государстве.

Подробно рассмотрены исходные положения, полученные результаты проведения с 5 апреля 2001 г. по 5 апреля 2005 г. государственно-правового эксперимента развития местного самоуправления в г. Ирпень, поселка Буча, Ворзель, Гостомель, Коцюбинское Киевской области.

Особого внимания уделено рассмотрению методологических наработок украинских ученых с учетом зарубежного опыта механизма внедрения бюджетного федерализма в контексте человеческого развития.

Осуществлен анализ бюджетов Луганской и Донецкой областей «до» и «в условиях» общественно-военного конфликта на Украинском Донбассе и ход процессов децентрализации власти в этих областях путем создания Объединенных территориальных общин.

На основании полученных результатов анализа становления организационно-методических и финансовых предпосылок применения бюджетного федерализма в Украинском Донбассе обоснован структурно-воспроизводственный подход к разграничению расходных полномочий общин, районов и областей с обязательным обеспечением их источниками соответствующих доходов.

Рекомендовано в Украинском Донбассе внедрение пилотного проекта «Государственного регулирования регионального человеческого развития на уровне административной области», разработанный специалистами Института физической экономики им. С.А. Подолинского и Бердянского университет менеджмента и бизнеса Министерства образования и науки Украины.

Ключевые слова: бюджетный унитаризм, бюджетный федерализм, воспроизводственные процессы, источники доходов, расходные полномочия, местные бюджеты, децентрализация, объединенные территориальные общины.

Stolyarova V., Ovcharenko T., Kalashnikov L. Formation of budget federalism in Ukraine and features of modern Donbass

The essence, content and stages of formation of budgetary federalism in Ukraine in the conditions of the current normative legal and legislative support are revealed in the article.

The provisions of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of government from April 1, 2014, the State Strategy for Regional Development for the period up to 2020 from August 6, 2014, the Sustainable Development Strategy "Ukraine 2020" from January 15, 2015, the Fundamental Policy Areas for 2018–2020 years from June 2017 on defining the components and parameters of the formation of budgetary federalism in Ukraine as a sovereign, independent and unitary state.

Initial provisions are considered in detail. The results of the state-legal experiment of local self-government development in Irpin, Bucha, Vorzel, Gostomel, Kotsyubynske, Kyiv Oblast were conducted from April 5, 2001 to April 5, 2005.

Special attention is paid to consideration of methodological developments of Ukrainian scientists, taking into account foreign experience in the mechanism of budgetary federalism implementation in the context of human development.

The budgets of the Lugansk and Donetsk regions were analyzed “before” and “in the conditions” of the public-military conflict in the Ukrainian Donbass and the process of decentralization of power in the Lugansk and Donetsk regions through the creation of United territorial communities.

The budgets of the Lugansk and Donetsk regions were analyzed “before” and “in the conditions” of the public-military conflict in the Ukrainian Donbass and the process of decentralization of power in the Lugansk and Donetsk regions through the creation of United territorial communities.

Based on the results of the analysis of the formation of organizational, methodological and financial prerequisites for the application of budgetary federalism in the Ukrainian Donbass, a structural and reproductive approach to the delimitation of the spending powers of communities, districts and regions with the obligatory provision of their sources of corresponding income is substantiated.

It is recommended in the Ukrainian Donbass the introduction of the pilot project "State regulation of regional human development at the level of the administrative region", which was developed by experts of the Institute of Physical Economics. S.A. Podolyn and Berdyansk University of Management and the Ministry of Education and Science of Ukraine.

Keywords: budgetary unitarism, budgetary federalism, reproductive processes, sources of income, spending powers, local budgets, decentralization, united territorial communities.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2019
Прийнято до друку 10.09.2019

В. Я. Швець,

доктор економічних наук,

М. В. Бойченко,

доктор економічних наук,

ORCID 0000-0002-9874-3085,

e-mail: bojchenko.m.v@nmu.one,

НТУ «Дніпровська політехніка» МОН України, м. Дніпро

АУТСОРСИНГ В ЛОГІСТИЦІ АВТОМОБІЛЬНИХ ВАНТАЖОПЕРЕВЕЗЕНЬ В УКРАЇНІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Постановка проблеми. Проблема транспортування вантажів виникла ще з початку існування людини на землі. З розвитком людства розвивалися і суттєво змінювалися вантажоперевезення: від простого перенесення об'єктів до транспортування вантажів автомобілями, кораблями та авіацією. Сьогодні певним сектором інфраструктури держави є вантажоперевезення, які дозволяють здійснювати торгові операції на різних відстанях, розвивати економічні зв'язки між різними галузями економіки та окремими підприємствами. В Україні, як і в усьому світі, велика кількість компаній будує свій бізнес на наданні послуг з вантажоперевезень на різних рівнях адміністративної системи: від регіонального до міжнародного. Наразі розвиток новітніх технологій дозволяє оперативніше й на будь-якій відстані управляти вантажоперевезеннями.

У той же в Україні існує багато проблем у сфері автомобільних вантажоперевезень, які потребують свого вирішення. Велика кількість компаній, посилюючи конкуренцію, певним чином сприяє покращенню якості послуг. Але не всі компанії в змозі надавати послуги на належному рівні, який би відповідав сучасним міжнародним нормам якості вантажоперевезень. Тому питання укрупнення або злиття різних компаній, впровадження логістичного аутсорсингу для того, щоб підвищити якість послуг у сфері вантажоперевезень, є актуальним.

Вивченість проблеми. Проблеми транспортної логістики, логістичного аутсорсингу, перспективи його розвитку в транспортній системі, передачі логістичних функцій на аутсорсинг з метою оптимізації управління підприємством, підвищення ефективності його роботи розглядали такі вчені, як: К. Більовський [1] Л. Грицина [2], М. Кошівська [2], В. Кутирєв [3], І. Лебідь [3], А. Пасічник [3], О. Трифонова [4], Н. Трушкіна [4], Т. Шарчук [5] та інші.

Незважаючи на широке коло наукових досліджень з обраної теми, встановлення стану автомобільних вантажоперевезень, можливостей, проблем та перспектив передачі логістичних функцій на аутсорсинг з метою підвищення логістичної діяльності підприємств потребує подальших наукових розро-

бок. Все це значною мірою обумовило вибір теми даного дослідження та його цільову спрямованість.

Метою даного дослідження є виявлення існуючих проблем аутсорсингу в логістиці автомобільних вантажоперевезень та перспектив його розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи переваги автомобільних перевезень вантажів (економічність, швидку доставку, гнучке планування маршрутів і контроль за вантажем під час перевезень, доволі розвинену мережу автомобільних доріг, природні умови нашої країни), цілком зрозуміло, що він є найбільш популярним видом перевезення вантажів. Але якщо у 1996 році його частка в загальних обсягах вантажоперевезень становила 97,4%, то в 2013 році – тільки 68,8%. У 2014 році вона зросла до 77,7%, поступово зменшуючись, наразі вона становить 68,3% (за даними [6]).

Український ринок автомобільних вантажоперевезень не має стійкої тенденції, були роки активного зростання, які обмежувалися лише можливостями транспортної інфраструктури, але й були роки його спаду. Динаміку автомобільних вантажоперевезень наведено на рис. 1. Але враховуючи, що з 2002 року стали враховувати перевезення вантажів, виконаних фізичними особами-підприємцями, то більш показовим буде рис. 2.

На рис. 2 наглядно можна побачити постійне зростання обсягів автомобільних вантажоперевезень з 2002 по 2008 рік, різке падіння цих обсягів у 2009 році стало наслідком економічної кризи 2008 року. Але вже в 2011 році обсяги автомобільних вантажоперевезень (1259697,7 тис. т) майже досягли значень 2008 року (1266598,1 тис. т). Різке падіння у 2014 та 2015 роках стало наслідком початку подій на сході, бо дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях. Але якщо проаналізувати дані тільки за останні 5 років, то слід відмітити тенденцію до зростання обсягів автомобільних вантажоперевезень. Якщо за 2016 рік було перевезено 1085663,4 тис. т вантажів,

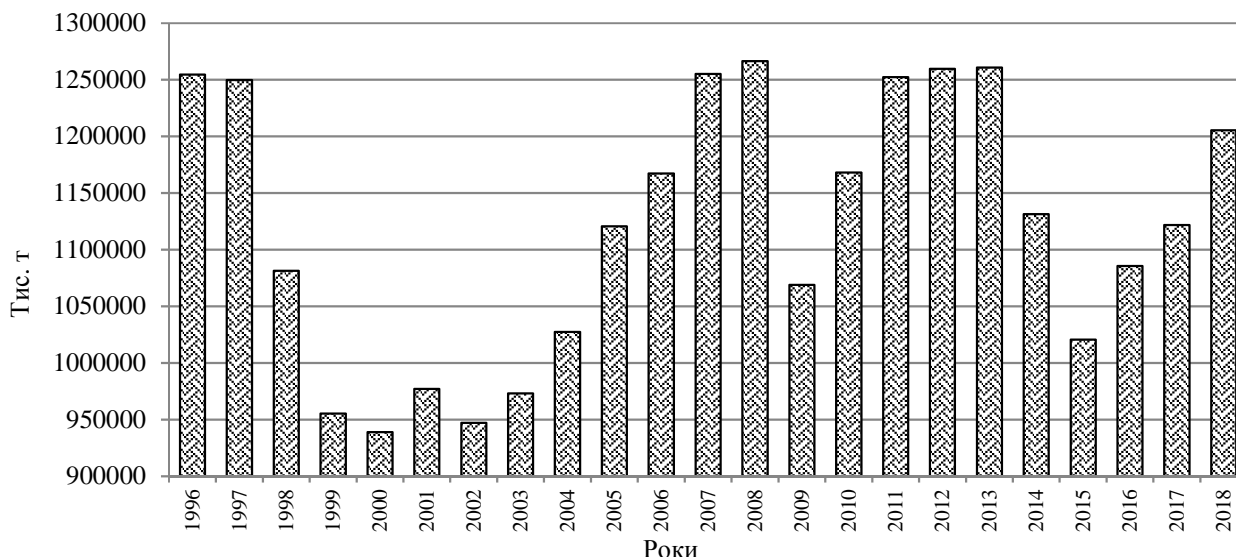

Рис. 1. Динаміка автомобільних вантажоперевезень з 1996 по 2018 рік (за даними [6])*

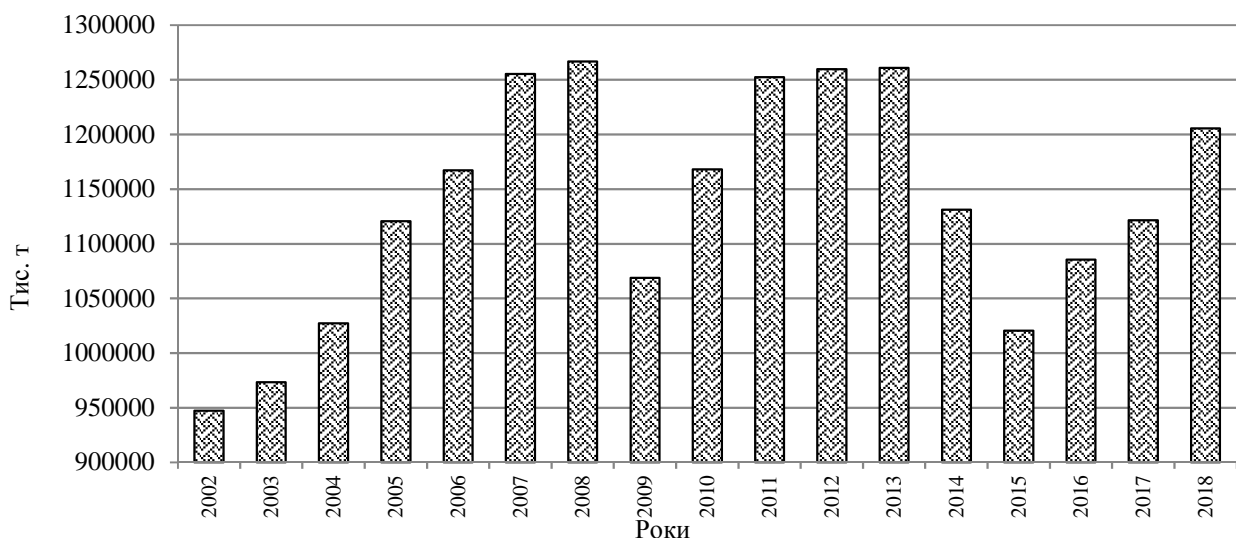

Рис. 2. Динаміка автомобільних вантажоперевезень з 2002 по 2018 рік (за даними [6])

* Дані з 2014 року наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

то за 2018 рік – 1205530,8 тис. т, що на 11% більше ніж за 2016 рік [6].

Хоча більше половини всіх вантажів перевозяться автомобілями, в цій галузі існує велика кількість проблем. Однією з них є відсутність міцних автобанів, орієнтованих на транспортування важких вантажів. «Якщо ми говоримо про автомобільний транспорт, то там великі транспортні потоки і осідання логістичної маржі ще більше, ніж при залізничних перевезеннях. Тому Україна могла б приблизно 15% ВВП, а на сьогодні це 20 млрд доларів США, формувати виключно за рахунок свого унікального європейського положення, використання логістичного та транспортного потенціалу»¹ [7]. По-

зитивним фактом є розроблений Міністерством інфраструктури України спільно зі Світовим банком проект, як будуть розвиватися вантажоперевезення в Україні на період до 2030 року, – «Стратегія стійкої логістики». Його головне завдання – реалізувати потенціал України в сфері логістики, розвиваючи мультимодальні вантажоперевезення і взаємодопоміжність різних видів транспорту. Крім того, стратегія передбачає подальше розширення, модернізацію і обслуговування ефективної логістичної і транспортної інфраструктури. Особливим розділом передбачено підвищення енергоефективності всіх видів транспорту, що виконує вантажоперевезення в Україні. Стосовно автомобільних вантажопереве-

¹ Переклад тексту зроблено автором – М. Бойченко.

зень, то основний акцент буде зроблено на оновлення парку великовантажних автомобілів і приведення його до вимог міжнародних стандартів, що дозволить збільшити продуктивність автомобільних вантажоперевезень на 35% [8].

Але прийняття цього проекту Урядом України, будівництво міцних автобанів без підвищення якості автомобільних вантажоперевезень навряд чи дозволить настільки збільшити продуктивність та отримувати такі високі прибутки від вантажоперевезень. За даними Світового банку Україна у 2018 році за індексом Logistics Performance Index (LPI) займає 66 місце з 160 країн світу. Всього рейтинг включає п'ять напрямів, за якими проведено дослідження. У розділі «митні процедури» Україна набрала 2,49 бала, за інфраструктурою – 2,22 бала, за міжнародним транспортуванням вантажів – 2,83 бала, за логістичною компетентністю – 2,84 бала, за відстеженням вантажів – 3,11 бала та за своєчасністю доставки – 3,42 бала [9], тоді як у країн з високим індексом ці показники досягають майже 5 балів. Так, за два роки вона покращило його на 14 позицій, але однією з причин все ж таки доволі низького його рівня є те, що в Україні переважна більшість логістичних компаній має рівень 1PL (логістичний інсорсинг – повністю автономна логістика. Вантажовласник самостійно здійснює планування логістики підприємства на своєму транспорті) або 2PL (частковий логістичний аутсорсинг. Залучення транспортної компанії зі своїм автопарком. При цьому компанія планує, складає та формує логістичні ланцюжки). На сьогодні в Україні тільки 34 компанії із більше ніж 24 тисячі зареєстрованих в країні компаній мають рівень 3PL (комплексний логістичний аутсорсинг. 3PL-провайдери є кваліфікованими фахівцями, які надають широкий спектр послуг. Основна функція – доставити вантаж. При цьому вони не беруть участі в плануванні логістичного ланцюжка. Зовнішньою логістикою вантажовласник не займається) [10] й тільки 14 компаній мають рівень 4PL (інтегрований логістичний аутсорсинг. Фірма-виробник покладає на аутсорсера транспортну логістику, проектування і планування ланцюжків поставки. Провайдер повністю управляє логістичними бізнес-процесами) [11]. Але в Україні до цього часу немає ні однієї компанії рівня 5PL («Віртуальна» логістика – застосування глобального інформаційно-технологічного простору з використанням високотехнологічного ІТ-продукту).

Компанії, де перевезення – ключовий бізнес-процес, навряд чи відмовляться від контролю над своїми автомобілями. Досягти більш високого рівня вони зможуть тільки за рахунок злиття різнопрофільних логістичних компаній (наприклад, транспортної, складської, послуг митного оформлення та послуг експедиції). Але постійно зростаючі витрати на утримання та експлуатацію власного автотранспорту підштовхують керівництво промислових підприємств до усвідомлення необхідності передачі

автотранспортного господарства професіоналам. Передаючи свій транспорт на аутсорсинг, керівництво в загальному і цілому бажає не тільки не відволікатися від основного напрямку своєї роботи, але й чекає скорочення витрат. Тільки професійні аутсорсингові компанії з навичками консалтингу та ефектної роботи здатні ці сподівання здійснити.

Основними завданнями аутсорсерів є:

- не просто скоротити витрати (зниження транспортно-логістичної складової в собівартості продукції), але і збільшити показник якості обслуговування клієнтів (своєчасність доставки й збереження продукції);

- взяти всі питання управління транспортом та логістикою на себе, відповідаючи своїми грошима за результат;

- надати можливість планування транспортного бюджету на рік вперед;

- забезпечити подальший розвиток своєї компанії (вдосконалення процесів, підвищення сервісу для клієнтів, автоматизацію, оновлення активів) за рахунок одержуваного економічного ефекту, без залучення додаткових інвестицій.

При договірних відносинах спливають на поверхню багато проблем логістичного процесу, тобто факти простою і зриви термінів доставки будуть миттєво розкриватися і вимагати певних рішень.

При переході на аутсорсинг має місце вихід на новий рівень управління транспортом: від управління «за вказівками» до управління «за показниками». Для менеджменту аутсорсингової компанії логістика – основна компетенція, це їхній бізнес, тому мотивація тут принципово інша в порівнянні з тим, коли транспортом керують свої перевізники. Знижується вартість машино-годин. Це досягається за рахунок організації ефективного планування, обліку і контролю витрат паливно-мастильних матеріалів, запчастин, впровадження обґрунтованих нормативів, збільшення міжремонтного періоду, позбавлення від непотрібних активів. Швидко виявляється персонал, недостатньо інтенсивно задіяний у виробничому процесі. Зниження кількості необхідних машино-годин при тому ж, а іноді й зростаючому обсязі транспортної роботи забезпечується завдяки використанню чіткої, гнучкої, налагодженої системи диспетчеризації.

При виведенні автотранспорту на аутсорсинг треба враховувати, що транспорт – сполучна ланка ланцюга поставок. При невдалому проекті в кращому випадку зростуть витрати, в гіршому – будуть забезпечені зрив планів виробництва й невдоволення клієнтів.

При організації логістичної діяльності підприємств виникає безліч ризиків, які необхідно враховувати аутсорсинговій компанії [12].

Але не менш важливим є потреба навіть при доведеній економічній доцільності передачі транспорту на аутсорсинг у передбаченні і своєчасному вживанні попереджувальних заходів, пов'язаних з

ризиками, які можуть відтермінувати отримання очікуваного результату на невизначену перспективу. До ризиків проектів, які впроваджують аутсорсингові компанії та шляхів їх вирішення, можна віднести:

- саботаж менеджерів основної компанії, в першу чергу через небажання змінювати свій стиль роботи. Вирішити цю проблему можна за рахунок внесення до договору пункту про відповідальність менеджерів за невиконання;

- великий відсоток термінових заявок на перевезення. Аутсорсингова компанія повинна точно спланувати поставки й управління запасами;

- брак кваліфікованих кадрів у самій аутсорсинговій компанії саме для цього проекту. Визначитись з доцільністю переведення найбільш досвідчених співробітників з основного підприємства до аутсорсингової компанії;

- небажання дилерів, постачальників і перевізників працювати в єдиній інформаційній системі. Аутсорсингова компанія повинна розробити механізми мотивації та стимулювання дилерів і постачальників (у першу чергу, опис переваг, які вони отримують);

- брак початкових оборотних коштів в основній компанії. Цю проблему можливо вирішити за рахунок поступового переведення підрозділів основної компанії на обслуговування.

Для упередження збоїв при виконанні нового проекту аутсорсингова компанія повинна запроваджувати механізми контролю якості та оперативного реагування, своєчасне коригування регламентів і навчання співробітників.

Підсумовуючи вищенаведене можна зробити висновки, що професійні аутсорсингові компанії повинні бути готові продемонструвати:

- методологію проведення логістичного аудиту;

- систему ключових показників ефективності транспортно-логістичної системи;

- володіння сучасними інформаційними рішеннями з планування, обліку і контролю роботи транспорту;

- стандарти (регламенти) організації ефективної експлуатації транспорту і його взаємодії з виробничими підрозділами;

- розуміння специфіки роботи промислового підприємства (постачання, складське господарство, організація виробництва, інформаційне забезпечення) для досягнення кращого результату за рахунок комплексного підходу до вирішення завдань транспортно-логістичної системи підприємства.

Керівництву підприємства треба врахувати, що транспортне обслуговування в режимі аутсорсингу повинне бути невід'ємною частиною концепції розвитку транспортно-логістичної системи підприємства з усіма супутніми атрибутами (управління, цілі, завдання, план, терміни, відповідальні, ресурси і бюджет). Позитивний ефект від роботи аутсорсин-

гової компанії повинен відслідковуватися за ключовими показниками ефективності. У договорі з аутсорсинговою компанією повинні бути визначені не тільки тарифи на послуги, але й рівень сервісу, з відповідним визначенням відповідальності сторін. У договорі з аутсорсинговою компанією необхідно прописати не тільки умови входу до спільного бізнесу, а й умови виходу. Головне – не помилитися з вибором партнера для реалізації даного проекту, оскільки це стратегічний вибір.

Висновки. Український ринок автомобільних вантажоперевезень не має стійкої тенденції. За даними Світового банку Україна у 2018 році за індексом LPI займає 66 місце з 160 країн світу. Однією з причин все ж таки доволі низького його рівня є те, що в Україні переважна більшість логістичних компаній має рівень 1PL або 2PL, 34 компанії мають рівень 3PL, тільки 14 компаній – рівень 4PL. В Україні до цього часу немає ні однієї компанії рівня 5PL.

Компанії, де перевезення – ключовий бізнес-процес, навряд чи відмовляться від контролю над своїми автомобілями. Досягти більш високого рівня вони зможуть тільки за рахунок злиття різнопрофільних логістичних компаній (наприклад, транспортної, складської, послуг митного оформлення та послуг експедиції). Але постійно зростаючі витрати на утримання та експлуатацію власного автотранспорту підштовхують керівництво промислових підприємств до усвідомлення необхідності передачі автотранспортного господарства аутсорсинговим компаніям, оскільки тільки вони з їх навичками консалтингу та проектної роботи здатні ці сподівання здійснити.

Професійні аутсорсингові компанії повинні бути готові продемонструвати: методологію проведення логістичного аудиту; систему ключових показників ефективності транспортно-логістичної системи; володіння сучасними інформаційними рішеннями з планування, обліку і контролю роботи транспорту; стандарти (регламенти) організації ефективної експлуатації транспорту і його взаємодії з виробничими підрозділами; розуміння специфіки роботи промислового підприємства для досягнення кращого результату за рахунок комплексного підходу до вирішення завдань транспортно-логістичної системи підприємства.

Керівництву підприємства треба врахувати, що транспортне обслуговування в режимі аутсорсингу має бути невід'ємною частиною концепції розвитку транспортно-логістичної системи підприємства з усіма супутніми атрибутами (управління, цілі, завдання, план, терміни, відповідальні, ресурси і бюджет).

Тільки при виконанні всіх цих умов передача транспорту на аутсорсинг, коли даний напрямок не є профільним для підприємства, дозволить не тільки оптимізувати витрати, вивільнити людські та часові ресурси, позбутися від необхідності вирішувати проблеми, пов'язані з експлуатацією транспорту, а й

сконцентрувати зусилля на підвищенні якості товарів, що випускаються, або основних послуг, ефективніше організувати роботу основних виробничих підрозділів.

В Україні слід більше уваги приділити розвитку аутсорсингових компаній, логістичних мереж, які повинні бути пов'язані єдиним інформаційним простором, підтримувати єдині фінансові потоки.

Ці компанії повинні забезпечувати клієнтам повний комплекс послуг: складські операції, транспортування, митну логістика, послуги доданої вартості, постійно розширюючи географію своєї присутності, виходячи не тільки з власних планів розвитку, але в першу чергу – орієнтуючись на клієнтів.

Література

1. **Більовський К.Е.** Стан та перспективи розвитку ринку логістичних послуг в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2016. № 4. Т. 2. С. 25-29. 2. **Грицина Л.А., Кошівська М.В.** Сучасний стан та перспективи розвитку транспортної логістики в Україні. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2018. Вип. 18. С. 11-18. 3. **Пасічник А.М., Лебідь І.Г., Кутирєв В.В., Бугерко К.М.** Проблеми та перспективи розвитку логістичного аутсорсингу в транспортній системі України. URL: <https://docplayer.net/38988615-Problemi-ta-perspektivi-rozvitku-logistichnogo-autsorsingu-v-transportniy-sistemi-ukrayini.html>. 4. **Трифонов О.В., Трушкіна Н.В.** Стан, проблеми та тенденції розвитку транспортної логістики в Україні. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1. 143-149. 5. **Шарчук Т.В.** Логістичний аутсорсинг – шлях до оптимізації управління бізнес-процесами підприємства. URL: <https://vlp.com.ua/files/112.pdf>. 6. **Економічна статистика / Економічна діяльність / Транспорт.** URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tr.htm. 7. **С допомогою** крепких автобанов Украина может зарабатывать миллиарды долларов в год на грузоперевозках – эксперт. URL: <https://avtovod.com.ua/news/782719548-s-pomosch-yu-krepkih-avtobanov-ukraina-mozhet-zarabatyvat-milliardy-dollarov-v-god-na-gruzoperevozkah-ekspert.html>. 8. **Стратегія** сталої логістики та План дій для України. Проект для розгляду. URL: <https://mtu.gov.ua/files/Logistics.pdf>. 9. **INTERNATIONAL LPI.** URL: <https://lpi.worldbank.org/international/global>. 10. **Список** компаній – Услуги третьей стороны в управлении логистикой (3PL) – Украина. URL: <https://ua.kompass.com/a/uslugi-tret'eyi-storony-v-upravlenii-logistikoi-3pl/7594025/>. 11. **Каталог** підприємств України. URL: <https://yellow.com.ua/rList.aspx?r=1008>. 12. **Залознова Ю.С., Трушкіна Н.В., Кочешкова І.М.** Системний підхід до управління ризиками логістичної діяльності підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2018. № 3. Т. 2. С. 50-53.

References

1. Bilovskyi K.E. (2016). Stan ta perspektyvy rozvytku rynku lohystychnykh posluh v Ukraini [Status and prospects of development of the logistics services market in Ukraine]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Khmelnytsky National University*, 4, Vol. 2, pp. 25-29 [in Ukrainian].

2. Hrytsyna L.A., Koshivska M.V. (2018). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku transportnoi lohistyky v Ukraini [The current state and prospects of development of transport logistics in Ukraine]. *Svitove hospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny – World Economy and International Economic Relations*, Issue 18, pp. 11-18 [in Ukrainian].

3. Pasichnyk A.M., Lebid I.H., Kutyriev V.V., Buherko K.M. Problemy ta perspektyvy rozvytku lohystychnoho autsorsynhu v transportnii systemi Ukrainy [Problems and prospects of development of logistics outsourcing in the transport system of Ukraine]. (n.d.). *docplayer.net*. Retrieved from <https://docplayer.net/38988615-Problemi-ta-perspektivi-rozvitku-logistichnogo-autsorsingu-v-transportniy-sistemi-ukrayini.html> [in Ukrainian].

4. Tryfonova O.V., Trushkina N.V. (2019). Stan, problemy ta tendentsii rozvytku transportnoi lohistyky v Ukraini [State of Ukrainian transport logistics, its problems, and development tendencies]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1, pp. 143-149 [in Ukrainian].

5. Sharchuk T.V. Lohistychnyi autsorsynh – shliakh do optymizatsii upravlinnia biznes-protsesamy pidpriemstva [Logistics outsourcing is the way to optimize the enterprise business process management]. (n.d.). *vlp.com.ua*. Retrieved from <https://vlp.com.ua/files/112.pdf> [in Ukrainian].

6. Ekonomichna statystyka / Ekonomichna diialnist / Transport [Economic statistics / Economic activity / Transport]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tr.htm [in Ukrainian].

7. S pomoshch'yu krepkih avtobanov Ukraina mozhete zarabatyvat' milliardy dollarov v god na gruzoperevozkakh – ekspert [S pomoshch'yu krepkih avtobanov Ukraina mozhete zarabatyvat' milliardy dollarov v god na gruzoperevozkakh – ekspert]. *avtovod.com.ua*. Retrieved from <https://avtovod.com.ua/news/782719548-s-pomosch-yu-krepkih-avtobanov-ukraina-mozhet-zarabatyvat-milliardy-dollarov-v-god-na-gruzoperevozkah-ekspert.html> [in Russian].

8. Stratehiia staloi lohistyky ta Plan dii dlia Ukrainy. Proekt dlia rozghliadu [Sustainable Logistics Strategy and Action Plan for Ukraine. A project for consideration]. (n.d.). *mtu.gov.ua*. Retrieved from <https://mtu.gov.ua/files/Logistics.pdf> [in Ukrainian].

9. INTERNATIONAL LPI. *lpi.worldbank.org*. Retrieved from <https://lpi.worldbank.org/international/global>.

10. Spisok kompaniy – Uslugi tret'eyey storony v upravlenii logistikoy (3PL) – Ukraina [List of Companies - Third Party Services in Logistics Management (3PL) - Ukraine]. *ua.kompass.com*. Retrieved from <https://ua.kompass.com/a/uslugi-tret'eyei-storony-v-upravlenii-logistikoi-3pl/7594025/> [in Russian].

11. Katalog predpriyatiy Ukrainy [Catalog of enterprises of Ukraine]. (n.d.). *yellow.com.ua*. Retrieved from <https://yellow.com.ua/rList.aspx?r=1008> [in Russian].

12. Zaloznova Yu.S., Trushkina N.V., Kocheshkova I.M. (2018). Systemnyi pidkhid do upravlinnia ryzykamy lohystychnoi diialnosti pidpriemstva [The systematic approach to managing enterprise logistics risks]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Ekonomichni nauky Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences*, 3, Vol. 2, pp. 50-53 [in Ukrainian].

Швец В. Я., Бойченко М. В. Аутсорсинг в логістиці автомобільних вантажоперевезень в Україні: стан, проблеми та перспективи

У статті проаналізовано існуючі проблеми аутсорсингу в логістиці автомобільних вантажоперевезень та перспектив його розвитку в Україні.

Враховуючи переваги автомобільних перевезень вантажів, цілком зрозуміло, що він є найбільш популярним видом перевезення вантажів. Його частка в загальних обсягах вантажоперевезень у 2018 році становила 68,3%. У статті наведено динаміку обсягів автомобільних вантажоперевезень з 1996 по 2018 рік. За даними Світового банку Україна у 2018 році за індексом Logistics Performance Index займає 66 місце з 160 країн світу. Однією з причин все ж таки доволі низького його рівня є те, що в Україні переважає більшість логістичних компаній має рівень 1PL або 2PL, 34 компанії мають рівень 3PL, тільки 14 компаній – рівень 4PL. В Україні до цього часу немає ні однієї компанії рівня 5PL.

Обґрунтовано, що промисловим підприємствам доцільно звернутися до професійних аутсорсингових компаній з навичками консалтингу та проектної роботи. При переході на аутсорсинг має місце вихід на новий рівень управління транспортом: від управління «за вказівками» до управління «за показниками». Тільки при виконанні цих умов передача транспорту на аутсорсинг, коли даний напрямок не є профільним, дозволить не тільки оптимізувати витрати, вивільнити людські та часові ресурси, позбутися від необхідності вирішувати проблеми, пов'язані з експлуатацією транспорту, а й сконцентрувати зусилля на підвищенні якості основних послуг, ефективніше організувати роботу основних виробничих підрозділів.

В Україні слід більше уваги приділити розвитку аутсорсингових компаній, логістичних мереж, які повинні бути пов'язані єдиним інформаційним простором, підтримувати єдині фінансові потоки.

Ключові слова: автомобільні вантажоперевезення, динаміка, логістика, якість послуг, аутсорсингові компанії.

Швец В. Я., Бойченко Н. В. Аутсорсинг в логістике автомобильных грузоперевозок в Украине: состояние, проблемы и перспективы

В статье проанализированы существующие проблемы аутсорсинга в логистике автомобильных грузоперевозок и перспектив его развития в Украине.

Учитывая преимущества автомобильных перевозок грузов, вполне понятно, что он является наиболее популярным видом перевозки грузов. Его доля в общем объеме грузоперевозок в 2018 году составила 68,3%. В статье приведена динамика объемов автомобильных грузоперевозок с 1996 по 2018 год. По данным Всемирного банка Украина в 2018 году по индексу Logistics Performance Index занимает 66 место из 160 стран мира. Одной из причин все же довольно низкого его уровня является то, что в Украине подавляющее большинство логистических компаний имеет уровень 1PL или 2PL, 34 компании имеют уровень 3PL, только 14 компаний – уровень 4PL. В Украине до сих пор нет ни одной компании уровня 5PL.

Обосновано, что промышленным предприятиям целесообразно обратиться к профессиональным аутсорсинговым компаниям с навыками консалтинга и

проектной работы. При переходе на аутсорсинг имеет место выход на новый уровень управления транспортом: от управления «по указаниям» к управлению «по показателям». Только при выполнении этих условий передача транспорта на аутсорсинг, когда данное направление не является профильным, позволит не только оптимизировать расходы, высвободить человеческие и временные ресурсы, избавиться от необходимости решать проблемы, связанные с эксплуатацией транспорта, но и сконцентрировать усилия на повышении качества основных услуг, эффективнее организовать работу основных производственных подразделений.

В Украине следует больше внимания уделить развитию аутсорсинговых компаний, логистических сетей, которые должны быть связаны единым информационным пространством, поддерживать единые финансовые потоки.

Ключевые слова: автомобильные грузоперевозки, динамика, логистика, качество услуг, аутсорсинговые компании.

Shvets V., Boichenko M. Outsourcing in the logistics of motor trucking of Ukraine: status, problems, and prospect

The article analyzes current problems of outsourcing in the logistics of motor trucking, and the prospect of its development in Ukraine.

Taking into account advantages of motor trucking we could state that it is the most popular one in the sphere of goods transportation. Its share in the total volume of the goods transportation in 2018 comprises 68.3%. In accordance with information by World Bank in 2018 Ukraine ranks the 66th position among 160 countries of the world by Logistics Performance Index. One of the reasons of such quite low state of its development is that in Ukraine the predominant majority of logistic companies correspond to 1PL or 2PL level while there are 34 companies of 3PL level, and only 14 of them correspond to 4PL level. As for the companies of 5PL level there is no one in Ukraine today.

It is grounded that it would be expedient for industrial enterprises to consult professional outsourcing companies practicing in consulting and designing activity. The transfer to outsourcing would mean the appearance on the new level of transport management that is from administration on the ground of directives to the management based on performance. It is only through these conditions provision that transport transfer to outsourcing when this sphere is not core would allow not only costs optimization, release of labor and time resource, elimination of problems solution related to transport operation but concentration of efforts directed to the improvement of quality level for main services rendering, and more effective labor organization in basic production units.

Ukraine requires more consideration given to development of outsourcing companies and logistics networks that must be connected within the united information environment, and support of integrated funds flows.

Keywords: motor trucking, dynamics, logistics, quality level of services, outsourcing companies.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

Н. Ф. Стеблюк,

кандидат економічних наук,

ORCID 0000-0002-4488-769X,

e-mail: tasha-s@ukr.net,

С. В. Копейкіна,

e-mail: kopeykina2623@gmail.com,

Дніпровський державний технічний університет, м. Кам'янське

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧІВ НА РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Постановка проблеми. Культурний рівень розвитку суспільства і відчуття нестачі знань є причиною виникнення у людей потреби в освіті, яка може бути виявлена і задоволена закладами вищої освіти шляхом надання освітніх послуг. Оскільки ринок освітніх послуг функціонує в умовах ринкової економіки, вищі навчальні заклади повинні спрямувати свою діяльність на встановлення очікуваних і прогноз нових потреб споживачів.

Гостра конкуренція між закладами вищої освіти вимагає від них застосування маркетингових інструментів, які дозволяють виявити особливості конкретних сегментів споживачів, визначити фактори, що впливають на їх рішення, задовольнити їх потреби. Оскільки орієнтиром закладів вищої освіти є ринок і споживачі, освітня діяльність неможлива без вивчення моделі їх поведінки. Оцінка і моделювання споживчої поведінки дозволяє виявити фактори, на які можна впливати для задоволення існуючих і активізації нових потреб, формування попиту. Ці аргументи визначають актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам освіти у своїх працях приділяли увагу такі зарубіжні вчені та вітчизняні науковці, як Т. Оболенська [1, с.133], С. Кадочников [2, с.48], Т. Сон [3], Т. Огаренко [4, с.43], О. Липкіна [5, с.10], В. Александров [6, с.56], С. Багдикян [7, с.66] та ін. Однак у сучасних умовах розбудови економіки знань питання маркетингових досліджень на ринку освітніх послуг потребують поглибленого висвітлення. Мова йде про модель поведінки споживача на ринку освітніх послуг.

Метою дослідження є розробка моделі поведінки споживача, що дозволить організувати ефективне управління маркетинговою діяльністю у закладах вищої освіти та сприяти задоволенню потреб споживачів.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні моделі поведінки споживачів на ринку освітніх послуг для ідентифікації факторів, що впливають на прийняття ними рішень щодо вибору спеціальності, місця навчання тощо.

Виклад основного матеріалу. Вивчення поведінки реальних та потенційних споживачів освітніх послуг дозволяє вищим навчальним закладам підго-

туватися до конкурентної боротьби, мати чітке уявлення про основних споживачів, своєчасно виділяти, утримувати і демонструвати конкурентні переваги в зовнішньому середовищі.

Визначення споживчих потреб та інтересів – головне завдання вищих навчальних закладів в умовах конкурентної боротьби. Розуміння поведінки потенційних та реальних здобувачів освіти допоможе закладу не тільки пристосуватися до неї, а й формувати її. Дослідження споживчих потреб на ринку освітніх послуг доцільно здійснювати з використанням маркетингових методів.

Традиційними методами визначення споживчих потреб у сфері вищої освіти є анкетування, експертні інтерв'ю, фокус-група, методи статистичного аналізу. Серед методів, що дозволяють проаналізувати поведінку споживачів, метод «ідеальної точки» дає можливість визначити ставлення майбутнього студента до певного закладу вищої освіти з урахуванням його очікувань [8].

Ставлення споживача до послуги розраховуємо за формулою:

$$Q_i = -1 \times \sum w_i \times ((P_{ij} - I_j) - (E_{ij} - I_j)), \quad (1)$$

де Q_i – ставлення споживача до послуги;

w_i – вагомість j -го фактора;

P_{ij} – рівень фактора (фактичний) i -го ВНЗ, що сприймається;

I_j – ідеальний для споживача рівень j -фактора;

E_{ij} – очікуваний споживачем рівень j -фактора для i -го ВНЗ.

Доцільно дотримуватись логічного відношення переваг $P_{ij} < E_{ij} < I_j$.

Між тим, чого, як вважають заклади вищої освіти, бажають споживачі, і тим, що вони насправді шукають, може існувати суттєва різниця. Це спричиняє розрив між пропонованими та очікуваними якістьми освітніх послуг, хоч студенти можуть і не виражати своє незадоволення.

Зважаючи на це, доцільно давати наукову оцінку рівня задоволеності/незадоволеності споживачів. За основу взято модель товару як сукупності якостей. Було проведено анкетування респондентів, в якому передбачені питання про важливість кожної характеристики та про ступінь її присутності в оцінюваній освітній послугі, після чого побудовано

матрицю «ефективність/важливість», представлену на рис. 1.

По горизонтальній осі відкладаються значення коефіцієнта, по вертикальній – середньоквадратичні відхилення оцінок задоволеності. Точка перетину осей фіксована: це відхилення, яке дорівнює одиниці, та значення коефіцієнта 3/В, рівне 0,9 [9].

Видно, що один з параметрів знаходиться у зоні №4, що свідчить про те, що ефективність характеристики нижча за її важливість. Половина випадкової вибірки респондентів високо оцінюють умови проведення занять у ВНЗ, однак не вважають цю характеристикою важливою.

Рис. 1. Матриця «ефективність/важливість»

Джерело: авторська розробка.

Коефіцієнт задоволеності двох інших параметрів становить більше 1, завдяки чому вони знаходяться у зоні №1. Оскільки значення середнього квадратичного відхилення нижче 0,9, це свідчить про збіг думок респондентів. Задоволеність споживачів методичним забезпеченням навчального процесу та кваліфікацією професорсько-педагогічного складу вища, ніж важливість цих параметрів. В цих умовах навчальному закладу необхідно акцентувати увагу на характеристиках, які є сильними сторонами, дотримуючись стратегії модифікації важливості атрибутів [10].

Маркетингові дослідження мають велике значення в плануванні діяльності навчального закладу,

в формуванні його цілей, місії, стратегій та задач. Структура маркетингового дослідження ринку освітніх послуг включає аналіз кон'юнктури ринку та дослідження цільової аудиторії, що дозволяє сформувати інформаційно-аналітичну основу для підвищення якості освітніх послуг.

З цією метою було проведено аналіз ринку освітніх послуг у розрізі трьох напрямків: державного замовлення, ринку праці та споживчих потреб. Це дозволило зробити висновок, що пріоритети держави та абітурієнтів не збігаються, внаслідок чого порушується взаємозв'язок між ринком освітніх послуг та ринком праці (див. таблицю).

Таблиця

Узгодження пріоритетів держави, ринку праці та споживачів з перспективою на майбутнє

Основні напрями діяльності (спеціальності)	Держава	Ринок праці	Споживач	Майбутнє [11]
	Середня освіта	Технології легкої промисловості	Філологія	Інженерія програмного забезпечення
	Право	Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка	Право	Право
	Правоохоронна діяльність	Будівництво та цивільна інженерія	Менеджмент	Менеджмент
	Комп'ютерні науки	Електроніка	Комп'ютерні науки	Економіка
	Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка	Металургія	Середня освіта	Професійна освіта
	Будівництво та цивільна інженерія	Фармація	Журналістика	Будівництво та цивільна інженерія
	Філологія	Медицина	Економіка	Медицина
	Комп'ютерна інженерія	Медсестринство	Інженерія програмного забезпечення	Біотехнології та біоінженерія
	Галузеве машинобудування	Автомобільний транспорт	Психологія	Системний аналіз
Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології	Залізничний транспорт	Медицина	Енергетичне машинобудування	

Джерело: авторська розробка.

Споживач являє собою складну соціально-психологічну систему, яку важко дослідити до кінця. Однак необхідно вміти описувати і передбачати, як поведуть себе різні групи людей у відношенні реалізації своїх потреб у товарах і послугах. Це можливо за допомогою створення моделей поведінки спожи-

вачів, що дозволить з певною ймовірністю прогнозувати, які рішення вони прийматимуть. Вищим навчальним закладам слід визначити, на основі яких критеріїв споживач робить вибір. Для цього пропонуємо модель поведінки споживача на ринку освітніх послуг (рис. 2).

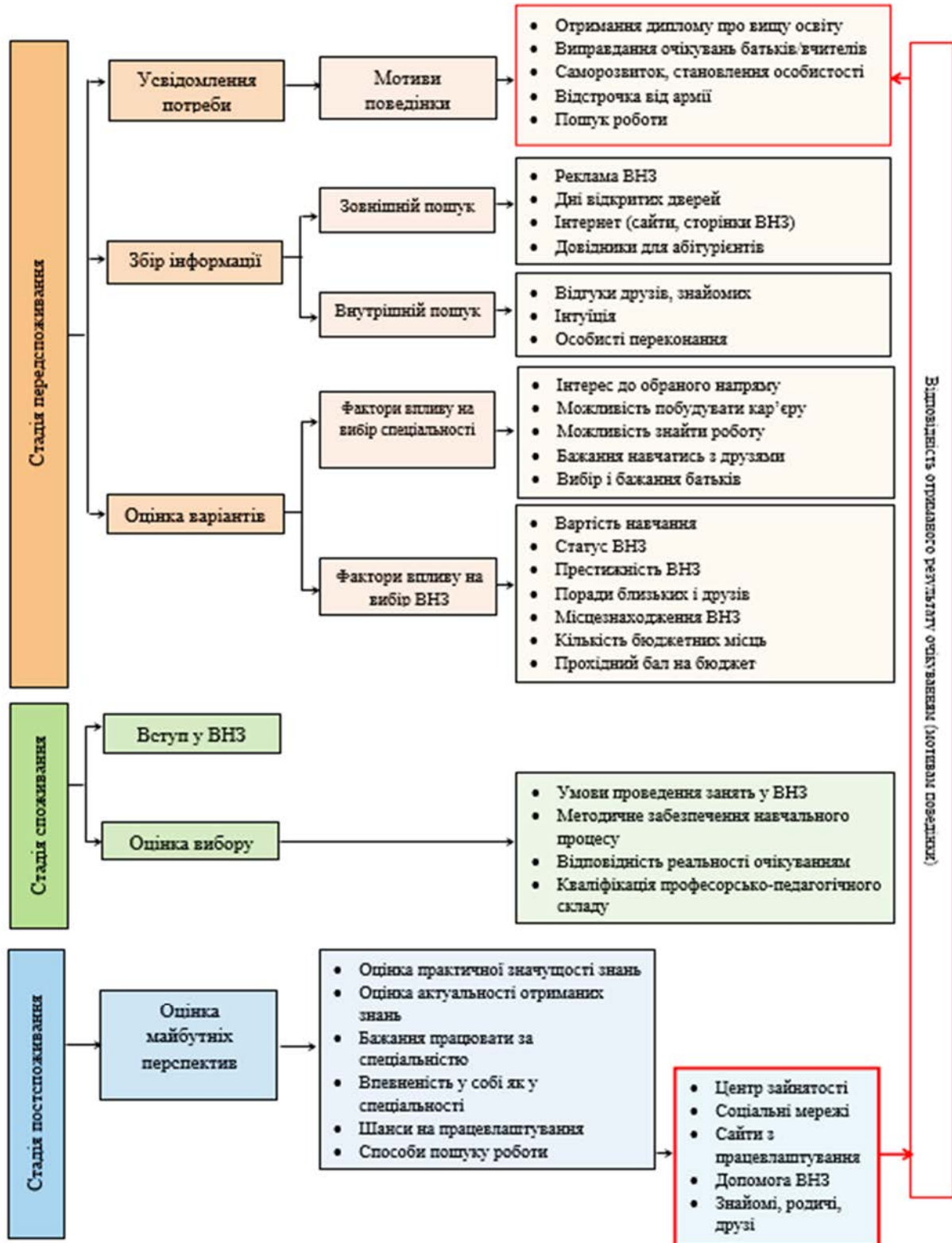

Рис. 2. Модель поведінки споживача на ринку освітніх послуг

Джерело: авторська розробка.

Поведінку здобувачів освіти на ринку освітніх послуг умовно можна поділити на три стадії: передспоживання, споживання та постспоживання, які включають набір дій під впливом певних факторів. Проходячи кожну зі стадій, споживач змінює свої ролі, перетворюючись із абітурієнта на студента, зі студента на випускника вищого навчального закладу.

На першій стадії передспоживання абітурієнт усвідомлює потребу у здобутті вищої освіти, керуючись бажанням отримати відповідний документ (диплом) або виправдати очікування батьків або вчителів у школі. Поширеними мотивами до вступу до ВНЗ є бажання саморозвиватися, розширювати існуючі знання з цікавого напрямку та знайти роботу, що відповідає особистим вимогам. Крім того, враховуючи ситуацію в країні, до ВНЗ вступають хлопці, щоб отримати право на відстрочку.

Після усвідомлення потреби абітурієнт переходить до наступного кроку – збору інформації про майбутнє місце навчання. Для цього він використовує зовнішні і (або) внутрішні джерела інформації. В першому випадку мова йде про рекламу ВНЗ та дні відкритих дверей, які заклади проводять з метою поближче ознайомити абітурієнтів з університетом, особисто поспілкуватися з викладачами та студентами. Необхідну інформацію випускники можуть знайти на сайтах та сторінках вищих навчальних закладів у соціальних мережах. Внутрішній пошук передбачає спілкування з друзями, родичами, знайомими, особисті переконання та інтуїція.

Наступним етапом після збору інформації є оцінка варіантів і вибір конкретної спеціальності та ВНЗ. За наказом МОН у 2018 та 2019 роках абітурієнти мають можливість подати 7 заяв на 4 спеціальності, встановлюючи пріоритети. Напрямок навчання майбутні студенти обирають, керуючись власними інтересами, можливістю працевлаштування, побажаннями батьків. При виборі місця навчання на абітурієнта може впливати один з факторів, або декілька одночасно. Невпевненість у власних силах змушує вступників слідкувати за мінімальним прохідним балом на бюджет, кількістю бюджетних місць та вартістю навчання. При однакових умовах або в інших випадках вони орієнтуються на престижність, статус та місцезнаходження ВНЗ.

На стадії споживання абітурієнт вступає до університету, тому стає студентом. На цьому етапі він має можливість оцінити зроблений вибір, зробити висновки про те, чи відповідає реальність очікуванням. Це проявляється в загальній атмосфері, умовах проведення занять, кваліфікації і ставленні викладачів.

Щороку враження про навчання можуть змінюватись, доки студент не перейде на стадію постспоживання. Випускники вищого навчального закладу активно займаються пошуком роботи. При цьому використовують різні джерела – звертаються за до-

помогою у працевлаштуванні до структурного підрозділу університету, знайомих чи родичів. Найбільш поширений спосіб знайти роботу – використання сайтів з працевлаштування.

Безпосередньо на робочому місці, стикаючись з реальними ситуаціями, студенти можуть оцінити актуальність знань. Розуміння, чи достатньо випускнику теоретичних знань і практичних навичок, формує у нього впевненість у собі як у спеціалісті. Стадія постспоживання пов'язана зі стадією передспоживання, оскільки дозволяє здобувачу освіти оцінити, чи збереглись в нього мотиви і бажання, якими він керувався спочатку, чи відповідає отриманий результат запланованому. Запропонована модель спрощено відображає процес прийняття ним рішення: усвідомлення потреби, пошук інформації, оцінку варіантів, споживання та реакцію на послуги.

Висновки. Визначення споживчих потреб та інтересів – головне завдання вищих навчальних закладів в умовах конкурентної боротьби. Розуміння поведінки потенційних та реальних здобувачів освіти допоможе закладу не тільки пристосуватися до неї, а й формувати її. Проведене дослідження показує, що пріоритети держави, ринку праці та споживачів не збігаються. В цій ситуації заклади вищої освіти, як постачальники освітніх послуг, повинні збалансувати попит споживача (абітурієнтів, студентів та їх батьків) з пропозиціями замовника (держави, підприємців, ринку праці).

Запропонована в роботі модель поведінки споживача на ринку освітніх послуг допоможе не тільки орієнтуватися на задоволення його потреб, а й формувати попит на необхідні освітні продукти з урахуванням факторів впливу на прийняття рішень.

Перспективою подальших досліджень є розробка моделі, заснованої на сценарному методі прогнозування, яка дозволить виявити бажаний та найбільш ймовірний сценарій розвитку системи вищої освіти.

Література

1. **Оболенская Т. Е.** Эволюция концепции маркетинга и формирования социально-этического маркетинга образования. *Вестник ДУ «ЛП»*. Львов, 2000. № 384. С. 167–172.
2. **Кадочников С. М.** Особенности высшего образования как экономического блага и некоторые практические следствия этих особенностей. *Университетское управление*. 2001. № 2(17). С. 48–49.
3. **Сон Т. А.** Формирование рынка образовательных услуг. URL: www.marketing.spb.ru.
4. **Огаренко Т.Ю.** Аналіз особливостей попиту на освітні послуги з метою прогнозування. *Вища школа: наук.-практ. видання*. Київ, 2009. № 10. С. 86–98.
5. **Липкіна Е. Д.** Конкурентоспособность вузов на современном рынке образовательных услуг: монография. Омск: Изд-во ОмГПУ, 2006. 136 с.
6. **Александров В.** Освітня послуга. *Економіка України*. 2007. № 3. С. 53–60.
7. **Бадикян С. В.** Необходимость изучения образовательных услуг в рамках регионального развития. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_6_2/06

4-067.pdf. 8. **Богомаз Н.В.** Метод інтегральної оцінки ставлення споживачів до торгової марки. *Маркетинг в Україні*. 2002. № 6. С. 30–33. 9. **Крайночечко О.Ф., Белова Т.Г.** Маркетингові дослідження: конспект лекцій. Київ: НУХТ, 2015. 179 с. 10. **Белова Т.Г.** Стратегічний маркетинг: конспект лекцій. Київ: НУХТ, 2012. 127 с. 11. **Згуровський М. З.** Технологічне передбачення економіки України на середньостроковому (до 2020 р.) і довгостроковому (до 2030 р.) часових горизонтах (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 4 листопада 2015 року). *Вісник Національної академії наук України*. 2016. № 1. С. 57–68.

References

1. Obolenskaya T. E. (2000) Evolyutsiya kontseptsii marketinga i formirovaniya sotsial'no-eticheskogo marketinga obrazovaniya [Evolution of the concept of marketing and the formation of socio-ethical marketing education]. *Vestnik DU «LP»*. [Bulletin of the University of Management «LP»], no. 384, pp. 167–172.
2. Kadochnikov S. M. (2001) Osobennosti vysshego obrazovaniya kak ekonomicheskogo blaga i nekotorye prakticheskie sledstviya etikh osobennostey. [Features of higher education as an economic good and some practical consequences of these features]. *Universitetskoe upravlenie* [University Management], vol. 2, no. 17, pp. 48–49.
3. Son T. A. Formirovanie rynka obrazovatel'nykh uslug [Formation of the market of educational services]. *Encyclopedia of marketing*. Available at: www.marketing.spb.ru.
4. Ogharenko T. Ju (2009) Analiz osoblyvostey popytu na osviti poslughy z metoju proghnozuvannya [Analysis of demand for educational services for forecasting purposes]. *High School: Scientific and Practical Edition*. no 10, pp. 86–98.
5. Lipkina E. D. (2006) Konkurentosposobnost' vuzov na sovremennom rynke obrazovatel'nykh uslug [Competitiveness of universities in the modern market of educational services]. Omsk: OmSPU, p.136.
6. Aleksandrov V. (2007) Osvitnja posluga [Educational services] *The Economy of Ukraine*, no. 3, pp. 53–60.
7. Bagdikyan S. V. (2010) Neobkhodimost' izucheniya obrazovatel'nykh uslug v ramkakh regional'nogo razvitiya [The need to study educational services in the framework of regional development]. *Bulletin of Khmelnytsky National University*. Available at: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_6_2/064-067.pdf.
8. Boghomaz N.V. (2002) Metod integral'noji ocinky stavlennja spozhyvachiv do torghovoji marky [The method of integral assessment of consumer attitude to the brand]. *Marketing in Ukraine*, no. 6, pp. 30–33.
9. Krajnjuchenko O.F. (2012) Marketynghovi doslidzhennja. [Marketing research]. Kyiv: NUKhT, p. 179.
10. Bjelova T.Gh. (2012) Strategichnyj marketyngh [Strategic marketing]. K Kyiv: NUKhT, p.127.
11. Zhurovs'kyu M. Z. (2016) Tekhnologichne peredbachennja ekonomiky Ukrajinu na serednjostrokovomu (do 2020 r.) i dovghostrokovomu (do 2030 r.) chasovykh ghoryzontakh (za materialamy naukovoji dopovidi na zasidanni Prezydiji NAN Ukrajinu 4 lystopada 2015 roku) [Technology foresight of Ukrainian economy

in the medium (up to 2020) and long term (until 2030) horizons : according to the materials of the scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine November 4, 2015]. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, no. 1, pp. 57–68.

Стеблюк Н. Ф., Копейкіна С. В. Дослідження поведінки споживачів на ринку освітніх послуг

Визначення споживчих потреб та інтересів – головне завдання вищих навчальних закладів в умовах конкурентної боротьби. Розуміння поведінки потенційних та реальних здобувачів освіти допоможе закладу не тільки пристосуватися до неї, а й формувати її. Дослідження споживчих потреб на ринку освітніх послуг доцільно здійснювати з використанням маркетингових методів.

У статті розглянуто маркетинговий інструментарій визначення ставлення споживача до закладу вищої освіти та наукової оцінки рівня задоволеності/незадоволеності. Запропоновано використання модифікованої моделі «ідеальної точки» для знаходження ставлення споживача до вищого навчального закладу та прийняття рішення про вступ. Проведені розрахунки дозволяють визначити ставлення майбутнього студента до певного закладу вищої освіти з урахуванням його очікувань.

Для дослідження задоволеності/незадоволеності споживачів освітніх послуг у статті наведено матрицю «ефективність/важливість», побудовану на основі опитування та оцінки задоволеності та важливості конкретних характеристик.

Для формування інформаційно-аналітичної основи з метою підвищення якості освітніх послуг у роботі наведено узгодження пріоритетів держави, ринку праці та споживачів з перспективою на майбутнє.

Запропонована у статті модель поведінки споживача відображає процес прийняття ним рішення від усвідомлення потреби до реакції на освітні послуги. Протягом кожної зі стадій, споживач змінює свої ролі, перетворюючись із абітурієнта на студента, зі студента на випускника вищого навчального закладу. Формування моделі поведінки споживача на ринку освітніх послуг дозволяє організувати ефективне управління маркетинговою діяльністю у ВНЗ та не тільки сприяти задоволенню потреб споживачів, а й формувати попит на ринку.

Ключові слова: вища освіта; ринок освітніх послуг; поведінка споживача; маркетинг вищої освіти; модель поведінки споживача.

Стеблюк Н. Ф., Копейкіна С. В. Исследование поведения потребителей на рынке образовательных услуг

Определение потребительских потребностей и интересов – главная задача высших учебных заведений в условиях конкурентной борьбы. Понимание поведения потенциальных и реальных соискателей образования поможет заведениям не только приспособиться к ней, но и формировать ее. Исследование потребительских потребностей в рынке образовательных услуг целесообразно осуществлять с использованием маркетинговых методов.

В статье рассмотрены маркетинговый инструментарий определения отношения потребителя к учреждению высшего образования и научной оценки уровня удовлетворенности/неудовлетворенности. Предложено использование модифицированной модели «идеальной точки» для нахождения отношения потребителя к вузу и принятия решения о поступлении. Проведенные расчеты позволяют определить отношение будущего студента к определенному высшему учебному учреждению с учетом его ожиданий.

Для исследования удовлетворенности/неудовлетворенности потребителей образовательных услуг в статье приведена матрица «эффективность / важность», построенная на основе опроса и оценки удовлетворенности и важности конкретных характеристик.

Для формирования информационно-аналитической основы с целью повышения качества образовательных услуг в работе приведено согласование приоритетов государства, рынка труда и потребителей с перспективой на будущее.

Предложенная в статье модель поведения потребителя отражает процесс принятия им решения от осознания необходимости до реакции на образовательные услуги. Проходя каждую из стадий, потребитель меняет свои роли, превращаясь из абитуриента в студента, из студента в выпускника высшего учебного заведения. Формирование модели поведения потребителя на рынке образовательных услуг позволяет организовать эффективное управление маркетинговой деятельностью в вузах и не только способствовать удовлетворению потребностей потребителей, но и формировать спрос на рынке.

Ключевые слова: высшее образование; рынок образовательных услуг; поведение потребителя; маркетинг высшего образования; модель поведения потребителя.

Steblyuk N., Kopeikina Ye. Consumer behavior research in the education market

Identifying consumer needs and interests is the main task of higher education institutions in competitive conditions. Understanding the behavior of potential and actual education recipients will help the institution not only to adapt to it, but also to shape it. Consumer market research needs to be researched with using marketing methods.

In the article were discussed marketing tools for determining consumer attitudes in higher education and the scientific assessment of satisfaction/dissatisfaction. There was suggested to use a modified «ideal point» model to find the consumer's attitude to a higher education institution and to decide on entry. The calculations make it possible to determine the attitude of a prospective student to a certain institution of higher education, taking into account his expectations.

In order to investigate consumer satisfaction/dissatisfaction, the article provides an «efficiency/importance» matrix based on a survey and evaluation of satisfaction and importance of specific characteristics.

In order to form an information and analytical framework to improve the quality of educational services, the work outlines the priorities of the state, the labor market and consumers with a future perspective.

The consumer behavior model proposed in the article reflects the decision-making process from awareness of need to response to educational services. Through each of the stages, the consumer changes their roles, turning from an entrant to a student, from a student to a graduate of a higher education institution. Formation of a model of consumer behavior in the market of educational services allows to organize effective management of marketing activity in high schools and not only to promote satisfaction of consumer needs, but also to generate demand in the market.

Keywords: higher education; the market of educational services; consumer behavior; marketing of higher education; model of consumer behavior.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2019
Прийнято до друку 10.09.2019

С. Я. Берсуцька,

кандидат економічних наук,

ORCID 0000-0002-1341-0100,

ПВНЗ «Донецький університет економіки та права», м. Бахмут

С. О. Колесников,

кандидат фізико-математичних наук,

ORCID 0000-0002-9538-8858,

Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ

ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Постановка проблеми. В сучасних умовах сільське господарство України є однією із найбільш пріоритетних галузей економіки. Аграрний сектор формує продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та створює соціально-економічні умови сільського розвитку. Україна як потужний виробник багатьох видів агропродовольчої продукції впродовж багатьох років займає вагомі позиції в світовій структурі експорту сільськогосподарських та продовольчих товарів. Відтак, посилення інтеграційних процесів, у тому числі в рамках Угоди про асоціацію між Україною та країнами ЄС у світову економіку викликано не лише необхідністю подальшого розвитку та розширення присутності вітчизняних виробників агропродовольчої продукції на світових ринках, а й є сучасною ознакою прогресивних змін у сільському господарстві. Адже таким чином для вітчизняних агропромислових підприємств відкриваються як перспективи поступового освоєння ринків країн ЄС, так і підвищення рівня якості, безпечності, екологічних характеристик української продукції агропромислового комплексу, покращення стану продовольчої безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню проблем формування і розвитку національного агропродовольчого ринку, окремих продуктивних ринків, визначенню ролі держави у їх ефективному функціонуванні в умовах реформування аграрного сектору України присвячено роботи вітчизняних вчених: В. Андрійчука, О. Березіна, В. Бойка, П. Гайдуцького, В. Гейця, С. Дусановського, С. Кваші, Ю. Коваленка, Т. Осташко, Б. Пасхавера, П. Саблука та інших. Основні напрями інтеграції України у світову економіку та вивчення наслідків інтеграційних процесів для вітчизняної агропродовольчої галузі розглядали у своїх працях такі вчені, як Н. Голомша [1], В. Збараський [2], О. Петренко [3], В. Рутицька [4], І. Салькова, Л. Сем'янів, Ю. Ставська та інші. Разом з тим, процес євроінтеграції в Україні вимагає проведення подальшого дослідження теорії й методології інтеграції з урахуванням особливостей вітчизняного сільського господарства, окремих його галузей та законодавчих актів.

Метою статті є дослідження основних тенденцій розвитку агропродовольчого ринку у зовнішньоекономічній діяльності України та визначення імовірних переваг і ризиків для вітчизняного агропромислового комплексу в умовах європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні аграрний сектор є локомотивом розвитку національної економіки, більше 40% валютної виручки сьогодні потрапляє до країни в результаті діяльності аграрного сектору, Україна займає лідируючі позиції у світі як країна-експортер аграрної продукції [5].

Вступ України до СОТ та євроінтеграційні процеси відкривають для вітчизняних, зокрема, аграрних підприємств, нові ринки збуту, що є передумовою збільшення можливих експортних обсягів. Для кожної країни експорт – важливий чинник економічної системи. Від рівня експортного потенціалу країни значною мірою залежить її місце в системі світового господарства, вплив на загальносвітові процеси, що визначає не лише економічну, а й політичну вагомість країни, авторитет і місце держави в міжнародних відносинах [6, с.20].

На сучасному етапі розвитку національної економіки України актуальним є питання зміни векторів зовнішньої торгівлі в напрямі країн ЄС та країн Азії. З початком російської агресії були введені обмеження на імпорт українських товарів на територію РФ, скорочуються обсяги торгівлі з Білоруссю, Казахстаном та Вірменією. Ця ситуація вплинула на всю економіку України та спричинила зміну структури зовнішньої торгівлі в частині вугільної, металургійної, машинобудівної та хімічної галузей. Після підписання Угоди про асоціацію з ЄС Україна отримала нові можливості щодо експорту своєї сільськогосподарської продукції. Україна посідає лідируюче місце у світі за обсягами експорту зерна та входить у десятку найбільших експортерів сільськогосподарської продукції. Однак потенціал розвитку агропромислового комплексу України (АПК) не використовується повною мірою через недосконалість відносин на земельному ринку, недостатнє інвестиційне забезпечення, технологічне відставання і не-

прозору конкуренцію. Європейський ринок характеризується відносно високою купівельною спроможністю населення, але він ставить і високі вимоги до якості продукції. Система квотування суттєво обмежує присутність національних виробників на ринку країн ЄС, часто присутні і певні технічні бар'єри.

Український сільськогосподарський сектор є, з одного боку, самодостатньою галуззю народного господарства (він годує країну), а, з іншого боку, експорт сільгосппродукції є ключовим для економіки, одним з найважливіших джерел наповнення держбюджету, а також припливу валюти. Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» [7] на фінансування витрат Міністерства аграрної політики та продовольства України передбачені видатки в обсязі 14,1 млрд грн, з них на програми розвитку АПК – 6 311,0 млрд грн. Для порівняння в 2017 році було виділено 7,4 млрд грн на Міністерство, на напрямок АПК – 5,5 млрд грн, тобто в 2018 році виділено більше на 1 млрд гривень ніж у 2017 році. Основну частину коштів закладених в Держбюджет на підтримку АПК протягом 2018 року (4 млрд грн або 28,3% всіх ресурсів), спрямовано на підтримку тваринництва. На другому місці за обсягами фінансування – підтримка фермерства – на цей напрямок виділено 1 млрд грн (7,1% від загального обсягу). Для фермерів є ще одна окрема програма «Надання кредитів фермерським господарствам», на її реалізацію виділено витратити 43 млн грн, на програму «Фінансова підтримка сільгоспвиробників» закладено 945 млн грн (6,7% загального обсягу фінансування на 2018 рік) [7], інші програми мають значно менший бюджет.

За результатами 2018 року зовнішньоторговельний оборот продукцією АПК склав 24,3 млрд дол.,

з яких 18,8 млрд дол. припало на агроекспорт, що склало 39,8% в загальному експорті України. Сільгоспекспорт зберігає лідерство в товарній структурі експорту. У минулому році його обсяг був на 880 млн дол. більше, ніж в 2017 році. У 2018 році був перевищений рекорд 2012 року, коли експорт сільгосппродукції склав 18,2 млрд дол. Найбільші частки аграрного експорту сформували зернові культури – 38,4% від обсягу сільгоспекспорту, масла – 23,3% і насіння олійних культур – 10,2%. Зростання експорту в минулому році забезпечили в основному кукурудза, пшениця, ріпак, м'ясо і субпродукти птиці, олії, тютюн і вироби з нього, яйця і кондитерські вироби. Найбільшими імпортерами української сільгосппродукції в 2018 році були Індія, куди було експортовано продукції АПК на суму понад 1,8 млрд дол., Китай – 1,2 млрд дол., Нідерланди – 1,2 млрд дол., Іспанія – 1 млрд дол. і Єгипет – 0,9 млрд дол. [8]. За період травень 2018 року – квітень 2019 року, Україна увійшла в трійку найбільших експортерів сільськогосподарської продукції в Європейський Союз, продавши йому аграрної продукції на 6,3 млрд євро. Це на 14,2% більше в порівнянні з періодом з травня 2017 по квітень 2018 року. Згідно з даними звіту Європейської комісії, за підсумками травня 2019 року Україна експортувала сільськогосподарської продукції в країни ЄС на 519 млн євро, що на 173 млн євро більше, ніж в травні 2018 року. Це означає, що за обсягами зростання експорту аграрної продукції в країни ЄС в травні 2019 року Україна посіла перше місце в світі [8]. На рис. 1 представлена динаміка зовнішньої торгівлі України аграрною продукцією за 2009-2018 роки.

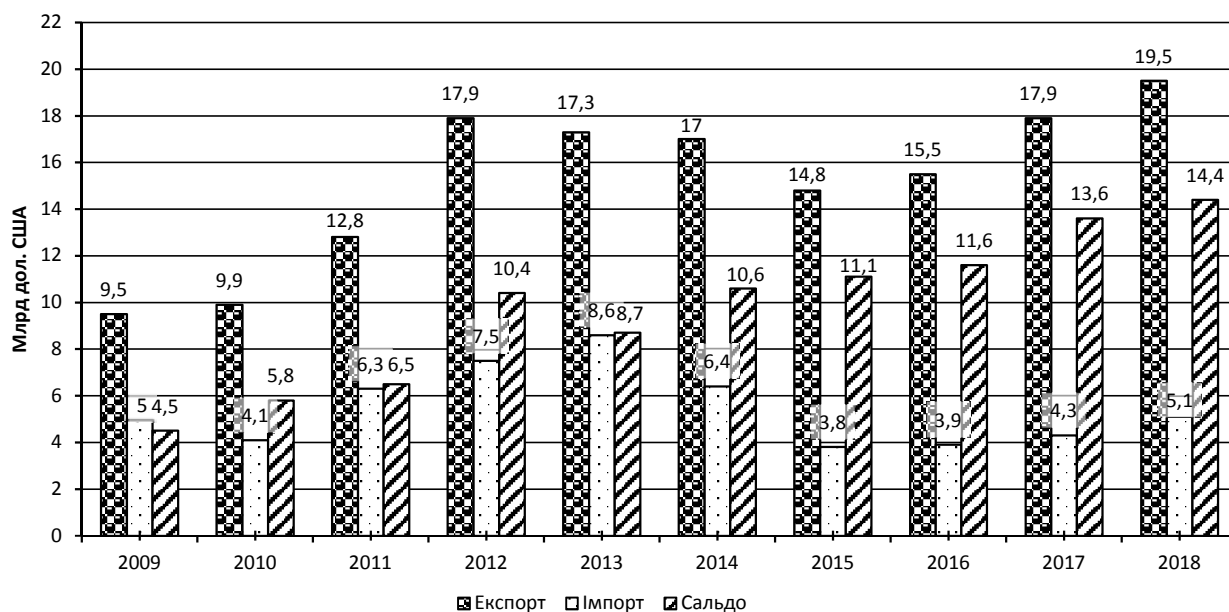
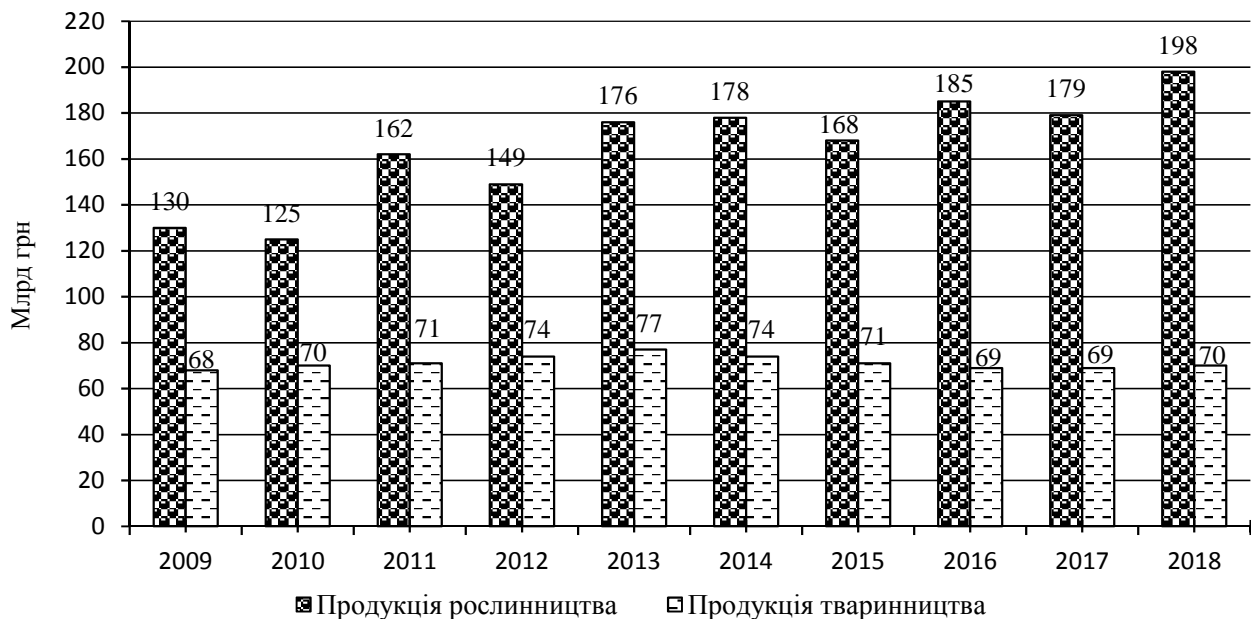

Рис. 1. Динаміка зовнішньої торгівлі України аграрною продукцією за 2009-2018 роки (сформовано авторами на основі джерела [8])

Основним напрямом українського агробізнесу є рослинництво (близько 70% сільськогосподарської продукції). Найбільші обсяги в експорті продукції рослинного походження займають зернові культури (1188,2 млн дол.), насіння та плоди олійних (213,8 млн дол.), готові харчові продукти – залишки та відходи харчової промисловості (166,1 млн дол.), продукти переробки овочів (69,9 млн дол.), а також какао та продукти з нього (57,2 млн дол.). В обсягу продукції тваринного походження найбільша частка молока та молочних продуктів (98,3 млн дол.), м'яса та істівних продук-

тів (43,5 млн дол.) (рис. 2). Експорт продукції тваринництва за останні роки зріс на 20% [9]. Зазначимо, що основу аграрного сектору України становить сировина, зокрема продукція рослинного походження (кукурудза, пшениця, соя та ячмінь). У 2018 році українським виробникам вдалося зібрати близько 35 млн т кукурудзи за рахунок сприятливих умов виробництва. Це абсолютний рекорд за всю історію держави. Очікується, що у нинішньому сезоні експорт кукурудзи буде становити 27 млн т, що досить амбіційно, враховуючи сильну конкуренцію на міжнародному ринку (в першу чергу з боку США), а також українські логістичні перешкоди.

Рис. 2. Динаміка валової продукції сільського господарства України (в постійних цінах 2010 року), млрд грн (сформовано авторами на основі джерела [9])

Найбільше експортують вітчизняну кукурудзу країни Європейського Союзу. Другий за розміром імпортер – Китай. Слід також зазначити зростаючу роль країн Африки – вони вже експортують 8-10% обсягу вітчизняної кукурудзи. Вирощування кукурудзи зосереджено у Чернігівській, Сумській, Харківській, Дніпропетровській, Кіровоградській, Черкаській, Полтавській, Київській та Вінницькій областях. Саме в них склалися найкращі умови для отримання високих врожаїв, але землі під кукурудзу там уже освоєні. Подальше збільшення площ потребує розширення на південь, однак там не досить вологи. Виправити ситуацію міг би розвиток зрошення, що потребує додаткових витрат, тому без подальшого зростання цін на кукурудзу або державної підтримки це не вигідно. Отже, виникає необхідність ефективніше використовувати наявні площі.

Чинники формування міжнародної конкурентоспроможності аграрної продукції України дещо відрізняються для різних ринків і товарів з різних секторів сільського господарства. Якщо для розвинутих країн основними чинниками будуть якість,

екологічність і безпечність продукції, то для менш розвинутих азійських країн найбільш вагомою є кінцева ціна з урахуванням умов доставки. До країн ЄС можемо продавати тільки пшеницю найвищої якості, а до країн Азії та Африки – більше зерна другого сорту і фуражного зерна. Українська продукція тваринництва (за винятком птахівництва) програє за більшістю параметрів європейським, північноамериканським та австралійським конкурентам, натомість маємо сильні позиції у секторах олії, горіхів, меду, деяких видів овочів і фруктів.

Нові можливості перед економікою нашої країни відкрила зона вільної торгівлі (ЗВТ) із країнами ЄС. Із приходом ЗВТ Україна отримала торговельні преференції – безмитні тарифні квоти для 36 видів товарів (яловичина, свинина, м'ясо баранини, м'ясо птиці, молоко, вершки, йогурти, зернові, висівки, мед, цукор, крохмаль, гриби, часник, солод, виноградний і яблучний соки, вершкове масло, цигарки, етанол, яйця та альбуміни тощо). За чотирма видами встановлено додаткові обсяги. В свою чергу, Україна встановила тарифні квоти для трьох видів това-

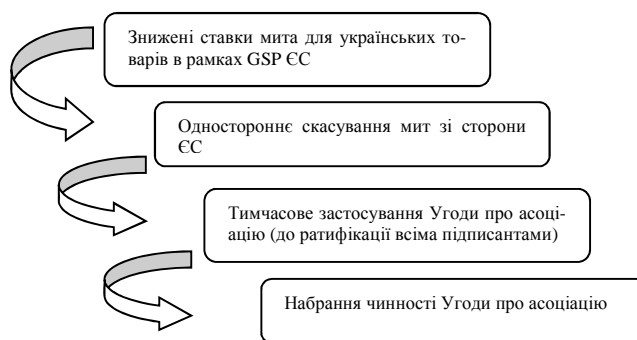
рів (м'ясо свинини, м'ясо птиці й напівфабрикати з м'яса птиці, цукор) та передбачила додаткові обсяги ще для двох. За даними Державної служби статистики, у перший рік вільної торгівлі з ЄС український експорт до ЄС зріс на понад 3%, а товарообіг – на понад 6%. Але загалом торгівля агропродуктами не настільки жвава, як очікувалося. Безмитні квоти використовуються швидко, а загальні умови не надто привабливі й посилені для вітчизняних виробників [10].

Головна мета розвитку сільського господарства в умовах євроінтеграції полягає у створенні сучасного конкурентоспроможного агропромислового комплексу, який характеризувався би такими критеріями: ефективне застосування нових сільськогосподарських машин, матеріальних ресурсів та технологічних систем; випуск конкурентоспроможної продукції; здатність виробництва до широкого впровадження науково-технічних досягнень, домінування в агропромисловому комплексі наукоємних галузей; високий рівень розвитку інфраструктури аграрного ринку; раціональне використання земель, впровадження ресурсозберігаючих та відновлювальних технологій; високий рівень екологічної безпеки; досягнення ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств [1].

Вплив євроінтеграції загалом позитивний для України, хоча й не позбавлений певних «незручностей», особливо на початкових стадіях функціонування зони вільної торгівлі. Є великі перспективи тісної співпраці в аграрному секторі, однак свої позиції доведеться активно відстоювати. Євроінтеграція стимулюватиме модернізацію економіки України, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції. Як невід'ємна частина Європи Україна орієнтується на діючу в провідних європейських країнах модель соціально-економічного розвитку [11].

Основними зовнішньоекономічними аспектами зони вільної торгівлі з ЄС є: скасування мит при торгівлі товарами; домовленості про технічні бар'єри в торгівлі та інструменти торговельного захисту; гармонізація санітарних та фітосанітарних заходів; сприяння торгівлі та співробітництво в митній сфері; єдині з ЄС правила походження товарів; торгові відносини в енергетиці; торгівля послугами, заснування компаній, інвестиції, визнання, кваліфікації; конкурентна політика; права інтелектуальної власності та географічне позначення. Угода про асоціацію з ЄС передбачає зниження ставки мита для українських товарів та одностороннє скасування мит зі сторони ЄС на початковому етапі (рис. 3) [12].

Співпраця з ЄС є важливим пріоритетом зовнішньоекономічної політики України. Україна і ЄС проводять регулярні засідання з аграрних питань, які дають можливість обмінюватися корисною ін-

Рис. 3. Етапи впровадження зони вільної торгівлі з ЄС

(сформовано авторами на основі джерела [12])

формацією та розглядати досвід ЄС в аграрній сфері, питання щодо адаптації аграрного сектору України до вимог та умов ЄС. Усі сторони зацікавлені у партнерстві, що дасть змогу вести відкриту торгівлю у продовольчій сфері. Євросоюз надав Україні певні преференції щодо експорту деяких видів продукції, щоб компенсувати втрати через скорочення експорту до Росії. Україні надано додаткові квоти на безмитний експорт сільськогосподарської продукції до вже наявних у межах функціонування поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі Україна – ЄС. Преференції набули чинності у вересні 2017 року, діятимуть три роки та передбачають додаткові річні квоти з нульовим митним тарифом на: натуральний мед (2500 т), томатну пасту (3 тис. т), виноградний сік (500 т), овес (4 тис. т), пшеницю (65 тис. т), кукурудзу (625 тис. т), ячмінь (325 тис. т), деякі види круп (7800 т). За деякими позиціями квоти були скорочені (томати – на 2 тис. т, пшениця – на 35 тис. т, кукурудза – на 25 тис. т, ячмінь – на 25 тис. т). Хоча розміри цих квот могли б бути і вищими, але загалом у найближчі три роки українські аграрії можуть планувати свою роботу. Український уряд очікує, що завдяки новим квотам Україна зможе наростити обсяги торгівлі з ЄС додатково майже на 200 млн дол., що підтримає фінансовий ринок [8].

Незважаючи на ефективність агропромислового виробництва в Україні впродовж останніх років, світове лідерство галузі в експорті окремих видів сільськогосподарської продукції, існуючі земельні відносини через мораторій стримують розкриття невикористаного потенціалу аграрного сектору економіки та подальший успішний розвиток сільського господарства в умовах євроінтеграції та зростання конкурентоспроможності країн. Аналіз сучасних тенденцій формування порядку в аграрному секторі України показує, що гальмування розвитку земельної реформи заморозило взаємопов'язані синергетичні чинники розвитку аграрної сфери, через що сформувався специфічний уклад сільськогосподарської діяльності – від надзвичайно великих

виробників, які вбачають певні ризики в розвитку земельної реформи, до фермерів, особистих селянських господарств та інших дрібних виробників, для яких держава не створила умов саморозвитку. Така ситуація призвела до прогресування монополізму, пригнічення дрібного виробника, однобічного експортоорієнтованого агропромислового виробництва, спотворення конкурентного середовища. Поглиблюються соціальні проблеми на селі та занепад сільських територій. Крім того, поза увагою залишаються шокуючі проблеми щодо охорони земель та збереження родючості ґрунтів [13, с. 5].

До переваг існуючої моделі земельних відносин в Україні можна віднести зростаючі обсяги експорту зернових та стабільні надходження валютної виручки. В той же час до недоліків слід віднести такі: ринок оренди характеризується локальними монополіями; законодавство України сприяє перенасиченню сівозміни олійними культурами; нерівномірна соціальна інфраструктура; переважання сировинної структури АПК, що не генерує доданої вартості; перебування держави за межами земельного ринку, не одержуючи податків і зборів від операцій із землею та не маючи можливостей забезпечити розвиток сільських територій та стимулювання інвестицій.

Про шкоду дії мораторію з купівлі-продажу земель на соціальну сферу наголошує М. Мартинюк, який відмічає, що «скорочення населення України в основному пов'язане з його сільською частиною, зменшення якої за останні 16 років становить 2,9 млн осіб або 18,1%, що на 60% перевищує темпи скорочення населення міст» [14, с. 17]. Отже, на нашу думку, мораторій є не що інше, як гальмівний механізм розвитку малого і середнього підприємництва на селі, яке має стати драйвером економічної активності, зайнятості сільського населення та розвитку сільських територій. Блокування законодавством функціонування прозорого ринку землі не дає можливості виконувати йому основні функції, серед яких визначення реальної вартості земельних ділянок, стимулювання ефективного використання землі, забезпечення мобільності її використання як фактора виробництва, що пов'язано із зміною структури виробництва і можливістю альтернативного використання ресурсів.

Важливим фактором впливу на розвиток аграрного сектору економіки є забезпеченість фінансовими ресурсами (в тому числі кредитами банків). За різними оцінками в Україні частка банківського кредитування займає менше 20% обігових коштів аграрного сектору, в той час як у розвинутих країнах вона досягає 70%. Основними причинами низької активності залучення кредитних ресурсів у сільськогосподарське виробництво зі сторони позичальника є, перш за все, відсутність ліквідної застави в позичальників, а з позиції кредитора обмежена кількість кредитних програм для малого і середнього бізнесу, операційні ризики банків при співпраці з

підприємствами аграрної сфери. Тому стан фінансового забезпечення аграріїв характеризується низькою часткою прямих іноземних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство України (на рівні 1,2%); низькою часткою власного капіталу (43,6%) та вкрай низькою часткою наданих підприємствам АПК в загальній сумі кредитів в економіку (1,7%) [9]. Відсутність ринкового обігу сільськогосподарських земель зужує можливості залучати додаткові фінансові ресурси в аграрний сектор економіки. Лише ринок землі зможе поживити кредитування підприємств аграрного сектору економіки, а одним із можливих наслідків запровадження вільного обігу землі – є можливість давати землю під заставу. У широкому контексті для України вже стало визначальним визнання земельного капіталу як об'єкта земельного обігу, що змусить усіх ставитися до землі не тільки як до виробничого ресурсу, але і як до потужного фінансового чинника, який забезпечить функціонування в єдиному ринковому середовищі всіх факторів виробництва, включаючи земельні ресурси [13, с. 9].

Однією з найважливіших складових реформи аграрного сектору може стати дерегуляція, що покликана спростити ведення бізнесу для українських аграріїв, а також знизити адміністративний тиск на виробників сільськогосподарської продукції. Основною її метою має бути створення прийнятних адміністративно-економічних умов для розвитку агро-сектору. Так, на сьогодні можна виділити деякі законодавчі ініціативи з дерегуляції, які відносяться до євроінтеграції в сфері АПК. Зокрема три з них прийняті Верховною Радою і вже мають статус законів: "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу", "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення повноважень нотаріусів та особливості реєстрації похідних майнових прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення", "Про ліцензування видів господарської діяльності" [3, с. 41]. Також прийняті певні закони у сфері дерегуляції та харчової безпеки, а також один закон у сфері експортно-імпортової діяльності. Отже, на початковому етапі основний акцент реформування законодавства був зроблений на питаннях дерегуляції та приведення регуляторного середовища у відповідність з європейськими стандартами. Незважаючи на зародки реформування, національний агропромисловий сектор потребує ще ряду заходів щодо забезпечення невинного розвитку (рис. 4).

Вдало проведена дерегуляція дозволить знизити адміністративний та податковий тиск на агропромисловий сектор, спростити залучення інвестицій і стимулювати розвиток аграрного бізнесу. Також, що досить важливо, вона є ефективним інструментом боротьби з корупцією в галузі. Таким чином, якщо дерегуляція буде проведена у "кращих європейських традиціях", а не на розсуд українських чи-

новників, то це дозволить зробити дуже важливий крок – оптимізувати правила ведення бізнесу для аграріїв, створить для них нові можливості розвитку.

Ураховуючи всі переваги від інтеграції України до ЄС необхідно пам'ятати і про можливі загрози для розвитку вітчизняної агропродовольчої системи. Це, насамперед, збільшення на внутрішньому продовольчому ринку України конкуруючого імпорту. У першу чергу, очікується зростання обсягів імпорту окремих видів м'яса та харчових субпродуктів, молока й молочної продукції, деяких видів овочів і фруктів. У цьому контексті треба підкреслити, що в зобов'язаннях по імпортних тарифах на ряд видів агропродовольчої продукції, взятих на себе Україною та ЄС, спостерігається певна асиметрія. Наприклад, на м'ясо та харчові субпродукти ЄС за незначними винятками не скасовуватиме імпортні тарифи для України, а застосовуватиме тарифні квоти (які вона не зможе використати доти, доки не стандартизує свою продукцію відповідно до вимог ЄС). Що ж до яловичини, то Україна застосовуватиме переважно нульову ставку ввізного мита (хоча й з певним перехідним періодом), а щодо м'яса та

субпродуктів птиці – квотуватиме імпорт з країн ЄС лише частково. Аналогічною є також ситуація з молоком і молочною продукцією: зокрема, для молока та вершків, йогуртів, масла, частково яєць ЄС вводить тарифну квоту, а Україна – з деякими винятками нульовий тариф (з перехідним періодом). На помідори та огірки (свіжі або охолоджені), столовий виноград, яблука, груші Україна протягом 5 років повинна знизити мито з 10 до 5%, а ЄС застосовуватиме "вільну адвалерну" ставку мита, яка визначатиметься кон'юнктурою внутрішнього ринку ЄС і зможе як завгодно часто змінюватися, що приховуватиме в собі додаткові ризики для експортерів. Така сама ставка застосовуватиметься і до кабачків, артишоків, багатьох видів фруктів, тоді як Україна встановить на них нульовий тариф (з перехідним періодом). Асиметрія проявлятиметься також у взаємній торгівлі зерновими між Україною та ЄС. Так, Україна запроваджуватиме на зернові, більшість видів продукції борошномельно-круп'яної промисловості, крохмаль тощо нульове мито (з перехідним періодом), а ЄС передбачає значною мірою квотувати відповідний імпорт [16].

Рис. 4. Заходи щодо забезпечення розвитку АПК в умовах євроінтеграції (узагальнено авторами на основі джерела [4])

Висновки. Формування ефективного агропродовольчого ринку є складним і багатограним питанням, яке вимагає вивчення численних взаємопов'язаних проблем, оскільки сучасний агропродовольчий ринок має бути регульованим, інформаційним і соціально орієнтованим. Стратегічними напрямками розвитку зовнішньоекономічної орієнтації аграрного сектору України мають стати підвищення

якості продукції та нарощення експортного потенціалу за рахунок диверсифікації товарної пропозиції товарами із високою доданою вартістю, що потребує формування потужного мотиваційного механізму до виробництва саме такого роду товару. Прийняття в Україні норм та стандартів ЄС разом із безмитною торгівлею має привабити інвесторів, бажаючих упроваджувати найсучасніші технології в

агропромисловий сектор країни. Це допоможе перетворити економіку України на експортера аграрної продукції зі значною часткою доданої вартості, а експорт сировини залишиться у минулому.

Лише активне залучення інноваційних технологій здатне забезпечити стійке зростання надходжень від експорту аграрної продукції в економіку України. Для цього слід постійно розширювати ринки збуту своєї продукції, роблячи ставку не лише на країни ЄС, а й на співпрацю з африканськими та азійськими країнами, зокрема з Китаєм.

Література

1. **Голомша Н.Є.** Конкуренентоспроможність сільського господарства України: можливості та фактори зростання. *Інноваційна економіка*. 2010. № 4. С. 67-71.
2. **Збарзкий В.К., Горьовий В.П.** Державна підтримка сільського господарства. *Економіка АПК*. 2010. № 4. С. 74-80.
3. **Петренко О.** Євроінтеграція в сфері АПК: чи справляється ВРУ з законодавчими ініціативами. *Тваринництво України*. 2015. № 8. С. 40-42.
4. **Рутицька В.** П'ять справ на шляху до Європи. Інформаційне агентство "ЛІГАБізнесІнформ". URL: <http://www.liga.net/>.
5. **Глава Уряду – аграріям:** Агросектор є локомотивом розвитку економіки України. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України «Урядовий портал». URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250433700> (дата звернення 10.03.2018).
6. **Власенко А.** Експортний потенціал АПК України в умовах євроінтеграції. Фінансово-економічний розвиток України в умовах трансформаційних перетворень: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 6-7 квіт. 2017 р. (ЛТЕУ, м. Львів). Тернопіль: Крок, 2017. С. 19-21.
7. **The Verkhovna Rada of Ukraine, The Law of Ukraine " On the State Budget of Ukraine for 2018"**. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2246-19>.
8. **Державна служба статистики України.** URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. **Аграрний сектор України.** URL: <http://agroua.net>.
10. **Міністерство аграрної політики та продовольства.** URL: <http://www.minagro.gov.ua>.
11. **Центр досліджень соціальних комунікацій НБУ.** URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=583:silke-gospodarstvo&catid=8&Itemid=350.
12. **Salkova, I.Yu.** (2015), Rozvytok eksportnoi diial'nosti APK v umovakh zony vil'noi torhivli z YeS [The development of agribusiness exports in terms of a free trade zone with the EU], *Global and national economic problems*. URL: http://global_national.in.ua/archive/8_2015/52.pdf (Accessed 20 April 2016).
13. **Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я.** Земельна реформа: проблеми перспективи розвитку аграрної реформи. *Економіка АПК*. 2017. № 1. С. 5 -14.
14. **Мартинюк М. П.** Ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні: стан та перспективи запровадження. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 15 -21.
15. **Костюк Т.О.** Соціально-екологічна складова економічної безпеки сільського господарства. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 3 (49). С. 63-69.
16. **Шубравська О.В., Прокопенко К.О.** Інтеграційні перспективи України: переваги і ризики для аграрного сектору. *Економіка України*. 2014. № 1. С. 63-73.

References

1. Holomsha N.Ye. (2010). Konkurentospromozhnist silskoho hospodarstva Ukrainy: mozhlyvosti ta faktory zrostannia [Competitiveness of Ukrainian agriculture: opportunities and growth factors]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative economy*, 4, pp. 67-71 [in Ukrainian].
2. Zbarazkyi V.K., Horovyi V.P. (2010). Derzhavna pidtrymka silskoho hospodarstva [State support for agriculture]. *Ekonomika APK – Economy AIC*, 4, pp. 74-80 [in Ukrainian].
3. Petrenko O. (2015). Yevrointehratsiia v sferi APK: chy spravliaietsia VRU z zakonodavchymy initsiatyvamy [Eurointegration in the field of agroindustrial complex: whether the VRU copes with legislative initiatives]. *Tvarynystvo Ukrainy – Livestock of Ukraine*, 8, pp. 40-42 [in Ukrainian].
4. Rutyska V. Piat sprav na shliakhu do Yevropy [Five cases on the way to Europe]. *LIGABusinessInform*. (n.d.). Retrieved from <http://www.liga.net/> [in Ukrainian].
5. Hlava Uriadu – ahraryiam: Ahrosetor ye lokomotyvom rozvytku ekonomiky Ukrainy [Head of Government - Agrarians: The agro-sector is the engine of development of the Ukrainian economy]. *Uriadovyi portal – Government Portal. kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250433700> [in Ukrainian].
6. Vlasenko A. (2017). Eksportnyi potensial APK Ukrainy v umovakh yevrointehratsii [Export potential of agroindustrial complex of Ukraine in the conditions of European integration]. *Finansovo-ekonomichnyi rozvytok Ukrainy v umovakh transformatsiinykh peretvoren – Financial and economic development of Ukraine in the conditions of transformational transformations: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. (pp. 19–21). Ternopil, Krok [in Ukrainian].
7. The Verkhovna Rada of Ukraine, The Law of Ukraine " On the State Budget of Ukraine for 2018". Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2246-19>.
8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
9. Ahraryniy sektor Ukrainy [Agrarian sector of Ukraine]. (n.d.). *agroua.net*. Retrieved from <http://agroua.net> [in Ukrainian].
10. Ministerstvo ahrarynoi polityky ta prodovolstva [Ministry of Agrarian Policy and Food]. (n.d.). *minagro.gov.ua*. Retrieved from <http://www.minagro.gov.ua> [in Ukrainian].
11. Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsii NBU [NBU Social Communications Research Center]. (n.d.). *nbuviap.gov.ua*. Retrieved from http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=583:silke-gospodarstvo&catid=8&Itemid=350 [in Ukrainian].
12. Salkova, I.Yu. (2015), Rozvytok eksportnoi diial'nosti APK v umovakh zony vil'noi torhivli z YeS [The development of agribusiness exports in terms of a free trade zone with the EU], *Global and national economic problems*. Retrieved from http://global_national.in.ua/archive/8_2015/52.pdf [in Ukrainian].
13. Ghadzalo Ja. M., Luzan Ju. Ja. (2017). Zemel'na reforma: problemy perspektyvy rozvytku aghrarynoi

reformy [Land reform: problems of prospects for the development of agrarian reform]. *Ekonomika APK – Economy AIC*, 1, pp. 5-14 [in Ukrainian].

14. Martynjuk M. P. (2017). Rynok zemelj silskogospodarskogo pryznachennja v Ukraïni: stan ta perspektyvy zaprovadzhennja [Agricultural Land Market in Ukraine: Status and Prospects of Introduction]. *Ekonomika APK – Economy AIC*, 3, pp. 15-21 [in Ukrainian].

15. Kostjuk T.O. (2017). Socialjno-ekologichna skladova ekonomichnoji bezpeky silskogho gospodarstva [The socio-ecological component of the economic security of agriculture]. *Ekonomichni visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3 (49), pp. 63–69 [in Ukrainian].

16. Shubravsjka O.V., Prokopenko K.O. (2014). Integracijni perspektyvy Ukraïny: perevahy i ryzyky dlja aghrarnogho sektoru [Ukraine's integration prospects: benefits and risks for the agricultural sector]. *Ekonomika Ukraïny – Economy of Ukraine*, 1, pp. 63 -73 [in Ukrainian].

Берсуцька С. Я., Колесников С. О. Поточний стан та перспективи розвитку агропромислового сектору України в контексті євроінтеграції

У статті здійснено аналіз окремих показників зовнішньої торгівлі України продукцією сільського господарства. Окреслено перспективи і можливості для вітчизняного агропромислового сектору, які виникатимуть внаслідок підписання Угоди про асоціацію між Україною та країнами Європейського Союзу, а також створення в рамках цієї Угоди зони вільної торгівлі. Узагальнено оцінку рівня конкурентоспроможності продукції аграрного сектору. Охарактеризовано критерії, яким має відповідати агропромисловий комплекс в умовах євроінтеграції. Наведено необхідні напрями для створення сучасного конкурентоспроможного агропромислового комплексу. Визначено завдання, що мають вирішити органи державної влади для розвитку сільського господарства. Запропоновано заходи щодо забезпечення розвитку АПК в умовах євроінтеграції.

Ключові слова: агропромисловий сектор, сільське господарство, зона вільної торгівлі, євроінтеграція, аграрна політика, зовнішня торгівля, експорт, імпорт, конкурентоспроможність.

Берсуцкая С. Я., Колесников С. А. Текущее состояние и перспективы развития агропромышленного сектора Украины в контексте евроинтеграции

В статье осуществлен анализ отдельных показателей внешней торговли Украины продукцией сельского хозяйства. Очерчены перспективы и возможности для отечественного агропромышленного сектора, которые будут возникать вследствие подписания Соглашения об ассоциации между Украиной и странами Европейского Союза, а также создание в рамках настоящего соглашения зоны свободной торговли. Обобщена оценка уровня конкурентоспособности продукции аграрного сектора. Охарактеризованы критерии, которым должен соответствовать агропромышленный комплекс в условиях евроинтеграции. Приведены необходимые направления для создания современного конкурентоспособного агропромышленного комплекса. Определены задачи, которые должны решить органы государственной власти для развития сельского хозяйства. Предложены мероприятия по обеспечению развития АПК в условиях евроинтеграции.

Ключевые слова: агропромышленный сектор, сельское хозяйство, зона свободной торговли, евроинтеграция, аграрная политика, внешняя торговля, экспорт, импорт, конкурентоспособность.

Bersutska S., Kolesnikov S. The current state and prospects of development of Ukraine's agro-industrial sector in the context of European integration

The article analyzes the individual indicators of Ukraine's foreign trade in agricultural products. The prospects and opportunities for the domestic agro-industrial sector that will arise as a result of the signing of the Association Agreement between Ukraine and the countries of the European Union, as well as the creation of a free trade zone within this Agreement, are outlined. The assessment of the level of competitiveness of agricultural products is generalized. The criteria to be met by the agro-industrial complex in the context of European integration are characterized. Necessary directions for creation of modern competitive agro-industrial complex are given. The tasks to be solved by the state authorities for the development of agriculture are determined. Measures are proposed to ensure the development of agroindustrial complex in the conditions of European integration.

Keywords: agro-industrial sector, agriculture, free trade area, eurointegration, agrarian policy, foreign trade, exports, imports, competitiveness.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

**ОРГАНІЗАЦІЙНА КУЛЬТУРА ПІДПРИЄМСТВ:
ВИКЛИКИ, ЗАГРОЗИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ**

Постановка проблеми. На даний час виникає гостра необхідність у трансформації організаційної культури з метою більшої гнучкості й здатності оперативно реагувати на зміни внутрішнього і зовнішнього середовища, що відповідає сучасним умовам господарювання підприємств.

Більшість компаній розуміють важливість розвитку організаційної культури, але не можуть побудувати свою ефективну модель. Як свідчать результати опитування компанії Deloitte [1], 87% респондентів вважають корпоративну культуру важливим чинником розвитку бізнесу. Однак лише 19% з них зазначають, що корпоративна культура їх компаній ефективна.

У ході обстеження компаній [2] виявлено, що керівники самі не використовують належні моделі поведінки; не включають питання формування/підтримки організаційного середовища до пріоритетних напрямів розвитку; не забезпечують чіткого зворотного зв'язку стосовно поведінки співробітників організації; не готові приймати управлінські рішення, які спрямовані на формування «критичної маси» співробітників, що розділяють цінності компанії та застосовують прийняті в ній моделі поведінки.

На основі проведеного опитування керівників великих компаній аналітики McKinsey [3] встановили, що одним із ключових бар'єрів для розвитку бізнесу є недосконалість організаційної культури, а саме відсутність орієнтованості на клієнта, роз'єднаність у колективі, брак кадрів, відсутність підтримки керівництва.

Отже, для успішного функціонування підприємств доцільно розробляти й впроваджувати комплекс заходів з підвищення ефективності управління розвитком організаційної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування й розвитку організаційної культури підприємств, пошуку шляхів її вдосконалення і трансформації в умовах модернізації присвячено значну кількість наукових робіт зарубіжних і вітчизняних вчених.

Поняття «організаційна культура» введено у науковий обіг ученим А. Гастом у 20-ті роки ХХ століття. Однак найбільший внесок у розвиток даного феномена належить західним (у першу чергу, американським) і японським науковцям. Перші масштабні дослідження в даній сфері проведено Е. Мейо в період 1927-1932 років, який відомий як

хоторнський експеримент про вплив продуктивності праці на «культуру фабрики».

Аналіз спеціальної літератури показує, що не існує єдиного наукового підходу до визначення організаційної культури. В результаті дослідження узагальнено різні наукові погляди щодо трактування суті та змісту поняття «організаційна культура». Як правило, зарубіжні та вітчизняні вчені під цим терміном розуміють:

образ мислення, який увійшов у звичку і став традицією;

спосіб дії, який поділяють усі співробітники підприємства;

комплекс переконань і очікувань, що розділяються співробітниками організації;

символи, церемонії та міфи, які повідомляють співробітників організації про цінності й переконання;

придбані смислові системи, які здатні створювати культурний простір;

сукупність символів, ритуалів і міфів, які відповідають цінностям, що властиві підприємствам;

філософські та ідеологічні уявлення, цінності, переконання, очікування і норми, які пов'язують організацію в єдине ціле і розділяються її співробітниками;

набір переконань, цінностей і засвоєних способів вирішення реальних проблем, що сформувався під час функціонування організації і має тенденцію прояву в різних матеріальних формах і у поведінці співробітників;

певні позиції, точки зору, манери поведінки, в яких втілюються основні цінності, вираз яких перетворено в організаційній структурі і кадровій політиці;

динамічна система правил, яких дотримуються усі працівники компанії;

сукупність типових для компанії цінностей, норм і точок зору або ідей, які свідомо або підсвідомо формують зразок поведінки для співробітників організації.

Таким чином, організаційна культура розглядається як матеріальне й емоційне середовище всередині підприємства, яке спирається на ідеї, основоположні цінності, відносини і погляди, носіями яких є керівництво і персонал. Це сукупність матеріальних, духовних, соціальних цінностей, які створені співробітниками підприємства в процесі трудової діяльності і відображають неповторність, індивідуальність даної організації [4, с. 546].

Організаційну культуру можна охарактеризувати як певну систему зв'язків, відносин, що здійснюються в рамках конкретної діяльності, а також способи ведення бізнесу. Під цим терміном розуміється також стратегічний інструмент, що дозволяє орієнтувати всіх співробітників підприємства на досягнення загальних цілей, підвищити їхню ініціативу й поліпшити комунікації між ними.

У наукових публікаціях зарубіжних і українських учених приділено значну увагу:

дослідженню особливостей і сутності організаційної культури підприємств, визначенню її відмінностей від корпоративної культури [5-16];

обґрунтуванню теоретико-методологічних і прикладних засад формування й розвитку організаційної культури підприємств [17-22];

розробленню механізмів стратегічного управління розвитком організаційної культури підприємств в умовах мінливого середовища [23-32].

Разом з тим, незважаючи на таку пильну увагу до окресленої проблеми з боку вчених, актуальним залишається проведення наукових досліджень у напрямі трансформації організаційної культури підприємств в умовах модернізації. Все це значною мірою обумовило вибір теми даного дослідження та його цільову спрямованість.

Мета статті полягає у здійсненні діагностики сучасного стану, тенденцій і перспектив розвитку організаційної культури підприємств з використанням методів емпіричного дослідження.

Виклад основного матеріалу. У результаті дослідження проведено обстеження українських підприємств різних видів економічної діяльності. Для цього використано експертне опитування як метод емпіричного дослідження (табл. 1). На основі обстеження виявлено сучасні проблеми, бар'єри та шляхи розвитку організаційної культури підприємств.

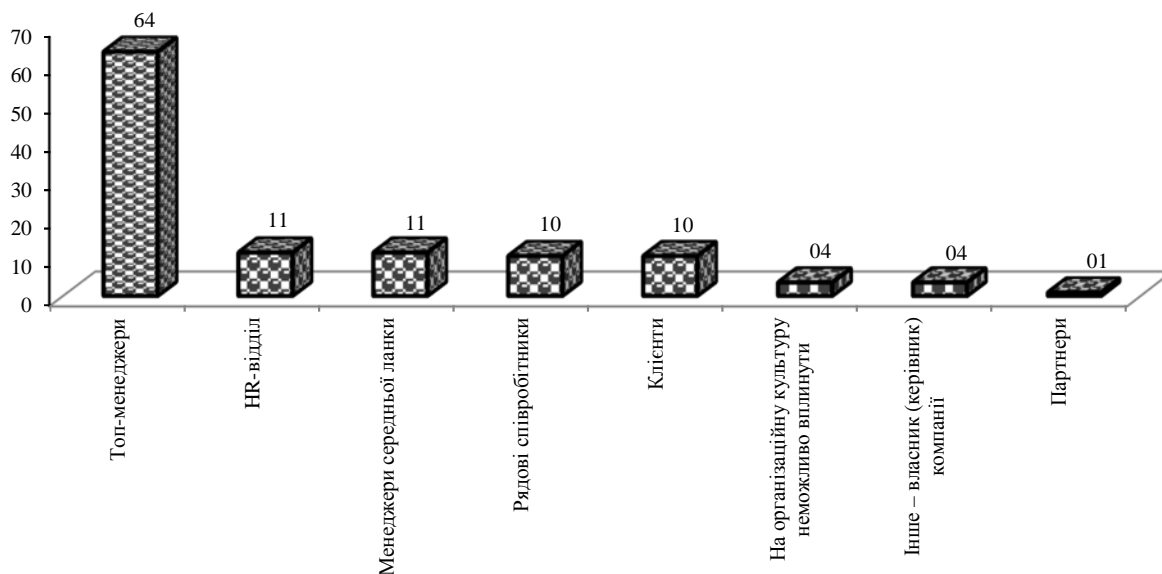
Таблиця 1

Кількість і частка експертів, які взяли участь в опитуванні

Види економічної діяльності	Кількість	Частка експертів, %
Сфера послуг (Інтернет-послуги, енергетичні, банківські, консалтингові, транспортні, побутові послуги населенню)	41	35,7
Харчова промисловість	28	24,3
Сфера освіти та науки	21	18,3
Оптова й роздрібна торгівля	13	11,3
Будівництво	6	5,2
Державне управління	5	4,3
Вугільна промисловість	1	0,9
Всього	115	100,0

Складено автором за результатами експертного опитування.

За результатами експертного опитування встановлено, що на формування організаційної культури підприємств впливають топ-менеджери, HR-відділ і менеджери середньої ланки (рис. 1).

Рис. 1. Експертна оцінка впливу на формування організаційної культури підприємств, % до опитаних

Це підтверджується й даними, наведеними в табл. 2. Експерти зазначили, що топ-менеджери мають значний вплив на формування й розвиток організаційної культури: 68,3% фахівців підприємств сфери послуг; 66,7% – у сфері освіти й науки;

60,7% – у харчовій промисловості; 53,8% – у сфері оптової та роздрібно торгівлі.

Доведено, що організаційна культура, як правило, організована керівництвом компанії (табл. 3).

Таблиця 2

Відповіді на запитання «Хто, на Ваш погляд, має найбільший вплив на формування організаційної культури компанії?» (за оцінками експертів), осіб

Група	Підприємства за видами економічної діяльності						
	Вугільна промисловість	Харчова промисловість	Будівництво	Сфера послуг	Оптова й роздрібна торгівля	Освіта та наука	Державне управління
Топ-менеджери	1	17	2	28	7	14	2
Рядові співробітники	–	2	–	3	–	5	2
HR-відділ	–	5	1	3	3	1	–
Менеджери середньої ланки	–	6	–	1	3	1	1
Партнери	–	1	–	–	–	–	–
Клієнти	–	1	1	6	1	1	1
На організаційну культуру неможливо вплинути – це процес, яким неможна управляти	–	1	1	2	–	–	–
Інше – власник (керівник) компанії	–	1	1	2	–	–	–

Складено автором за результатами анкетування.

Таблиця 3

Відповіді на запитання «Організаційна культура у Вашій компанії сформувалася спонтанно або була організована керівництвом?»

Види економічної діяльності	Відповіді, % експертів		
	Сформувалася спонтанно	Організована керівництвом компанії	У нас немає організаційної культури
Харчова промисловість	3,6	85,7	10,7
Будівництво	16,7	66,6	16,7
Сфера послуг	12,2	85,4	2,4
Оптова й роздрібна торгівля	30,8	38,4	30,8
Освіта й наука	9,5	85,7	4,8
Державне управління	–	100,0	–
Вугільна промисловість	–	100,0	–
У цілому	13,0	78,3	8,7

Складено автором за результатами анкетування.

Примітка: частку розраховано до загальної кількості експертів відповідного виду економічної діяльності.

На більшості обстежених підприємств корпоративні цінності та правила не нав'язуються (табл. 4).

Таблиця 4

Відповіді на запитання «Чи нав'язуються у Вашій компанії корпоративні цінності і правила?»

Види економічної діяльності	Відповіді, % експертів	
	Так	Ні
Харчова промисловість	25,0	75,0
Будівництво	33,3	66,7
Сфера послуг	48,8	51,2
Оптова й роздрібна торгівля	23,1	76,9
Освіта й наука	38,1	61,9
Державне управління	40,0	60,0
Вугільна промисловість	100,0	–
У цілому	35,7	64,3

Складено автором за результатами анкетування.

Примітка: частку розраховано до загальної кількості експертів відповідного виду економічної діяльності.

Виявлено, що заявлені компанією корпоративні цінності і слогани повністю або частково збігаються з її реальними цінностями (табл. 5).

Таблиця 5

Відповіді на запитання «Чи співпадають заявлені компанією корпоративні цінності і слогани з її реальними цінностями?»

Види економічної діяльності	Відповіді, % експертів		
	Так	Ні	Частково
Харчова промисловість	21,4	3,6	75,0
Будівництво	66,6	16,7	16,7
Сфера послуг	56,1	17,1	26,8
Оптова й роздрібна торгівля	7,7	15,4	76,9
Освіта й наука	47,6	–	52,4
Державне управління	40,0	40,0	20,0
Вугільна промисловість	–	100,0	–
У цілому	36,5	12,2	51,3

Складено автором за результатами анкетування.

Примітка: частку розраховано до загальної кількості експертів відповідного виду економічної діяльності.

Більшість експертів вважають, що організаційна культура компаній є ефективною (табл. 6).

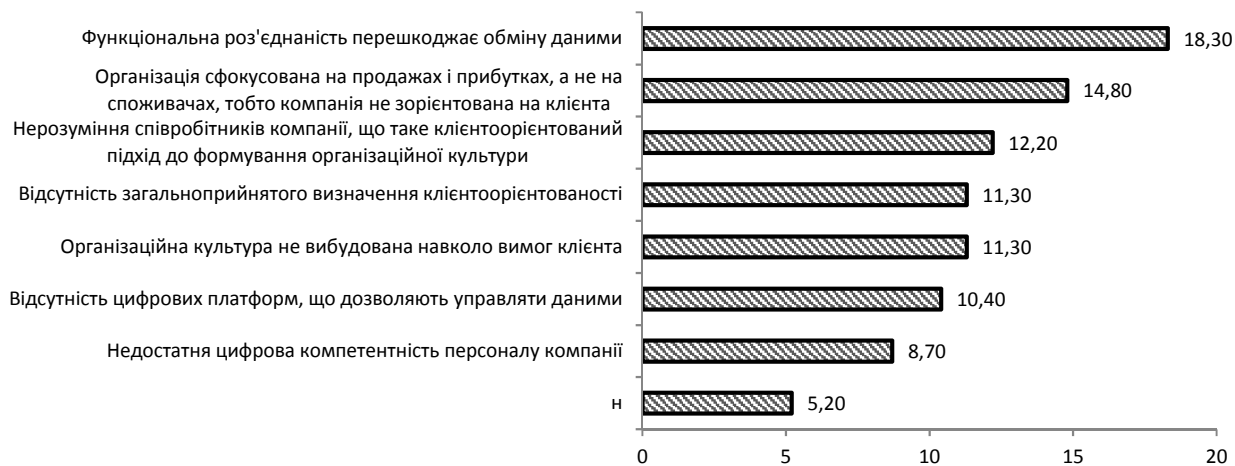
Таблиця 6

Відповіді на запитання «Чи вважаєте Ви організаційну культуру Вашої компанії ефективною?»

Види економічної діяльності	Відповіді, % експертів	
	Так	Ні
Харчова промисловість	53,6	46,4
Будівництво	100,0	–
Сфера послуг	70,7	29,3
Оптова й роздрібна торгівля	46,2	53,8
Освіта й наука	76,2	23,8
Державне управління	100,0	–
Вугільна промисловість	–	100,0
У цілому	63,5	36,5

Складено автором за результатами анкетування.

Примітка: частку розраховано до загальної кількості експертів відповідного виду економічної діяльності.

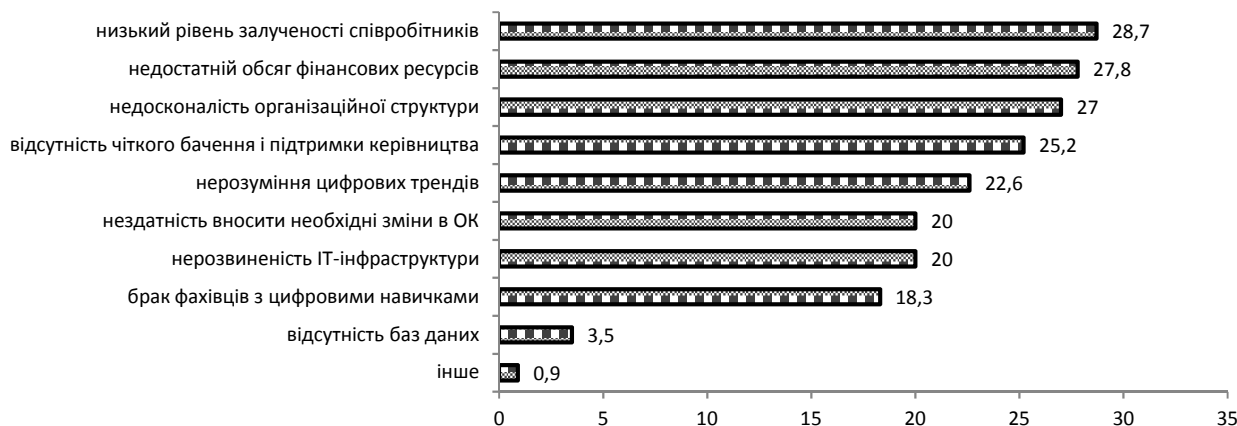

Рис. 2. Бар'єри, які перешкоджають ефективному розвитку організаційної культури підприємств, % експертів

Основними проблемами для цифрової трансформації є відсутність необхідної організаційної культури, недостатні компетенції та кваліфікація персоналу. Встановлено, що 52% топ-менеджерів стикаються з неприйняттям змін співробітниками. Корпоративну культуру вказано головним бар'єром

для цифрової трансформації бізнесу. 46% компаній регулярно стикаються з проблемою відсутності у персоналу цифрових компетенцій.

На підставі експертного опитування виявлено ключові перешкоди щодо зміни організаційної культури компаній в умовах цифрової економіки (рис. 3).

Рис. 3. Відповіді на запитання «Що, на Вашу думку, є головними перешкодами щодо зміни організаційної культури компанії в сучасних умовах розвитку цифрової економіки?», % експертів

Встановлено, що цінності і принципи, на яких формується організаційна культура обстежених підприємств, здебільшого частково відповідають особистим цінностям і принципам співробітників (табл. 7).

Таблиця 7

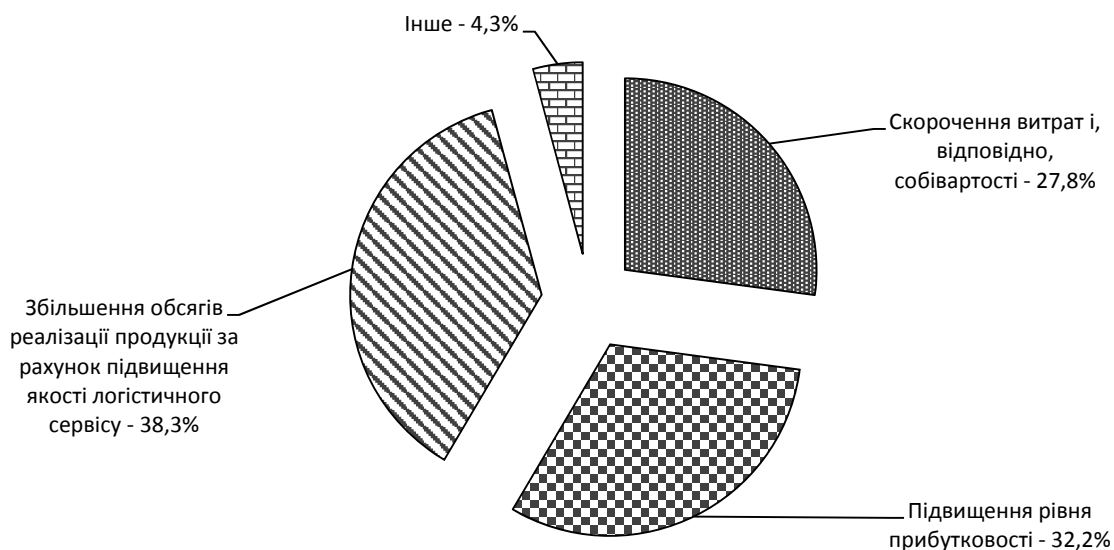
Відповіді на запитання «Чи відповідають цінності і принципи, на яких формується організаційна культура Вашої компанії, Вашим особистим цінностям і принципам?»

Види економічної діяльності	Відповіді, % експертів		
	Так	Ні	Частково
Харчова промисловість	28,6	3,6	67,8
Будівництво	33,3	33,3	33,3
Сфера послуг	29,3	2,4	68,3
Оптова й роздрібна торгівля	7,7	15,4	76,9
Освіта й наука	66,6	4,8	28,6
Державне управління	60,0	–	40,0
Вугільна промисловість	–	100,0	–
У цілому	36,5	7,0	56,5

Складено автором за результатами анкетування.

Примітка: частку розраховано до загальної кількості експертів відповідного виду економічної діяльності.

Експерти зазначають, що організаційна культура впливає на фінансові результати підприємств (табл. 8).

Рис. 4. Експертна оцінка впливу організаційної культури на фінансові результати підприємств, % експертів

При цьому для органів місцевого самоврядування, фахівців підприємств сфери послуг і харчової промисловості найважливішим фінансовим показником є збільшення обсягів реалізації продукції за рахунок підвищення якості логістичного сервісу. Для експертів у сфері оптової й роздрібно торгівлі та будівництві суттєве значення має скорочення ви-

трат; у сфері освіти й науки – підвищення рівня прибутковості (табл. 9).

Експерти відмічають, що на обстежених підприємствах необхідна повна або часткова трансформація організаційної культури (табл. 10). На думку опитаних, модернізація організаційної культури має полягати у підвищенні кваліфікації співро-

Таблиця 8
Відповіді на запитання «Чи впливає організаційна культура компанії на її фінансові результати?»

Види економічної діяльності	Відповіді, % експертів		
	Так	Ні	Частково
Харчова промисловість	64,3	7,1	28,6
Будівництво	66,7	33,3	–
Сфера послуг	65,8	12,2	22,0
Оптова й роздрібна торгівля	38,5	15,4	46,1
Освіта й наука	76,2	4,8	19,0
Державне управління	80,0	–	20,0
Вугільна промисловість	100,0	–	–
У цілому	65,2	10,4	24,4

Складено автором за результатами анкетування.

Примітка: частку розраховано до загальної кількості експертів відповідного виду економічної діяльності.

Успішна організаційна культура підприємств дозволяє збільшити обсяги реалізації продукції за рахунок підвищення якості логістичного сервісу; скоротити витрати і собівартість; підвищити рівень прибутковості; залучити нових клієнтів; збільшити обсяги фінансування та виробленої продукції в результаті зниження термінів ремонту обладнання через усунення бюрократичної складової (рис. 4).

Відповіді на запитання «На які саме фінансові результати впливає організаційна культура компанії?», % експертів

Фінансові результати	Підприємства за видами економічної діяльності						
	Вугільна промисловість	Харчова промисловість	Будівництво	Сфера послуг	Оптова й роздрібна торгівля	Освіта та наука	Державне управління
Скорочення витрат і, відповідно, собівартості	–	35,7	50,0	29,3	38,5	23,8	–
Підвищення рівня прибутковості	–	17,9	33,3	39,0	38,5	42,9	40,0
Збільшення обсягів реалізації продукції за рахунок підвищення якості логістичного сервісу	–	50,0	16,7	39,0	15,4	28,6	60,0
Інше, з них:			–	–	–	–	–
- ефективність виробництва	–	3,6	–	–	–	–	–
- підвищення обсягів фінансування	–	–	–	–	–	9,5	–
- залучення нових клієнтів	–	–	–	–	–	4,8	–
- збільшення обсягів виробленої продукції в результаті зниження термінів ремонту обладнання	100,0	–	–	–	–	–	–

Складено автором за результатами анкетування.

Примітка: частку розраховано до загальної кількості експертів відповідного виду економічної діяльності.

Таблиця 10

Відповіді на запитання «Чи потрібна, на Ваш погляд, трансформація організаційної культури у Вашій компанії?»

Види економічної діяльності	Відповіді, % експертів		
	Так	Ні	Частково
Харчова промисловість	50,0	7,1	42,9
Будівництво	33,3	16,7	50,0
Сфера послуг	19,5	26,8	53,7
Оптова й роздрібна торгівля	61,5	7,7	30,8
Освіта й наука	38,1	4,8	57,1
Державне управління	20,0	–	80,0
Вугільна промисловість	–	–	100,0
У цілому	39,1	12,2	48,7

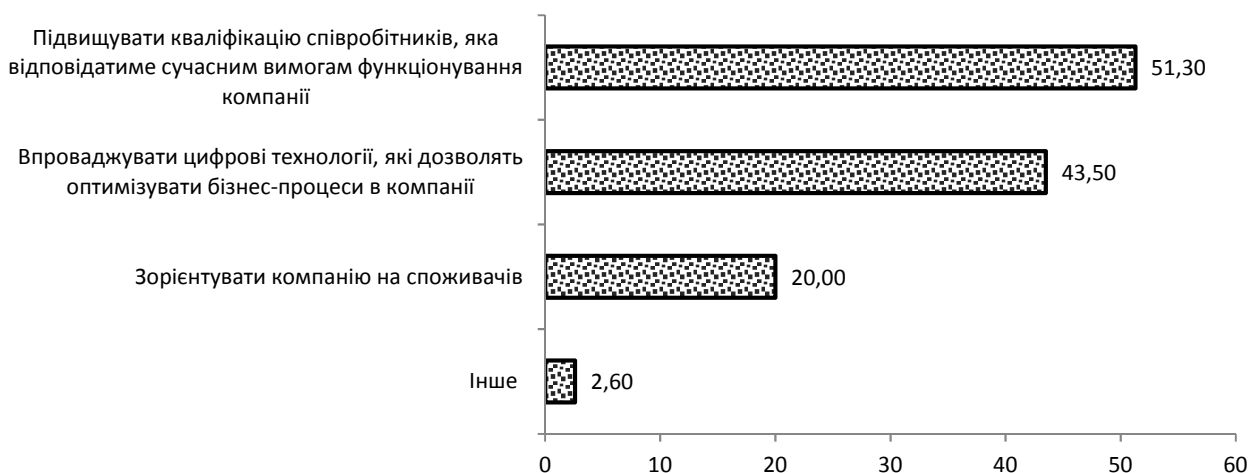
Складено автором за результатами анкетування.

Примітка: частку розраховано до загальної кількості експертів відповідного виду економічної діяльності.

бітників; впровадженні цифрових технологій задля оптимізації бізнес-процесів; застосуванні клієнтоорієнтованого підходу, тобто орієнтації компанії на споживачів; підвищенні ефективності комунікацій між співробітниками; зростанні фінансування; усуненні бюрократичної складової при організації бізнес-процесів на підприємствах (рис. 5).

На основі аналізу спеціальної літератури з менеджменту узагальнено існуючі наукові підходи до визначення чинників, що впливають на розвиток організаційної культури підприємств. Їх умовно розділено за такими групами:

адаптація до зовнішнього середовища (пов'язана з визначенням сегмента на ринку, гнучкістю організації, спроможністю пристосування до оточення; включає ділове середовище в країні, регіоні, галузі, національну культуру); внутрішня інтеграція (завдання співробітників);

Рис. 5. Напрями трансформації організаційної культури підприємств, % експертів

особистісно-поведінкові (особистість лідера, управлінські акценти, індивідуально-поведінкові та професійні характеристики співробітників); структурно-нормативні (місія, цілі, стратегія й структура організації, комунікаційні канали й організаційні процедури, історія організації, принципи стимулювання, принципи відбору, просування й звільнення); зовнішні (економіко-політичні умови, політика конкурентів, споживче середовище);

спроможність ефективно виходити із конфліктної ситуації, децентралізована система управління, делегування повноважень, ступінь готовності до ризику та впровадження інновацій, неформальні відношення.

На формування й розвиток організаційної культури підприємств значний вплив мають ендегенні

чинники, до яких віднесено такі: менеджмент організації (науково-технічна й інноваційна діяльність, виробництво, управління персоналом, маркетинг і логістика, фінансовий стан, комунікаційна політика, планування та стратегування); співробітники організації (лояльність до кадрової політики, менеджменту, місії організації, трудової діяльності; дотримання інтересів організації, конфіденційність інформації, ціннісна орієнтація). Вищеперелічені чинники потребують використання певних прийомів та інструментів, які дозволяють добитися успіху при трансформації організаційної культури підприємств).

У зв'язку з цим автором приділено увагу внутрішнім чинникам, що впливають на розвиток організаційної культури підприємств. Для цього проведено опитування 114 експертів (табл. 11).

Таблиця 11

Експертна оцінка впливу ендегенних чинників на розвиток організаційної культури обстежених підприємств

Твердження	% до опитаних
1	2
1. Життя організації має спрямовуватися:	
сильним керівництвом	21,9
постійними узгодженнями й обговореннями всіх співробітників організації	16,7
ініціативою кожного окремого співробітника	6,1
колективною роботою на основі загальної ідеї	55,3
2. Справжній керівник (лідер) у першу чергу має:	
володіти різними ресурсами (імідж, гроші, зв'язки тощо) і користуватися визнанням у підлеглих	30,7
вселяти безумовну довіру і захоплення, бути для інших «татом»	18,4
бути ініціатором процесу творчості	46,5
мати владу і відповідне положення	4,4
3. Повсякденна робота має:	
бути зрозумілою і здійснюватися за звичним планом без особливих змін	14,0
постійно вдосконалюватися	51,8
залежати від того, що скаже керівництво	0,9
виконуватися і змінюватися кожним співробітником по-своєму, виходячи з кінцевої мети	33,3
4. Бажання й інтереси окремих працівників:	
мають узгоджуватися з інтересами організації через домовленість	35,1
індивідуальні і мають враховуватися організацією, якщо вона хоче досягти своїх цілей	31,6
мають відповідати інтересам організації	24,6
мають бути підпорядковані інтересам організації	8,7
5. Основне завдання керівництва:	
задати спільну мету і роз'яснити, як її досягти	19,3
чітко структурувати бізнес-процеси, створювати інструкції, положення, нормативи і за їх допомогою працювати з підлеглими	21,0
задавати загальний контекст руху і взаємодії команди, надавати співробітникам можливості розвитку	55,3
надати співробітникам можливість робити так, як вони вважають за потрібне, і запитувати тільки результат	4,4
6. Розбіжності і конфлікти між співробітниками – це:	
загроза стабільності організації, що заважає роботі	28,1
тривожний факт, що означає розбіжність із загальними цілями і завданнями	29,8
продуктивний вираз індивідуальних думок і розбіжностей у поглядах	28,1
необхідність для ефективного вирішення проблем	14,0
7. Сплікування між співробітниками має будуватися на основі:	
ділових інтересів	14,0
емоційної взаємодтримки, «сімейного» ставлення один до одного	14,9
відкритості, всебічного обговорення робочих питань	66,7
формальних правил, які прийнято в організації	4,4
8. Робоча інформація та дані:	
це спільне знання, яке непотрібно виносити ззовні	40,4

Закінчення табл. 11

1	2
мають контролюватися, і доступ до них має бути обмеженим	42,9
оцінюються і розподіляються відкрито	12,3
це особисте надбання кожного, тому вони мають використовуватися для індивідуальних досягнень	4,4
9. Рішення в організації мають прийматися на основі:	
обговорення за круглим столом переговорів, що дозволяє побачити проблему з різних сторін	63,2
прийнятих традицій, виходячи з минулого досвіду компанії	9,6
потенційної вигоди (прибутку) і ризиків	16,7
нормативних документів (інструкцій, регламентів тощо) і стандартів якості	10,5
10. Переважно робити що-небудь:	
орієнтуючись на вигоду для себе і організації	21,9
відповідно до загальних цілей, завдань і виходячи з традицій організації	44,7
з оригінальністю і винахідливістю	13,2
дотримуючись норм та інструкцій	20,2
11. Робоча обстановка має бути:	
конкурентна й орієнтована на отримання конкретного результату	25,4
мінлива і з творчими можливостями	8,0
стабільна і безпечна	14,0
гармонійна, комфортабельна, а також має подобатися співробітникам	52,6
12. Основним принципом організації має бути:	
«ми одна сім'я»	32,5
виживає найсильніший	1,7
без порядку і «сильна рать гине»	26,3
немає меж досконалості	39,5

Складено автором за результатами анкетування.

Важливим елементом організаційної культури підприємств є канали внутрішньої комунікації. Експерти зазначили, що частіше всього використовують електронну пошту; а інколи – корпоративний

сайт компанії; корпоративний форум, чат; персональні блоги; відео конференції, семінари, тренінги; особисту папку керівника (табл. 12).

Таблиця 12

Визначення каналів внутрішньої комунікації та частота їх застосування в обстежених компаніях

Засоби внутрішньої комунікації	Інтенсивність використання, % експертів		
	Часто	Інколи	Ніколи
Корпоративний сайт компанії	28,5	35,4	30,0
Електронна пошта	83,1	13,8	0,8
Корпоративний форум, чат, імейлінг	36,2	39,2	20,8
Персональні блоги, чати, імейл	30,8	35,4	28,5
Інструменти внутрішньої комунікації (прийомні години керівників, інформаційні зустрічі, конференції, круглі столи, наради, селекторні наради, відеоконференції, тренінги, навчальні програми, особисте спілкування співробітників, корпоративні свята)	43,1	46,9	5,4
Особиста папка керівника (для передачі інформації)	23,1	38,5	32,3

Складено автором за результатами анкетування.

Примітка: опитано 130 експертів.

На підставі експертного опитування оцінено рівень розвитку організаційної культури на обстежених підприємствах. Для цього визначено й розраховано індикатори, що відображають характеристику організаційної культури. Так, зміни в компанії, орієнтир на споживача й організаційне навчання характеризують адаптивність організаційної культури; стратегічне планування, постановка цілей і бачення – місію; координація, згода і цінності – взаємодію; розвиток здібностей, робота в команді, відповідальність і повноваження – залученість (рис. 6, 7).

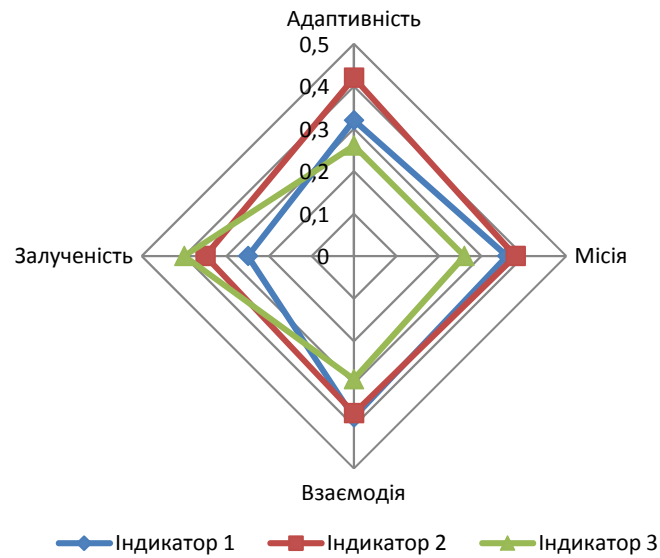
У табл. 13 наведено дані розрахунку рівня розвитку організаційної культури обстежених підприємств.

Значення характеристик організаційної культури розраховується за формулою:

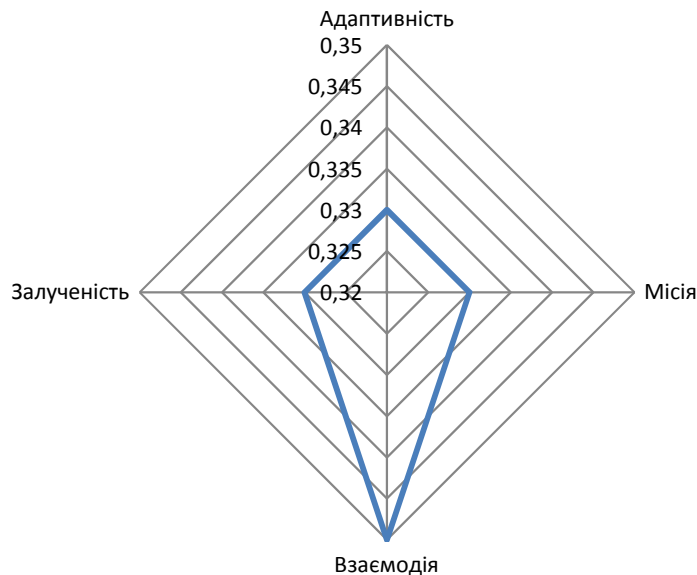
$$\text{Характеристика} = \frac{(cp.2 + cp.3 + cp.4)}{3} \quad (1)$$

Рівень розвитку організаційної культури оцінюється за формулою:

$$\text{Рівень розвитку ОК} = \frac{(cnp.1 + cnp.2 + cnp.3 + cnp.4)}{4} \quad (2)$$

Рис. 6. Індикатори, що відображають характеристики організаційної культури, бали (побудовано автором на основі експертних оцінок)

Рис. 7. Характеристики організаційної культури, бали (побудовано автором на основі експертних оцінок)

Таблиця 13

Розрахунок характеристик організаційної культури обстежених підприємств

Характеристики	Найменування й значення індикаторів, бали			Значення характеристики, бали
	Зміни в компанії	Орієнтир на споживача	Організаційне навчання	
Адаптивність	0,3205	0,4228	0,2551	0,3328
Місія	Стратегічне планування	Постановка цілей	Бачення	0,3328
	0,3559	0,3787	0,2638	
Взаємодія	Координація	Згода	Цінності	0,3467
	0,3789	0,3681	0,2937	
Залученість	Розвиток здібностей	Робота в команді	Відповідальність і повноваження	0,3318
	0,2508	0,3461	0,3984	
У цілому	0,3360			

Складено й розраховано автором за результатами анкетування.
Примітка: опитано 127 експертів.

Розрахунки показали, що рівень розвитку організаційної культури обстежених підприємств становить 0,34 бала. Відповідно до шкали (табл. 14) рівень розвитку організаційної культури підприємств є низьким, оскільки знаходиться в межах 0,26–0,5 бала.

Таблиця 14

Шкала оцінки рівня розвитку організаційної культури

Оцінка організаційної культури, бали	Рівень розвитку організаційної культури
0–0,25	Дуже низький
0,26–0,5	Низький
0,51–0,75	Середній
0,76–1,0	Високий

Складено автором за експертними оцінками.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі діагностики сучасного стану і виявлених тенденцій розвитку організаційної культури підприємств запропоновано пріоритетні напрями її вдосконалення. Серед них такі:

застосування клієнтоорієнтованого підходу до формування організаційної культури, який має полагати в орієнтації на споживача, що доповнюється міжфункціональною взаємодією людських ресурсів компанії в процесі прийняття управлінських рішень;

розробка й впровадження механізму стратегічного управління розвитком організаційної культури підприємства, який являє собою алгоритм взаємодії комплексу методів та інструментів стратегічного управління, спрямованих на формування й підтримання на належному рівні ефективності заданої моделі організаційної культури підприємства;

розроблення й реалізація маркетингової стратегії розвитку організаційної культури підприємства, яка має відповідати головній меті його функціонування і включати такі етапи: визначення місії підприємства; обґрунтування стратегій та оцінювання їх ефективності; розробка концепції розвитку організаційної культури; розробка науково обґрунтованої стратегії за допомогою маркетингового інструментарію; здійснення стратегічного аналізу, який включає ідентифікацію оточення, внутрішній аналіз підприємства; стратегічне планування; ідентифікація та оцінка ризиків, інформаційне забезпечення реалізації стратегії розвитку організаційної культури з використанням цифрових технологій;

розроблення й впровадження організаційно-економічного механізму управління розвитком організаційної культури підприємства, під яким розуміється сукупність ресурсів, методів, засобів, інструментів і важелів впливу на ринкові процеси, що застосовуються керівництвом всіх ієрархічних рівнів для досягнення цілей економічного розвитку економічної системи. Цей механізм має включати такі структурні елементи: цілі управління; функції

управління (прогнозування, планування, організація, облік, контроль, аналіз, регулювання); екзогенні й ендогенні чинники, що впливають на розвиток організаційної культури; організаційна структура управління; ресурси управління (матеріально-технічні, фінансові, соціальні, інституційні); методи впливу (напрями, інструментарій); сукупність інструментів і засобів (нормативні документи, програмне забезпечення, цифрові технології);

розроблення й реалізація комплексу заходів з цифрової трансформації організаційної культури підприємств, до яких віднесено:

застосування employee-driven менеджменту, тобто людино-орієнтованого підходу до управління – безперервне навчання співробітників та розвиток у них необхідних навичок скорочує вдвічі час виведення нового продукту на ринок. Employee-driven менеджмент дозволяє на 38% підвищити залученість співробітників у процес цифровізації; на 33% прискорити запуск нових цифрових рішень; на 24% підвищити ймовірність успішного результату цифрової трансформації;

впровадження модульної платформи нового покоління для управління персоналом HRmaps – комплексне рішення для автоматизації HR-процесів, яке складається з 4 модулів і HR-порталу: оцінка персоналу (модуль дозволяє виконувати різні типи оцінок: за компетенціями, цілями, KPI; щорічне оцінювання, регулярні співбесіди, опитування та тести); підбір і адаптація (сприяє управлінню процесом підбору персоналу, від появи вакансії до адаптації на новому робочому місці); планування та кар'єра (дозволяє складати плани розвитку кар'єри, спадкоємність, управляти потенціалами і мобільністю); навчання та розвиток (формування планів навчальних заходів, запис і навчання, контроль). Реалізація цієї платформи сприятиме оптимізації й автоматизації рутинних процесів; підвищенню ефективності та продуктивності співробітників;

цифрову модернізацію HR, в основу якої входить впровадження цифрової хмарної платформи, яка забезпечить цифровий формат усіх кадрових процесів (автоматизація до 90%), що дозволить проводити моніторинг і розвивати роботу компанії.

У подальшому планується удосконалити методичний підхід до оцінювання якості та рівня організаційної культури підприємств.

Література

1. **Как изменить** корпоративную культуру. URL: <https://www.management.com.ua>.
2. **Суханов А.** Среда успеха: как создать эффективную культуру в организации. *Harvard Business Review*. 24.08.2018. URL: <https://www.hbr-russia.ru>.
3. **Еркебулан А.** Проблемы корпоративной культуры стали дорогой роскошью. URL: <https://m.forbes.kz>.
4. **Иванов С.В., Ринкевич Н.С.** Современные тенденции развития организационной культуры предприятий. *Emergence of public development: financial and legal aspects: monograph /*

- Yu. Pasichnyk and etc.; Coventry University, The Academy of Economic Science of Ukraine. Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2019. P. 545-554.
5. **Alvesson M.** Understanding Organizational Culture. London: Sage Publications Ltd, 2002. 214 p.
6. **Шейн Э.** Организационная культура и лидерство. 3-е изд. Пер. с англ. под ред. Т.Ю. Ковалевой. СПб.: Питер, 2007. 336 с.
7. **Харчишина О.В.** Формування організаційної культури в системі менеджменту підприємств харчової промисловості: монографія. Житомир: Вид-во Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка, 2011. 290 с.
8. **Білецька О.О., Синицька О.І.** Організаційна чи корпоративна культура: теоретичні підходи до тлумачення понять підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки.* 2011. Т. 1. С. 99-101.
9. **Simosi M.** The role of self-efficacy in the organizational culture – training transfer relationship. *International Journal of Training and Development.* 2012. Vol. 16 (2). P. 92-106.
10. **Robbins S.P., Judge T.A.** Organizational Behavior. 15th ed. Prentice Hall, 2012. 720 p.
11. **Шубін О.О., Гладкий М.О.** Організаційна культура як соціально-економічний феномен у контексті сучасної парадигми управління. *Проблеми економіки.* 2013. № 3. С. 239-246.
12. **Pennington L.** Impact of organizational culture on sustainability endeavors: the real story of sustainability. North Ryde: Macquarie University, 2014. 452 p.
13. **Pjins J., Skvarciany V., Gaile-Sarkane E.** Impact of Organizational Culture on Organizational Climate during the Process of Change. *20th International Scientific Conference Economics and Management-2015. Procedia-Social and Behavioral Sciences.* Vol. 213. Elsevier, 2015. P. 944-950.
14. **Андросова О.Ф.** Историчні аспекти виникнення поняття «корпоративна культура»: сутність, елементи, властивості, типи. *Інтеграція освіти, науки і бізнесу:* монографія. Запоріжжя: Запорізький нац. ун-т, 2017. Т. 5. С. 94-101.
15. **Лозовський О.М., Луженецька Т.В.** Корпоративна культура як інструмент ефективного управління підприємством. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2017. Вип. 15. С. 259-262.
16. **Engert O., Kaetzler B., Kordestani K., MacLean A.** Organizational culture in mergers: Addressing the unseen forces. New York: McKinsey&Company, 2019. P. 1-7.
17. **Базаров Т.** Организационная культура и лояльность. Управление корпоративной культурой. 2013. № 1. С. 32-43.
18. **Тихомирова О.Г.** Организационная культура: формирование, развитие и оценка. Москва: ИНФРА-М, 2014. 152 с.
19. **Поторочин С.О.** Управління організаційною культурою на промислових підприємствах. *Економіка: реалії часу.* 2014. № 3 (13). С. 57-63.
20. **Захарчин Г.М.** Ціннісно-регулятивні аспекти організаційної культури підприємства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Сер. *Проблеми економіки та управління.* 2015. № 815. С. 46-50.
21. **Кравченко В.О.** Організаційна культура як складова конкурентних переваг підприємства. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету.* 2015. № 8 (228). С. 70-83.
22. **Гевко В.Л.** Механізм управління організаційною культурою підприємств мережевих структур: системний підхід. *Інфраструктура ринку.* 2019. Вип. 33. С. 154-159.
23. **Исаев Д.В.** Корпоративное управление и стратегический менеджмент: информационный аспект: монография. Москва: ИНФРА-М, 2010. 264 с.
24. **Пирс Дж., Робинсон Р.** Стратегический менеджмент. СПб.: Питер, 2013. 820 с.
25. **Свірідова С.С., Стойловська О.М.** Проблеми стратегічного управління підприємством. *Вісник Хмельницького національного університету. Сер. Економічні науки.* 2014. № 6. Т. 4. С. 292-295.
26. **Назаренко І.М.** Наукові концепції розвитку стратегічного менеджменту: сутність, призначення та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Економіка.* 2014. Вип. 1 (42). С. 53-58.
27. **Райковська І.Т.** Модель сучасного стратегічного управління підприємством: зміст і компоненти. *Вісник ЖДТУ. Сер. Економічні науки.* 2015. № 3 (73). С. 106-116.
28. **Бергер Р., Бикхофф Н., Котлер Ф.** Стратегический менеджмент по Котлеру. Лучшие приемы и методы. Пер. с англ. И. Матвеевой. М.: Альпина Паблшер, 2016. 368 с.
29. **Стрикленд А. Дж., Питереф М., Гэмбл Дж., Томпсон А.А.** Стратегический менеджмент. Создание конкурентного преимущества. 19-е изд. Пер. с англ. Н. Лавской, Н. Коневской. М.: Вильямс, 2016. 800 с.
30. **Агафонов В.А.** Стратегический менеджмент. Модели и процедуры: монография. М.: ИНФРА-М, 2017. 276 с. DOI: <http://doi.org/10.12737/25005>.
31. **Філіппова С., Харічков С., Акулюшина М., Панченко М., Городецька Т., Кобальчинська Є.** Механізми та інструменти менеджменту діяльності сучасного підприємства: монографія. Київ: ЦУЛ, 2017. 176 с.
32. **Андросова О.Ф.** Стратегія формування ефективної корпоративної культури підприємств машинобудування: теорія і практика в умовах мінливого середовища: монографія. Запоріжжя: ФОП Мокшанов В.В., 2019. 388 с.

References

1. Kak izmenit' korporativnyuyu kul'turu [How to change corporate culture]. (n.d.). *management.com.ua*. Retrieved from <https://www.management.com.ua> [in Russian].
2. Sukhanov A. (2018). Sreda uspekha: kak sozdat' effektivnyuyu kul'turu v organizatsii [Success environment: how to create an effective culture in the organization]. *Harvard Business Review*, 24 August. Retrieved from <https://www.hbr-russia.ru> [in Russian].
3. Yerkebulan A. Problemy korporativnoy kul'tury stali dorogoy roskosh'yu [Problems of corporate culture have become expensive luxury]. (n.d.). *forbes.kz*. Retrieved from https://forbes.kz/process/resources/kulturnye_bareryi_1510134590/ [in Russian].
4. Ivanov S.V., Rynkevich N.S. (2019). Sovremennyye tendentsii razvitiya organizatsionnoy kul'tury predpriyatiy [Modern trends in the development of organizational culture of enterprises]. *Emergence of public development: financial and legal aspects*: monograph. Coventry, Agenda Publishing House, pp. 545-554 [in Russian].
5. Alvesson M. (2002). Understanding Organizational Culture. London, Sage Publications Ltd.
6. Sheyn E. (2007). Organizatsionnaya kul'tura i liderstvo [Organizational Culture and Leadership]. 3rd ed. Trans. from English. SPb., Piter [in Russian].

7. Kharchyshyna O.V. (2011). Formuvannia orhanizatsiinoi kultury v systemi menedzhmentu pidpriemstv kharchovoi promyslovosti [Formation of organizational culture in the management system of food industry enterprises]. Zhytomyr, Publishing House of Zhytomyr State. to them. I. Franko [in Ukrainian].
8. Biletska O.O., Synytska O.I. (2011). Orhanizatsiina chy korporatyvna kultura: teoretychni pidkhody do tлумachennia poniat pidprijemstva [Organizational or corporate culture: theoretical approaches to interpreting enterprise concepts]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences*, Vol. 1, pp. 99-101 [in Ukrainian].
9. Simosi M. (2012). The role of self-efficacy in the organizational culture – training transfer relationship. *International Journal of Training and Development*, Vol. 16 (2), pp. 92-106.
10. Robbins S.P., Judge T.A. (2012). *Organizational Behavior*. 15th ed. Prentice Hall.
11. Shubin O.O., Hladkyi M.O. (2013). Orhanizatsiina kultura yak sotsialno-ekonomichniy fenomen u konteksti suchasnoi paradyhmy upravlinnia [Organizational culture as a socio-economic phenomenon in the context of the modern management paradigm]. *Problemy ekonomiky – Problems of economy*, 3, pp. 239-246 [in Ukrainian].
12. Pennington L. (2014). *Impact of organizational culture on sustainability endeavors: the real story of sustainability*. North Ryde, Macquarie University.
13. Iljins J., Skvarciany V., Gaile-Sarkane E. (2015). Impact of Organizational Culture on Organizational Climate during the Process of Change. *20th International Scientific Conference Economics and Management-2015. Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Vol. 213, pp. 944-950.
14. Androsova O.F. (2017). Istorychni aspekty vynyknennia poniattia «korporatyvna kultura»: sutnist, elementy, vlastyvoli, typy [Historical aspects of the emergence of the concept of "corporate culture": nature, elements, properties, types]. *Intehratsiia osvity, nauky i biznesu [Integration of education, science and business]*. Zaporozhye, Zaporizhzhya National University [in Ukrainian].
15. Lozovskyi O.M., Luzhenetska T.V. (2017). Korporatyvna kultura yak instrument efektyvnoho upravlinnia pidprijemstvom [Corporate culture as a tool for effective enterprise management]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national problems of economy*, Issue 15, pp. 259-262 [in Ukrainian].
16. Engert O., Kaetzler B., Kordestani K., MacLean A. (2019). *Organizational culture in mergers: Addressing the unseen forces*. New York, McKinsey&Company, pp. 1-7.
17. Bazarov T. (2013). Organizatsionnaya kul'tura i loyal'nost' [Organizational culture and loyalty]. *Upravleniye korporativnoy kul'turoy – Corporate culture management*, 1, pp. 32-43 [in Russian].
18. Tikhomirova O.G. (2014). Organizatsionnaya kul'tura: formirovaniye, razvitiye i otsenka [Organizational culture: formation, development and evaluation]. Moscow, INFRA-M [in Russian].
19. Potorochyn S.O. (2014). Upravlinnia orhanizatsiinoiu kulturoiu na promyslovykh pidprijemstvakh [Management of organizational culture at industrial enterprises]. *Ekonomika: realii chasu – Economy: the realities of time*, 3 (13), pp. 57-63 [in Ukrainian].
20. Zakharchyn H.M. (2015). Tsinnisno-rehuliatyvni aspekty orhanizatsiinoi kultury pidprijemstva [Value and regulatory aspects of organizational culture of the enterprise]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Ser. Problemy ekonomiky ta upravlinnia – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series. Problems of economy and management*, 815, pp. 46-50 [in Ukrainian].
21. Kravchenko V.O. (2015). Orhanizatsiina kultura yak skladova konkurentnykh perevah pidprijemstva [Organizational culture as a component of competitive advantage of the enterprise]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Odessa National Economic University*, 8 (228), pp. 70-83 [in Ukrainian].
22. Hevko V.L. (2019). Mekhanizm upravlinnia orhanizatsiinoiu kulturoiu pidprijemstv merezhevykh struktur: systemnyi pidkhid [The mechanism of management of organizational culture of enterprises of network structures: a systematic approach]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*, Issue 33, pp. 154-159 [in Ukrainian].
23. Isayev D.V. (2010). Korporativnoye upravleniye i strategicheskyy menedzhment: informatsionnyy aspekt [Corporate governance and strategic management: information aspect]. Moscow, INFRA-M [in Russian].
24. Pierce J., Robinson R. (2013). *Strategic Management*. SPb.: Piter [in Russian].
25. Sviridova S.S., Stoilovska O.M. (2014). Problemy stratehichnoho upravlinnia pidprijemstvom [Problems of strategic enterprise management]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ser. Ekonomichni nauky – Bulletin of Khmelnytsky National University. Series. Economic sciences*, 6, Vol. 4, pp. 292-295 [in Ukrainian].
26. Nazarenko I.M. (2014). Naukovi kontseptsii rozvytku stratehichnoho menedzhmentu: sutnist, pryznachennia ta perspektyvy [Scientific concepts of strategic management development: essence, purpose and perspectives]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Ser. Ekonomika Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series. Economy*, Issue 1 (42), pp. 53-58 [in Ukrainian].
27. Raikovska I.T. (2015). Model suchasnoho stratehichnoho upravlinnia pidprijemstvom: zmist i komponenty [Model of modern strategic enterprise management: content and components]. *Visnyk ZhDTU. Ser. Ekonomichni nauky – ZhSTU Bulletin. Series. Economic sciences*, 3 (73), pp. 106-116 [in Ukrainian].
28. Berger R., Bikkhoff N., Kotler F. (2016). Strategicheskyy menedzhment po Kotleru. Luchshiy priyemy i metody [Strategic Management. The best tricks and techniques.]. Trans. from English. Moscow, Alpina Publisher [in Russian].
29. Strickland A.J., Pitereff M., Gamble J., Thompson A.A. (2016). *Strategic management. Creating a compe-*

titive advantage. 19th ed. Trans. from English. Moscow, Williams [in Russian].

30. Agafonov V.A. (2017). Strategicheskii menedzhment. Modeli i protsedury [Strategic management. Models and procedures]. Moscow, INFRA-M. DOI: <http://doi.org/10.12737/25005> [in Russian].

31. Filyppova S., Kharichkov S., Akuliushyna M., Panchenko M., Horodetska T., Kobalchynska Ye. (2017). Mekhanizmy ta instrumenty menedzhmentu diialnosti suchasnoho pidpriemstva [Mechanisms and management tools of modern enterprise activity]. Kyiv, CLL [in Ukrainian].

32. Androsova O.F. (2019). Stratehiia formuvannia efektyvnoi korporatyvnoi kultury pidpriemstv mashynobuduvannia: teoriia i praktyka v umovakh minlyvoho seredovyshcha [The strategy of forming an effective corporate culture of machine-building enterprises: theory and practice in a changing environment]. Zaporizhzhia, FOP Mokshanov V.V. [in Ukrainian].

Ринкевич Н. С. Організаційна культура підприємств: виклики, загрози та тенденції

Організаційна культура є важливою характеристикою підприємства, яка визначає, в першу чергу, індивідуальність компанії, тобто те, чим вона відрізняється від інших. Тому організаційна культура посідає провідне місце в системі менеджменту підприємства і стає ключовим об'єктом модернізації.

Метою даного дослідження є діагностика сучасного стану, визначення тенденцій і перспектив розвитку організаційної культури підприємств на підставі експертного опитування.

У результаті емпіричного дослідження виявлено бар'єри, які стримують ефективний розвиток організаційної культури підприємств, серед яких: функціональна роз'єднаність заважає обміну даними; відсутність цифрових платформ, що дозволяють управляти великими базами даних; недостатня цифрова компетентність персоналу; відсутність загальноприйнятого визначення клієнтоорієнтованості; нерозуміння сутності клієнтоорієнтованого підходу до формування організаційної культури; нездатність у компанії підтримувати комунікації з клієнтами. Встановлено, що до головних перешкод трансформації організаційної культури компаній в умовах цифровізації економіки віднесено: низький рівень залученості співробітників; брак фінансових ресурсів; недосконалість організаційної структури; відсутність чіткого бачення й підтримки керівництва; нерозуміння цифрових трендів; неспроможність вносити необхідні зміни до організаційної культури; нерозвиненість ІТ-інфраструктури; брак фахівців з цифрових навичок; відсутність баз даних.

Доведено, що між організаційною культурою підприємств і фінансовими результатами існує прямий взаємозв'язок. Визначено шляхи трансформації організаційної культури: підвищення кваліфікації співробітників, яка має відповідати сучасним вимогам функціонування підприємств; впровадження цифрових технологій, що дозволяють оптимізувати бізнес-процеси; застосування клієнтоорієнтованого підходу, тобто орієнтація компанії на споживачів; підвищення ефектив-

ності комунікацій між співробітниками; зростання обсягів фінансування. Виконано експертну оцінку впливу ендогенних чинників на розвиток організаційної культури підприємств. На підставі експертного опитування визначено інтенсивність використання каналів внутрішньої комунікації та оцінено рівень розвитку організаційної культури підприємств. Запропоновано пріоритетні напрями вдосконалення управління розвитком організаційної культури підприємств.

Ключові слова: підприємство, організаційна культура, розвиток, трансформація, модернізація, пріоритети, експертне опитування.

Ринкевич Н. С. Организационная культура предприятий: вызовы, угрозы и тенденции

Организационная культура является важной характеристикой предприятия, которая определяет, в первую очередь, индивидуальность компании, то есть то, чем она отличается от других. Поэтому организационная культура занимает ведущее место в системе менеджмента предприятия и становится ключевым объектом модернизации.

Целью данного исследования является диагностика современного состояния, определение тенденций и перспектив развития организационной культуры предприятий с помощью экспертного опроса.

В результате эмпирического исследования выявлены барьеры, сдерживающие эффективное развитие организационной культуры предприятий, среди которых: функциональная разобщенность, которая мешает обмену данными; отсутствие цифровых платформ, позволяющих управлять большими базами данных; недостаточная цифровая компетентность персонала; отсутствие общепринятого определения клиентоориентированности; непонимание сущности клиентоориентированного подхода к формированию организационной культуры; неспособность в компании поддерживать коммуникации с клиентами.

Установлено, что к главным препятствиям трансформации организационной культуры компаний в условиях цифровизации экономики отнесены: низкий уровень вовлеченности сотрудников; недостаток финансовых ресурсов; несовершенство организационной структуры; отсутствие четкого видения и поддержки руководства; непонимание цифровых трендов; неспособность вносить необходимые изменения в организационную культуру; неразвитость ИТ-инфраструктуры; нехватка специалистов с цифровыми навыками; отсутствие баз данных.

Доказано, что между организационной культурой предприятий и финансовыми результатами существует прямая взаимосвязь. Определены пути трансформации организационной культуры: повышение квалификации сотрудников, соответствующая современным требованиям функционирования предприятий; внедрение цифровых технологий, позволяющих оптимизировать бизнес-процессы; применение клиентоориентированного подхода, то есть ориентация компании на потребителей; повышение эффективности коммуникаций между сотрудниками; рост объемов финансирования. Выполнено экспертную оценку воздействия эндоген-

ных факторов на развитие организационной культуры предприятий.

На основании экспертного опроса определена интенсивность использования каналов внутренней коммуникации и оценен уровень развития организационной культуры предприятий. Предложен комплекс приоритетных направлений совершенствования управления развитием организационной культуры предприятий.

Ключевые слова: предприятие, организационная культура, развитие, трансформация, модернизация, приоритеты, экспертный опрос.

Rynkevich N. Organizational culture of enterprises: challenges, threats and trends

Organizational culture is an important characteristic of the enterprise, which determines, first and foremost, the personality of the company, that is, how it differs from others. Therefore, organizational culture occupies a leading position in the enterprise management system and becomes a key object of modernization.

The purpose of this study is to diagnose the current state, identify trends and prospects for the organizational culture of enterprises on the basis of expert interviews.

An empirical study of the barrier revealed, which impede the effective development of the organizational culture of enterprises, including: functional disruption impedes data exchange; lack of digital platforms to manage large databases; lack of digital competence of staff; lack of generally accepted definition of client orientation; misunderstanding of the essence of the client-oriented approach to the formation of organizational culture; the company's inability to communicate with customers.

It is established that the main obstacles to the transformation of the organizational culture of companies in the conditions of digitalization of the economy include: low level of employee involvement; lack of financial resources; imperfection of organizational structure; lack of clear vision and support for leadership; misunderstanding of digital trends; failure to make the necessary changes to the organizational culture; underdevelopment of IT infrastructure; lack of digital skills; lack of databases.

It is proved that there is a direct correlation between the organizational culture of enterprises and financial results. Ways of transformation of organizational culture are defined: improving the qualification of employees, which must meet the modern requirements of functioning of enterprises; introduction of digital technologies that allow to optimize business processes; applying a customer-centric approach, that is, customer orientation; improving the effectiveness of communications between employees; growth in funding.

Expert assessment of the influence of endogenous factors on the development of organizational culture of enterprises was performed. Based on the expert survey, the intensity of the use of internal communication channels was determined and the level of development of the organizational culture of the enterprises was evaluated. Priority directions of improving the management of organizational culture of enterprises are proposed.

Keywords: enterprise, organizational culture, development, transformation, modernization, priorities, expert survey.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ПРОЦЕСІ ПРАЦІ У ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Постановка проблеми. Впровадження нових технологій змінює структуру економіки, прискорює розвиток компаній та їхній вихід на глобальний ринок, зумовлює створення нових високопродуктивних робочих місць, сприяє появі нових професій. Цифрові технології трансформують характер та зміст праці, підвищують її інтелектуальність, формують попит на працівників з цифровими навичками та креативним мисленням, з одного боку. А з іншого – призводять до скорочення зайнятості та заміщення працівників роботами та штучним інтелектом в певних видах діяльності. Наше дослідження спрямовано на пошук відповіді на наступні питання. Чи зможе штучний інтелект повністю замінити людину у сфері праці? Які саме види людської діяльності знаходяться під загрозою заміщення штучним інтелектом?

Аналіз останніх досліджень. Питання трансформації праці та соціально-трудових відносин при переході до цифрової економіки активно дискутуються у наукових колах. У наукових працях вітчизняних вчених акцентується увага на теоретичних аспектах інноваційної праці (А.М. Колот, О.О. Герасименко, 2018), особливостях праці та її оплати у новій економіці, (О. Грішнова, А. Черкасов, О. Брянцева, 2019), визначенні місця та ролі інноваційної праці в умовах конкурентного середовища (А.І. Щербатюк, 2016), використанні цифрових технологій в управлінні персоналом (О.А. Грішнова, О.С. Заїченко, 2016), аналізі та узагальненні прогнозів закордонних економістів щодо майбутнього праці та соціально-трудових відносин (А.М. Колот, 2016) [1-5].

Дослідженню трансформації процесу праці у цифровій економіці присвячена публікація Н.А. Азьмук, (2014), взаємозв'язок трансформації праці та творчості вивчає С.М. Кукушкін (2017); вплив зміни технологічних укладів на трудову сферу висвітлено у доробках В.Н. Одегова та В.В. Павлової (2017, 2018) [6-10].

Можливості цифрової модернізації національної економіки висвітлені у доробку В.І. Ляшенка, О.С. Вишневецького (2018), загрози цифрової економіки у трудовій сфері розглянуто у публікації О.Л. Яковлевої, Н.С. Селиверстової, О.В. Григор'євої (2018) [10-11].

Питання взаємодії та протистояння людини та штучного інтелекту в сфері праці активного диску-

туються у наукових та професійних колах. Вивченню впливу індустриальних роботів на зайнятість у ЄС присвячена публікація Ф. Кіаккіо, Г. Петропулоса, Д. Піхлера (Chiacchio F., Petropoulos G., & Pichler D., 2018), оцінку зміни попиту на робочу силу внаслідок технологічних змін висвітлено у доробках Т. Грегорі, А. Саломонс, У. Зірана (Gregory T., Salomons A., & Zierahn U., 2016), А. Саломонс (Salomons A., 2018), Т. Гріс, В. Науде (Gries T. & Naudé W., 2018) [12-15].

Дослідження щодо потенційної конкуренції та можливої взаємодії людини та штучного інтелекту (роботів) у сфері праці проведено МВФ у 2018 р. У звіті МВФ представлено чотири можливі моделі розвитку взаємодії та протистояння людини та штучного інтелекту. Перша модель передбачає конкуренцію між людьми та роботами у всіх видах діяльності, друга лише у деяких видах діяльності. Згідно з третім сценарієм роботи заміщують людей у сферах, що передбачають некваліфіковану працю та доповнюють їх у процесі кваліфікованої праці. Останній сценарій передбачає, що за носіями людського капіталу залишаються лише види діяльності, що не можливо роботизувати. У всіх моделях прогнозується зростання продуктивності та доходів на душу населення з одночасним збільшенням соціальної та економічної нерівності [16].

Метою статті є дослідження трансформації місця і ролі людини та штучного інтелекту у процесі праці у цифровій економіці.

Виклад основного матеріалу. Сучасна економіка піддається трансформації під впливом переходу до V та VI технологічних укладів та супроводжується появою нового об'єкту ринку праці – штучного інтелекту. Зміна технологічних укладів завжди супроводжувалася скороченням робочих місць в одних сферах людської діяльності та появою нових з вищою продуктивністю в інших.

У науковій літературі виділяють три підходи щодо оцінки впливу впровадження нових технологій (автоматизації, роботизації) на ринок праці. Перший зосереджений на досвіді попередньої промислової революції, а саме скорочення робочих місць у короткотривалому періоді зі зростанням їх у нових сферах економіки у довготривалому періоді. Другий передбачає оцінку ризику зникнення певних професій та трудових задач, внаслідок заміщення їх

штучним інтелектом. Третій полягає в оцінці впливу штучного інтелекту на зайнятість [12]. Останній підхід ми використовуємо у нашому дослідженні, яке присвячено вивченню трансформації міста і ролі людини та штучного інтелекту у сфері праці.

Для нашого дослідження використовуємо визначення штучного інтелекту, запропоноване у резолюції Європарламенту. Штучний інтелект – це «розумний робот» (smart-robot), який має такі ознаки: набуває автономію через сенсорні датчики та /або шляхом обміну даними; самостійно вивчає досвід чи взаємодію; має незначну фізичну підтримку; адаптує модель поведінки до оточення; є неживим в біологічному сенсі [17].

Згідно з висновками IPU (2018) штучний інтелект включає 5 видів технологій: комп'ютерний зір, відтворення мови, віртуальні помічники, автоматизована (робототехнічна) робота та сучасне машинне навчання. До 2030 р. 70% компаній будуть використовувати хоча б одну з зазначених технологій [18].

Штучний інтелект поступово заміщує працівника у сфері праці, виконуючи певні трудові функції, що раніше виконував працівник. Роботи, наділені штучним інтелектом, вже сьогодні виконують певні види праці та надають завершений продукт або послугу. Прикладом може слугувати пошук інформації, її обробка та систематизація, навігація тощо.

Дедалі ширше використання штучного інтелекту та роботів у виробництві окремих видів товарів і послуг призводить до зменшення або повного зникнення «живої праці». Зміни, що відбуваються з «живою працею», доцільно розглядати за двома аспектами. *Перший аспект полягає у зменшенні частки «живої праці» у виробництві товарів та послуг.* За оцінками Ф. Кіяккіо, Г. Петропулоса, Д. Піхлера ринку шести країн ЄС (Фінляндія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія та Швеція, яким належить 85,5% ринку робототехніки) впровадження одного додаткового робота на тисячу працівників призводить до зниження зайнятості на 0,16-0,20 в.п. Під загрозою скорочення знаходяться робочі місця, які обіймають працівники без вищої освіти та молодь [12].

Роль «живої праці» перебирає на себе штучний інтелект, що виконує певні види діяльності замість працівника, зокрема здійснює запрограмований вплив на предмет праці за допомогою засобів праці з використанням цифрових технологій [20]. Це призведе до скорочення потреби у працівниках, що виконують рутинні операції з одночасним зменшенням ціни за таку працю.

Другий аспект полягає у тому, що у цифровій економіці зростає цінність «живої праці», проте не будь-якої, а креативної. Наукомісткі, інноваційні та креативні галузі діяльності потребують фахівців, що здатні створювати нові продукти та послуги. Можна припустити, що попит на таку людську працю дедалі буде зростати. Креативна праця є прерогативою

людини, яка здатна перетворювати інформацію, формувати нові знання, продукувати інновації. Зростання цінності креативної, інноваційної людської праці призведе до збільшення соціальної нерівності, внаслідок зростання оплати праці таких працівників. Це призведе до збільшення розриву в оплаті праці між працівниками, які виконують рутинні та креативні завдання та зростання соціальних потрясінь та незадоволень серед населення.

Наведені міркування дозволяють нам припустити, що в певних видах діяльності штучний інтелект може повністю замінити людину, і навпаки цінність людської праці буде зростати, як і попит на неї, у тих видах діяльності, що не піддаються автоматизації. Ми погоджуємося з висновками Р. Гордона (Gordon R., 2018), який визначає вплив штучного інтелекту на робочі місця як еволюційний з повільною заміною низькопродуктивних робочих місць в окремих галузях [21]. Ця теза є вірною для сучасних темпів впровадження штучного інтелекту у виробництво та надання послуг.

Для подальшого дослідження доцільно розподілити людську працю на три групи: *креативна, рутинна та соціальна*. Саме ці три групи дозволяють ілюструвати різне місце людини та штучного інтелекту у процесі праці та допоможуть відповісти на питання щодо можливої заміни людини штучним інтелектом у процесі праці.

Креативна трудова діяльність передбачає використання людського потенціалу для створення нових форм продуктів та послуг. Будь-який вид економічної діяльності передбачає використання креативної праці тою чи іншою мірою. Штучний інтелект допомагає працівнику, а не замінює його у процесі такої праці. Прикладом цього є використання доповненої реальності у трудовій діяльності дизайнерами, архітекторами, інженерами, лікарями, науковцями тощо.

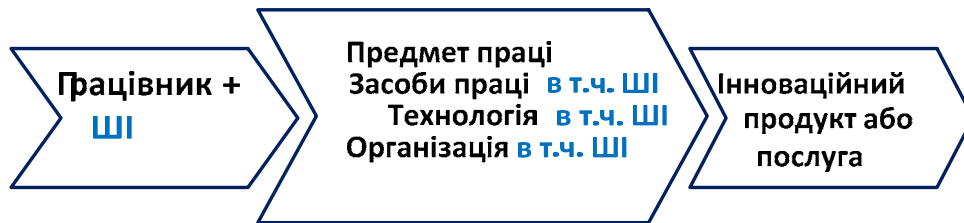
У процесі креативної праці працівник *використовує* штучний інтелект, що значно спрощує його діяльність та створює більш сприятливе робоче середовище для продукування інноваційного продукту, нового витвору мистецтва, дизайну, архітектури тощо, або інноваційної моделі ведення бізнесу, наукових досліджень та прикладних розробок тощо.

Місце працівника та штучного інтелекту у креативній праці показано на рис. 1.

У процесі креативної праці штучний інтелект доцільно розглядати у двох площинах. По-перше, штучний інтелект може бути інтегрований у засоби праці, технології та її організацію (праці). У цьому випадку працівник взаємодіє зі штучним інтелектом як з об'єктом праці. По-друге, штучний інтелект за відповідним рівнем розвитку науки та технології може бути інтегрований у працівника. За цієї умови штучний інтелект стає частиною суб'єкту праці. Першими спробами у цьому напрямку можна вважати впровадження чипів людині. Водночас, слід зазначити, що сучасні чипи не є штучним інтелектом.

Водночас штучний інтелект має перевагу над людиною щодо виконання *рутинної роботи*. Під рутинною роботою ми розуміємо монотонні, повторю-

вані операції, що є жорстко регламентовані. Рутинною робота може бути як фізична, так й інтелектуальна.

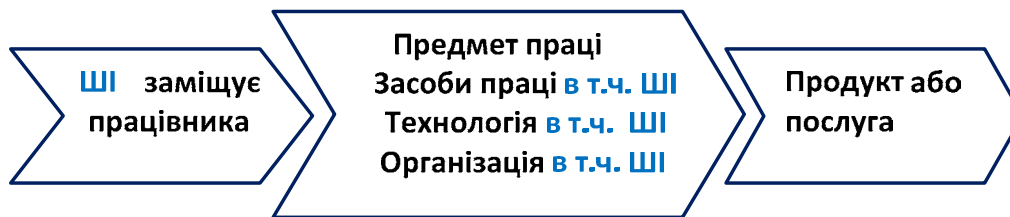

Рис. 1. Працівник та штучний інтелект у процесі креативної праці

Розробка автора.

Характерною ознакою сучасної економіки є прискорений розвиток технологій, пов'язаних з розвитком штучного інтелекту. Прикладом можуть слугувати заводи iPhone у Китаї, де до 2020 р. відбудеться заміна 30% робочих місць роботами [12]. Вже сьогодні штучний інтелект може самостійно здійснювати вплив на предмет праці та змінювати його залежно від поставлених завдань.

Заслуговує на увагу те, що за такої моделі штучний інтелект може поєднувати в собі як характеристики суб'єкта праці, так і виступати у якості компонента процесу праці (рис. 2). Щодо ролі суб'єкта праці, то штучний інтелект може її виконувати лише за умови введення в дію відповідних правових норм та регламентів [14].

Рис. 2. Працівник та штучний інтелект у процесі рутинної праці

Розробка автора.

Згідно з даними звіту (Всесвітній економічний форум, 2018) у 2018 р. структура відпрацьованих годин співвідношення людина – машина виглядає: 71% на 29%. За прогнозами, до 2022 р. це співвідношення зміниться та буде становити 58% на 42%. До 2022 р. – 62% інформації та даних організації, її обробка, пошук та передача будуть виконуватися машинами в порівнянні з 46% сьогодні. Водночас ті завдання, в яких на сьогодні має перевагу людина також будуть автоматизовані. У 2018 р. питома вага використання машин складала у сферах: спілкуванням з людьми та взаємодія (23%); координація, розробка, управління та консультування (20%); прийняття рішень (18%), а у 2022 р. стане 30, 29 і 27% відповідно [15].

З метою визначення сфер діяльності людини, де штучний інтелект має перевагу над людиною і навпаки, побудуємо двофакторну матрицю. Матриця класифікує трудову діяльність за двома параметрами: складність і креативність (рис. 3).

У результаті отримуємо чотири квадрати: I – нескладна та регламентована робота; II – складна та регламентована робота; III – складна і креативна робота; IV – нескладна креативна робота.

Види робіт, що мають характеристики I квадрату, виконуються вже зараз у багатьох сферах діяльності штучним інтелектом без допомоги людини. Прикладами таких видів робіт є касові, банківські термінали, цифрові турнікети. Доцільно припустити, що й надалі штучний інтелект буде витісняти працівників з цього сегменту ринку праці.

Квадрат II передбачає виконання складних рутинних робіт. Сюди доцільно віднести цифрові платформи, що працюють з великим масивом даних. До цієї сфери належать аналітичні системи у сфері Інтернету речей, хмарних технологій, машинного навчання, доповненої та віртуальної реальності. Прикладом може бути рекламна платформа Segmento компанії RuTarget. Названа програма обробляє значні обсяги даних про поведінку відвідувачів мережі Інтернет та прогнозує дії цільової аудиторії.

Результати цього виду праці (квадрат II) можуть зростати лише шляхом збільшення відпрацьованого часу, або підвищення інтенсивності праці. Збільшити значення першого і другого чинника можна тільки за умови використання роботів

Складність праці	<p>II. Штучний інтелект ефективніше за працівника виконує складні розрахунки, аналіз значних масивів інформації тощо</p>	<p>III. Працівник використовує дизайн мислення, емпатію, емоційний інтелект тощо для продукування інновацій. Працівник має перевагу над штучним інтелектом. Штучний інтелект допомагає працівникові</p>
	<p>I. Штучний інтелект заміщує працівника у сфері виконання рутинної фізичної та інтелектуальної роботи</p>	<p>IV. Працівник виконує нескладні творчі завдання. Працівник має перевагу над штучним інтелектом завдяки людським якостям та індивідуального характеру праці. Працівник може використовувати за потребою штучний інтелект</p>
	min	max
	Креативність праці	

Рис. 3. Двофакторна матриця трудової діяльності

Розробка автора.

і штучного інтелекту. З точки зору економічної доцільності такі види праці мають поступово передаватися роботам.

На користь цього може свідчити прогноз, зроблений за результатами опитування компаній (з загальною кількістю 15 млн працівників), що у світі до 2022 р. зникне 75 млн робочих місць, водночас з'явиться близько 133 млн нових робочих місць, що пов'язані з новим поділом праці між людиною і машиною [15]. До професій, які знаходяться під загрозою зникнення внаслідок автоматизації належать: офісні працівники, бухгалтери, робітники промислових підприємств, продавці, страховики, адміністратори, касири, статистики, водії тощо.

Це дає можливість припустити, що з часом відбудеться повне заміщення штучним інтелектом людини у всіх видах рутинної роботи будь-якого рівня складності. Це зумовить підвищення ефективності у названих видах діяльності. Водночас для працівників відкриються нові можливості, зокрема у креативних індустріях, інноваційних сферах діяльності.

Інтерес для подальшого дослідження представляє співвідношення годин людської та машинної праці за різними видами діяльності та прогноз щодо збільшення частки машинної праці (табл. 1).

Наведені дані свідчать, що вже зараз машинам належить значна частка робочого часу у виконанні фізичних видів робіт та діяльність з інформацією. Закономірно, що у зазначених видах діяльності і на-

далі буде зростати часова перевага машин, що обумовлено більшою ефективністю останніх.

Для III і IV квадратів матриці характерним є переважання креативної діяльності різного рівня складності. На сьогодні креативна праця є прерогативою людини. В залежності від складності виконаного завдання ця діяльність розподіляється між III та IV квадратами. Креативна праця передбачає покращення існуючого продукту або розробку принципово нового за рахунок внесення змін у існуючі технології, процеси організації, сировину тощо. Креативна праця має багато різновидів, зокрема: винахідництво, мистецтво, управлінських хист, підприємництво, наукові дослідження тощо.

Креативна діяльність дає новий якісний результат на відміну від рутинної діяльності, яка дає переважно кількісний. Тому креативна діяльність більшою мірою спрямована на підвищення економічного розвитку країни та зростання добробуту населення. І головне, результат такої діяльності не залежить від кількості, або інтенсивності, натомість корелює із рівнем сприятливості умов для творчості.

Така діяльність вимагає від працівника навчання протягом всього життя, опанування нових навичок, самовдосконалення. Крім того, для такої діяльності (особливо тієї, що належать до III квадрату) характерним є трансформація процесу організації праці, зміни взаємодії між людиною та машиною.

Таблиця 1

Співвідношення робочого часу людської та машинної праці [15]

Вид діяльності	2018 р.		2022 р.	
	людина, %	машина, %	людина, %	машина, %
Міркування та прийняття рішень	81	19	72	28
Координація, розробка, управління та консультування	81	19	71	29
Спілкування та взаємодії	77	23	69	31
Адміністрування	72	28	56	44
Виконання фізичної та ручної роботи	69	31	56	44
Визначення та оцінка інформації, що стосується роботи	73	29	54	46
Виконання комплексної та технічної діяльності	66	34	54	46
Пошук та отримання інформації щодо роботи	64	36	45	55
Інформація та обробка даних	53	47	38	62

У період 2018-2022 рр. відбудеться зміна навичок, що користуються попитом на 42%. За прогнозами до 2022 р. відбудеться зростання потреби у нових професіях на 11% порівняно з 2018 р., з одночасним скороченням потреби на 10% у наявних професіях на ринку [15].

Слід зазначити, що у рамках III квадрату формуються найкращі можливості для взаємодії людського капіталу та штучного інтелекту. Ця взаємодія зумовить найвищу ефективність людської креативної праці.

Для більш повної характеристики місця і ролі людини та штучного інтелекту на ринку праці доцільно розглянути ще одну сферу людської діяльності – *соціальну роботу*. Соціальна праця передбачає роботу з людьми. Її метою є допомога людям у подоланні особистих та соціальних проблем. Соціальний працівник є професійним консультантом та комунікатором. Соціальна робота в першу чергу вимагає високого рівня людяності, розвинутої інтуїції, емпатії. Ці якості властиві людям, але не штучному інтелекту (рис. 4).

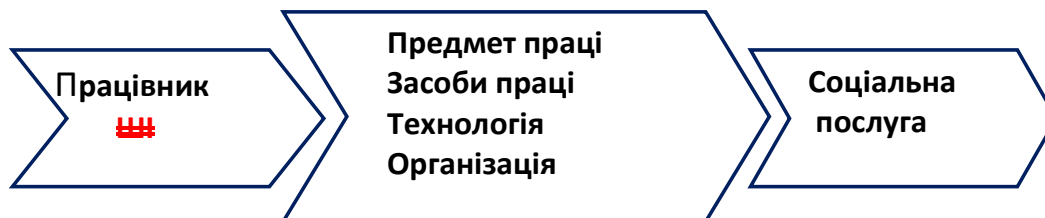

Рис. 4. Працівник та штучний інтелект в процесі соціальної роботи

Розробка автора.

Сьогодні працівники мають переваги над штучним інтелектом у творчих та соціальних видах робіт, оскільки ці навички не можуть бути автоматизовані. Переваги і недоліки людини та штучного інтелекту у процесі праці за видами діяльності підсумовано у табл. 2.

До навичок, що не можуть бути автоматизованими, належать: здатність до продукування інновацій, ірраціональне мислення та почуття, що допомагає спілкуватися та підтримувати інших людей. Водночас слід зазначити, що штучний інтелект здатний до самонавчання і можливо з часом його частка значно збільшиться у креативній праці. Практично поза сферою його дії залишається соціальна робота.

Впровадження цифрових технологій у виробничу сферу та сферу надання послуг призводить до

скорочення зайнятості у рутинних видах діяльності з одночасним збільшенням попиту на креативну, інноваційну працю. Це відкриває нові можливості для реалізації людського капіталу.

Постає глобальне питання, чи є креативність долею обраних? Ми погоджуємось із думкою Маргарет Боуден, яка доводить, що креативність ґрунтується на захопленні та впевненості. На підставі масштабних досліджень вона робить висновок: «Креативність значною мірою спирається на звичайні здібності. Уміння спостерігати, запам'ятовувати, бачити, розмовляти, чути, розуміти мову і розпізнавати аналогії – всі ці здібності дуже важливі та притаманні звичайній людині» (Boden M., 2004) [22].

Водночас, креативна праця можлива тільки за умови сприятливого середовища та потребує постій-

них інвестицій в економічні, соціальні та інтелектуальні структури, завданням яких є формування саме такого середовища. Формування сприятливого середовища належить до пріоритетних завдань регіональних та національних органів влади. Слід наголосити, що формування креативного середовища

можливо тільки за умов налагодження співпраці відповідних державних структур із зацікавленими та проактивними місцевими спільнотами. Сприятливе середовище допоможе залучити та утримати таланти в середині країни, що набуває особливої значущості в умовах глобалізації та цифровізації.

Таблиця 2

Людина і штучний інтелект у процесі праці

Види трудової діяльності	Людина		Штучний інтелект	
	переваги	недоліки	переваги	недоліки
Рутинна	–	Низька швидкість виконання робіт, помилки, обмеження робочим часом та необхідністю фізичного відтворення, витрати на навчання, витрати на соціальний пакет	Висока швидкість і точність виконання завдань, зменшення або повне уникнення помилок, підвищення ефективності діяльності	Фінансові витрати на впровадження у виробництво та обслуговування
Креативна	Здатність продукувати принципово нові продукти, технології, рішення. Здатність виходити за рамки стандартних алгоритмів дій. Ірраціональне мислення	Творча діяльність може виснажувати людину. Витрати на створення сприятливих умов праці та відпочинку, соціальний пакет тощо; обмеження часом, фізичними можливостями людини; непостійність творчих осяянь	–	Відсутня можливість щодо продукування інноваційних рішень, що виходять за рамки запрограмованих стандартів
Соціальна	Наявність емпатії, співчуття, емоційного інтелекту. Можливість соціальної взаємодії	Суб'єктивне ставлення до інших людей	–	ШІ не може відчувати, оскільки відчуття мають ірраціональний характер

Розробка автора.

Важливим інструментом посилення позиції працівника на ринку праці є нарощування особистого людського капіталу через навчання протягом всього життя. Реалізація названої концепції допоможе працівникам по-перше, постійно актуалізувати знання та навички відповідно до потреб ринку праці; по-друге, розвивати креативне мислення; по-третє, опанувати нові способи та методи взаємодії зі штучним інтелектом у процесі праці. Цифрові технології надають додаткові можливості для професійного зростання, зокрема через Інтернет можна отримати доступ до відкритих програм та курсів з усього світу.

Висновки. Розвиток цифрових технологій впливає на ринок праці та змінює процес праці. З'являється новий об'єкт – штучний інтелект, який за умов регламентації його статусу та у певних сферах діяльності може стати суб'єктом. У певних видах діяльності значно зменшиться використання «живої праці», певні види діяльності будуть повністю роботизовано, водночас відбувається зростання попиту на «живу» креативну працю.

Штучний інтелект може повністю замінити людську працю у рутинних видах діяльності. У кре-

ативних видах діяльності людина має перевагу над штучним інтелектом, завдяки здатності людини до продукування інноваційних, нестандартних рішень. Штучний інтелект може слугувати засобом, що сприяє реалізації творчого потенціалу людини. Соціальна робота належить до прерогативи людини, оскільки передбачає використання таких людських якостей, що не підпадають під відтворення їх штучним інтелектом.

Заходами щодо посилення позиції працівника на ринку праці є створення сприятливих умов для розвитку креативного потенціалу та реалізація концепції навчання впродовж всього життя.

Література

1. Колот А. М., Герасименко О. О. Інноваційна праця та її інтелектуалізація як стратегічні вектори становлення нової економіки. *Економіка і організація управління*. 2018. № 1 (29). С. 6-23.
2. Grishnova, O., Cherkasov, A., & Brintseva, O. Transition to a new economy: transformation trends in the field of income and salary functions. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. 17(2), 18.
3. Щербатюк А. І. Інноваційна праця в умовах дисбалансу конкурентного середовища. *Вісник*

- Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2016. №6. С. 210-212. 4. **Гришнова О.А., Заїчко О. С.** Новітні технології в економіці персоналу: нові можливості й нові виклики. *Вісник економічної науки України*. 2016. №2. С. 52-57. 5. **Колот А.М.** Майбутнє світу праці та соціально-трудового розвитку очима відомих економістів. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2016. №1. С. 8-21. 6. **Азьмук Н. А.** Трансформація процесу праці в інформаційній економіці. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2014. №2. С. 217-222. 7. **Одегов В.Н., Павлова В.В.** Трансформація труда: 6-й технологический уклад, цифровая экономика и тренды изменения занятости. *Уровень жизни населения регионов России*. 2017. №. 4 (206). 8. **Одегов Ю. Г., Павлова В. В.** Новые технологии и их влияние на рынок труда. *Уровень жизни населения регионов России*. 2018. №. 2 (208). 9. **Кукушкин С. Н.** Труд в информационном обществе. Трансформация труда в творчество. *Экономика знаний: теория и практика*. 2017. №. 3. С. 35-50. 10. **Ляшенко В.І., Вишневецький О.С.** Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія. *НАН України, Ін-т економіки пром-сті*. Київ, 2018. 252 с. 11. **Яковлева Е. Л., Селиверстова Н. С., Григорьева О. В.** Концепция электронного кочевника: риски развития цифровой экономики. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2017. №. 4 (44). 12. **Chiacchio, F., Petropoulos, G., & Pichler, D.** (2018). The impact of industrial robots on EU employment and wages: A local labour market approach. 13. **Gregory, T., Salomons, A., & Zierahn, U.** (2016). Racing with or against the machine? Evidence from Europe. *Evidence from Europe (July 15, 2016)*. ZEW-Centre for European Economic Research Discussion Paper, (16-053). 14. **Salomons, A.** (2018). *Is automation labor-displacing? Productivity growth, employment, and the labor share* (No. w24871). National Bureau of Economic Research. 15. **Gries, T., & Naudé, W.** (2018). Artificial intelligence, jobs, inequality and productivity: Does aggregate demand matter? 16. **Should We Fear the Robot Revolution? (The Correct Answer is Yes)** (2018) IMF. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/05/21/Should-We-Fear-the-Robot-Revolution-The-Correct-Answer-is-Yes-44923>. 17. **European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL))**. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0051+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN#BKMD-9>. 18. **Assessing the Economic Impact of Artificial Intelligence (2017)** ITU Trends. Emerging trends ITCs. URL: https://www.itu.int/dms_pub/itu-s/opb/gen/S-GEN-ISSUEPAPER-2018-1-PDF-E.pdf. 19. **The Future of Jobs Report (2018)** The future of jobs report 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2018.pdf. 20. **Азьмук Н.А.** (2017). Зайнятість і мотивація праці в інформаційній економіці: трансформація і взаємозв'язок. *Проблеми економіки*, №4. С. 376-383. 21. **Gordon, R.** (2018). Why Has Economic Growth Slowed When Innovation Appears to be Accelerating? NBER Working Paper 24554. National Bureau for Economic Research. 22. **Boden, M. A.** (2004). *The creative mind: Myths and mechanisms*. Routledge.

Referens

1. Kolot, A. M., & Herasymenko, O. O. (2018). Innovatsijna pratsia ta ii intelektualizatsiia iak stratehichni vektory stanovlennia novoi ekonomiky. [Innovative labor and its intellectualization as strategic vectors for the emergence of a new economy]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, (1 (29)), 6-23 [in Ukrainian].
2. Grishnova, O., Cherkasov, A., & Brintseva, O. (2019). Transition to a new economy: transformation trends in the field of income and salary functions. *Problems and Perspectives in Management*, 17(2), 18.
3. Sherbatiuk A. I. (2016) Innovatsijna pratsia v umovakh dysbalansu konkurentnoho seredovyscha. [Innovation labor under imbalance competitive environment]. *Visnyk Skhidnoukrains'koho natsional'noho universytetu imeni Volodymyra Dalia*, (6), 210-212 [in Ukrainian].
4. Grishnova O.A., Zayichko O.S. (2016). Novitni tekhnologii v ekonomitsi personalu: novi mozhlyvosti j novi vyklyky. [Modern technologies in the economy of the staff: new opportunities and new challenges]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, (2), 52-57 [in Ukrainian].
5. Kolot A. M. (2016). Majbutnie svitu pratsi ta sotsial'no-trudovoho rozvytku ochyma vidomykh ekonomistiv. [The future of the world of work and social and labor development through the eyes of famous economists]. *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, (1), 8-21 [in Ukrainian].
6. Azmuk N. A. (2014). Transformatsiia protsesu pratsi v informatsijnij ekonomitsi. [Transformation of the Labor Process in the Information Economy]. *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, (2), 217-222 [in Ukrainian].
7. Kukushkin S. N. (2017). Trud v informacionnom obshchestve. Transformaciya truda v tvorcestvo. [Labor in the information society. Transformation of Labor into Creativity]. *Ekonomika znaniy: teoriya i praktika*, (3), 35-50 [in Russian].
8. Odegov, Yu. G., & Pavlova, V. V. (2017). Transformaciya truda: 6-ij tekhnologicheskij uklad, cifrovaya ekonomika i trendy izmeneniya zanyatosti. [Labor Transformation: The 6th Technological paradigm, the Digital Economy and Trends in Employment Change] *Uroven' zhizni naseleniya regionov Rossii*, (4 (206)) [in Russian].
9. Odegov, Yu. G., & Pavlova V.V. (2018). Novye tekhnologii i ih vliyanie na rynek truda. [New technologies and their impact on the labor market]. *Uroven' zhizni naseleniya regionov Rossii*, (2 (208)) [in Russian].
10. Liashenko V.I. & Vyshnevskiy O.S. (2018). Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy iak mozhlyvist' proryvnoho rozvytku: monohrafiia [Digital Modernization of the Ukrainian Economy as a Breakthrough: Monograph]. *NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti*, Kyiv, 252 c.
11. Yakovleva, E. L., Seliverstova, N. S., & Grigor'eva, O. V. (2017). Konceptiya elektronnoho kochevnika: riski razvitiya cifrovoj ekonomiky. [The concept of the electronic nomad: the risks of the digital eco-

ному]. *Aktual'nye problemy ekonomiki i prava*, (4 (44)) [in Russian].

12. Chiacchio, F., Petropoulos, G., & Pichler, D. (2018). The impact of industrial robots on EU employment and wages: A local labour market approach,

13. Gregory, T., Salomons, A., & Zierahn, U. (2016). Racing with or against the machine? Evidence from Europe. *Evidence from Europe (July 15, 2016)*. ZEW-Centre for European Economic Research Discussion Paper, (16-053).

14. Salomons, A. (2018). *Is automation labor-displacing? Productivity growth, employment, and the labor share* (No. w24871). National Bureau of Economic Research.

15. Gries, T., & Naudé, W. (2018). Artificial intelligence, jobs, inequality and productivity: Does aggregate demand matter?

16. Should We Fear the Robot Revolution? (The Correct Answer is Yes) (2018) IMF. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/05/21/Should-We-Fear-the-Robot-Revolution-The-Correct-Answer-is-Yes-44923>.

17. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). Retrieved from <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0051+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN#BKMD-9>.

18. Assessing the Economic Impact of Artificial Intelligence (2017) ITU Trends. Emerging trends *ITCs*. Retrieved from https://www.itu.int/dms_pub/itu-s/opb/gen/S-GEN-ISSUEPAPER-2018-1-PDF-E.pdf.

19. The Future of Jobs Report (2018) The future of jobs report 2018. Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2018.pdf.

20. Azmuk N.A. (2017). Zajniatist' i motyvatsiia pratsi v informatsijni ekonomitsi: transformatsiia i vzaiemozviazok [Employment and Work Motivation in the Information Economy: Transformation and Interrelation]. *Problemy Ekonomiki* (4), 376-383.

21. Gordon, R. (2018). Why Has Economic Growth Slowed When Innovation Appears to be Accelerating? NBER Working Paper 24554. *National Bureau for Economic Research*.

22. Boden, M. A. (2004). *The creative mind: Myths and mechanisms*. Routledge.

Азьмук Н. А. Штучний інтелект у процесі праці у цифровій економіці: нові виклики та можливості

Активне впровадження цифрових технологій у всі сфери життєдіяльності людини трансформує бізнес-моделі, прискорює процес виходу підприємств на глобальний ринок, створює нові умови для наймання персоналу, замінює певні види людської праці алгоритмами та машинами. Водночас діджиталізація та технологічні інновації створюють можливості: нові робочі місця; розширення сфер зайнятості, що розкривають креативний потенціал особи. Це потребує нових підходів до розуміння процесів трансформації процесу праці у цифровій економіці, визначення переваг працівника над машиною у трудовій сфері та розробки заходів

щодо посилення позиції працівника на цифровому ринку праці.

У статті досліджено питання трансформації місця і ролі працівника та штучного інтелекту в процесі праці у цифровій економіці. Акцентовано увагу на скороченні частки людської праці та попиту на неї в одних видах діяльності з одночасним зростанням її цінності в інших. Запропоновано класифікацію людської праці з огляду на можливість заміщення працівника штучним інтелектом. Обґрунтовано місце і роль штучного інтелекту та працівника у рутинній, креативній, соціальній діяльності. Визначено, що під загрозою скорочення попиту на робочу силу до повного її заміщення технологіями знаходяться робочі місця, які передбачають рутинні операції, і навпаки, попит на трудові ресурси зростає у креативних видах діяльності. Розроблено двофакторну модель, що класифікують трудову діяльність за складністю та креативністю. На основі запропонованої матриці деталізовано види діяльності, що піддаються заміщенню штучним інтелектом. Визначено можливі тренди трансформації штучного інтелекту з об'єкта ринку праці в суб'єкт: частково або повністю, за умови законодавчого врегулювання правового статусу штучного інтелекту. Обґрунтовано, що соціальна діяльність не підлягає заміщенню штучним інтелектом. Виявлено переваги та недоліки за такими видами діяльності: рутинна, креативна, соціальна. Визначено, що основними напрямками посилення позиції працівника на ринку праці є формування сприятливого середовища для розвитку креативного потенціалу людини та реалізація концепції навчання протягом всього життя. Названі напрями потребують підтримки з боку національних та регіональних органів влади та їхньої взаємодії із зацікавленими та проактивними місцевими спільнотами.

Ключові слова: праця; штучний інтелект; працівник; попит на робочу силу; креативна зайнятість.

Азьмук Н. А. Искусственный интеллект в процессе труда в цифровой экономике: новые вызовы та возможности

Активное внедрение цифровых технологий во все сферы жизнедеятельности человека изменяет бизнес-модели, ускоряет процесс выхода предприятий на глобальный рынок, создает новые условия для найма персонала, замещает определенные виды человеческого труда алгоритмами и машинами. Вместе с тем, диджитализация и технологические инновации открывают возможности: новые рабочие места, расширение сфер занятости, раскрывающие креативный потенциал человека. Это обуславливает разработку новых подходов к пониманию процессов трансформации процесса труда в цифровой экономике, определения преимущества работника над машиной в трудовой сфере и разработки мероприятий по усилению позиции работника на глобальном цифровом рынке труда.

В статье исследованы вопросы трансформации места и роли работника и искусственного интеллекта в процессе труда в цифровой экономике. Акцентируется внимание на сокращении доли человеческого труда и снижении спроса в одних видах деятельности с одновременным ростом его ценности в других сферах.

Предложена классификация человеческого труда, в основу которой положена оценка возможности замещения работника искусственным интеллектом. Определены место и роль искусственного интеллекта и работника в рутинной, креативной, социальной деятельности. Под угрозой сокращения спроса на рабочую силу до полного замещения ее технологиями находятся рабочие места, предусматривающие рутинные операции, и наоборот ценность человеческого труда возрастает в креативных видах деятельности. Разработана двухфакторная модель, которая классифицирует трудовую деятельность в зависимости от сочетания сложности и креативности. На основе предложенной матрицы детализированы виды деятельности, которые подлежат замещению искусственным интеллектом. Определены возможные тренды трансформации искусственного интеллекта из объекта рынка труда в субъект: частично или полностью при условии законодательного урегулирования правового статуса искусственного интеллекта. Определено, что социальный труд не подлежит замещению искусственным интеллектом. Выявлены преимущества и недостатки по следующим видам деятельности: рутинная, креативная, социальная. Определено, что основными направлениями усиления позиции работника на рынке труда является формирование благоприятной среды для развития креативного потенциала человека и реализация концепции обучения в течение всей жизни. Названные направления нуждаются в поддержке со стороны национальных и региональных органов власти и их взаимодействия с заинтересованными и проактивными местными сообществами.

Ключевые слова: труд; искусственный интеллект; работник, спрос на рабочую силу; креативная занятость.

Azmuk N. Artificial intelligence on the labor process in the digital economy: new challenges and opportunities

Active introduction of digital technologies in all spheres of human life transforms business models, accelerates the process of entry of enterprises into the global market, creates new conditions for hiring personnel, replaces

certain types of human labor with algorithms and machines. At the same time, digitization and technological innovation open up opportunities: new jobs, expanding employment, revealing a person's creative potential. This requires new approaches to understanding the processes of transformation of the labor process in the digital economy, identifying the benefits of employee over the machine in the labor field, and developing measures to strengthen the position of the employee in the digital labor market.

The article studies the issues of transforming the place and role of artificial intelligence and employee in the labor process in the digital economy. Attention is focused on reducing the share of human labor and reducing demand in some types of activity while increasing its value in other areas. Classification of human labor is proposed, which is based on an assessment of the possibility of replacing an employee with artificial intelligence. The place and role of artificial intelligence and employee in routine, creative, social activities are determined. At the risk of reducing demand for labor until it is completely replaced by technology are jobs that involve routine operations, and vice versa, the value of human labor increases in creative activities. A two-factor model has been developed that classifies labor activity according to a combination of complexity and creativity. On the basis of the proposed matrix, the types of activities subject to artificial intelligence substitution are detailed. Possible trends in the transformation of artificial intelligence from an object of the labor market into a subject are identified: partially or completely, subject to legislative regulation of the legal status of artificial intelligence. It is determined that social labor cannot be replaced by artificial intelligence. The advantages and disadvantages of the following activities were identified: routine, creative, social. It is determined that the main directions of strengthening the position of the employee in the labor market are the formation of a favorable environment for the development of creative potential of the person and the realization of the concept of lifelong learning. These areas require support from national and regional authorities and their engagement with interested and proactive local communities.

Keywords: labor; Artificial Intelligence; employee; creative employment.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

НОВІТНІ МОДЕЛІ ЗАЙНЯТОСТІ ЯК ФАКТОР РОЗБУДОВИ КРЕАТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Перспективи, які поступово вимальовуються в контексті європейського вибору, який зробила, а скоріше, вистраждала, Україна, вимагають у тому числі, модернізації трудових процесів, для чого необхідно активізувати пошук і розробку новітніх моделей розвитку сфери зайнятості.

Вітчизняні науковці, досліджуючи структуру зайнятості і якість ринку праці в Україні, роблять невтішний висновок – за цими показниками Україна помітно відрізняється від європейських зразків, і сьогодні «... переважна частина зайнятого населення все ще здобуває звичний обсяг матеріальних благ за рахунок рутинної праці, що здешевлюється під впливом науково-технічного і технологічного прогресу» [1, с. 1].

У цілому такий стан є свідомством техніко-економічних проблем радянського минулого, які накопичувалися протягом десятиліть, в той час коли Радянський Союз, а з ним і Радянська Україна були виключені з інноваційного процесу, який вже почав грати ключову роль у провідних країнах світу, що також вплинуло на трудову сферу. В останнє десятиріччя розвинені постіндустріальні країни визнають головною стратегією в створенні інноваційного середовища розбудову економіки творчості або, як її частіше називають, «креативної економіки», яка розглядається не тільки як нова модель економічного зростання, а і як основа розбудови «нової зайнятості».

Для розуміння процесів і чинників, під впливом яких формується «нова зайнятість», важливо дослідити потужний досвід країн із всезростаючим впливом креативних індустрій на їх економіки, і викликаних цим нових практик у сфері зайнятості і професійної освіти. Найбільш показовим є досвід Великобританії, де зв'язок між освітою, креативними індустріями і «ною зайнятістю» є особливо стислим. Великобританія – одна з країн, в якій ключовим тригером розвитку економіки довгий час був вуглеводобуток та інші галузі важкої промисловості.

¹ Хаб (hub) – загальний простір, де креативні мікропідприємства можуть спільно використовувати офісні приміщення та ресурси, обмінюватися знаннями та навичками.

² Університет Східної Англії (University of East Anglia – UEA), заснований у 1963 році, входить в число передових науково-дослідних центрів країни. Контингент університету об'єднує 15 тис. студентів і на 16% складається з іноземців – представників понад сотні країн. На 4-х факультетах UEA пропонується більше 300 освітніх

ключовим моментом (новим тригером) перетворень з'явилося перенесення акценту на людський ресурс. Ставка була зроблена на творчі і культурні ресурси, і в результаті, сьогодні Великобританія постачає на світовий ринок не вугілля, сталь і текстиль, а «креативний» або «інтелектуальний» продукт: предмети дизайну, книги, фільми, мультимедіа – технології тощо.

Креативна економіка Великобританії демонструє надзвичайні темпи зростання – 34% протягом 2010-2015 років. Ця сфера економіки залучає близько 2,75 млн працівників і охоплює більше 5% професій [2]. Одним з чинників такого зростання є зосередженість на розвитку підприємницьких навичок у системі вищої освіти, для чого створено «екосистему» розвитку стартапів із залученням університетів, бізнес-шкіл, хабів¹, технопарків та іншої інфраструктури. Щонайменше 50% вищих навчальних закладів Великобританії мають програми з розвитку підприємницьких навичок для студентів і використовують різні моделі: тренінги, конкурси, бізнес-інкубатори, партнерські програми. Кожен університет має власний фонд, з якого він може додатково фінансувати студентські стартапи, а також можливість забезпечити своїх студентів якісною бізнес-аналітикою та відповідним інструментарієм. Наприклад, заснований у 1909 році, університет Лафборо (*Loughborough*), який очолив рейтинг *Student Experience Survey* в Великобританії, створений *Times Higher Education*, спеціалізується на підготовці інженерних і технічних спеціальностей, а також має на меті сформувати у студентів підприємницький спосіб мислення, культуру спілкування та створити таке середовище, щоб вже на четвертому курсі студенти реалізували свій перший стартап. Цей університет є лабораторією для відкриття мікробізнесу, яка залучає ще і додаткову підтримку від хабів та венчурних фондів. Ще один показовий приклад – університет Норвіча². Там основний акцент зроблено не на комерціалізації, а на створенні нової си-

програм. Академічна спеціалізація престижного університету лежить в сфері соціальних наук (бізнесу, MBA, права, освіти, соціології, психології, міжнародного розвитку, фізичного виховання), гуманітарних наук і мистецтва (переказів і лінгвістики, міжнародних відносин, політики, медіа та телебачення, американістики, літератури і копірайтингу, історії, філософії, музеєзнавства, світового мистецтва). Активно розвиваються напрямки енергетичних розробок, фармацевтики, екології, хімії, біології, математики, комп'ютерних наук.

стеми навчання студентів і підготовки їх до майбутнього працевлаштування. Університет розробив спеціальний мобільний додаток, який дає можливість студенту оцінити свій стартовий потенціал, виявити слабкі місця чи недоліки у знаннях і навичках, щоб потім крок за кроком, виконуючи вправи чи вивчаючи реальні кейси, покращити саме ті компетенції, в яких він зацікавлений. І так триває чотири роки, по завершенню яких студент виходить «найкращою версією себе» в обраному напрямку, оскільки він повністю відповідає потребам бізнесу, як особистість і фахівець. Так за роки навчання студент проходить безліч додаткових тренінгів, які дають змогу «підтягти» навички, яких йому бракує, і наприкінці навчання отримати збалансоване резюме та готові навички для праці у ринкових умовах.

Як нова тенденція відмічається те, що між студентами майже не існує конкуренції, адже вони не порівнюють себе з іншими. Кожен з них, маючи власну ідею та розвиваючи її, знає, що він – унікальний. Так реалізується принцип розмаїття, що дає змогу рухатися неконкурентним шляхом, коли у кожного – своя унікальна ніша. Характерним для нових британських університетів є те, що, якщо спочатку в них були спроби відтворення атмосфери Оксфорду чи Кембриджу, то пізніше вони повністю перешли до новітніх систем і методів навчання і викладання.

Треба також відмітити той факт, що загалом, британські університети значною мірою націлені на вирішення проблем своєї громади, і дуже часто стають її центром, завдяки чому їм вдається ефективно впровадити креативність у «генетичний код» свого міста. Британські університети еволюціонували разом із своєю громадою, із створеною разом своєрідною «екосистемою». Прикладом такої «екосистеми» є місто Лідс, у минулому індустріальний центр Великобританії, який у даний час подав заяву на Європейську столицю культури 2023 року завдяки своїй культурній стратегії.

Університет Лідс Беккет (7,5 тис. співробітників, 32 тис. студентів) активно працює у декількох креативних центрах, наприклад, Digital Hub, бізнес-інкубатор у партнерстві з The Yorkshire Post і Old Broadcasting House. І загалом, найбільш відомі, успішні, престижні установи навчання, отримання нової професії і підвищення кваліфікації знаходяться саме в таких місцях – осередках креативної діяльності. Зокрема, завдяки фінансовій підтримці університету Лідса компанія Workshop Inc. є креативним простором (хабом) для більш ніж 140 нових підприємств, забезпечуючи умови для виробництва продукції, а також полегшення соціальної та спільної креативної практики, підтримки самозайнятих осіб, різноманітних громадських і творчих груп. Workshop Inc. надає послуги з підготовки та доступу

до спеціалізованого обладнання для різноманітних видів креативної підприємницької діяльності (трафаретного друку, дизайну, обробки деревини, ювелірних виробів, металоконструкцій, каркасів, лазерного різання, оббивки та шиття тощо) [3]. Таким чином, між ринком креативної праці і ринком освітніх послуг існує зворотний зв'язок – один одного підсилює, видозмінює, надає імпульсу для подальшого розвитку. І намагання освітніх установ не тільки вловлювати освітні тенденції, а якомога тісніше посилити зв'язок із креативною економікою Великобританії є визначальною рисою навіть осередків класичної освіти.

І саме ситуація на ринку праці, у сфері зайнятості є однією з причин посилення прагнення до якісної освіти, яка відповідає сучасним вимогам. Адже більш-менш вберегти робітника від циклічних коливань на ринку праці може тільки висока професійна кваліфікація, що дає переваги перед іншими претендентами на робоче місце. Починаючи із 70-х років разом із змінами у соціально-економічній сфері розвинених країн (деіндустріалізація, зростання частки населення з вищою освітою, терціаризація¹), з'явилися нові рішення щодо найважливішої суспільної проблеми – безробіття.

Пошук виходу із ситуації і розв'язання проблем працевлаштування йшов у різних площинах. У 60-ті роки за умов тривалих узгоджень з державними та профспілковими організаціями виникли домовленості щодо гнучких трудових відносин у формі «часових квот», і підприємства почали впроваджувати так звані робочі квоти, скорочений робочий час (робочий день, робочий тиждень, місяць тощо) та інші скорочені форми зайнятості. Починаючи із 70-х років ця форма флексибілізації ринку праці (від англ. «flexible» – гнучкий) швидко поширюється, охоплюючи на початку 90-х років у деяких найбільш розвинутих країнах (Великобританія, Нідерланди, Данія) 25-30% фірм. Поступове впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) сприяє виникненню такої форми зайнятості, як телеработа, тобто праця у форматі SOHO (*small office home office*) на робочому місці вдома. Це явище цілком належить до наших часів, адже пов'язано із технологіями, яких не існувало раніше. Відношення до нього неоднозначне – від сприйняття як тріумфу сучасних технологій і подальшого ускладнення моделі зайнятості через різноманіття видів і форм праці до нескінченних побоювань і стогонів з приводу втрати гарантованого захисту найманих працівників, колективних угод і профспілкових внесків. Однак численні опитування показали, що багато працівників позитивно сприймають цю форму зайнятості, яка дозволяє поєднувати у оптимальному режимі працю, відпочинок, догляд за дітьми тощо.

¹ Збільшення частки сфери послуг – третього сектору економіки (від лат. *tertius* – третій).

Інша, досить розповсюджена форма працевлаштування має назву «*Job Sharing-Model*», і полягає у добровільному розподіленні певної менеджерської функції робочого місця між двома робітниками [4, с.172]. Ця форма праці досягає разом декількох цілей. Розділений робочий час дозволяє працювати з більшою віддачею і концентрацією зусиль, однак містить приховану загрозу – бути звільненим у разі скорочення штату. І саме це створює конкуренцію, стимулює у обох робітників більш високу продуктивність та бажання максимально проявляти свої здібності.

Саме реалізація таких механізмів дозволила виробникам не тільки знижувати витрати на виробництві, а і зберігати свій персонал, особливо у кризових умовах. Однак, якщо у 1970-х і 80-х роках найнебезпечнішим місцем щодо загрози звільнення у європейській економіці було робоче місце так званого «синього комірця» на виробництві, то сьогодні це робочі місця, які займає середній клас. Якщо раніше на ринку праці розвинених країн труднощі із працевлаштуванням мали люди із низькою кваліфікацією, а ймовірність успішного пошуку роботи зростала із отриманням вищої професійної освіти, то останнім часом саме працівники країн з економікою знань ризикують бути звільненими через заміну їх роботами.

Вимирання професій є природним процесом, що супроводжує людство впродовж усієї історії його розвитку. Втім, в останні десятиліття професії зникають більш інтенсивно, аніж з'являються нові. Якщо в 1980-х роках з'явилося 8,2% нових професій, у 1990-х – 4,4%, то в 2000-х – вже тільки 0,5%. Це є аргументом на користь того, що у перспективі буде менше робочих місць, адже більшість професій стануть непотрібними, оскільки «неінтелектуальну, монотонну та статистичну роботу, яка не потребує креативного підходу, швидше та якісніше виконуватимуть роботи» [1, с. 8].

Таким чином, відтепер масові звільнення загрожують навіть «білим комірцям», і проблеми цього типу працівників, які можуть не зберегти своє робоче місце, стають все більш гострими. За даними вчених з Оксфордського університету Карла Фрея і Майкла Осборна, з 702 досліджених ними у 2013 році професій, практично половина належала до категорії найвищого ризику «потенційної автоматизації». У найближчі роки мільйони робочих місць у таких секторах, як бухгалтерський облік і аудит, банківська, страхова справа, адміністрування тощо будуть «віддані» роботам, які можуть так само виконувати ті ж завдання набагато дешевше і ефективніше, ніж працівники – не вимагаючи зарплат, відпусток, лікарняних та інших соціальних виплат. Ці вчені не єдині в досягненні такого висновку. За окремими прогнозами, ще 2-3 тис. професій зникнуть найближчим часом. У групі ризику – робітники торгівлі, оператори call-центрів, водії і навіть пілоти літаків, поштарі, бухгалтери, екскурсоводи, адмініст-

ратори, помічники та банківські службовці, касири, перекладачі тощо. Більше половини усіх секретарських робочих місць у Великобританії вже зникли протягом останніх десяти років, і хоча сьогодні у Великобританії працюють більше мільйона працівників call-центрів, досягнення у сфері розпізнавання мовлення та інших технологій передбачають, що багато цих робочих місць зникнуть протягом наступного десятиліття. Трьом з десяти британців загрожує, що вони незабаром будуть замінені на роботі роботом, повідомляється в доповіді минулого року [5]. А на початку цього року *Lords' Select Committee on Digital Skills* (організація з питань цифрових навичок) опубліковано звіт про «непереборну» цифрову технологічну революцію, в якій передбачалося, що 35% робочих місць Великобританії ризикують автоматизуватися протягом наступних двох десятиліть. Це вже загальносвітовий тренд – якщо можна замінити людину роботом, її замінюють.

Неминуче питання – що чекає мільйони робітників, які не в змозі працювати найкраще, ніж машина? – все частіше домінує у бізнесових, освітніх, економічних та політичних колах. Відповідь полягає не в природі технологій, а в природі людини.

Джефф Колвін у своїй новій книзі «Люди недооцінені» («*Humans are Underrated*») розглядає це питання – що завжди людина робитиме краще, ніж комп'ютери, незважаючи на те, що високі технології невпинно просуваються вперед? Яка надія залишиться для мільйонів робітників, коли комп'ютери можуть керувати автомобілями краще, ніж люди, передбачати рішення Верховного Суду краще, ніж юридичні експерти, визначати обличчя, і навіть виконувати деякі операції в усіх сферах діяльності все швидше, надійніше і дешевше ніж люди [6]? Треба також відмітити темпи, з якими удосконалюється і розповсюджується цей тренд.

«Зараз більшість людей віддає перевагу спілкуванню з машинами, і я спілкуюся з ботом, мені так зручніше, і таких людей багато», – вважає віце-президент компанії «Білайн», який відповідає за розвиток цифрового бізнесу мобільного оператора. За його думкою, людина дуже змінилася за останні 10-15 років, і для багатьох людей отримати відповідь у чат-боті значно простіше, ніж зателефонувати у колл-центр. Робот надає стандартні відповіді і прості консультації, а якщо випадок складний, підключається людина-оператор. Робот збереже цю розмову, і наступного разу зможе допомогти іншому клієнту з тим самим запитом. Поки ця система працює в форматі чату, але вже тестується програма, яка аналізує голосовий запит, і дає відповідь сама або перемикає клієнта на оператора. Починають впроваджуватися технології тестування продуктів і страв, причому нейромережа робить менше помилок ніж людина, і дає більш точні оцінки. Це дозволило відмовитися від менеджерів, які контролювали якість їх роботи. У компанії хотіли усунути людський фактор, – так пояснює свій вибір керівництво.

Ця обставина, якою аргументують свій вибір керівники компаній – намагання позбутися людського фактору – вже опанувала свідомість і розповсюджується дуже швидко, охоплюючи все більше сфер. Можна навіть припустити, що такі технології і погляди поширюються швидше, ніж бізнес-аналітики та соціологи встигають їх дослідити і надати оцінку.

Треба готуватися до майбутнього, в якому ринок «живої» праці зменшуватиметься, і більшу частину трудових процесів буде передано машинам? Як людина може перешкоджати «усуненню людського фактору», якщо це диктується ринковими вимогами?

Проаналізувати весь спектр проблем, які породжені впливом розглянутих чинників майже неможливо. Але треба висвітити важливу особливість щодо перебігу будь-яких процесів у сучасному суспільстві – те, що кожний процес завжди супроводжується процесом протилежної дії. І наслідком такої діалектичної єдності протилежних тенденцій є розвиток системи, в даному випадку – системи соціально-трудова відносин. Суперечливі тенденції пов'язані також з трансформацією ринку «живої» праці – одночасно з його кризою у певних сферах різко зростає потреба у висококваліфікованій, інтелектуальній, креативній праці в інших, де йдеться вже не про «усунення людського фактору», а, навпаки, його зростаючу цінність.

Реальність сучасної економіки знань полягає у тому, що «білі комірці» мають лише одну альтернативу – бути креативними або звільненими.

Згідно компетенцій, визначених експертами у 2017 році на Всесвітньому економічному форумі в Давосі, креативне мислення входить у ТОП-5 компетенцій найближчого десятиліття, і до 2020 року креативність стане одною із трьох найважливіших навичок, які роботодавці цінують у своїх працівників, поряд з критичним мисленням і комплексним вирішенням проблем. Згідно з дослідженням від Adobe, яке провели серед 1000 навчальних закладів, 96% опитаних згодні з тим, що креативність – цінний навик для суспільства, а 78% вважають, що креативність є важливою в їхній кар'єрі. Майже 68% стверджують, що креативність є тим, для чого вони народилися і чому вони можуть навчитися, а 71% відзначає, що поряд з математикою або фізикою, має бути таким предметом, як креативне мислення. Більше 78% хочуть бути більш креативними, але 32% не відчують себе комфортно, маючи вимоги щодо креативу на роботі [7].

Існують дії та функції, які у роботів поки що неможливі і, в першу чергу, це креативність. Адже на відміну від усієї економіки, кількість робочих місць у креативних індустріях постійно збільшується. Цей сектор є третім за величиною роботодавцем в ЄС після будівництва і сфери харчування, забезпечуючи працею в 2,5 рази більше людей, ніж автомобільна, і в 5 разів більше, ніж хімічна промисловість. Муніципальні, державні, регіональні та міжнародні

структури розглядають свої фінансові витрати на розвиток креативного сектору, як інвестиції у створення нових робочих місць (перш за все для молоді). Характерною рисою зайнятості у креативній економіці є її стабільне зростання з року на рік – якщо у 2011-2013 роках це зростання було 8,7%, в той час як в усій економіці Великобританії – 2,4%, то у 2011-2014 роках – вже 13,7%. Так само зростала і її частка у загальній кількості зайнятих: у 2013 році – 8,5%, у 2014 році – 8,8% [8].

Креативна економіка включає усі робочі місця у креативних індустріях та всіх тих, хто працює у креативних професіях у всіх галузях економіки. Загальна «креативна» зайнятість у Великобританії зросла з 2,4 до 2,8 млн робочих місць у 2011-2014 роках, що більше у порівнянні із збільшенням загальної кількості робочих місць у її економіці за той же період. Частка робочих місць у креативній економіці від загальної кількості робочих місць збільшилась за цей період з 8,0 до 8,8%. У креативних галузях у 2014 році було 1,8 млн робочих місць, з 2011 року їх кількість збільшилась на 15,8%.

Кількість робочих місць у креативних галузях – це загальна кількість робочих місць у кодах SIC 2007, класифікованих як креативні, незалежно від того, чи є ці місця креативною працею чи ні. Окремо оцінюється кількість робочих місць, які можна віднести до креативних (*creative occupations*), незалежно від того, чи вони знаходяться у креативній галузі, чи ні. У 2014 році таких робочих місць нараховувалось 1,9 млн, що на 13,7% більше ніж у 2011 році [8]. Так, у такому виді діяльності як «Кіно-, теле-, радіо-, фото індустрія» креативних місць у самих творчих галузях значно більше, ніж в інших галузях, а у рекламі, маркетингу та крафтових (ремесла) видах діяльності – навпаки, більшість креативних робочих місць – в інших галузях. Це пов'язано як із специфікою самих видів креативної діяльності, так і з професійною підготовкою.

Для ідентифікації та статистичного обліку креативної складової в усіх галузях економіки Великобританії було розраховано «креативну інтенсивність» кожного 4-значного коду стандартної класифікації ВЕД - 2007 (SIC). Зокрема, «креативна інтенсивність» діяльності щодо зв'язків з громадськістю та комунікації складає 59,3%, а видання журналів та періодики – 58,3%. Найнижчу оцінку має музейна діяльність – 22,5%, а найвищу – художня творчість (91,5%) та бюро перекладів та тлумачення (82,2%) [8]. Такий прискіпливий статистичний облік усіх проявів креативності поліпшує якість стратегічних і поточних управлінських рішень щодо розвитку і підтримки цього сектору економіки, і наочно демонструє, у чому влада Великобританії бачить майбутнє країни у постіндустріальні часи.

Ці зміни на ринку праці, і взагалі, у сфері зайнятості, треба розглядати як складову більш масштабних суспільних перетворень, як щільно переплетені елементи базової трансформації, яка охоплює

усі сторони життя, тим самим по-новому сегментуючи не тільки ринок праці, а і суспільство в цілому. Наразі особлива увага приділена тим рисам соціальної диференціації, які пов'язані з освітньо-професійними ознаками та досягненнями людини, адже саме ці соціальні відмінності об'єктивно актуалізуються та стають все більш впливовими як на ринку праці, так і у сучасному суспільстві. Це неминуче породжує соціально-економічну стратифікацію населення за інтелектуально-професійною ознакою, і стає основою нової поляризації суспільних груп, тобто формування поки що широкого прошарку низько кваліфікованих працівників, з одного боку, та інтелектуальної еліти, – з іншого. Виникає побоювання, що таке розмежування може стати джерелом потенційного конфлікту і перетворитися у небезпечне соціальне протиріччя між двома класами – класом носіїв знань і сучасних компетенцій (*knowledge/creative – class*), тобто креативним класом, і працівників, зайнятих у масовому виробництві (*consumption workers*) [9].

У цьому протистоянні дослідники виокремлюють дві обставини. По-перше, поглиблення ізоляції між цими двома групами, хоч вони можуть працювати у тій самій галузі, навіть на тому ж самому підприємстві або установі, але належати до різних верств. Наприклад, найчастіше ІТ-зайнятість сприймається як інноваційний сегмент ринку праці, однак по відношенню до багатьох зайнятих у цій сфері це не зовсім так. З цих причин соціальна взаємодія між цими прошарками є менш інтенсивна. По-друге, приналежність до інформаціональних робітників стає новим фактором соціальної диференціації, – унікальні здатності, освіта висококваліфікованих спеціалістів, засновані на знаннях і вмінні використовувати інформаційні ресурси, які стають визначальними, піднімаючи цінність таких робітників.

Навпаки, для найманих працівників у сфері масового виробництва, які не мають затребуваних компетенцій і знань, посилюється конкуренція за робочі місця і гідну заробітну плату. Саме ці працівники легко замінні на ринку праці, в тому числі і роботами. Цей стан створює соціальну напруженість і стає засадою сегрегації, але одночасно стимулює таких робітників до навчання, підвищення кваліфікації і зміни професії.

За думкою деяких дослідників, при цьому відбувається протиставлення інтересів працівників: з одного боку, інформаціональних виробників, з іншого – персоналу, зайнятого рутинною працею, – робітниками, найбільш уразливими перед загрозою звільнення.

Внаслідок неминучих розбіжностей цінностей, підходів і потреб між креативним класом та іншими прошарками працюючих виникають істотні «лінії розлому». У суспільстві починається процес поділу на два або три окремих типи економік, культур і спільнот, які все більше віддаляються один від одного

за освітою, характером праці і місцем проживання [10].

Дана трансформація – це зсув до економічної і соціальної системи, заснованої на креативності. Тому ключовим заходом щодо поліпшення умов життя малозабезпечених, безробітних та соціально незахищених громадян мають стати не програми збереження або створення некваліфікованих робочих місць, не повернення деяких виробничих професій минулого, а використання креативних здібностей цих людей разом із справедливою оплатою праці і інтеграцією у креативну економіку.

Креативна економіка є у більшому ступеню інклюзивною (*inclusion* – включення, залученість), ніж знанієвою, адже вона ґрунтується на залученні в економічні та інноваційні процеси не тільки людей, обдарованих схильністю до техніко-інженерного мислення, а і тих, хто має інші цінні здібності. Інклюзивний розвиток заснований на такому типі економічного зростання, яке дозволяє залучити більшу частину трудових ресурсів до ефективної економічної діяльності, мобілізувати таланти, здібності, навички значної кількості людей, і дозволяє відчувати його результати кожному члену суспільства.

Креативні компанії або підприємства відрізняються унікальною організацією та стилем роботи, що полягає в особливому, надзвичайно ефективному менеджменті, заснованому на довірі, командній роботі, пошуку найбільш неординарних ідей і, у цілому, на так званій «культурі інклюзії» (*«culture of inclusion»*). За допомогою ротації робочих місць людей навмисне переміщують з однієї позиції на іншу для того, щоб знання, накопичені в одному підрозділі, стали надбанням іншого, і для того, щоб уникнути формування індивідуальних, замкнутих осередків [11, с.47]. Цей стиль є невід'ємною складовою нових механізмів у сфері зайнятості, що діють в епоху різноманітності та високої мобільності працівників. Традиційне адміністрування часто ґрунтується на протилежній стратегії, змушуючи людей діяти за твердо встановленими правилами, не проявляючи ініціативи і не розкриваючи усіх своїх здібностей.

Що стосується креативності, як такої, – це інтелектуальна позиція і певний підхід до проблем, включаючи множинність точок зору, який розкриває нові спектри можливостей. Тобто вона містить певну сукупність рис, до яких відносяться: гнучкість, незалежність і оригінальність мислення, схильність до експериментів, винахідливість, критичність, здатність йти на ризик, здібності до створення нових і придатних для альтернативного використання комбінацій. Все це дозволяє креативній людині розглянути проблему з несподіваного боку через різноманітні інструменти, такі, як зміна погляду на речі з інших позицій (*refraining devices*), зокрема, «перетворення слабких сторін в сильні», і знаходити рішення на базі відкритого, розкритого мислення.

Креативність є джерелом нових технологій, нових галузей, нового успіху, інших економічних благ, тому її цінують все вище і намагаються заохочувати і використовувати повсюдно. Ці високоцінні здібності створюють для компанії величезну конкурентну перевагу: більш віддані клієнти, сильніші ринкові позиції, проривні ідеї та більш ефективні команди. І хоча багато хто вважає ці здібності вродженими рисами – «він дійсно креативна людина», «вона природно творча» – вони можуть бути розвинуті у різних далекоглядних організаціях, досвід яких розглядається нижче.

Річ у тому, що для створення реально ефективного персоналу компанії є два шляхи – перший, заснований на різних варіантах «полювання за головами» (*headhunting, executive search, recruitment*), яких завжди не вистачить на всіх, та інший – постійна, невпинна праця HR-відділів з персоналом компанії на засадах новітніх систем – просування інклюзивності у всіх організаціях та підтримка політики і програм, які її підтримують.

Це перш за все нові технології в управлінні і формуванні людського капіталу – *інклюзивний підхід і культурне розмаїття*.

Останні дослідження з управління людськими ресурсами довели, що головним пріоритетом і основним трендом бізнесу у майбутньому, що може призвести до успіху компанії, буде розмаїття (диверсифікація – *diversity*) та інклюзія (*Diversity And Inclusion – D&I*). Йдеться про розширення всієї філософії найму, включаючи інженерів, художників, математиків та інших творчих фахівців з широким колом досвіду.

Показовим щодо тренду інклюзії та різноманітності є такий приклад. Корпорація Apple Inc. у 1980-х роках окрім спеціалістів з ІКТ, була «насичена» робітниками різного віку і різного походження: інженери, художники, дизайнери і навіть музиканти. Багато з них не мали вищої освіти, але усі вони були пристрасними професіоналами, які домогалися успіху Apple (це були часи, коли Apple Inc. перевершувала з інновацій IBM, Microsoft і майже всіх інших виробників комп'ютерів). Ці фактори зіграли важливу роль в успіху загалом Силіконової долини, де 30% ІТ-компаній в 90-х роках минулого століття були засновані іммігрантами звідусіль [11, с.179]. Сьогодні, керуючись традиційною практикою найму, Apple Inc. зосереджується майже повністю на ступеню освіти, MBA і родоводу – і це створило багато різних проблем, які зараз спостерігаються у Силіконовій долині.

Два найважливіших тренда на сьогоднішньому ринку праці – ті, що корелюють з найбільшим впливом на ефективність бізнесу, втілені у стратегії «інклюзія та різноманітність». І компанії, які дотримуються принципів цієї стратегії до усіх аспектів свого бізнесу, також демонструють кращу продуктивність. Це вимагає включення цієї стратегії у процедури: найму, управління ефективністю, розвитку

лідерства, навчання з використанням технологій, заснованих на штучному інтелекті (*Learning, Performance and Career Planning Converge*) [12].

Диверсифікація виходить далеко за межі освітньої та гендерної різноманітності. Завищена цінність наукових, логічних форм мислення, існуюча в сучасній культурі, затуляє інші форми і людей, здатних мислити інакше і оперувати несподіваними зв'язками. Різноманітність означає залучення креативних людей із різними ідеями, уявленнями, цінностями, що збільшує вірогідність нових комбінацій. Але це соціальне, етнічне і культурне розмаїття виникає не саме по собі, а як результат тісного співіснування і співробітництва людей із різними соціокультурними, інтелектуальними й ідеологічними уявленнями, і сприяє взаєморозумінню і навчанню.

Джош Берсін, спеціаліст з управління персоналом і автор тільки що завершеного дворічного дослідження (*Bersin by Deloitte 2015 High-Impact Talent Management research*) впевнений у тому, що успіх компанії залежить від здатності наймати і залучати до співробітництва людей різного віку, культури, освіти, досвіду тощо. Протягом цього дослідження проведено опитування 450 глобальних компаній (компанії з більш ніж \$ 750 млн доходів) в Азії, Європі та США і отримано переконливі результати – найбільш ефективні компанії зосереджені на розбудові Інклюзивної Системи Талантів (*Inclusive Talent System*). Після цього була розглянута ефективність бізнесу цих компаній, яку співвіднесли з ефективністю їх стратегій «управління талантами» (*Talent Management*). Проведений факторний аналіз виявив, які з 128 досліджених практик «управління талантами» мають найбільший статистичний вплив на фінансову результативність, включаючи грошовий потік, прибутковість, інновації та зростання. У ході аналізу було виявлено 31 практику «управління талантами», які дуже корелюють з високою продуктивністю бізнесу. Їх ранжирували на основі цього впливу, і об'єднали у 9 категорій, а також згрупували компанії щодо рівня зрілості у широкому спектрі аспектів *Talent Management* та позначили чотири рівні на основі ключових практик, які виникають на кожному рівні [13].

Зокрема, перші дві групи компаній на рівнях 3 та 4, яких віднесено до «інклюзивних» та «таких, де керують талантами» ("*inclusive*" and "*managed talent companies*"), за досліджуваний період продемонстрували:

- у 2,3 раза більший середній грошовий потік на одного працівника протягом трьох років (у малих компанії він у 13 разів більший);
- у 1,8 раза більша готовність до змін (*change-ready*) і у 1,7 раза більше шансів стати інноваційними лідерами на своєму ринку;
- у 3,8 раза більше шансів навчити людей покращити продуктивність праці, у 3,6 раза більше в змозі вирішувати проблеми з продуктивністю пер-

соналу, і у 2,9 раза частіше виявляти та формувати лідерів.

Таким чином, компанії 3-го та 4-го рівнів виявилися не просто «кращі на HR», а є більш ефективними компаніями, які статистично перевершували решту за результатами вимірів показників у сфері бізнесу, фінансів та людських ресурсів.

У той же час було виявлено, що 3-го і 4-го рівнів досягають лише близько 10% з 450 досліджених компаній, які є дійсно винятковими організаціями талантів і цілком винятковим бізнесом (*inclusive and "managed talent companies"*), і це компанії, які розглядають інклюзію як ознаку своєї HR-стратегії «*Talent Management*». Решта зосереджена на управлінні талантами для оперативного зростання, основних потреб у сфері людських ресурсів та постійної підтримки продуктивності праці [13].

Наступним фактором диференціації (рівень 4) та надзвичайно важливою складовою ефективності бізнесу є орієнтація на навчання, оскільки воно є засадою стійкості та інноваційного характеру бізнесу. Саме це підтверджують показники *High-Impact Learning Culture* та *High-Impact Leadership research*. Не дивно, що ці високопродуктивні компанії витрачають у 3-4 рази більше на навчання та розвиток лідерства і на 8% ефективніші за показниками інновації, обслуговування клієнтів та утримання працівників.

Таким чином, залучення людей з різним професійним досвідом, різного віку, культури, походження надає компанії більше креативної сили і має першорядне значення для успіху бізнесу. Наприклад, у той час як більшість HR-менеджерів зосереджують увагу на необхідності залучення та утримання молодих працівників, усе більше компаній використовують літніх висококваліфікованих професіоналів, які хочуть працювати у свої 70 і більше років¹. Більш того, на сьогоднішньому ринку праці навіть рекомендується зосередитися не тільки на молодому поколінні, оскільки співробітники більш зрілого віку можуть поділитися своїм досвідом у різних бізнес-ситуаціях. Цю інклюзивну концепцію можна застосовувати до кожної з перелічених вище категорій, «небажаних» раніше на ринку праці.

Отже, це означає мати стратегічну програму *D&I*. Як показано у цьому дослідженні, *D&I* є не просто програмою розвитку людських ресурсів, а стратегією бізнесу. Тому деякі з ключових стратегій компаній з високим впливом програм *D&I*, включають:

призначення топ-менеджменту відповідальності за проведення та спонсорство програми *D&I*;

¹ Одночасно цей тренд можна трактувати також, як елемент «срібної економіки» (поняття, введене в європейських країнах задля адаптації до наслідків постаріння населення), завданнями якої є сприяння трудовій зайнятості літніх людей, забезпечення їм рівного доступу до професійної орієнтації, підготовки, перепідготовки, тобто реалізації концепції активного довголіття.

створення поведінкових стандартів, показників програми *D&I* та забезпечення відповідальності керівництва за результати;

інтеграція стратегій *D&I* у підбір персоналу, управління ефективністю, оцінку керівництва, навчання;

формування мережі співробітників: лідери програми *D&I*, групи ресурсів співробітників (*Employee Resource Groups – ERGs*) та спільноти практиків для об'єднання людей;

застосування внутрішньої та зовнішньої прозорої системи показників, які включають дані про рекрутинг, плинність кадрів, коефіцієнти просування, рівні винагород та компенсацій, участь у програмах коучінгу, тренінгу, розвиток лідерства та багато іншого.

Дослідження Седріка Герінга з Університету Чикаго довели, що «різноманітність дає вищі результати над однорідністю, оскільки прогрес і інновації менше залежать від самотніх мислителів з високим інтелектом, ніж від розмаїтих груп, які працюють разом і використовують свою індивідуальність». Його статистичні дослідження показали, що в сотнях компаній, різноманітні команди приносять на 6% більше доходів, на 15% більше клієнтів, і виборюють значно вищу частку ринку. У країнах із знанієвою економікою вже давно усвідомили: успішність бізнесу сьогодні залежить від його здатності залучати і використовувати найрізноманітнішу робочу силу. Нездатність зробити це одразу ж вплине на інноваційність компанії, якість зайнятості і сам бренд.

Проведені та аналогічні дослідження все більш чітко доводять, що креативну компанію або підприємство будь-якої галузі діяльності можна створити на основі не стільки відбору реально креативних працівників², заснованого на технологіях «полювання за головами» (тобто скоріше використовуючи ексклюзивну модель), але спираючись на пріоритети *D&I*. Саме ці пріоритети дають необмежені можливості для створення не тільки креативних компаній, а і креативних галузей, креативного класу та економіки в цілому.

Створення дійсно інклюзивної компанії є складним завданням: необхідно впровадити цей принцип не тільки на рівні кадрової політики (у компаніях вже з'явилася посада консультанта з *D&I*), але і на рівні стратегії компанії в цілому, потребуючи підтримки керівництва. Це може вимагати багато коштів і зусиль, але це визнаний шлях до успіху. Такі компанії, як Sodexo, Novartis, AT&T та інші лідери диверсифікації, роками інвестують у стратегію *D&I*.

² Дослідження фахівців у галузі психології та нейрофізіології доводять, що реальна креативність можлива лише для обмеженої кількості людей (за аналогією з абсолютним слухом) і залежить від багатьох вроджених нейрофізіологічних факторів.

Тренд на *D&I* щодо формування персоналу вже давно використовують такі найуспішніші компанії як Apple, Google, Nike, Danone, Auchan тощо.

Розглянуті тенденції поки що більшою мірою охопили країни, які знаходяться на вищих сходинках рейтингів конкурентоздатності, економічної свободи, людського, інноваційного та цифрового розвитку, і багатьох інших, адже усі ці складові суспільства благоденства тісно пов'язані, і обумовлюють одне одного. Однак з плином часу робочі місця середнього класу стають все більш вразливими до високих технологій, і цей глобалізаційний фактор, в перспективі, ймовірно, стане проявлятися все сильніше, і матиме величезний вплив також на українську економіку та суспільство.

Проведений огляд того, які тенденції щодо формування кадрового потенціалу притаманні сьогодні найбільш розвиненим країнам світу, надає можливості розглянути як наявність умов, так і перешкод, які можуть прискорити або загальмувати процес формування «нової» зайнятості і, в цілому, креативного класу в Україні.

Українські ділові кола вже поступово починають адаптуватись до нових реалій. До того, що одним з обов'язкових елементів успішної бізнес-структури має бути різноманітність та інклюзія складу персоналу. Однак політика *D&I* сприймається як політика заборони дискримінації, тобто позитивне сприйняття усіх робітників незалежно від їхньої статі, кольору шкіри, фізичних обмежень. І розпочатий в країні проект «Український індекс корпоративної рівності» [14], декларуючи принципи *D&I* свідчить поки саме про таке спрощене і звужене розуміння. Адже, як свідчать матеріали сайту цього проекту, фактично на меті стоїть толерантність і заборона дискримінації при відборі персоналу. Не виключаючи важливості такого трактування розглянутих принципів, треба зауважити, що креативність тут ні до чого. Це саме те, чого бракує українському, зокрема, малому бізнесу – використання креативності під час організації підприємницької діяльності.

Лише останнім роком було прийнято Закон України [15] і Розпорядження Кабінету Міністрів [16], у яких визнано та визначено місце «креативних індустрій» в економіці України. Креативними індустріями визнано види економічної діяльності, метою яких є створення доданої вартості і робочих місць через культурне (мистецьке) та/або креативне вираження, а їх продукти і послуги є результатом індивідуальної творчості. Наданий у розпорядженні згідно із Національним класифікатором України ДК 009:2010 перелік видів економічної діяльності, які віднесено до креативних індустрій, достатньо близько співпадає з аналогічними в інших країнах.

Із всього викладеного можна зробити висновок, що усі сучасні тренди обходять Україну стороною. Або вона обходить стороною усі сучасні тренди. Як наголошує І. Новак, на відміну від до так званих *Welfare States* (держав загального добробуту), «Ук-

раїна, проголошена в Конституції соціальною державою, більш як за чверть століття розбудови ринкової економіки позбулася майже всіх важелів впливу держави у сфері праці та зайнятості населення». І сьогодні, як і раніше, країні «бракує перспективного бачення майбутньої моделі зайнятості населення, орієнтованої не лише на збільшення кількісних показників і детінізацію трудових відносин, а й передусім на забезпечення якісних зрушень у сфері праці» [1].

Треба якомога скоріше скористатися тим, що розвиток креативних індустрій на засадах ІКТ і модернізації сфери зайнятості – це реальна можливість забезпечити перетворення людського потенціалу, який поки що є не повністю вичерпаними, у креативний капітал, який можна використати у найбільш ефективній формі, забезпечуючи інклюзивний розвиток суспільства на основі «нової» зайнятості.

Література

1. **Новак І.** Стратегія зайнятості для України: якими мають бути орієнтири? *Дзеркало тижня*. 2017. 18-24 листоп. (№ 43/44). С. 1, 8. 2. **Creative Industries Economic Estimates January 2015**. Statistical Release. URL: <https://www.gov.uk/government/statistics/creative-industries-2015-focus-on>. 3. **Creative Hubs: Understanding the New Economy**. URL: britishcouncil.org/creativeconomy. 4. **Крайнякова Е., Войнович С.** Зайнятість та форми працевлаштування в умовах сучасної економічної кризи. *Регіональна економіка*. 2009. №4. С. 172. 5. **Rohan Silva**. The new white-collar fear: will robots take your job? URL: <https://www.telegraph.co.uk/technology/11858391/The-new-white-collar-fear-will-robots-take-your-job.html>. 6. **Geoff Colvin**. Humans Are Underrated: What High Achievers Know That Brilliant Machines Never Will. URL: geoffcolvin.com/books/humans-are-underrated/. 7. **Нуржинская А.** Самые успешные сферы экономики были и будут связаны с креативностью. URL: <https://www.culturepartnership.eu/article/anastasia-nurzhińska-gohigher>. 8. **Creative industries _Fokus on Employment 2015**. Statistical Release. URL: <https://www.gov.uk/government/statistics/creative-industries-2015-focus-on>. 9. **Манахова И.В.** Концепция информационного государства благосостояния. *Философия хозяйства*. 2014. №2. С. 149-159. 10. **Флорида Р.** Креативный класс: люди, которые меняют будущее. Москва: Классика – XXI, 2011. 410 с. 11. **Химанен П., Кастеллс М.** Информационное общество и государство благосостояния: финская модель: пер с англ. Москва: Логос, 2002. 224 с. (С. 47). 12. **Ровенська В.В., Кліндух Г.М., Ракитянська Н.А.** Емоційна компетенція керівників як один з інструментів управління трудовим потенціалом підприємства. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1 (51). С. 118-123. 13. **Josh Bersin**. Why Diversity And Inclusion Will Be A Top Priority For 2016. URL: <https://www.forbes.com/sites/joshbersin/2015/12/06/why-diversity-and-inclusion-will-be-a-top-priority-for-2016/#22309c7a2ed5>. 14. **Індекс корпоративної рівності**. URL: www.cei.org.ua. 15. **Закон України** «Про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо визначення поняття «креативні

індустрії»». *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 34. Ст. 257. 16. **Про затвердження** видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій: Розпорядження Кабінету міністрів України від 24 квітня 2019 р. № 265-р. *Урядовий кур'єр*. 2019. 16 травня (№ 90).

References

1. Novak I. (2017). Stratehiia zainiatosti dlia Ukrainy: yakomu maiut buty oriientyry? [Employment strategy for Ukraine: what should be the benchmarks?]. *Dzerkalo tyzhnia – Mirror of the week*, Nov 18-24 (№ 43/44), pp. 1, 8 [in Ukrainian].

2. Creative Industries Economic Estimates January 2015. *Statistical Release*. gov.uk. Retrieved from <https://www.gov.uk/government/statistics/creative-industries-2015-focus-on>.

3. Creative Hubs: Understanding the New Economy. (n.d.). *britishcouncil.org*. Retrieved from britishcouncil.org/creativeconomy.

4. Krainiakova E., Voinovych S. (2009). Zainiatist ta formy pratsevlashuvannia v umovakh suchasnoi ekonomichnoi kryzy [Employment and Forms of Employment in the Current Economic Crisis]. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, 4, pp. 172 [in Ukrainian].

5. Rohan Silva. The new white-collar fear: will robots take your job? (n.d.). *telegraph.co.uk*. Retrieved from <https://www.telegraph.co.uk/technology/11858391/The-new-white-collar-fear-will-robots-take-your-job.html>.

6. Geoff Colvin. Humans Are Underrated: What High Achievers Know That Brilliant Machines Never Will. (n.d.). *geoffcolvin.com*. Retrieved from geoffcolvin.com/books/humans-are-underrated/.

7. Nurzhinskaya A. Samyye uspeshnyye sfery ekonomiki byli i budut svyazany s kreativnost'yu [The most successful sectors of the economy were and will be associated with creativity]. (n.d.). *culturepartnership.eu*. Retrieved from <https://www.culturepartnership.eu/article/anastasia-nurzhinska-gohigher> [in Russian]

8. Creative industries Fokus on Employment 2015. *Statistical Release*. gov.uk. Retrieved from <https://www.gov.uk/government/statistics/creative-industries-2015-focus-on>

9. Manakhova I.V. (2014). Kontsepsiya informatsionnogo gosudarstva blagosostoyaniya [The concept of information welfare state]. *Filosofiya khozyaystva – Philosophy of Economy*, 2, pp. 149-159 [in Russian].

10. Florida R. (2011). Kreativnyy klass: lyudi, kotoryye menyayut budushcheye [Creative Class: People Changing the Future]. Moscow, Classic - XXII [in Russian].

11. Himanen P., Kastells M. (2002). Informatsionnoye obshchestvo i gosudarstvo blagosostoyaniya: finskaya model' [Information Society and the Welfare State: Finnish Model]. Trans. from English. Moscow, Logos [in Russian].

12. Rovenska V.V., Klindukh H.M., Rakytianska N.A. (2018). Emotsiina kompetentsiia kerivnykiv yak odyn z instrumentiv upravlinnia trudovym potentsialom pidpriemstva [Emotional competence of leaders as one of instruments of management by labor potential of enter-

prise]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (51), pp. 118-123 [in Ukrainian].

13. Josh Bersin. Why Diversity And Inclusion Will Be A Top Priority For 2016. *forbes.com*. Retrieved from <https://www.forbes.com/sites/joshbersin/2015/12/06/why-diversity-and-inclusion-will-be-a-top-priority-for-2016/#22309c7a2ed5>.

14. Indeks korporativnoi ravnosti [Corporate Equality Index]. Retrieved from www.cei.org.ua.

15. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro kulturu» shchodo vyznachennia poniattia «kreatyvni industrii»» [The Law of Ukraine “On Amendments to the Law of Ukraine “On Culture” on the Definition of the Creative Industries]. (2018). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 34, Art. 257 [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia vydiv ekonomichnoi diialnosti, yaki nalezhat do kreatyvnykh industrii: Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy vid 24 kvitnia 2019 r. № 265-r [On approval of economic activities related to the creative industries: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 24, 2019 No. 265-p]. (2019). *Uriadovyi kurier – Government courier*, May 16 (№ 90) [in Ukrainian].

Прогнімак О. Д. Новітні моделі зайнятості як фактор розбудови креативної економіки України

У статті розглянуто дискусійні питання щодо поширення нових тенденцій на ринку праці у постіндустріальних країнах світу, їх зв'язку із креативною економікою, яка розглядається не тільки як нова модель економічного зростання, а і як основа розбудови «нової зайнятості». Досліджено потужний досвід країн, де зв'язок між професійною освітою, креативними індустріями і «ноювою зайнятістю» є особливо стислим, і викликаних цим нових практик у сфері зайнятості і професійної освіти. Два найважливіших тренди на сьогоднішньому ринку праці, які корелюють з найбільшим впливом на ефективність бізнесу, втілені у стратегії «інклюзія та розмаїття (диверсифікація)». Доведено, що компанії, які дотримуються принципів цієї стратегії до усіх аспектів свого бізнесу демонструють кращу продуктивність. Обґрунтовано включення цієї стратегії у процедури: найму, управління ефективністю, розвитку лідерства, навчання. Зміни на ринку праці, і взагалі, у сфері зайнятості розглянуто, як зсув до економічної і соціальної системи, заснованої на креативності, тобто як складову більш масштабних суспільних перетворень, як щільно переплетені елементи базової трансформації, яка охоплює усі сторони життя, тим самим по-новому сегментуючи не тільки ринок праці, а і суспільство в цілому.

Ключові слова: креативна економіка, креативні здібності, моделі зайнятості населення, інклюзивний підхід і розмаїття, кадровий потенціал.

Прогнімак Е. Д. Новые модели занятости как фактор развития креативной экономики Украины

В статье рассмотрены дискуссионные вопросы связанные с распространением новых тенденций на рынке труда в постиндустриальных странах мира, их

связь с креативной экономикой, которая рассматривается не только как новая модель экономического роста, но и как основа развития «новой занятости». Исследован опыт стран, в которых связь между профессиональным образованием, креативными индустриями и «новой занятостью» особенно выражена, и вызванных этим новых практик в сфере занятости и профессионального образования. Два важнейших тренда на сегодняшнем рынке труда, которые коррелируют с наибольшим влиянием на эффективность бизнеса, воплощены в стратегии «инклюзия и разнообразие (диверсификация)». Доказано, что компании, которые придерживаются принципов этой стратегии ко всем аспектам своего бизнеса, демонстрируют лучшую производительность. Обосновано включение этой стратегии в процедуры: найма, управления эффективностью, развития лидерства, обучения. Изменения на рынке труда, и в целом, в сфере занятости рассмотрены, как сдвиг к экономической и социальной системе, основанной на креативности, то есть как составные части более масштабных общественных преобразований, как плотно переплетенные элементы базовой трансформации, которая охватывает все стороны жизни, тем самым по-новому сегментируя не только рынок труда, а и общество в целом.

Ключевые слова: креативная экономика, креативные способности, модели занятости населения, инклюзивный подход и разнообразие, кадровый потенциал.

Prohnymak O. The latest employment models as a factor in building the creative economy of Ukraine

The article discusses issues related to the spread of new trends in the labor market in post-industrial countries of the world, their connection with the creative economy, which is considered not only as a new model of economic growth, but also as a basis for building "new employment". The powerful experience of countries where the link between vocational education, the creative industries and 'new employment' is particularly concise is explored and new employment and vocational education practices triggered. Two of the most important trends in today's labor market, which correlate with the greatest impact on business performance, are embodied in the "Inclusion and Diversity" strategy. It is proven that companies that adhere to the principles of this strategy in all aspects of their business show better performance. The inclusion of this strategy in the procedures: recruitment, performance management, leadership development, training is substantiated. These changes in the labor market, and in general, in the field of employment, should be considered as part of larger-scale social transformations, as tightly interlocked elements of a single basic transformation that covers all aspects of life, thereby segregating not only the labor market in a new way, but also society in as a whole/. This transformation is a shift to an economic and social system based on creativity.

Keywords: creative economy, creative abilities, models of population employment, inclusive approach and diversity, human resources.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

В. А. Чеботарьов,

доктор економічних наук,

ORCID 0000-0003-1131-9116

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка,

Б. Глінковська-Краузе,

доктор економічних наук,

ORCID 0000-0002-6915-3297

Лодзінський університет, Республіка Польща,

Є. В. Чеботарьов,

кандидат економічних наук,

ORCID 0000-0001-5963-7637

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка,

м. Старобільськ

МЕНЕДЖМЕНТ ПЕРСОНАЛУ ЕКОНОМІЧНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПІДПРИЄМСТВ: ОБҐРУНТУВАННЯ ВИХІДНИХ ІННОВАЦІЙНИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Постановка проблеми. Аналіз господарювання українських підприємств, які вже здійснили вихід на зовнішні ринки, тим більше – визначення напрямів, форм і механізмів забезпечення їхньої інноваційної діяльності, підтверджує необхідність визначення передумов опанування підприємствами інноваційної моделі підприємництва. Такими передумовами є наявність на підприємствах високопрофесійних фахівців насамперед економічного профілю (економістів, менеджерів, фінансистів, маркетологів), котрі були б сформовані для діяльності в системі координат інноваційного господарювання. Практика розвинених країн свідчить, що таких фахівців слід формувати ще під час навчання. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність формування інноваційної діяльності навчального закладу – його інноваційного освітнього процесу. Головне функціональне призначення навчальних закладів – підготовка сучасного фахівця, конкурентоспроможного на внутрішньому та міжнародному ринках, тому виконання цієї головної задачі зумовлює необхідність провадження їхньої інноваційної діяльності.

Однак при цьому одразу постає складна гносеологічна проблема міждисциплінарного характеру – розкриття змісту й сутнісних рис інноваційного освітнього процесу, що зумовлює необхідність класифікації його критеріальних ознак (зокрема – в економічній сфері). Лише на базі цього можуть бути визначені не тільки адекватні реальній соціально-економічній дійсності напрями, а й оптимальні форми та ефективні механізми впровадження інноваційної діяльності навчальних закладів щодо підготовки фахівців економічного профілю.

Саме вони можуть стати основою формування сучасного менеджменту персоналу, який в змозі забезпечити опанування інноваційної моделі господарювання та підвищення конкурентоспроможності

українських підприємств в системі міжнародного поділу праці.

Таким чином, вихідним етапом розробки сукупності проблем інноваційної діяльності навчальних закладів є класифікація критеріїв інноваційного освітнього процесу (у даному випадку – при підготовці фахівців економічного профілю; насамперед – економістів, менеджерів, фінансистів і маркетологів). Такі критерії мають визначити сутнісні риси, характеристики й властивості, які у сукупності характеризують зміст інноваційного освітнього процесу; дають можливість ідентифікувати його та відрізнити від освітнього процесу, котрий не є за своїм змістом інноваційним.

Для України актуальність даної проблематики зростає ще більшою мірою: особливо значною мірою відставання як національного господарства, так і освітньої галузі від кращих світових стандартів та необхідністю практичної реалізації Закону України «Про вищу освіту» [1]. Виходячи з цього, в Україні мають бути опрацьовані ще більш ефективні заходи (порівняно з передовими країнами) стосовно впровадження й реалізації інноваційного освітнього процесу.

Використання досвіду Польщі у цьому відношенні – формуванні передумов сучасного менеджменту персоналу підприємств є не тільки доцільним, а й необхідним. Це підтверджується прикладом десятків тисяч українських студентів (та студентів і магістрантів з багатьох інших країн світу), які здобувши освіту в Польщі, змогли дійсно стати конкурентоспроможними й використати отримані інноваційні знання у фаховій сфері.

Рівень опрацювання проблеми. У цілому проблематика інноваційного освітнього процесу в українській науці ще не стала предметом системних досліджень. «На порядок денний» дані аспекти по-

ставлено у ґрунтовній праці В. В. Докучаєвої «Проектування інноваційних педагогічних систем у сучасному освітньому просторі» [2], в котрій аналізуються питання загального визначення рис інноваційних педагогічних систем, її принципів і життєвого циклу. Приблизно таку ж спрямованість має праця Ю. О. Шабанової [3]. Н. В. Мисько філософські та ґносеологічні аспекти розвитку вітчизняних систем освіти розглянула з погляду їх управління у сучасних соціально-економічних умовах [4].

Принциповою новизною відрізняються інші праці українських вчених. В. І. Ляшенко, І. Ю. Підричева, А. В. Кучеров і П. В. Тесновський у контексті аналізу інтеграції України до європейських науково-освітніх та інноваційних просторів висунули Концепцію «Інноваційного ліфта»: від школи до Європи» як інструменту «виращування» інноваційних стартапів» [5]. А. Колосов і О. С. Савченко [6] та Ю. З. Драчук і Л. О. Сав'юк [7] підняли питання вдосконалення методичного забезпечення підготовки фахівців економічного профілю та перспектив упровадження комерційних засад у діяльність закладів освіти.

У польській науці проблематика інноваційного забезпечення освітнього процесу почала опрацьовуватися за умов потужної інституціональної та фінансової підтримки Європейського Союзу. У безпосередньому вигляді це здійснювалося в межах реалізації секторної операційної програми (SPO) «Інноваційна економіка» а потім – «Розвиток людських ресурсів» (Програми SPO здійснювалися з 2002 р. – вже після загальнонаціональних Програм адаптації польської економіки й суспільства «Poland-Hungary Assistance for the Reconstruction of the Economy» та «Instrument for Structural Policies for Pre-Accession» до умов Євросоюзу).

Є підстави найбільш опрацьованими в польській науці вважати питання загального управління інноваційною діяльністю [8], трансферу інновацій [9] та взаємозв'язків закладів освіти й бізнесу [10]. Останні аспекти привертають особливу увагу як державних інституцій освітньої сфери, так безпосередньо університетів, академій тощо (і державної, і приватної власності).

У країнах англо-саксонського світу провідними інноваційно-спрямованими визнаються, насамперед, освітні системи США, Канади та Великої Британії. З кінця дев'яностих років основу їхнього розвитку складає концепція академічної доданої вартості [11].

Методологічна основа й методи пізнання даної розробки. Методологічною основою розробки означених питань стали теорія невизначеності й мінливості навколишнього середовища як джерела розвитку організації (підприємства, закладу, установи тощо) [12] та теорія інноваційно-структурного процесу [13]. Конкретними методами пізнання, які було використано найбільшою мірою, визначе-

но методи інновацій, структурно-функціонального аналізу та єдності індукції й дедукції.

Мета статті – обґрунтування вихідних інноваційних засад забезпечення менеджменту персоналу економічних підрозділів підприємств: класифікації критеріальних ознак інноваційного освітнього процесу при підготовці фахівців економічного профілю, що розглядається як передумова розробки політики підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. Критеріальні ознаки інноваційного освітнього процесу (як і будь-яких інших явищ і процесів) мають відбивати його сутність й визначальне функціональне призначення. При цьому, вони, з одного боку, мають містити сутнісні риси освітнього процесу як такого, а з іншого – вказувати саме на інноваційний рівень його розвитку.

Так само, критеріальні ознаки інноваційного освітнього процесу при підготовці фахівців економічного профілю мають бути цілковито характерними при підготовці фахівців для усіх інших галузей і сфер національного господарства. Однак критеріальні ознаки інноваційного процесу при підготовці економістів, менеджерів, фінансистів і маркетингових фахівців (як і фахівців більш вузьких напрямів економічної підготовки: бухгалтерського обліку та аудиту, економічної безпеки, менеджера-управлінця трудових ресурсів, аналітика фінансового ринку, мерчендайзера тощо) мають відбивати, насамперед, зміст саме економічної сфери життєдіяльності сучасного суспільства.

З погляду забезпечення прикладної практичної спрямованості даної розробки принципово важливим вважаємо й таке. Критеріальні ознаки інноваційного освітнього процесу (у будь-якій галузі) мають розкривати всю його багатогранність. Разом з тим, у кількісному вимірі такі ознаки мають бути достатньо обмеженими. Бо якщо кількість критеріальних ознак буде значно розширеною, буде втрачатися практична цінність знання: можливість його використання для забезпечення впровадження й поширення інноваційного освітнього процесу в системі закладів даної сфери.

Опрацювання даної проблематики на підґрунті узагальнення підходів науковців України та країн Європейського Союзу й інших держав (як широкого педагогічного змісту, так і суто економічної спрямованості) й власного багаторічного досвіду авторів у викладацькій та підприємницькій сферах дає підстави в укрупненому групуванні критеріальні ознаки інноваційного освітнього процесу класифікувати таким чином.

1. *Чітко виражена наявність властивостей проривного випереджаючого характеру освітнього процесу, що втілюється у постійному забезпеченні його якості.* Зміст даної ознаки має синтезований характер.

По-перше, це передбачає відсутність аналогів подібного роду освітнього процесу, або – як мінімум, його нерозповсюдженість в Україні. Більш того, параметри відповідного освітнього процесу України мають бути орієнтовані на параметри (стандарти, риси, властивості) освітнього процесу підготовки фахівців економічного профілю в передових країнах світу. Загроза остаточного відставання України від передових країн зумовлює необхідність опрацювання не просто наздоганяючої концепції розвитку, а концепції, яка б мала характер, що «перестрибує» через певні етапи розвитку розвинених країн (у тому числі, – й в освітній сфері).

По-друге, зміст даної ознаки має включати «вбудовані» механізми постійного підвищення якості освітнього процесу (то б то, інноваційність не може бути штучною; її сенсом має бути якість, котра до того ж завдяки «вбудованим» механізмам призводить до постійного підвищення якості освітнього процесу).

У центрі інноваційного освітнього процесу має бути студент. Тобто, інноваційний освітній процес має бути студентоцентрованим. При цьому, слід розуміти, що досягти організації та реального здійснення процесу такого типу є можливим лише за умови вибудовування потужного керуючого освітнянського впливу провідного викладача.

2. *Дуальний характер освітнього процесу.* Дана ознака також має синтезований характер. З одного боку, прагматизм сучасної ринкової економіки зумовлює необхідність поєднання в освітньому процесі глибинного теоретичного знання (опанування основ фундаментальних наук певної галузі знань) та практичного знання (вихід теоретичного знання на вирішення конкретних прикладних завдань даної галузі). Зокрема, підготовка фахівців економічного профілю має ґрунтуватися на вивченні таких теоретико-методологічних дисциплін як історія економіки, економічних вчень, макроекономіки тощо й закінчуватися вивченням прикладних функціональних дисциплін: бізнес-планування, публічні закупівлі тощо.

З другого боку, дуальний характер освітнього процесу слід розглядати в контексті поєднання в ньому і освітнього (навчального) складника, і дослідницького (винахідницького) складника. Саме такий підхід у розвинених країнах забезпечує продукування значно більшої частини науки суспільства не в навчальних університетських центрах, а на базі провідних транс-національних корпорацій.

3. *Міждисциплінарний (мультидисциплінарний) підхід до розв'язання фахових проблем в освітньому процесі.* Синтезований характер цієї ознаки втілюється в наступному: міждисциплінарність (мультидисциплінарність) необхідно розглядати як за укрупненими напрямками дисциплін певного профілю, так і в контексті своєрідного синтезу різних галузей наук.

Наприклад, підготовка конкурентоспроможного фахівця економічного профілю має, з одного боку, поєднувати суто економічний, менеджерський, фінансовий та маркетинговий складник. З іншого боку, вона має орієнтуватися на визначення та розв'язання основних відповідних фахових проблем на стику економіки, насамперед, з історією, соціологією, правознавством, соціальними комунікаціями, екологією.

4. *Використання в освітньому процесі сучасних інформаційних технологій.* Використання можливостей інтернету, дистанційного (віддаленого) навчання із застосуванням комп'ютерних технологій тощо є сутнісною критеріальною ознакою інноваційного освітнього процесу. При цьому, досвід свідчить про таке. По-перше, використання сучасних технологій не може виключати двобічного спілкування викладача та студента (однак, у такому разі при підготовці фахівців саме економічного профілю цілком можливим є використання скайпу). По-друге, зміст освітнього процесу в окремих галузях суттєво обмежує можливість використання сучасних інтернет-технологій (зокрема, у галузях хірургічної медицини, фізичного виховання тощо).

5. *Ґрунтовне методичне забезпечення (супровід) освітнього процесу.* Дана критеріальна ознака передбачає ілюстрацію та закріплення теоретичного матеріалу розглядом тестів (різного типу і рівня складності), кейсів (від самих простих до розгорнутих кейсів гарвардського типу), проблемних ситуацій фахового спрямування тощо.

6. *Проблемно-самостійний характер освітнього процесу.* Відповідність будь-яким ознакам чи впровадження тих чи інших елементів інноваційного освітнього процесу стикається з низкою об'єктивних стримуючих умов і чинників (це є добре відомим для педагогів-практиків). Головними зі стримуючих умов і чинників слід виокремити такі:

– різний рівень підготовки студентської аудиторії, котрий за нашими оцінками, протягом останніх років, як правило, знижується в усіх країнах;

– обмеження аудиторного часу (у тому числі – у розрахунку на вивчення однієї окремо взятої дисципліни за умов об'єктивної необхідності постійного введення у навчальні плани нових дисциплін).

Інноваційним виходом з такого реального положення є застосування проблемного підходу у здійсненні освітнього процесу із заохоченням і стимулюванням самостійного розв'язання студентами окреслених викладачем окремих начальних і фахових проблем (блоків проблем).

Однак практичне застосування проблемно-самостійного підходу як однієї з сутнісних ознак інноваційного освітнього процесу є можливим лише за умов особливо ґрунтовної методичної підготовки (та психологічно-емоційної віддачі) ведучого лектора.

7. *Поєднання в освітньому процесі фахового, дослідницького (науково-пізнавального) та виховного складників.* Головне функціональне призначення інноваційного освітнього процесу, як і зазначалося, полягає у підготовці конкурентоспроможного фахівця. Однак його конкурентоспроможність, тим більше – у межах середньо- та довгострокової перспективи, буде визначатися не тільки готовністю, а й високою вмотивованістю та схильністю до самовдосконалення. Останнє стає досяжним лише за умов формування у майбутнього спеціаліста внутрішньої наснаги до постійного навчання та дослідницької діяльності. При цьому, сенсом і кінцевою метою інноваційного освітнього процесу є виховання національно відданих патріотів України.

Дані риси жодним чином не відкидають виховання у майбутніх фахівців рис наснаги до підприємництва й підприємницького зиску як такого (це теж є реалізацією виховної функції). Стосовно підготовки фахівців саме економічного профілю виховання й культивування в них рис підприємництва у сучасних умовах є абсолютно необхідним.

Досвід свідчить: у цьому відношенні продуктивним є використання в освітньому процесі (насамперед, при вивченні навчальної дисципліни «Історія економічних вчень») прикладів підприємницької, меценатської та громадської діяльності моральних авторитетів нації: династій Терещенків і Бродських, братів Алчевських тощо.

Визначена методологічна основа дослідження, узагальнення підходів українських і зарубіжних вчених до розробки даної тематики та безпосередній практичний досвід фахової діяльності авторів (як у провідних університетах Польщі й України щодо організації та здійснення навчального процесу, так і у підприємницькій сфері різних галузей економіки обох країн), дають підстави відмітити, що класифіковані критеріальні ознаки у системному вигляді розкривають сутність, зміст та функціональне призначення інноваційного освітнього процесу. Виходячи з прикладної спрямованості розробки – опрацювання підходів щодо впровадження й поширення інноваційного освітнього процесу при підготовці фахівців економічного профілю в системі закладів вищої освіти України, дані критеріальні ознаки виокремлено в укрупненому вигляді (тобто, у подальшій відповідній діяльності вони, звісно, можуть деталізуватися).

Сутнісна характеристика визначених критеріальних ознак та їхня конкретизація на прикладі підготовки фахівців економічного профілю свідчить, що вони є необхідними і достатніми для класифікації інноваційного освітнього процесу як сутнісної ознаки інноваційної діяльності закладів освіти.

Зміст наведених критеріальних ознак інноваційного освітнього процесу дає підстави відмітити, що визначальними з них є перші три. Інші чотири ознаки впливають з перших трьох, є їхньою похід-

ною (як то й має бути в гносеології). Більш того, останні чотири ознаки, певною мірою, вже спрямовані на забезпечення практичного впровадження й подальшого поширення інноваційного освітнього процесу в системі закладів освіти вищого рівня акредитації.

Упровадження й поширення інноваційного освітнього процесу (зокрема, – при підготовці фахівців економічного профілю) є складною мультидисциплінарною проблемою. Це дійсно потребує коштів. Однак, ще більшою мірою це потребує:

– усвідомлення актуальності, змісту та функціонального призначення інноваційного освітнього процесу;

– вибудовування відповідної організаційно-управлінської системи від Міністерства освіти і науки до навчальних закладів (безпосередньо – до факультетів й кафедр);

– ґрунтовної фахової, педагогічної та, особливо, – методичної підготовки професорсько-викладацького складу.

Виходячи з прикладного спрямування даної розробки, є необхідним визначити стримуючі та стимулюючі умови й чинники практичного впровадження інноваційного освітнього процесу в системі закладів вищої освіти України.

Стримуючі чинники впровадження інноваційного освітнього процесу в системі закладів освіти вищого рівня акредитації України.

1. Неприятливе інституціональне середовище розвитку освітньої та наукової сфер і зниження рівня фахової підготовки викладацького складу освітніх закладів.

2. Недостатня опрацьованість проблематики інноваційного освітнього процесу та особливо – методичних аспектів його практичного впровадження.

3. Недостатній обсяг державного фінансового забезпечення освітньої сфери та незацікавленість структур приватного бізнесу у системному співробітництві з освітніми й науково-дослідними установами.

4. Недосконалість нормативно-правового забезпечення функціонування установ інноваційної інфраструктури та низький рівень їхнього розвитку.

5. Відтік талановитої молоді на навчання до зарубіжних навчальних закладів (подібного роду процесу вже почали набирати оберти й стосовно професорсько-викладацького складу).

Стимулюючі чинники впровадження інноваційного освітнього процесу в системі закладів вищої освіти України.

1. Інтеграція України до міжнародного освітнього простору та допомога міжнародних організацій щодо впровадження сучасних технологій в освітній сфері.

2. Наявність окремих потужних шкіл в країні та їхній високий авторитет у міжнародному освітньому просторі.

3. Поступове усвідомлення суспільством (а також, певною мірою, – влади та бізнесу) необхідності пріоритетного розвитку науки й освіти в Україні як головного чинника виходу держави з системної інституціональної та економічної кризи.

В умовах сьогодення явно переважаючими є стримуючі чинники впровадження інноваційного освітнього процесу (їх перелік, на жаль, можна значно подовжувати; натомість, – стимулюючі чинники є, переважно, як потенційно можливі). Це ще більшою мірою актуалізує значення впровадження інноваційного освітнього процесу не тільки безпосередньо для освітньої сфери, а й у широкому інституціональному вимірі.

Висновки. Зміст визначених критеріальних ознак інноваційного освітнього процесу та стримуючих і стимулюючих умов і чинників його практичного впровадження та системного поширення в системі закладів вищої освіти України (у тому числі – при підготовці фахівців економічного профілю) виступає підґрунтям визначення напрямів, форм і механізмів упровадження інноваційної діяльності навчальних закладів. Виходячи з головного функціонального призначення даних закладів – підготовки фахівців для національного господарства, є всі теоретико-методологічні та прикладні практичні підстави класифікувати інноваційну діяльність закладів освіти у цій сфері як найбільш вагомий важіль у формуванні сучасного менеджменту персоналу українських підприємств та відповідного потенціалу конкурентоспроможності.

Перспективи та напрями подальшого опрацювання проблеми полягають у практичній конкретизації організаційних, управлінських і методичних заходів щодо забезпечення сучасного менеджменту персоналу підприємств з урахуванням об'ємних параметрів їхнього бізнесу та його галузевих особливостей.

Література

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. №1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. 2. **Докучаєва В. В.** Проектування інноваційних педагогічних систем у сучасному освітньому просторі: монографія. Луганськ : Альма-Матер, 2005. 304 с. 3. **Шабанова Ю. О.** Системний підхід у вищій школі: підручник / М-во освіти і науки України. Нац. гірн. Ун-т. Дніпропетровськ : НГУ, 2014. 120 с. 4. **Місько Н. В.** Розвиток наукового тезауруса вітчизняної теорії управління освітою (остання чверть ХХ – початок ХХІ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Старобільськ, 2016. 20 с. 5. **Ляшенко В. І.,** Піддоришева І. Ю., Кучеров А. В., Тесновський П. В. Напрями інтеграції України до європейських науково-освітніх та інноваційних просторів в умовах Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 3. С. 147 – 179. 6. **Колосов А. М., Савченко О. С.** Зміна дидактичних акцентів при підготовці менеджерів в умовах невизначеного ринкового середовища. *Вісник Луг. нац. ун-ту*

імені Тараса Шевченка (педагогічні науки). 2018. № 6(320). С. 131–143. 7. **Драчук Ю.З., Сав'юк Л.О.** Сучасний університет як конкурентоспроможне підприємство. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 3. С. 118–126. 8. **Bialoń L.** Zarządzanie działalnością innowacyjną. Warszawa : Placet, 2010. 478 s. 9. **Jasiński A.H.** Innowacje i transfer techniki w procesie transformacji. Warszawa : Difin, 2006. 262 s. 10. **Janasz W.** Innowacje w modelach działalności przedsiębiorstw. Szczecin : Wyd. Uniwersytet Szczeciński, 2003. 470 s. 11. **Value – Added Measures.** The Glossary of Education Reform. 2013. URL : <http://edglossary.org/value-added-measures/>. 12. **Найт Ф. Х.** Риск, неопределенность и прибыль / пер. с англ. Москва : Дело, 2003. 360 с. 13. **Чеботарьов В. А.** Методологія визначення поняття «Інноваційно-структурні процеси» та його класифікація як загальнонаукової категорії. Свідectво Міністерства освіти і науки України про реєстрацію авторського права № 38516 від 27.05.2011 р. / Державна служба інтелектуальної власності України. Офіційний бюлетень № 25. Київ, 2011. С. 97.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 01.07.2014 №1556-VII [Law of Ukraine «On Higher education» of July 1, 2014 №1556-VII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian]. 2. Dokuchaieva V. V. (2005). Proektuvannia innovatsiinykh pedahohichnykh system u suchasnomu osvithomu prostori [Designing innovative pedagogical systems in the modern educational space]. Luhansk: Alma-Mater [in Ukrainian]. 3. Shabanova Yu. O. (2014). Systemnyi pidkhid u vyshchii shkoli [A systematic approach in high school]. Dnipropetrovsk: NHU [in Ukrainian]. 4. Misko N. V. (2016). Rozvytok naukovoho tezaurusu vitchyznianoї teorii upravlinnia osvitoiu (ostannia chvert XX – pochatok XXI stolittia) [Development of a scientific thesaurus of the national theory of educational management (the last quarter XX – the beginning XXI of the century)]. Starobilsk [in Ukrainian]. 5. Liashenko V. I., Pidorycheva I. Yu., Kucherov A. V., Tesnovskiy P. V. (2018). Napriamy intehratsii Ukrainy do yevropeiskykh naukovo-osvitnikh ta innovatsiinykh prostoriv v umovakh Uhody pro asotsiatsiiu z Yevropeiskym Soiuzom [Directions of Ukraine's integration within the European scientific-educational and innovation areas under the Association Agreement with the European Union]. *Economic Herald of the Donbas*, 3(53) [in Ukrainian]. 6. Kolosov A. M., Savchenko O. S. (2018). Zmina dydaktychnykh aktsentiv pry pidhotovtsi menedzheriv v umovakh nevyznachenoho rynkovoho seredovyshcha [Changing didactic accents when preparing managers in an uncertain market environment]. *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University (Pedagogical sciences)*, 6(320) [in Ukrainian]. 7. Drachuk Yu. Z., Saviuk L.O. (2017). Suchasnyi universytet yak konkurentospromozhne pidpriemstvo [The modern university as a competitive enterprise]. *Economic Herald of the Donbas*, 3(49) [in Ukrainian].

8. Białoń L. (2010). Zarządzanie działalnością innowacyjną. Warszawa: Placet.

9. Jasiński A.H. (2006). Innowacje i transfer techniki w procesie transformacji. Warszawa: Difin.

10. Janasz W. (2003). Innowacje w modelach działalności przedsiębiorstw. Szczecin: Wyd. Uniwersytet Szczeciński.

11. Value – Added Measures. The Glossary of Education Reform (2013). Retrieved from: – <http://edglossary.org/value-added-measures/>.

12. Knight, F. H. (2003). Risk, Uncertainty, and Profit. Moscow: Delo [in Russian].

13. Chebotarov V. A. (2011). Metodolohiia vyznachennia poniattia „Innovatsiino-strukturni protsesy” ta yoho klasyfikatsiia yak zahalnonaukovoї katehorii [Methodology for defining the concept «Innovation-structural processes» and its classification as a general scientific category]. Certificate of the Ministry of Education and Science of Ukraine on the registration of copyright № 38516 of 27.05.2011 p. *Official Bulletin of the State Intellectual Property Service of Ukraine*, 25. Kyiv [in Ukrainian].

Чеботарьов В. А., Глінковська-Краузе Б., Чеботарьов С. В. Менеджмент персоналу економічних підрозділів підприємств: обґрунтування вихідних інноваційних засад забезпечення

На підґрунті опрацьованої методологічної основи дослідження, узагальнення підходів українських і зарубіжних вчених й особистого досвіду підприємницької діяльності автори з використанням здобутків Польщі щодо забезпечення заходів зі вдосконалення менеджменту персоналу класифікують критеріальні ознаки інноваційного освітнього процесу, надають його ілюстрацію на прикладі підготовки фахівців економічного профілю та визначають стримуючі й стимулюючі чинники впровадження з метою підвищення конкурентоспроможності підприємств України.

Ключові слова: підприємство, менеджмент персоналу, інновація, інноваційний освітній процес, конкурентоспроможність підприємства.

Чеботарёв В. А., Глинковска-Краузе Б., Чеботарёв С. В. Менеджмент персонала экономических подразделений предприятий: обоснование исходных инновационных основ обеспечения

На основе разработанной методологической основы исследования, обобщения подходов украинских и зарубежных ученых и личного опыта предпринимательской деятельности, авторы с использованием достижений Польши по обеспечению мероприятий в сфере совершенствования менеджмента персонала классифицируют критериальные признаки инновационного образовательного процесса, приводят его иллюстрацию на примере подготовки специалистов экономического профиля и определяют сдерживающие и стимулирующие факторы внедрения с целью повышения конкурентоспособности предприятий Украины.

Ключевые слова: предприятие, менеджмент персонала, инновация, инновационный образовательный процесс, конкурентоспособность предприятия.

Chebotarov V., Glinkowska-Krauze B., Chebotarov Ie. Management of personnel of economic subdivisions of enterprises: justification of initial innovative bases of support.

On the basis of the developed methodological basis of the study, the generalization of the approaches of Ukrainian and foreign scientists and personal experience of business activity, the authors using the achievements of Poland to provide measures in the field of personnel management improvement, classify the criteria signs of innovative educational process, illustrate it on the example of training of specialists of economic profile and determine deterrent and stimulating factors of implementation in order to increase competitiveness of enterprises of Ukraine.

Keywords: enterprise, personnel management, innovation, innovative educational process, enterprise competitiveness.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

В. В. Ровенська,
кандидат економічних наук,

Є. О. Саржевська,
Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ

УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В НОВИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Успішний розвиток будь-якої сфери людської діяльності неможливий без управління, тобто систематичного процесу використання ресурсів для досягнення певної мети. Основним ресурсом кожної організації є люди (кадри, персонал), оскільки саме вони приводять в дію решту всіх ресурсів. Отже, мистецтво управління полягає в умінні організувати певну діяльність, оптимально використовуючи людський чинник. В системі охорони здоров'я виключно важлива роль відведена безпосередньо медичному працівникові, тому управління розвитком кадрів визнається пріоритетним завданням менеджменту в галузі охорони здоров'я. Традиційні методи управління персоналом в галузі охорони здоров'я вже не забезпечують бажаних результатів, а навпаки, часто призводять до застою, а то й до дезорганізації в управлінських структурах.

Зараз, коли засобів, що виділяються з державного бюджету на розвиток охорони здоров'я, явно недостатньо, найбільш перспективною є мобілізація прихованих можливостей системи на основі кращого використання кадрових ресурсів. Міжнародний досвід, зокрема досвід Всесвітньої організації охорони здоров'я, свідчить про те, що серед організаційних змін, метою яких є підвищення ефективності системи охорони здоров'я, найбільшого успіху досягають дії, що проводяться в галузі управління кадрами.

Сьогодні в Україні взято курс на кардинальне реформування, спрямоване на створення системи охорони здоров'я, орієнтованої на пацієнта (фінансування базового пакета послуг, розробка та реалізація стратегії розвитку кадрових ресурсів, вибір лікаря й медичного закладу, підвищення якості послуг тощо) і здатної забезпечити медичне обслуговування для всіх громадян на рівні розвинутих європейських держав [1]. Трансформація господарського механізму медичної галузі передбачає зміни організаційно-правового статусу медичних закладів, форми власності, характеру взаємовідносин між суб'єктами ринку, фінансових потоків тощо.

Але на практиці існує проблема невідповідності управлінського персоналу до використання інноваційних підходів та методів управління, спрямованих на пошук та освоєння перспективних ринкових ніш, формування конкурентних позицій медичних організацій. Медичний персонал державного сектору охорони здоров'я не має маркетингового мислення, без якого неможливо набути конку-

рентних переваг медичних послуг та медичної організації загалом. Тому перед діючою системою охорони здоров'я постає нелегке завдання адаптації до ринкових умов господарювання шляхом системної перебудови та вдосконалення механізмів її державного регулювання, а головне, реалізації концепції інтегрованого розвитку і управління медичними кадрами, саме від яких залежить виконання завдань системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження управління персоналом і ролі, яку він відіграє у досягненні ефективності діяльності підприємства здійснили вітчизняні та зарубіжні науковці: Т.Ю. Базарова, Б.Л. Єршоміна, А.П. Єгоршина, Л.В. Балабанова, М.Д. Виноградський, В.М. Данюк, А.М. Колот, Н.І. Антощина, О.М. Скібіцький та ін. Водночас основні аспекти управління персоналом медичних організацій бюджетної сфери в складний період реформування галузі охорони здоров'я потребують подальшого дослідження та реалізації.

Метою статті є виявлення проблем та розроблення заходів щодо удосконалення процесу управління персоналом медичних організацій як суб'єктів господарювання в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою умовою розвитку ринку медичних послуг в Україні є зміцнення інноваційного потенціалу системи охорони здоров'я. Під ним розумітимемо сукупність науково-технічних, технологічних, інфраструктурних, фінансових, правових, соціокультурних та інших можливостей, які забезпечують сприйняття й реалізацію нововведень. Отже, поняття інноваційного потенціалу є концептуальним відображенням розвитку інноваційних процесів, без яких не мислиться будь-який національний ринок медичних послуг [2, с. 16].

Згідно з ресурсним підходом інноваційний потенціал охорони здоров'я розглядають як упорядковану сукупність ресурсів, що забезпечують здійснення інноваційної діяльності суб'єктом ринку. Це дуже важливе посилення, оскільки в практиці охорони здоров'я України гостро відчувається нестача таких основних ресурсів, як фінансові, матеріально-технічні, трудові, інформаційні, адміністративні. В таблиці представлено основні показники охорони здоров'я за 1995-2017 роки.

Основу фінансування медичних організацій становлять бюджетні кошти, що надходять з програми державних гарантій безкоштовної медичної

допомоги за виконанні обсяги медичних послуг, наданих медичною організацією населенню, через це збільшення бюджетного фінансування має принципове значення для стійкої роботи медичної організації. Проте необхідно активно шукати додаткові джерела фінансування у вигляді коштів добровільного медичного страхування; розвивати договірні відно-

сини з різними структурами територіальної господарської системи; створювати благодійні фонди, забезпечувати медичними послугами пільгові категорії громадян; розширювати палітру платних медичних послуг і реалізовувати інші інноваційні проекти медичного та іншого характеру [2, с. 16].

Таблиця

Основні показники охорони здоров'я за 1995-2017 роки [3]

Показники	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Кількість лікарів усіх спеціальностей (без зубних лікарів), тис. осіб	230	226	224	225	186	187	186
на 10000 населення	45,1	46,2	47,9	49,3	43,7	44,0	44,1
Кількість середнього медичного персоналу (без зубних лікарів), тис. осіб	595	541	496	467	372	367	360
на 10000 населення	116,5	110,3	106,2	102,4	87,3	86,5	85,4
Кількість лікарняних закладів, тис. од.	3,9	3,3	2,9	2,8	1,8	1,7	1,7
Кількість лікарняних ліжок, тис. од.	639	466	445	429	333	315	309
на 10000 населення	125,1	95,0	95,2	94,0	78,1	74,3	73,1
Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, тис. од.	7,2	7,4	7,8	9,0	10,0	10,2	10,4
Кількість самостійних стоматологічних поліклінік, од.	324	320	309	279	197	197	197
Кількість відвідувань лікарів на амбулаторному прийомі і відвідувань лікарями хворих удома включно з екстреною та планово-консультативною допомогою (МОЗ), млн	495,8	491,9	499,0	494,5	397,5	393,8	382,4
на одного жителя	9,7	10,0	10,6	10,8	9,3	9,3	9,0
Кількість осіб, що були госпіталізовані у лікарняні заклади (МОЗ), млн осіб	11,2	9,6	10,1	10,5	8,6	8,6	8,3
на 100 осіб	21,9	19,4	21,6	22,9	20,2	20,2	19,7
Середня тривалість перебування хворого у стаціонарі (МОЗ), дн.	16,8	14,9	13,5	12,5	11,4	11,2	11,0

Сьогодні складною є ситуація з матеріально-технічними ресурсами охорони здоров'я України: застаріла медична техніка, що випускає вітчизняна промисловість, не дає змоги здійснити сучасні медичні дослідження. Доводиться констатувати, що вітчизняна промисловість не випускає медичну техніку, яка відповідала б світовому рівню за багатьма, особливо високотехнологічними, напрямками. Одним зі шляхів вирішення цієї проблеми, з огляду на зарубіжний досвід, міг би стати розвиток виробництва медичної техніки на підприємствах оборонно-промислового комплексу України, а також використання нових організаційних форм та інноваційних технологій [2, с. 16]. Високу результативність та ефективність охорони здоров'я забезпечує трудовий ресурс. Невідповідність підготовки фахівців до потреб практичної охорони здоров'я та завдань структурної перебудови цього виду економічної діяльності, недостатня соціальна захищеність медичних працівників призводять до погіршення якості медичної допомоги з усіма наслідками, що випливають звідси. Практика останнього десятиліття з усією очевидністю показала, що необхідно повернутися до розподілу випускників медичних навчальних закладів, безперервного підвищення кваліфікації працівників і впровадження нових методів оплати праці.

У 2017 році Президентом України було підписано прийняті Верховною Радою України закони, які започаткували реформу системи охорони здоров'я в Україні. МОЗ України розробило детальний план із ключовими етапами запровадження цієї ре-

форми, основні напрями якої – підвищення ефективності функціонування системи шляхом проведення функціонально-структурних перетворень, оптимізації витрат за принципом «гроші ідуть за пацієнтом», запровадження професійного менеджменту тощо. Результатом реалізації вказаних напрямів стане створення нової сучасної моделі системи охорони здоров'я, яка передбачає чіткі, зрозумілі гарантії держави щодо медичної допомоги, кращий фінансовий захист для громадян у разі хвороби, ефективний та справедливий розподіл публічних ресурсів. Зважаючи на це, усі заклади охорони здоров'я державної та комунальної форми власності для досягнення медичної, соціальної та економічної ефективності вимушені пристосовуватися (адаптуватися) до стрімких змін зовнішнього середовища та умов активного контакту з різними агентами ринку, змінювати стиль керівництва, використовувати прийоми маркетингу та ефективного управління персоналом у межах розробленої стратегії.

Серйозні перетворення в галузі охорони здоров'я, насамперед набуття автономності закладами в адміністративній діяльності, можливість залучення коштів з різних джерел тощо, зумовлюють необхідність повного та оптимального використання кадрового потенціалу медичних організацій. Завдяки умінню управлінців його можна перетворити на конкурентну перевагу організації і досягнути поставлених цілей на ринку [3]. Метою кадрової політики ВООЗ є підготовка необхідних кваліфікованих працівників, забезпечення ними закладів охорони здоров'я, виконання цими медичними працівниками

відповідних завдань. Медичний персонал розглядається як стратегічний капітал, більша частка усіх капіталовкладень в галузь охорони здоров'я у світі спрямовується саме на кадрове забезпечення. Характеризуючи кадровий потенціал закладів охорони здоров'я, можна виділити такі його характеристики:

- кількісні (чисельність, склад, структура, вік, стаж роботи, укомплектованість, плинність та рівень ротації кадрів, рентабельність та продуктивність праці);
- якісні (фізичний, психологічний, адаптаційний, інтелектуальний, етичний, духовнотворчий, кваліфікаційний, організаційний потенціали).

Головним є те, що він поєднує ступінь використання потенційних можливостей як окремо взятого медичного працівника, так і сукупності працівників, забезпечуючи на практиці активізацію людського чинника в трудовій діяльності за певних умов. Управління кадровим потенціалом здійснюється у двох напрямках, які тісно взаємопов'язані між собою [4]:

- 1) формування кадрового потенціалу;
  - 2) активного використання кадрового потенціалу.
- Враховуючи поточну ситуацію та пострадян-

ську традицію розподілу людських ресурсів, у короткостроковій перспективі не існує способів відмовитися від нинішнього поєднання сімейної медицини, дільничних терапевтів та педіатрів, мережі жіночих консультацій, які надають первинну медичну допомогу. Однак чіткі ініціативи зі зміцнення первинної ланки повинні початися з визнання сімейних лікарів автономними суб'єктами (через механізм приватної практики для первинної ланки за прикладом Великої Британії, Нідерландів, Данії), особливо у сільській місцевості. Поступове введення та підтримка приватної практики первинної медичної допомоги (ПМД) супроводжуватимуться перепідготовкою лікарів та зміною вимог до ліцензування цього виду практики. Протягом певного часу лікарі, що практикують окремо, надаватимуть послуги паралельно або у складі центрів ПМД, а їх послуги будуть покриватися з державного бюджету або шляхом медичного страхування (після його впровадження) через схожі механізми фінансування (подушний принцип зі зваженими ризиками). Фінансування первинної ланки має здійснюватися через формування замовлення на послуги на рівні області.

Рис. 1. Механізм управління персоналом медичної організації [авторська розробка]

Надалі лікарі первинної ланки, які здійснюватимуть приватну практику, матимуть можливість об'єднатися у команди або «кооперативи» для здійснення спільної роботи та отримання додаткової спеціалізації. Принцип свободи вибору громадянин може використати (реєстрація одного «вибраного лікаря»), щоб скористатися характерною особливістю ПМД – знання лікарем особливостей життя пацієнтів, яких він обслуговує.

Лікарям первинної ланки буде надано ексклюзивне право скеровувати пацієнтів до спеціалістів, укладаючи договори із відповідними закладами [5].

Управління кадрами охорони здоров'я є органічною складовою частиною управління системою охорони здоров'я в цілому, підпорядкованою тим

самим цілям і спрямованою на їх досягнення завдяки конкретній діяльності медичного персоналу. Управління персоналом – це безперервний динамічний процес управління людськими ресурсами, метою якого є оптимальна розстановка і використання сил на основі більш довшого планування, підбору, удосконалення, розподілу кадрів, мотивації та регулярного об'єктивного контролю та оцінки праці. Мета управління персоналом полягає в безперервному пошуку шляхів, що сприяють підвищенню ефективності праці. Ця мета досягається внаслідок впровадження прогресивних форм організації праці і раціональнішого використання наявних трудових ресурсів. Як усякий управлінський процес, процес управління персоналом має циклічний характер.

Практичну основу цієї діяльності складають: регулярна і об'єктивна інформація про склад і динаміку кадрів; опис робіт; підбір, розстановка персоналу; мотивація персоналу; формулювання цілей безперервного навчання і його організація; планування й організація розвитку кар'єри; регулярна оцінка ефективності виконуваних робочих функцій. Дослідження процесу управління кадрами дає змогу сформулювати концептуальну модель цієї діяльності, що складається з чотирьох взаємозумовлених систем: система руху кадрів; система винагороди за працю; система організації роботи; система впливу співробітників на організацію.

Впровадження в практику цієї моделі дозволяє встановити певні рамки для проведення кадрової політики, коли будь-яке рішення, що приймається відносно якогось специфічного елемента в цілісному процесі, повинне здійснюватися в тісному зв'язку зі всією сукупністю систем моделі. Неуспішність управлінських рішень у сфері управління кадрами часто зумовлена саме тим, що ті або інші компоненти піддаються змінам без урахування взаємозалежності і взаємозумовленості всіх компонентів моделі.

З точки зору менеджменту ще на етапі формування внутрішнього середовища медичної організації має забезпечуватися відповідність характеристик її найважливіших складових (цілей і завдань, персоналу, організаційної структури, технологій) умовам зовнішнього середовища функціонування (організація перебуває в середовищі та функціонує тоді, коли середовище дає їй таку можливість) [5]. Запуск механізмів цивілізованого суперництва між медичними закладами та лікарськими практиками на доступних сегментах ринку має привести до низки якісних змін. Перш за все для вирішення комплексних завдань доцільно переосмислити компетенції спеціаліста з управління охороною здоров'я [4]. Діяльність керівного складу медичної організації має бути націлена на розробку концепції, стратегій кадрової політики та методів управління людськими ре-

сурсами. Активна роль кадрової політики, на відміну від пасивної та превентивної, дасть можливість розробити ефективні цільові кадрові програми, здійснити їх корекцію на основі постійного моніторингу ситуації, що складається на той чи інший проміжок часу.

Менеджери в системі охорони здоров'я стикаються з багатьма проблемами при реалізації стратегій закладу щодо досягнення важливих організаційних цілей. Реалізація планів щодо зниження витрат при одночасному підвищенні якості обслуговування пацієнтів може бути важкою навіть для найдосвідченіших людей. Використання організаційних стратегій є складним і важким, тому що їх успіх більшою мірою залежить від здатності ефективно управляти співробітниками. При розгляді системи управління персоналом у закладах охорони здоров'я треба враховувати ряд характеристик, притаманних системі управління даної галузі, які будуть безпосередньо впливати на здійснення тих чи інших функцій у сфері управління персоналом: 1) монополізм відомства; 2) бюрократизм в управлінні, в тому числі поділ праці; 3) сувора ієрархічна структура; 4) професійні забобони, наприклад, небажання фахівців-медиків визнавати роль інших працівників у сфері охорони здоров'я – економістів, юристів, менеджерів по персоналу в тому числі; 5) жорстка спеціалізація; 6) спрямованість організації, перш за все на споживачів; 7) суворе підпорядкування і точне виконання розпоряджень керівництва та ін. Функція управління людськими ресурсами стає все більш важливою у багатьох організаціях, оскільки вона покликана служити в якості партнера в галузі стратегічного планування та прийняття рішень з метою сприяння розробленню та реалізації стратегії. Ця нова роль має вирішальне значення, тому що якісне й продуктивне управління персоналом має значний вплив на успіх або провал бізнес-стратегій у галузі охорони здоров'я. Цикл управління персоналом закладів охорони здоров'я включає в себе (рис. 2).

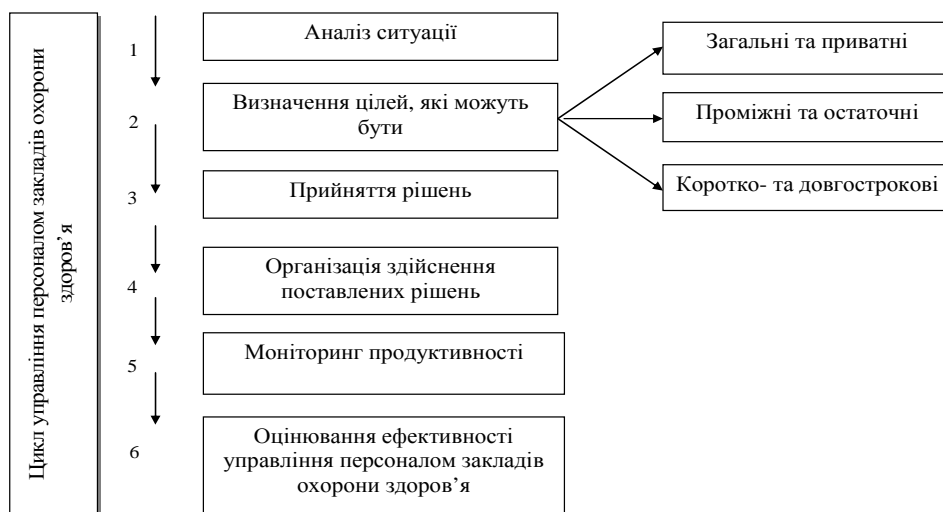

Рис. 2. Цикл управління персоналом закладів охорони здоров'я (розроблено авторами на основі джерела [6])

Управління охороною здоров'я пов'язане з прийняттям рішень на основі науково обґрунтованих можливостей аналізу організації в ефективному використанні ресурсів у часі й просторі, щоб забезпечити достатню кількість і якість послуг у сфері охорони здоров'я для задоволення медико-санітарних потреб громадян і суспільства. Функції менеджера щодо управління людськими ресурсами: кадрове планування; аналіз і проектування посад; підбір, відбір і призначення; оцінювання ефективності; навчання і розвиток; мотивація; безпека й охорона праці; трудові відносини; звільнення. Менеджери сфери охорони здоров'я для здійснення функції управління персоналом закладів охорони здоров'я повинні володіти провідними компетенціями, а саме: достатніми знаннями, лідерськими здібностями, діловою хваткою, навичками міжособистісного спілкування, необхідними для просування змін. Досконале знання роботи і досвід є основою успіху. Менеджери повинні йти в ногу з новими і мінливими законодавчими актами, що стосуються зайнятості, особливо таких, які стосуються регулювання понаднормової праці, праці інвалідів. Вони повинні мати можливість аналізувати та інтерпретувати ці закони, визначити вимоги до дотримання і рекомендувати заходи щодо їх забезпечення в закладах охорони здоров'я. Така компетенція як «лідерство» необхідна для менеджерів для планування й розроблення програм та мобілізації необхідних ресурсів для їх виконання. Менеджери повинні знати, як взяти на себе провідну роль в аналізі організаційних питань, ініціювати правильні дії для їх вирішення здоров'я [7].

Вони повинні бути досвідченими лідерами в трудових відносинах та в питаннях врегулювання конфліктів і вирішувати проблеми, зберігаючи нейтралітет у відносинах. Менеджери також повинні бути лідерами в етичному поведженні. Менеджери закладів охорони здоров'я повинні володіти ґрунтовними знаннями в сфері бізнесу, щоб належним чином підтримувати рішення щодо управління трудовим потенціалом лікувального закладу. Вони повинні застосовувати стратегічне бізнес-мислення для вирішення завдань таким чином, щоб кадрова політика, програми і процедури, які вони розробляють і здійснюють, їх управління узгоджувалися з бізнес-цілями і завданнями усього закладу. Однією з основних проблем у галузі охорони здоров'я є планування людських ресурсів. Фундаментальним у процесі визначення потреби в персоналі в системі охорони здоров'я є: знання про поточну ситуацію стану робочої сили, оцінювання поточного попиту і доступності медичного персоналу, а також визначення майбутніх потреб для вирішення конкретних завдань Міністерства охорони здоров'я, яке займається загальним плануванням на національному рівні. Ще однією проблемою є те, що існуюча нині процедура відбору та найму кадрів у закладах охорони здоров'я – оцінювання роботодавцем лише кваліфікації працівника, залишаючи без уваги інші характе-

ристики претендента на вакантну посаду. 100% керівників закладів охорони здоров'я – головних лікарів, завідувачів відділеннями та головних медичних сестер – виступають за те, щоб, як прийнято в багатьох секторах економіки, процедура відбору персоналу на вакантну посаду лікаря-ординатора та медичної сестри складалася з таких етапів, як аналіз змісту їх роботи, складання вимог до виконавця даної роботи, пошук людини, що відповідає вимогам, що пред'являються, вибір працівника за допомогою різних методів відбору, оцінка після співбесіди. Для формування ефективної моделі управління медичним закладом менеджеру необхідно: визначити роль і місце штатного розкладу при введенні ефективного контракту, організувати сучасний підхід до організації системи нормування праці в лікувально-профілактичному закладі; проаналізувати діючу нормативно-правову базу з питань праці та можливості її повноцінного використання в практиці охорони здоров'я; ознайомитися із сучасною номенклатурою посад медичних працівників, кваліфікаційними вимогами, професійними стандартами і новою системою акредитації; оцінити забезпеченість організації медичними кадрами відповідно до нормативів; впровадити ефективні методи управління кадрами і розрахунку потреби в працівниках з урахуванням ролі медичного персоналу в лікувально-діагностичному процесі, програми державних гарантій, видів і умов пропонованої установою медичної допомоги населенню; визначити пріоритети діяльності медичної організації в умовах економічної кризи, розробити програми мотивації працівників.

Аналіз стану, проблем та перспектив розвитку кадрового менеджменту у вітчизняній галузі охорони здоров'я показав, що в даний час, на відміну від інших секторів економіки, практично відсутні ефективні й уніфіковані для різних лікувально-профілактичних установ технології управління кадрами. Залишаються невирішеними питання професійного відбору медичних працівників, періодичного оцінювання їх діяльності, питання трудової мотивації й адаптації, службово-професійного просування, навчання персоналу на робочому місці, його вивільнення. Управління кадрами медичних установ фактично зведено до формалізованих процедур набору і звільнення співробітників, що не дозволяє ефективно використовувати їх трудовий потенціал. Існуюча нині процедура відбору та найму кадрів у лікувально-профілактичних установах є оцінювання роботодавцем лише кваліфікації працівника, залишаючи без уваги інші характеристики претендента на вакантну посаду [8].

Для подальшого вдосконалення системи управління персоналом у закладах охорони здоров'я можна запропонувати наступне:

1) усвідомлене й цілеспрямоване використання менеджерами закладів охорони здоров'я таких складових технологій управління кадрами, як їх відбір і найм, періодичне оцінювання діяльності, навчання на робочому місці, трудова адаптація та мотивація,

службово-професійне просування, вивільнення персоналу;

2) застосування методології відбору і найму кадрів, орієнтоване не тільки на оцінювання кваліфікації працівника, а й врахування його професійних якостей (знання, вміння, навички), особистісних характеристик, соціально-демографічних характеристик і соціально-побутових потреб, фізичного розвитку і зовнішнього вигляду;

3) проведення ділового оцінювання медичного персоналу за допомогою спеціально створеної методики, що дозволяє оцінювати не тільки дотримання норм (стандартів) кількості та якості праці, а й дотримання певних вимог технології трудового процесу;

4) використання морально-психологічних і матеріальних способів трудової мотивації працівників; створення такої форми оплати праці, яка дозволить значною мірою відійти від дуже поширеного в даний час принципу матеріальної зацікавленості («пропрацював більше – отримав більше») і наблизитися до принципу матеріальної залежності («скільки заробив – стільки й отримав»);

5) побудова організаційно-методичної роботи будь-якого медичного закладу як специфічної сфери соціально-маркетингової діяльності, спрямованої, з одного боку, на збір, опрацювання, аналіз даних, що знижують невизначеність при прийнятті управлінських рішень, а з іншого – на забезпечення управління персоналом організації, що включає дослідження потреб персоналу, його мотивацію, професійне зростання;

6) для реалізації всіх вищевикладених рекомендацій доцільно і необхідно проводити тематичні цикли удосконалення працівників кадрових служб і керівників установ та органів охорони здоров'я.

Ефективність управління медичним персоналом є суттєвим моментом успіху роботи закладів охорони здоров'я. Розробка, формування, прийняття та реалізація управлінських рішень щодо управління медичним персоналом потребує специфічних методик з урахуванням особливостей професійної діяльності та психологічного навантаження при роботі у закладах охорони здоров'я.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що управління персоналом закладів охорони здоров'я державного сектору в нових умовах господарювання є найбільш значущим і першочерговим інструментом. А вдосконалення процесу управління персоналом в системі управління медичним закладом дасть змогу ефективно управляти людськими ресурсами, що принесе як економічні, так і соціальні результати індивіду, колективу, організації загалом.

Література

1. **Про Стратегію** сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>. 2. **Бобришева О. В.** Ефективний розвиток та функціонування ринку медичних послуг в умовах глобалізації економіки та інтеграційних процесів в охороні здоров'я. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія “Економіка”*. 2014. Вип. 8–2. С. 12–18.

3. **Заклади** охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2017 році / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_zoz_17.pdf. 4. **Національна** стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років URL: <http://moz.gov.ua>. 5. **Міхальчук В.М.** Підготовка управлінських кадрів для галузі охорони здоров'я. URL: http://www.hcm.in.ua/wpcontent/uploads/pidgotovka_upravlin_skih_kadriv_dlya_galuzi_ohoroni_zdorovyua_mihalchuk_v.m.pdf. 6. **Білінська М., Попченко Т.** Розвиток інтелектуального та кадрового менеджменту в державному управлінні охороною здоров'я. *Главный врач*. 2007. № 11 (79). С. 69 – 73. 7. **Гладун З.С.** Державна політика охорони здоров'я в Україні (адміністративно-правові проблеми формування й реалізації). URL: http://www.library.tane.edu.ua/files/EVD/mg_dpouzou.pdf. 8. **Лагішев Є.Є.** Управління кадровими ресурсами вітчизняної галузі охорони здоров'я на шляху до європейської інтеграції. *Одеський медичний журнал*. 2005. № 1 (87). С. 109 – 115. 9. **Менеджмент** у фармації: підруч. / О.Є. Кузьмін, Б.П. Громовик, Г.Д. Гасюк та ін.; за ред. О.Є. Кузьміна і Б.П. Громовика. Вінниця: Нова книга, 2005. 448 с. 10. **Носуліч Т.М.** Кадровий потенціал системи охорони здоров'я: проблеми та перспективи розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2006. № 1/2006. С. 173 – 179. 11. **Управління** підприємницькою діяльністю в галузі охорони здоров'я: кол. моногр. / О.В. Баєва, М.М. Білінська, Л.І. Жаліло та ін.; за ред. О.В. Баєвої, І.М. Солоненка. Київ: МАУП, 2007. 376 с. 12. **Амоша О.І., Шамілева Л.Л.** Розвиток трудового потенціалу промисловості на засадах соціальної відповідальності: концептуальне та науково-методичне забезпечення. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 2 (31). С. 3-8.

References

1. Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina – 2020»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12 sichnia 2015 roku № 5/2015 [On the Sustainable Development Strategy "Ukraine 2020": Presidential Decree No. 5/2015 of 12 January 2015]. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [in Ukrainian].

2. Bobrysheva O. V. (2014). Efektyvnyi rozvytok ta funktsionuvannia rynku medychnykh posluh v umovakh hlobalizatsii ekonomiky ta intehratsiinykh protsesiv v okhoroni zdorovia [Effective development and functioning of the market of medical services in the conditions of globalization of economy and integration processes in health care]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriiia “Ekononika” – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Economy series*, Vol. 8–2, pp. 12–18 [in Ukrainian].

3. Zaklady okhorony zdorovia ta zakhvoriuvanist naselennia Ukrainy u 2017 rotsi [Health Care Institutions and Morbidity of the Ukrainian Population in 2017]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua). Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_zoz_17.pdf [in Ukrainian].

4. Natsionalna stratehiia reformuvannia systemy okhorony zdorovia v Ukraini na period 2015–2020 rokiv [National Health Care Reform Strategy in Ukraine for

2015-2020]. Retrieved from <http://moz.gov.ua> [in Ukrainian].

5. Mikhalchuk V.M. Pidhotovka upravlinskykh kadriv dlia haluzi okhorony zdorovia [Management training for the healthcare industry]. (n.d.). *hcm.in.ua*. Retrieved from http://www.hcm.in.ua/wpcontent/uploads/pidgotovka_upravlinskykh_kadriv_dlya_galuzi_okhorony_zdorovya_mihalchuk_v.m.pdf [in Ukrainian].

6. Bilynska M., Popchenko T. (2007). Rozvytok intelektu-alnoho ta kadrovoho menezhmentu v derzhavnomu upravlinni okhoronoiu zdorovia [Development of Intellectual and Personnel Management in Public Health Care Management]. *Glavnyy vrach – Head physician*, 11 (79), pp. 69 – 73 [in Ukrainian].

7. Hladun Z.S. Derzhavna polityka okhorony zdorovia v Ukraini (administrativno-pravovi problemy formuvannia y realizatsii) [tate health policy in Ukraine (administrative and legal problems of formation and implementation)]. (n.d.). *library.tane.edu.ua*. Retrieved from http://www.library.tane.edu.ua/files/EVD/mg_dpouzou.pdf [in Ukrainian].

8. Latyshev Ye.Ye. (2005). Upravlinnia kadrovymy resursamy vitchyznianoї haluzi okhorony zdorovia na shliakhu do yevropeiskoi intehtratsii [Managing the human resources of the national healthcare sector on the path to European integration]. *Odeskyi medychnyi zhurnal – Odessa Medical Journal*, 1 (87), pp. 109 – 115 [in Ukrainian].

9. Kuzmin O.Ye., Hromovyk B.P., Hasiuk H.D. et al. (2005). Menezhment u farmatsii [Pharmacy management]. Vinnytsia, Nova knyha [in Ukrainian].

10. Nosulich T.M. (2006). Kadrovyi potentsial systemy okhorony zdorovia: problemy ta perspektyvy rozvytku [Human Resources in the Health System: Challenges and Prospects for Development]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and the social economy*, 1, pp. 173 – 179 [in Ukrainian].

11. Baieva O.V., Bilynska M.M., Zhalilo L.I. et al. (2007). Upravlinnia pidpriemnytskoiu diialnistiu v haluzi okhorony zdorovia [Healthcare Entrepreneurship Management]. Kyiv, MAUP [in Ukrainian].

12. Amosha O.I., Shamileva L.L. (2016). Rozvytok trudovoho potentsialu promyslovosti na zasadakh sotsialnoi vidpovidalnosti: kontseptualne ta naukovometodychne zabezpechennia [Development of labour potential of industry on principles of social responsibility: conceptual and scientifically-methodical providing]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 2 (31), pp. 3-8 [in Ukrainian].

Ровенська В. В., Саржевська Є. О. Управління персоналом закладів охорони здоров'я в нових умовах господарювання та перспективи розвитку в Україні

Визначено роль і місце медичних послуг у системі охорони здоров'я. Обґрунтовано, що важливою умовою розвитку ринку медичних послуг в Україні є зміцнення інноваційного потенціалу системи охорони здоров'я. Аргументовано, що медична послуга полягає у

конкретній діяльності медичного персоналу щодо здійснення конкретних заходів профілактики, діагностики, лікування, адміністративно-господарських, управлінських та інших дій, спрямованих на збереження, зміцнення, поліпшення, відтворення індивідуального та громадського здоров'я. Розроблено механізм управління персоналом медичної організації. Запропоновано напрями вдосконалення системи управління персоналом у закладах охорони здоров'я.

Ключові слова: заклади охорони здоров'я; медичний персонал; медична послуга; управління медичним персоналом; первинна медична допомога; кадрова політика.

Ровенская В. В., Саржевская Е. А. Управление персоналом учреждений здравоохранения в новых условиях хозяйствования и перспективы развития в Украине

Определена роль и место медицинских услуг в системе здравоохранения. Обосновано, что важным условием развития рынка медицинских услуг в Украине является укрепление инновационного потенциала системы здравоохранения. Аргументировано, что медицинская услуга состоит в конкретной деятельности медицинского персонала относительно осуществления конкретных мероприятий профилактики, диагностики, лечения, административно-хозяйственных, управленческих и других действий, направленных на сохранение, укрепление, улучшение, воспроизводство индивидуального и общественного здоровья. Разработан механизм управления персоналом медицинской организации. Предложены направления усовершенствования системы управления персоналом в учреждениях охраны здоровья.

Ключевые слова: учреждения здравоохранения; медицинский персонал; медицинская услуга; управление медицинским персоналом; первичная медпомощь; кадровая политика.

Rovenskaia V., Sarzhevskia E. Personnel management of healthcare mortgages in the new economic conditions and development prospects in Ukraine

The role and place of medical services in the health care system has been determined. It is substantiated that an important condition for the development of the medical services market in Ukraine is the strengthening of the innovative potential of the health care system. It is argued that the medical service consists in the specific activities of medical personnel regarding the implementation of specific preventive measures, diagnostics, treatment, administrative, managerial and other actions aimed at preserving, strengthening, improving, reproducing individual and public health. A mechanism has been developed for managing the personnel of a medical organization. Proposed directions for improving the personnel management system in health care facilities.

Keywords: health facilities; medical staff; medical service; medical staff management; primary care; personnel policy.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

Т. П. Гітис,

кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-4992-8438,

С. С. Клименко,

М. О. Челов'ян,

Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Постановка проблеми. Рівень заробітної плати громадян є одним з найбільш значущих чинників економічного і соціального розвитку держави. Будучи основним (і часто єдиним) джерелом доходів найманих працівників, заробітна плата виступає підґрунтям життєдіяльності працівників та їх сімей, індикатором благополуччя. Рівень заробітної плати суттєво впливає на умотивованість працівників до ефективної праці, формує платоспроможний попит населення, створює умови для оптимізації розміщення робочої сили. Рівна заробітна плата за працю рівної цінності є основою формування суспільства на принципах соціальної справедливості.

Невиконання заробітної платою повною мірою властивих їй функцій можна визначити як один з основних чинників, що стримують розвиток країни у соціальному та економічному аспектах.

Так, у глобальному дослідженні Індекс соціального розвитку (Social Progress Index) Україна у 2018 році опинилася на 64 місці за рівнем життя серед 128 країн світу, поступившись Білорусі (яка значно покращила показники за рік) (46), Вірменії (55) та Росії (60) [1].

За дослідженням Індекс якості життя (Quality of Life Index), що надається ресурсом Numbeo, Україна зайняла останнє місце за рівнем життя серед європейських країн [2].

Більшість населення України стрімко біднішає на фоні значного підвищення тарифів за комунальні послуги (які часом перевищують зарплати багатьох українців) і високого рівня інфляції [3]. У розвинених країнах світу таких як Фінляндія, Франція, Австрія частка бідного населення не перевищує 10%, а в Україні сягає 25%. Для порівняння у Польщі цей показник становить 11,1% [4]. За результатами дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи, рівні відносної (за витратами) та абсолютної (за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму) бідності серед працюючих у 2017 році склали 20,1 та 26,9% відповідно [5]. Взагалі, за Індексом бідності, який щорічно розраховується агентством Bloomberg (Bloomberg's Misery Index), Україна визнана однією з найбідніших країн світу [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти організації заробітної плати в Україні

та проблем, що пов'язані з її формуванням, відображенні у працях багатьох науковців, а саме Н.П. Базалійської [7], В.В. Лаговського [3], І.Г. Лаврука [4], Н.М. Ткаченко [8], О.В. Шляги [9] та ін.

Виходячи з уже наявного досвіду досліджень, можна зробити висновок, що рівень заробітної плати, знаходячись під впливом усіх учасників соціально-трудових відносин, потребує постійного аналізу та моніторингу. При цьому на особливу увагу заслуговує оцінка виконання заробітною платою її основних функцій та розгляд тенденцій зміни рівня заробітної плати у контексті забезпечення соціальної справедливості, а саме скорочення бідності та підвищення загального життєвого рівня працюючого населення.

Метою статті є дослідження сучасного стану заробітної плати в Україні у контексті забезпечення соціальної справедливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останні роки в Україні спостерігається активне впровадження заходів на державному рівні, що спрямовані на зниження рівня бідності населення, зокрема шляхом ліквідації її крайніх форм.

Так, за даними Державної служби статистики України [10], частка населення із середньодушовими доходами еквівалентними загальним доходам у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму, у 2018 році складає 27,6% (для порівняння у 2015 році цей показник становив 51,9%). Така позитивна тенденція у подоланні бідності у першу чергу обумовлена зростанням соціальних стандартів, а саме законодавчо встановленого розміру мінімальної заробітної плати, який з 2010 по 2018 роки збільшився майже у 5 разів (табл. 1).

З 2010 по грудень 2013 року рівень мінімальної заробітної плати поступово збільшувався, хоча і незначними темпами.

У 2014-2015 роках підвищення мінімальної заробітної плати було взагалі призупинено з фіксацією її величини на рівні грудня 2013 року – 1218 грн. Негативним наслідком «замороження» розміру мінімальної заробітної плати стало стрімке падіння життєвого рівня населення України. За даними Державної служби статистики України [10], частка населення із середньодушовими доходами еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими фак-

Таблиця 1
Динаміка розміру мінімальної заробітної плати в Україні

Дата	Мінімальна заробітна плата, грн [11]	Абсолютне зростання мінімальної заробітної плати, грн	Темп приросту мінімальної заробітної плати, %
01.01.2010	869	-	-
01.01.2011	941	72	8,29
01.01.2012	1073	132	14,03
01.01.2013	1147	74	6,89
01.01.2014	1218	71	6,19
01.01.2015	1218	0	0
01.01.2016	1378	160	13,14
01.01.2017	3200	1822	132,2
01.01.2018	3723	523	16,3
01.01.2019	4173	450	12,1

тичного прожиткового мінімуму, у 2015-2016 роках склала більш 51% (для порівняння у 2014 році цей показник становив 16,7%). Рівень абсолютної бідності (за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму) серед працюючих у 2015-2016 роках складав 42% [5]. У цей період спостерігалось погіршення умов відтворення, формування і використання трудового потенціалу, значне збільшення відрахувань з бюджету на допомогу та субсидії малозабезпеченим верствам населення, зростання боргів за житлово-комунальні і транспортні послуги тощо [7].

Найбільше зростання мінімальної заробітної плати відбулося у 2016-2017 роках, що дозволило значно скороти частку населення із середньодушовими доходами еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму. Але, починаючи з 1 січня 2018 року темпи зростання мінімальної заробітної плати поступово зменшуються. Подальше збереження цієї тенденції несе у собі загрозу скасування усіх попередніх успі-

хів, щодо скорочення рівня бідності населення України. До того ж ситуацію загострює те, що рівень мінімальної заробітної плати залишається одним з найнижчих у порівнянні з європейськими країнами (табл. 2).

Таблиця 2
Розмір мінімальної заробітної плати в країнах ЄС та в Україні [12]

Країна	Розмір мінімальної заробітної плати, €
Люксембург	1922,96
Бельгія	1501,82
Нідерланди	1501,8
Німеччина	1473
Франція	1457,52
Великобританія	1378,87
Словенія	790,73
Іспанія	756,7
Греція	683
Португалія	589
Польща	409,53
Чорногорія	288
Сербія	235
Румунія	217,5
Болгарія	184,07
Україна	131,6

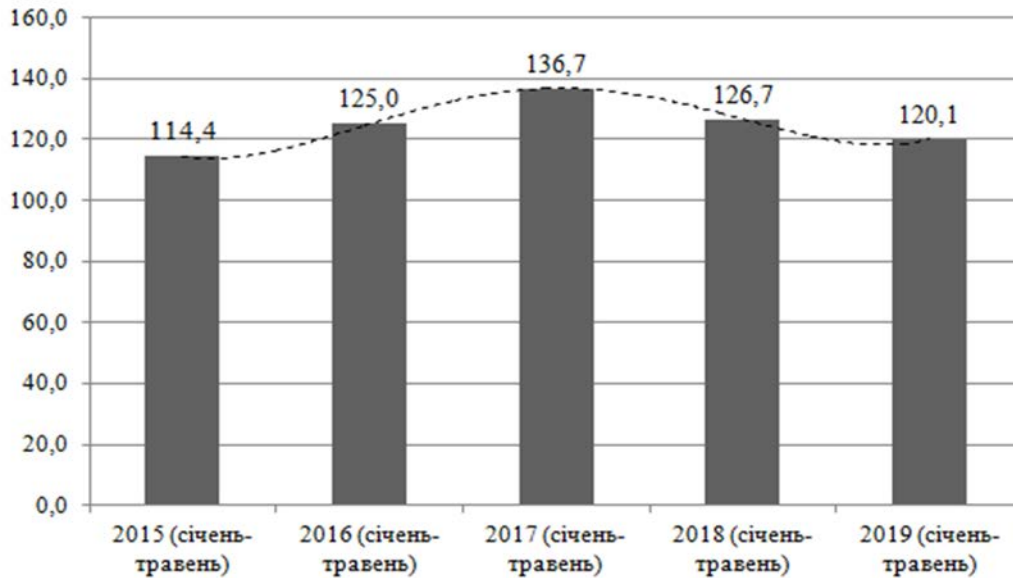
Також необхідно відзначити, що незважаючи на збільшення розміру мінімальної заробітної плати та середньої заробітної плати по в цілому по економіці, рівень матеріального добробуту та доходів населення України залишається низьким. Так, за даними Державної служби статистики України [10], середньомісячна заробітна плата в середньому по Україні починаючи з 2010 року збільшилась приблизно у чотири рази (табл. 3). При цьому частка населення із середньодушовими доходами еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими середнього рівня загальних доходів, залишається значною та у 2018 році складає 60%.

Таблиця 3
Динаміка розміру середньомісячної заробітної плати в Україні

Дата	Середньомісячна заробітна плата, грн [11]	Абсолютне зростання середньомісячної заробітної плати, грн	Темп зростання середньомісячної заробітної плати, у % до попереднього року
2010	2250	-	-
2011	2648	398	117,7
2012	3041	393	114,8
2013	3282	241	107,9
2014	3480	198	106,0
2015	4195	715	120,5
2016	5183	988	123,6
2017	7104	1921	137,1
2018	8865	1761	124,8
2019 (січень-травень)	9878	1013	111,4

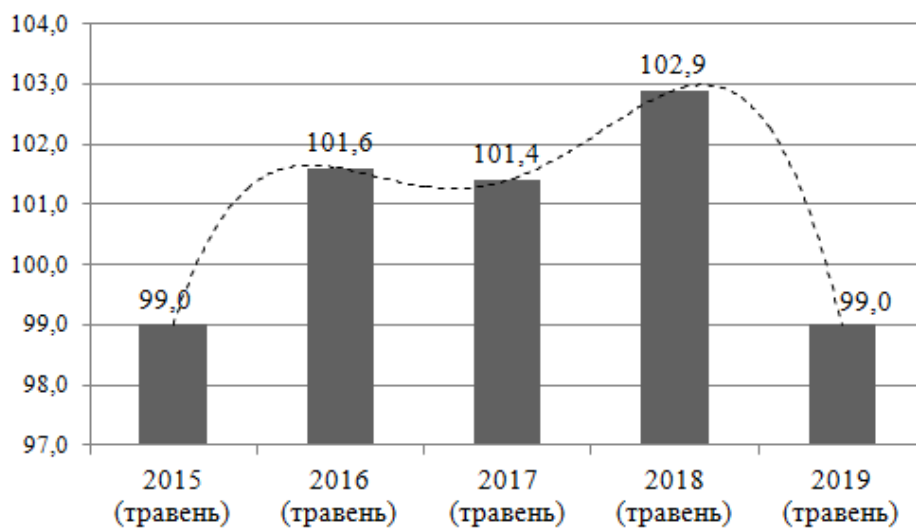
Незважаючи на збільшення рівня заробітної плати українців, починаючи з 2018 року спостерігається гальмування темпів її зростання як в абсолютному, так і у відносному виразі. Така динаміка є односторонньо негативною, оскільки погіршує ситуацію з

падінням реальних доходів населення. Дані, що наведені на рис. 1 та 2, демонструють значне відставання темпів зростання реальної заробітної плати від номінальної.

Рис. 1. Темпи зростання номінальної заробітної плати в Україні

Сформовано авторами на основі джерела [11].

Рис. 2. Темпи зростання реальної заробітної плати в Україні

Сформовано авторами на основі джерела [11].

Невідповідність номінальних та реальних доходів працівників та їх скорочення, робить неможливим забезпечення необхідних умов життя та розвитку населення країни. На даний час рівень заробітної плати в Україні забезпечує не більш 21% відтворення робочої сили, що не відшкодовує навіть прямих затрат праці [9]. У зв'язку з цим сучасний стан оплати праці в Україні можна визначити як кризовий, негативними наслідками якого є падіння

платоспроможного попиту населення, наростання соціальної напруженості, зниження мотивації працівників до ефективної праці. Окрім цього, важливо відзначити, що диференціація заробітної плати працівників за видами економічної діяльності, яка склалася в Україні в останні роки, не сприяє оптимізації розміщення робочої сили по регіонах, галузях, підприємствам та її переорієнтації на пріоритетні сфери діяльності. Так, за останні десять років тради-

ційно низькими (менш ніж у середньому по країні) залишаються заробітні плати у закладах охорони здоров'я та освіти, у сфері тимчасового розміщення та харчування, будівництва та сільського господарства (табл. 4).

Найбільший рівень заробітної плати сформувався у фінансовій та страховій діяльності, а також у сфері інформації та телекомунікації. Розрив між найменшим рівнем заробітної плати (охорона здоров'я та надання соціальної допомоги) та найвищим (фінансова та страхова діяльність) у 2018 році складає 10308 грн або 176%. Середня заробітна плата у закладах охорони здоров'я перевищує встановлений на цей час мінімум (3723 грн) лише на 57,2%, а у фінансовій та страховій діяльності це перевищення складає 334%. При цьому, за даними Державної служби статистики України [10], потреба робото-

давців у працівниках для заміщення вільних робочих місць за перше півріччя 2017 року склала: у фінансовій та страховій діяльності – 0,9 тис. осіб, у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – 3,7 тис. осіб. На кінець 2017 року кількість вакансій у закладах охорони здоров'я складала 3,4 тис. од., а у фінансовій та страховій діяльності – 0,5 тис. од. (при показнику навантаження на одну вакансію 19 осіб). Отже, низький рівень заробітної плати у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, що є однією з пріоритетних з точки зору забезпечення сталого розвитку держави у соціальному аспекті, сприяє виникненню дефіциту кадрів у цій сфері, їх відтоку у більш високооплачувані види діяльності, формуванню диспропорцій на ринку праці та, як наслідок, зростанню безробіття.

Таблиця 4

Рівень заробітної плати за видами економічної діяльності у 2010 та 2018 роках [10]

2010 рік			2018 рік		
№ з/п	Вид економічної діяльності	Середня заробітна плата, грн	№ з/п	Вид економічної діяльності	Середня заробітна плата, грн
1	Тимчасове розміщення й організація харчування	1424	1	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	5853
2	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	1467	2	Тимчасове розміщення й організація харчування	5875
3	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1616	3	Освіта	7041
4	Надання інших видів послуг	1742	4	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	7228
5	Будівництво	1777	5	Операції з нерухомим майном	7329
6	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1826	6	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	7557
7	Операції з нерухомим майном	1864	7	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	7612
8	Освіта	1884	8	Будівництво	7845
9	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1898	9	Надання інших видів послуг	8132
10	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	2129	10	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	9404
11	Промисловість	2578	11	Промисловість	9633
12	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	2648	12	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	9860
13	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	2735	13	Професійна, наукова та технічна діяльність	12144
14	Професійна, наукова та технічна діяльність	2914	14	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	12698
15	Інформація та телекомунікації	3185	15	Інформація та телекомунікації	14276
16	Фінансова та страхова діяльність	4695	16	Фінансова та страхова діяльність	16161

Висновки та перспективи подальших досліджень. Формування рівня заробітної плати в умовах української економіки не відповідає прин-

ципу забезпечення соціальної справедливості у суспільстві. Спроби держави виправити ситуацію, що склалася, спрямовані в першу чергу на скорочення

рівня бідності. Підвищення соціальних стандартів, а саме законодавчо встановленого розміру мінімальної заробітної плати, призвели до скорочення лише крайніх форм бідності (частки населення, у тому числі працюючого, із середньодушовими доходами нижчими фактичного прожиткового мінімуму). При цьому, за офіційними даними, рівень бідності по прожитковому мінімуму серед працюючих залишається дуже високим і складає близько 20%. Реально цей відсоток ще вище, оскільки навіть фактичний прожитковий мінімум не відповідає сучасним реаліям: навіть норми споживання продуктів харчування, закладені в ньому, відрізняються дуже низьким рівнем, не кажучи вже про те, що зовсім не передбачені витрати на придбання або оренду житла, послуги охорони здоров'я, освіти і соціального обслуговування.

Починаючи з 2018 року в Україні спостерігається гальмування темпів зростання як розміру мінімальної, так і середньої заробітної плати. Реальні доходи працівників значно нижче від номінальних. Отже, відбувається падіння загального життєвого рівня працюючого населення.

Диференціація заробітної плати працівників за видами економічної діяльності не сприяє оптимізації розміщення робочої. Традиційно низькими (менш ніж у середньому по країні) залишаються заробітні плати як у соціально значущих видах діяльності (охорона здоров'я та освіта), так і у пріоритетних з точки зору сталого економічного розвитку (будівництво та сільське господарство). Низькі заробітні плати взагалі знижують привабливість праці, умотивованість працівників, сприяють відтоку робочої сили в інші види діяльності (або взагалі закордон), призводять до диспропорцій на ринку праці та виникненню дефіциту кваліфікованих кадрів.

Отже, питання забезпечення соціальної справедливості при формуванні заробітної плати потребує негайного вирішення та повинно бути пріоритетом державної політики у найближчі роки.

Література

1. **2018 Social Progress Index.** URL: <https://www.socialprogressindex.com/?code=UKR>. 2. **Europe: Quality of Life Index by Country 2018.** URL: https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp?title=2018&region=150. 3. **Лаговський В. В.** Статистичний аналіз динаміки рівня заробітної плати в Україні. *Ефективна економіка*. 2017. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5643>. 4. **Лаврук І. Г., Тодорюк С. І., Кицяк В. І.** Нерівність доходів населення в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 11. С. 40-44. 5. **Офіційний сайт** Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи. URL: <https://idss.org.ua/index>. 6. **Україна** визнана однією з найбідніших країн світу. URL: <http://firstsocial.info/news/ukrayina-viznana-odniyeyu-z-naubidnishih-krayin-svitu>. 7. **Базалійська Н. П., Кравець С. А.** Сучасні проблеми оплати праці в Україні в

умовах кризи національної економіки. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки: зб. наук. пр.* 2015. Вип. 27. С. 332-340. 8. **Ткаченко Н. М.** Мінімальна заробітна плата, зміни та їх вплив на заробітну плату та розмір статутного капіталу, на рівень життя. *Вісник економічної науки України*. 2019. №1. С. 132-136. 9. **Шляга О.В., Пархоменко Л. О.** Проблеми заробітної плати в Україні та шляхи їх вирішення. *Економічний Вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2014. URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_6_044.pdf. 10. **Офіційний сайт** Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. 11. **Минфин:** финансовый портал. URL: <http://minfin.com.ua>. 12. **Розміри заробітної плати в Європі.** URL: <https://migrant.biz.ua/dovidkova/emigracia/zarplata-v-ievropi.html>.

References

1. 2018 Social Progress Index. (n.d.). *social-progressindex.com*. Retrieved from <https://www.socialprogressindex.com/?code=UKR>.
2. Europe: Quality of Life Index by Country 2018. *numbeo.com*. Retrieved from https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp?title=2018&region=150.
3. Lahovskyi V.V. (2017). Statystychnyi analiz dynamiky rivnia zarobitnoi platy v Ukraini [Statistical analysis of the dynamics of wages in Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 6. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5643> [in Ukrainian].
4. Lavruk I. H., Todoriuk S. I., Kyfiak V. I. (2019). Nerivnist dokhodiv naseleння v Ukraini [Population inequality in Ukraine]. *Investysii: praktyka ta dosvid – Investment: practice and experience*, 11, pp. 40-44 [in Ukrainian].
5. Ofitsiyniy sait Instytutu demografii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M. V. Ptukhy [Official site of the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Retrieved from <https://idss.org.ua/index> [in Ukrainian].
6. Ukraina vyznana odniyeyu z naubidnishykh krain svitu [Ukraine is recognized as one of the poorest countries in the world]. (n.d.). *firstsocial.info*. Retrieved from <http://firstsocial.info/news/ukrayina-viznana-odniyeyu-z-naubidnishih-krayin-svitu> [in Ukrainian].
7. Bazaliiska N. P., Kravets S. A. (2015). Suchasni problemy oplaty pratsi v Ukraini v umovakh kryzy natsionalnoi ekonomiky [Modern problems of wages in Ukraine in the conditions of crisis of national economy]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific papers of Kirovograd National Technical University. Economic Sciences*, Issue 27, pp. 332-340 [in Ukrainian].
8. Tkachenko N. M. (2019). Minimalna zarobitna plata, zminy ta yikh vplyv na zarobitnu platu ta rozmir statutnoho kapitalu, na riven zhyttia [Minimum wages, changes and their influences onto salaries and size of statutory capital, onto lifelevel]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1, pp. 132-136 [in Ukrainian].

9. Shliaha O.V., Parkhomenko L. O. (2014). Problemy zarobitnoi platy v Ukraini ta shliakhy yikh vyryshennia [Wages problems in Ukraine and ways of their solution]. *Ekonomichniy Visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*. Retrieved from http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_6_044.pdf [in Ukrainian].

10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

11. Minfin: finansovyy portal [Ministry of Finance: financial portal]. (n.d.). Retrieved from <http://minfin.com.ua> [in Ukrainian].

12. Rozmiry zarobitnoi platy v Yevropi [Wages in Europe]. (n.d.). Retrieved from <https://migrant.biz.ua/dovidkova/emigracia/zarplata-v-ievropi.html> [in Ukrainian].

Гітис Т. П., Клименко С. С., Челов'ян М. О. Дослідження сучасного стану заробітної плати в Україні у контексті забезпечення соціальної справедливості

Рівень заробітної плати громадян є одним з найбільш значущих чинників розвитку держави, основою формування суспільства на принципах соціальної справедливості. Знаходячись під постійним впливом усіх учасників соціально-трудова відносин, рівень заробітної плати потребує постійного аналізу та моніторингу. При цьому особливої уваги заслуговує оцінка того, як зарплата виконує свої основні функції і забезпечує соціальну справедливість, а саме сприяє скороченню бідності та підвищенню загального життєвого рівня працюючого населення.

У статті досліджено особливості формування заробітної плати в умовах української економіки впродовж 2010–2018 років. Розглянуто динаміку розміру мінімальної заробітної плати у контексті впливу на рівень бідності працюючого населення України. Проаналізовано змінення рівня заробітної плати в середньому по економіці, індексів номінальної і реальної зарплати, а так само диференціація зарплат за окремими видами економічної діяльності, яка склалася в Україні останніми роками.

У ході дослідження виявлено, що формування заробітної плати в умовах української економіки не відповідає принципу забезпечення соціальної справедливості у суспільстві. Підвищення соціальних стандартів, а саме законодавчо встановленого розміру мінімальної заробітної плати, спрямовані в першу чергу на скорочення лише крайніх форм бідності. В останні роки в Україні спостерігається гальмування темпів зростання як розміру мінімальної, так і середньої заробітної плати, відбувається падіння загального життєвого рівня працюючого населення. Традиційно низькими (менш ніж у середньому по країні) залишаються заробітні плати як у соціально значущих видах діяльності (охорона здоров'я та освіта), так і у пріоритетних з точки зору сталого економічного розвитку (будівництво та сільське господарство). Низькі заробітні плати взагалі знижують привабливість праці, умотивованість працівників, сприяють відтоку робочої сили в інші

види діяльності (або взагалі закордон), призводять до диспропорцій на ринку праці та виникненню дефіциту кваліфікованих кадрів. У цілому, питання забезпечення соціальної справедливості при формуванні заробітної плати потребує негайного вирішення та повинно бути пріоритетом державної політики у найближчі роки.

Ключові слова: заробітна плата, соціальна справедливість, рівень бідності, життєвий рівень, мінімальна заробітна плата, номінальна заробітна плата, реальна заробітна плата, диференціація, привабливість праці.

Гітис Т. П., Клименко С. С., Челов'ян М. О. Исследование современного состояния заработной платы в Украине в контексте обеспечения социальной справедливости

Уровень заработной платы граждан является одним из наиболее значимых факторов развития государства, основой формирования общества на принципах социальной справедливости. Находясь под постоянным влиянием всех участников социально-трудова отношений, уровень заработной платы требует постоянного анализа и мониторинга. При этом особого внимания заслуживает оценка того, как зарплата выполняет свои основные функции и обеспечивает социальную справедливость, а именно способствует сокращению бедности и повышению общего уровня жизни работающего населения.

В статье исследованы особенности формирования заработной платы в условиях украинской экономики на протяжении 2010–2018 годов. Рассмотрена динамика размера минимальной заработной платы в контексте влияния на уровень бедности работающего населения Украины. Проанализировано изменение уровня заработной платы в среднем по экономике, индексов номинальной и реальной зарплаты, а также дифференциация зарплат по отдельным видам экономической деятельности, сложившаяся в Украине в последние годы.

В ходе исследования выявлено, что формирование заработной платы в условиях украинской экономики не соответствует принципу обеспечения социальной справедливости в обществе. Повышение социальных стандартов, а именно законодательно установленного размера минимальной заработной платы, направлено в первую очередь на сокращение лишь крайних форм бедности. В последние годы в Украине наблюдается торможение темпов роста как минимальной, так и средней заработной платы, происходит падение общего уровня жизни работающего населения. Традиционно низкими (меньше, чем в среднем по стране) остаются заработные платы как в социально значимых видах деятельности (здравоохранение и образование), так и в приоритетных с точки зрения устойчивого экономического развития (строительство и сельское хозяйство). Низкие заработные платы в целом снижают привлекательность труда, мотивированность работников, способствуют оттоку рабочей силы в другие виды деятельности (или вообще за границу), приводят к диспропорциям на рынке труда и возникновению дефицита квалифицированных кадров. Таким образом,

вопрос обеспечения социальной справедливости при формировании заработной платы требует немедленного решения и должно быть приоритетом государственной политики в ближайшие годы.

Ключевые слова: заработная плата, социальная справедливость, уровень бедности, уровень жизни, минимальная заработная плата, номинальная заработная плата, реальная заработная плата, дифференциация, привлекательность труда.

Gitis T., Klymenko S., Chelovyan M. Study of the current state of wages in Ukraine in the context of social justice

The level of wages of citizens is one of the most important factors in the development of the state, the basis for the formation of society on the principles of social justice. Being under the constant influence of all participants of social and labor relations, the level of wages requires constant analysis and monitoring. In this case, special attention should be paid to the assessment of how wages perform their basic functions and ensure social justice, namely, contributes to the reduction of poverty and improve the overall standard of living of the working population.

The article investigates the features of the formation of wages in the Ukrainian economy during 2010-2018. The dynamics of the minimum wage in the context of the impact on the poverty level of the working population of

Ukraine is considered. The changes in the level of wages on average in the economy, the indices of nominal and real wages, as well as the differentiation of wages by individual types of economic activity that has developed in Ukraine in recent years are analyzed.

The study revealed that the formation of wages in the Ukrainian economy does not correspond to the principle of social justice in society. Raising social standards, namely the statutory minimum wage, is aimed primarily at reducing only extreme forms of poverty. In recent years, Ukraine has seen a slowdown in the growth rate of both minimum and average wages, there is a drop in the overall standard of living of the working population. Traditionally, wages remain low (less than the national average) both in socially important activities (health and education) and in priority ones in terms of sustainable economic development (construction and agriculture). Low wages generally reduce the attractiveness of work, the motivation of workers, contribute to the outflow of labor to other activities (or even abroad), lead to imbalances in the labor market and the emergence of a shortage of qualified personnel. Thus, the issue of ensuring social justice in the formation of wages requires an immediate solution and should be a priority of state policy in the coming years.

Keywords: wages, social justice, poverty, standard of living, minimum wage, nominal wages, real wages, differentiation, attractiveness of work.

Стаття надійшла до редакції 05.08.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

Г. О. Крапівіна,
кандидат наук з державного управління,
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

НЕСТАНДАРТНІ ФОРМИ ЗАЙНЯТОСТІ: СВІТОВИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ ВОЛОНТЕРСТВА ТА ВОЛОНТУРИЗМУ)

Постановка проблеми. Волонтерство та волонтуризм у світі розглядаються як особлива сфера діяльності, якій притаманні й загальні закони економічного розвитку та єдині правила та закономірності діяльності, й особливості, пов'язані із специфікою надання волонтерських та волонтуристських послуг. Під впливом останніх закономірностей розвитку волонтерства та волонтуризму набувають специфічних рис (в туризмі зокрема), які дозволяють визначити їх й поширенням соціально-трудових відносин, й туристичною діяльністю як зайнятністю в сучасних умовах.

Аналіз останніх публікацій. Незважаючи на те, що проблемами соціально-трудової сфери, а саме зайнятості займалися Д. Богиня, О. Грішанова, Р. Колосова, А. Колот, Г. Мелік'ян, В. Петюх та інші, дослідження й трансформації зайнятості в окремих галузях (туризмі зокрема), й поширення в них соціально-трудових відносин потребують ще більш систематизованого та обґрунтованого підходу.

Перші кроки в узагальненні світової історії та теорії, а також вітчизняної практики волонтерського руху зробили О. Барабанова, О. Бережна, О. Дорогавцева, О. Караман, Н. Кондрашова, В. Кратінова, Н. Ларіонова, А. Мартинов, О. Меденцева, О. Песоцька, А. Соколов.

Метою статті є розгляд світового досвіду розвитку нестандартних форм зайнятості на прикладі волонтерства та волонтуризму.

Виклад основного матеріалу. В сьогодення нестандартні форми зайнятості (НФЗ) залучають значну кількість носіїв. Зокрема носіїв НФЗ – волонтерів та волонтуристів – більш ніж з 100 країн світу об'єднано в глобальний світовий рух, який стає все більш впливовим в світі.

Так, у Сполучених Штатах кількість волонтерів і волонтуристів складає близько 60% серед жінок (присвячують цьому роду діяльності в середньому 3,4 год. на тиждень) і близько 50% серед чоловіків (займаються волонтерською працею 3,6 год. на тиждень). Канадці присвячують в середньому 191 год. на рік праці волонтерами та волонтуристами (еквівалент 578 000 робочим місцям з повною зайнятістю). В Ірландії близько 33% дорослого населення є волонтерами. 19% дорослого населення Франції брало участь в волонтерських та волонтуристських акціях (з них 60% регулярно), віддаючи такій діяльності більше 20 год. на місяць. Кожен третій німець (22 млн осіб) є волонтером або волонтуристом та присвячує праці в волонтерських асоціаціях, проектах і групах взаємодопомоги більш ніж 15 год. на місяць. В Південній Кореї майже 4 млн осіб щорічно присвя-

чують волонтерству та волонтуризму більш ніж 451 млн год. робочого часу, а вартість послуг волонтерства та волонтуризму перевищує \$2 млрд на рік. 26% японців мають досвід волонтера та волонтуриста, з них 48% впевнені, що така праця дуже корисна для особистого зростання і суспільства в цілому. 72% волонтерів та волонтуристів Ірландії вважають, що волонтери та волонтуристи виконують те, що ніколи не може бути зроблено оплачуваними робітниками.

Щорік волонтерству та волонтуризму присвячують свій час більш ніж 100 млн осіб дорослого населення планети.

НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм» розвиваються в світі з початку минулого століття. Наприкінці ХХ ст. американський університет ім. Дж. Хопкінса виконав дослідження в 22 країнах, яке показало, що загальна кількість часу праці носіїв цих НФЗ відповідає праці 10,5 млн осіб, які працюють повний робочий день. Кількість їх носіїв лише в 36 країнах світу, за підрахунками того ж університету, – понад 131,5 млн осіб.

Державне управління більш ніж 80 країн активно сприяє розвитку національних НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм», та створює інфраструктуру для забезпечення розвитку цих форм на системному рівні. Практика багатьох країн підтверджує, що діяльність тільки волонтерів та волонтуристів, як носіїв НФЗ, приносить суспільний прибуток та забезпечує внесок у ВВП від 4 до 8%. Так, в Норвегії на волонтерів та волонтуристів припадає близько 6% ВВП. В Канаді в НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм» зайнята майже третина населення (27%). Їх праця заощадила понад \$17 млрд бюджетних коштів. Шведи мають значну кількість волонтерських товариств і об'єднань, де працює половина дорослого населення країни, причому більшість волонтерів та волонтуристів – в спортивних і культурних заходах, зайняті збором засобів для країн третього світу, допомогою в реабілітації алкоголіків і наркоманів та ін. Найбільшу групу шведських волонтерів та волонтуристів складають жінки передпенсійного віку з вищою освітою. Їх найбільш поширене заняття – соціальна робота поряд з домом. Серед молоді популярним є надання допомоги хворим на ВІЛ в Африці або навчання індіанських дітей в джунглях Америки.

Особливий розвиток НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм» отримали в США, де цей рух зародився ще в ХІХ ст. Волонтери в ті часи забезпечували функціонування різних некомерційних організацій. Ще в 1835 р. прагнення американців до праці

в цій НФЗ відзначав А. Токвіль [1]. У деяких американських родинах складаються династії волонтерів та волонтуристів. Найчастіше вони працюють в сфері обслуговування, госпіталах, релігійних організаціях, навчальних закладах, некомерційних організаціях. Волонтери та волонтуристи навчають англійській мові іммігрантів, організують різні студії для дітей та ін. Носії НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм» в Америці – особи різного віку і професій з різних сфер і прошарків суспільства [2]. Особливо популярними на сьогодні є віртуальні носії цих НФЗ: створення і підтримка web-сайтів, проведення он-лайн досліджень, надання технічної допомоги некомерційним організаціям. На сьогодні в США в волонтерській діяльності бере участь більше 50% населення.

Добровільність праці в США не передбачає хаотичного характеру роботи. Віносини між носіями НФЗ – волонтером (волонтуристом) і приймаючою організацією – регулюються механізмами державного управління та передбачають договори, що суворо визначають умови, характер та обсяг роботи. В США, за законодавством, праця волонтерів та волонтуристів враховується при визначенні трудового стажу [3]. Також волонтерство та волонтуризм не виключають відповідальності, наприклад, за виконання норм і вимог, збереження матеріальних цінностей та ін. [4].

Основною структурою-носієм НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм», завдяки якій американські волонтери та волонтуристи можуть знайти собі заняття, а організації та особи, що потребують помічників-волонтерів, можуть заявити про свої потреби, є волонтерські центри, що створені державою. Наразі в країні діє більш ніж 500 таких центрів. Фінансовий еквівалент волонтерської праці на рік в США складає більше \$5300 млрд.

В Японії ідея НФЗ «волонтерство» дістала суспільний резонанс на початку ХХ ст. Ще в 1910 р. уряд створив систему волонтерської допомоги «Хоумен інн» (сучасна назва «Мінсей інн»). Дотепер зберігається основний принцип роботи цієї системи: обрані члени суспільства, завданням яких є визначення рівня добробуту громадян, співпрацюють з урядом. З середини 70-х років ХХ ст. носії НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм» – центри волонтерів (як неурядові організації) – створювалися в Японії через вже існуючу мережу рад соціального добробуту. В сучасній Японії існує більше 3300 центрів волонтерства, які працюють майже у всіх муніципалітетах країни [5].

В 1991 р. в Італії Закон про волонтерство офіційно визначив механізми державного управління НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм», а також стосунки волонтерів і волонтуристів з державними органами. Так в Італії з'явився соціальний волонтер. Однією з найбільших організацій, що розвивають волонтерські ініціативи в країні, є Італійський фонд волонтерства, створений за ініціативою Римської ощадної каси. Фонд надає консультаційні та освітні послуги волонтерам (волонтуристам), випускає

«Журнал волонтера», заснував декілька Національних премій у сфері волонтерства з метою виявлення і підтримки найбільш перспективних та ініціативних груп, які вирішують соціальні проблеми. В Італії існує Постійний комітет голів волонтерських організацій і фондів, що представляє інтереси двох мільйонів волонтерів та волонтуристів Італії перед урядом, парламентом, церквою, різними суспільними інститутами.

Тобто, рівень розвитку НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм» в країні залежить від політико-економічної ситуації, наявності механізмів державного управління, стану некомерційного сектору і ринку праці, від культурних чинників тощо.

Досвід європейських держав показує, що держава може створювати перешкоди волонтерській та волонтуристській діяльності. Особливо це проявляється в тих країнах Центральної і Східної Європи, де волонтерство, а особливо волонтуризм, не є органічною складовою місцевої культури. В тих країнах, де існують міцні традиції волонтерства – в Німеччині та Великобританії – волонтерську діяльність й самих волонтерів (волонтуристів) імпліцитно захищено законом. Країни Центральної і Східної Європи теж зробили крок від офіційного визнання волонтерства та волонтуризму до створення механізмів державного управління, що сприяють розвитку волонтерської діяльності. Закони, що регулюють волонтерську діяльність, прийняті в Хорватії, Чехії, Угорщині, Італії, Латвії, Литві, Люксембурзі, Македонії, Польщі, Португалії, Румунії та Іспанії та ін.

Аналіз статусу носіїв НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм» в світі показує, що державне управління має регулювати ці форми для гарантування волонтерам та волонтуристам захисту та щоб відрізнити їх від найнятих робітників.

Як носії НФЗ волонтери та волонтуристи прямо або побічно підпадають під дію законів про працю, оподаткування та цивільну відповідальність. Носії цієї форми зайнятості – волонтери (волонтуристи) та волонтерські організації, що залучають їх до своєї діяльності, – можуть стикатися з низкою проблем: некоректно дією законів про працю, оподаткуванням робочого часу волонтерів та волонтуристів, втратою соціальної допомоги з безробіття та ін. В Хорватії окремі організації навіть зазнавали труднощів з реєстрацією діяльності з надання волонтерських послуг в переліку видів своєї статутної діяльності, оскільки держава не визнавала поняття «волонтерська послуга» в країні.

Для створення правових меж функціонування волонтерських організацій і проведення чіткого кордону між волонтерськими і традиційними соціально-трудовими відносинами, держави мають визначити таку діяльність. Відсутність в них визначення поняття «волонтер» та «волонтурист» і вимог до угоди між учасниками волонтерської діяльності може привести до того, що, із зору держави, волонтери та волонтуристи вважатимуться найнятими робітниками. Як результат, будь-яка компенсаційна виплата ним може розглядатися як винагорода за

працю, а волонтерська організація, що залучає волонтерів (волонтерів) до праці, опиниться в стані порушника трудового законодавства, яке вимагає виплати мінімальної заробітної плати.

Так, в Латвії некомерційні організації, як носії НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм», не могли відшкодувати витрати волонтерам, бо для цього потрібно було укласти з ними трудовий договір, що, в свою чергу, підвело б волонтерів під дію трудового законодавства та положень про мінімальну заробітну плату. В Хорватії і Македонії державні контрольні органи можуть тимчасово заборонити роботу, якщо волонтер або волонтерист почав трудову діяльність не відповідно до вимог закону (наприклад, якщо сторони не підписали трудовий договір).

Відсутність правового статусу волонтера та волонтериста може привести до втрати соціальної допомоги з безробіття. В Чехії були позбавлені соціальної допомоги ті безробітні, які працювали волонтерами, оскільки цей вид діяльності розглядався як нелегальна робота, хоч самі волонтери не отримували а ні грошової винагороди, а ні матеріальної допомоги в натуральній формі.

При розробці проекту закону про волонтерську діяльність в Хорватії одне міністерство висловило думку, що, якщо особи, що не мають роботи, бажають працювати на волонтерських засадах, то виплату ним соціальної допомоги з безробіття слід припинити на весь час їх волонтерської діяльності.

Ще однією серйозною перешкодою на шляху НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм» є стягування податків з витрат, що відшкодовуються. Міжнародні експерти прийшли до єдиної думки, що волонтери та волонтеристи мають право на відшкодування всіх розумних витрат, які понесені ними в процесі волонтерської діяльності. Проте, в деяких країнах (Швейцарія, Бельгія, Македонія) відшкодування витрат волонтерам та волонтеристам оподатковується. Схожа ситуація й в Естонії – якщо організація бажає відшкодувати волонтерам їх витрати, то вона зобов'язана це зробити на підставі трудового або іншого цивільно-правового договору, і всі виплати за цими договорами оподатковуються. Таким чином, створюється серйозна перешкода залученню населення до НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм».

Волонтерська діяльність може відбуватися в найрізноманітніших варіантах – від спонтанних місцевих ініціатив короткострокового характеру до організованої роботи на регулярній основі. Розробка механізмів державного управління, що регулюють соціально-трудова відносини ринку праці волонтерства, показує, що було б доцільно дотримуватися наступного:

регулювання одного варіанту НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм» не має виключати існування інших варіантів, а саме: неформальних або ситуативних волонтерських ініціатив;

механізми державного управління мають полегшувати волонтерську діяльність і регламентувати її, а також забезпечувати належний захист і стимулювання волонтерів та волонтеристів, не відохочуючи людей від праці на волонтерських засадах. Дуже жорстке регулювання може пригнічувати спонтанні ініціативи, лягати тягарем на малі некомерційні організації та соціальні підприємства, і пригноблювати дух волонтерства та волонтуризму;

кожна країна має знайти власну модель механізмів державного управління волонтерською діяльністю, виходячи зі своїх соціальних, культурних та економічних умов. Держава у взаємодії з організаціями громадянського суспільства та іншими зацікавленими сторонами має всебічно аналізувати механізми державного управління, з'ясовуючи, як місцеві закони впливають на волонтерську діяльність і визначаючи, які зміни оптимально відповідатимуть місцевим потребам. Якщо механізми державного управління пригнічують волонтерську діяльність, то наступним кроком стає прийняття рішень про те, як усунути ці перешкоди: за допомогою окремого закону (Угорщина), спеціального розділу в законі (Латвія і Польща) або внесення змін в чинне законодавство;

готуватися такі проекти мають в тісній взаємодії зацікавлених сторін для гарантування цілеспрямованого вирішення реальних проблем НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм».

Користь від НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм» незмінно признається в міжнародних програмах і документах. Ще в 1985 р. був заснований Міжнародний день волонтерів (5 грудня). Тоді Генеральна Асамблея ООН призвала уряди сприяти поширенню інформації про роботу волонтерів та волонтеристів для залучення до волонтерського руху все більшої кількості людей з різних сфер діяльності. У 1994 р. свою позицію з цього питання сформулювала Рада Європи, що випустила Рекомендації Комітету Міністрів з сприяння волонтерської діяльності. В них, зокрема, рекомендується визначити статус волонтерської служби на національному рівні. 2001 р. було оголошено Міжнародним роком волонтерів (волонтеристів). За підсумками міжнародних досліджень, що проводилися в зв'язку з цією ініціативою, ООН у своїх резолюціях рекомендувала всім державам включати волонтерство (волонтуризм) в національні стратегії соціально-економічного розвитку, знайти і виключити зі своїх законів всі бар'єри, що прямо або побічно заважають людям займатися волонтерською діяльністю, послабити податковий прес, що ставить волонтера або волонтериста в скрутне положення. Крім того, ООН закликала світову спільноту надати волонтерам (волонтеристам) правовий статус і належний соціальний захист при повній пошані до їх незалежності. З цього приводу були й національні ініціативи: в 2005 р. Рік волонтера (волонтериста) проходив у Великобританії.

Механізми державного управління, що регулюють НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм» в різних

країнах, помітно відрізняються через різноманіття волонтерських ініціатив і цілей, які переслідують законодавці. Відповідно до Закону про волонтерську діяльність 2002 р. Чехія акредитує «організації, що делегують», які проводять вибір і навчають волонтерів та волонтерів, підписують з ними контракти і направляють на роботу в «організації, що приймають». В ролі таких можуть виступати як державні органи, так й територіальні органи влади і самоврядності. Волонтери та волонтеристи, що працюють поза цими рамками, не признаються такими і не захищаються законом. Закон Угорщини про суспільно корисну волонтерську діяльність 2005 р. містить положення про те, що «організаторами волонтерської діяльності» можуть бути добродійні організації, державні установи, державні або приватні постачальники послуг в сферах соціальної допомоги, культури, освіти і захисту меншин. На організації інших типів і сфер діяльності пільги та форми захисту закон не поширює. Закон також вимагає, щоб організації, що залучають на роботу волонтерів та волонтеристів, реєструвалися в компетентному міністерстві, встановлює детальну бюрократичну процедуру реєстрації й умови, при яких в реєстрації може бути відмовлено. Організація зобов'язана вести облік кожного волонтера (волонтериста) та зберігати ці дані протягом п'яти років після припинення віносин з ним.

Закон Італії про загальну політику в сфері волонтерської діяльності 1991 р. встановлює принципи і критерії, що регулюють відносини між державними установами і волонтерськими організаціями. У виконання національного закону регіональні органи влади задіяли в своїх регіонах відповідні механізми. Закон надає волонтерам та волонтеристам певний захист і права, накладає низку обов'язків на волонтерські організації, зокрема, обов'язкове страхування здоров'я і відповідальності перед третіми особами, а також визначає відмінність між волонтерською працею і соціально-трудовами відносинами. Закон Латвії про асоціації і фонди 2003 р. встановлює право асоціацій і фондів залучати волонтерів та волонтеристів з метою здійснення своїх статутних завдань, визначає поняття «волонтерська діяльність» і встановлює загальні правила ухвалення контрактів, цивільної відповідальності та відшкодування витрат.

Закон Люксембургу про молодіжну волонтерську службу 1999 р. прийнято з метою стимулювання соціальної активності молоді шляхом участі в суспільно корисній праці. Під дію цього закону підпадають лише ті некомерційні організації, які акредитовані в міністерстві в справах молоді. Тривалість волонтерської служби обмежується строком від шести до 12 місяців, який може бути скорочено або продовжено лише з дозволу міністерства. Інші типи волонтерської діяльності законом не регулюються. Закон Польщі про суспільно корисну і волонтерську діяльність 2003 р. регулює волонтерську діяльність некомерційних і неурядових організацій, асоціацій,

органів місцевої самоврядності, державної адміністрації та інших юридичних осіб. Закон поширюється також на тих польських волонтерів та волонтеристів, які працюють в міжнародних організаціях. За законом Португалії про волонтерів 1998 р., волонтерська діяльність має бути націлена на благо суспільства або окремих громад в сфері міських і соціальних проблем, охорони здоров'я, освіти, науки і культури, охорони національної спадщини і довкілля, захисту прав споживачів, співпраці ради розвитку, зайнятості і професійного навчання, соціальної реінтеграції, цивільної оборони, розвитку суспільного життя і соціальної економіки, сприяння волонтерству (волонтеризму) і соціальній солідарності та в інших аналогічних сферах. Закон також встановлює принципи волонтерської діяльності, перераховує права та обов'язки волонтерів (волонтеристів) і регулює їх відносини із «сприяючими» організаціями.

Висновки. 1. Носії НФЗ «волонтерство» та «волонтеризм» – волонтери та волонтеристи, а також волонтерські організації різних країн – об'єднані в глобальний світовий волонтерський рух, який стає все більш впливовим в світі.

2. Волонтерський рух розвивається в світі з початку минулого століття.

3. Рівень розвитку НФЗ «волонтерство» та «волонтеризм» в країні залежить від політико-економічної ситуації, наявності механізмів державного управління, стану некомерційного сектора і ринку праці, від культурних чинників тощо.

4. Досвід європейських держав показує, що механізми державного управління НФЗ «волонтерство» та «волонтеризм» набувають особливого значення, коли вони не створюють перешкоди волонтерській діяльності.

5. Механізми державного управління НФЗ на прикладі волонтерства та волонтеризму необхідні для того, щоб гарантувати носіям цих форм захист і відрізнити їх від найнятих робітників.

6. Національне законодавство має створювати механізми державного управління функціонуванням носіїв НФЗ, зокрема волонтерських організацій, і проводити чітку межу між волонтерськими і традиційними соціально-трудовами відносинами.

Література

1. Даль Р. Демократия и ее критики / пер. с англ. Москва: РОССПЭН, 2003. 576 с.
2. Борецька Н.П., Крапівіна Г.О. Сучасний стан і проблеми розвитку соціально-трудомих відносин у добровольчестві. *Соціально-трудомих відносини: теорія та практика*: зб. наук. праць. Спец. вип.: у 3 т. Київ: КНЕУ, 2010. Т.1. С. 105-112.
3. Крапівіна Г.А. Методологические аспекты добровольчества: проблемы формирования и развития рынка труда. *Проблемы рынка труда и формирования трудовых ресурсов*: материалы Междунар. науч.-практ. конф. Москва: ООО «НИПКЦ Восход-А», 2010. С. 70-88.
4. Крапівіна Г.О. Людські ресурси та їх мотивація в добровольчестві. *Вісник Львівського інституту економіки і туризму*: зб. наук. статей. Львів: ЛІЕТ, 2010. № 5. С.117-123.
5. Лях Т.Л. Историчні засади соціально-педагогічної діяльності волонтерів за

кордоном. *Волонтерство як ресурс соціальної роботи у громаді*: матеріали Міжнар. наук. конф. для студ. та аспір. «Обличчя соціальної держави» в рамках проекту «Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям у громаді». Київ: Християнський дитячий фонд, 2006. С. 61–70.

References

1. Dal' R. (2003). *Demokratiya i yeye kritiki* [Democracy and its critics]. Trans. from English. Moscow, ROSSPEN [in Russian].

2. Boretska N.P., Krapivina H.O. (2010). *Suchasnyi stan i problemy rozvytku sotsialno-trudovykh vidnosyn u dobrovolchestvi* [Current status and problems of development of social and labor relations in volunteering]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka – Social and Labor Relations: Theory and Practice*: Kiev, KNEU, 2010. Vol. 1, pp. 105-112 [in Ukrainian].

3. Krapivina G.A. (2010). *Metodologicheskiye aspekty dobrovol'chestva: problemy formirovaniya i razvitiya rynku truda* [Methodological aspects of volunteering: problems of the formation and development of the labor market]. *Problemy rynku truda i formirovaniya trudovykh resursov – Problems of the labor market and the formation of labor resources*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 70-88). Moscow, LLC NIPKPT Voskhod – A [in Russian].

4. Krapivina G.O. (2010). *Liudski resursy ta yikh motyvatsiia v dobrovolchestvi* [Human resources and their motivation in volunteering.]. *Visnyk Lvivskoho instytutu ekonomiky i turizmu – Bulletin of the Lviv Institute of Economics and Tourism*, 5, pp. 117-123. Lviv, LIET [in Ukrainian].

5. Liakh T.L. (2006). *Istorychni zasady sotsialno-pedahohichnoi diialnosti volonteriv za kordonom* [Historical bases of social and pedagogical activity of volunteers abroad]. *Volonterstvo yak resurs sotsialnoi roboty u hromadi – Volunteering as a Community Social Work Resource*: Proceedings of the International Scientific Conference «The Face of the Welfare State» in the framework of the project Improving the quality of social services for children and families in the community, (pp. 61-70). Kyiv, Christian Children's Fund [in Ukrainian].

Крапівіна Г. О. Нестандартні форми зайнятості: світовий досвід розвитку (на прикладі волонтерства та волонтуризму)

У статті розглянуто світовий досвід розвитку нестандартних форм зайнятості (НФЗ) на прикладі волонтерства та волонтуризму, а саме: в Великобританії, Ірландії, Іспанії, Італії, Канаді, Латвії, Литві, Люксембурзі, Македонії, Німеччині, Норвегії, Південній Кореї, Польщі, Португалії, Румунії, США, Угорщині, Франції, Хорватії, Чехії, Швеції, Японії тощо, яким притаманні й загальні закони економічного розвитку, єдині правила та закономірності діяльності, й особливості, пов'язані із специфікою надання волонтерських та волонтуристських послуг. Під впливом останніх закономірностей розвитку НФЗ волонтерство та волонтуризм набувають специфічних рис, які дозволяють визначити їх й поширенням зайнятості населення, й ту-

ристичною діяльністю. Волонтерство та волонтуризм виникли в процесі трансформації зайнятості в сучасних умовах та є симбіозом інноваційних форм соціально-трудова відносин та форм нестандартної зайнятості.

Ключові слова: волонтерство, волонтуризм, туризм, нестандартні форми зайнятості, державне управління.

Крапівіна Г. А. Нестандартные формы занятости: мировой опыт развития (на примере волонтерства и волонтуризма)

В статье рассмотрен мировой опыт развития нестандартных форм занятости (НЗФ) на примере волонтерства и волонтуризма, а именно: в Великобритании, Ирландии, Испании, Италии, Канаде, Латвии, Литве, Люксембурге, Македонии, Германии, Норвегии, Южной Кореи, Польше, Португалии, Румынии, США, Венгрии, Франции, Хорватии, Чехии, Швеции, Японии и других, которым присущи и общие законы экономического развития, единые правила и закономерности деятельности, и особенности, связанные со спецификой предоставления волонтерских и волонтуристских услуг. Под влиянием последних закономерности развития НЗФ волонтерство и волонтуризм приобретают специфические черты, которые позволяют определить их и расширением занятости населения, и туристической деятельностью. Волонтерство и волонтуризм возникли в процессе трансформации занятости в современных условиях и являются симбиозом инновационных форм социально-трудова отношений и форм нестандартной занятости.

Ключевые слова: волонтерство, волонтуризм, туризм, нестандартные формы занятости, государственное управление.

Krapivina G. Non-standard employment forms: world experience of development (on the example of volunteering and volunturism)

The article discusses the world experience in the development of non-standard forms of employment (NZF) on the example of volunteering and volunteerism, namely: in the UK, Ireland, Spain, Italy, Canada, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Macedonia, Germany, Norway, South Korea, Poland, Portugal, Romania, the USA, Hungary, France, Croatia, the Czech Republic, Sweden, Japan, etc., which are inherent in the general laws of economic development, uniform rules and patterns of activity, and features related to the specifics of providing volunteer and volunteer services. Under the influence of the latter, the regularities of the development of the NZF volunteering and volunteerism acquire specific features that allow them to be determined by both the expansion of employment of the population, and tourism activities. Volunteering and volunteerism arose in the process of transformation of employment in modern conditions and are a symbiosis of innovative forms of social and labor relations and forms of precarious work.

Keywords: volunteering, voluntourism, tourism, non-standard forms of employment, public administration.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

О. О. Хандій,
кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-7926-9007,

Л. Л. Шамілева,
кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0003-4738-0728,

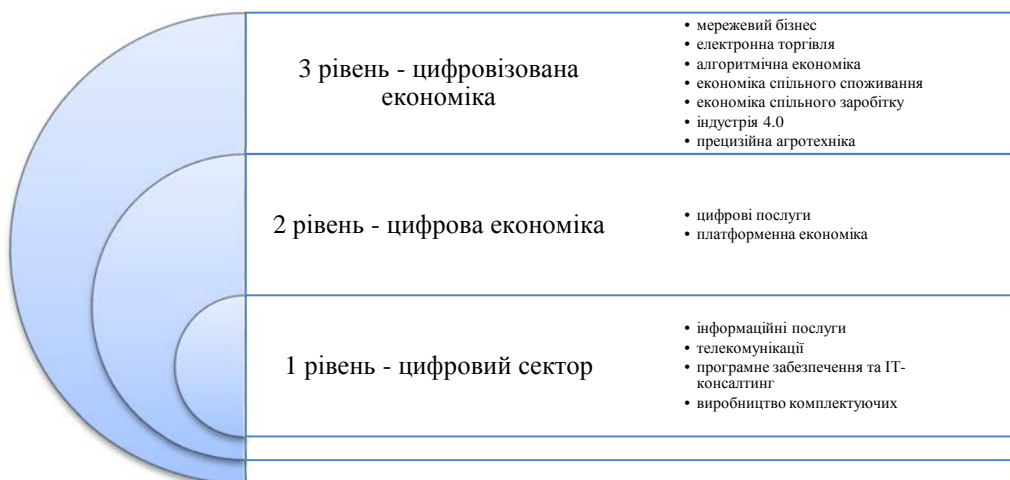
Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА ЕКОНОМІКУ ТА СФЕРУ ПРАЦІ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ РИЗИКИ ТА НАСЛІДКИ

Дослідження виконано в рамках науково-дослідної роботи Інституту економіки промисловості НАН України «Оцінка соціально-економічної незахищеності зайнятих при структурних трансформаціях ринку праці».

Постановка проблеми. Трансформація соціально-трудова відносин за умови цифровізації економіки пов'язана з її основними етапами, процесами та напрямками. В узагальненому вигляді цифровізація включає два основні процеси, які корелюють з визначенням її змісту в вузькому та широкому розумінні [1]. У вузькому розумінні цифровізація розглядається як процес створення на різних рівнях економіки інформаційно-цифрових платформ і операторів, що супроводжується перетворенням інформаційно-комунікаційних технологій в технології широкого використання та характеризується актив-

ним використанням та впровадженням цифрових технологій зберігання, обробки та передачі інформації в усі сфери людської діяльності, і це відповідає першому та другому рівням цифрової економіки [2]. В широкому розумінні цифровізація економіки пов'язана вже як зі зміною природи виробничих або економічних відносин, так і зі зміною безпосередньо виробничих сил та факторів виробництва внаслідок втілення проривних технологій, роботизації, створення кіберфізичних структур, що відповідає всім трьом рівням цифрової економіки (рис. 1).

Рис. 1. Рівні цифрової економіки
(Джерело: Bukht R., Heeks R. (2018) [2])

Перехід до цифрової економіки суттєво змінює систему соціально-трудова відносин, безпосередньо ринок праці та сам процес праці. Звичайно, кожний етап розвитку та втілення цифровізації формує як загальні, так і особливі наслідки трансформації соціально-трудова відносин та трудової сфери, що в свою чергу впливає на зростання соціально-економічних ризиків та підвищення загроз цифрових трансформацій виробничих та соціально-трудова відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема управління соціально-економічними ризиками постійно привертала увагу науковців, урядовців, представників громадськості з позиції збереження людського потенціалу, а останнім часом набула нових аспектів під впливом виникнення загроз, обумовлених зростанням темпів цифровізації, та як наслідок вивільненням робочої сили в багатьох галузях економіки, в роботах [3-12 та ін.] Е. Лібанової, А. Колота, О. Новікової, В. Вишневського, В. Ля-

шенка, С. Князева, В. Антонюк, В. Надраги, Я. Остафійчука, В. Кампанієць та інших дослідників. В роботах, присвячених дослідженням в цьому напрямі, розкриваються чинники та умови зростання соціально-економічних ризиків і загроз в соціально-трудовій сфері, пропонуються превентивні заходи щодо мінімізації їх впливу, але питанням прогнозування наслідків приділяється недостатньо уваги.

Метою роботи є дослідження соціально-економічних ризиків і наслідків цифровізації економіки та суспільства в соціально-трудовій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науково-технічний прогрес не вперше висуває вимоги до трансформації національної економіки щодо зміни галузевої структури задля збереження конкурентоспроможності країни і забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світовому ринку, а також вибору темпів автоматизації, механізації, роботизації, цифровізації виробничих процесів адаптованих до темпів вивільнення робочої сили та фінансових можливостей підприємств і готовності інституційного забезпечення до значного зростання структурного безробіття.

В новій цифровій реальності виникають складні питання фінансового, правового, економічного, соціального, культурного, психологічного характеру, гарантії безпеки людини, суспільства, держави. Відкритими для обговорень залишаються питання фінансування впровадження цифрових технологій та розповсюдження цифрових продуктів, платного чи безкоштовного доступу до онлайн ресурсів; визначення та забезпечення захисту цифрових прав, прав інтелектуальної власності, соціально-трудових прав, знаходження балансу між економічною ефективністю та соціальною справедливістю, збереження культурних цінностей та національної ідентичності, психологічного здоров'я населення, знаходження балансу між недоторканістю особистого життя та забезпечення особистої безпеки в онлайн середовищі та поза його межами, гарантування національної безпеки в умовах розповсюдження цифрових технологій та з їх застосуванням.

Дискусійним питанням є зростання неформальної зайнятості на онлайн платформах, а відповідно і рівня прекарізації активного населення. Загальний контингент прекаріїв визначається характеристикою їх зайнятості, що за різних умов та чинників в більшості випадків не відповідають критеріям гідної праці та продуктивної зайнятості. Мова йде про зайнятих в неформальному секторі, тих, що працюють неповний робочий день (тиждень), перебувають в умовах неповної зайнятості або в відпустках без збереження заробітної плати, зайнятих на сезонних епізодичних роботах, безробітні, особливо в працездатному віці, працюють без оформлення трудових та колективних договорів, частини трудових мігрантів, люди вільних професій, тощо. Наприклад, за розрахунками А. Колота за 2005-2014 рр. [13, с. 78-90] та авторськими розрахунками за 2017 р. за-

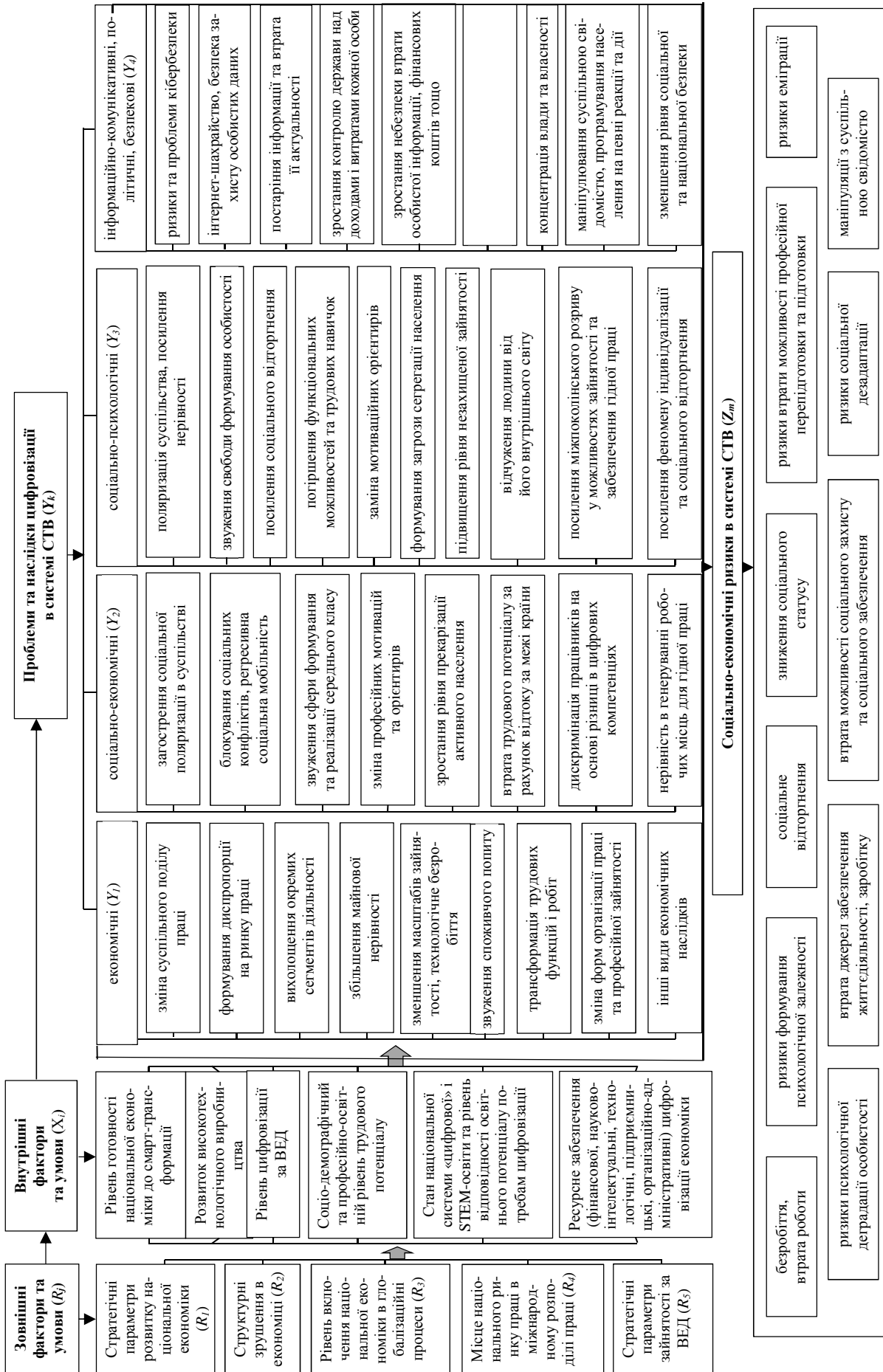
гальна чисельність населення, яке умовно відповідає критеріям прекаріату, складає від 44,3% (2017 р.) до 50,8 % (2014 р.) від економічно активного населення України та коливається в межах 8,0-10,6 млн осіб. Необхідно відмітити, що за об'єктивних причин не враховано контингент трудових мігрантів, зайнятих на умовах фрілансу та тих, які залучені в тіньовому або нелегітимному ринку праці.

Проте чи можна відносити в одну групу з іншими прекаріями фахівців в ІТ-сфері, середня вартість праці яких за годину 8-20 дол. США [14] та від 500 дол. за місяць (мінімальна) [15], за критерієм індивідуалізації трудових відносин? Чи йде мова про зростання соціально вразливих категорій громадян чи про сучасні, а, можливо, вже традиційні трудові відносини? Самозайнятість, сплощення організаційних структур, відмова від громіздких господарсько-адміністративних управлінських надбудов, перехід від відносин керівник-підлеглий до відносин замовник-виконавець набуває різних форм в системі управління персоналом в різних галузях та сферах економіки. З такими трансформаціями зустрілась першою ІТ-сфера, інші галузі на сьогодні переймають досвід скорочення адміністративно-управлінських працівників і впроваджують нетипові форми зайнятості (аутсорсінг, аутстафінг, позикова праця й ін.) та створюють дистанційні робочі місця.

Зниження соціальних гарантій та можливості захисту соціально-трудових відносин завдяки колективно-договірному регулюванню на рівні роботодавця – найманий працівник підвищує роль та значущість державного регулювання соціально-трудових відносин, з іншого боку, державне регулювання цих питань часто набуває форм створення потужного апарату контролюючих органів та органів, які здійснюють облік людей, яким має бути гарантоване забезпечення базових потреб.

Трансформація соціальних та трудових відносин в умовах цифровізації економіки охоплює практично всі їх аспекти та має багатовекторну різнонаправлену спрямованість. Весь спектр проблем, які можуть проявитися в трудовій сфері та в соціально-трудових відносинах (СТВ) внаслідок втілення цифрових технологій, можна систематизувати за змістом за наступними агрегованими видами: економічні, соціально-економічні, соціально-психологічні, інформаційно-комунікативні, соціально-політичні, безпекові та інші (рис. 2).

Високі темпи зміни інформаційно-комп'ютерних технологій супроводжуються поляризацією працівників за рівнем опанування цифрових навичок, – за цих умов зростають ризики невідповідності якісних освітньо-кваліфікаційних та професійних знань, умінь та навичок працівників вимогам та потребам ринку праці. Внаслідок вихолощення окремих сегментів на ринку праці формуються суттєві диспропорції поміж попитом та пропозицією, відбувається зменшення масштабів зайнятості й зростання технологічного безробіття [16]. Як наслідок, –

Рис. 2. Модель формування соціально-економічних ризиків в СТВ за умови цифровізації економіки (складено авторами)

збільшення майнової нерівності та звуження споживчого попиту населення. Соціально-економічні проблеми, які можуть виникати в системі соціально-трудових відносин, в першу чергу пов'язані з поглибленням соціальної поляризації в суспільстві, звуженням сфери формування та реалізації середнього класу, блокуванням соціальних ліфтів та регресивною соціальною мобільністю. Особливу занепокоєність визивають процеси, які пов'язані з поширенням процесів прекарізації активного населення, втратою трудового потенціалу внаслідок відтоку населення за межі країни. Соціально-психологічні проблемні наслідки цифровізації більшою мірою відносяться до окремої людини чи безпосередньо працівника та пов'язані з можливостями соціального відторгнення, загрозами сегрегації населення за критеріями цифрових компетенцій, погіршенням функціональних можливостей та трудових навичок працівника та зміною мотиваційних орієнтирів [8, с. 44-45]. На рівні суспільства чи соціуму мова може йти про посилення міжпоколінського розриву у можливостях зайнятості та забезпечення гідної праці, поляризації суспільства та підвищення рівня незахищеної зайнятості [17]. За умови прояву визначених проблем звужується свобода та соціальний простір формування особистості, виникають прояви відчуження людини від його внутрішнього світу та соціального відчуження, посилення феномену індивідуалізації в системі соціально-трудових відносин та ін.

Визначені та ідентифіковані проблеми в системі соціально-трудових відносин за умови цифровізації можуть за певних обставин обумовити прояв чи реалізацію низки економічних та соціально-економічних ризиків, серед яких найбільш вагомими та вірогідними є наступні:

- ризики втрати роботи;
- ризики втрати основних джерел життєзабезпечення;
- втрати можливості соціального захисту та соціального забезпечення;
- втрати соціального статусу та можливості його підвищення;
- ризики формування психологічної залежності, а в крайніх випадках навіть деградації особистості;
- ризики соціального відторгнення та дезадаптації людини в суспільстві та ін.

Звичайно, це далеко не повний перелік всієї множини наслідків, проблем та ризиків, які можуть проявитися в системі соціально-трудових відносин за умови цифровізації економіки.

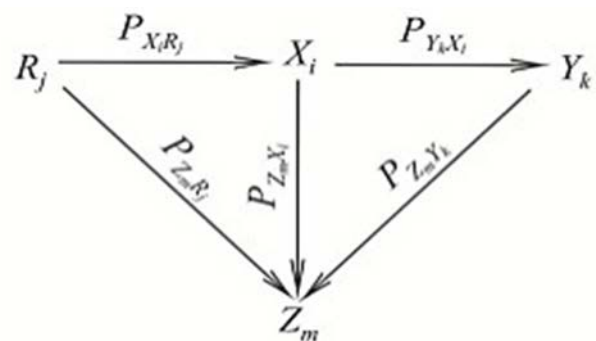
Серед факторів та умов, які обумовлюють можливості цифровізації національної економіки, виокремлюють зовнішні (екзогенні) та внутрішні (ендогенні). В структурі зовнішніх можна виділити ті з них, які забезпечують можливості вірогідної оцінки втілення процесів цифровізації за окремими видами економічної діяльності. В першу чергу, це страте-

гічні параметри розвитку національної економіки та зайнятості, структурні зрушення в економіці, місце національного ринку праці в міжнародному розподілі праці та рівень включення національної економіки в глобалізаційні процеси та інші фактори і чинники.

Серед множини внутрішніх факторів найбільш важливими є рівень готовності національної економіки до смарт-трансформації, рівень цифровізації за ВЕД та можливості розвитку високотехнологічного виробництва, які склалися в країні. Ресурсне забезпечення (фінансове, науково-інтелектуальне, технологічне, підприємницьке, організаційно-адміністративне, інституційне та ін.) визначає базові умови, а соціально-демографічний та професійно-освітній рівень трудового потенціалу, його відповідність потребам цифровізації та стан національної системи «цифрової» і STEM-освіти створюють можливості втілення процесів цифровізації економіки.

Слід зазначити, що внутрішні та зовнішні чинники діють паралельно на всіх рівнях цифрової економіки [2] (рис. 1) та можуть мати одночасно різноспрямований вплив. Так, цифровізація процесів надання послуг в системі охорони здоров'я, з одного боку, збільшує доступність медичних послуг і знижує відсоток випадків несвоєчасно наданої допомоги, мінімізуючи соціальні ризики суспільства в цій сфері, з іншого боку, виникає ризик розголошення медичної таємниці пацієнтів в результаті кіберзлочинності або втрати чи недостовірної зміни електронних даних пацієнтів.

Оцінка вірогідності прояву ризиків в системі СТВ за умови цифровізації економіки можлива на підґрунті методології пат-аналізу [18, с. 453-458; 19, с. 56-58], концептуальна модель якого визначає причинно-наслідкові зв'язки (рис. 3), що дійсно мають місце при формуванні можливостей прояву визначених ризиків.

Рис. 3. Рекурсивна модель залежностей формування та прояву соціально-економічних ризиків в СТВ за умови цифровізації економіки [18, 19]

Рекурсивна модель для визначення ймовірності реалізації ризиків може бути представлена наступними структурними рівняннями:

$$X_i = P_{X_i R_j} \cdot R_j;$$

$$Y_k = P_{Y_k X_i} \cdot X_i = P_{Y_k X_i} \cdot P_{X_i R_j} \cdot R_j;$$

$$Z_m = P_{Z_m Y_k} \cdot Y_k + P_{Z_m X_i} \cdot X_i + P_{Z_m R_j} \cdot R_j = P_{Z_m Y_k} (P_{Y_k X_i} \cdot P_{X_i R_j} \cdot R_j) + P_{Z_m X_i} \cdot P_{X_i R_j} \cdot R_j + P_{Z_m R_j} \cdot R_j,$$

де R_j – зовнішні фактори; $j = \overline{1, n_j}$; n_j – кількість зовнішніх факторів;

X_i – внутрішні фактори; $i = \overline{1, n_i}$; n_i – кількість внутрішніх факторів;

Y_k – проблеми та наслідки трансформації СТБ; $k = \overline{1, n_k}$; n_k – кількість ідентифікованих проблем та наслідків;

Z_m – соціально-економічні ризики; $m = \overline{1, n_m}$; n_m – кількість визначених ризиків;

P_{ji} – пат-коефіцієнти впливу i -ої змінної на j -ту, зокрема: $P_{X_i R_j}$ – пат-коефіцієнт впливу зовнішніх факторів на внутрішні; $P_{Y_k X_i}$ – відповідно, коефіцієнти впливу внутрішніх факторів на проблеми та наслідки цифровізації на СТБ, $P_{Z_m Y_k}$ – пат-коефіцієнти впливу проблем та наслідків трансформації СТБ на можливості прояву та реалізації ризиків.

Визначення відповідних пат-коефіцієнтів на підґрунті спеціальних математично-статистичних алгоритмів забезпечує можливість визначення ймовірності реалізації та прояву конкретного виду соціально-економічного ризику внаслідок трансформації СТБ за умови цифровізації економіки.

На сьогодні існують різні прогнози щодо сценаріїв вивільнення робочої сили. Так, за оцінками McKinsey Global Institute's «від 400 до 800 мільйонів людей може бути вивільнено за допомогою автоматизації та потребуватиме створення нових робочих місць до 2030 року в усьому світі», тобто від 15 до 30% світової робочої сили за умови середніх та найшвидших сценаріїв автоматизації суспільства та економік, що вимагатиме «від 75 до 375 мільйонів ... перейти на інші професійні категорії та здобути нові навички» або від 3 до 14% світової робочої сили [20]. Одночасно дослідниками пропонується бачення зростання нових робочих місць. Наприклад, у звіті [21] зазначається, що від 300 до 365 мільйонів нових робочих місць може бути створено у таких сферах, як споживчі товари тривалого користування, дозвілля, фінансові та телекомунікаційні послуги, житло, охорона здоров'я та освіта під впливом зростаючих доходів споживчих класів населення у країнах, які розвиваються. Зокрема, у сфері догляду за здоров'ям, за літніми людьми очікується зростання до 130 млн нових робочих місць до 2030 року, в ІТ-сфері від 20 до 50 млн робочих місць; у будівельному секторі від 80 до 200 млн робочих місць, оскільки зростатиме попит на архітекторів, інженерів, столярів та робітників інших будівельних спеціальностей, машиністів; у сфері енергозбереження до 10 млн нових робочих місць; від 50 до 90 млн робочих місць у сфері догляду за дітьми, дошкільного виховання, прибирання, приготування їжі та садівництва. Дослідниками прогнозується, що в 2030 році виникне попит від 8 до 9% на нові види професій, які ще не існують, 5% професій зникне в результаті їх повної автоматизації, а 60% професій можливо буде автоматизовано на 30%, що загрожує відповідним скороченням робочої сили.

За даними дослідження Європейської Комісії [22] близько 50% поточних робочих місць у всьому світі теоретично може бути автоматизовано, а в ЄС в майбутньому можуть бути частково автоматизовані від 37 до 69% робочих місць. Вже на сьогодні близько 14% робочих місць в країнах ОЕСР є автоматизованими, а ще 32% робочих місць будуть вимагати змін.

Результати дослідження, наведені у звіті «World Development Report 2016: Digital Dividends» [23] свідчать, що цифровізація світу несе з собою створення нових робочих місць, так у США кожне високотехнологічне робоче місце створює 4,9 додаткових місця в інших сферах. У Китаї сектор електронної торгівлі створив 10 млн робочих місць в інтернет-магазинах та пов'язаних з ними сервісах, що становить близько 1,3% зайнятості країни. Цифровізація створює нові можливості для підприємництва та самозайнятості.

Висновки зроблені в роботі [24], говорять про те, що Інтернет створює 3,1 робочих місця замість кожного, яке знищує, а в майбутньому цей ефект буде ще більшим: 3,2 нових робочих місця в країнах, які розвиваються та 1,6 нових робочих місця в розвинутих країнах.

За прогнозами Українського інституту майбутнього в Україні у найближчі 3-5 років цифровізація та автоматизація дозволять скоротити дефіцит трудових ресурсів, оскільки за їх оцінками в усіх галузях спостерігається дефіцит кваліфікованих кадрів, проте розвиток електронного врядування та цифровізація сектору державного управління призведе до вивільнення 400-450 тис. осіб (близько 30% зайнятих в цій сфері) [25].

Наведені суперечливі дані підтверджують складність отримання достовірних прогнозів в результаті невизначеності діапазону впливу цифровізації (вивільнення робочої сили під впливом автоматизації та роботизації робочих місць чи під впливом інших чинників), неспівпадіння даних з офіційних джерел та отриманих з неофіційних джерел інформації, відсутності єдиної методики вимірювання

впливу цифровізації на зростання соціальних ризиків в економіці.

Висновки. Причинно-наслідкові зв'язки поміж цифровізацією економіки та можливими проблемами та наслідками, які можуть проявитися в соціально-трудових відносинах, обумовлюють необхідність розробки методології оцінки та кількісного виміру впливу цифровізації на сферу праці. Визначення вірогідності прояву та реалізації відповідних ризиків забезпечують науково-методичне обґрунтування розробки соціально-економічних механізмів їх мінімізації чи запобігання. Одночасно розроблення прогнозів трансформації сфери праці за умови цифровізації економіки забезпечує можливість розробки перспективних балансів робочої сили для базових галузей економіки на умовах збалансованості поміж попитом та пропозицією робочої сили. З іншого боку, такі перспективні баланси повинні однозначно корелювати зі змінами в системі освіти, яка повинна бути зорієнтована на підготовку кадрів відповідного професійно-кваліфікаційного рівня кваліфікації. Саме в цьому напрямі і будуть продовжені дослідження з метою формування науково-методичного забезпечення оцінки вірогідності прояву ризиків в системі соціально-трудових відносин за умови цифровізації економіки та його апробації.

Література

1. **Юдина Т.Н., Тушканов И.М.** Цифровая экономика сквозь призму философии хозяйства и политической экономики. *Философия хозяйства*. 2017. № 1. С. 193-201. 2. **Bukht R., Heeks R.** (2018) Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy. *International Organisations Research Journal*, vol. 13, no 2, pp. 143–172 (in English). DOI: 10.17323/1996-7845-2018-02-07. 3. **Вишневський В.П., Князєв С.І.** Як підвищити готовність промисловості України до смарт-трансформації. *Nauka-innov*. 2018. 14(4). с. 55-69. URL: <https://doi.org/10.15407/scin14.04.055>. 4. **Колот А.М., Герасименко О.О.** Соціально-трудовий розвиток у XXI столітті: до природи глобальних змін, нових можливостей, обмежень і викликів. *Демографія та соціальна політика*. 2019. №1(35). С. 97-125. 5. **Новікова О.Ф., Остафійчук Я.В.** Цифровізація суспільства та сталий розвиток – запорука трансформацій у соціально-трудовій сфері. *Цифрова економіка*. Збірник матеріалів Національної науково-методичної конференції. (м. Київ, 4-5 жовтня 2018р). Київ: КНЕУ, 2018. С. 277-282. 6. **Антонюк В. П., Шамілева Л.Л.** Оцінка ефективності використання трудового потенціалу промисловості з урахуванням рівня наукоємності її галузей. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 2 (48). С. 196-206. 7. **Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки (колективна монографія)** / [Е. М. Лібанова, О. В. Макарова, І. О. Курило та ін.]; за ред. Е.М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. 2012. 320 с. 8. **Компанієц В.В.** Развитие и будущее экономики на основе цифровых технологий: критическое осмысление. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. № 61.

Харків: УкрДАЗТ, 2018. С. 36-47. 9. **Ляшенко В.І., Вишневський О.С.** Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2018. 252 с. 10. **Надрага В. І.** Соціальні ризики: сутність, аналіз, можливості впливу: монографія / НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ: Сердюк В.Л., 2015. 329 с. 11. **Новікова О.Ф.** Оцінка соціальних ризиків в регіонах України як підстава для прийняття управлінських рішень щодо їх подолання. URL: <http://old.niss.gov.ua>. 12. **Колот А.М.** Соціально-трудова сфера в координатах нової економіки: розширення можливостей та нові загрози. *Соціально-трудова сфера в умовах становлення нової економіки: глобальні виклики та доміанти розвитку: матеріали круглого столу* (м. Київ, 15 травня 2018 року). Київ: КНЕУ, 2018. С. 7-15. 13. **Соціально-трудові відносини зайнятості: сучасні тенденції, виклики, шляхи розвитку: монографія** / А.М. Колот та ін.; за наук. ред. А.М. Колота, І.Ф. Гнибіденка. Київ: КНЕУ, 2015. 295 с. 14. **Скільки стоят услуги фрилансеров, веб программиста?** URL: <https://my-master.net.ua/skolko-stoyat-uslugi-frilanserov-veb-programmistov/>. 15. **Динамика зарплат программистов – Вся Украина.** URL: <https://jobs.dou.ua/salaries/dynamics/>. 16. **Колот А. М., Герасименко О. О.** Соціально-трудовий розвиток у XXI столітті: до природи глобальних змін, нових можливостей, обмежень і викликів. *Демографія та соціальна політика*. 2019. № 1 (35). С. 97 – 125. 17. **Шлапак А.** Майбутнє української молоді. STEM-освіта. Хвиля. URL: <https://hvylya.net/analytics/society/maybutnye-ukrayinskoyi-molodi-stem-osvita.html>. 18. **Маншейм Д.Б., Рич Р.К.** Политология. Методы исследования: пер.с англ. Москва: Весь мир, 1997. 544 с. 19. **Шамілева Л.Л., Хандій О.О.** Концепція ПАТ-аналізу визначення ризиків в сфері соціально-трудових відносин за умови цифровізації економіки. *Сфера зайнятості і доходів в умовах цифрової економіки: механізми регулювання, виклики та доміанти розвитку: зб. тез доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 23–24 жовт., 2019 р.). Київ: КНЕУ, 2019. 327 с. 20. **James Manyika, Susan Lund, Michael Chui, Jacques Bughin, Jonathan Woetzel, Parul Batra, Ryan Ko, and Saurabh Sanghvi** (2017) Jobs lost, jobs gained: What the future of work will mean for jobs, skills, and wages URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/jobs-lost-jobs-gained-what-the-future-of-work-will-mean-for-jobs-skills-and-wages>. 21. **James Manyika, Susan Lund, Michael Chui, Jacques Bughin, Jonathan Woetzel, Parul Batra, Ryan Ko, and Saurabh Sanghvi** (2017). Jobs lost, jobs gained: workforce transitions in a time of automation URL:https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured%20insights/future%20of%20organizations/what%20the%20future%20of%20work%20will%20mean%20for%20jobs%20skills%20and%20wage%20s/mgi%20jobs%20lost-jobs%20gained_report_december%202017.ashx. 22. **European Commission** Threats and opportunities from automation and robotisation. URL:https://ec.europa.eu/knowledge4policy/foresight/topic/changing-nature-work/new-technologies-automation-work-developments_en. 23. **World Bank** (2016) Digital Dividends: World Development Report 2016. Washington,

DC. URL: <http://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016>. 24. **Nottebohm O.** et al. (2012) Online and Upcoming: The Internet's Impact on Aspiring Countries. Palo Alto: McKinsey & Company. URL: <http://www.mckinsey.com/industries/high-tech/our-insights/impactof-the-internet-on-aspiring-countries>. 25. **Україна 2030E** – країна з розвинутою цифровою економікою /Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#6-2-1>.

References

1. Yudina T.N. & Tushkanov I.M. (2017). Digital economy through the prism of economic philosophy and political economy. *The philosophy of the economy*. No 1. pp. 193-201. [in Russian].
2. Bukht R. & Heeks R. (2018). Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy. *International Organisations Research Journal*, vol. 13, no 2, pp. 143-172 [in English]. DOI: 10.17323/1996-7845-2018-02-07
3. Vyshnevskiy V.P. & Kniaziev S.I. (2018). How to increase the readiness of the Ukrainian industry for smart transformation. *Nauka-innov*. 14 (4). pp. 55-69. Retrieved from: <https://doi.org/10.15407/scin14.04.055> [in Ukrainian].
4. Kolot A.M. & Herasymenko O.O. (2019) Social and labor development in the 21st century: towards the nature of global change, new opportunities, constraints and challenges. *Demografija ta sotsialna polityka*, №1 (35), pp. 97-125 [in Ukrainian].
5. Novikova O.F. & Ostafiichuk Ya.V. (2018). Digitalization of society and sustainable development are the key to transformations in the social and labor sphere. *Tsyfrova ekonomika*. Zbirnyk materialiv Natsionalnoi naukovo-metodychnoi konferentsii. (Kyiv, October 4-5, 2018). Kyiv, KNEU. pp. 277-282 [in Ukrainian].
6. Antoniuk V. P. & Shamileva L.L. (2017). Estimation of the efficiency of use of labour potential of industry taking into account the level of knowledge-intensive of its industries. *Economic Herald of the Donbas*, 2 (48), pp. 196-206 [in Ukrainian].
7. Libanova E.M., Makarova O.V., Kurylo I.O. et al. (2012). Human Development in Ukraine: Social and Demographic Factors of the Modernization of the National Economy (Collective Monograph). Kyiv, Institute of Demography and Social Research M.V. Ptukhy of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
8. Kompaniecz V.V. (2018). The development and future of the digital economy: a critical reflection. Newsletter of transport and industry. No. 61. Kharkiv, UkrDAZT. pp. 36-47 [in Russian].
9. Liashenko V.I. & Vyshnevskiy O.S. (2018). Digital Modernization of the Ukrainian Economy as a Breakthrough: monograph. Kyiv, NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics. 252 p. [in Ukrainian]
10. Nadraha V. I. (2015). Social risks: essence, analysis, possibilities of influence: monograph. NAS of Ukraine, Institute of demography and social research of M.V. Ptukhy. Kiev, Serdyuk VL. 329 p. [in Ukrainian]
11. Novikova O.F. (n.d.). Assessment of social risks in the regions of Ukraine as a basis for management decisions to overcome them. Retrieved from: <http://old.niss.gov.ua>. [in Ukrainian].
12. Kolot A.M. (2018). Socio-labor sphere in the coordinates of the new economy: empowerment and new threats. *Social and Labor Sphere in the New Economy: Global Challenges and Dominants of Development*: Round Table Materials (Kyiv, May 15, 2018). Kyiv, KNEU. pp. 7-15 [in Ukrainian].
13. Kolot A.M., Hnybidenko I.F. et al. (2015). Socio-employment relations of employment: current tendencies, challenges, ways of development: monograph. Kyiv, KNEU. 295 p. [in Ukrainian].
14. How much are the services of freelancers, a web programmer? (n.d.). Retrieved from: <https://my-master.net.ua/skolko-stoyat-uslugi-frilanserov-veb-programmistov/> [in Russian].
15. Dynamics of the salaries of programmers - All Ukraine. (n.d.). Retrieved from: <https://jobs.dou.ua/salaries/dynamics/> [in Russian].
16. Kolot A.M. & Herasymenko O.O. (2019). Social and labor development in the 21st century: towards the nature of global change, new opportunities, limitations and challenges. *Demography and social policy*. No. 1 (35). pp. 97 – 125. [in Ukrainian].
17. Shlapak A. (n.d.). The future of Ukrainian youth. STEM education. Wave. Retrieved from: <https://hvylya.net/analytics/society/maybutnye-ukrayinskoyimolodi-stem-osvita.html> [in Ukrainian].
18. Manshejm D.B. & Rich R.K. (1997). Political science. Research methods. Moskva, Ves` mir. 544 p. [in Russian].
19. Shamileva L.L. & Khandii O.O. (2019). The concept of PAT-analysis of the definition of risks in the sphere of social and labor relations in the context of digitization of the economy. *Employment and Revenue in the Digital Economy: Regulatory Mechanisms, Challenges and Dominants of Development*: Coll. abstracts of reports of participants of the International. Research Practice Conf. (Kyiv, October 23-24, 2019). Kyiv, KNEU. pp. 56-58.
20. James Manyika, Susan Lund, Michael Chui, Jacques Bughin, Jonathan Woetzel, Parul Batra, Ryan Ko, and Saurabh Sanghvi (2017). Jobs lost, jobs gained: What the future of work will mean for jobs, skills, and wages. Retrieved from: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/jobs-lost-jobs-gained-what-the-future-of-work-will-mean-for-jobs-skills-and-wages> [in English].
21. James Manyika, Susan Lund, Michael Chui, Jacques Bughin, Jonathan Woetzel, Parul Batra, Ryan Ko, and Saurabh Sanghvi (2017). Jobs lost, jobs gained: workforce transitions in a time of automation. Retrieved from: https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured%20insights/future%20of%20organizations/what%20the%20future%20of%20work%20will%20mean%20for%20jobs%20skills%20and%20wages/mgi%20jobs%20lost-jobs%20gained_report_december%202017.ashx [in English].
22. European Commission Threats and opportunities from automation and robotisation. (n.d.). Retrieved from: <https://ec.europa.eu/knowledge4policy/foresight/topic/>

changing-nature-work/new-technologies-automation-work-developments_en [in English].

23. World Bank (2016). Digital Dividends: World Development Report 2016. Washington, DC. Retrieved from: <http://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016> [in English].

24. Nottebohm O. et al. (2012). Online and Upcoming: The Internet's Impact on Aspiring Countries. Palo Alto: McKinsey & Company. Retrieved from: <http://www.mckinsey.com/industries/high-tech/our-insights/impactof-the-internet-on-aspiring-countries>. [in English].

25. Ukrainian Institute of the Future (n.d.). Ukraine 2030E - a country with advanced digital economy. Retrieved from: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#6-2-1> [in Ukrainian].

Хандій О. О., Шамілева Л. Л. Вплив цифрових трансформацій на економіку та сферу праці: соціально-економічні ризики та наслідки

Цифровізація економіки та суспільства впливає на зміну соціально-трудових відносин, трансформує кількісно та якісно взаємозв'язки учасників трудових і виробничих відносин, що створює нові можливості розвитку для суспільства та нові загрози на всіх рівнях цифрової економіки. В роботі розглянуто внутрішні та зовнішні фактори і умови формування соціально-економічних ризиків в системі соціально-трудових відносин за умови цифровізації економіки, систематизовано проблеми та наслідки цифровізації за агрегованими видами: економічні, соціально-економічні, соціально-психологічні, інформаційно-комунікативні, політичні, безпекові. Обґрунтовано, що до найбільш вагомих і вірогідних соціально-економічних ризиків належать ризики втрати роботи і основних джерел життєзабезпечення, втрати можливості соціального захисту та соціального забезпечення; втрати соціального статусу та можливості його підвищення; ризики формування психологічної залежності та деградації особистості, соціального відторгнення та дезадаптації людини в суспільстві. Запропоновано оцінку вірогідності прояву ризиків у системі соціально-трудових відносин за умови цифровізації економіки здійснювати з використанням методології пат-аналізу, яка дозволяє визначити причинно-наслідкові зв'язки, що виникають при формуванні можливостей прояву визначених ризиків.

Ключові слова: соціально-економічні ризики, цифрова економіка, соціально-трудові відносини, наслідки цифровізації, фактори впливу

Хандий Е. А., Шамилёва Л. Л. Влияние цифровых трансформаций на экономику и сферу труда: социально-экономические риски и последствия

Цифровизация экономики и общества влияет на изменение социально-трудовых отношений, трансформирует количественно и качественно взаимосвязи участников трудовых и производственных отношений, создает новые возможности развития для общества и новые угрозы на всех уровнях цифровой экономики. В

работе рассмотрены внутренние и внешние факторы и условия формирования социально-экономических рисков в системе социально-трудовых отношений при цифровизации экономики, систематизированы проблемы и последствия цифровизации по агрегированным видам: экономические, социально-экономические, социально-психологические, информационно-коммуникативные, политические, связанные с безопасностью. Обосновано, что к наиболее весомым и вероятным социально-экономическим рискам относятся риски потери работы и основных источников жизнеобеспечения, потери социальной защиты и социального обеспечения; потери социального статуса и возможности его повышения; риски формирования психологической зависимости и деградации личности, социального отторжения и дезадаптации человека в обществе. Предложено оценку вероятности проявления рисков в системе социально-трудовых отношений в условиях цифровизации экономики осуществлять с использованием методологии пат-анализа, которая позволяет определить причинно-следственные связи, возникающие при формировании возможностей проявления выявленных рисков.

Ключевые слова: социально-экономические риски, цифровая экономика, социально-трудовые отношения, последствия цифровизации, факторы влияния.

Khandii O., Shamileva L. The impact of digital transformation on the economy and labor: socio-economic risks and implications

The digitalization of the economy and society affects the change in social and labor relations, transforms quantitatively and qualitatively the relationships between participants in labor and production relations, creates new development opportunities for society and new threats at all levels of the digital economy. Internal and external factors and conditions for the formation of socio-economic risks in the system of social and labor relations during the digitalization of the economy were considered in the article, the problems and consequences of digitalization were systematized according to aggregated types: economic, socio-economic, socio-psychological, information and communication, political related to security. It was substantiated that the most significant and probable socio-economic risks include the risks of loss of work and main sources of livelihood, loss of social protection and social security; loss of social status and the possibility of increasing it; risks of the formation of psychological dependence and personality degradation, social exclusion and maladaptation of a person in society. It was proposed to carry out an assessment of the probability of the manifestation of risks in the system of social and labor relations in the context of the digitalization of the economy using the method of path-analysis, which allows us to determine the cause-effect relationships that arise when forming the possibilities for manifesting the identified risks.

Keywords: social and economic risks, digital economy, social and labor relations, consequences of digitalization, influence factors.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

ДИСКУСІЙНИЙ КЛУБ

Соціально-економічні проблеми Донбасу

УДК 338.45:330.322

doi: 10.12958/1817-3772-2019-3(57)-189-216

О.І. Амоша, академік НАН України,
В. П. Вишневський, академік НАН України,
В. І. Ляшенко, доктор економічних наук,
Ю. М. Харазішвілі, доктор економічних наук,
І. Ю. Підоричева, кандидат економічних наук,
А. А. Мадих, кандидат економічних наук,
О. О. Охтень, кандидат економічних наук,
А. Ф. Дасів, кандидат економічних наук,
О. М. Міночкина, кандидат економічних наук,

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

ІНДУСТРІЯ 4.0: НАПРЯМКИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ З УРАХУВАННЯМ ІНТЕРЕСІВ ВІТЧИЗНЯНИХ ВИРОБНИКІВ

Вступ. Сучасний стан світової економіки характеризується масштабними трансформаціями, які проявляються у розвитку ключових технологій Четвертої промислової революції¹, смарт-індустріалізації, смарт-спеціалізації, підвищенні інтенсивності міжнародної конкуренції, пришвидшенні усіх процесів, які стають глобальними та більш відкритими. Поступово змінюється уявлення про взаємовідносини між країнами та економічними агентами: принципово новим моментом стає поєднання конкуренції і кооперації, співробітництва і суперництва.

Для того, щоб мати зиски від цих процесів, країна має бути спроможною «на рівних» брати участь у системі світогосподарських зв'язків, що залежить від її здатності опанувати нові інноваційно-технологічні орієнтири розвитку. На даному етапі Україна значно програє в цьому плані.

Відсутність прогресивних структурних зрушень в економіці України практично впродовж усього періоду незалежності, консервування відсталого типу виробничої структури, характерного для бідних країн, призвели до економічного занепаду, хронічної «голландської хвороби»², деіндустріалізації та «інвестиційного голоду». Для того, щоб змінити цю ситуацію потрібно створити привабливі умови, які позитивно вплинуть на інвестиційний

клімат і дозволить змінити траєкторію руху країни у бік стійкого економічного зростання, заснованого на інноваціях.

Для країн, що розвиваються, до яких належить і Україна, інновації набувають особливого значення, оскільки вони лежать в основі індустріалізації, яка відіграє ключову роль у диверсифікації економіки та подоланні її структурної слабкості. Нарощення обсягів промислового виробництва в країнах, що розвиваються, є важливим фактором їх розвитку, але воно має здійснюватися не за рахунок капіталовкладень, природних та енергетичних ресурсів, як це відбувається наразі, а шляхом підвищення продуктивності праці, що передбачає впровадження трудові ресурсозберігаючих технологій, активізацію інноваційної діяльності підприємств промисловості як ключових гравців інноваційних процесів.

1. Четверта промислова революція як новий виклик для України. Економічна природа модернізації в діалектичному вимірі визначається прогресом суспільства, зміною його матеріальної основи – технічного, технологічного, економічного базису. Останнім часом модернізація отримала досить широке наукове визнання як сучасний інститут розв'язання структурно-технологічних проблем економіки. Проте його використання в практичній діяль-

¹ За оцінками Всесвітнього економічного форуму, технологіями, що формуватимуть майбутнє світове соціально-економічне середовище, є 12 ключових технологій четвертої індустріальної революції: 1. Штучний інтелект і робототехніка. 2. Повсюдні мережеві пункти віддаленого зв'язку. 3. Віртуальні та розширені реальності. 4. Виробництво добавок. 5. Блокчейн та розподілені бухгалтерські технології. 6. Нові прогресивні матеріали та наноматеріали. 7. Накопичення, зберігання та передача енергії. 8. Нові обчислювальні технології. 9. Біотехнології. 10. Геоінженерія. 11. Нейротехнологія. 12. Космічні технології (Див.: The Readiness for the Future of Production Re-

port 2018. URL: https://www3.weforum.org/docs/FOP_Readiness_Report_2018.pdf).

² «Голландська хвороба» – термін, яким позначають негативний вплив на економіку будь-яких чинників, які призводять до різкого притоку іноземної валюти в країну, найчастіше її пов'язують з виявленням і наявністю великих родовищ корисних копалин, багатством країни на природні ресурси. У таких умовах економіка стає залежною від експорту природних ресурсів, що знижує стимули для розвитку галузей переробної промисловості та впровадження інновацій.

ності потребує поглиблення теоретичних основ взаємозв'язку як із загальними положеннями економічної теорії, так і з конкретними завданнями промислової політики.

Це пов'язано з тим, що промислова політика завжди виступала в двох іпостасях. В практичній площині як система поглядів і конкретних дій відносно розвитку промисловості, окремих галузей і підприємств, включаючи цілі, завдання і методи досягнення. В теоретичному контексті – як економічна категорія, що визначає найважливіші відносини влади, бізнесу і суспільства щодо забезпечення потреб суспільства, формування ефективної структури промислового устрою, зростання технологічного рівня, інноваційності та конкурентоспроможності промислового виробництва, без впливу на конкретні підприємства. В сучасній науковій практиці таке дуалістичне трактування набуло визначення як вертикальна і горизонтальна промислова політика. Європейська Комісія, як вищий орган виконавчої влади ЄС, віддає перевагу промисловій політиці горизонтального типу, тобто інституціональним заходам розв'язання проблем, акцентуючи увагу на тому, що державне втручання в ринковий механізм виправдано лише, коли мають місце суттєві провали ринку¹.

Модернізація в цих умовах відбиває не тільки загальний характер змін – «оновлення», «вдосконалення», але і характер взаємодії суб'єктів господарювання та суспільства в реалізації промислової політики, утворюючи своєрідну інституційну платформу комплексного розв'язання проблем інноваційності, ефективності і конкурентоспроможності.

Це особливо стосується промислових регіонів – Дніпропетровської області, частка якої в загальному обсязі промислового виробництва сягає 19,2% (дані за 2015 р.), Донецької (11,4% без врахування тимчасово окупованих територій), Запорізької (8,7%), Полтавської (7,2%), Харківської області (6,8%). Сюди тяжіють також Київська (4,6%) і Луганська (1,7%) області, частка яких в загальному обсязі промислового виробництва хоча і дещо нижча (в першому випадку через особливості реєстрації бізнесу, в другому – через анексію частини території), але лишається досить суттєвою в загальній структурі індустріального комплексу України. Загалом визначені регіони виробляють майже 2/3 (59,7%) промислової продукції країни.

Системна криза оголила суттєві диспропорції в структурному і технологічному устрої промисловості, які останнім часом позначилися навіть як тенденція деіндустріалізації. В цих умовах основний акцент промислового регулювання почав зміщатися у бік структурно-технологічних змін, що дозволяє

і модернізацію, як інструмент реалізації промислової політики також вважати проявом промислової політики в її дуалістичному розумінні, елементами якої можуть бути заходи як вертикальної дії (зміна галузевої структури виробництва), так і горизонтального впливу – стимулювання, кредитування, оподаткування. Таким чином, на окремих етапах реалізації промислової політики модернізація може мати різні форми системного визначення, виходячи з умов, стану і проблемних проявів характеру промислового розвитку.

Щодо модернізації економіки промислових регіонів маємо враховувати, що її виклики мають загальноекономічне походження, але матеріалізуються на регіональному рівні, суттєво впливаючи на загальний стан як національної, так і регіональної економіки.

Економіка промислових регіонів суттєво деформована, критичних ознак набули такі структурні протиріччя, як: мала та навіть спадаюча частка високотехнологічних видів продукції; порушення технологічних ланцюгів створення доданої вартості через скорочення обсягів виробництва кінцевих видів продукції; посилення сировинної та напівфабрикатної структури виробництва.

Економічна природа структурних трансформацій, як дійовий важіль впливу на стан і якість економічних процесів, отримала наукове підґрунтя в роботах багатьох вчених-економістів. Нобелівський лауреат С. Кузнець вказував на те, що структурні зміни є передумовою економічного зростання і, розпочавшись, надалі формують, стримують або підтримують економічний розвиток країни².

М.Д. Кондратьєв на підставі сформульованої ним теорії циклів, виділив три види порушення економічної рівноваги, в основі яких лежать структурні зміни. Якщо коливання в структурі виробництва не змінюють загального спектру виробництва, а є лише проявом тимчасового уповільнення або активізації розвитку окремих галузей (видів діяльності) під впливом ринкової кон'юнктури, це є порушенням «першого порядку», часовий лаг яких відповідає короткостроковому бізнес-циклу і складає 3-3,5 роки.

Колівання в обсягах і потоках капіталу між галузями економіки і видами економічної діяльності, що формуються в межах середньострокового циклу, він відносив до порушень «другого порядку». Їх наслідками стають відповідні зміни міжгалузевого попиту і пропозиції, а стан рівноваги досягається вже на іншому рівні виробництва і споживання. Але навіть і за цієї форми порушення рівноваги, як він вважав, обсяг продуктивних сил залишається незмінним.

¹ *Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми* /О.М. Алімов, О.І. Амоша та ін; за заг. ред. В.І. Ляшенка; Ін-т економіки пром-сті НАН України,

Класичний приватний університет. Запоріжжя: КПУ, 2014. 798 с.

² Kuznets S. *Model ekonomik Growth*. Yale University Press, 1969. 456 p.

Найбільш радикальні зміни в структурі економіки він відносив до порушення рівноваги «третього порядку», стверджуючи, що її стимулятором є науково-технічний прогрес, який впливає на всі фактори виробництва і супроводжується відповідними змінами в технологічному, ресурсному, організаційному, інфраструктурному і соціальному забезпеченні виробництва¹.

Й. Шумпетер порушення «третього порядку» напряму пов'язував з інноваційними чинниками. Інновація, за його визначенням, «це нова комбінація ... в економіці, мистецтві, науці, життєвій практиці»².

Побічними, але не менш небезпечними наслідками структурних проблем України стало посилення сировинного профілю виробництв, зростання залежності регіонів від кон'юнктури світового ринку, підвищена енергомісткість виробництва порівняно з європейськими країнами та обмежений економічний вплив промисловості на економічний розвиток через малу відтворювальну функцію сировинних виробництв щодо створення валової доданої вартості (ВДВ).

Розвинені країни світу вже з останньої чверті минулого століття демонструють революційні структурні зміни, формуючи власну економіку за інноваційним типом. Україна хоча і підкреслює свою прихильність до радикальних структурних змін, проте надає багато ознак протилежного змісту. Фактично відбувається деіндустріалізація країни. Частка промисловості у створенні ВВП скоротилася з 34,4% у 2000 р. до 22,4% у 2010 р. і 19,8% у 2014 р. Обсяг промислової продукції за 25 років економічної трансформації впав майже на третину (28,7%). Чисельність найманих працівників скоротилася на половину (на 44,12%), було вивільнено біля 2 млн осіб. Втрачено цілі галузі, передусім інноваційного спектру діяльності, – електронну промисловість, приладобудування, верстатобудування, верстатострументальне виробництво сільгосптехніки, спеціальні види машинобудування для гірничорудної промисловості, хімічної та металургійної галузей.

За великим рахунком можна вважати, що *Україна майже втратила індустріальну платформу, на якій може розвиватися економіка інноваційного типу*. Машинобудування, як основний продуцент інноваційних змін, у структурі переробної промисловості скоротилося до 10,2% (2015 р.), тоді як в економічно розвинутих країнах світу його частка у 3-4 рази більша (Велика Британія – 29,8%, Італія – 27, Німеччина – 48,2, США – 32,1, Франція – 27,9, Японія – 44,4%). Частка машинобудування свідчить

про ступінь розвитку промисловості. В Україні вона занадто низька і це створює серйозну проблему, оскільки інновації мають десь визрівати і застосовуватися. У відриві від промислової бази, від виробництва, а відповідно і від кваліфікованих кадрів інновацій як таких бути не може.

Ця проблема торкнулася навіть розвинутих країн, які останнім часом поступилися у темпах розвитку країнам, що розвиваються. Молоді «індустріальні тигри» перейнявши у розвинутих країн сучасні технології створили необхідну індустріальну базу для інноваційного розвитку, що і дозволило їм розвиватися випереджаючими темпами. Україна нажалі запізнилася із запозиченням передових технологій і виробництв на умовах трансферу. Зараз цей процес може дещо ускладнитися, оскільки розвинуті країни, щоб не втрачати індустріальної бази економічного розвитку, почали повертати високотехнологічні виробництва на власну територію. Можна припустити, що вони не будуть дуже охоче роздавати не те що нові, а й навіть проекти, що вже освоєні, але зберігають лідерство на світових ринках. Проте це не повинно нас лякати, бо в умовах євроінтеграції окремі європейські країни будуть підказувати і допомагати Україні знайти свою технологічну нішу в процесі модернізації, оскільки хтось такі має «тягати каштани з вогню» для розвинених економік. Ця участь, нажалі, не обмине Україну. Бажано лише, щоб такі «каштани» були більш високотехнологічними, ніж існуюча зараз сировинна спеціалізація.

Сучасна криза, її перша хвиля (2008-2009 рр.) і друга (2012-2015 рр.) є прямим проявом і ще одним підтвердженням сировинної хвороби України. Наукова думка і господарська практика неодноразово, з кожною черговою хвилею кризового падіння, пов'язують економічний пульс України із кон'юктурою світових ринків сировини. Свій професійний погляд на цю проблему надає С. Кораблін в «Дзеркалі тижня» за 16 січня 2016 року, стверджуючи, що «спад виробництва, виснаження державних фінансів і валютного ринку разом з триразовим знеціненням гривні – прямий наслідок нашої сировинної економіки»³. Це одне з головних протиріч української промисловості, з яким пов'язані низький рівень технологічного устрою, розірваність технологічних процесів з втратою найбільш продуктивних стадій – виробництво кінцевого продукту, і як наслідок, гіпертрофована залежність від кон'юнктури зовнішнього ринку.

Виділяють наступні сучасні тенденції стану індустріалізації⁴:

¹ Кондратьев Н.Д. *Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения*: Изб. труды. Москва: Экономика, 2002. 767 с.

² Шумпетер Й. *Теория экономического развития*. Москва: Экономика, 1988. 324 с.

³ Кораблін С. Держбюджет: криза за розкладом. *Дзеркало тижня*. 2016. № 1. С. 5.

⁴ Ляшенко В.І., Котов В.С. *Україна XXI: неоіндустріальна держава або «крах проекту»? : монографія*; НАН України, Ін-т економіки пром-сті; Полтавський ун-т економіки і торгівлі. Київ, 2015. 196 с.

«традиційна індустріалізація» з переважанням добувних галузей промисловості, важкого та низькотехнологічного машинобудування з технологіями переважно 3-го та 4-го укладів, які намагаються з метою підтримки конкурентоспроможності модернізувати до ринкових викликів сучасності;

«некроіндустріалізація» – стан галузей промисловості з технологіями 3-го та 4-го укладів, які переживають процеси деіндустріалізації, умовно кажучи, першого типу – скорочення виробничих потужностей внаслідок їх фізичного зносу та відсутності ринкового попиту на продукцію;

«постіндустріалізація» – перехід до переважання технологій 5-го укладу, який супроводжується процесами деіндустріалізації, умовно кажучи, другого типу – виводом за межі країни низькотехно-

логічних галузей (*offshoring*), введенням сучасних високотехнологічних виробничих потужностей, орієнтованих на випуск продукції з високою часткою доданої вартості, інформатизацією суспільства, розвитком сфери сучасних наукоємних послуг;

«неоіндустріалізація» – перехід до технологій 6-го укладу, випуску продукції з високою доданою вартістю, який характеризується індивідуалізацією, наномініатюризацією, біотехнологізацією, когнітивізацією, розвитком 3D-друку шляхом реіндустріалізації (*reshoring*), тобто збільшення в національній економіці робочих місць на базі цих технологій переважно в сфері малого та середнього підприємництва.

Взаємодія цих тенденцій наведена на рис. 1.

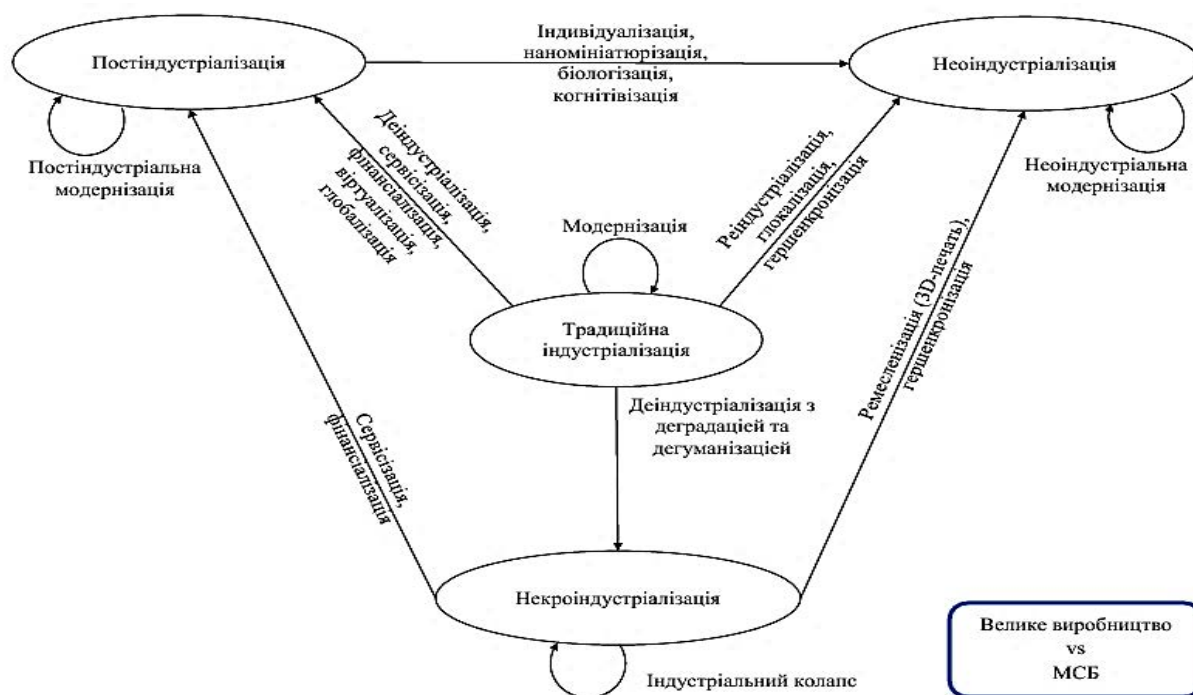

Рис. 1. Взаємодія сучасних тенденцій стану індустріального розвитку

Як відмічає Ю. Кіндзерський: «Реструктуризація промислового виробництва потребує відповідних взаємоузгоджених управлінських рішень, ресурсів і часу. Тому вона має здійснюватися на засадах державного стратегічного планування. Воно передбачає розробку системи довго-, середньо- та короткострокових прогнозів, визначення низки взаємопов'язаних цілей соціально-економічного і розвитку першого, другого і третього порядку, розроблення довгострокових концепцій, середньострокових програм та індикативних планів, створення інститутів організації і виконання намічених завдань, методів контролю та механізмів відповідальності за досягнення намічених результатів»¹.

¹ Кіндзерський Ю.В. *Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації*:

Нині новий технологічний устрій виходить з ембріональної стадії розвитку у фазу зростання. Його розширення стримується як незначним масштабом і неопрацьованістю відповідних технологій, так і неготовністю соціально-економічного середовища до їх широкого застосування. Проте, незважаючи на кризу, витрати на освоєння новітніх технологій і масштаб їх застосування зростають з темпом близько 20-35% на рік. Подальше розгортання кризи визначатиметься поєднанням двох процесів – руйнування (заміни) структур колишнього технологічного устрою і становлення структур нового. Сукупність робіт по ланцюжку життєвого циклу продукції

монографія / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2013. 536 с. (С. 532).

(від фундаментальних досліджень до ринку) вимагає певного часу. Ринок завойовують ті, хто вміє пройти цей шлях швидше і виробити продукт у більшому обсязі та кращої якості. Чим швидше фінансові, господарські і політичні інститути перебудуються відповідно до потреб зростання нових технологій, тим раніше почнеться підйом нової довгої хвилі. При цьому зміниться не лише технологічна структура економіки, але і її інституціональна система, а також склад лідируючих фірм, країн і регіонів. Досягнуть успіху ті з них, хто швидше зможе вийти на траєкторію зростання нового технологічного устрою і вкластися в складові його виробництва на ранніх стадіях. І навпаки, вхід для тих, що спізнюються з кожним роком ставатиме все дорожче і закритється з досягненням фази зрілості.

Глобалізація та нові технології, що лежать в її основі, переводять світ до нової фази розвитку – цифрової, віртуальної, персональної та мобільної – фази, яка не лише позначається на системі комунікацій між економічними агентами, урядами та окремими особами, а кардинально змінює соціальну, економічну та політичну реальність.

Ці процеси у розвинутих країнах призвели до того, що окремі високотехнологічні галузі вітчизняної економіки поставлено під загрозу знищення, наприклад машинобудування й суднобудування, літакобудування й космічну галузь. Дійсно, Європі наша сучасна промисловість, навіть наші галузі з високою доданою вартістю, за великим рахунком, не потрібні, оскільки вони не змогли стати вбудованими у відповідні європейські технологічні ланцюги та кластери.

Історія поняття «Індустрія 4.0» бере свій початок у 2011 р. з промислового ярмарку в Ганновері. Саме там уперше публічно заговорили про ширше поєднання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) з промисловим виробництвом і застосували цей новий термін. Індустрія 4.0, подібно до своєї «попередниці» (третьої промислової революції), базується на ІКТ. Тому її часом розглядають лише як наступний етап третьої промислової революції, впровадження якої досі триває у багатьох країнах світу (у тому числі в Україні). Однак, якщо Індустрія 3.0 передбачала лише звичайну комп'ютеризацію та автоматизацію, то **серед важливих елементів нового типу виробництва – кіберфізичні системи, big data, штучний інтелект, 3D-друк** тощо. Йдеться також про еволюцію і самих моделей функціонування бізнесу. Саме тому можна говорити про зміну парадигми у виробництві та про нову промислову революцію.

Індустрія 4.0 поступово може підвищити продуктивність, гнучкість і швидкість виробництва, покращити якість товарів саме за рахунок використання сучасних технологій. Це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності виробників. Власне, необхідність збереження конкурентоспроможності

промисловості стимулювала німецький уряд включити Індустрію 4.0 до Хай-тек стратегії 2020.

У ширшому контексті застосовується термін «четверта промислова революція» як новий етап розвитку суспільства та економіки. Індустрія 4.0 змінюватиме традиційне розуміння працевлаштування, звичні бізнес-моделі. Зміни стосуються не лише технологій і виробництва, а й суспільства, культури та низки інших сфер. Відповідно, успіх може бути гарантований для тих країн, які першими зможуть підготуватися до таких нових викликів. Упродовж останніх кількох років четверта промислова революція є однією з гарячих тем Всесвітнього економічного форуму. Головною темою останньої щорічної зустрічі у Давосі (у січні 2019-го) стала **"Глобалізація 4.0: формування глобальної архітектури в епоху четвертої промислової революції"**. Фактично, для України це **слухне нагадування, що готовність до Індустрії 4.0 є важливим аспектом безпечного майбутнього**.

Четверта промислова революція є новим викликом для всіх країн світу. Звичайно, є такі країни-першопрохідці, як Німеччина, де вперше прозвучав термін «Індустрія 4.0» і було розроблено плани розвитку нового рівня промисловості, хоча окремі ініціативи з розвитку Індустрії 4.0 було започатковано лише в останні кілька років. Більшість європейських країн, як і Україна, лише розпочинають працювати над розвитком Індустрії 4.0. Однак стартова точка України відстає від Європи. За оцінкою Всесвітнього економічного форуму, Україна ще не дозріла до четвертої промислової революції.

Ще у 2015 р. Єврокомісія презентувала Стратегію єдиного цифрового ринку для Європи (A Digital Single Market Strategy for Europe), яка, зокрема, має стимулювати використання нових технологій і перехід до Індустрії 4.0. Окремі країни ЄС запустили власні програми розвитку Індустрії 4.0 (табл. 1).

У ЄС перехід до Індустрії 4.0 має особливе значення в контексті планів реіндустріалізації. Виробничий сектор ЄС забезпечує понад 80% експорту і 80% приватних досліджень та інновацій. Зважаючи на зменшення внеску промисловості в економіку, у 2012 р. Європейська комісія поставила мету збільшити частку промислового виробництва у ВВП до 20% до 2020 р. Таке завдання є досить амбітним, і ЄС поки що мало наблизився до його виконання. Однак потенційно Індустрія 4.0 може допомогти наблизитися до встановлених цілей і виконати їх у майбутньому. Досягти цього можна завдяки зростанню продуктивності виробництва та підвищенню конкурентоспроможності у країнах (регіонах) з дорогою робочою силою.

Проведений аналіз дав змогу зробити кілька спостережень, що важливі в контексті дискусії про планування підтримки держави для її розвитку в Україні:

Програми 4.0 в окремих країнах Європейського Союзу *

Країна	Назва проекту/стратегії	Рік запуску	Фінансування	Досягнуті результати
Німеччина	Plattform Industrie 4.0 (на основі Хай-тек стратегії 2020)	2011	200 млн євро держкоштів; залучення приватного фінансування у співвідношенні від 2:1 до 5:1	Сьогодні у платформі понад 300 учасників, майже 200 проектів (у т.ч. 99 виробничих)
Франція	Alliance pour l'Industrie du Futur (на основі стратегії «Нова промислова Франція»)	2015	10 млрд євро держкоштів; підтримка приватного сектору	Кредити для 800 компаній; діагностика модернізації виробництва 3400 компаній (станом на 2017 р.)
Італія	Intelligent Factory Cluster (CFI) (у рамках Дорожньої карти інновацій)	2012	34 млн євро держкоштів і 11 млн євро приватних	Створено платформу співпраці, реалізовано чотири пріоритетні дослідні проекти
	Національний план Industria 4.0	2017	18 млрд євро держкоштів на 2017–2020 рр.	Інформація недоступна
Австрія	Plattform Industrie 4.0 (засновники — Міністерство транспорту, інновацій і технологій Австрії та кілька галузевих асоціацій)	2015	300 тис. євро щороку від засновників + членські внески учасників Платформи (за останніми даними, 200 тис. євро)	У 2015–2017 рр. розширено мережу Платформи Індустрія 4.0 (з 6 до 41 члена), розвиток співпраці між бізнесом і наукою, 80 публікацій про промисловість 4.0, створення бази даних з відповідними стандартами та нормами
Угорщина	Ініціатива «Індустрія 4.0. Національна технологічна платформа» (I4.0 NTP) (на основі стратегії реіндустріалізації Irinyi Plan)	2016	Невідомо Волонтерська робота науковців	У Платформі (яка зареєстрована як асоціація) близько 70 членів. Підготовлено аналітичну роботу про майбутнє Індустрії 4.0 в Угорщині (станом на 2017 р.)

* Джерело: Digital transformation monitor.

1) програми (заходи) зазвичай включені до ширших стратегічних документів (у Німеччині, Франції та Угорщині розвиток 4.0 – частина промислової політики);

2) фокус програм переважно не залежить від певних секторів чи сфер, хоча зазвичай головними бенефіціарами є компанії з високим технологічним рівнем виробництва;

3) акцент на розвитку співпраці між зацікавленими сторонами. Наприклад, у Німеччині та Австрії було запущено платформи Індустрії 4.0, що об'єднують органи державної влади, науково-дослідні установи та бізнес;

4) ініціативи передбачають залучення як державні, так і приватні джерела фінансування.

Діяльність у цьому напрямі вельми важлива для України. Україні потрібна нова «розумна» індустріальна політика, орієнтована на чітко визначені, у тому числі нові ринки, високо- та середньо високо-технологічні сектори економіки, на модернізацію виробництва, а також розвиток прогресивних і креативних послуг.

Динаміка основних соціоекономічних одиниць зборки економічних систем різних рівнів наведена в табл. 2.

Таблиця 2

Основні соціо-економічні одиниці зборки систем *

Уклад	Рівні глобальної економічної системи		
	Глобальний	Макрорівень	Нанорівень
III	Колоніальна супердержава	Підприємство	Робоче місце як джерело мінімального доходу
IV	Транснаціональна корпорація	Промислове мономісто	Робоче місце як джерело середнього доходу
V	Міждержавні союзи	Регіон (промисловість перестав бути місто утворюючим чинником)	Людина як представник середнього класу
VI	Глобальні союзи кран (з чисельністю понад 400 млн. населення)	Регіон з чисельністю населення 3-7 млн осіб (NUTS-1)	Людина з особистим диференційованим грошовим потоком

* Розроблено авторами.

Приведення структури економіки на відповідних рівнях до вимог сучасних технологічних укладів дасть нові робочі місця громадянам, нові надходження до бюджету, нові кошти для розвитку. При цьому стимулювати слід передусім внутрішній ринок і приділяти особливу увагу розвитку інфраструктурних проектів, які виводили із глибокої кризи і Сполучені Штати, і Німеччину, і навіть Ки-

тай. Безумовно, це хороший рецепт економічного піднесення й для України.

2. Причини слабкості національної економіки. Серед комплексу економічних, політичних, соціальних та інших причин, які обумовили нездатність вітчизняної економіки гідно протистояти викликам нинішньої, та мабуть і наступних криз, без яких саме існування ринкової економіки є неможливим, однією

із визначальних, є саме невідповідність якості технологічного розвитку України останніх років сучасним світовим тенденціям.

Володіючи значними природними, людськими та матеріальними ресурсами, за рівнем соціально-економічного й технологічного розвитку Україна поступається усім європейським країнам. Обсяг ВВП на душу населення за ПКС станом на 2018 р. становив 9233,2 дол. США, що є менше в 5,9 раза, ніж у Німеччині, в 3,5 раза – порівняно з Польщею, в 2,9 раза – порівняно з Румунією та в 2,3 раза – порівняно з Болгарією¹. Наявна ситуація є результатом слабких модернізаційних процесів та відсутністю прогресивних структурних зрушень в економіці практично упродовж усього періоду незалежності України.

Структура виробництва України є неефективною та слабо диверсифікованою, в її складі переважають галузі, що слабо орієнтовані на інноваційну діяльність. Так, у структурі обсягів реалізованої промислової продукції за видами економічної діяльності у січні-травні 2019 р. 49,9% від загального обсягу реалізованої промислової продукції припадало на виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (20,1%), металургійне виробництво (16,8%, з них 12,3% – на виробництво чавуну, сталі та феросплавів), виробництво, передачу та розподілення електроенергії (13,0%)². Ретроспективний аналіз даних щодо обсягів реалізованої промислової продукції за 2014-2017 рр. показав тенденцію до зберігання такої структури протягом останніх 5 років. Так, за цей період на частку вищезазначених видів економічної діяльності припадало від мінімального значення 52,0% у 2016 р. до максимального значення 53,7% у 2015 р.³

На зовнішніх ринках українська промисловість представлена в основному продукцією сировинного походження з низьким ступенем технологічної обробки. Так, у першу п'ятірку експортованих продуктів України за 4 місяці 2019 р. увійшли зернові культури (19,9% загального обсягу товарного експорту), чорні метали (19,4%), руди, шлак і зола

(6,8%), електричні машини (5,7%), залишки і відходи харчової промисловості (3,3%)⁴, що в сумі становить 55,1%. Для порівняння, у попередні роки на сумарну частку цих продуктів без урахування електричних машин припадало 46,2% (2016 р.) і 46,1% (2017 р.) товарного експорту України, у 2013 р. цей показник був не набагато, але нижчим і становив 42,1%⁵. На це значною мірою вплинуло погіршення економічних зв'язків з країнами Співдружності Незалежних Держав (СНД), насамперед, з Російською Федерацією, які були найбільшими імпортерами наукоємної української продукції, у тому числі продукції машинобудування (рис. 2). Вихід українських виробників з продукцією машинобудування на ринок ЄС стримується низьким технологічним рівнем його розвитку.

Експорт української високотехнологічної продукції (у % до промислового експорту), починаючи з 2015 р., стрімко знижується і станом на 2017 р. становив 4,9% (проти 7,3% у 2015 р.), що в 3-5 разів менше середнього показника Європейського Союзу (14,2%), країн ОЕСР (13,8%), країн Східної Азії і Тихого океану (24,2%) і світу в цілому (16,1%)⁶.

Після підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом і набрання чинності з 1 січня 2016 р. її торговельної частини конкуренція на українському ринку посилилася, однак все ж таки її не можна порівнювати з рівнем конкуренції на глобальному ринку. Домінування на місцевих ринках обмеженої кількості бізнес-груп не сприяє підтримці вільної та чесної конкуренції, забезпеченню рівних умов діяльності для всіх учасників ринку, передбачених главою 10 Угоди про асоціацію України з ЄС. Обмежувальним чинником виступає орієнтованість більшості промислових підприємств на внутрішній ринок, де вони, зазвичай, не стикаються з інноваційною конкуренцією, а тому мають слабку мотивацію до ризикованої інноваційної діяльності, а, отже, інвестують незначні кошти в інновації. Так, за даними статистичних спостережень, інноваційною діяльністю у промисловості займається лише кожне шосте підприємство⁷.

¹ GDP per capita, PPP (current international \$) 2016. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=UA-DE&view=chart>.

² Обсяг реалізованої промислової продукції за видами діяльності у січні-травні 2019 року. Дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

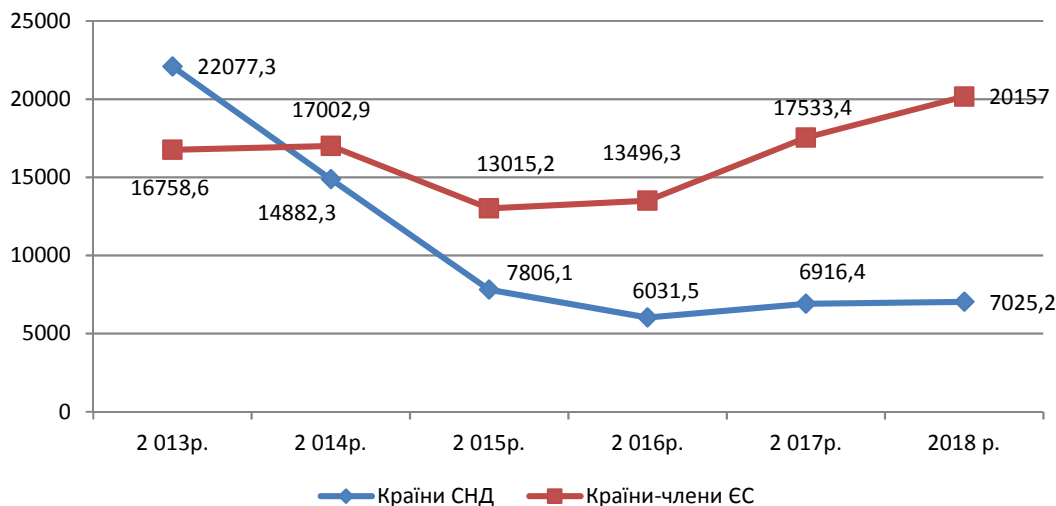
³ Обсяг реалізованої промислової продукції за видами діяльності за період з 2014 по 2017 рік. Дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

⁴ Товарна структура зовнішньої торгівлі у січні-квітні 2019 р.. Дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

⁵ Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2017 році та 2016 р. Дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁶ The World Bank. (2019). High-technology exports (% of manufactured exports). United Nations, Comtrade database through the WITS platform. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS?locations=UA&view=chart>.

⁷ Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2017. Статистичний збірник. Державна служба статистики. Київ, 2018. 178 с. (С. 85).

Рис. 2. Динаміка структури зовнішньої торгівлі товарами України з країнами СНД і ЄС за період 2013-2018 рр., млн дол. США

Побудовано за: Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами. Дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Однією з головних перешкод, які стоять на заваді активізації інноваційної діяльності промислових підприємств України, є брак фінансових ресурсів як таких ¹, і обмежене їх використання для інноваційних цілей. Навіть інвестуючи в інновації, підприємства обирають найменш ризиковані напрями та обмежуються, зазвичай, закупівлею обладнання. На це впливає майже повна відсутність зовнішніх джерел фінансування: питома вага власних коштів підприємств у загальному обсязі фінансування інноваційної діяльності протягом 2015-2017 рр. коливалася у межах 84,5-97,2% ².

У розвинених країнах нестача фінансових ресурсів на реалізацію інноваційних проектів компенсується, у тому числі коштами венчурних інвесторів. В Україні ця форма фінансування є малопоширеною і не може розглядатися як стійке підґрунтя для сприяння інноваційній діяльності підприємств. Так, на частку венчурних капітальних інвестицій в Україні припадає лише 0,019% ВВП, у той час як у середньому в Європейському Союзі цей показник становить 0,116% ВВП, а в Люксембурзі та Латвії він дорівнює відповідно 0,352 і 0,285% ВВП, що є найбільшими значеннями серед усіх країн-членів ЄС ³.

Загальна відсталість технологічної бази національної економіки (табл. 2) та слабкість механізмів її інноваційного оновлення – все це значно посилює та буде й у подальшому посилювати негативний вплив кризових ситуацій у світі на ситуацію в Укра-

їні та ускладнювати процеси подолання їх негативних наслідків (табл. 3).

Таблиця 3

Частка технологічного укладу в економіці країни*

Країна	Технологічні уклади			
	III	IV	V	VI
США	10	20	60-65	5-7
Росія	25-30	55-60	15-20	1,5
Китай	30-35	40-45	5-7	3
Україна	55-60	30-35	5-7	0,1

* Експертні оцінки.

Саме нинішня ситуація в економіці України є свідченням того, що дана проблема і надалі залишатиметься однією серед найбільш актуальних. Промислові регіони як головні носії індустріального бренду України, успадкували основні її структурні проблеми, хоча кожен з них має власні особливості структурно-технологічного устрою і економічного розвитку, що в кожному випадку має визначати регіональний характер стратегії модернізації.

За галузевою структурою промислові регіони можна поділити на дві групи: перша – Дніпропетровська, Донецька, Запорізька і Луганська області – це регіони з переважною часткою гірничо-металургійного виробництва. Домінантними галузями в них є добувна і металургійна промисловість (табл. 4).

¹ The Global Competitiveness Report 2017–2018. The World Economic Forum. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>. (С. 296).

² Наукова та інноваційна діяльність України у 2017 році: стат. зб. Київ: Державна служба статистики України,

2018. 178 с. (С. 91); Наукова та інноваційна діяльність України у 2014 році: стат. зб. Київ: Державна служба статистики України, 2015. 255 с. (С. 173).

³ Innovation Union Scoreboard 2018. European Commission. doi:10.2873/447902. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/32503> (С. 89-90).

Таблиця 4

Структура промислової продукції регіонів України за рівнем наукоємності, %

Рівень наукоємності продукції	Україна	Регіони						
		Дніпропетровська	Донецька	Запорізька	Полтавська	Харківська	Київська	Луганська
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Високий	1,6	0,1	0,1	0,9	0,2	3,2	2,2	2,1
Виробництво комп'ютерів, електронної та обчислюваної техніки	0,6	0,1		0,7	0,1	1,0	0,8	1,8
Виробництво основних фармацевтичних продуктів	1,0		0,1	0,2	0,1	2,2	1,4	0,3
Середньовисокий	10,1	6,3	6,9	16,9	10,7	15,8	7,5	21,4
Виробництво електричного устаткування	1,5	0,6	1,6	4,6	0,5	4,5	2,0	0,1
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	2,3	1,1	3,4	1,6	1,9	6,6	1,8	0,6
Виробництво автотранспортних засобів	2,8	1,6	0,4	9,0	6,9	3,3	1,4	11,0
Виробництво хімічних речовин та хімічної продукції	3,5	3,0	1,5	1,7	1,4	1,4	2,3	9,7
Середньонизький	35,2	70,6	64,1	45,4	52,8	22,9	22,4	60,4
Металургійне виробництво	16,6	37,7	41,7	35,4	0,8	3,2	6,5	38,2
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	3,3	1,7	6,1	4,4	22,9	3,6	0,1	3,0
Добувна промисловість та розроблення кар'єрів	10,8	26,8	14,3	3,2	28,2	9,5	0,7	18,4
Виробництво гумових та пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції	4,5	4,4	2,0	2,4	0,9	6,6	15,1	0,8
Низький	53,1	23,0	28,9	36,8	36,3	58,1	67,8	16,1
Виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюну	21,2	8,3	7,2	9,2	27,3	30,9	38,1	1,2
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри та ін. матеріалів	0,8	0,3	0,2	0,2	0,3	13	0,7	0,2
Виробництво виробів з деревини, паперу, поліграфічна діяльність	3,1	1,5	0,5	0,5	0,4	3,7	9,4	5,1
Виробництво меблів, ін. продукції	2,1	1,7	2,0	3,3	0,5	3,1	2,7	0,8
Постачання електроенергії, газу, пари та повітря	24,6	9,5	17,0	228	7,3	17,5	15,7	8,2
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	1,3	1,7	2,0	0,8	0,5	1,6	1,2	0,6

Продовження табл. 4

Рівень наукоємності продукції	Регіони								
	Львівська	Черкаська	Одеська	Вінницька	Миколаївська	Сумська	Івано-Франківська	Кіровоградська	Рівненська
1	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Високий	2,2	4,0	1,8	1,3	1,8	0,8	0,1	0,4	0,5
Виробництво комп'ютерів, електронної та обчислюваної техніки	0,4	0,6	0,9	0,5		0,1	0,1		0,0
Виробництво основних фармацевтичних продуктів	1,8	3,4	0,9	0,8	1,8	0,7		0,4	0,5
Середньовисокий	9,1	19,9	24,1	7,3	14,7	26,2	8,1	11,0	16,9
Виробництво електричного устаткування	1,2	0,2	3,7	0,9		0,1	1,6		1,5
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	0,7	1,1	2,2	1,5	14,4	12,6	0,7	9,2	0,7
Виробництво авто-транспортних засобів	4,7	1,6	2,2	0,2		3,2	0,7		0,1
Виробництво хімічних речовин та хімічної продукції	2,5	17,0	16,0	4,7	0,3	10,3	5,1	1,8	14,6
Середньонизький	17,8	4,4	10,2	7,2	21,7	36,2	22,5	20,2	19,7
Металургійне виробництво	4,0	1,0	4,8	3,0	16,8	5,4	0,9	12,7	2,0

Продовження табл. 4

1	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	0,1					2,8	0,6		
Добувна промисловість та розроблення кар'єрів	5,2	0,7		1,8	0,7	25,1	12,1	5,0	5,1
Виробництво гумових та пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції	8,5	2,7	5,4	2,4	4,2	2,9	8,9	2,5	12,6
Низький	70,9	71,7	63,9	84,2	61,8	36,8	69,3	68,4	62,9
Виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюну	34,0	53,4	32,2	51,4	24,4	20,2	12,7	47,5	14,1
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри та ін. матеріалів	3,4	1,0	1,0	0,4	1,3	1,9	1,5	0,4	1,4
Виробництво виробів з деревини, паперу, поліграфічна діяльність	8,8	3,4	1,3	2,8	2,0	1,3	12,4	2,2	8,8
Виробництво меблів, ін. продукції	4,7	1,5	3,3	0,9	1,2	1,3	1,1	1,2	3,1
Постачання електроенергії, газу, пари та повітря	18,3	11,5	23,3	28,4	31,7	11,2	40,6	15,6	34,4
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	1,7	0,9	2,8	0,3	1,2	1,0	1,0	1,5	1,1

Закінчення табл. 4

Рівень наукоємності продукції	Регіони								
	Хмельницька	Житомирська	Чернігівська	Волинська	Херсонська	Закарпатська	Тернопільська	Чернівецька	Київ
1	19	20	21	22	23	24	25	26	27
Високий	1,4	2,1	0,7	0,2	0,4	16,0	1,5	2,1	3,8
Виробництво комп'ютерів, електронної та обчислюваної техніки	1,4	0,2	0,7	0,2	0,1	16,0	0,6	2,1	0,7
Виробництво основних фармацевтичних продуктів		1,9			0,3		0,9		3,1
Середньовисокий	9,2	7,0	3,8	28,4	8,6	34,0	14,3	6,6	3,9
Виробництво електричного устаткування	6,2	0,2	0,7		3,2	3,3	3,5	0,2	0,4
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	1,2	3,7	1,0		2,0	0,5	0,4	5,1	0,9
Виробництво авто-транспортних засобів	1,3	0,9	1,3	27,8	2,0	21,4	4,3	0,1	1,2
Виробництво хімічних речовин та хімічної продукції	0,5	2,2	0,8	0,6	1,4	8,8	6,1	1,2	1,4
Середньонизький	23,5	27,1	15,7	8,6	13,1	4,1	13,3	14,0	6,3
Металургійне виробництво	5,0	5,1	1,1	2,2	4,5	1,0	3,5	2,2	1,4
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення			2,9				5,1		0,4
Добувна промисловість та розроблення кар'єрів	1,3	12,1	10,0	0,7	0,4	1,4	2,7	0,6	0,8
Виробництво гумових та пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції	17,2	9,9	1,7	5,7	8,2	1,7	7,0	11,2	3,7
Низький	65,9	63,8	79,8	62,8	77,9	45,9	70,9	77,3	86,0
Виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюну	36,2	29,3	50,7	31,0	40,0	10,1	44,3	22,5	21,6
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри та ін. матеріалів	2,3	5,0	2,6	1,3	0,2	6,2	1,8	5,7	0,5
Виробництво виробів з деревини, паперу, поліграфічна діяльність	1,9	12,4	10,5	15,3	8,3	5,7	2,1	5,1	2,6
Виробництво меблів, ін. продукції	2,7	2,8	0,9	1,5	1,3	6,5	2,5	3,2	1,8
Постачання електроенергії, газу, пари та повітря	25,3	12,7	13,8	13,2	25,4	15,9	18,5	38,2	58,7
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	1,1	1,6	1,3	0,5	2,7	1,5	1,7	2,6	0,8

* Розраховано за даними Держстату України.

Друга група – Полтавська, Харківська і Київська області – це регіони переробного профілю з доміантою харчової промисловості і машинобудування. Профільна орієнтація створює їм більш сприятливі умови проведення модернізації через можливість використання існуючої технологічної бази для розвитку, тоді як технологічний склад виробництва першої групи майже не дає перспектив для розвитку, лишаючись консервативним саме через сировинний фактор. Із сировинною хворобою ми пов'язуємо і технологічну відсталість промислових регіонів. Їх індустріальний уклад склався ще в середині минулого століття. За роки незалежності Україна так і не спромоглася провести хоча б які-небудь якісні зміни. На сьогодні структура промислового виробництва за технологічним рівнем виглядає гірше, ніж було на початку трансформаційних змін. Майже всі промислові регіони, формуючи в цілому загальний стан технологічного устрою країни, на 9/10 складаються з технологій середньонизького і низького рівня.

Запорізьку і Харківську області порівняно з іншими регіонами можна вважати технологічно більш розвиненими, оскільки в їх складі найбільша частка виробництва середньовисокого і високого технологічного рівня – машинобудування і фармацевтична промисловість, які уособлюють V технологічний уклад.

Структурна недосконалість і кризове падіння виробництва – це ланцюги одного сплетіння. З чого починати, формуючи стратегію модернізації. Україна, на жаль, вже не має часу вибирати. В наших умовах слід одночасно покращувати і структурний устрій і здійснювати антикризові заходи.

Інноваційного поштовху потребують і традиційні виробництва Донбасу, зокрема, металургійні і хімічні підприємства. Серед змістовних пропозицій останніх років щодо забезпечення інноваційності і конкурентоспроможності вітчизняної промисловості періодично лунають заклики до налагодження державно-приватного партнерства. Безумовно, цей захід заслуговує на увагу.

Але тут не все так просто. Основу нинішньої підприємницької еліти формують власники підприємств, побудованих ще в минулому столітті. Посівши сировинні і напівфабрикатні ніші глобального ринку, вони з використанням навіть застарілої технології отримують чималі прибутки. Ще М. Портер застерігав, що «Фірмам, які вросли в стару технологію, важко зрозуміти значення нової технології, яка тільки-но з'явилася, а відреагувати на неї – ще складніше»¹. Тому навряд чи можна розраховувати на ефективне державно-приватне партнерство з ними у сфері неоіндустріальної модернізації. Вони навіть не приділяють уваги модернізації своїх підприємств. Понад 50% металопродукції в Україні ви-

робляється на обладнанні, яке вичерпало нормативний термін експлуатації². Незважаючи на технологічне відставання, Україна входить до числа експортерів металопродукції, конкуруючи з Японією, Росією, Китаєм. Але цей статус підтримується досить своєрідно – за рахунок зростання в структурі експорту продукції з низькою доданою вартістю, тобто за рахунок експорту напівфабрикатів, які ще лишаються конкурентоспроможними завдяки власній сировині та дешевій робочій силі.

Проте цінова конкуренція не надає стабільних переваг, особливо коли в світі є надлишок виробничих потужностей. За оцінками асоціації World Steel, він сягає 750 млн т, з них 450 млн т припадає на Китай. Який шлях має вибрати Україна, щоб зберегти власну металургію. Серед вчених і практиків досить активно обговорюються два шляхи. Перший – переорієнтуватися з експорту на внутрішній ринок, другий – зробити металургійну продукцію більш конкурентною за рахунок модернізації.

За великим рахунком ці дві стратегії доповнюють одна одну і ми підтримуємо ідею їх поєднання. Переваги саме такого підходу демонструють такі провідні металургійні компанії світу, як Voest Alpine (Австрія), Thyssen Krupp (Німеччина), Posco (Південна Корея). Вони значно покращили свої конкурентні позиції за рахунок реалізації інвестиційних проектів у сегменті високотехнологічної продукції, з отриманням високоякісного металу преміум-класу – спецсталей, автомобільного листа, труб високого тиску тощо, попит на який тримається як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Україна без модернізації виробництва у металургійній галузі може втратити не лише зовнішній, а й внутрішній ринок. Так, станом на 2015 р. Україна імпортувала недорогочінних металів та виробів з них, але більш високотехнологічного асортименту ніж власне виробництво, на 2 млрд дол., що становить по відношенню до обсягу експорту металопродукції 21,1%. Подібна ситуація склалася в хімічній промисловості. Пріоритет надаємо експортоорієнтованому виробництву азотних добрив, сировиною для яких є природний газ, що закуповується за імпортом. Водночас майже нічого не робиться для розвитку таких важливих для економіки і суспільства хімічних матеріалів, як органічні хімічні сполуки, фармацевтичні препарати, дубильні екстракти та барвники, косметичні препарати, полімерні матеріали, хімічні волокна та ін.

Серед перспективних технологій, які можуть істотно підняти інноваційний рівень традиційних виробництв вбачаємо електрометалургію. Економічність, екологічність, технологічність – це далеко не повний перелік переваг електродугового методу виплавлення металу. В світі виробництво сталей цим методом неухильно зростає. В технологічно

¹ Портер М. *Международная конкуренция*: пер. с англ. Москва: Международные отношения. 1993. 968 с.

² *Реструктуризація промисловості України у процесі посткризового відновлення*: аналіт. доп. / Собкевич

О.В., Сухоруков А.І., Савенко В.Г., Воробійов С.Л. та ін. Київ: НІСД, 2011. С.14, 25.

розвинених країнах на його частку припадає до 30% виробництва сталі. Україна істотно відстає, маючи десь 5%.

Поширення технології електродугового виробництва металу дозволило б за рахунок прискорення технологічного процесу і автоматизації виробництва значно підняти продуктивність праці в галузі. Кращою стала б екологічна ситуація в промислових регіонах, оскільки електродуговий метод в сотні разів зменшує шкідливі викиди в атмосферу порівняно з мартенівським і конверторним методами. Високі температури плавлення в електропечах дозволяють розширити технологічні можливості виробництва – виплавляти леговані марки сталі, збільшувати асортимент продукції, оперативно змінювати хімічний склад металу відповідно до потреб.

Україна історично має базові умови для розвитку електрометалургії. Технологія електрошлакового переплаву була розроблена в Інституті електрозварювання ім. Є.О. Патона. Перша в світі плавка була виконана на заводі Дніпроспецсталь в Запоріжжі (1958 р.). Зараз за цією технологією працюють електрометалургійні заводи в Донецьку і Курахово, Запорізький «Дніпроспецсталь» і Краматорський «Енергомашспецсталь». Впровадження електрометалургії дозволяє мінімізувати металургійні підприємства, наблизити їх до споживачів металу, зберегти нормальні екологічні умови в місцях виробництва, розширити асортимент металів і сплавів, що виготовляються, за рахунок використання хрому, титану, цирконію, замкнути технологічні ланцюжки, зокрема з виробництва титанової губки, сплавів, прокату. Вітчизняний бізнес починає звертати увагу на можливості електрометалургії, щоб прискорити процес треба надати їм державну підтримку.

3. Тіньова економіка як невичерпний резерв модернізації. Особливою проблемою України є високий рівень тінізації економіки, який за різними оцінками складає від 46 до 62% ВВП¹. Тіньова економіка – наслідок і головний економічний базис корупції, з одного боку, а з іншого – якийсь компенсатор економічних і фінансових шоків, особливо для

малого і середнього бізнесу². Кожен новий уряд, що приходить до влади, ініціює програму детінізації економіки. Однак, як то кажуть, віз і нині там. Для того, щоб реформи детінізації були успішними, необхідно чітко уявляти, як утворюється тіньовий ВВП.

Не викликає сумнівів, що тіньова економіка має як негативні, так і позитивні риси. Не можна також не погодитись з тим, що тіньова та офіційна економіки не існують як дві паралельні реальності, тобто існує частина тіньового ВВП, яка є додатком до офіційного, а також офіційний ВВП включає деяку частину ВВП, яка створена тіньовою економічною діяльністю. Єдиним методом, що може розраховувати ці частини ВВП, є метод «соціальної справедливості»³, за яким запропонована інтерпретація показника тіньової економіки констатує той факт, що існують дві частини тіньового ВВП (ВДВ, ВРП) – *перша*, яка не враховується Держстатом України та є додатком до офіційного ВВП через штучне збільшення проміжного споживання (32,3% у 2018 р.); *друга* – створена тіньовою оплатою праці та через мультиплікатор споживання є частиною офіційного ВВП (39,4% у 2018 р.)⁴.

З відомої макроекономічної тотожності випливає, що *випуск (V) дорівнює сумі проміжного споживання (ПС) та ВВП*. Тобто кожного року випуск в економіці зумовлений існуючими фінансовими, матеріальними та людськими ресурсами та дорівнює двом своїм складовим: проміжному споживанню і ВВП. Якщо обсяги проміжного споживання штучно збільшуються, то це автоматично зменшує величину ВВП.

Власники великих підприємств (переважно промислових та будівельних), використовуючи фіктивні статті витрат і завищуючи реальні витрати через «*фірми-прокладки*», а також використовуючи інші механізми, домагаються підвищення тарифів, що призводить до збільшення собівартості продукції (не доведена до покарання або незавершена справа «Свінарчуків» яскраво підтверджує таку схему розкрадання державних коштів) (рис. 3).

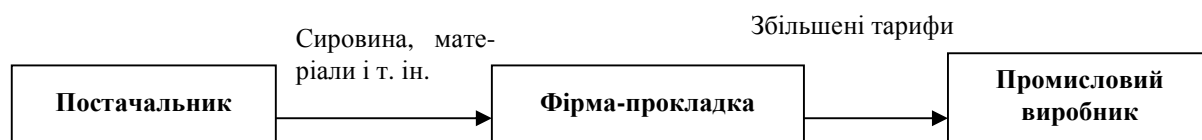

Рис. 3. Функціональна схема збільшення собівартості виробництва

¹ Schneider, F. (2012). The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know? IZA Discussion Papers 6423. Institute for the Study of Labour. (IZA);

Харазішвілі, Ю. М. Світло і тінь економіки України: резерви зростання та модернізації. *Економіка України*. 2017. № 4. С. 22-45.

² Приходько А. После шторма: перспективы украинской экономики в 2017 году URL: <http://finance.liga.net/economics/2016/12/28/opinion/51262.htm>.

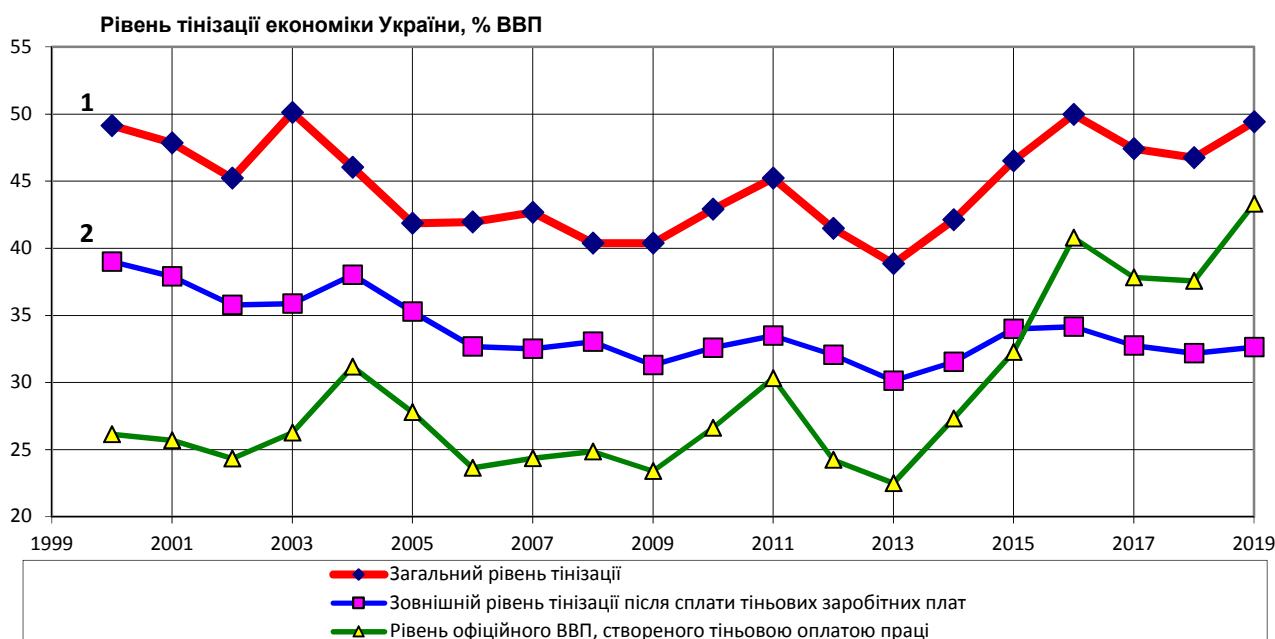
³ Харазішвілі Ю.М. Світло і тінь економіки України: резерви зростання та модернізації. *Економіка України*. 2017. № 4(665). С. 22-45.

⁴ Харазішвілі Ю.М. *Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації*: монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2019. 304 с.

За існуючою реальністю виникає негативний кумулятивний ефект – дуті тарифи підвищують собівартість всіх інших виробників в економіці, реально збільшуючи їх статті витрат, при цьому, ви-

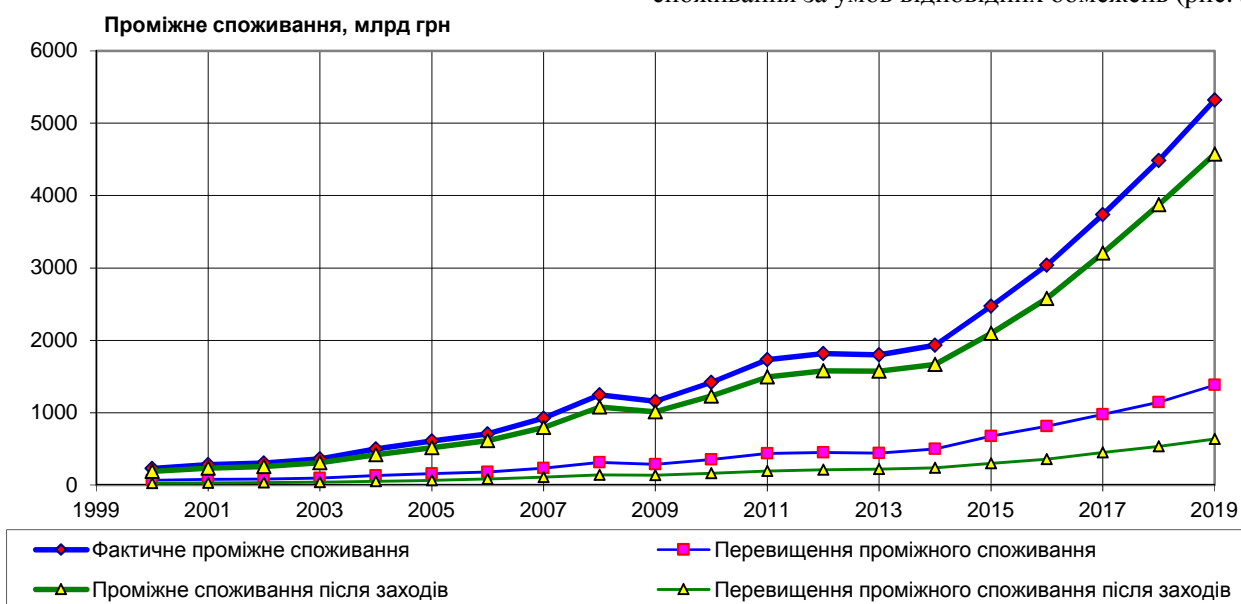
смоктуючи кошти, які могли б піти на підвищення зарплат, соціального забезпечення і інвестиції в економіку, які так необхідні Україні. Завдяки цьому забезпечується існуючий рівень тінізації (рис. 4).

Рис. 4. Фактичні рівні тінізації економіки України: загальний, до сплати тінювих заробітних плат (крива 1); зовнішній рівень тінізації після сплати тінювих заробітних плат (крива 2)

Приклад «Оборонпрому» засвідчує, що «фірми-прокладки» можуть збільшувати собівартість товарів в декілька разів (3-5). Таких «фірм-прокладок» може бути декілька. Як правило, «фірми-прокладки» створюються власниками виробників, а «зароблені» гроші виводяться через офшори, або витрачаються на розкіш: колекції вин, картин, автомобілів, літаків, човнів та інше.

Якщо законодавчо заборонити підвищення ціни постачальника товару для «фірм-прокладок» не більше, наприклад, 5-15% (не може така фірма, що не має ніяких основних засобів для перероблення продукції та створення доданої вартості, підвищувати ціну у рази), тобто забезпечити зовнішній рівень тінізації економіки на рівні до 15% ВВП, отримаємо оцінку обсягів та перевищення проміжного споживання за умов відповідних обмежень (рис. 5).

Рис. 5. Динаміка обсягів та перевищення проміжного споживання до і після відповідних заходів

Характерним індикатором перевищення проміжного споживання та, як наслідок, відповідного заниження офіційного ВВП є коефіцієнт технологіч-

ності виробництва (відношення ВВП до випуску), який за існуючих реалій знаходиться у діапазоні 0,41-0,45 (рис. 6, крива 1).

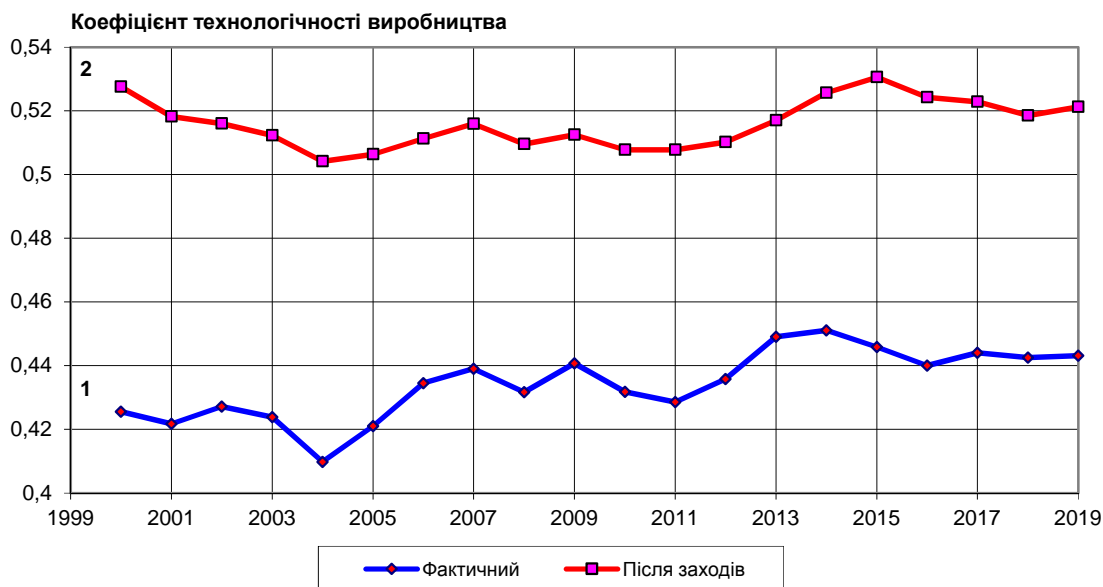

Рис. 6. Динаміка коефіцієнта технологічності виробництва до (крива 1) і після (крива 2) відповідних заходів

У той же час для економічно розвинених країн ЄС він становить 0,5-0,65, де рівень тінізації економіки не перевищує 15%. Отже, різниця між фактичним перевищенням та перевищенням після відповідних заходів проміжного споживання буде визна-

чати додатковий резерв офіційного ВВП (табл. 5), який може бути спрямований на інвестиції, соціальне забезпечення, підвищення заробітних плат та інше.

Таблиця 5

Ефект від обмежень націнки фірм-прокладок по Україні*

Рік	Фактичний ВВП, млрд грн	ВВП після заходів, млрд грн	Додатковий ВВП, млрд грн
2010	1079,35	1269,21	189,86
2011	1299,99	1540,23	240,24
2012	1404,67	1644,45	239,78
2013	1465,10	1686,77	221,67
2014	1586,91	1849,38	262,47
2015	1988,54	2366,16	377,62
2016	2385,36	2842,16	456,79
2017	2983,88	3513,82	529,94
2018	3558,71	4170,09	611,39
2019 (прогноз)	4233,84	4980,27	746,43

* Розрахунок авторів.

Аналогічні розрахунки можна отримати за видами економічної діяльності (табл. 6).

Проведені розрахунки ілюструють розподіл тінізації економіки України, якій засвідчує лідерство зловживань переважно в промисловості та будівництві, що є наслідком принизливо низькою часткою валової доданої вартості у випуску. Запровадження заходів обмеження націнки фірм-прокладок приводить до значень коефіцієнта технологічності виробництва до рівня економічно розвинених країн ЄС з відповідним рівнем тінізації економіки. Загальний ефект у 2018 р. запровадження обмежень націнки складає 746 млрд грн.

4. Економічні моделі інноваційного зростання у світі. В сучасних умовах будь-яка держава, що демонструє прихильність до сприяння промисловій конкурентоспроможності та підвищення добробуту громадян відносить до переліку своїх провідних цілей активізацію інноваційних процесів в економіці. Політика держав у науковій і науково-технічній сфері та національні системи інновацій стають першочерговою турботою керівництва країн і високопосадових осіб. А в країнах, що зазнали суттєвих економічних потрясінь, стимулювання прихованого інноваційного потенціалу розглядається в якості можливого каталізатора відновлення економік. За

словами Мікко Алкіо, колишнього державного секретаря та радника прем'єр-міністра Фінляндії, інноваційна політика в умовах економічного спаду може виступити трампліном для нового зростання¹. Мається на увазі, що подолання кризи насправді збігається із завданнями інноваційного оновлення економіки: в умовах кризи створюються механізми тягіння до економічної структури нових галузей, активізуються процеси модернізації та розвитку інно-

ваційного сектора економіки. І, як свідчить зарубіжна практика, роль держави в цих процесах є неzapеречно важливою. Питання полягає лише в тому, наскільки глибоким і активним має бути державне втручання в інноваційну діяльність для того, щоб подолати збої в роботі ринку та одночасно з цим не загальмувати інноваційні процеси через непродумані дії.

Таблиця 6

Ефект від обмежень націнки фірм-прокладок за видами економічної діяльності*

ВЕД	ВДВ	ПС	К-т технол.	Тінь,	ВДВ	ПС	К-т	Тінь,	Δ ВДВ
	млрд грн	млрд грн		%	млрд грн	млрд грн	технол.	%	
До заходів					Після заходів				
Промисловість	746,07	2497,7	0,23	87,4	1286,4	1957,4	0,3965	15	540,3
Добувна	213,26	196,85	0,52	39,5	265,4	144,91	0,6471	15	52,1
Переробна	409,86	1770,2	0,188	110	799,4	1380,7	0,3666	15	389,5
Газ.ел.вода	122,95	284,2	0,302	49,3	165,1	242,0	0,4055	15	42,1
Сільське господарство	360,76	478,2	0,43	38,2	444,5	394,5	0,5298	15	83,7
Будівництво	82,92	331,7	0,2	104,4	157,1	257,5	0,3787	15	74,1
Транспорт та зв'язок	225,99	267,4	0,458	34,3	269,6	223,8	0,5464	15	43,6

* Розрахунок авторів.

Підтвердженням цьому є безліч прикладів держав, які продемонстрували як наслідки кризи можуть надати цілий ряд можливостей для посткризового інноваційного зростання. Наочним є досвід **Німеччини, Франції, Швеції, Японії, Італії**, які у складні післявоєнні роки успішно здійснювали економічні реформи, демонструючи феномен «економічного дива»; досвід нових **балканських держав**, які відновили економіку після війни та економічної кризи, обумовленої розпадом югославської федерації²; досвід **Кореї та Фінляндії**, що вийшли з фінансової кризи 1990-х років з більш продуктивними та конкурентоспроможними економіками³.

Так, корейська економіка перетворилася з виробника і експортера низько- і середньотехнологічних товарів у високотехнологічну індустріальну державу. Південна Корея здобула світову популярність завдяки електроніці, мобільним телефонам, моніторам, автомобілям і багатьом іншим технологічним сферам. Ключову роль в історії успіху країни відіграла державна підтримка сфери наукових досліджень і розробок, а також той факт, що інноваційна стратегія була включена до загального плану відновлення та структурної перебудови економіки. Досвід Південної Кореї є показовим прикладом в

плані того, як мають створюватися загальні сприятливі умови для інновацій за допомогою продуманої інноваційної політики⁴.

Успіх антициклічної політики Фінляндії можна багато в чому пов'язати із розумінням керівництвом країни важливості інновацій для забезпечення стійкого економічного зростання. Завдяки цьому в країні було запроваджено ряд економічних і політичних реформ з метою створення сприятливого для інноваційної діяльності середовища. Стратегія уряду передбачала розвиток ефективної інноваційної системи, у тому числі підтримку інновацій за рахунок державних закупівель, венчурного фінансування та інтернаціоналізації послуг. Добре розвинена система інтелектуальної власності, у свою чергу, дозволила отримати ряд патентів в індустрії мобільних телефонів, – в якій було сконцентровано інноваційне економічне зростання країни⁵.

Тому складні часи, що переживає наразі Україна, не повинні розглядатись як перешкода на шляху до структурних змін і слугувати виправданням для відсутності інноваційних перетворень. Навпаки, криза має спонукати до змін і руху вперед.

Багато країн продемонстрували, що немає такого стану економіки, який не можна було б поліпшити за кілька років.

¹ Agapitova, Natalia; Thacker, Simon; Chamlou, Nadereh. 2011. *Innovating through the crisis (English)*. MENA knowledge and learning quick notes series ; no. 41. Washington, DC: World Bank. 45 p.

² Землянкін А.І., Підоричева І.Ю. Аналогії й відмінності системних криз у колишній Югославії та нинішній Україні. *Віче*. 2014. № 23. С. 2-8.

³ Agapitova, Natalia; Thacker, Simon; Chamlou, Nadereh. 2011. *Innovating through the crisis (English)*.

MENA knowledge and learning quick notes series ; no. 41. Washington, DC: World Bank. 45 p. (С. 7, 9).

⁴ World Bank. *Innovating Through the Crisis*. Report of the High-Level Workshop. 9-10 June 2011. Dubrovnik, Croatia. 46 p. URL: <http://wbi.worldbank.org/wbi/Data/wbi/wbicms/files/drupal-acquia/wbi/Workshop%20Report%20-%20Innovating%20Through%20the%20Crisis%20-%20Final%20Draft%20Oct%202011.pdf> (С. 13).

⁵ Там само. (С. 15).

Наприклад, у другій половині ХХ століття той же **Ізраїль** кожні 10 років приймав у себе по одній великій війні. Це не стало перешкодою для побудови держави з рівнем ВВП у перерахунку на душу населення вище, ніж, наприклад, у Японії. Як говорила про це диво ізраїльський прем'єр-міністр Голда Меїр: «У нас була секретна зброя – відсутність альтернативи».

У 1949 р. банкір з Детройта Джозеф Додж приїхав в **Японію** в якості спеціального радника з фінансових питань. Йому казали: «Ну ти що, дурень? Ти хочеш побудувати в Японії ринкову економіку? Це неможливо. Люди кланяються один одному в пояс. Це феодальна країна». Тим не менш знадобилося зовсім небагато часу, щоб острівна економіка стала інноваційною, другою у світі за обсягом ВВП.

У 50-х роках ХХ ст. **Гонконг** став першою країною Східної Азії, яка залучила іноземний капітал за рахунок дешевої робочої сили і сприятливої податкової політики – відсутністю ПДВ, митних зборів, податку на дивіденди й соціальних внесків, низьким податком на прибуток. У 1970-1980-ті роки почався будівельний бум: транспортна інфраструктура, залізниці, хмарочоси, житлові будинки. У період з 1961 по 1997 р. ВВП Гонконгу збільшився в 180 разів, і країна стала однією з найбагатших у світі.

Основні особливості економічної моделі Гонконгу:

1. *Сильна політична влада.* Держава із сильною владою бере на себе роль послідовного провідника ринкової політики. Функції держави щодо бізнес-сектору: громадський порядок; мінімальне втручання в приватні справи; створення правового середовища, яке сприяє підприємницькій діяльності.

2. *Державне невтручання в економіку.* Гонконг посідає першу позицію в рейтингу економічної свободи, що забезпечено невтручанням держави в ринкові процеси, за винятком таких ситуацій: тенденція до монополізації галузі; утворення природних монополій; створення суспільних благ.

3. *Експортноорієнтованість.* Експортноорієнтованість Гонконгу була досягнута шляхом залучення іноземного капіталу та прискореної індустріалізації. Поява іноземних дочірніх компаній і філій відкрила доступ до інвестиційного ресурсу, а також стимулювала гонконгських виробників впроваджувати міжнародні стандарти. Це уможливило завойовування міжнародних ринків. Експортну стратегію Гонконгу характеризують такі аспекти: спочатку освоєння ринків свого регіону, а потім вихід на ринки промислово розвинених країн.

Сінгапур в 1965 р. тільки вийшов з війни з Малайзією, мав проблеми із засиллям китайського населення і був кинутий британцями без природних ресурсів, навіть без доступу до будівельного піску. Батько сінгапурського дива прем'єр-міністр Лі Куан Ю точно описав події в своїй країні в назві мемуарів «З третього світу у перший. Історія Сінгапуру». Тепер цю працю цитують навіть українські політики як посібник «Капіталізм для чайників». Як і в Гонконзі,

у Сінгапурі бурхливе економічне зростання ознаменувалося розвитком бізнесу. Сьогодні Сінгапур – один із провідних економічних, фінансових і торгових центрів світу. Своїм успішним розвитком Сінгапур зобов'язаний ініціатору загальнодержавних реформ Лі Куан Ю. Головні особливості сінгапурського «економічного дива» такі:

1. *Політична влада.* Основним завданням уряду Сінгапуру було становлення успішної держави, що було неможливим без жорсткої державної влади – диктатури. Першим кроком до успіху було ухвалення довгострокової стратегії економічного розвитку, яка вирішувала три завдання: індустріалізацію, залучення іноземних інвестицій, розвиток транспортної інфраструктури.

2. *Боротьба з корупцією.* Лі Куан Ю створив спеціальний антикорупційний орган. Щоб запобігти появі корупційних схем, а також позбутися багатозначності законів. У Сінгапурі було максимально спрощено всі закони, особливо податкові. Більшість видів ліцензій і дозволів було скасовано. Зарплати державних службовців прирівнювалися до зарплат у великих компаніях.

3. *Податкова політика.* В умовах конкурентної боротьби Сінгапур сфокусувався на формуванні конкурентоспроможності шляхом стимулювання залучення іноземного капіталу. Основним інструментом стала податкова політика, а саме звільнення від сплати мита і податку на прибуток для підприємств нафтопереробної і легкої промисловості, суднобудування, електроніки та високих технологій.

4. *Транспортна інфраструктура за рахунок внутрішніх коштів.* Цю стратегію дозволили реалізувати два механізми. Перший – сувора політика уряду і ефективне управління бюджетними коштами. Другий – уряд зобов'язав працівників і роботодавців формувати заощадження, відсоток від яких направляти в Центральний резервний фонд (Central Providence Fund).

Чан Кайші, засновник незалежної держави **Тайвань**, і його партія Гоміньдан у Китаї програвали всі битви протягом 14 років. Але потім вони сіли на кораблі і дременули з Піднебесної на острів Формозу (Тайвань). 3 млн лузерів і 4 млн неписьменних селян-остров'ян – що з цього може вийти? Відреклися від соціалізму. Спростили податки, стабілізували валюту і так далі. Тепер 23-мільйонний Тайвань – одна з найбагатших країн світу. Тайвань процвітав упродовж 40 років, попри складні відносини з материковим Китаєм. Серед азійських тигрів Тайвань не найбагатший, але він показав суттєві темпи зростання економіки. Перевтілення Тайваню з аграрної країни на інноваційну відбувалося поступово. Перша реформа, яка дала поштовх розвитку малого бізнесу, – земельна. Поява ринку землі сприяло появі малих приватних фермерських господарств, а капітал, залучений у результаті купівлі/продажу землі, інвестувався в промисловість і торгівлю.

Наступним кроком був розвиток середньо- і високотехнологічної промисловості. Для цього було

створено спеціальні економічні, індустріальні зони, де сьогодні зосереджені великі корпорації. Відмінними рисами економічної модернізації були поступовість, ненасильницький характер конкретних заходів, урахування національних традицій. Чинниками тайванського економічного дива стали: економічна стратегія і пріоритети розвитку, домінування малого й середнього бізнесу, професійна підготовка населення, сприятливий бізнес-клімат.

Протягом 1960-х років ВВП на душу населення **Південної Кореї** був подібний до найбідніших країн Африки й Азії. Однак у наступні десятиліття Південна Корея почала переходити від аграрної економіки до індустріальної та інноваційної, включаючи розвиток робототехніки та інформаційно-комп'ютерних технологій. У період з 1962 по 1995 р. економіка Південної Кореї зростала в середньому на 10% щорічно, що дозволило їй стати азійським тигром. У 1961 р. до влади прийшов Пак Чон Хи і став «батьком» південнокорейського «економічного дива». За його правління було введено планову економіку. Метою першої п'ятирічки стали побудова ефективної промислової системи, а також розвиток електроенергетики, хімічної, нафтохімічної та цементної промисловості. Успіх корейських реформ полягає в залученні іноземного капіталу, в основному – безповоротної допомоги США та Японії. Головними особливостями реформ Пак Чон Хи були:

1. *Диктатура і планова економіка.* Держава здійснювала жорстке втручання в економіку і підприємницьку діяльність.

2. *Масштабна націоналізація.* Зокрема вся банківська система перейшла під контроль держави. Також зберігався контроль над транспортною інфраструктурою, енергетикою та водопостачанням.

3. *Стимулювання малого й середнього бізнесу, об'єднання малих підприємств у великі промислові групи (чеболі).* Виробники готової продукції отримували від держави субсидії й замовлення, податки для бізнесу знижувалися. Преференції надавалися тільки найуспішнішим підприємствам – таким чином у Кореї стимулювали конкуренцію. Так виникали промислові об'єднання і групи – чеболі. Наприклад, Samsung, LG, Hyundai, Daewoo.

4. *Експорторієнтованість.* Кредитування і субсидування корейських експортерів. Кредитували експортерів як держава, так і іноземні банки під державні гарантії.

У 1970-х **Ірландію** за її нещасний вигляд називали «хвора людина Європи». Приблизно тоді ж влада зробила ставку на освіту, якісно покращити людський капітал. Для залучення іноземних інвестицій в Ірландії з'явився спеціальний орган – Агентство з індустріального розвитку, що надає гранти та фінансові пільги компаніям, що розвивають бізнес в країні. Тепер ця країна за 4,5 мільйонним населенням, порівнянним з Донецькою, Дніпропетровською областями або з Києвом і Київською областю, виробляє товарів і послуг на \$256 млрд. За даними Центрального статистичного управління Ірландії, в

2015 р. економіка країни за рік зросла на 26,3%. Це світовий рекорд.

Словаччина і Чехія у 1993 р. розіхалися, як бідні родичі. Майно ділили за курсом 1 до 2. З промислових активів Чехії дісталось все, решта – Словаччині. Ділили навіть хокей. Чехія завоювала всі трофеї. Словаччина змушена була починати з третьої ліги (С). Через кілька років словаки увійшли в найвищу світову хокейну лігу, в 2002 р. стали чемпіонами світу. Нині 5 млн словаків, які ніколи не мали потужної промисловості, виробляють ВВП вище, ніж у 45-мільйонній Україні.

Польща – ікона сучасного стилю. Ключовий етап її перебудови – стрімка приватизація. За два перших роки в руках корпоративного сектору виявилось 45% всієї промисловості. Жодних ваучерів або закритих копійчаних продажів за прописаним під одного покупця умовами. Тільки кеш. Один з перших законів польського уряду – закон про іноземні інвестиції. Цей документ скасовував обмеження на частку акціонерного капіталу для іноземців, встановлюючи податкові пільги для іноземних інвесторів, усував усі обмеження на вивіз прибутку та розмір інвестицій. У 1999 р. Польща провела пенсійну реформу. Один з її аспектів вимагав від кожного працюючого поляка у віці понад 30 років платити 12,2% в державний пенсійний фонд (ПФ), а 7,3% – перераховувати на особистий накопичувальний рахунок в недержавний ПФ (НПФ). За перші чотири роки реформ у Польщі було створено 16 неурядових ПФ, які керували близько 45 млрд злотих (понад €10 млрд). Вже до 2006 р. ця грошова маса зросла до €29,5 млрд, а до 2011-го – перевищила €50 млрд. Ці приватні кошти брали участь у великій і малій приватизації.

В епоху Четвертої промислової революції цифровізація стала головним трендом формування нових секторів економіки. **Естонія** – перша і єдина пострадянська республіка, яка створила цифрову інфраструктуру для введення електронного уряду. Перші кроки з розвитку сектору інформаційно-комунікаційних технологій було зроблено в середині 1990-х років за допомогою державної програми загальної комп'ютеризації «Стрибок тигра» (1996). Уже в 2002 р. було введено обов'язкові ID-карти, які є цифровим ключем і електронним підписом громадян Естонії. А в 2007 р. було проведено перші електронні вибори, де 3,4% виборців проголосували онлайн. Попри швидкий розвиток ІТ-сектору, після вступу в ЄС Естонія стикнулася з проблемою еміграції населення. Одним із рішень цієї проблеми стало надання електронного громадянства нерезидентам країни 2014 р. У 2018 р. заявки на електронне громадянство щотижня подавали близько 40 тис. осіб.

Крім цього, іноземні громадяни переміщують свій бізнес в Естонію або створюють нові підприємства в країні. Громадяни України є лідерами зі створення нових підприємств в Естонії як е-резиденти (550 компаній).

Ефект для економіки Естонії від упровадження електронного резидентства іноземних громадян – це сплачені податки, які залишаються в країні. Отже, електронний уряд в Естонії – це 99% усіх державних послуг у режимі онлайн. Це спростило взаємодію держави, громадян, бізнесу. У період з 2014 по 2017 р. кількість чиновників знизилася з 29 471 до 26 812. Також, за словами экс-віце-канцлера Міністерства економіки та комунікацій Естонії, щорічно кожен житель країни економить цілий робочий тиждень, тобто близько 2% ВВП. За оцінками Єврокомісії, поряд із Фінляндією й Данією, Естонія посідає лідируючу позицію з надання електронних державних послуг. Після введення електронного громадянства для нерезидентів Естонія піднялася на десяту позицію в рейтингу Doing Business (з 22-го 2014 р. на 12-те місце 2018 р.), за Індексом сприйняття корупції — на 5 пунктів (з 26-го на 21-е місце).

Звичайно, це далеко не повний перелік стрімких підйомів. Але достатній, щоб прийняти формулу Кахи Бендукідзе: «У світі немає проклятих країн». І ось ще сказане ним в 2010 році: «В Україні є всі шанси або залишитися найбільшою нерозвинутою країною Європи, або стати однією з найбагатших європейських країн». Так, зміни неминучі, такі умови мінливого світу, переходу на новий технологічний уклад. Але це має бути еволюція завдовжки в покоління, а не катастрофічне цунамі на догоду негайним потребам.

5. Катастрофічний стан економіки Донбасу та шляхи виходу з нього шляхом модернізації та смарт-спеціалізації. Сучасний стан економіки Донбасу можна визначити як катастрофу: «Катастрофа – подія, викликана руйнівними силами природи або людською діяльністю чи бездіяльністю, що серйозно загрожує та (або) завдає шкоди людському життю, здоров'ю, майну та (або) навколишньому середовищу». Ця катастрофа має соціальний, економічний, екологічний та науково-технічний виміри.

Соціальний вимір: 1) фінансове зубожіння, відтік населення, відсутність довіри та несприйняття діяльності центральних органів влади; 2) низький рівень розвитку соціальної інфраструктури (лікарні, школи, дитсадки, закладів позашкільного виховання тощо); 3) падіння якості життя та вартості «соціального капіталу» працездатного населення регіону; 4) стагнація розвитку дуальної освіти, кваліфікаційного та креативного рівня населення; 5) демографічна криза (падіння народжуваності та зростання смертності) особливо на територіях прилеглих до зони проведення ООС; 6) несприйняття державної політики в сфері мови, освіти, історичної пам'яті; 7) відсутність інституцій зрілого громадянського суспільства.

Економічний вимір: 1) падіння ВРП регіону (21 місце – Донецька, 25 – Луганська на душу населення); 2) швидке зниження конкурентоспроможності економіки регіону; 3) занепад промислового потенціалу східних регіонів України; 4) стагнація і відсутність регіональної кооперації великого, серед-

нього і малого бізнесу; 5) відсутність стратегічно визначених пріоритетів підтримки потенційних інвесторів стосовно податкового, кредитного і митного навантаження; 6) в цілому відсутність притаманного всім регіонам України розуміння необхідності відходу від ресурсозалежних виробництв до інноваційних проектів в усіх перспективних галузях.

Екологічний вимір: 1) ризики виходу на поверхню та підтоплення шахтними водами підземних горизонтів з питною водою і цокольних приміщень житлового сектору; 2) збільшення випадків потрапляння до житлових приміщень шахтного метану і наявна загроза витоку радіації; 3) підвищене забруднення повітря та зовнішнього середовища підприємствами ГМК і ТЕС; 4) відсутність системи моніторингу екологічних ризиків особливо на захоплених територіях у зонах проведення ООС; 5) низький рівень розвитку системи рекреації та туризму; 6) відсутність дієздатних програм моніторингу і підвищення екологічної освіченості населення; 7) відсутність державної стратегії в зменшенні залежності енергетики від вугілля та вуглецевого палива загалом.

Науково-технічний вимір: 1) нерозвиненість інноваційної інфраструктури (інкубатори, наукові парки і технопарки і т.д.), а також інституційного забезпечення (організаційно-законодавчих заходів) її сталого розвитку; 2) деградація і занепад «прикладних» ланцюгів (СКТБ, ПКТІ і т.д.) циклу «дослідження – виробництво» у цивільних секторах промисловості, охороні здоров'я і освіти; 3) відсутність державної і регіональної підтримки «інноваційного ліфта» (системи підтримки інновацій від школи до комерційного впровадження на внутрішньому та зовнішньому ринках); 4) наявний дефіцит децентралізованих джерел фінансування прикладних розробок, зокрема енергозберігаючих технологій у виробничій сфері і комунальному господарстві; 5) відсутність мотивації бізнесу загалом до фінансування інновацій і зокрема великих підприємств до впровадження інновацій вітчизняних фахівців і винахідників з малого і середнього бізнесу.

Перезавантаження економіки регіону можливо організувати в 2 етапи. Перший – в сучасних умовах на підконтрольній території, а другий – після встановлення миру – на всій території регіону.

Пропонується вже в найближчий час організувати для залучення коштів іноземних державних та приватних донорів постійно діючу щорічну або щодворічну **Міжнародну конференцію «Катастрофа Донбасу: міжнародна співпраця в локалізації та ліквідації наслідків шляхом модернізації та смарт-спеціалізації»** (один рік на території Донецької області, другий – на території Луганської), метою якої повинно стати утворення **Міжнародного фонду «Перезавантаження Донбасу – 4.0»**, який би передбачав створення відповідних галузевих відділень:

екологічного – з фінансування проектів ліквідації наслідків закриття та затоплення шахт та їх шкідливого впливу на довкілля;

соціального – з фінансування проектів в сфері освіти (загальної, професійної, вищої), сприяння підприємницьким університетам (в тому числі реалізації проекту «Інноваційного ліфта «від школи – до Європи»), розвитку кооперативного руху на селі та в ОТГ, охороні здоров'я, модернізації житлово-комунального господарства, рекреації, інклюзивного розвитку, туризму;

неоіндустріальної модернізації – з фінансування проектів смарт-спеціалізації та «Індустрії 4.0», створення мережі індустріальних парків, організації сучасних високотехнологічних виробництв, шляхом приєднання до високотехнологічних європейських та світових кластерів та ін.;

наукового та інноваційного – з метою розбудови регіональної інноваційної системи шляхом фінансування проектів розбудови інноваційної інфраструктури (бізнес-інкубаторів, наукових парків, технопарків, хабів – транспортних, медичних та ін.), сектору ІТ-індустрії, НДДКР з пріоритетних середньострокових науково-технічних напрямів розвитку регіонів.

Для реалізації цих проектів на законодавчому рівні в регіоні потрібно створити **спеціальний режим інноваційно-інвестиційної діяльності** (по аналогії з досвідом Ірландії та Фінляндії він може бути названий «Інноваційним офшором»), який буде передбачати стимулюючі умови у сфері оподаткування, кредитування, митної політики для устаткування та особливий режим валютного курсу для реалізації цих проектів.

Оскільки для проведення цієї роботи та її науково-методичного супроводу, потенціалу обласних і місцевих органів управління явно недостатньо, пропонується створити з залученням коштів проектів міжнародної технічної допомоги **«Центр стратегування та оргпроекування «Майбутнє Донбасу»** (головний офіс – у Києві на базі Інституту економіки промисловості НАН України, Донецьке відділення – у м. Краматорську або Слов'янську, Луганське відділення – у м. Северодонецьку) як неприбуткову громадську спілку за участю експертної спільноти (Академія економічних наук України), підприємців регіону, Донецької та Луганської торгово-промислових палат, та Агенцій регіонального та місцевого розвитку. Цей центр у тісній співпраці з Донецьким регіональним центром НАН України і МОН України та ЛОНКР, може стати «мозковим центром» моніторингу та координації місцевих стратегій та програм відновлення та «розумної неоіндустріальної спеціалізації» Донбасу.

З метою об'єднання зусиль промисловців, підприємців, науково-освітньої експертної спільноти, представників державного управління та місцевого самоврядування в справі відновлення економічного потенціалу та неоіндустріального відродження Донбасу пропонується заснувати **Громадянську платформу «Індустрія Донбасу – 4.0»**. Як ініціатори такого руху могли б виступити Академія економічних наук України, Агенція регіонального розвитку, торгово-промислові палати, а також Краматорська

міська рада директорів промислових підприємств, Донецький науковий центр НАН України і МОН України, Донецьке відділення УСПП та інші.

Донецький науковий центр НАН України і МОН України може стати пілотним проектом зі створення регіональної інноваційної системи як своєрідне ядро, навколо якого буде формуватися сучасна регіональна інноваційна інфраструктура. На цій основі може бути започатковане формування мережі **корпорацій відновлювального (випереджачого) розвитку** – від окремих ОТГ до Донецького економічного району (у складі Донецької та Луганської областей). Ці корпорації можуть утворювати відповідні Фонди, зокрема:

Фонд розвитку виробництва – для фінансування проектів інноваційної інфраструктури індустріальних парків, формування «точок зростання Індустрії 4.0», кластерів, розвитку фінансової інфраструктури (лізингу).

Фонд інновацій та науково-технічного розвитку – для фінансування проектів бізнес-інкубаторів, наукових парків, технопарків, сектору ІТ-індустрії, НДДКР з пріоритетних середньострокових науково-технічних напрямів розвитку регіонів.

Фонд соціального розвитку – для фінансування проектів в сфері освіти (загальної, професійної, вищої), сприяння підприємницьким університетам, охороні здоров'я, модернізації житлово-комунального господарства, рекреації, туризму.

Алгоритм «інноваційного ліфта» для поглиблення інтеграції університетської та академічної науки з бізнесом та виходом в європейський науково-освітній простір та ринок:

1) створення Філії або лабораторії головного по проблемі інституту НАН України при відповідній кафедрі українського університету-партнера;

2) укладання Угоди про співпрацю з європейським (іноземним) університетом-партнером та спільна участь в європейських науково-освітніх грантових програмах для отримання фінансування;

3) забезпечення структурних підрозділів, що займаються дослідженнями у сфері розвитку високотехнологій (зокрема, наприклад, нано- та біотехнологій) взаємодоповнюючим обладнанням;

4) забезпечення кадрами, стажування, науковий обмін (студентами, аспірантами, докторантами, науковцями, викладачами);

5) забезпечення додаткового фінансування шляхом залучення коштів європейських, національних та регіональних програм, місцевих бізнес-структур або через систему різноманітних фондів;

6) підготовка пропозицій до вироблення національних та регіональних стратегій «smart-спеціалізації» та диверсифікації традиційних галузей спеціалізації регіонів і міст країн-партнерів;

7) введення на фізичних та біологічних спеціальностях університетів-партнерів спецкурсів «Основи економіки та підприємницької діяльності», «Економіка нанотехнологій», «Економіка біотехнологій»;

8) забезпечення бізнес-інкубування малих підприємств і тиражування нано- і біорозробок на базі місцевих інкубаторів, наукових та технопаркових структур університетів-партнерів, у тому числі з використанням схеми франчайзингу.

Модернізація також має забезпечити кардинальні зміни технологічного профілю Донбасу. **Доцільно розробити Національний Проект, який би розвинув інтелектуальний, науковий, виробничий і кадровий потенціал регіону, передбачив досягнення високих якісних стандартів виробництва, перетворивши Донбас із всеукраїнської зони в «Національний інноваційний технопарк».**

Унікальність історії промислового розвитку, культури, життєвого середовища на Донбасі, а також «Національний модернізаційний Проект» мають стати дійовим фактором залучення людей, інвестицій, сучасних технологій для забезпечення динамічного розвитку.

Конкурентні переваги Донецького регіону можуть бути суттєво підвищені завдяки вигідному географічному положенню – поряд з розвиненими вітчизняними регіонами і економіками інших країн, треба лише активніше розвивати міжрегіональні і трансграничні культурні, наукові і виробничі відносини, сприяти зростанню якості життя людського капіталу.

У той же час слід мінімізувати ризики, що ускладнюють конкурентний розвиток регіону, такі як:

моноструктурна організація і сировинна спрямованість виробництва (метал, вугілля);

порушення інфраструктурних зв'язків через військові дії, що обмежує можливість руху людей, капіталів, продукції та інформації;

екологічна ситуація, наближається до критичної, ускладнюючи умови життя і виробництва;

втрата трудових ресурсів, особливо інтелектуального капіталу через порушення умов життя.

Тому вирішення стратегічних завдань структурно-технологічної модернізації Донбасу вимагає уважного ставлення до оптимізації виробничої структури промислового комплексу, пріоритетів технологічного зростання, визначення критеріїв економічності і екологічності виробництв, ефективного використання території.

Донбас має перетворитися із вугільно-металургійного регіону з традиційно технологічно низькою структурою виробництва (III технологічний уклад) в регіон креативної економіки, в основі якої будуть знання, нові моделі розвитку, нові типи соціальних відносин, нова культурна парадигма.

Стратегічне майбутнє Донбасу вбачається як регіон високої технологічної культури. Він має зберегти за собою роль індустріального центру країни, але поняття індустрії має бути збагачено неіндустріальним змістом на основі впровадження вітчизняних і світових досягнень науки ті техніки. Незважаючи на неефективну метало-вугільну домінуючу виробництва, стратегія структурно-технологічної модернізації не передбачає відмови від традиційних

виробництв, але їх розвиток в подальшому має здійснюватися виключно за рахунок власних ресурсів.

На державну підтримку можуть розраховувати лише нові високотехнологічні виробництва, продукція яких буде орієнтована на імпортозаміщення, задоволення внутрішнього попиту і розвиток експортного потенціалу. Такий сценарій ґрунтується на критичній оцінці моделі формування товарних ресурсів промислової продукції, що склалася в Донецькій області. Лише третина товарних ресурсів формується за рахунок власного виробництва, іншу частку компенсує імпорт, що вимагає значних валютних коштів. За нашою оцінкою в 2015 р. обсяг імпорту промислових видів продукції в Донецькій та Луганській областях складе 2,5 млрд дол. США.

Імпорт превалює у задоволенні потреб регіону в хімічній продукції високотехнологічного асортименту (64,7% від обсягу власного виробництва), полімерних матеріалів (80,8%), текстильних матеріалів (180,7%), продукції машинобудування (136,8%). Те, що загальний баланс зовнішньої торгівлі регіону промисловими товарами лишається позитивним, забезпечується поки що експортом металопродукції. Проте існують досить вагомі причини очікувати в подальшому ускладнення балансових пропорцій зовнішньої торгівлі. За 2011-2014 рр. експорт недорогоцінних металів з України скоротився на 26,7%.

Перспективи промислового відродження Донбасу вбачаємо передусім в розвитку машинобудування, хімічної промисловості і полімерів – це як загальні орієнтири індустріального розвитку. Але інноваційність та високотехнологічність мають бути забезпечені за рахунок освоєння нових технологій, зокрема:

виробництва рідкоземельних елементів, спираючись на власну сировинну базу у вигляді відходів вугільної, гірничо-металургійної промисловості;

розвиток і використання технології на основі світлового променю – фотоніки – як одного із перспективних напрямів нанотехнологій. Використання фотоніки дозволяє істотно підняти ефективність праці у традиційних для регіону видах діяльності – металургія, машинобудування, зокрема в операціях різки, зварки, термообробки, полірування деталей;

освоєння вітрогенерації, чому сприяють як природні умови – вітрова активність регіону, так і прогресивні зміни в структурі електрогенерації – скорочення потужностей теплової електрогенерації через нестачу вугілля (антрацит). Машинобудування регіону отримало б високотехнологічну нішу із забезпечення вітроенергетики необхідним устаткуванням – вежами, електрогенераторами і розподільчою апаратурою;

розвиток технологій і устаткування з підвищення ефективності використання енергії і ресурсів в базових галузях промисловості, як ключового напрямку становлення енергоощадної і безвідходної економіки. Використання «зелених» технологій суттєво підніме технологічний рівень економіки регіону, створить основу для міжнародного співробітництва

6. Оцінка рівня смартизації промисловості України (за рівнем смартизації окремих підприємств). Як основний фактор для аналізу рівня смартизації обрано вартість комп'ютерного програмного забезпечення і баз даних (КПЗ і БД) в її співвідношеннях з доданою вартістю і вартістю машин та устаткування. Рівень смартизації в переробній промисловості можна оцінити по співвідношенню вартості КПЗ і БД (J) і вартості машин та обладнання (K): $k_{J/K}$. Вартість КПЗ і БД корелює зі складністю і різноманітністю вирішуваних завдань, а тому цей показник в динаміці відображає зростання складності виконуваних завдань на одиницю обладнання, що використовується, зокрема, інтелектуалізацію машин, що використовуються. Крім того, такий показник є порівняним для різних економік і виробництв, який можна порівняти в динаміці, його можна використовувати на мікрорівні для оцінки смартизації окремих підприємств. Однак цьому показнику властивий один істотний недолік – він не враховує рівень технологічної озброєності виробництва і, відповідно, її вплив на створення доданої вартості, тому якщо вплив фактора «машини та обладнання» на додану вартість мінімальний, то які б не були високі показники $k_{J/K}$, говорити про смарт-промисловості неможливо.

Щоб обійти проблему зв'язку показника смартизації капіталу $k_{J/K}$ з рівнем смартизації виробництва/економіки, необхідно враховувати капіталомісткість. У тих виробництвах, де капіталомісткість

висока, рівень смартизації капіталу $k_{J/K}$ в тій чи іншій мірі буде відображати і смартизацію виробництва; в іншому випадку однозначних висновків зробити не можна. Тому в якості основного показника смартизації запропоновано використовувати інтегральний показник смартизації виробництва, що враховує смартозброєність ($k_{J/K}$) і смартоемність

$$(k_{J/Y}) \text{ виробництва: } k_J = \sqrt{\frac{k_{J/K} \cdot k_{J/Y}}{1 + k_{J/K}(k_{J/Y} - 1)}}. \text{ Чи-}$$

сельник показує рівень смартизації виробництва з урахуванням смартизації капіталу й участі капіталу в створенні доданої вартості; знаменник вносить виправлення, необхідне в першу чергу для забезпечення адекватності значень функції при наближенні аргументів до своїх екстремальних значень; квадратний корінь служить для лінеаризації отриманих значень. В Україні повністю реалізувати запропонований підхід до оцінки смартизації переробної промисловості не представляється можливим через відсутність статистичних даних – Державна служба статистики України не збирає і не розміщує на своєму сайті або в збірниках статистику за показником вартості КПЗ і БД. З показників, які в тій чи іншій мірі мають відношення до необхідних, можна відзначити «Капітальні інвестиції в програмне забезпечення і бази даних» (доступно по економіці в цілому, але не в розрізі видів економічної діяльності – табл. 7).

Таблиця 7

Деякі показники капітальних інвестицій по економіці України в цілому *

Рік	Валова додана вартість, млн грн	Капітальні інвестиції, млн грн	Капітальні інвестиції в машини, обладнання та інвентар, млн грн	Капітальні інвестиції в програмне забезпечення і бази даних, млн грн
2001	180490	-	-	-
2002	201194	-	-	-
2003	240217	-	-	-
2004	313046	-	-	-
2005	388601	-	-	-
2006	474123	-	-	-
2007	634794	-	-	-
2008	824176	-	-	-
2009	796481	-	-	-
2010	954472	180575,5	54059,2	2802,4
2011	1122558	241286,0	71771,4	3254,0
2012	1213069	273256,0	77015,4	3409,1
2013	1283812	249873,4	79032,9	3477,6
2014	1382719	219419,9	68948,8	3207,3
2015	1689387	273116,4	84423,2	4908,4
2016	2023228	359216,1	123133,3	6315,5
2017	2519561	448461,5	154721,7	8196,4
2018	-	526341,8	174156,2	10719,9

* Розраховано за даними Державної служби статистики України.

На основі наявних даних можна розрахувати певні показники, які не є безпосередньою реалізацією розробленого підходу, проте дозволяють зробити певні висновки щодо темпів смарт-індустріалізації (табл. 8).

Безумовно, наявність показників тільки з інвестицій не дозволяє оцінити поточний рівень смарт-індустріалізації економіки України, проте співвідношення інвестицій дозволяють оцінити тенденції: очевидно, що з плином часу, в міру вибуття нинішніх основних засобів та їх заміщення новими (що

відображається в здійсненні інвестицій), співвідношення активів будуть прагнути до нинішніх співвідношень інвестицій.

Аналіз даних табл. 8 дозволяє зробити такі висновки: структура інвестицій в контексті оцінки смарт-індустріалізації з 2010 по 2017 р. не зазнала істотних змін: частка інвестицій в КПЗ і БД в капітальних інвестиціях коливалася в межах 1,5%; частка інвестицій в машини, обладнання та інвентар в капітальних інвестиціях коливалася близько 32%, а співвідношення інвестицій в КПЗ і БД та інвестицій в машини, обладнання та інвентар – в межах 5%; співвідношення інвестицій в КПЗ і БД та інвестицій в машини, обладнання та інвентар (графа 4 табл. 8) не змінилося з 2010 р і коливається в межах 5%. Якщо порівнювати зі смартоозброєністю машин

і устаткування в розглянутих вище країнах, то ця величина поступається лише Німеччині (рис. 7). Однак ще раз підкреслимо, що це для України потенційно можливе співвідношення витрат факторів виробництва в майбутньому, у міру повного заміщення машин і обладнання. Динаміка співвідношення інвестицій свідчить про те, що придбання машин та обладнання не супроводжується зростанням частки КПЗ, що дозволяло б використовувати це обладнання відповідно до парадигми смарт-індустріалізації (Інтернет речей, великі дані, автоматизоване прийняття рішень, штучний інтелект). Можна припустити, що у більшості випадків це обладнання не є передовим, оскільки не вимагає паралельної закупівлі КПЗ і БД, що дозволяють об'єднувати таке обладнання в мережі Інтернету речей або керувати ним на основі аналізу великих даних.

Таблиця 8

Деякі відносні показники капітальних інвестицій з економіки України в цілому *

Рік	Частка інвестицій в КПЗ і БД в капітальних інвестиціях, %	Частка інвестицій в машини, обладнання та інвентар в капітальних інвестиціях, %	Співвідношення інвестицій в КПЗ і БД та інвестицій в машини, обладнання та інвентар, %
1	2	3	4
2010	1,55	29,94	5,18
2011	1,35	29,75	4,53
2012	1,25	28,18	4,43
2013	1,39	31,63	4,40
2014	1,46	31,42	4,65
2015	1,80	30,91	5,81
2016	1,76	34,28	5,13
2017	1,83	34,50	5,30

* Розраховано авторами.

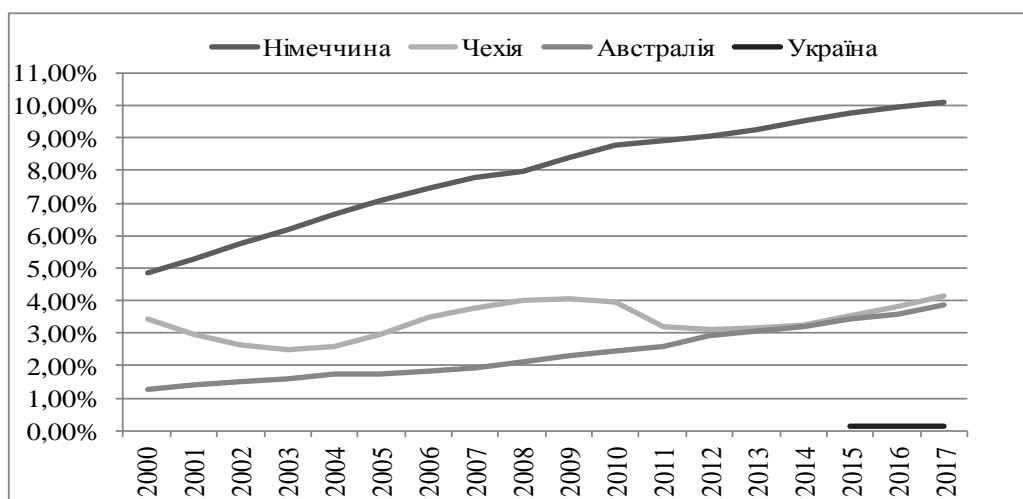

Рис. 7. Місце України в динаміці відношення вартості КПЗ і БД до вартості машин та обладнання

Незмінність співвідношень дозволяє зробити непрямий, проте досить обґрунтований висновок: якщо за останні 10 років структура інвестицій залишалася без змін, то і структура активів також залишилася такою, тобто на відміну від розглянутих вище більш промислово розвинених країн, смартоозброєність машин і обладнання в економіці України не зростає.

Оскільки запропонований підхід до оцінки рівня смартизації виробництва інваріантний до масштабів виробництва, можна поррахувати дані показники по окремих провідних промислових підприємствах України. Це побічно також може бути оцінкою рівня смартизації галузі. Розглянемо в якості такого підприємства ПрАТ «Новокраматорський машинобудівний завод» (НКМЗ) – один з найбільших в Ук-

раїні та в світі заводів важкого машинобудування. Статистику витрат досліджуваних факторів виробництва за останні роки представлено в табл. 9.

Розрахунки за даними табл. 9 показують, що рівень смартоозброєності машин і устаткування k_{JK}

складав в 2015-2017 рр.: 0,148, 0,145 і 0,134% відповідно. Якщо додати цей показник на рис. 7, отримаємо наочне місце України в ряду розвинених країн за рівнем використання «розумних» машин.

Таблиця 9

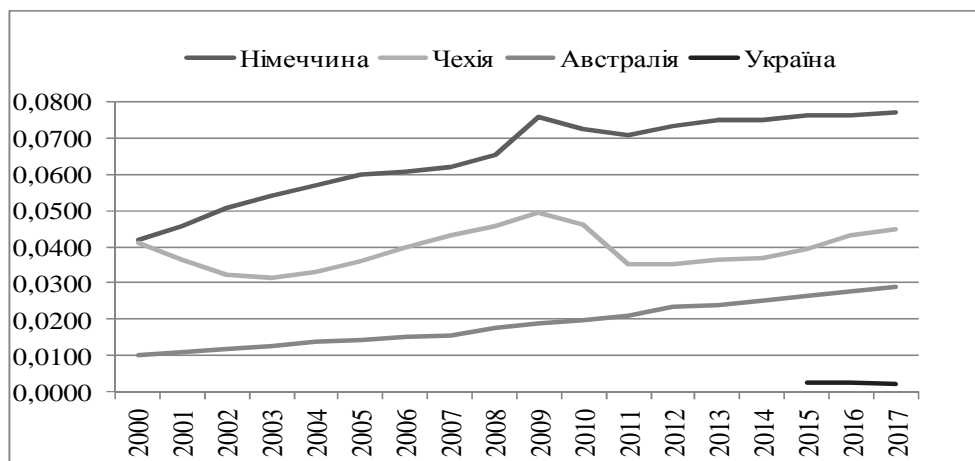
Витрати факторів виробництва на НКМЗ *

Рік	Випуск продукції за рік, тис. грн	Матеріальні витрати, тис. грн	Вартість машин і устаткування, тис. грн	Вартість КПЗ і БД, тис. грн
2015	2465593,4	1322233	3097953	4580
2016	2579574,4	1673574	3151449	4578
2017	3577994,9	2365039	3329997	4458

* Розраховано за джерелами: Річна інформація емітента цінних паперів ПАТ «НКМЗ» за 2016 рік. НКМЗ, 2019. URL: http://www.nkmz.com/fileadmin/services/actioners/godovoy_otchet_2016.pdf; Річна інформація емітента цінних паперів ПрАТ «НКМЗ» за 2017 рік. НКМЗ, 2019. URL: http://nkmz.com/fileadmin/services/actioners/godovoy_otchet_2017.pdf.

З урахуванням того, що НКМЗ – підприємство важкого машинобудування, що має об'єктивно значно вищий рівень капіталоемності виробництва, ніж середньоєвропейський по переробній промисловості, застосовувати такий підхід до порівняння рівня смартизації виробництва не зовсім коректно.

Саме тому запропоновано інший показник k_L , враховує факт капіталоемності. Так, смартоемність виробництва НКМЗ в 2015-2017 рр. (k_{LY}) склали: 0,4%, 0,51% і 0,37%. Динаміку відповідного інтегрального показника смартизації виробництва k_L (складову значення 0,0024; 0,0027; 0,0022) представлено на рис. 8.

Рис. 8. Динаміка інтегрального показника смартизації виробництва в переробній промисловості розвинених країн за 2000-2017 рр. і НКМЗ, як представника галузі важкого машинобудування України за 2015-2017 рр.

Таким чином, на 2017 р. рівень відповідності критеріям смарт-індустріалізації підприємства НКМЗ, як провідного представника галузі важкого машинобудування в Україні, був в 13 разів менше, ніж у переробній промисловості Австралії, в 20 разів менше Чехії і в 36 разів менше Німеччини. Хоча по трьох точках не можна судити про динаміку, проте ніяких передумов щодо радикального поліпшення цієї ситуації з отриманих даних не спостерігається. Загальний висновок полягає в тому, що, судячи з показників капітальних інвестицій в цілому в економіці України та показників діяльності лідера важкого машинобудування України, смарт-індустріалізація за останні роки не спостерігалася, тому вести мову про побудову сучасної економіки не доводиться. При реалізації завдання розвитку смарт-еко-

номії буде спостерігатися збільшення частки інвестицій в КПЗ і БД в капітальних інвестиціях, а також збільшення співвідношення інвестицій в КПЗ і БД та інвестицій в машини, обладнання, чого на даний момент не спостерігається.

Більш ґрунтовні висновки щодо поточної ситуації можна було б зробити при використанні розробленого підходу до оцінки смартизації, чому перешкоджає відсутність необхідної статистичної інформації.

Висновки та рекомендації. 1. Головна системна проблема України полягає у технологічній різноукладності економіки, наявності різних техноеконічних секторів, ринкових і галузевих сегментів. Місце України у міжнародному поділі праці, стан розвиненості економіки та її промислового сектору,

який залишається слабо сприятливим до сучасних досягнень світової науки та інновацій, є недостатніми для забезпечення сталого випереджаючого інноваційного розвитку країни та досягнення європейських стандартів життя українських громадян.

2. Враховуючи високий рівень тінізації економіки України, пропонуємо впровадити такі заходи:

затвердити законодавче обмеження націнки для будь-яких фірм-прокладок на рівні 5-15% залежно від обсягу перероблення (5% при відсутності будь-якого перероблення; 6-15% залежно від обсягу перероблення та наявності основних засобів);

кількість фірм-прокладок може бути необмеженою, але розподіл їхнього прибутку повинен ділитися в заданих межах (5-15 %) незалежно від їх кількості;

не виключено, що промислові виробники самостійно або через фірми-прокладки буду домовлятися з постачальником о завищенні відпускної ціни з наступним «відкатом», тому треба передбачити перевірки завищення цін у постачальника порівняно зі світовими цінами.

3. Оскільки однією з ключових тенденцій сучасного етапу розвитку промисловості є підвищення ролі цифрових інформаційних технологій у всіх аспектах виробничої діяльності (смартизація), то обґрунтування управлінських рішень у даній сфері вимагає оцінки критеріїв відповідності як окремих підприємств, так і цілих галузей і навіть країн критеріям смартизації, що вимагає використання відповідних показників, причому в даний час таких показників запропоновано не було. У даній роботі як основний фактор для аналізу рівня смартизації було обрано вартість комп'ютерного програмного забезпечення і баз даних в її співвідношеннях з доданою вартістю і вартістю машин і устаткування.

Зважаючи на відсутність в українській статистиці ключових показників, необхідних для виконання розрахунків за запропонованим підходом, було розраховано інші показники, що характеризують смарт-індустріалізацію економіки України. Зокрема, незмінність (на рівні 5%) співвідношення інвестицій в програмне забезпечення і бази даних та інвестицій в машини, обладнання та інвентар за останні 10 років свідчить про те, що Україна залишилася осторонь від смарт-індустріалізації, яка розгорнулася в розвинених країнах Заходу і Сходу: інвестиції в машини і обладнання не супроводжуються інвестиціями в створення програмного середовища смарт-промисловості.

Оскільки запропонований показник відповідності економіки критеріям смарт-індустріалізації інваріантний до масштабів виробництва, оцінити рівень «смартизації» промисловості України можна побічно за рівнем «смартизації» окремих підприємств – представників певної галузі. Так, стан важкого машинобудування України цілком адекватно можна оцінити по рівню «смартизації» провідного представника цієї галузі – ПрАТ «Новокраматорський машинобудівний завод». На 2017 р. рівень відповідності НКМЗ критеріям смарт-індустріаліза-

ції відстає від переробної промисловості Австралії в 13 разів, Чехії – в 20 разів, Німеччини – в 36 разів. При цьому будь-яка позитивна динаміка розвитку відсутня, і це відставання з часом буде тільки зростати.

4. Для отримання всебічних і більш об'єктивних висновків про стан розвитку смарт-промисловості України доцільно рекомендувати Державній службі статистики України додати до переліку врахованих показників додатковий показник «Вартість програмного забезпечення і баз даних» (аналогічно тому, як цей показник враховується в статистиці Організації економічного співробітництва та розвитку). Перспективним напрямком дослідження, з урахуванням наявності зазначеної статистичної інформації по Україні, є оцінка рівня смарт-індустріалізації промисловості країни в розрізі галузей з метою визначення пріоритетних напрямів інвестування для розвитку смартизації.

5. В Україні відсутні чинні стратегічні документи, які б визначали підходи до промислової політики. Упродовж останніх кількох років прийняття промислової стратегії постійно залишалося (принаймні формально) серед основних завдань уряду (у його щорічних планах пріоритетних дій у 2016-2018 рр.). Однак створення і прийняття відповідного документу фактично зависло в повітрі. У квітні 2018 р. уряд оприлюднив для обговорення проект Стратегії розвитку промислового комплексу України до 2025 р., але її досі не прийнято.

6. Розпорядженням від 10 липня 2019 р. № 526-р уряд схвалив Стратегію інноваційного розвитку України на період до 2030 р. Однак документ не містить жодної згадки про четверту промислову революцію, хоча і обговорювався пізніше за промисловою стратегією. Це відображає брак координації в стратегічному плануванні. У січні 2018 р. затверджено Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 рр. Фактично це єдиний чинний стратегічний документ, що визначає певні заходи для переходу до Індустрії 4.0. Незважаючи на вузький фокус (на дигіталізацію економіки), втілення концепції важливе для підвищення готовності країни до четвертої промислової революції. Окремі заходи підтримки інновацій (наприклад, інформування про програми ЄС, активізація трансферу технологій та ін.) включені також до Стратегії розвитку МСП. Таким чином, у чинних і запроєктованих стратегічних документах лише спорадично присутні заходи, що можуть сприяти розвитку Індустрії 4.0.

Зважаємо, що всі ці стратегії на додаток з Експортною стратегією України слід об'єднати в єдиний документ «Стратегію Індустрії – 4.0» та озброїти ним Міністерство промислової політики та зовнішньої торгівлі, як це було в післявоєнній Японії.

7. Також бажано було б створити у підпорядкуванні цьому міністерству на засадах державно-приватного партнерства мережі експортно-імпортних об'єднань типу «Агроімпекс», «Металлоімпекс»,

«Енергоімпекс», «Судноімпекс», «Важмашімпекс» та інших.

8. Заснувати та підтримати громадянський «Рух "Індустрія 4.0 в Україні"» як в центрі, так і на містах. Можливо в тих регіонах, де відсутні осередки цього руху, треба виступити їх ініціаторами та засновниками.

9. Назріла необхідність за європейськими аналогами у створенні постійно діючої Групи високого рівня у складі представників держави, великого, середнього та малого бізнесу, науковців та представників громадянського суспільства з координації основних стратегічних напрямків розвитку вітчизняної промисловості. Робочим апаратом такої групи міг би стати Інститут економіки промисловості НАН України із залученням і активістів громадських організацій.

10. Розробка і реалізація сценаріїв структурно-технологічної модернізації промислових регіонів України має здійснюватися в рамках довгострокової стратегії економічного розвитку країни, де промислова політика має зайняти провідне місце в усуненні структурних диспропорцій, стимулюванні модернізації, створенні нових високотехнологічних секторів виробництва. Крім офіційного визнання стратегії промислового розвитку і модернізації потрібно і законодавчо закріпити ідеологію промислового розвитку як на державному, так і на регіональному рівні, що в умовах децентралізації створить сприятливі нормативно-правові умови для суб'єктів господарювання і місцевої влади у здійсненні модернізаційних заходів. З цією метою доцільно розробити і прийняти Закон України «Про модернізацію промислових регіонів» з визначенням ролі і обов'язків місцевої влади в індустріальному розвитку власних територій.

Чим Україна торгуватиме зі світом?¹ Україна посіла третє місце за обсягом експорту агросировини до Євросоюзу. Цей «здобуток» насправді поглибив кризу у зовнішній торгівлі та українській промисловості, зумовив трудову міграцію та потребу у нових валютних запозиченнях. Час визнати, що зовнішньоторговельний сектор України тривалий час перебуває у стані глибокої кризи, що має деструктивний вплив на макроекономічну рівновагу.

По-перше, обсяги імпорту хронічно перевищують обсяги експорту. Так, у 2015 р. імпорт товарів перевищив експорт на 3,4 млрд дол. США, у 2016-му – на 6,9 млрд, у 2017-му – на 9,7 млрд, у 2018 р. – на 12,6 млрд дол. Унаслідок такої системної диспропорції іноземна вільноконвертована валюта вимивається з економіки, а національна грошова одиниця зазнає перманентного девальваційного тиску.

Більш того, для покриття валютних витрат за імпортом, що хронічно перевищують валютні надходження від експорту, уряд Гройсмана і тодішній президент Порошенко штовхали країну на додаткові валютні запозичення. Сумарний обсяг держборгу на

сьогодні вже наближається до номінального обсягу ВВП України, а зобов'язання за ним фактично позбавили країну права на власну промислову політику.

По-друге, вкрай неефективно залишається структура торговельних потоків, бо дві третини українського експорту становить сировинна продукція (зернові культури, залізна руда) і товари первинної обробки (чорні метали, соняшникова олія), забезпечуючи учать України лише в первинно-сировинних ланках глобальних ланцюгів доданої вартості. Водночас у структурі імпорту понад 50% – це готова продукція, причому у багатьох випадках вироблена з української сировини.

Таким чином, на світовій арені за Україною закріплюється роль сировинного придатка, який забезпечує інноваційний розвиток і створення робочих місць в інших країнах світу, а потім імпортує з цих країн продукцію кінцевого споживання замість модернізації власної економіки та забезпечення глибокої переробки національних сировинних ресурсів.

Ситуація парадоксальна. Більшість країн світу імпортують або те, чого не можуть виробити чи видобути самостійно (критичний імпорт), або те, що виробляти їм значно дорожче, ніж традиційним виробникам. Натомість в Україні значну частину імпорту становлять товари, які цілком могли б вироблятися всередині країни, з якістю та цінами, порівнянними з іноземними аналогами, але досі ввозяться з країн зі значно дорожчими трудовими ресурсами й нижчим рівнем безробіття.

По-третьє, Україна на належному рівні не використовує наявного потенціалу для активізації зовнішньої торгівлі з рядом країн і регіонів світу. Вітчизняний експорт сконцентровано на країнах ЄС і найближчих країнах-сусідах, тоді як ринки більшості країн Азії, Близького Сходу, Африки та Латинської Америки надалі залишаються практично неохопленими вітчизняними товаровиробниками.

Без активізації внутрішнього виробництва конкурентоспроможної продукції імпортозаміщення та збільшення в структурі експорту частки товарів з високою доданою вартістю є неможливими. Навіть якщо весь світ (теоретично) надасть Україні абсолютний доступ до власних ринків. Торгівля є похідною від промисловості, тому проблема має розглядатися в контексті розвитку виробничо-експортного потенціалу.

В той час, як ряд країн – азійських тигрів, а також найближчі сусіди України – Туреччина та Польща виходили на передові позиції за темпами соціально-економічного розвитку завдяки розширенню промислової бази, а високорозвинені країни переходили до постіндустріальної стадії розвитку через стрімку автоматизацію виробництва й перенесення його в інші країни, Україна потерпала від руйнації індустріального сектору, стрімко втрачаючи фундамент для виготовлення унікальної високотехнологічної продукції, у тому числі й на експорт.

¹ Гужва І. Вал зерна і вал проблем. *Дзеркало тижня*. 2019. №27. С. 10.

Індустріалізація національної економіки на сьогодні для нашої країни є панацеєю для подолання бідності та трудової міграції. У цьому контексті Україна та Туреччина є яскравими прикладами. В Україні скорочення переробної промисловості з 20,9 млрд дол. (1992) до 13,8 млрд дол. (2017) супроводжувалося зменшенням чисельності населення в країні з 52,2 млн (1992) до 44,8 млн (2017). Водночас у Туреччині спостерігалася протилежна ситуація. Наряду із нарощенням переробної промисловості з 54,6 млрд дол. (1992) до 198,6 млрд дол. (2017) динамічно зростала чисельність населення з 55,7 млн (1992) до 80,7 млн (2017). З купівельною спроможністю населення ситуація аналогічна: із збільшенням частки промисловості в структурі ВВП прямо пропорційно зростали доходи на душу населення.

На сьогодні індустріалізація економіки України потребує застосування низки невідкладних заходів промислової політики, для чого необхідна перш за все політична воля новообраного президента Зеленського, зокрема для запровадження податкових і митних стимулів розвитку індустріальних парків, запуску галузевих програм розвитку машинобудування, розбудови системи державного замовлення в цілях формування попиту на товари вітчизняного виробництва, запровадження багатofакторної моделі оцінки тендерних пропозицій у рамках державних закупівель, забезпечення безоплатного приєднання до інженерних мереж, відновлення Міністерства промислової політики тощо.

Так, індустріальні парки вже могли б стати одним з основних каталізаторів структурних зрушень у вітчизняному виробництві та зовнішній торгівлі. За експертними оцінками, запровадження податкових і митних стимулів для резидентів індустріальних парків на рівні тих, що діють у Туреччині або Кореї, може забезпечити створення понад 100 індустріальних парків і залучення близько 200 млрд дол. інвестицій.

Проте урядом Гройсмана та експрезидентом Порошенком фактично позбавлено країну такої можливості через системне блокування у Верховній Раді законопроектів №2554 а-д і 2555 а-д.

Доцільним є внесення новообраним президентом до парламенту як невідкладного пакета зазначених законопроектів з метою стимулювати інвестиційну та виробничу діяльність. Наприклад, передбачивши звільнення на п'ять або більше років від податку на прибуток, звільнення від ввізного мита на обладнання та устаткування для облаштування та здійснення діяльності в межах індустріального парку, розстрочку на п'ять років або повне скасування імпортного ПДВ на таке обладнання чи устаткування тощо.

Не менш важливим питанням порядку денного майбутнього парламенту та новообраного президента мало б стати впровадження нового алгоритму для безоплатного під'єднання промислових об'єктів до інженерних мереж через ухвалення і введення в дію закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння роз-

витку промисловості інвестиційної діяльності, захисту та гарантування прав і законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності», який, до речі, також системно блокувався попередньою владою. Реалізація цього заходу забезпечить встановлення справедливих ринкових відносин між замовниками будівництва інженерних мереж і суб'єктами природних монополій з урахуванням найкращого світового досвіду з метою залучення масштабних інвестицій і розвитку реального сектору економіки.

Також до невідкладних заходів варто віднести ініціативу щодо запровадження багатofакторної моделі оцінки тендерних пропозицій у публічних закупівлях через ухвалення і введення в дію закону «Купуй українське – плати українцям». Основною метою останнього є скорочення частки імпорту у структурі державних закупівель. В Україні рівень проникнення імпорту в сектор державних закупівель найвищий у світі – 38%, тоді як у країнах ЄС, США цей показник не перевищує 5-7%.

Крім того, сучасні тенденції державного управління фактично призвели до того, що в практичному аспекті в Україні на сьогодні більш вигідно та «зручно» займатись імпортом готової продукції та експортом сировини, на відміну від розвитку інновацій і запуску промислового виробництва. А поодинокі випадки успішного запуску промислового виробництва стали можливими не завдяки, а всупереч діям влади. Водночас через відсутність інструментів і механізмів підтримки експорту блокується вихід на зовнішні ринки високотехнологічних товарів, а вітчизняні товаровиробники та експортери несуть надмірні фінансові та часові витрати на митне оформлення, кредитування, страхування та інші послуги порівняно з іноземними конкурентами.

Оскільки зовнішньоторговельна політика є похідною від промислової політики, перегляд зовнішньоторговельної політики створить передумови для ліквідації проблем у сфері вітчизняної промисловості. При цьому запровадження заходів зі стимулювання експорту сприятиме активній експансії на міжнародних ринках.

Для цього необхідно, серед іншого, невідкладно ініціювати аудит та оцінку ефективності діючих зовнішньоторговельних угод, перезавантажити наші відносини з основними партнерами та ініціювати перегляд митно-тарифних зобов'язань України.

Аби стимулювати високотехнологічний експорт, варто повномасштабно запустити Експортно-кредитне агентство та створити мережі торгових представництв України за кордоном. А для підвищення спроможності нашої країни щодо врегулювання торгових спорів слід посилити організаційні та інституційні можливості органів державної влади та імплементувати угоди СОТ про спрощення процедур.

Нарешті варто розпочати продуктивний діалог з вітчизняними виробниками товарів і послуг щодо посилення інституційної спроможності органів державної влади, вдосконалення законодавчої та нор-

мативно-правової бази регулювання зовнішньоекономічної та інвестиційної діяльності. Зокрема, для інтенсифікації та диверсифікації зовнішньої торгівлі необхідні:

- лібералізація доступу до зовнішніх ринків;
- організаційна та фінансова підтримка виставкової діяльності;
- формування баз знань щодо експортних можливостей країни на національному, галузевому та регіональному рівнях національної економіки, а також існуючих і потенційних можливостей на зовнішніх ринках;
- організація та проведення закордонних торгових місій.

Реалізація зазначених заходів неможлива без підготовки якісних кадрів у сфері міжнародної торгівлі. Саме тому принципово важливим є відновлення Української академії зовнішньої торгівлі – сучасного науково-тренінгового центру компетенцій у сфері міжнародної торгівлі для забезпечення спеціалізованої підготовки кадрів та інформаційно-аналітичної підтримки рішень у сфері зовнішньої торгівлі. Особливістю навчання має стати задоволення реальних потреб у фахівцях commercial attaché України, тому важливою є не кількість (достатньо 100–150 фахівців на рік), а якість – професійне володіння інструментарієм Світової організації торгівлі, практикою ведення міжнародних переговорів, здатність до економіко-правового аналізу тощо. Забезпечення такої підготовки та перепідготовки має відбуватися у тісній співпраці з профільними органами державної влади та бізнес-структурами з використанням сучасних технологій підготовки кадрів та організації наукової роботи.

Насамкінець варто зазначити, що для України за наявності унікальної ресурсної бази, промислової інфраструктури та, головне, досвіду в авіакосмічній, оборонно-промисловій, енергетичній, машинобудівній і багатьох інших галузях говорити, що «ми агарна держава», і пишатися третім місцем серед експортерів до ЄС агросировини – найвищий рівень прояву комплексу меншовартості та консервація економічного розвитку країни на довгі роки.

Амоша О. І., Вишневський В. П., Ляшенко В. І., Харазішвілі Ю. М., Підоричева І. Ю., Мадих А. А., Охтеня О. О., Дасів А. Ф., Міночкина О. М. Індустрія 4.0: напрямки залучення інвестицій з урахуванням інтересів вітчизняних виробників

Сучасний світ швидко змінюється, відбувається конвергенція процесів глобалізації і локалізації, поєднання конкуренції і кооперації, співробітництва і суперництва у взаємовідносинах економічних агентів. Новим викликом для всіх країн світу стає Індустрія 4.0, в основі якої лежать такі важливі елементи сучасного типу виробництва, як кібер-фізичні системи, *big data*, штучний інтелект, 3D-друк, які здатні підвищити продуктивність, швидкість й гнучкість виробництва, покращити якість товарів та, як результат, забезпечити конкурентоспроможність промисловості.

Для України готовність до Індустрії 4.0 є важливим аспектом її безпечного майбутнього. Встановлено,

що Україна майже втратила індустріальну платформу, на якій може розвиватися економіка інноваційного типу, а промислові регіони успадкували основні її структурні проблеми. Інноваційного поштовху потребують і традиційні виробництва Донбасу, сучасний стан економіки якого визначено як катастрофу. Обґрунтовано, що ця катастрофа має соціальний, економічний, екологічний та науково-технічний виміри. Розроблено етапи та систему заходів з перезавантаження економіки Донбасу і перетворення його з вугільно-металургійного регіону в регіон креативної економіки, в основі якої будуть знання, нові моделі розвитку, нові типи соціальних відносин, нова культурна парадигма. Запропоновано візію стратегічного майбутнього Донбасу як регіону високої технологічної культури, який має зберегти за собою роль індустріального центру України, але поняття індустрії має бути збагачено неоіндустріальним змістом на основі впровадження вітчизняних і світових досягнень науки та техніки. Окрему увагу в статті приділено проблемі високого рівня тінзації економіки, яка заважає реалізації структурно-технологічних перетворень в промислових регіонах і в Донбасі, зокрема. Проведено оцінку рівня смартизації вітчизняної промисловості, встановлено, що Україна суттєво відстає від процесів смарт-індустріалізації, що розгорнулися в розвинених країнах Заходу і Сходу, оскільки інвестиції в машини і обладнання не супроводжуються адекватними інвестиціями у створення програмного середовища смарт-промисловості. Запропоновано законодавчо закріпити ідеологію промислового розвитку на державному та регіональному рівні шляхом розробки та прийняття Закону України «Про модернізацію промислових регіонів», що створить сприятливі нормативно-правові умови для суб'єктів господарювання і місцевої влади у здійсненні заходів структурно-технологічної модернізації економіки та її промислового сектору.

Ключові слова: Індустрія 4.0, смарт-промисловість, інноваційна економіка, модернізація, промислові регіони, Донбас, катастрофа, тіньова економіка, неоіндустріалізм, промисловий розвиток, Україна.

Амоша А. И., Вишневский В. П., Ляшенко В. И., Харазішвілі Ю. М., Підоричева И. Ю., Мадых А. А., Охтеня А. А., Дасив А. Ф., Миночкина О. М. Индустрия 4.0: направления привлечения инвестиций с учетом интересов отечественных производителей

Современный мир быстро меняется, происходит конвергенция процессов глобализации и локализации, сочетание конкуренции и кооперации, сотрудничества и соперничества во взаимоотношениях экономических агентов. Новым вызовом для всех стран мира становится Индустрия 4.0, в основе которой лежат такие важные элементы современного типа производства, как кибер-физические системы, *big data*, искусственный интеллект, 3D-печать, которые способны повысить производительность, скорость и гибкость производства, улучшить качество товаров и, как результат, обеспечить конкурентоспособность промышленности.

Для Украины готовность к Индустрии 4.0 является важным аспектом ее безопасного будущего. Определено, что Украина почти потеряла индустриальную платформу, на которой может развиваться экономика

инновационного типа, а промышленные регионы унаследовали основные ее структурные проблемы. Инновационного толчка требуют и традиционные производства Донбасса, современное состояние экономики которого определено как катастрофа. Обосновано, что данная катастрофа имеет социальное, экономическое, экологическое и научно-техническое измерения. Разработаны этапы и система мер по перезагрузке экономики Донбасса и превращению его из угольно-металлургического региона в регион креативной экономики, в основе которой будут знания, новые модели развития, новые типы социальных отношений, новая культурная парадигма. Предложено видение стратегического будущего Донбасса как региона высокой технологической культуры, который должен сохранить за собой роль индустриального центра Украины, но понятие индустрии должно быть обогащено неоиндустриальным содержанием на основе внедрения отечественных и мировых достижений науки и техники. Особое внимание в статье уделено проблеме высокого уровня тенезации экономики Украины, что препятствует реализации структурно-технологических преобразований в промышленных регионах и в Донбассе, в частности. Проведена оценка уровня смартизации отечественной промышленности, установлено, что Украина существенно отстает от процессов смарт-индустриализации, развернувшихся в развитых странах Запада и Востока, поскольку инвестиции в машины и оборудование не сопровождаются адекватными инвестициями в создание программной среды смарт-индустрии. Предложено законодательно закрепить идеологию промышленного развития на государственном и региональном уровне путем разработки и принятия Закона Украины «Про модернизацию промышленных регионов», что создаст благоприятные нормативно-правовые условия для субъектов хозяйствования и власти в осуществлении мер структурно-технологической модернизации экономики и ее промышленного сектора.

Ключевые слова: Индустрия 4.0, смарт-промышленность, инновационная экономика, модернизация, промышленные регионы, Донбасс, катастрофа, теневая экономика, неоиндустриализм, промышленное развитие, Украина.

Amosha A., Vishnevsky V., Lyashenko V., Khazarishvili Yu., Pidorycheva I., Madykh A., Okhten A., Dasiv A., Minochkina O. Industry 4.0: the directions for attracting investment from the perspective of the interests of domestic producers

The modern world is changing rapidly, the convergence of globalization and localization processes, a combi-

nation of competition and cooperation, interaction and rivalry in the relations of economic agents are taking place. A new challenge for all countries of the world is becoming Industry 4.0, based on such important elements of the modern type of production as cyber-physical systems, big data, artificial intelligence, 3D printing, which can increase productivity, speed and flexibility of production, improve the quality of goods and, as a result, ensure industry competitiveness.

For Ukraine, readiness for Industry 4.0 is an important aspect of its secure future. It is defined, that Ukraine has almost lost an industrial platform upon which an innovative economy can develop, and industrial regions have inherited its basic structural problems. The traditional production of Donbass also requires an innovative push, the current economic situation of which is defined as a disaster. It is proved that this catastrophe has social, economic, environmental and scientific-technical dimensions. The stages and system of measures for reloading the economy of Donbass and turning it from coal and metallurgical region into a region of a creative economy have been developed. It would be based on knowledge, new development models, new types of social relations, a new cultural paradigm. A vision of the strategic future of Donbass as a region of high technological culture, which should retain the role of the industrial center of Ukraine, is proposed. In doing so, the concept of the industry should be enriched with neo-industrial content based on the introduction of domestic and world achievements in science and technology. Special attention has been devoted to the problem of a high level of Ukraine's illicit economy, which hampers the realization of structural and technological transformations in industrial regions and in the Donbass, in particular. It was evaluated the level of smartization of the domestic industry. It is established that Ukraine remains considerably behind the processes of smart industrialization that ensued in developed Western and Eastern countries because investment in machinery and equipment is not accompanied by adequate investment in creating a software environment for the smart industry. It is suggested to legislate on the ideology of industrial development at the state and regional level by developing and adopting the Law of Ukraine «On the modernization of industrial regions» which will create a favorable regulatory conditions for business entities and authorities in the implementation of structural and technological modernization of the economy and its industrial sector.

Keywords: Industry 4.0, smart industry, innovative economy, modernization, industrial regions, Donbass, catastrophe, illicit economy, neo-industrialism, industrial development, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 29.07.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

С. В. Іванов,
член-кореспондент НАН України,

В. І. Ляшенко,
доктор економічних наук,

Ю. М. Харазішвілі,
доктор економічних наук,

А. В. Кучеров,
кандидат економічних наук,

Т. Ю. Коритько,
кандидат економічних наук,

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

ЛОКАЛІЗАЦІЯ ТА ЛІКВІДАЦІЯ НАСЛІДКІВ КАТАСТРОФИ ДОВКІЛЛЯ НА ДОНБАСІ

«Видатний американський економіст Кеннет Боулдінг у своїй піонерській роботі 1966 р. «Економіка майбутнього космічного корабля Земля» («Economics of the Coming Spaceship Earth») навів дві діаметрально протилежні ситуації: «ковбойська економіка» та «економіка космонавта на космічному кораблі». Господарська діяльність ковбоя в нескінченній прерії базується на прямому потоці ресурсів від джерела до звалища без потреби взагалі щось переробляти. Космонавт на космічному кораблі, навпаки, повинен мати матеріальні цикли й зворотні зв'язки, які повністю підпорядковані його потребам. Для ковбоя масштаб можна знехтувати, для космонавта ж він є всеохопним.

Застарілі уявлення. Історичний розвиток економічної науки привів до домінування в ХХ столітті так званої неокласичної економіки – підходу, що віддає перевагу простоті теоретичної побудови та ігнорує дані про реальний світ, які не узгоджуються з теорією. Прагнучи чистоти й краси її математичного апарату, вона нехтує реалістичністю і часто критикується як ідеологія «ринкового фундаменталізму». Тож домінуюча наукова парадигма дотримується кількох сумнівних засадничих припущень.

1. Економіка розглядається як ізольована система, у якій абстрактна обмінна вартість здійснює кругообіг між фірмами та домашніми господарствами. Нехтується фізична основа економіки – природне довкілля, яке в кращому разі розглядається лише як один із факторів виробництва. Визначальна роль природного довкілля в постачанні ресурсів і наданні послуг для економіки, зокрема поглинанні відходів, значною мірою ігнорується.

2. Не існує жодних меж зростання, навіть фізичних. Розвиток технологій є «вічним двигуном», що дає змогу подолати будь-який дефіцит природних ресурсів. Нескінченне зростання розглядається

не тільки як можливе, а й як найкраще рішення всіх проблем. Вважається логічним екстраполювати на майбутнє попередні тенденції до економічного зростання та збільшення чисельності населення на Землі.

3. Суспільство розглядається як механічна сукупність індивідуалістичних «людських атомів», що прагнуть досягти особистих інтересів і через дію ринкових сил створюють «спільне благо», – це знаменита «невидима рука» Адама Сміта. В економічний розгляд не включаються ні екологічні та фізичні обмеження, ні суб'єктивно-ціннісні стосунки між людьми та різними поколіннями, а також ціннісні стосунки зі світом природи попри всю їхню важливість у реальному людському житті.

Економіка як ізольована система
(неокласична економіка)

Парадигма екологічної економіки. Неокласична економіка доречна вдалині від природних біофізичних обмежень Землі, так само як у фізиці механіка Ньютона доречна вдалині від швидкості світла й мікросвіту атомів.

В економіці, як і у фізиці, класичні теорії працюють погано в граничних умовах, за яких потрібні нові парадигми, такі як квантова механіка й теорія відносності Айнштейна у фізиці та екологічна економіка в економічній теорії. Отже, адекватність сучасному світові припущень неокласичної економіки вже викликає великі сумніви. Тож останніми десятиліттями розвивається альтернативна економічна парадигма під назвою «екологічна економіка». Як синтезуюча наука, вона об'єднує підходи й досягнення різних наукових шкіл та дисциплін і пропонує комплексніший погляд на економічну діяльність у контексті її взаємозв'язків із природним середовищем і людськими спільнотами. «Екологічна економіка» синтезує економічні, екологічні та соціальні аспекти господарської діяльності людини (див. «Сімейне дерево екологічної економіки»).

В основі її наукової парадигми лежать такі засадничі принципи:

1. Економіка є відкритою підсистемою екосистеми Землі та функціонує в межах природних – фізичних і біологічних – обмежувальних факторів, або планетарних обмежень.

2. Зв'язок економіки та ентропії і концепція ентропійного ресурсопотоку. Ентропія є мірою безладу в системі та зростає зі зменшенням упорядкованості. Тож між екосистемою та економічною підсистемою відбувається фізичний обмін у формі потоку від ресурсів (джерел низькоентропійної матерії-енергії) на вході до відходів (звалищ високоентропійної матерії-енергії) на виході.

На відміну від вічного кругообігу абстрактної обмінної вартості, що відповідає механістичним уявленням, ентропійний ресурсопотік є незворотним і якісним за своєю природою. Ентропія в економіці – це міра якісної різниці між корисними ресурсами на вході й непотрібними відходами на виході. Низькоентропійні джерела ресурсопотоку є двох видів: відновлювані (наприклад, пов'язані з перетворенням потоку сонячної енергії) та невідновлювані (пов'язані з використанням корисних копалин). Жодна економіка не може існувати без ентропійного ресурсопотоку, тоді як можна легко уявити собі економіку без будь-якого кругообігу обмінної вартості, наприклад натуральне господарство селян, які самі себе забезпечують і нічим не обмінюються.

3. Концепція «масштабу» економіки в екосистемі. Під «масштабом» економіки мається на увазі її фізичний масштаб, або відносний розмір людської присутності в екосистемі. Оскільки зі зростанням економіки розмір планети залишається незмінним, то з часом масштаб економіки відносно екосистеми неминуче збільшується.

Як зазначає Кеннет Боулдінг, економіка людства на планеті вже наближається до економіки «космічного корабля». Відбувається перехід від

«порожнього» до «наповненого» світу, що породжує питання: наскільки великою економіка може бути, щоб не зруйнувати екосистему, яка її утримує? І яким є екологічно сталий масштаб економіки?

4. Концепція «природного капіталу» як економічної категорії. Природний капітал – це фонд, який продукує потік природних ресурсів і послуг. Під ним слід розуміти поклади нафти, ліс, що регенерує потік деревини, популяцію риби в океані, що регенерує потік виловленої риби, та прісноводний басейн, що забезпечує водопостачання. Природний капітал також надає людям безліч послуг, які забезпечують їхню господарську діяльність, таких як поглинання відходів, самоочищення повітря й водойм, фотосинтез і регенерація кисню, підтримка природної родючості ґрунтів, рекреаційні послуги тощо.

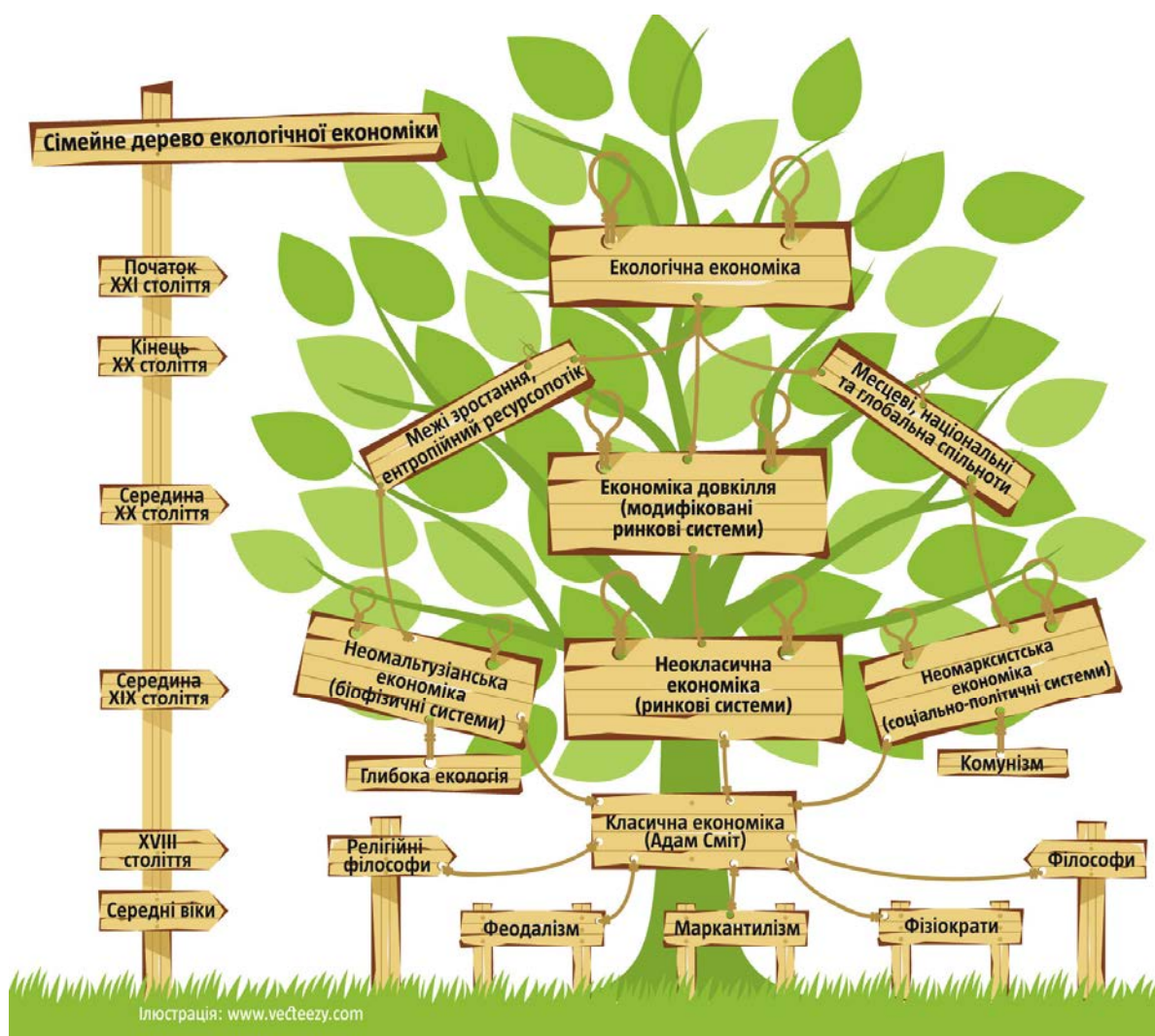
Сучасний світ переходить від ери, у якій обмежувальним фактором був капітал, створений людиною, до ери, у якій обмежувальним фактором стає природний капітал, що залишився. Вилов риби нині обмежується її чисельністю, яка залишилася в океанах, а не кількістю риболовецьких суден. Виробництво деревини обмежується наявними лісами, а не лісопиленьми. Обсяг споживання нафти й вугілля обмежується спроможністю атмосфери поглинати викиди вуглекислого газу при їхньому спалюванні. Нарешті, сільськогосподарське виробництво обмежується деградацією ґрунтів та виснаженням водних басейнів для зрошення, а не дефіцитом хімікатів, тракторів і комбайнів.

Однак економічна логіка залишається незмінною і за нової схеми дефіциту у світі. Нині потрібно інвестувати в поповнення відновлюваного природного капіталу та в зменшення обсягу невідновлюваного ресурсопотоку.

5. Парадигма «кoeволюційного розвитку» людей і природи. Відбувається коeволюція людських систем, таких як цінності, знання, технології і матеріальна культура, та природних систем із їхнім постійним взаємним впливом й адаптацією. Парадигма коeволюції має два важливі наслідки в контексті ідеї сталого розвитку людства.

По-перше, коeволюція не обов'язково означає прогрес, що забезпечить людям, як кінцевій ланці еволюції, довічне виживання. Тривале домінування та успіх людей не є гарантією вічного виживання, про що свідчить приклад вимерлих динозаврів.

По-друге, коeволюційна суть взаємин людей із природою залишає неминучий мінімум непередбачуваності, оскільки як природні системи, так і людська цивілізація є складними динамічними системами. Тож критично важливими є здатність людства до адаптації та провадження далекоглядної політики для збереження різних можливостей у майбутньому перед обличчям невизначеності.

Нова ціль. У межах екологічної економіки є вже три, а не дві, незалежні політекономічні цілі. Це ефективне розміщення, справедливий розподіл та екологічно сталий масштаб, що потребують трьох різних інструментів економічної політики.

1. Ефективне розміщення ресурсів у межах економіки – це мікроекономічна проблема, яку вирішує ринок (знаменита «невидима рука» Адама Сміта).

2. Справедливий розподіл економічного продукту здійснюється завдяки політиці перерозподілу доходів і соціальних програм.

3. Екологічно сталий масштаб забезпечується через його регуляторне визначення національною державою або міжнародною спільнотою.

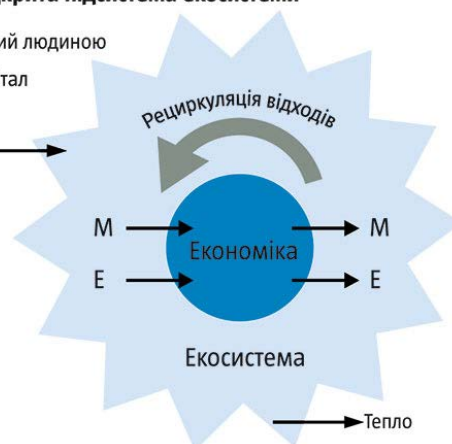
Гарним прикладом реалізації політичних цілей масштабу, розподілу та розміщення і відносин між ними є видача й торгівля дозвільними ліцензіями (квотами) на забруднення. Як це працює? По-перше, слід задати екологічно сталий масштаб, створивши законодавчо

Економіка, як відкрита підсистема екосистеми

- Капітал створений людиною
- Природний капітал

Сонячна енергія →

M = Речовина
E = Енергія

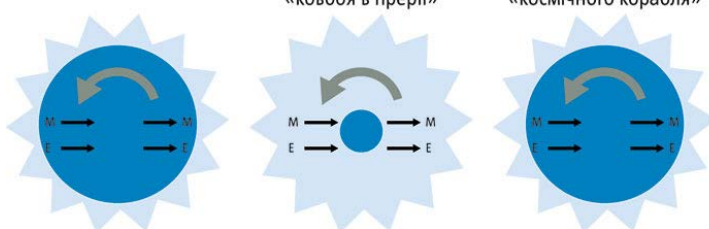

Концепція «масштабу» економіки в екосистемі

Наповнений світ

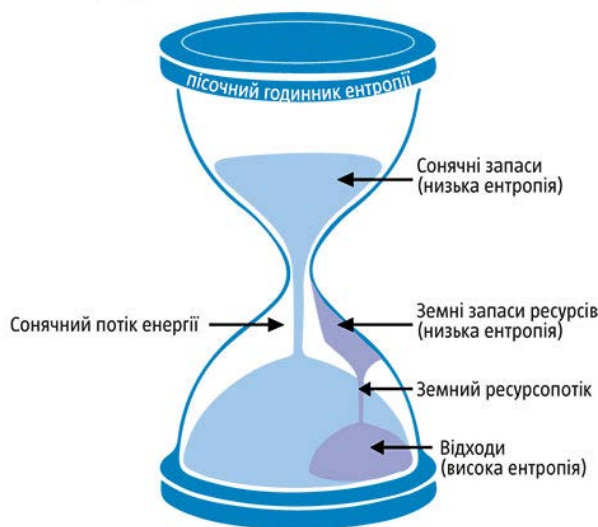
Порожній світ. Економіка «ковбоя в прерії»

Наповнений світ. Економіка «космічного корабля»

обмежений обсяг прав на забруднення (квотування). По-друге, здійснити первинний, суспільно справедливий розподіл квот на забруднення між різними суб'єктами. І, нарешті, забезпечити ефективне розміщення квот на забруднення через ринкову торгівлю ними. Саме так, наприклад, була побудована сучасна система торгівлі квотами на викиди CO₂ в Європейському Союзі.

Зв'язок економіки та ентропії через концепцію ентропійного ресурсопотоку

Інший приклад – це політика еколого-податкової реформи, яка є ключовою у вирішенні проблем створення робочих місць і захисту довкілля. Ця реформа базується на розумінні того, що чинні податкові системи незбалансовані, відповідно енергетичні та природні ресурси надто дешеві (що заохочує до неефективності та відходів), а вартість робочої сили через її надмірне оподаткування надто висока. Таким чином, виникають перешкоди для найму нових працівників або офіційної оплати їхньої праці. Очевидним результатом цього є надмірне використання природних ресурсів і недостатнє створення робочих місць, а також тіньовий найм працівників. Тож ідея реформи в тому, щоби більше оподатковувати «погане» (споживання ресурсів і забруднення) та менше – «добре» (робочі місця і доходи), що може стати основою стратегії підвищення конкурентоспроможності економіки в умовах глобалізації» [17].

Президент Володимир Зеленський зауважив, що першочерговими завданнями на Донбасі є налагодження водопостачання, відновлення Краматорського аеропорту, погашення боргів перед шахтарями, розбудова лікарень та дорожньої інфраструктури. Про це глава держави написав у *Twitter*. «Наші першочергові завдання на Донбасі – це нормальне водопостачання, якість питної води, відновлення Краматорського аеропорту, погашення боргів шахтарям, лікарні і найболючіше – дороги. #донбасецька-україна» [6]. На відміну від Польщі, Німеччини, а тим більше – США, Україна, враховуючи рівень

зношеності потужностей Донбасу та гостроту внутрішніх соціально-економічних та екологічних проблем регіону, фактично була спроможна забезпечити життя населення лише на найнеобхіднішому рівні. Тим часом розтягнене в часі «повільне вмирання» промислового велетня само по собі перетворилося на катастрофу надзвичайної сили. Якщо великі багатогалузеві міста (зокрема Донецьк і Маріуполь) змогли використати час із користю і останнім часом виявляли явні ознаки вдалого перефільювання, трансформації у великі центри ділової та фінансової активності, то монопрофільні міста й поселення перетворилися на «четвертий світ», своєрідне гетто (за висловом С. Тарути [10]) – і, слід додати, напрочуд густо заселене, як для України. Соціальна чорна діра, на яку вони обернулися, стала найбільш вразливим місцем Донбасу як у соціальному, так і в суспільно-політичному сенсі.

1. Стан Донбасу загалом можна коротко визначити як катастрофу: «Катастрофа – подія, викликана руйнівними силами природи або людською діяльністю чи бездіяльністю, що серйозно загрожує та (або) завдає шкоди людському життю, здоров'ю, майну та (або) навколишньому середовищу». Ця катастрофа має соціальний, економічний, екологічний та науково-технічний виміри.

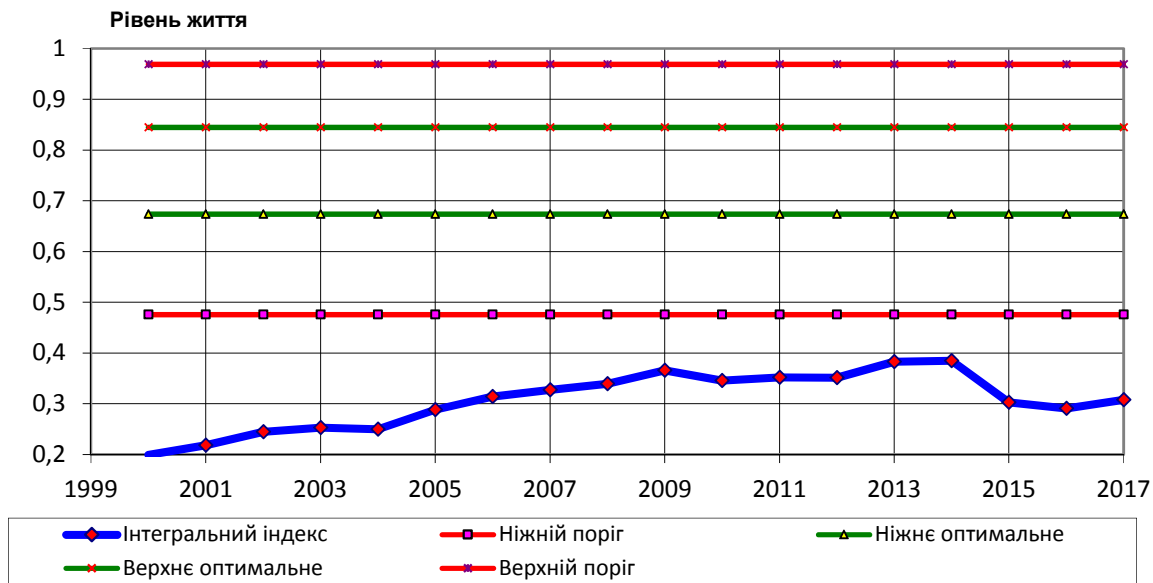
1.1. Соціальний вимір: 1) фінансове зubo-жіння, відтік населення, відсутність довіри та несприйняття діяльності центральних органів влади; 2) низький рівень розвитку соціальної інфраструктури (лікарні, школи, дитсадки, заклади позашкільного виховання і т.і.); 3) падіння якості життя та вартості «соціального капіталу» працездатного населення регіону; 4) стагнація розвитку дуальної освіти, кваліфікаційного та креативного рівня населення; 5) демографічна криза (падіння народжуваності та зростання смертності) особливо на територіях прилеглих до зони проведення ООС; 6) несприйняття державної політики в сфері мови, освіти, історичної пам'яті; 7) відсутність інституцій зрілого громадянського суспільства.

Дрейф Донбасу в напрямі тотальної пролетаризації населення трудового віку є одним із найвагоміших наслідків пострадянської деіндустріалізації, хоч як це парадоксально. В роки економічної депресії в розряд робітництва перейшла велика частка колишньої технічної та гуманітарної інтелігенції – власне, доколишня реальність і мізерність місцевих бюджетів не залишали їм вибору. Згідно з даними сучасних дослідників, на початок ХХІ ст. близько десятої частини населення Донбасу було задіяно в сфері управління та менеджменту, майже третину становили висококваліфіковані робітники нефізичної праці, 11,5% працювали в сфері обслуговування та торгівлі, майже 40% були зайняті кваліфікованою фізичною працею, понад 13% були представниками найпростіших професій. Загалом частка робітничих професій у структурі зайнятості місцевого населення перевищувала 50%, що суттєво поступалося показникам розвинених країн, вказуючи на низький рівень інтенсифікації виробництва та

його технічне відставання [8]. На рис. 1 наведено графік оцінки рівня життя населення Донецької області.

Ситуація, яка склалася, зрозуміло, внесла вагомий корективи у стратегію виживання, що їх практикувало місцеве населення. Після невдалої реструктуризації вугільної промисловості й закриття низки «неперспективних» шахт величезна частка виробничого життя регіону перемістилася в тіньовий сектор. Не надпотужні шахти-мільйонниці, а невеликі замасковані копанки, що підходили під вікна та стіни житлових будинків, стали зумовлювати життя мешканців донбасівської провінції – прихованої від допитливих очей столичних гостей. Механізм життєдіяльності цього виробничого організму загалом

точно, хоча й доволі емоційно, змалював у своїй книжці «Чорна лихоманка: нелегальний видобуток вугілля на Донбасі» Денис Казанський: «Вагони з нелегальним вугіллям тягли з забутих станцій у різні куточки країни і навіть за кордон, але бюджети шахтарських міст і селищ не отримували нічого з цього потоку. За традицією податків ніхто нікому не платив, і тому, незважаючи на зростання доходів населення і деяке поживлення торгівлі та сфери послуг, інфраструктура депресивних територій далі деградувала і вмирала. Міста, які в буквальному сенсі слова стояли на золоті, ще більше занепадали, ставали непридатними для життя, поки тисячі відбійних молотків і кирок щодня стукали в їхніх надрах, видаючи на-гора цінну копалину.

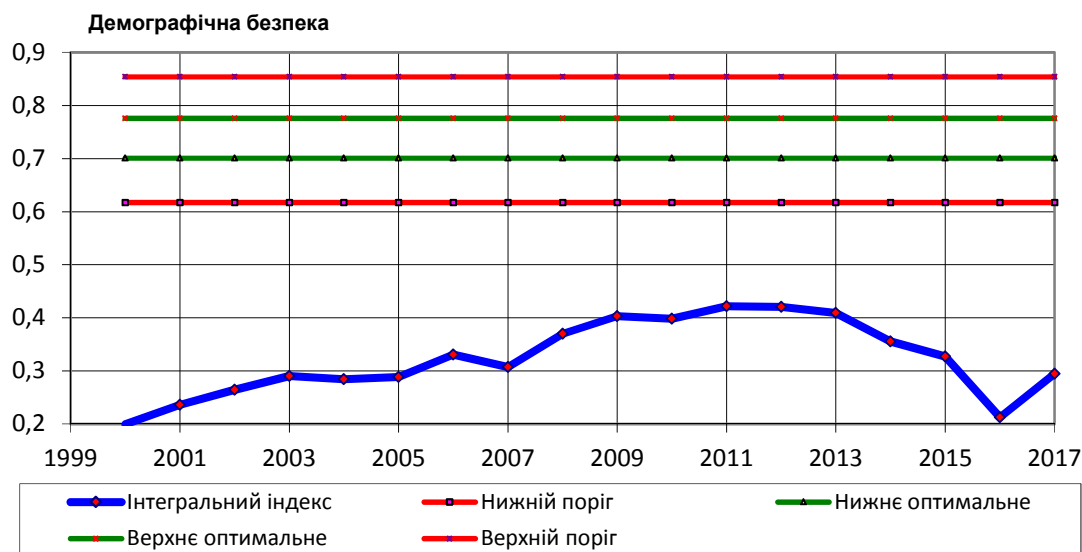
Рис. 1. Динаміка інтегрального показника рівня життя населення Донецької області у 2000-2017 рр. (розраховано Ю.М. Харазішвілі за даними облстату)

Донбас почав нагадувати колоніальну країну, що віддає свої природні багатства за безцінь та живе в безправ'ї і злиднях. Парадокс полягав у тому, що метрополією у цьому випадку була не конкретна держава, а група (чи, правильніше сказати, – угруповання) осіб, яка патрунувала масштабну тіньову галузь економіки та використовувала її в своїх інтересах. Розкрадання донецьких надр стало таким буденним процесом, що в самих шахтарських містах, які найбільш від нього потерпали, ніхто його не вважав злочином. Тисячі шахтарів, що добували вугілля в лісопосадках та на пустирях, не розуміли, що фактично повторюють долю індіанців, які обмінювали природні багатства своїх земель на непотрібні скляні /намиста» [9, с. 214-215].

Це не могло на відобразитися на демографічній складовій соціального розвитку регіону (рис. 2).

Наслідки масового відродження копанок і перетворення їх на основний виробничий сектор провінції були чи не другим (після невдалої спроби реструктуризації) за мірою негативного впливу факто-

ром, що знівечив соціальне життя Донецького регіону. Власне, йшлося про тотальну криміналізацію та цивілізаційний «відкат» на багато десятиріч назад. Запустилися механізми катастрофічного культурного розтління суспільства, що вели до архаїзації масової свідомості. Вони відкидали регіональну спільноту в стан соціальної й культурної архаїки та з невідворотністю створювали відчуття, що немає політичного та соціального вибору. «Мізансцена картини художника-передвижника Миколи Касаткіна (1859-1930) «Збирання вугілля бідними на відпрацьованій шахті» (1894 р.) з усією катастрофічно-кричущою упізнаваністю стала звичною «окрасою» донбасівського пейзажу. По суті, в новому історичному контексті реконструювалася неприваблива реальність низки робітничих поселень Донбасу. Різниця полягала в тому, що учасники мізансцени були одягнені не в домоткані світки та лапті, а в китайський «ширпотреб». Оборотною стороною цього процесу стало посилення, а згодом і домінування ірраціонального в масовій свідомості» [7, с. 177].

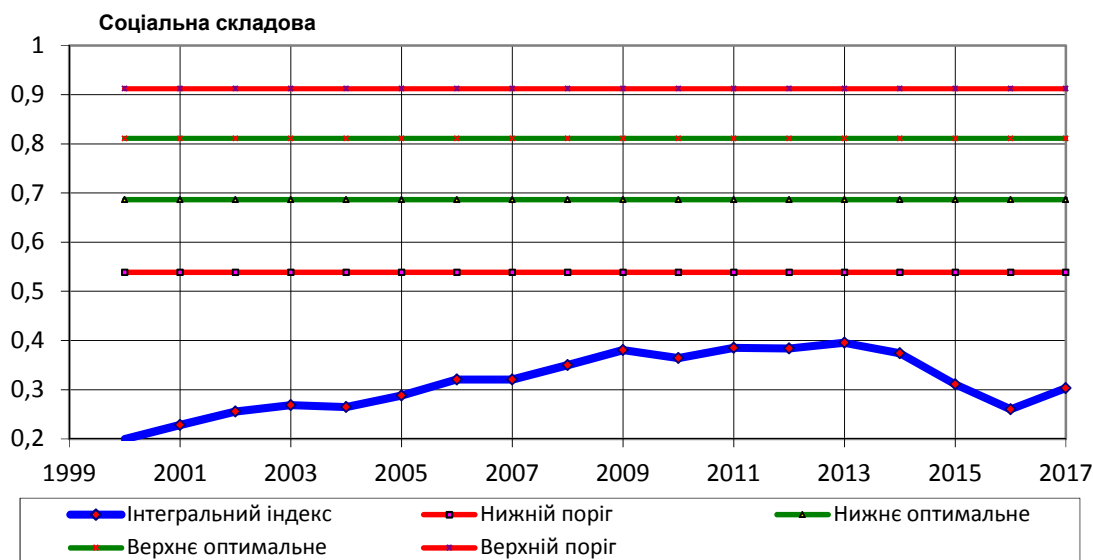

Рис. 2. Динаміка інтегрального показника демографічного стану населення Донецької області у 2000-2017 рр. (розраховано Ю.М. Харазішвілі за даними облстату)

У новітніх працях іноземних авторів часто мовиться про настання постіндустріальної ери в житті Донбасу. Влучніше було б говорити про катастрофічну деіндустріалізацію регіону – спонтанну, непередбачену й болісну, як і колишня радянська індустріалізація. Варто згадати, що Д. Юз, закладаючи в голому степу свою промислову імперію, відводив на її існування трохи більше ніж півсторіччя, Історія відвела на юність і зрілість Донбасу майже сто років. З середини 1970-х років зірка «Всесоюзної

кочегарки» почала поступово згасати. Нині ж даються взнаки всі економічні прорахунки, усвідомлена жорстокість і нехтування інтересами людей, політичний авторитаризм та екологічний вандалізм, що були притаманні процесу господарського освоєння Донбасу (власне, саме промислового осерддю Донеччини і Луганщини) завжди, але найбільш рельєфно виявилися саме впродовж його радянської та сучасної пострадянської історії.

Загальна картина стану соціальної складової розвитку Донецької області наведена на рис. 3.

Рис. 3. Динаміка інтегрального показника соціальної складової Донецької області у 2000-2017 рр. (розраховано Ю.М. Харазішвілі за даними облстату)

Сучасні і регіон, і Україна «пожинають плоди», тобто катастрофічні наслідки штурмівщини сталінської модернізації та повоєнного відновлення, хаотичних хрущовських експериментів, брежнєвської переорієнтації на Кузбас і Самотлор, систем-

ного нехтування інтересами народу і витворювання тимчасових симулякрів замість повноцінних міських середовищ, колоніального за своєю суттю принципу розміщення виробничих потужностей.

За системне використання народу як розмінної монети суспільно-політичних і соціальних експериментів розплачується народ, який, слід зауважити, не розуміє ані причин свого нинішнього становища, ані його справжніх винуватців. У сучасному Донбасі, «своєрідній Африці в центрі Європи», в усій своїй відразливості виявляється надзвичайно рідкісне соціально-економічне явище, не притаманне сучасному цивілізованому світу: економічна і соціальна архаїзація, що повертає колесо історії в зворотному напрямі. Постапокаліптичний, катастрофічний (пейзаж низки монопрофільних міст із промисловими та соціальними об'єктами, що зникають, бо їх розбирають мешканці на металобрухт, вторсировину та будматеріали, є не чим іншим, як унаочненням переходу до привласнюючого типу господарювання у його новітній версії. Від мешканців джунглів – африканських тубільців, полінезійців та індіанців місцевих мешканців відрізняє не лише штучність «плодів природи», які вони не виробляють, а збирають, а й поки що суттєво вищий рівень соціальної організації. Останній, однак, так само не вселяє надії – впродовж років його характеризують словами «соціальна криза» та «соціальна катастрофа». Наступним етапом, за відсутності відповідних змін у соціальній політиці, буде соціальна деградація. Досвід закордонних аналогів Донбасу не віщує в змальованій ситуації нічого доброго. Різниця полягає лише у тому, що мешканці Руру, Сілезії, Піттсбурга – попри всі негаразди, що випали на їхню долю у контексті переходу до постіндустріального суспільства, – мали за своїми плечима значно міцнішу державну конструкцію із непорівнянно дієвішими важелями її регулювання.

«Мешканці Донецчини підозрюють, що залишились без води через вибори. Червень в степовій зоні України видався вкрай спекотним: вдень температура сягає 33-35 градусів, опадів немає вже понад три тижні, по всій території області переважає висока (4 класу) пожежна небезпека. І в цей період, починаючи з 27 травня, компанія «Вода Донбасу» почала планові обмеження постачання води населенню: оператор системи розподілу (ВСР) «ДТЕК ПЕМ-Енерговугілля» на вимогу постачальника «останньої надії» (ППН) – держпідприємства «Укрінтеренерго» частково відключив об'єкти КП «Вода Донбасу» від електропостачання. Без води залишились 16 населених пунктів Костянтинівського району, Торецької міськради та частина міста Бахмут.

Офіційний борг компанії перед «Укрінтеренерго» становить понад 277 млн гривень, борг перед ПАТ «ДТЕК ПЕМ-Енерговугілля» – понад 1 млрд гривень. Велика частка цього боргу складають кошти, що не надійшли в повному обсязі з окупованих територій, частина – борги населення вільної території, але не виключно тих міст та районів, що були відключені. Ситуація, при якій сотні тисяч мешканців області залишаються без води, потребувала негайного втручання на різних рівнях: про те, що відбудеться масове відключення споживачів че-

рез неможливість КП «Вода Донбасу», як боржника, укласти договір ані з ДП Укрінтеренерго, ані з іншими постачальниками, було зрозуміло ще в березні. Проблема ж пошуку альтернативного постачання води в деякі населені пункти, що залежать від фільтрувальних станцій та водогонів на окупованій території, стояла гостро ще з 2014 р. Але реальних шляхів для подолання кризи зроблено не було: в ситуації, яку за великим рахунком, треба було б оголошувати надзвичайним станом та гуманітарною катастрофою обласного масштабу, чиновники різного рівня продовжували перекидати відповідальність один на одного, наказувати «подолати» та «забезпечити», не пояснюючи, хто, за які кошти та яким чином повинний це робити.

До багатостраждальних населених пунктів, яких відключили планово, додалися жертви масштабних аварій на водогонях. Гідроудари через постійні відключення та включення дались взнаки майже одночасно в різних місцях: серйозні пошкодження обмежували водопостачання населених пунктів не на години, а на дні та тижні. Спочатку сталася аварія на Другому Донецькому водопроводі – розрив шва трубопроводу, без води залишились й ті частини Костянтинівського району, що ще були не відключені. Зневоднилось й саме місто. Не встигли полагодити водогін та запустити воду на Костянтинівку, сталась наступна аварія на тому ж Другому Донецькому водогоні. У Слов'янську, Краматорську та Дружківці зменшені обсяги подачі води. Декілька великих міст Донеччини вишукались в черги біля пожежних машин та водовозок під пекучим сонцем. Понад три тижні жителі приватного сектору та багатоповерхівок змушені використовувати виключно технічну воду, що підвозять за графіком, та купувати її в магазинах для приготування їжі. В сільських районах це вже призвело до втрати майбутнього врожаю, що для більшості родин, які живуть за рахунок власного господарства, критично. Не можуть повноцінно працювати дитячі садочки та лікарні: деякі медичні послуги населенню просто не надають, бо це неможливо без наявності чистої проточної води.

Напруга в суспільстві зростає з кожним днем і вже вийшла навіть за рамки підписання петиції на сайті президента. Мешканці населених пунктів Костянтинівського району почали виходити на вулиці з вимогами повернути нормальне водопостачання, бо деякі з них навіть не охоплені підвезенням. Жителі селища Червоне прийшли до керівництва місцевого водоканалу, а селища Сантуринівка – на деякий час перекрили дорогу з Костянтинівки до Бахмута. В Новгородському (населений пункт Торецької міськради – *Ред.*) зібрався багатолюдний мітинг, бо в цьому населеному пункті забезпечення водою – найгостріше питання. Прифронтове Новгородське знаходиться на четвертому, останньому підйомі водогону, тому води не вистачає майже постійно, навіть якщо насоси не вимкнені, як це відбувається зараз. Ситуацію загострює те, що вже декілька років через мораторій на оплату землі в прифронтових населе-

них пунктах в місцевий бюджет не надходять кошти від єдиного великого платника – Фенольного заводу, що консолідований із промисловою групою «Метінвест-Холдинг». Підтримка державою великих промислових магнатів без компенсації в місцеві бюджети призводить, в тому числі, до того, що в Новгородському влада вже не має чим сплачувати за пальне та воду, яку треба підвозити громадянам під час цієї кризи. На мітингу в Новгородському прийняли звернення до президента та Кабміну, оприлюднило своє відкритий лист й ГО «Твоє нове місто», в якому, зокрема, зазначається, що вони вважають «ситуацію кричущим фактом, злочинної бездіяльності державних органів усіх рівнів, що вимагають негайного вирішення. Кожен день ігнорування проблеми, безумовно, веде до гуманітарної катастрофи, наслідком якої буде різке погіршення санітарно-епідеміологічної ситуації в регіоні (температура повітря вище +30), загострення і без того підвищеної соціальної напруженості та політичної нестабільності прифронтових міст і селищ».

Сама компанія «Вода Донбасу» на подібні спалахи людського обурення не направляє представників, обмежуючись офіційним інформуванням на власному сайті. Міські влади наголошують, що вода, фактично, не їхня компетенція, а обласна каже, що грошей на розв'язання кризи немає. «Компанія «Вода Донбасу» та Департамент ЖКГ ДонОДА разом шукають альтернативні шляхи водозабезпечення населених пунктів. Розробили відповідний проект, – написав на своїй сторінці голова ВЦА Олександр Куць – «Вода Донбасу» реалізує його самостійно, але на матеріали та обладнання потрібно близько 2 млн гривень. Таких грошей у компанії немає. На це не передбачені кошти і в обласному бюджеті. Компанія звернулася по допомогу до району, щоб той придбав матеріали для виконання робіт, а самі роботи компанія виконає безкоштовно, але там відповіли, що «грошей немає». Сподіваюся, що депутати все ж таки подбають про жителів свого району й фінансово допоможуть «Воді Донбасу» запустити альтернативну систему водопостачання нині зневоднених населених пунктів».

Звичайно, такі великі гроші в бюджетах прифронтових міст та районів знайти водночас непросто. Але на призов «подбати» відгукнулись не зовсім ті депутати, на яких сподівався керманіч області. І допомогли не матеріально, а порадами. Гнівні пости в соцмережах та офіційні запити до Києва почали з'являтися від різноманітних кандидатів та депутатів, що планують стати ними ще раз. Рятівники обурюються разом з народом, призначають винуватців, вимагають швидких рішень, а інколи просто відверто піаряться на гострій проблемі. Тому багато хто з місцевих, взагалі, вважає ситуацію, що склалась, «політичною», розглядаючи різні, інколи радикальні і фантастичні, версії, кому це вигідно. Одні вважають, що це спеціальний геноцид мешканців східних районів, інші – удар по репутації української влади на вільних територіях, бо всі знають, що на окупованих воду не відключили. Хтось каже

про помсту Ахметова та його перший крок до рейдерського захоплення водоканалу, а інші впевнені, що таким чином представники проросійських сил підсилюють градус невдоволеності громадян українською владою, щоб на виборах у парламент отримати максимальну підтримку населення. Наприклад, мешканці Костянтинівки та району, які не є найбільшими боржниками за спожиту воду, підозрюють, що свою «кару» вони отримали виключно для того, щоб не сумнівалися в тому, кого треба обирати. Про що вони відверто пишуть в соцмережах: «ДТЕК – підприємство Ахметова, а до Верховної Ради йде його друг Борис Колесніков».

Проблему штучно створили для того, щоб Колесніков її героїчно «вирішив» і став рятівником людей, все це заради того, щоб він отримав депутатське крісло!» Звичайно, відчай та категоричність людей, якість життя яких через відсутність водопостачання суттєво знизилась, можна зрозуміти. Але подібні трактування підтримують й на офіційному рівні. Наприклад, інформацію про рішення Кабміну подають виключно як досягнення нардепа Бориса Колеснікова, саме важливі слова якого, на думку газети «Знамя індустрії», почув Володимир Гройсман: в уряді заворушилися і почали обговорення питання про створення спеціального статусу «захисеного споживача» для компанії «Вода Донбасу», щоб повністю виключити випадки перебоїв з водопостачанням регіону в тридцятиградусну спеку. А люди продовжують збиратися на стихійні мітинги, писати відкриті звернення, грюкати пустими відрами під вікнами місцевої влади. І в чергах за водою можна почути однаково часто сподівання на те, що колись ці вибори пройдуть, і те, що колись нарешті піде дощ» [3].

«Уже понад два тижні на Донеччині відключені від водопостачання майже 20 населених пунктів. Про можливі наслідки запровадження нового Закону України «Про ринок електричної енергії», який був ухвалений Верховною Радою 13 квітня 2017 р., на Донеччині почали говорити ближче до 1 квітня 2019 р. Метою нового ринку електричної енергії є запровадження конкурентних механізмів функціонування ринку електричної енергії, вільний вибір контрагентів та забезпечення права споживача вільно обирати постачальника електричної енергії. Але при цьому є великі ризики для тих, хто має системні галузеві проблеми та борги за спожиту енергію.

Саме до 1 квітня 2019 р. всі комерційні споживачі повинні були обрати свого постачальника, але логічно, що ті не бажають підписувати договори з підприємствами, які вже мають хронічну заборгованість. Найуразливішою ланкою на Донеччині прогнорозовано виявилися вугледобувні компанії та постачальники води. І не менш прогнорозовано КП «Вода Донбасу» не змогло підписати новий договір у термін 90 днів, як передбачалося попередньою домовленістю: з поточними боргами, навіть за умови реструктуризації, це здається малоймовірним. Керівництво Донецької ВЦА заявило про чергову домов-

леність про те, що важливі об'єкти інфраструктури області не відключать.

Про велику загрозу таких кроків на своїй сторінці у Facebook написав Олександр Куць ще наприкінці березня: «Безальтернативне відключення від електропостачання державних шахт чи компанії «Вода Донбасу» (за аналогією з іншими споживачами енергії) ставить під загрозу життєдіяльність усієї області – як окупованої, так і контрольованої українським урядом території, становить потенційну екологічну та соціальну загрозу й іншим регіонам країни». У ВЦА сповістили, що підготували спільне звернення до Кабміну, профільних міністерств про необхідність унормування цієї ситуації на рівні уряду, а в подальшому й Верховної Ради (у частині внесення змін до законодавства для того, щоб унеможливити повторення таких ситуацій у майбутньому). У відповідь отримали рішення від представників уряду, як у п'ятиденний термін, до 9 квітня, вирішити проблеми «Води Донбасу». Зокрема, голові Донецької обласної військово-цивільної адміністрації Олександрові Куцю, який очікував змін у законодавстві, доручено вжити заходів для реструктуризації та погашення заборгованості за електроенергію. При цьому місцева влада може залучати кредитні кошти.

Попри це, вже 11 квітня на офіційному сайті компанії з'явилися повідомлення про перші відключення. Компанія констатує, що здійснено відключення насосних станцій першого й другого підйому Павлопільської ділянки, у результаті чого припинено водопостачання комбінату «Азовсталь», комбінату ім. Ілліча та низки підприємств. А вже 12 квітня там само з'явилась інформація, що пояснює масові відключення водопостачання в регіоні: «ДТЕК ПЕМ-Енерговугілля» почало відключення від енергозабезпечення об'єктів компанії через заборгованість за спожиту електроенергію. КП «Вода Донбасу» перейшло на споживання електроенергії від «постачальника останньої надії» (ПОН) на умови акцептованої поставки. Послуги ПОН коштують на 25-30% дорожче, ніж в інших постачальників. За результатами роботи за два місяці 2019-го збільшення тарифів на електроенергію на 30% призвело до зростання собівартості 1 м³ питної води на 22%».

У компанії наголошують, що відсутність механізму відшкодування витрат на електроенергію з перекидання води в маловодні регіони, збиткові тарифи на території, не підконтрольній українській владі, низький рівень оплати самостійними водоканалами за спожиту воду стали причиною несвоечасних платежів за електроенергію в повному обсязі та утворення заборгованості. Так, за I квартал 2019 р. вони сплатили енергопостачальникам 50 млн грн, що становить тільки 15,5% загального споживання. Питання застосування економічно обґрунтованих тарифів на тимчасово не підконтрольних органах державної влади територіях досі лишається невирішеним.

А через кілька днів ДСНС України в Донецькій області вже відзвітувала про регулярне підвезення

води в 13 населених пунктів Костянтинівського району (з них в один частково), три населених пункти, підпорядкованих ВЦА міста Торецька (з них у два частково), а також у Волноваху,

Волноваський район та Вугледар. Тільки за один день представники Головного управління здійснили підвезення 37,7 м³ питної води та 12,25 м³ технічної. «Реформа енергоринку, як і будь-яка реформа, болюча, вона викрила системні проблеми, які зараз можуть бути вирішені тільки на рівні Кабміну та Верховної Ради, – вважає Сергій Винник, заступник керівника ВЦА міста Торецька, що постійно страждає від браку води через обстріли, а тепер ще й від реформування. – Зі свого боку, ми робимо все можливе для організації підвезення води, шукаємо можливості для її подачі (по кілька годин на добу) в будинки».

Уряд доручає негайно пристосувати поділену навпіл лінією фронту систему водопостачання до звичайних умов, обласна ВЦА соромить міських керманів, які знаходять гроші на менш важливі проекти, але нехтують питанням водопостачання, погрожує перевірити якість керування комунальними підприємствами, покарати за недбалість та корупцію. А в населених пунктах з найбільшою заборгованістю (Маріуполь, Покровськ, Краматорськ, Бахмут, Костянтинівка) міська влада чує потилицю й розробляє схеми реструктуризації, шукаючи гроші та натякаючи на тарифи, що не покривають витрат. КП «Вода Донбасу» запевняє в бажанні надавати якісні послуги та намагається не втратити своїх активів на окупованих територіях. І навряд чи таке перекидання відповідальності з одних на інших сприяє чіткому розумінню проблеми та задоволення населення, яке вже кілька тижнів живе або без води, або в очікуванні відключення чергових об'єктів. Тому кожен шукає винних там, де йому зручно, про що можна почути в чергах, які шикуються біля водовозів. А води в кранах досі немає» [4].

1.2. Економічний вимір: 1) падіння ВРП регіону (21 місце – Донецька, 25 – Луганська області на душу населення); 2) швидке зниження конкурентоспроможності економіки регіону; 3) занепад промислового потенціалу Східних регіонів України; 4) стагнація і відсутність регіональної кооперації великого, середнього і малого бізнесу; 5) відсутність стратегічно визначених пріоритетів підтримки потенційних інвесторів стосовно податкового, кредитного і митного навантаження; 6) в цілому відсутність притаманного всім регіонам України розуміння необхідності відходу від ресурсозалежних виробництв до інноваційних проектів в усіх перспективних галузях.

Гібридна війна на сході України боляче вдарила по українській економіці, поставивши крапку у палких дискусіях навколо тези «Донбас годує Україну». Україна без Донбасу втратила п'яту частину ВВП. Виступаючи 11 грудня 2014 р. в парламенті, прем'єр-міністр А. Яценюк зазначив: «20% української економіки сконцентровано в Луганській та Донецькій областях. Ми втратили саме через російську

військову агресію 20% доходів, 20% валютної вивезли російські «гумконвої» ще в 2014 – на початку 2015 р.; за інформацією Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, економічна активність на тимчасово неконтрольованих Україною територіях зменшилась у 5 разів, без роботи лишилися сотні тисяч людей; населення виживає за рахунок пенсій та гуманітарки; «республіки» тримаються завдяки фінансовій підтримці Росії; місцеві підприємства давно перейшли в руки нових власників, однак налагодити їхню діяльність ці «герої Новоросії» неспроможні.

Значною мірою пошкоджено цілісність економічного комплексу України, розірвано внутрішні ринки сировини та збуту, створено штучний надлишок незадіяної робочої сили. Війна – витратний вид діяльності. Вона щодня відволікає колосальні ресурси, які могли б бути задіяні для модернізації української економіки та розв'язання низки соціальних проблем.

Донбас без України стрімко перетворюється на деіндустріалізовану «чорну діру»: місцева продукція не має збуту; підприємства масово вирізають на металобрухт; більшість придатного устаткування

вивезли російські «гумконвої» ще в 2014 – на початку 2015 р.; за інформацією Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, економічна активність на тимчасово неконтрольованих Україною територіях зменшилась у 5 разів, без роботи лишилися сотні тисяч людей; населення виживає за рахунок пенсій та гуманітарки; «республіки» тримаються завдяки фінансовій підтримці Росії; місцеві підприємства давно перейшли в руки нових власників, однак налагодити їхню діяльність ці «герої Новоросії» неспроможні.

Загальна картина стану соціальної складової розвитку Донецької області наведена на рис. 4.

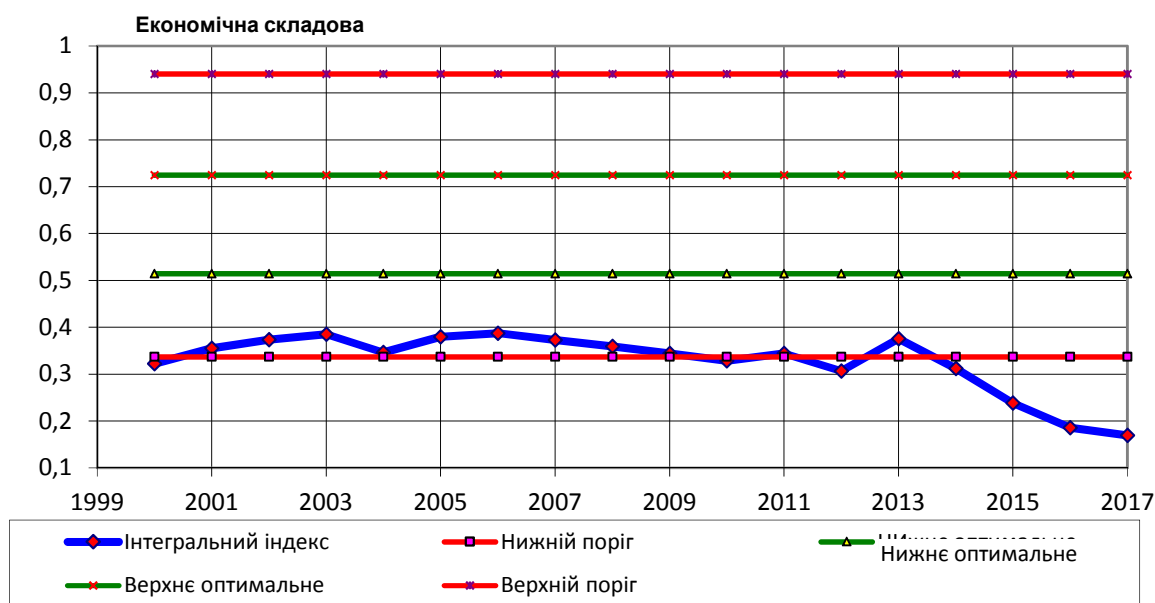

Рис. 4. Динаміка інтегрального показника економічної складової Донецької області у 2000-2017 рр. (розраховано Ю.М. Харазішвілі за даними облстату)

Втрати робочих місць склали від 50% для великих підприємств до 80- 90% – для малих та середніх підприємств регіону. Внаслідок цього від 1,1 до 1,8 млн працездатних осіб у Донецькій і Луганській областях частково або повністю залишилися без роботи та засобів до існування. В лютому 2015 р. чисельність штатних працівників підприємств (без урахування мікропідприємств) зменшилась на 952,2 тис. осіб [12].

За даними, оприлюдненими газетою «Бізнес», станом на середину березня 2015 р. повністю або частково зруйновані 81 об'єкт транспортної інфраструктури, 51 промисловий об'єкт, 10 об'єктів енергетики, 165 об'єктів комерційної нерухомості, пошкоджені мости та шляхопроводи загальною довжиною 3 км, 1 тис. км автошляхів. «Укрзалізниця» оцінювала втрати залізничної інфраструктури в 2014 р. в 1 млрд грн [13]. Левову частину економічного потенціалу колишнього Донбасу втрачено безповоротно (рис. 5).

«Те, чого найбільше боялися прибічники «ЛНР-ДНР», виконали ватажки терористів, а не кийська

«хунта». Навесні 2014 року, коли шахтарські міста Донбасу були охоплені проросійськими мітингами й заворушеннями, лідери антиукраїнського путчу часто лякали людей тим, що нова українська влада під тиском ЄС ліквідуватиме шахти в регіоні. Страшилка про знищення вугільної галузі була одним із мобілізуючих чинників, за допомогою якого лідери сепаратистів забезпечували собі наплив масовки.

«Європі не потрібні наші шахти», «Америка мріє знищити потужний промисловий потенціал Донбасу», «западенці бажають нам зла й закриватимуть наші шахти, як у 1990-ті» – такі меседжі регулярно можна було чути навесні 2014-го під час мітингів у Луганську, Донецьку, Горлівці, Алчевську та інших містах Донецької й Луганської областей.

Відтоді минуло п'ять років, і велику частину Донбасу Україна вже не контролює. Мешканцям шахтарських міст тепер не загрожують безвізовий режим із ЄС та «гомодиктатура» (ще одна популярна страшилка тих часів). Від території, підконтрольної українському уряду, їх тепер відокремлюють лі-

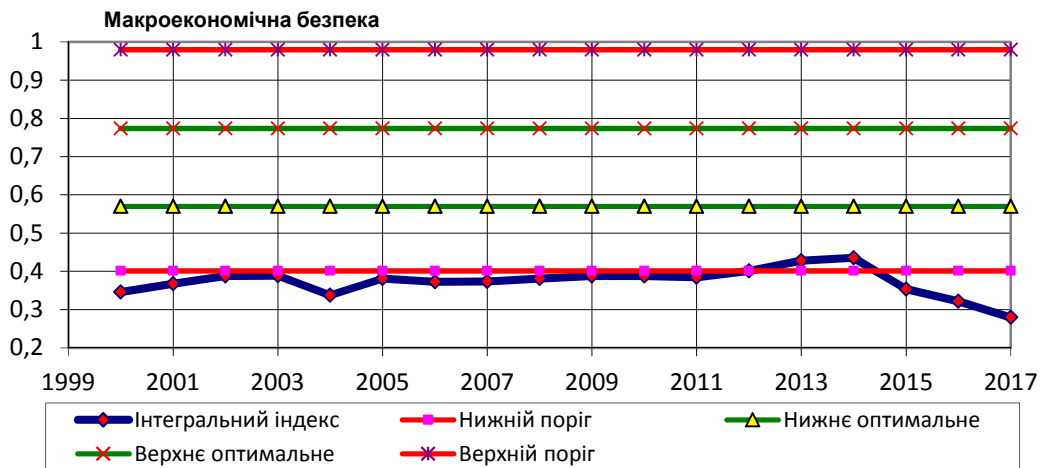

Рис. 5. Динаміка інтегрального показника макроекономічної динаміки Донецької області у 2000-2017 рр. (розраховано Ю.М. Харазішвілі за даними облстату)

нії окопів та мінні поля. Тисячі людей за ці роки загинули за те, щоб не допустити «бандерівців» до донбаських шахт. Щоправда, усі ці жертви не врятували вугільну галузь Донбасу від руйнації та занепаду. Жахи, які нібито мали вчиняти європейці з американцями, у результаті вчинили свої ж «визволителі» та «захисники». А також їхні куратори з Москви.

У так званих ЗМІ «ЛДНР» об'єктивної інформації про стан вугільної галузі практично немає. Реальні статистичні дані не публікуються. Про труднощі згадується максимально розмито й побіжно. Зате публікації про «зростання видобутку», «дострокове виконання плану» та «відродження вугільної галузі» друкуються у величезних кількостях. Та все ж таки якщо поставити собі за мету, то по крихах у різних джерелах можна знайти дані про реальний стан вугільної галузі ОРДІЛО. І ці дані свідчать про те, що галузь опинилася в руках мародерів, які буквально трощать захоплені українські підприємства.

За даними наукового журналу «Вісник інституту економічних досліджень» (видається в Донецьку), публікації якого доступні в мережі, але мають попит тільки у вузьких колах економістів, видобуток вугілля на території, підконтрольній «ЛДНР», за період 2014-2017 рр. зменшився майже втричі: із 34 млн т у 2014-му до 15 млн т у 2017-му. У пропагандистських рупорах «республік» цих цифр не зустріти, проте в наукових публікаціях про жалюгідний стан вугільної галузі пишуть досить відверто.

Як сказано в дослідженні «Аналіз розвитку економічного потенціалу вугільної промисловості Донбасу в сучасних умовах господарювання», яке вийшло в четвертому номері «Вісника інституту економічних досліджень» за 2018 р., із 270 шахт України на території, підконтрольній «ЛДНР», нині перебуває 157. Тобто більше ніж половина. Однак якщо 113 шахт, які залишилися на українській території, у 2017-му видобули 35 млн т вугілля, то 157 шахт в ОРДІЛО підняли на гору лише 15 млн т.

Причина такої кричущої неефективності полягає в тому, що тільки 70 шахт «ЛДНР» на цей момент діючі. А рентабельних із них 37. Безумовно, якісь припинили роботу внаслідок бойових дій, але таких підприємств лише кілька. Переважно копальні були банально розграбовані, зупинені й затоплені бойовиками. Зокрема, така доля спіткала всі шахти Горлівки та Єнакієвого.

Падіння виробництва та економічні негаразди в «ОРДІЛО» окупаційна адміністрація Донбасу зазвичай пояснює підступами України. Нібито головні причини всіх проблем – це бойові дії та блокада. Однак графіки в науковому журналі наочно демонструють, що це не так (див. «Велика різниця»). Злочинці, які захопили шахти, виявилися не здатними нормально ними керувати. Не вийшло й налагодити збут продукції в Росію. Як з'ясувалося, «братська країна» просто не потребувала вугілля в такій кількості. Це Україна, від якої провокатори у 2014 р. підбурювали відокремитися, була зацікавлена в розвитку шахт. Та розуму, щоб збагнути це, у прихильників «ЛДНР» не вистачило.

Ще одним серйозним ударом, що підкосив вугільну промисловість ОРДІЛО, стало припинення дотацій з українського бюджету. Так-так, той самий Донбас, який згідно з популярним міфом нібито «годував всю Україну», насправді щороку споживав дотацій на мільярди гривень (за старим курсом). Тільки ці мільярди допомагали багатьом шахтам залишатися на плаву й підтримували життя в невеликих шахтарських містах. Але у 2015-му зусиллями так званих борців з українським фашизмом потік дотацій припинився.

«До 2014 року такі підприємства дотувалися з бюджету, а також в Україні діяв мораторій на визнання вугледобувних підприємств банкрутами. Це питання вирішувалося з урахуванням не тільки економічної, а й політичної та соціальної складових проблеми, адже в багатьох містах вугільний промисел був головним заняттям працездатного населення, а місцеві шахти – основним джерелом напов-

нення міського бюджету. З 2015-го дотації були скасовані, капіталовкладення значно скоротилися, тому альтернатива закриттю шахт зникла», – йдеться в статті «Вісника інституту економічних досліджень».

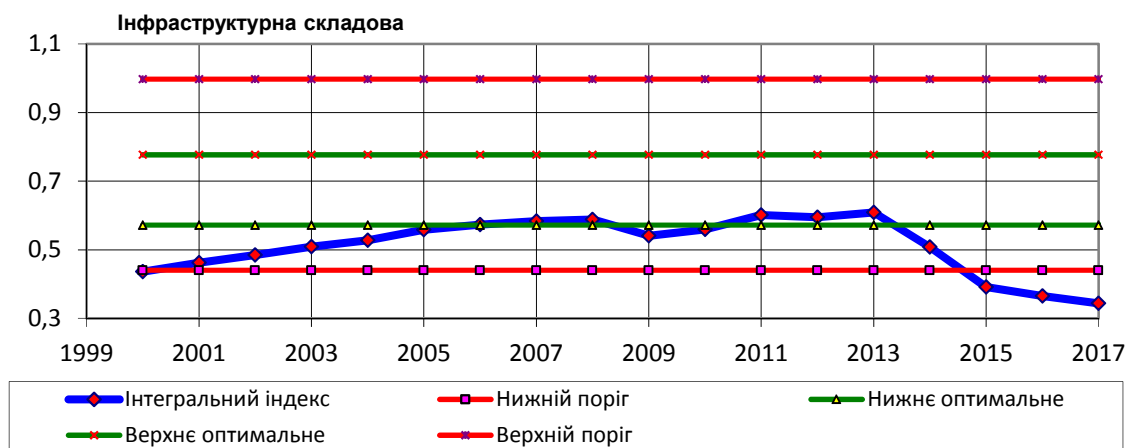
Через брак фінансів шахтам доводиться працювати на старому, зношеному обладнанні. Якийсь час воно ще функціонуватиме, але що робити далі, не знає ніхто. Бо неможливо знайти хоча б одного інвестора, який погодився б вкластися у вкрадені активи, розташовані в ніким не визнаному гетто. «На більшості вугільних шахт знос промислово-виробничого обладнання працює, перевершуючи нормативний термін, потребує негайної заміни й у будь-який момент може стати причиною аварії. Більше ніж половина підприємств галузі функціонує понад 50 років. Технічне оснащення очисних і підготовчих забоїв не відповідає сучасним технічним вимогам», – пишуть автори статті. Наслідком такої політики стало закриття десятків шахт й обвал видобутку. Цей процес тільки посилюватиметься. У тій самій статті зазначається, що в недалекому майбутньому «владі ЛДНР» доведеться закрити десятки шахт і звільнити майже 30 тис. шахтарів! «У зв'язку з планованою ліквідацією (закриттям) вугледобувних підприємств підлягають звільненню 28,4 тис. осіб, зокрема в «ДНР» – 20,8 тис., у «ЛНР» – 7,6 тис.», – йдеться в дослідженні.

Очевидно, усі ці тисячі людей не зможуть знайти в ОРДІЛО іншої роботи, адже нові робочі місця в сирій зоні практично не створюються. Отже, найреальнішим виходом для гірників буде еміграція з ОРДІЛО, хоч у Росію, хоч на підконтрольну Україні територію. У «народних республіках», вільних від «бандерівського гніту», місця їм більше нема.

А вже цього року до невмілого менеджменту й банального мардерства на шахтах ОРДІЛО додалася ще одна проблема, яка вже не залежить від місцевих реалій. Різко впали світові ціни на вугілля. Європа поступово відмовляється від цього виду викопного палива. Вугілля витісняється як відновлю-

ваними джерелами енергії, які бурхливо розвиваються останнім часом, так і природним газом. Через різке падіння цін проблеми зі збутом нині відчуває навіть російська вугільна промисловість Кузбасу. Що вже казати про нещасні шахти «ЛДНР», які й так працюють на межі рентабельності» [16].

Фатальних втрат зазнала не лише промисловість, а й поселенська структура регіону. За даними Мінрегіонбуду України, станом на вересень 2014 р. у Донецькій області з 28 міст обласного підпорядкування (з населенням 3,67 млн осіб) і 18 районів (650 тис. осіб), зазнали значних руйнувань 21 місто (3,39 млн осіб) і 13 районів (520 тис. осіб). У Луганській області внаслідок бойових дій зазнали значних руйнувань 14 міст обласного підпорядкування (1,6 млн осіб) і 8 районів (350 тис. осіб). До населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють (або здійснюють не в повному обсязі) свої повноваження (затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 р. № 1058-р), у Донецькій області належать 16 міст, зокрема 13 міст обласного значення, 14 селищ міського типу, 69 селищ і 188 сіл, у Луганській області – 14 міст, з яких 11 міст обласного значення, 47 селищ, 36 селищ міського типу і 182 села. В руїнах нині перебувають Горлівка, Дебальцеве, передмістя Донецька. Більша частина руйнувань на Донбасі припадає на житлові будинки і системи енерго-, водо-, теплопостачання. Оцінки втрат від руйнування інфраструктури лежать у діапазоні від 469 млн до 326 млрд дол. [14]. За інформацією Мінрегіонбуду України, станом на квітень 2015 р. у результаті бойових дій у Донецькій та Луганській областях зруйновано та пошкоджено 11 268 житлових будинків (9579 та 1689 відповідно), або 2% житлового фонду на суму 716,3 млн грн. Лише в Донецьку на жовтень 2015 р. пошкоджено і повністю знищено 1922 багатоквартирні житлові будинки, 5388 житлових будинків приватного сектору, 64 об'єкти охорони здоров'я, 219 закладів освіти, 124 об'єкти теплопостачання, 16 об'єктів водопостачання, 55 промислових об'єктів, об'єкти транспортної інфраструктури [15, с. 43] (рис. 6).

Рис. 6. Динаміка інтегрального показника інфраструктурної складової Донецької області у 2000-2017 рр. (розраховано Ю.М. Харазішвілі за даними облстату)

У підоснові комунікаційного колапсу Донбасу лежить тотальне руйнування його щільної у передвоєнну добу інфраструктури, яка, наче кровоносна система, зв'язувала виробничу та соціальну тканини регіону. Під час воєнних дій знищено Донецький і Луганський аеропорти, залізничний вузол Дебальцево, зупинено роботу залізничних вузлів Микитівка, Попасна, Ясинувата. Втрачено можливість відправляти вантажі з понад 50 основних вантажних станцій Донецької залізниці, зокрема Чаплінського залізничного напрямку, на який припадало близько 70% вантажних поїздів. Падіння пасажирообігу на Донецькій залізниці у 2014 р. склало 31,2%. За 10 місяців 2014 р. зруйновано більше ніж 1,5 тис. об'єктів транспортної інфраструктури, 740,3 км автомобільних доріг загального користування у Донецькій області та 820,7 км – у Луганській області, 33 мости і шляхопроводи [15, с. 52].

У складній ситуації опинилися монопрофільні міста. Закриття шахт у містах Торез, Селідове, Сніжне, Шахтарськ, Стаханов, Вугледар, Українськ, Вуглегірськ поставило їхнє населення на межу виживання. Торез, Стаханов, Шахтарськ, Моспине, де фактично зупинились основні містоутворюючі підприємства, перебувають на порозі незворотної деурбанізації. В умовах гострої соціально-економічної кризи опинилося населення міст Авдіївка, Єнакієво, Алчевськ. Унаслідок тривалого перебування під контролем незаконних збройних формувань, три з чотирьох агломерацій Луганської субрегіональної системи (Південно-Луганська, або Краснолучська, Центрально-Луганська, або Алчевсько-Стаханівська та Луганська) зазнали значних демографічних втрат. У південній індустріальній частині області, що опинилася в епіцентрі військових дій, знищено системи зв'язку, транспортної та інженерного сполучення, а також житлового фонду. На мапі регіону з'явилися знелюднілі села, зокрема Нікішине (Донецька область) та Первомайське (Луганська область). Значне занепокоєння викликають селища Донбасу, що функціонують в умовах фактичної ізоляції. Водночас селища регіону становлять 1/4 від їхньої загальної чисельності в Україні. 60% населення фактично не мають доступу до послуг первинної медико-санітарної допомоги, а 85% – до високоспеціалізованої медичної допомоги внаслідок руйнування медичної інфраструктури. В Луганській області зруйновано 19 споруд охорони здоров'я, в Донецькій – 41 [15, с. 42, 44].

1.3. Екологічний вимір: 1) ризики виходу на поверхню та підтоплення шахтними водами підземних горизонтів з питною водою і цокольних приміщень житлового сектору; 2) збільшення випадків потрапляння до житлових приміщень шахтного метану і наявна загроза витоку радіації; 3) підвищене забруднення повітря та зовнішнього середовища підприємствами ГМК і ТЕС; 4) відсутність системи моніторингу екологічних ризиків особливо на захоплених територіях у зонах проведення ООС; 5) низький рівень розвитку системи рекреації та туризму; 6) відсутність дієздатних програм моні-

торингу і підвищення екологічної освіченості населення; 7) відсутність державної стратегії в зменшенні залежності енергетики від вугілля та вуглецевого палива загалом.

«Катастрофічна ситуація склалася з водопостачанням регіону з одного боку, затопленням шахт – з іншого. За даними антикризового штабу ДТЕК, затоплені та вже не зможуть відновити роботу дев'ять шахт. Згідно з інформацією РНБО, ще 10 шахт затоплюються. Це означає критичне погіршення екологічної ситуації в зоні затоплення: підземні води, розчиняючи всі солі, які перебувають у виробках, розносять їх водонесними шарами, забруднюючи колодязі, водойми та річки. Під постійною загрозою отруєння перебувають Сіверський Донець і малі річки Приазов'я. Особливо загрозованим є підвищення рівня підземних вод до рівня ґрунтових, що становить загрозу отруєння питної води. Екологічні проблеми посилюються тим, що на Донбасі розташовані близько 300 накопичувачів шахтних вод і 1185 териконів, зокрема понад 300 таких, що постійно палають. Неодноразово йшлося про підвищення рівня небезпек через стихійні захоронення без дотримання санітарно-гігієнічних вимог» [7, с. 230].

«На території Донецької області склалася катастрофічна ситуація з постачанням питної води для мешканців прифронтових територій. Жителям селищ Новгородського, Щербинівки і частини Костянтинівського району доводиться задовольнятися підвезенням технічної води, набирати її в колодязях і купувати бутильовану воду. В умовах війни, яка триває п'ять років, антисанітарія в прифронтових зонах загрожує як спалахом інфекцій (особливо враховуючи нинішню спеку) так і налаштуванню населення проти влади. Зауважимо, що подібне неподобство триває вже кілька місяців. Хто в цьому винен і як запобігти згаданим загрозам? Із цього приводу «День» поспілкувався з головою селищної ради смт Новгородського (історична назва якого Нью-Йорк) Миколою Ленком.

«Проблеми з водопостачання нашого регіону були й раніше. Однак загострення вона набула з початку бойових дій 2014 року. Після масованих обстрілів м. Слов'янськ центральний водогін зазнав ушкоджень, з того часу почалися перебої з водою. Але в цьому році, в квітні місяці, нам вимкнули воду, – говорить пан Ленко, – ДТЕК вимкнула електроенергію. І це не лише наша проблема. В такі міста як Бахмут, Покровськ, Маріуполь скорочували подачу води, але повністю відключили від централізованого водопостачання тільки прифронтові території! У Новгородському мешкає понад 12 тисяч людей. Нам вдається частково вирішувати цю проблему завдяки тому, що за допомогою Міжнародних організацій протягом 2015-2017 років ми пробурили свердловини. Але кілька тисяч людей у нас все одно залишаються без води. Тобто воду їм підвозять. Уявіть собі, страшенна спека +40, селище без води 30 діб – відповідні загрози антисанітарії. І все це на лінії зіткнення, де щоденно йдуть обстріли, трива-

ють локальні бої. Відсутність води – це велика проблема, яка потребує негайного вирішення. Потрібне негайне втручання центральної влади. В цьому комплексі проблем у мене складається відчуття, що подібна дестабілізація створена штучно, перед виборами. Але, якби там не було, ситуація у нас критична. І все це озлоблює простих людей, багато з яких похилого віку. Вони перекивають вулиці і влаштовують пікети. Постачання води – це пріоритетний обов'язок держави. Ми ж добуваємо воду зі свердловин для людей, що живуть у штучно створених, неможливих для життя умовах, а на нас, керів-

ників селищ, прокуратура заводить карні справи за те, що ми її добуваємо без дозволів. Але що ж ми можемо робити в цій ситуації? У нас немає іншого виходу, який все одно вирішує питання лише частково». Нагадаємо, що прем'єр-міністр України Володимир Гройсман 21 червня 2019 р. заявив: "Водопостачання Донбасу. Я доручив усім службам забезпечити безперебійне енергопостачання компанії «Вода Донбасу», яка подає воду споживачам, і якнайшвидше надати їй статус «захищеного споживача». Це унеможливить вимкнення. Наголошую: люди мають отримати воду"» [1].

«Шахтные грунтовые воды затопили первый этаж бизнес-центра "Северный" в Киевском районе оккупированного Донецка – второе по величине здание в городе. Как сообщает *Цензор.НЕТ*, об этом информирует "Остров" со ссылкой на пресс-службу так называемого "МЧС" донецких террористов. Отмечается, что общая площадь на момент затопления помещений составляла 4500 кв. метров, объем подтопления – 3200 кв. метров, уровень воды – до 1,2 м.

Ранее в *YouTube* появилось видео, на котором видны последствия подтопления здания. Автор видео убежден, что речь идет о шахтных водах, которые выходят на поверхность. С таким выводом согласен также блогер Денис Казанский. "Нижние этажи торгового центра "Северный" в Донецке затопило грунтовыми водами. Как и предупреждали раньше, варварское затопление шахт рано или поздно должно было привести к подобным последствиям", – отметил он у себя в *Telegram*. Бизнес-центр "Северный", ранее принадлежал и был построен группой "МАКО" Александра Януковича – сына беглого президента Виктора Януковича» [2].

Загальна картина стану соціальної складової розвитку Донецької області наведена на рис. 7.

«Чим загрожує «націоналізація» бойовиками частини компанії «Вода Донбасу». Гостре питання забезпечення водою Донеччини та Луганщини, як окупованих, так і вільних їхніх частин, із початку війни доводилося тактовно називати «компромісним». Лінія фронту поділила території, але система водопостачання залишається єдиною. У компанії «Вода Донбасу» наголошують, що працюють за українськими законами у вимушених обставинах і намагаються якомога менше коментувати рішення, які довелося ухвалювати через необхідність обслуговувати окуповану територію.

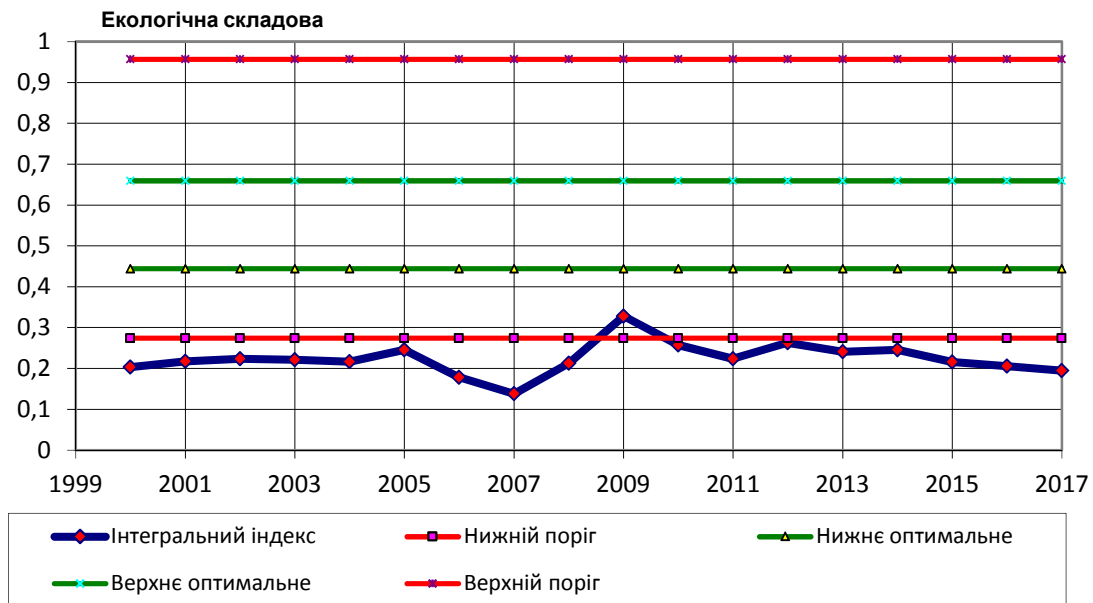
Але навіть без пояснень зрозуміло, що отримання платежів, обслуговування обладнання, оплата роботи працівників на окупованій території без взаємодії з так званою владою з того боку просто неможливі. Наприклад, у великих містах гроші за воду приймають у так званому «Республіканському банку», а в інших населених пунктах працюють різні

мобільні пункти для платежів, графіки приймання яких є на офіційному сайті компанії. Це, як і вся її діяльність, звичайно, не було б можливим без узгодження з терористами, навіть якщо є сприяння міжнародних гуманітарних організацій. Такий стан речей мусили мовчки терпіти як українська сторона, так і бойовики. Бо навіть за наявності бажання нашкодити одне одному перекиванням води, фізично виконати це нереально. Адже єдине джерело водопостачання області – канал Сіверський Донець – Донбас, водогін кілька разів перетинає лінію фронту, а вільні та окуповані населені пункти зв'язані один з одним.

Але несподівано правила гри починають змінюватися. Сепаратистські ЗМІ оприлюднили плани фейкових керманічів щодо об'єднання частини структурних підрозділів компанії, розташованих на території, яку тимчасово не контролює Україна, у «республіканське підприємство» з оформленням на нього всіх її працівників. Про це заявив Сергій Наумець, «міністр будівництва ЖКХ». Про його до-

свід роботи на Крайній Півночі Росії та причетність до зведення олімпійських об'єктів у Сочі можна прочитати на сайті «Миротворець». На заяву відреагував голова делегації Міжнародного комітету Червоного Хреста в Україні Алан Ешліманн, який був здивований таким поворотом подій і запропонував провести незалежний аудит компанії, щоб оцінити потреби з модернізації системи водопостачання області. А голова донецької обласної Військово-цивільної адміністрації (ВЦА) Олександр Куць

чітко наголосив, що Україна не збирається втрачати своє: «Донецька обласна державна адміністрація, яка є власником КП «Вода Донбасу», наполягає на тому, щоб під час проведення аудиту, а також надалі в процесі модернізації системи водопостачання Донецчини компанію розглядали як єдину на всій території області (зокрема, і на окупованій її частині)». Він вважає, що такі заяви – це чергова спроба маніпулювання та шантажу заради «підвищення ставки в переговорному процесі».

Рис. 7. Динаміка інтегрального показника екологічної складової Донецької області у 2000-2017 рр. (розраховано Ю.М. Харазішвілі за даними облстату)

Попри впевнену риторику нашої влади, яка спрямована все ж таки більше на питання стратегічні, ніж практичні, навряд чи процес уже вдасться припинити. Бо в бажанні «віджати» та «ореспубліканити» всім цим приїжджим «міністрам» немає рівних. Але навряд чи внаслідок того кардинально зміниться картина водопостачання, бо те, що існує у фізичному сенсі, змінити якимись фейковими розпорядженнями все одно швидко не вийде: ані напрямок руху води в каналі, ані поєднаність населених пунктів, поділених лінією фронту, розпорядженнями не переінакшиш. А ось фінансова складова процесу обслуговування та користування, найімовірніше, зміниться офіційно. У компанії «Вода Донбасу» від коментарів традиційно відмовляються, посилаючись на вимушене перебування «між двох вогнів». Але неофіційно деякі спеціалісти припускають, що одним із можливих варіантів стануть нові домовленості, згідно з якими бойовики візьмуть на своє утримання самі водоканали, а за користування водою далі платитимуть через міжнародні організації.

Це певною мірою дещо розв'яже руки самій компанії, яка, хоч би як це намагалися завуальювати, співпрацює з терористами та змушена йти на

компроміси й порушення законодавства. Правозахисники вже стикалися з випадками, коли працівники «Води Донбасу», які начебто офіційно працювали у прифронтових місцевостях, що територіально належали до підрозділів, які залишилися на окупованій території, не змогли стати на облік у Центр зайнятості чи оформити пенсію за віком через те, що компанія певний час взагалі не платила за них податки. І відсутність у деяких платіжних документах, які видають на руки працівникам, наприклад, згадки про військовий збір, теж вказує на наявність певних компромісних схем. І ще цікавий момент: наприкінці минулого року, ще до гучної заяви псевдоміністра, відбулося переформатування деяких підрозділів компанії на вільній території, яке включало, зокрема, і перевпорядкування. Тому навряд чи офіційний розділ став для «Води Донбасу» таким уже неочікуваним. Але в цій ситуації, як і у випадку з іншими «націоналізаціями», що відбулися раніше, є небезпечніші ризики, ніж нюанси фінансової політики самої компанії. Окрім затоплених шахт і вирізаних на металолом заводів ми можемо дістати глобальну екологічну катастрофу через руйнацію системи водопостачання, яка, ще раз наголошую, на Донбасі єдина незалежно від лінії фронту.

ВІЙНА ЗА ВОДУ

Найпроблемнішими ділянками водопостачання є насосні та фільтрувальні станції, а також місця безпосереднього перетину лінії фронту. Так, майже на початку війни, 10 червня 2014 року, канал Сіверський Донець — Донбас був зупинений уперше за всю його історію: у результаті артилерійського обстрілу на території насосної станції I підйому загинули два працівники компанії, її будівля зазнала серйозних пошкоджень, було припинено роботу насосних агрегатів станцій I та II підйомів. Запустити перший насосний агрегат вдалося лише 23 червня. А 2 липня 2014-го в результаті попадання снарядів у насосну станцію II підйому каналу загинув ще один працівник, подачу води ним знову було припинено через пошкодження всіх вводів електропостачання. Всього протягом «гарячих» 2014 і 2015 років через пошкодження під час обстрілів канал Сіверський Донець — Донбас не раз переставав працювати на ділянках III та IV підйомів. Як приклад «пов'язаних» водою можна назвати міста Торезьк, Горлівка (водопостачання Торезька відбувається з Горлівської фільтрувальної станції № 2), Авдіївка (вода надхо-

дить із Донецької фільтрувальної станції, що в сірій зоні). А від роботи III підйому каналу та насосної станції I підйому «Південнодонбаська», розміщеної між Василюкою та Крутою Балкою (район лінії розмежування), залежить подача води на п'ять фільтрувальних станцій: Донецьку, Червоноармійську, Великоанадольську, Маріупольську, які подають воду в більшість населених пунктів Донеччини. Пошкодження відбуваються періодично, останнім було зафіксовано обстріл насосної станції I підйому Південнодонбаського водогону 29 січня цього року, під час чого сталося пошкодження будівлі прохідної. Від обстрілів найбільше потерпає саме Донецька фільтрувальна, за весь період бойових дій її об'єкти дістали понад 300 пошкоджень.

Найпроблемнішою серед водогонів є ділянка III підйому в районі Горлівки. Неподалік пролягає лінія розмежування, тому водогін постійно зупиняється через пошкодження від обстрілів. Тисячі людей із Торезька та населених пунктів поруч залишаються без води на тривалий час. За останні півроку було два масштабні зневоднення: 12 січня 2019-го, коли для отримання «режиму тиші» та ремонту знадобилося чотири доби, і торік у жовтні, коли процес відновлення затягнувся на термін понад два тижні. При цьому під час ремонтних робіт автомобіль компанії підірвався на вибуховому пристрої, були травмовані працівники.

Можливо, усвідомлення ризику, що з кожним днем збільшується, і підштовхнуло обласну владу нарешті дати офіційний старт процесу створення незалежного водогону для забезпечення прифронтових населених пунктів. Зокрема, міста Торезьк, що не раз опинялося на межі катастрофи через пошкодження водогону під час бойових дій. Про розробку проекту сповістив голова ВЦА Олександр Куць, зауваживши, що він буде недешевим, але для його реалізації планується залучати кошти з державного бюджету та є сподівання на допомогу донорів. Якщо в проєкт буде закладено також будівництво фільтрувальної станції, ітиметься про 350 млн грн. Звичайно, це тільки окремих проєкт, який не може запобігти всім можливим наслідкам «господарування» окупантів, але початок цього процесу надзвичайно важливий для розв'язування подальших конфліктів та уникнення спроб маніпуляцій і шахрайства» [5].

«За п'ять років війни колись єдина система забезпечення Донбасу електрикою, газом і водою була фактично зруйнована. Переформатування відбувалося поступово: у різні роки, за різних обставин і з різним відсотком вигоди і втрат для підприємств, держави, бізнесу. Інколи на це впливали фактори тиску громадськості, подекуди рішення мало суто економічний характер, а деякі питання обговорювались у вищих світових політичних колах.

Зруйнувати єдину систему не вдалося тільки в частині водопостачання: на Донеччині, приміром, фізично неможливо перекрити доступ до питної води з каналу Сіверський Донець — Донбас населеним пунктам, що містяться на тимчасово не підконтрольній Україні території, бо через них вода потрапляє у вільні міста та селища. Сьогодні 67% води

з каналу подається на окуповану територію, 33% — на контрольовану урядом. Наприклад, вільний Торезьк та окупована Горлівка пов'язані Горлівською фільтрувальною станцією № 2, до Авдіївки вода надходить із Донецької фільтрувальної станції. Крім того, від роботи розташованого просто на лінії фронту третього підйому каналу та помпової станції першого підйому «Південнодонбаська» залежить подача на п'ять фільтрувальних станцій: Донецьку, Червоноармійську, Великоанадольську, Маріупольські № 1 і № 2. А це десятки населених пунктів по обидва боки лінії фронту. Петровська помпова та Західна фільтрувальна станції, які залишилися на вільній території, — основні джерела водопостачання на окупованій Луганщині. Із останньої вода надходить у наші Попасну, Гірське, Тошківку, Золоте та окуповані Хрустальний, Алчевськ, Антрацит. Крім того що Україна пов'язана зобов'язаннями згідно з конвенцією ООН, припинити подачу не можна й через паритет: ми, наприклад, не можемо відключити Донецьк, а вони припинити подачу води Маріуполі. Це, звісно, створює низку проблем, які за роки війни накопичувались як на підприємствах-постачальниках, так і в тих, до кого вода потрапляє для перерозподілу на споживачів.

На офіційному сайті «Води Донбасу» зазначено, що на 1 серпня 2019 року КП недоотримало плату за послуги водопостачання та відведення в розмірі 2,1 млн грн. Із них 1,4 млн грн від міськводоканалів та управлінь комунального господарства, 103,5 тис. грн від підприємств, 41,3 тис. грн від непромислової групи та споживачів. Від самого початку конфлікту «Вода Донбасу» намагалася тримати умовно нейтральний статус, щоб її діяльності не перешкоджали по обидва боки фронту. Бригади

ремонтників проїжджали через КПВВ, реактиви для очищення води постачали на той бік через міжнародний Червоний Хрест, щоб не допустити екологічної катастрофи в усьому регіоні. Певні суми підприємствам-постачальникам передавали на вільну територію через міжнародних посередників, що хоч якось зменшувало борги. Але з березня 2017 року, коли керівництво «республік» образилося на торговельну блокаду, підприємство офіційно «націоналізували», воно, як і більшість промислових об'єктів на окупованих територіях, потрапило під контроль «Внешторгсервіса» Сергія Курченка, після цього потік платежів звідти кардинально зменшився. Бойовики озвучили наміри перепідпорядкувати собі місцеві водоканали, але на це їм, імовірно, забракло сил та фінансування. За словами одного з робітників із Горлівки, грошей, які місцеве населення перераховує за воду, наразі вистачає тільки на заробітну плату та закупівлю палива: комунальні тарифи там залишилися низькими, а кількість населення істотно зменшилася. Матеріали для ремонту надаються Росією як гуманітарна допомога. А люди, які фактично працюють на українському підприємстві, мають проблеми з нарахуванням стажу, оформленням пенсії та іншими законодавчими нюансами. З 23 жовтня на території «ДНР» населенню заборонено перераховувати гроші за спожиту воду КП «Вода Донбасу». Згідно з постановою керівництва «республіки» тепер це треба робити через їхній «Центральний банк». Але поки що «Вода Донбасу» структурно лишається єдиною організацією для всієї території, принаймні на офіційному сайті з'являються новини з населених пунктів по різні боки фронту, реквізити для платежів не поділені на окуповану та вільну території. Про деталі компромісів та співпраці в компанії воліють не говорити, пояснюють, що це стосується безпеки їхніх працівників та загальної гуманітарної безпеки регіону.

Але через борги за електрику підприємства – постачальники води мають проблеми. 11 квітня 2019 року почалися перші масштабні відключення від водопостачання: «ДТЕК ПЕМ-Енерговугілля» зупинило поставки електроенергії КП «Вода Донбасу». ТОВ «Луганське енергетичне об'єднання» знеструмило Петровську помпову станцію Попаснянського водоканалу, яка забезпечувала водою й жителів тимчасово не підконтрольної уряду території Луганської області, зокрема й Луганськ за борг майже 157 млн грн. Такі відключення періодично відбуваються в різних точках регіону, де заборгованість перевищує можливості погасити її навіть у процесі реструктуризації. А хто погашатиме борги тих, хто живе в окупації, взагалі невідомо. Сотні населених пунктів на вільній території Донеччини та Луганщини залишаються без водопостачання. Причини колосальної заборгованості постачальникам струму у відсутності механізму відшкодування витрат на електроенергію з перекидання води в мало-водні регіони, збиткові тарифи на не підконтрольній українській владі території, низький рівень оплати самостійними водоканалами за спожиту воду. Обі-

цяний статус «захищеного спостерігача», який планував надати попередній уряд, наразі не працює, бо спалахи соціального напруження через відключення населених пунктів на вільних територіях тривають. За інформацією джерел *Тижня у ДТЕК*, питання намагаються «розрулити» на вищих рівнях, але конкретні дії й терміни не розголошуються. Можливо, йдеться про пошук алгоритмів розділення боргів окупованих та неокупованих територій, нові домовленості про оплату отриманої води на територіях по той бік фронту або способи їх компенсації державою.

У самій системі енергопостачання теж не все гладко. Від 26 липня 2017 року Україна офіційно не постачає жодного кіловата через лінію фронту: на деяких ділянках це неможливо через руйнування ЛЕП під час бойових дій, інші лінії були відімкнуті з економічних причин. І хоча це сталося під час розмов про інтеграцію та налагодження економічних зв'язків, на чому наполягали на переговорах у «норманському форматі», Україна відмовилася нести такий тягар навіть задля демонстрування щирих намірів. До 2015-го ми постачали електрику на неконтрольовану територію Донеччини. У квітні того року Укренерго припинило враховувати постачання по п'ятьох ЛЕП, по яких російський струм не йшов далі, на вільну від окупантів територію. З липня Росія вже не отримувала плати за цю електроенергію як за експорт в Україну. З 1 вересня 2017 року завершився процес оптимізації енергетичного ринку «республіки». З цього моменту розподіл і постачання забезпечуватиме єдине підприємство «Регіональна енергопостачальна компанія», до складу якої увійшли п'ять підприємств, що потрапили під так зване зовнішнє керування. Населенню відтоді заборонили оплачувати енергію картками української банківської системи й змушували робити це через «Центральний банк ДНР». На окупованій території Донеччини залишилося дві ТЕС: Зуєвська та Старобешівська, які задовольняють потреби цієї території та навіть мають надлишок, бо втратили споживачів, зокрема металургійні підприємства на вільній території.

Економічну ситуацію там складно назвати стабільною: працівники по кілька місяців не отримують заробітної плати, спеціалісти поступово залишають робочі місця. Але поділитися надлишком, наприклад, із «братньою республікою» вони не можуть через брак технічної можливості. Тому зараз окупована Луганщина отримує електроенергію з Росії, хоча до 2017 року її надавали ми, втрачаючи мільйони гривень. Наприклад, у 2016-му окупована частина Луганської області щомісяця отримувала з об'єднаної енергосистеми України струму на близько 140-150 млн грн, а сплачувала не більш як 50 млн грн. Зазначені суми теж передавалися за домовленостями через міжнародні гуманітарні організації. При цьому на звільненій території Луганщини з 2015 року говорять про необхідність будівництва нової підстанції 500 кВ у районі міста Кремінна, щоб синхронізувати частини області з енергосисте-

мою України вже без урахування непідконтрольної території. На підстанцію планувалося завести лінії електропередач 500 кВ і 220 кВ. Але за кілька років ідеї синхронізації змінювалися, будівництво дорожчало, а тепер уже спливали всі терміни, у які мали б відкрити такий важливий об'єкт. Але весь цей час область перебуває в зоні ризику. Нещодавно ситуація на Луганській ТЕС (біля Щастя) загострилася: напередодні опалювального сезону станція працювала на дорогому природному газі, бо було заблоковано постачання вугілля з Росії. Депутатка від Опозиційного блоку та керівниця напряму зі сталого розвитку ТОВ «ДТЕК Енерго» Вікторія Гриб інформує про можливе поновлення руху до тісних зв'язків із Росією: «Міністр запевнив, що уряд працює над тим, щоб розблокувати поставки вугілля з Російської Федерації, адже це питання надзвичайної ваги. В уряді сподіваються, що поставки будуть і що вдасться наповнити склади ТЕС до опалювального сезону. Якщо ж ні, тоді там готові говорити про зменшення ціни на газ для Луганської ТЕС, щоб та могла працювати». Про стратегію налагодження економічних зв'язків із підприємствами на окупованих територіях інформації немає.

Цікаво, що рік тому НКРЕКП компенсувала «ДТЕК Донецькі електромережі» 713,68 млн грн втрат від постачання електроенергії пільговим категоріям споживачів на окуповані території Донбасу за листопад – грудень 2014-го та січень – березень 2015-го. При цьому вести банківську діяльність на території ОРДІЛО уряд заборонив ще в серпні 2014 року, тому споживачі навіть не могли сплатити за спожиту енергію. Але й це ще не кінець проблем, пов'язаним із постачанням на окуповану територію електрики: у вересні в ДТЕК повідомили про арешт рахунків операторів системи розподілу, пов'язаний із боргами перед «Енергоринком». Борги утворилися через виконання компаніями рішень Кабміну та РНБО про постачання електроенергії та купівлю сальдо-перетоки із окупованих територій Донбасу, борги державних шахт і комунального підприємства «Вода Донбасу». Про наслідки блокування рахунків інформують і представники органів самоврядування прифронтових територій Донеччини, які вже два місяці не можуть отримати оплачені послуги.

Нещодавно суспільство сколихнула інформація про ймовірне відновлення постачання газу на територію, не контрольовану Україною. З лютого 2015 року «Нафтогаз України» не постачає блакитне паливо на окуповану територію. За офіційною версією, через руйнування системи під час ведення військових дій. Відтоді Росія постачає газ через газовимірювальні станції «Прохоровка» і «Платово» на кордоні з Ростовською областю. Україна за це паливо не платить. Але восени здійнявся шум через ухвалення постанови № 875, у якій ідеться про виведення за дужки боргів, що накопичилися на об'єктах, які перебувають на тимчасово окупованих територіях.

«Є виробники тепла, території яких війна поділила на дві частини. Тепер вони можуть постачати його споживачам на підконтрольній території на тих самих умовах, на яких постачають інші тепловики, повністю розташовані в межах підконтрольних районів. Відповідальним за затвердження коректного переліку таких об'єктів і боргів є керівництво Донецької та Луганської областей, призначене українською владою. Ми чекаємо на ці переліки», – заявляють у «Нафтогазі», пояснюючи, що така зарборгованість враховувалася при визначенні рівня розрахунків, а якщо він падає нижче ніж 90%, то цим підприємствам на підконтрольній території не можна постачати газ.

Тобто наразі скасування боргів не передбачається, постачання газу не відновлюється, але вдалося врегулювати питання подальшої роботи підприємств, які забезпечують теплом вільну територію Донбасу. У «Нафтогазі» наголошують, що на сьогодні, за законом, їхні зобов'язання «не застосовуються до діяльності з постачання природного газу на об'єкти газоспоживання виробників теплової енергії, що розташовані на тимчасово окупованій території України» [19].

1.4. Науково-технічний вимір: 1) *нерозвиненість інноваційної інфраструктури (інкубатори, наукові та технопарки тощо), а також інституційного забезпечення (організаційно-законодавчих заходів) її сталого розвитку;* 2) *деградація і занепад «прикладних» ланцюгів (СКТБ, ПКТІ і т.п.) циклу «дослідження – виробництво» у цивільних секторах промисловості, охорони здоров'я і освіти;* 3) *відсутність державної і регіональної підтримки «інноваційного ліфта» (системи підтримки інновацій від школи до комерційного впровадження на внутрішньому та зовнішньому ринках);* 4) *наявний дефіцит децентралізованих джерел фінансування прикладних розробок, зокрема енергозберігаючих технологій у виробничій сфері і комунальному господарстві;* 5) *відсутність мотивації бізнесу загалом до фінансування інновацій і зокрема великих підприємств до впровадження інновацій вітчизняних фахівців і винахідників з малого і середнього бізнесу (рис. 8).*

У Донецькій області пошкоджено та зруйновано понад 10 тис. громадських об'єктів, зокрема 176 шкіл, 86 дитячих садків, 28 професійно-технічних, 19 вищих навчальних закладів і 26 об'єктів фізкультури і спорту. В Луганській області зруйновано і пошкоджено 40 дошкільних та загальноосвітніх закладів. Згідно з загальними підрахунками, суму збитків оцінюють у 4,9 млрд дол. Зменшення контингенту навчальних закладів у середньому становить від 50 до 100%, залежно від рівня і типу закладу [7, с. 231]. Заклади вищої освіти та інститути Національної академії наук частково перемістилися на підконтрольну Україні територію. Втім, не менше занепокоєння викликають засади розбудови освіти в «ЛНР» / «ДНР» та методи роботи з молодим поколінням, які там застосовують.

Промисловість регіону, яка за своїми технічними характеристиками відповідала кінцю ХХ ст.

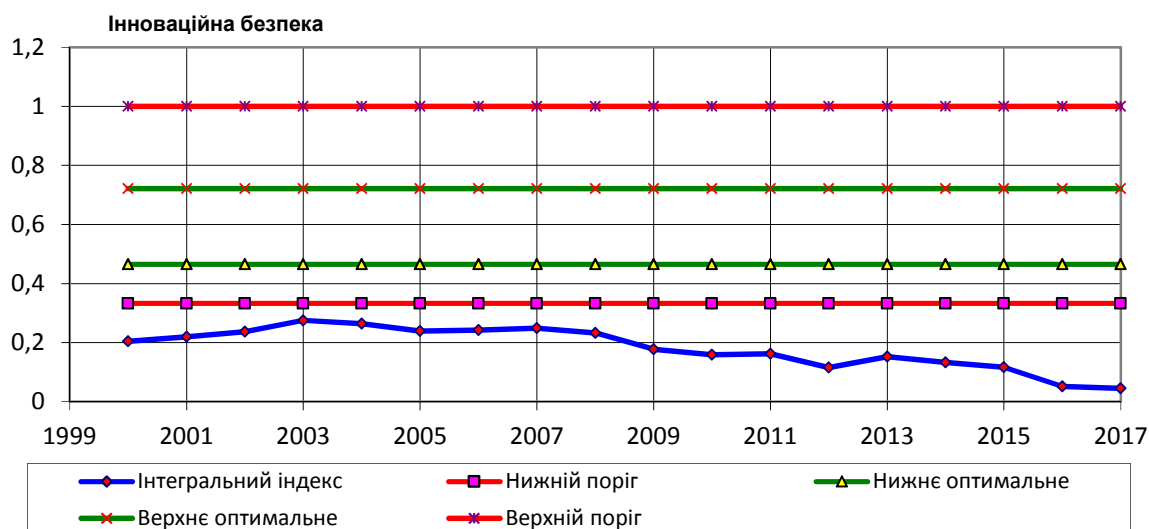

Рис. 8. Динаміка інтегрального показника інноваційної складової Донецької області у 2000-2017 рр. (розраховано Ю.М. Харазішвілі за даними облстату)

і трималася лише на державних дотаціях, нині в низці місцевостей вщент зруйновано. Конкуренція виробництва за повідомленнями українських ЗМІ ще минулого року «евакуйовані» до Росії, попросту – розграбовані.

Заморожування конфлікту за абхазьким чи то осетинським, боснійським чи придністровським сценарієм, про що повсякчас сперечаються російські та міжнародні експерти та середовище соціальних мереж, є практично неможливим унаслідок його виробничої специфіки. Наслідком названих вище конфліктів стала аграризація регіонів, затвердження

натурального господарства як стратегії фізичного виживання. В Донбасі з його найвищим у Європі рівнем урбанізації, чотирма мільйонами індустріального населення, забрудненими, а тепер – ще й замінованими землями, сільським населенням, що становить мізерну частку соціуму (пересічно 10%), сценарій аграризації дорівнюватиме гуманітарній катастрофі небаченого в сучасній Європі рівня. Все це потребує інвестицій як від міжнародних організацій донорів, так і від приватних іноземних та вітчизняних інвесторів, від гарантії держави (рис. 9).

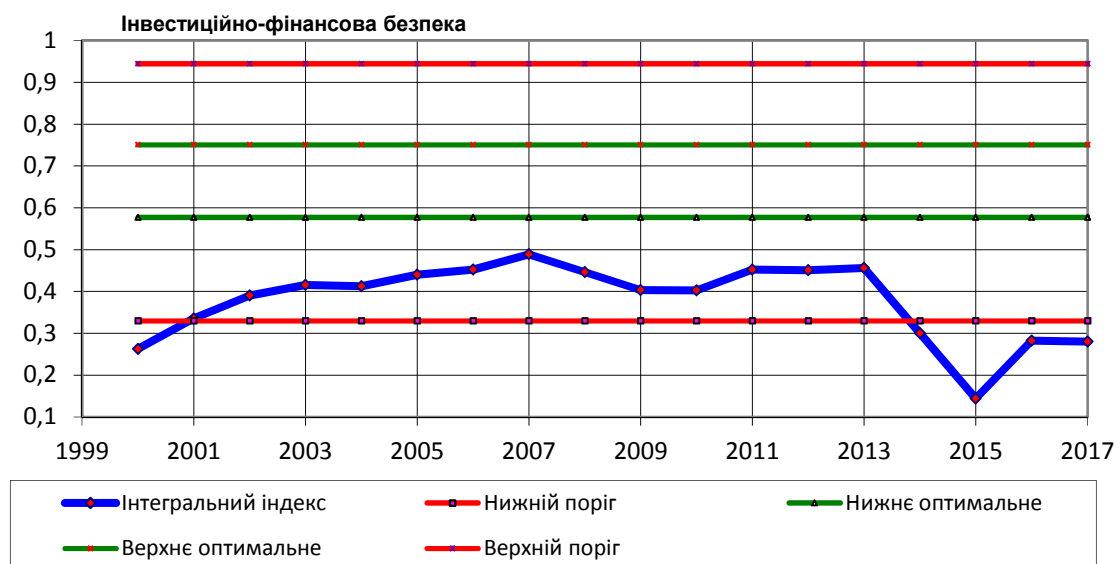

Рис. 9. Динаміка інтегрального показника інвестиційно-фінансової складової Донецької області у 2000-2017 рр. (розраховано Ю.М. Харазішвілі за даними облстату)

«Ми не виграємо війну, доки не готові змінити установки нашої політики, нашої групової громадської діяльності і нашого індивідуального переживання. Наявні установки в'їлися в ментальність, в

плоть і кров нашої громади. Їх можливо змінити лише довгим перевихованням чи великою війною з рефлексією поразок.

1. Ми граємо в чужу гру, а не в свою. 2. Ми захищаємо свою слабку позицію, а не намагаємося її принципово змінити, посилити і агресивно нав'язати іншим. 3. Ми опираємося на героїв та на національний міф, а не на інаваторів-мислителів та на світовий чи вселюдський міф. Фронтрна країна завжди існує в світових масштабах, і повсякчас в історії руйнується, якщо не в змозі робити зусилля і досягати цих масштабів. Ми ніколи не зможемо вирішити проблему війни з Росією, якщо не почнемо грати свою гру і руйнувати гру чужу. При цьому своя гра ведеться по своїх правилах, за свої цілі і з своєю позиції. Мінський формат, Нормандський формат, Будапештський формат це чужа гра. "Формат Донецького аеропорту" – це наша гра, хоч і заснована на втратах. Є інші способи своєї гри, невійськові, але вони вимагають інтелектуальних зусиль. Тобто є небагато сценаріїв, які дозволяють створити сильну позицію у протистоянні з набагато сильнішим суперником. Всі такі сценарії пов'язані з різними способами інтелектуальних та організаційних зусиль, за якими стоять інновації та інавації. Виграти війну чисто військовими засобами можливо, але для цього потрібні інаваційні військові технології і сильна воля військового стратега. Ми не захотіли іти цим шляхом, бо традиційно не покладаємося ані на інтелектуалів, ані на воїнів. Ба більше – ми їх боїмося.

Виграти війну на виснаження теж можливо, але для цього потрібні соціальні інавації і сильна воля політичного стратега для їх впровадження. Ми не захотіли іти цим шляхом, бо традиційно покладаємося на торгашів та злодіїв при владі. І при цьому ми їх ненавидимо. Спроба замінити їх на відомих медіа-персон нічого не дасть. Виграти війну за участю міжнародної демократичної спільноти і з мінімальним застосування військової сили для стримування агресії теж можливо, але для цього потрібне авторитарне стратегування, тобто стратегічна шахова гра в умовах обмеженої демократії всередині України. Ми спробуємо показати, як можна виграти війну за участю міжнародної спільноти з поміркованим застосуванням військової сили. Перший крок – зруйнувати чужу гру, запропонувати свою гру і посилити свою позицію. Щоб посилити позицію, необхідно змінити концептуальне бачення ситуації. В поняття своєї гри входить і розбудова уяви про нове спільне майбутнє – тобто відповідь на питання навіщо нам жити далі разом. Яке майбутнє стане плацдармом спільних дій. Не треба відновлювати індустриальний радянський Донбас – треба робити його заново і коло цього об'єднувати інтелект, моль, ресурси.

Донбас тимчасово виводиться з України, поки Україна переінакшується.

Інакше концептуальне бачення ситуації таке. Ми вели декілька війн – традиційну збройну, інформаційну, економічну, дипломатичну. Зараз по всіх цих напрямках намітилася рівновага та замороження, що грає на користь агресору. Але також ми ведемо ще одну війну: Росія екологічно знищує

Донбас, Україна екологічно нищить Крим. Якщо на Крим Росії в екологічному сенсі начхати, для неї він лише військова база, то Україні на Донбас не начхати. Екологічна катастрофа все сильніше загрожує російським територіям біля Донбасу. І вона теж не може її ігнорувати. Вона загрожує і Чорному морю та іншим країнам.

Саме тому Україна має оголосити Донбас міжнародною зоною соціо-гуманітарної та екологічної катастрофи, що її наслідки відчуте світ далеко поза межами Донбасу й України. На цих підставах, Україна виводить Донбас за межі власної юрисдикції і оголошує його зоною екологічної катастрофи з міжнародним управлінням, з метою подолання катастрофи шляхом реалізації міжнародних же програм і проектів, скажімо, років на 10-20 з чітким описом кроків, як туди після проробленої роботи повертається інакша Україна.

Україна на рівні ООН приймає нормативні документи виведення Донбасу під міжнародний суверенітет і повернення його під власний суверенітет. Цей перший крок змінює міжнародний статус Донбасу. Його публічні установки такі – Україна опинилася заручником світового протистояння, що зруйнувало Донбас; тепер світ має допомогти Україні зупинити катастрофу і відбудувати Донбас.

Це дасть можливість Україні підготуватися до інтеграції Донбасу в інакшу Україну. Інакша Україна означає фундаментально змінену Україну, тобто на території України проводиться декілька взаємопов'язаних процесів. Спочатку вибудовується бачення нової України в постглобальному світі. Перший крок далі – приймається інаваційна Конституція і принципово змінюється політична і соціо-культурна модель України.

Другий – процеси функціонування і процеси розвитку розділяються в державному та муніципальних бюджетах. Бюджети розвитку стають ініціаторами масштабних проектів та програм, куди включається бізнес.

Третій – для виконання таких масштабних проектів приймається законодавство про публічно-приватне партнерство і запускається процес програмно-проектної публічно-приватної діяльності, де для бізнесу і публічних структур прописуються норми взаємодії у масштабних проектах.

Четвертий – на рівні Президента створюється дві принципово різні структури управління: «Ситуаційна кімната» та «Стратегічна кімната». Перша структура займається ефективним і повсякчас кризовим менеджментом ситуацій. Друга структура займається безперервним процесом стратегування з застосуванням амбівалентних стратегій та використовуючи петлі Бойда. Ці процеси теж відбуваються протягом 10-20 років. Потім відбудований Донбас повертається в інакшу Україну.

Гра в Будапештський формат через ООН. Гра в Будапештський формат можлива лише тоді, коли Україна повністю поламає гру міжнародної спільноти разом з Росією в Мінський формат та в Нормандський формат. Водночас Будапештський

меморандум, на якому зазвичай пропонують будувати Будапештський формат, дає для України дуже слабку позицію. Але цю позицію можна посилити. Покажемо схематично, як можна посилити позицію України по Будапештському меморандуму. Україна, як одна з країн-засновниць ООН, звертається в ООН за роз'ясненнями щодо статусу Будапештського меморандуму з такими запитаннями.

1. Який статус Будапештського меморандуму, чи можна його розглядати як договір, в якому Україна відмовляється від ядерної зброї, а інші сторони гарантують їй територіальну цілісність? Україна нагадує, що цей статус має бути визначено ООН прямо і недвозначно, бо мова іде про долю цілої країни і будь-які непрямі чи неоднозначні формулювання означатимуть відмову у відповіді на питання.

2. Якщо Будапештський меморандум має статус юридично нікчемного документу, то Україна хотіла би денонсувати цей документ через ООН. В такому разі Україна залишає за собою право відновлення ядерного потенціалу. Нагадаємо, що участь України в Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї, як в українському, так і міжнародному правових полях, є «обумовленою (conditional)» саме Будапештським меморандумом і його чинністю. І за умови визнання його «нікчемним», Україна не є пов'язаною жодними зобов'язаннями щодо ядерної зброї.

3. Якщо Будапештський меморандум має статус договору, то Україна вимагає від членів ООН, підписантів Будапештського меморандуму, дієвого виконання гарантій щодо відновлення суверенітету України над Кримом і Донбасом. В разі, якщо Росія не погоджується на це, вона має бути виключена з ООН, чи, принаймні, втратити статус постійного члена Радбезу ООН, оскільки він і так є доволі «проблематичним» з огляду на неправову природу «спадковості» Росії по відношенню до СРСР.

4. Якщо ООН в особі підписантів Будапештського меморандуму не погоджується з вимогами України, то Україна виходить з ООН.

5. Україна має заявити, що національно-державна модель ООН, в якій протиріччя між сильними країнами вирішуються за рахунок слабких країн, недієва, не має смислу і безперспективна. Як країна-засновник ООН Україна має на це моральне право. Україна має закликати інші країни до створення нової світової організації, де буде реалізовано недержавну модель членства.

Це дуже серйозна гра з дуже серйозними наслідками не лише для України, але і для світу. Світові не потрібна така недієва ООН, яка хоче вирішувати проблеми західних країн з Росією через руйнування територіальної цілісності України.

Масштаб гри і своя позиція. Можна критикувати, корегувати і покращувати кожну з цих моделей. Але зверніть увагу, що кожна з цих стратегічних моделей має світовий масштаб, пропонується як інаваційна ініціатива України, ламає гру сильних країн разом з Росією, нав'язує гру України, посилює

позицію України і дає можливість хоч якось перемагати.

Перша стратегічна гра-схема-модель переводять ситуацію у простір, де Росія практично мало що може зробити. Друга стратегічна гра-схема-модель робить ціну поразки України неприйнятною для Заходу та Росії. Водночас обидві ці стратегічні гри-схеми-моделі можливі лише за умови наявності центру стратегування в Україні. Ані РНБОУ, ані Інститут Стратегічних Досліджень не є такими центрами. Тобто, щоб грати стратегічно, потрібні стратегічні гравці, а не політики і не дослідники чи аналітики стратегій. Ці стратегічні гравці мають бути включені в систему прийняття державних рішень.

Друга умова це мужність умовного правлячого класу. Україна, як власне і решта світу, вже давно не мають мужніх політиків. Субпасіонарність та субдомінантність світової політики дозволяє такому гопнику як Путін творити все, що забажається.

Третя умова це легітимність мислення в Україні. Допоки мислення під забороною і країною панує інтелектофобія, навіть розроблені перспективні моделі стратегії не можуть бути впроваджені і розвинуті. Будь-яка участь у чужій грі це шлях до програшу у війні. Якщо ми не здатні все це зробити, потрібно готуватися до важкої і трагічної поразки і до розколу України. Це принаймні чесно» [18].

2. Пропонується організувати із залученням коштів іноземних державних та приватних донорів постійно діючу щорічну або щодворічну **Міжнародну конференцію «Катастрофа Донбасу: міжнародна співпраця в локалізації та ліквідації наслідків шляхом модернізації та смарт-спеціалізації»** (один рік на території Донецької області, другий – на території Луганської), метою якої повинно стати утворення **Міжнародного фонду «Перезавантаження Донбасу – 4.0»**, який би передбачав створення відповідних галузевих відділень:

екологічного – з фінансування проектів ліквідації наслідків закриття та затоплення шахт та їх шкідливого впливу на довкілля;

соціального – з фінансування проектів у сфері освіти (загальної, професійної, вищої), сприяння підприємницьким університетам (в тому числі реалізації проекту «Інноваційного ліфта «від школи – до Європи»), розвитку кооперативного руху на селі та в ОТГ, охороні здоров'я, модернізації житлово-комунального господарства, рекреації, інклюзивного розвитку, туризму;

неоіндустріальної модернізації – з фінансування проектів смарт-спеціалізації та «Індустрії 4.0», створення мережі індустріальних парків, організації сучасних високотехнологічних виробництв, шляхом приєднання до високотехнологічних європейських та світових кластерів та ін.;

наукового та інноваційного – з метою розбудови регіональної інноваційної системи шляхом фінансування проектів розбудови інноваційної інфраструктури (бізнес-інкубаторів, наукових парків, технопарків, хабів – транспортних, медичних тощо),

сектору IT-індустрії, НДДКР з пріоритетних середньострокових науково-технічних напрямів розвитку регіонів.

3. Для реалізації цих проектів на законодавчому рівні в регіоні потрібно створити **спеціальний режим інноваційно-інвестиційної діяльності** (по аналогії з досвідом Ірландії та Фінляндії він може бути названий «Інноваційним офшором»), який буде передбачати стимулюючі умови у сфері оподаткування, кредитування, митної політики для устаткування та особливий режим валютного курсу для реалізації цих проектів.

4. Оскільки для проведення цієї роботи та її науково-методичного супровіду, потенціалу обласних і місцевих органів управління явно недостатньо пропонується створити з залученням коштів проектів міжнародної технічної допомоги **«Центр стратегування та оргпроекткування «Майбутнє Донбасу»** (головний офіс – у Києві на базі Інституту економіки промисловості НАН України, Донецьке відділення – м. Краматорськ або Слов'янськ, Луганське відділення – м. Северодонецьк) як неприбуткову громадську спілку за участю експертної спільноти (Академія економічних наук України), підприємців регіону, Донецької та Луганської торгово-промислових палат, та Агенцій регіонального та місцевого розвитку. Цей центр у тісній співпраці з Донецьким регіональним центром НАН України та МОН України та ЛОНКР, може стати «мозковим центром» моніторингу та координації місцевих стратегій та програм відновлення та «розумної неоіндустріальної спеціалізації» Донбасу.

5. З метою об'єднання зусиль промисловців, підприємців, науково-освітньої експертної спільноти, представників державного управління та місцевого самоврядування в справі відновлення економічного потенціалу та неоіндустріального відродження Донбасу пропонується заснувати **Громадянську платформу «Індустрія Донбасу – 4.0»**. У якості ініціаторів такого руху могли б виступити Академія економічних наук України, Агенції регіонального розвитку, торгово-промислові палати, а також Краматорська міська рада директорів промислових підприємств, Донецький науковий центр НАН України та МОН України та Донецьке відділення УСПП та інші.

6. **Донецький науковий центр НАН України та МОН України може стати пілотним проектом зі створення регіональної інноваційної системи** у якості своєрідного ядра, навколо якого буде формуватися сучасна регіональна інноваційна інфраструктура. На цій основі може бути започатковане формування мережі **корпорацій відновлювального (випереджаючого) розвитку** від окремих ОТГ до Донецького економічного району (у складі Донецької та Луганської областей). Ці корпорації можуть утворювати відповідні Фонди. Зокрема:

Фонд розвитку виробництва – для фінансування проектів інноваційної інфраструктури індустріальних парків, формування «точок зростання Ін-

дустрії 4.0», кластерів, розвитку фінансової інфраструктури (лізингу).

Фонд інновацій та науково-технічного розвитку – для фінансування проектів бізнес-інкубаторів, наукових парків, технопарків, сектору IT-індустрії, НДДКР з пріоритетних середньострокових науково-технічних напрямів розвитку регіонів.

Фонд соціального розвитку – для фінансування проектів у сфері освіти (загальної, професійної, вищої), сприяння підприємницьким університетам, охороні здоров'я, модернізації житлово-комунального господарства, рекреації, туризму.

7. **Алгоритм «інноваційного ліфта» для поглиблення інтеграції університетської та академічної науки з бізнесом та виходом на європейський науково-освітній простір та ринок:** 1) створення Філії або лабораторії головного по проблемі інституту НАН України при відповідній кафедрі українського університету-партнера; 2) укладання Угоди про співпрацю з європейським (іноземним) університетом-партнером та спільна участь в європейських науково-освітніх грантових програмах для отримання фінансування; 3) забезпечення структурних підрозділів, що займаються дослідженнями у сфері розвитку високих технологій (зокрема, наприклад, нано- та біотехнологій) взаємодоповнюючим обладнанням; 4) забезпечення кадрами, стажування, наукові обміни (студентами, аспірантами, докторантами, науковцями, викладачами); 5) забезпечення додаткового фінансування шляхом залучення коштів європейських, національних та регіональних програм, місцевих бізнес-структур або через систему різноманітних фондів; 6) підготовка пропозицій до вироблення національних та регіональних стратегій «smart-спеціалізації» та диверсифікації традиційних галузей спеціалізації регіонів і міст країн-партнерів; 7) введення на фізичних та біологічних спеціальностях університетів-партнерів спецкурсів «Основи економіки та підприємницької діяльності», «Економіка нанотехнологій», «Економіка біотехнологій»; 8) забезпечення бізнес-інкубування малих підприємств і тиражування нано- і біорозробок на базі місцевих інкубаторів, наукових та технопаркових структур університетів-партнерів, в тому числі з використанням схеми франчайзингу.

8. В межах Мінського процесу слід утворити окрему переговорну групу з визначення, локалізації та розробки системи заходів з ліквідації саме **наслідків екологічної катастрофи довкілля на Донбасі**. Це дозволить шукати шляхи контактів між розділеними територіями, відкриє дорогу російським інвестиціям у відновлення екології довкілля та інфраструктури регіону. Формування міжнародних фондів організацій донорів з фінансування екологічних та інфраструктурних проектів може стати своєрідним сигналом-маркером для приходу в регіон приватних іноземних інвестицій.

Література

1. **Торба В.** Український Нью-Йорк без води. На території Донецької області склалась катастрофічна

ситуація з постачанням питної води для мешканців прифронтових територій. *День*. 2019. 26 черв. С. 2.

2. **По самым** эскалаторы: грунтовые воды в оккупированном Донцке затопили торговый центр, принадлежавший сыну Януковича. URL: https://censor.net.ua/photo_news/3137836/po_samy_e_skalatory_grunto_vye_vody_v_okkupirovannom_donetske_zatopili_torgovyui_tsentr_prinadlejavshiyi. 3. **Гончарова Є.** Водопостачання на Донбасі: гуманітарна катастрофа «за планом»? URL: <https://tyzhden.ua/Society/231490>. 4. **Гончарова Є.** Водна блокада на Донбасі: винна не війна. URL: <https://tyzhden.ua/Society/229276>. 5. **Гончарова Є.** Донбас. Війна за воду. Тиждень. 2019. №6. С.44. 6. **Президент** назвав пріоритетні завдання на Донбасі. URL: <https://tyzhden.ua/News/232217>. 7. **Якубова Л.** «Русский мир» в Україні: на краю прірви. Вид. 2-ге. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2018. 384 с. 8. **Донбас** в етіополітичному вимірі / авт. кол.: В. Котигоренко (керівник), О. Калакура, Л. Ковач, В. Коцур, Н. Кочан, Н. Макаренко, Ю. Ніколаєць, М. Панчух, О. Рафальський. Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2014. С. 238-239. 9. **Денис** Казанський. Чорна лихоманка: нелегальний видобуток вугілля на Донбасі. Київ: Темпора, 2015. 342 с. 10. **Тарута С.** Ринат більше не олігарх. А я – банкрут. URL: lb.ua/news/2015/01/05/290927_serгей_tar_uta_rinat_bolshe.html. 11. **Яценюк** назвав три причини економічної кризи в Україні // *ЛІГАБізнесІнформ*. URL: http://news.liga.net/ua/news/politics/4386415-yatsenyuk_nazvav_tri_prichini_ekonom_chno_krizi_v_ukra_n.htm. 12. **Гройсман В. В.** Першочергові завдання для вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб та відновлення Донбасу. URL: <http://www.kmu.gov.ua/document/247598840/Donbas%20UKIL.rew.ppt>. 13. **Московчук Э., Дикаленко М.** Боевые раны инфраструктуры. *Бизнес*. 2015. № 11. С. 34. 14. **Наслідки** війни: Чи перетворився Донбас на мертву економічну зону. URL: <http://link.ac/4XgB7>. 15. **Відродження** Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики. Київ, 2015. С. 41. URL: http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/10/Стратегія_-_Від_нов_л_ення_Донбасу-16.10.pdf. 16. **Казанський Д.** «Звільнення» від шахт. *Тиждень*. 2019. №34. С. 12-13. 17. **Вовк В.** Від «ковбойської» економіки до економіки «космічного корабля». *Тиждень*. 2019. №34. С. 17-19. 18. **Бєбешко Т., Дацюк С., Нікітін В., Чудновський Ю.** Позитивні сценарії по Донбасу. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5da84682f1477/>. 19. **Гончарова Є.** Газ, вода, окупація. *Тиждень*. 2019. №45. С. 10-11.

References

1. Torba V. (2019). Ukrainskyi Niu-York bez vody. Na terytorii Donetskoj oblasti sklalas katastrofichna sytuatsiia z postachanniam pytnoi vody dlia meshkantsiv pryfrontovykh terytorii [Ukrainian New York without water. In the territory of Donetsk region there was a catastrophic situation with the supply of drinking water to the inhabitants of the frontline territories]. *Day*, Jun 26, pp. 2 [in Ukrainian].

2. Po samyye eskalatory: gruntovyye vody v okkupirovannom Donetske zatopili torgovyy tsentr, prinadlezhavshiy synu Yanukovicha [By the most escalators: groundwater in occupied Donetsk flooded a shopping

center that belonged to the son of Yanukovich]. *censor.net.ua*. Retrieved from https://censor.net.ua/photo_news/3137836/po_samy_e_skalatory_gruntovyye_vody_v_okkupirovannom_donetske_zatopili_torgovyui_tsentr_prinadlejavshiyi [in Russian].

3. Honcharova Ye. Vodopostachannia na Donbasi: humanitarna katastrofa «za planom»? [Water Supply in the Donbass: A Humanitarian Catastrophe?]. *tyzhden.ua*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/Society/231490> [in Ukrainian].

4. Honcharova Ye. Vodna blokada na Donbasi: vynnna ne viina [Water blockade in Donbass: not guilty of war]. *tyzhden.ua*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/Society/229276> [in Ukrainian].

5. Honcharova Ye. (2019). Donbas. Viina za vodu [Donbass. Water war]. *Tyzhden – Week*, 6, pp. 44 [in Ukrainian].

6. Prezydent nazvav priorytetni zavdannia na Donbasi [The President named priorities in the Donbass]. *tyzhden.ua*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/News/232217> [in Ukrainian].

7. Yakubova L. (2018). Russkyi myr» v Ukraini: na kraiu prirvy [Russian World »in Ukraine: at the edge of the abyss]. Publisher 2nd. Kyiv, CLIO Publishing House LLC [in Ukrainian].

8. Kotyhorenko V., Kalakura O., Kovach L., Kotsur V., Kochan N., Makarenko N., Nikolaiets Yu., Panchukh M., Rafalskyi O. (2014). Donbas v etyopolitychnomu vymiri [Donbass in Ethiopia Dimension]. Kyiv, IPIEND them. I.F. Kuras [in Ukrainian].

9. Denys Kazanskyi. (2015). Chorna lykhomanka: nelehalnyi vydobutok vuhillia na Donbasi [Black fever: illegal coal mining in the Donbass]. Kyiv, Tempora [in Ukrainian].

10. Taruta S. Rynat bilshe ne oliharkh. A ya – bankrot [Rinat is no longer an oligarch. And I'm bankrupt]. Retrieved from lb.ua/news/2015/01/05/290927_serгей_tar_uta_rinat_bolshe.html [in Ukrainian].

11. Yatsenyuk nazvav try prychny ekonomichnoi kryzy v Ukraini [Yatsenyuk named three causes of economic crisis in Ukraine]. *LIGABusinessInform*. Retrieved from http://news.liga.net/ua/news/politics/4386415-yatsenyuk_nazvav_tri_prichini_ekonom_chno_krizi_v_ukra_n.htm [in Ukrainian].

12. Hroisman V. V. Pershocherhovi zavdannia dlia vyryshennia problem vnutrishno peremishchenykh osib ta vidnovlennia Donbasu [Primary tasks for solving problems of internally displaced persons and restoration of Donbass]. *kmu.gov.ua*. Retrieved from <http://www.kmu.gov.ua/document/247598840/Donbas%20UKIL.rew.ppt> [in Ukrainian].

13. Moskovchuk E., Dikalenko M. (2015). Boyevyye rany infrastruktury [Battle infrastructure wounds]. *Business*, 11, pp. 34 [in Russian].

14. Naslidky viiny: Chy peretvoryvsia Donbas na mertvu ekonomichnu zonu [The aftermath of the war: Has the Donbass turned into a dead economic zone]. Retrieved from <http://link.ac/4XgB7> [in Ukrainian].

15. Vidrozhennia Donbasu: otsinka sotsialno-ekonomichnykh vtrat i priorytetni napriamy derzhavnoi polityky [Donbass Revival: Assessment of Socio-Economic Losses and Priority Policies]. (2015). Kyiv. Retrieved from <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/>

10/Стратегія-Відновлення-Донбасу-16.10.pdf [in Ukrainian].

16. Kazanskyi D. (2019). «Zvylnennia» vid shakht ["Liberation" from the mines]. *Tyzhden – Week*, 34, pp. 12-13 [in Ukrainian].

17. Vovk V. Vid «kovboiskoi» ekonomiky do ekonomiky «kosmichnoho korablia» [From the "cowboy" economy to the economy of the "spaceship"]. *Tyzhden – Week*, 34, pp. 17-19 [in Ukrainian].

18. Bebeshko T., Datsiuk S., Nikitin V., Chudnovskyi Yu. Pozytyvni stsenarii po Donbasu [Positive scenarios for Donbass]. *blogs.pravda.com.ua*. Retrieved from <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5da84682f1477/> [in Ukrainian].

19. Honcharova Ye. (2019). Haz, voda, okupatsiia [Gas, water, occupation]. *Tyzhden – Week*, 45, pp. 10-11 [in Ukrainian].

Іванов С. В., Ляшенко В. І., Харазішвілі Ю. М., Кучеров А. В., Коритько Т. Ю. Локалізація та ліквідація наслідків катастрофи довкілля на Донбасі

У статті обґрунтовано, що стан Донбасу слід визначити як катастрофу. Встановлено, що військові дії призвели до пошкодження цілісності економічного комплексу, розірвано внутрішні ринки сировини та збуту, втрачено людський капітал. Результати дослідження екологічної складової показали, що склалася катастрофічна ситуація з водопостачанням регіону. Погіршення екологічного стану регіону викликано також відсутністю системи моніторингу екологічних ризиків та державної стратегії в зменшенні залежності енергетики від вугілля та вуглецевого палива загалом. Запропоновано для подолання наслідків катастрофи довкілля на Донбасі створити: 1) Міжнародний фонд «Перезавантаження Донбасу – 4.0», який би передбачав створення відповідних галузевих відділень: екологічного, соціального, неоіндустріальної модернізації; наукового та інноваційного; 2) спеціальний режим інноваційно-інвестиційної діяльності, який буде передбачати стимулюючі умови у сфері оподаткування, кредитування, митної політики для устаткування та особливий режим валютного курсу для реалізації проектів; 3) центр стратегування та оргпроекткування «Майбутнє Донбасу»; 4) громадянську платформу «Індустрія Донбасу – 4.0».

Ключові слова: катастрофа, регіон, водопостачання, довкілля, екологічні ризики, екологічний моніторинг, екосистема.

Іванов С. В., Ляшенко В. І., Харазішвілі Ю. М., Кучеров А. В., Коритько Т. Ю. Локализация и ликвидация последствий катастрофы окружающей среды на Донбассе

В статье обосновано, что состояние Донбасса следует определить, как катастрофа. Установлено, что военные действия привели к повреждению целостности

экономического комплекса, разрушению внутренних рынков сырья и сбыта, потери человеческого капитала. Результаты исследования экологической составляющей показали, что сложилась катастрофическая ситуация с водоснабжением региона. Ухудшение экологического состояния региона вызвано также отсутствием системы мониторинга экологических рисков и государственной стратегии по уменьшению зависимости энергетики от угля и углеродного топлива в целом. Предложено для преодоления последствий катастрофы окружающей среды на Донбассе создать: 1) Международный фонд «Перезагрузка Донбасса – 4.0», который бы предусматривал создание соответствующих отраслевых отделений: экологического, социального, неоиндустриальной модернизации; научного и инновационного; 2) специальный режим инновационно-инвестиционной деятельности, будет предусматривать стимулирующие условия в сфере налогообложения, кредитования, таможенной политики для оборудования и особый режим валютного курса для реализации проектов; 3) центр по разработке стратегий и оргпроектирования «Будущее Донбасса»; 4) гражданскую платформу «Индустрия Донбасса - 4.0».

Ключевые слова: катастрофа, регион, водоснабжение, окружающая среда, экологические риски, экологический мониторинг, экосистема.

Ivanov S., Lyashenko V., Kharazishvili Yu., Kucherov A., Korytko T. Localization and elimination of the consequences of the environmental catastrophe in the Donbass

The article substantiates that the condition of the Donbass should be defined as a catastrophe. It has been established that the military actions have led to damage to the integrity of the economic complex, destruction of the domestic markets of raw materials and marketing, loss of human capital. The results of the study of the ecological component showed that there was a catastrophic situation with water supply in the region. The deterioration of the ecological status of the region is also caused by the lack of a monitoring system for environmental risks and a state strategy to reduce energy dependence on coal and carbon fuels as a whole. It is proposed to overcome the consequences of the environmental catastrophe in the Donbass: (1) International fund "Restart of the Donbass – 4.0", which would provide for the establishment of relevant branch offices: environmental, social, neo-industrial modernization; scientific and innovative; (2) the special regime of innovation-investment activity will provide stimulating conditions in the field of taxation, crediting, customs policy for equipment and a special regime of exchange rate for the implementation of projects; (3) Center for Strategic and Organizational Development «Future of Donbass»; (4) Civic platform «Industry of Donbass – 4.0».

Keywords: catastrophe, region, water supply, environment, environmental risks, environmental monitoring, ecosystem.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

В. Ф. Столяров,*доктор економічних наук, професор,*
ORCID 0000-0002-4399-7117,
e-mail: stolyarovvf@ukr.net;**О. В. Шинкарюк,***кандидат економічних наук, докторант,*
ORCID 0000-0002-3004-0404,*Інститут фізичної економіки ім. С.А. Подолінського, м. Київ***СОЦІАЛЬНО АДЕКВАТНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ
РЕГІОНАЛЬНОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ
В УКРАЇНСЬКОМУ ДОНБАСІ ТА НА ПОДІЛЛІ**
(виклики, наміри та реалії виміру: 2003–2013; 2017–2027)¹**Частина 2****Парадигма людяності, гармонії та місії регіону**

Постановка проблеми, предмет і об'єкт дослідження. Конституція України визначає нашу країну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою (стаття 1). Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (стаття 3).

В сучасних умовах (до 2020 року) і на період до 2030 року перехід до державного регулювання регіонального людського розвитку на рівні адміністративних областей і держави в цілому пропонується здійснювати з використанням системи ППБ (Прогнозування-Програмування-Бюджетування). Це головна запорука послідовного нівелювання та подальшого усунення деструктивних соціальних явищ в Україні на основі укріплення та розвитку національної системи цінностей в процесі досягнення цілей ХХІ століття.

На рівні адміністративних областей та адміністративних районів України державне регулювання регіонального людського розвитку спроможні здійснювати обласні та районні державні адміністрації (ОДА і РДА), органи місцевого самоврядування, включаючи Об'єднані територіальні громади (ОТГ) із статусом міст обласного значення, територіальні підрозділи Центральних органів виконавчої влади в структурі ОДА – Департаменти освіти, Департаменти охорони здоров'я, Департаменти соціального захисту населення.

Розробці Національної та Регіональних програм людського розвитку передують обґрунтування та прийняття на національному рівні Державної стратегії регіонального розвитку та Державної програми сталого розвитку на періоди до 2020 та до 2030 років, а також розробка заходів із їх реалізації на субнаціональному (регіональному) та місцевому рівнях.

Наукове та практичне розв'язання проблем державного регулювання людського розвитку в регіонах України на загальнодержавному та територіальних рівнях рекомендується здійснювати під час розробки Прогнозів та Програм соціально-економічного розвитку, Державного та місцевих бюджетів з використанням механізму державно-приватного партнерства.

Функції та процедури прогнозування, планування та фінансування у складі Національної та Регіональних програм людського розвитку на 3, 5 та 10-ти років повинні стати центральними серед процесів обґрунтування Програм соціально-економічного розвитку та Бюджетних програм на ці ж періоди на загальнодержавному та територіальних рівнях державного регулювання соціально-економічними процесами. Ознаками виділення підпрограм Програм людського розвитку доречно визначати аспекти людського розвитку на національному та субнаціональному рівнях, які одночасно є факторами формування обсягів та структури загальнонаціональних і регіональних фінансових ресурсів.

Кожному з аспектів людського розвитку буде відповідати окремий блок визначених показників, що формують систему відповідних стратегічних індикаторів людського розвитку у конкретних підпрограмах Національної та Регіональних програм людського розвитку.

Національна та Регіональні програми людського розвитку за своїм складом повинні включати:

1. Основні напрямки людського розвитку в державі на 10 років, які обґрунтовано визначені у передвибірчих програмах та зверненнях до українського народу кандидатів у Президенти України та у щорічних Посланнях Президента України до Верховної Ради України.

2. Оцінки стану, виявлені тенденції та результати моніторингу щорічного виконання Національної та Регіональних програм людського розвитку (на 3 і 5 років), які будуть здійснюватися Кабінетом Міністрів України.

¹ Початок статті в №2(56) журналу «Економічний вісник Донбасу».

3. Завдання щодо людського розвитку на плановий період (на 3 і 5 років) за відповідними підпрограмами, які обґрунтовуються в Програмі діяльності Кабінету Міністрів України та затверджуються Верховною радою України.

Провідні елементи та основні складові механізму державного регулювання людського розвитку на рівні адміністративних областей України представлено на рис. 1, а алгоритм його функціонування – на рис. 2.

Концептуальні положення організаційного та інформаційно-методичного забезпечення механізму державного регулювання регіонального людського розвитку науково обґрунтовані та обговорені з викладенням в серії публікацій одного з авторів статті – **Оксани Вячеславівни Шинкарьук** – за період її стажування та навчання в докторантурах Науково-дослідного фінансового інституту Міністерства фінансів України, Науково-дослідного економічного інституту і Державного Науково-дослідного інституту інформатизації та моделювання економіки Мінекономрозвитку та торгівлі України, а також роботи на кафедрі фінансів Бердянського університету менеджменту і бізнесу [1-5].

Визначення цілей регіонального людського розвитку доцільно здійснювати згідно матриці Цілей Розвитку Тисячоліття (ЦРТ), яка включає завдання і індикатори з обов'язковим узгодженням з 33 показниками 6 аспектів чисельної оцінки Індексу регіонального людського розвитку (ІРЛР) (табл. 1).

Система ППБ базується на повноваженнях органів загальнонаціональної і регіональної влади в сфері соціально-економічного розвитку, показники якого тісно переплетені з показниками людського розвитку, доповнюючи та розкриваючи один одного завдяки причинно-наслідковим та функціональним зв'язкам за ієрархією та у часі.

Управлінські рішення органів загальнонаціональної і регіональної влади повинні орієнтувати динаміку складових та інтегральних значень показників соціально-економічного і людського розвитку на досягнення адаптованих для України в цілому 7-ми Цілей Розвитку Тисячоліття (ЦРТ) на період до 2015 року (для тих регіонів, де вони були локалізовані, але не досягнуті) та частково адаптованих та локалізованих 17-ти Цілей Сталого Розвитку (ЦСР) світової спільноти на період до 2030 року (для тих 10 регіонів, які обрали 3-4 цілі з 17 у 2016 році [13, с. 10]).

Завдячуючи не тільки причинно-наслідковим та функціональним, а й синергетичним емерджентним зв'язкам за ієрархією та у часі ЦРТ і ЦСР та показників соціально-економічного і людського розвитку регіонів стає доцільним оволодіння методами економіко-математичного моделювання ретроспективних статистичних даних для здійснення прогностичних розрахунків.

Розробка моделей прогнозування динаміки окремих складових та їх інтегральних значень, як пріоритетів цілеспрямованого соціально адекватного менеджменту, забезпечить досягнення узгодженості

цілей та інтересів органів державного управління загальнонаціональної та регіональної гілок влади.

Вперше прогнозування 33 показників всіх 6 блоків ІРЛР (табл. 2) було здійснено авторами у 2016 році на базі статистичних даних 2004-2015 років по всіх адміністративних областях України на 2016-2020 роки. При цьому був використаний метод прогнозування, який розробив д.е.н., професор **Роман Омелянович Кулинич**, завідувач кафедри математики, статистики та інформаційних технологій Хмельницького університету управління і права [6]. Він був членом Робочої групи Хмельницької ОДА з впровадження системи ППБ в діяльність обласної державної адміністрації під керівництвом Голови ОДА **Олександра Олександровича Корнійчука** та вченого секретаря групи – одного з авторів статті, д.е.н., професора **Василя Федосійовича Столярова**.

Результати прогностичних розрахунків на 2016-2020 роки по Хмельниччині засвідчили, що при розробці Плану заходів на 2018-2020 роки з реалізації Регіональної стратегії розвитку Хмельницької області на період до 2020 року особливої уваги слід було приділити зменшенню негативної динаміки або зміні її на позитивну наступних 7 показників з 33 (див. табл. 2):

- 1) коефіцієнта злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення);
- 2) забезпеченості житлом у містах (загальна площа у розрахунку на одну особу) м²;
- 3) інтегрального показника стану навколишнього середовища;
- 4) питомої ваги домогосподарств які робили заощадження або купували нерухомість (ОУЖД), %;
- 5) рівня зайнятості населення (частка зайнятих серед населення 18 - 65 років), %;
- 6) частки працівників, які працюють в умовах що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, %;
- 7) рівня охоплення соціальним страхуванням (частка застрахованих осіб у зайнятому населенні), %.

Тому Робочою групою Хмельницької ОДА з впровадження системи ППБ в діяльність обласної державної адміністрації у 2016 році були уточнені перелік і редакція стратегічних та операційних цілей Стратегії регіонального розвитку області на період до 2020 року та обґрунтовані додаткові заходи при розробці Плану основних заходів з її реалізації у 2018-2020 роках.

Оцінка результативності та ефективності механізму державного регулювання регіонального людського розвитку здійснювалась згідно логічної схеми представленої на рис. 3. Насамперед, були здійснені оцінка і аналіз матриці виконання завдань та індикаторів ЦРТ по Хмельницькій області у порівнянні з Україною в цілому та Чернівецькою областю, яка займала найвищі щаблі в рейтинговій оцінці ІРЛР в 2009-2016 роках (2009 рік – перше місце, з 2010 по 2012 рік та з 2014 по 2016 рік – друге місце, 2013 рік – третє місце).

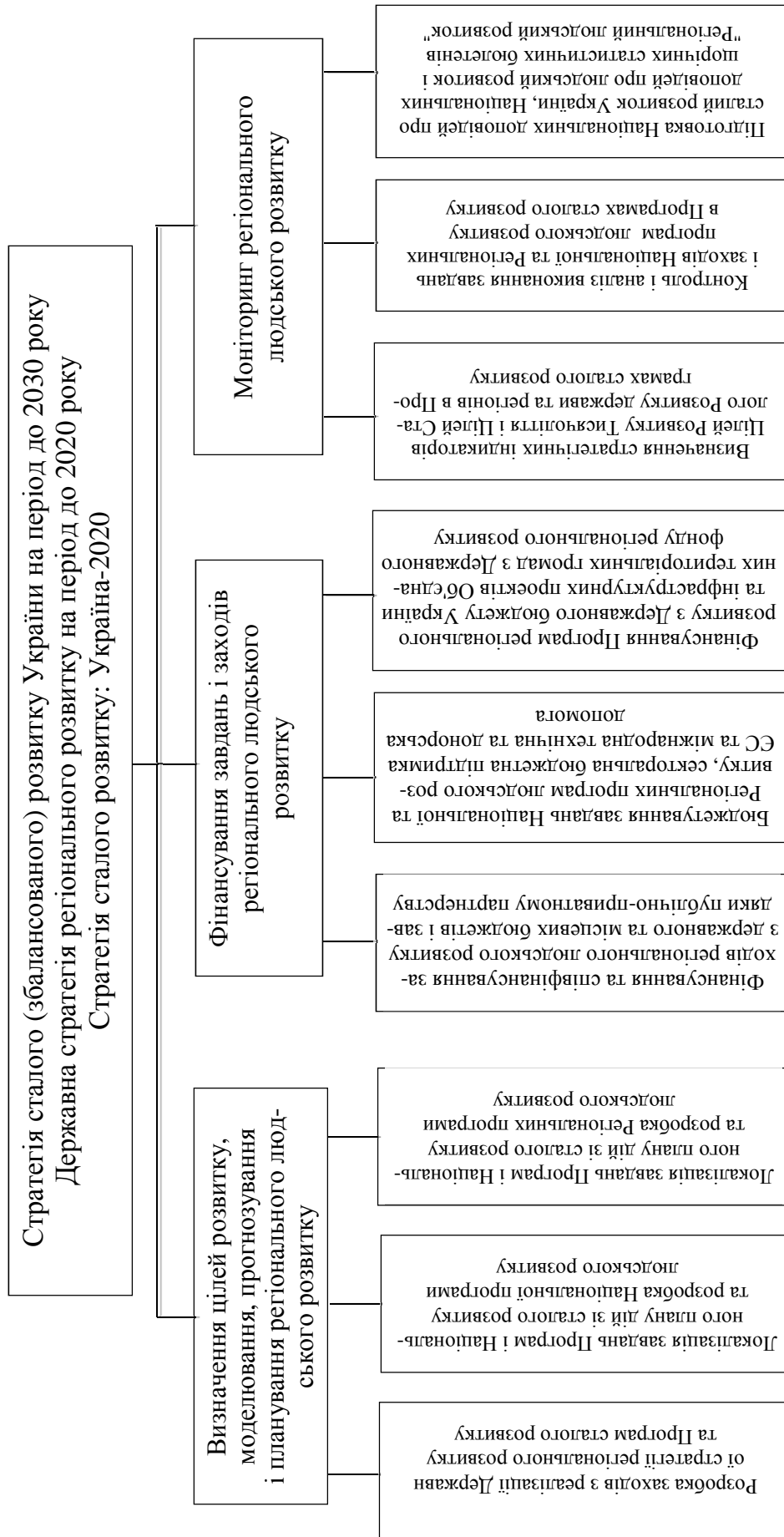
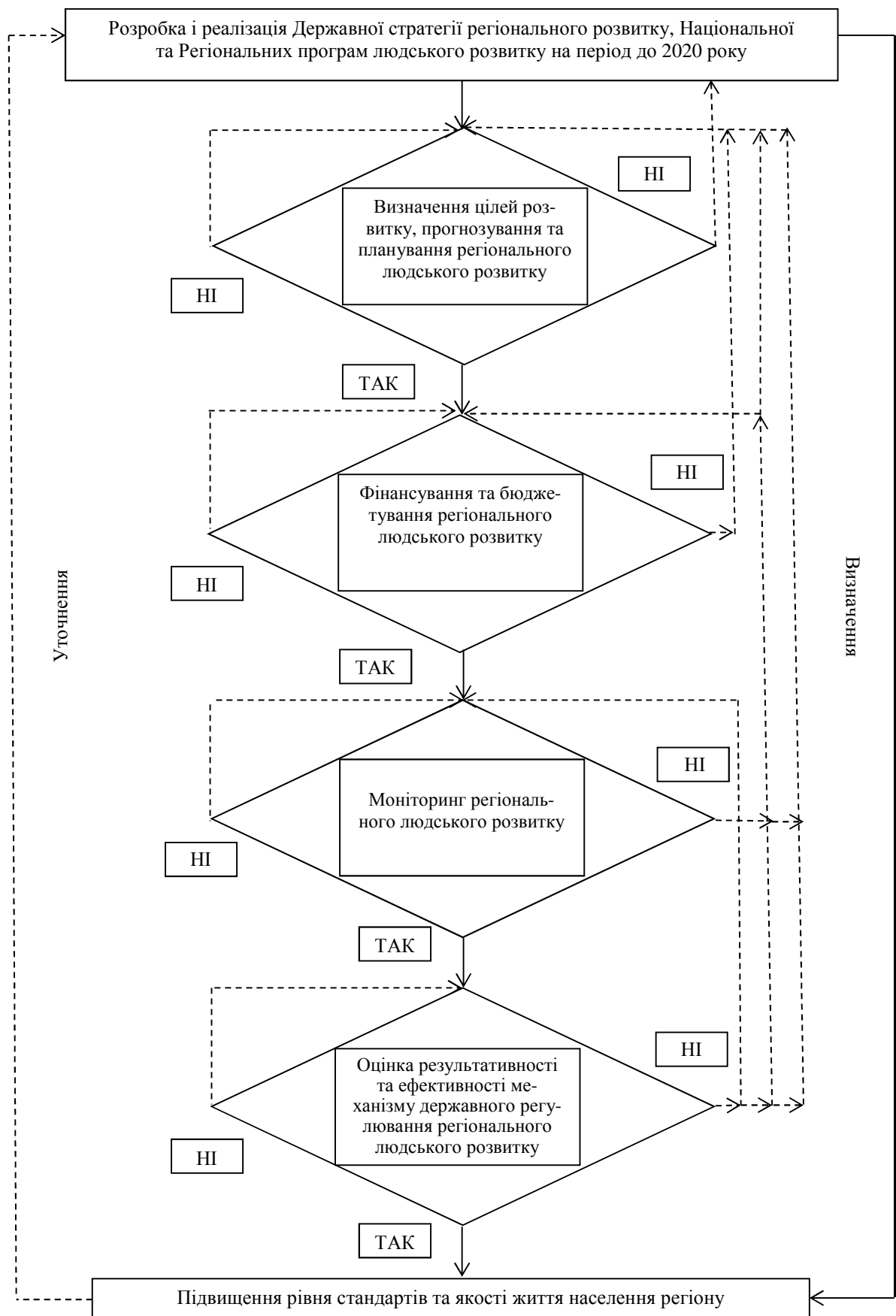

Рис. 1. Провідні елементи та основні складові механізму державного регулювання регіонального людського розвитку

Рис. 2. Алгоритм функціонування механізму державного регулювання регіонального людського розвитку

Таблиця 1

Матриця завдань та індикаторів Цілей Розвитку Тисячоліття до 2015 року по Україні, Хмельницькій і Чернівецькій областях¹

Завдання	Індикатор	Значення цільового орієнтира на 2015 рік***		
		Україна	Область	
			Чернівецька	Хмельницька
1	2	3	4	5
ЦІЛЬ 1: ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ				
Завдання 1.А: Ліквідувати до 2015 року бідність за критерієм 5 дол. США на добу за ПКС	1.1. Частка населення, чиє добове споживання є нижчим 5 дол. США на добу за ПКС, %	<0,5	<0,5	<0,5
Завдання 1.В: Скоротити питому вагу бідного населення (за національним критерієм бідності) до 25% за рахунок зменшення чисельності бідних серед дітей та працюючих	1.2. Частка бідного населення за національним критерієм, %	25,0	20,0	20,0
	1.3. Частка бідних серед дітей, %	29,0	22,0	22,0
	1.4. Частка бідних серед працюючих осіб, %	15,0	11,0	11,0
Завдання 1.С: Зменшити в десять разів до 2015 року питому вагу населення, чиє споживання є нижчим рівня фактичного прожиткового мінімуму	1.5. Частка населення, чиє споживання є нижчим рівня фактичного прожиткового мінімуму, %	7,0	6,0	6,0
ЦІЛЬ 2: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКІСНОЇ ОСВІТИ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ				
Завдання 2.А: Підвищити рівень охоплення освітою	2.1. Чистий показник охоплення освітою у дошкільних навчальних закладах дітей 3-5 років, які проживають у міських поселеннях, %	95	93	100,0
	2.2. Чистий показник охоплення освітою у дошкільних навчальних закладах дітей 3-5 років, які проживають у сільській місцевості, %	60	60	75,9
	2.3. Чистий показник охоплення дітей повною загальною середньою освітою, %	99,9	99,9	99,0
	2.4. Чистий показник охоплення вищою освітою осіб віком від 17 до 22 років, %	56,0	35,5	33,0
	2.5. Сукупний валовий показник кількості працівників, які пройшли перепідготовку та підвищили свою кваліфікацію, тис. осіб	32,0	34,0	30,0
Завдання 2.В: Підвищити якість освіти	2.6. Кількість загальноосвітніх навчальних закладів, які мають підключення до Інтернету, %	90,0	100,0	100,0

1	2	3	4	5
ЦІЛЬ 3: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ				
Завдання 3.А: Забезпечити тендерне співвідношення на рівні не менше 30 до 70% тієї чи іншої статі у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади	3.1. Тендерне співвідношення серед депутатів обласної ради (Верховної Ради України*), чис. жін./чис. чол.	30/70	15/85	20/80
	3.2. Тендерне співвідношення серед депутатів місцевих органів влади, чис. жін./чис. чол. (або навпаки)	50/50	15/85	20/70
	3.3. Тендерне співвідношення серед керівників органів виконавчої влади (вищих державних службовців (I–II посадових категорій)*, чис. жін./чис. чол.	30/70	29/80	20/70
Завдання 3.В: Скоротити наполовину розрив у доходах жінок і чоловіків	3.4. Співвідношення середнього рівня заробітної плати жінок до середнього рівня заробітної плати чоловіків, %	86	86	78
ЦІЛЬ 4: ЗМЕНШЕННЯ ДИТЯЧОЇ СМЕРТНОСТІ				
Завдання 4.А: Зменшити рівень смертності дітей віком до 5 років на чверть	4.1. Рівень смертності дітей віком до 5 років, кількість померлих дітей відповідного віку на 1000 народжених живими	11,0	2,19	1,85
	4.2. Рівень смертності немовлят, кількість померлих дітей віком до 1 року на 1000 народжених живими	9,3	8,01	8,3
ЦІЛЬ 5: ПОЛІПШЕННЯ ЗДОРОВ'Я МАТЕРІВ				
Завдання 5.А: Зменшити наполовину рівень материнської смертності	5.1. Рівень материнської смертності, кількість материнських смертей на 100 тис. народжених живими	13,0	8,0 -	7,6
	5.2. Рівень абортів, кількість абортів на 1000 жінок фертильного віку	15,1	12,0	9,9
ЦІЛЬ 6: ОБМЕЖЕННЯ ПОШИРЕННЯ ВІЛ-ІНФЕКЦІЇ/СНІД ТА ТУБЕРКУЛЬОЗУ І ЗАПОЧАТКУВАННЯ ТЕНДЕНЦІЇ ДО СКОРОЧЕННІ ЇХ МАСШТАБІВ				
Завдання 6.А: Зменшити на 13% темпи поширення ВІЛ-інфекції/СНІД	6.1. Кількість осіб з вперше встановленим діагнозом ВІЛ інфекції на 100 тис. населення	49,1	12,1	14,9*
	6.2. Зменшити темпи поширення ВІЛ інфекції/ СНІД, %*	+4,0	+10,0	+15,0
	6.3. Кількість померлих від хвороби, зумовленої ВІЛ на 100 тис. населення	8,0	4,0	3,4
	6.4. Рівень передачі ВІЛ-інфекції від матері до дитини, %	2,0	4,5	2,0

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
Завдання 6.В: Зменшити на 20% рівень захворюваності на туберкульоз (порівняно з 2005 роком)	6.5. Кількість осіб з вперше встановленим діагнозом туберкульозу (у тому числі органів дихання) на 100 тис. населення	67,5	45,9	55,9 в т.ч. орг. д. 53,1
	6.6. Кількість померлих від туберкульозу на 100 тис. населення	15,0	10,2	7,7
ЦІЛЬ 7: СТАЛИЙ РОЗВИТОК ДОВКІЛЛЯ				
Завдання 7.А: Збільшити до 2015 року частку населення, що має доступ до централізованого водопостачання, зокрема до 90% міського населення та до 30% сільського населення	7.1. Частка населення міських поселень, що має доступ до централізованого водопостачання, % від загальної кількості міського населення	90	90	72,4
	7.2. Частка сільського населення, що має доступ до централізованого водопостачання, % від загальної кількості сільського населення	30	30	15,2
Завдання 7.В: Стабілізувати до 2020 року викиди парникових газів на рівні нижчому на 20% за рівень 1990 року	7.3. Обсяг шкідливих викидів в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення, млн. т. на рік	4,7	3,8	18,3
	7.4. Обсяг шкідливих викидів в атмосферу від пересувних джерел забруднення, тис. т. на рік (млн. т. на рік*)	3,2	41,6	57,2
Завдання 7.С: Стабілізувати до 2015 року забруднення водних об'єктів. Стабілізувати на рівні 8500 млн. куб. м./ рік обсяг скидів стічних вод у поверхневі водні об'єкти	7.5. Обсяг скидів зворотних вод, млн. куб. м. на рік (2014 р.)	6584	42,16	43,0
Завдання 7.Д: Збільшити до 2015 року лісистість території України до 16,1% та площу природоохоронних територій. Розширити мережу заповідників, біосферних заповідників та національних природних парків до 3,5% від загальної площі території України і до 9,0% - загальну площу територій та об'єктів природно-заповідного фонду	7.6. Лісистість територій, відношення земель вкритих лісовою рослинністю, % до загальної площі території області (України*)	16,1	29,1	13,7
	7.7. Частка площі заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, % до загальної площі території області (України*)	3,5	2,3	13,1
	7.8. Частка площі територій та об'єктів природно-заповідного фонду області (України*), % до загальної площі території області (України*)	9,0	10,0	15,2

*** – за національними індикаторами.

¹ Локалізація Цілей Розвитку Тисячоліття у Чернівецькій області: аналітична доповідь. Чернівці, 2012. 92 с.² Розраховано за участі фахівців відповідних департаментів Хмельницької ОДА.

**Прогнозні розрахунки Індексу регіонального людського розвитку Хмельницької області
на період до 2020 року ¹**

Блоки	Показники	Роки				
		2016	2017	2018	2019	2020
Відтворення населення	Сумарний коефіцієнт народжуваності	1,665	1,688	1,712	1,735	1,758
	Дитяча смертність (смертність дітей у віці до 5 років), ‰	9,360	9,170	8,990	8,810	8,640
	Середня очікувана тривалість життя при народженні, років	71,960	72,150	72,350	72,540	72,730
	Ймовірність чоловіків дожити від 20 до 65 років	0,620	0,630	0,640	0,650	0,650
	Ймовірність жінок дожити від 20 до 65 років	0,875	0,881	0,886	0,892	0,897
Соціальне середовище	Коефіцієнт злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення)	992,43	1012,88	1033,75	1055,05	1076,78
	Кількість хворих з вперше встановленим діагнозом активного туберкульозу (на 100 тис. населення)	55,840	55,770	55,710	55,650	55,580
	Кількість хворих з вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин (на 100 тис. населення)	127,740	128,690	129,640	130,600	131,570
	Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на 100 тис. дітей 0-17 років)	868,460	868,910	869,370	869,830	870,280
	Коефіцієнт підліткової народжуваності (15-17 років)	14,320	14,440	14,570	14,700	14,830
	Кількість померлих від навмисного самоушкодження (на 100 тис. населення)	18,750	18,780	18,800	18,830	18,860
Комфортне життя	Забезпеченість житлом у містах (загальна площа у розрахунку на 1 особу), м²	16,500	16,350	16,190	16,040	15,890
	Питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованою каналізацією та водовідведенням у сільській місцевості, %	13,395	14,390	15,385	16,380	17,375
	Питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованим газопостачанням або підлоговою електроплитою у сільській місцевості, %	89,390	89,480	89,570	89,670	89,760
	Інтегральний показник стану навколишнього середовища	0,548	0,547	0,547	0,546	0,545
	Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів (на 10 тис. населення)	204,633	206,465	208,298	210,130	211,963
	Обсяг реалізованих населенню послуг (у розрахунку на 1 особу), грн.	875,63	944,26	1012,88	1081,51	1150,14
	Рівень бідності за відносним критерієм, % (питома вага населення, еквівалентні сукупні витрати якого не перевищують 75 % медіанного рівня)	29,445	29,378	29,319	29,268	29,222
Добробут	Питома вага домогосподарств які робили заощадження, або купували нерухомість (ОУЖД),%	18,692	18,681	18,671	18,660	18,649
	Кількість мінімальних продуктових кошиків, що можна придбати на середньодушовий доход в регіоні	3,483	3,611	3,738	3,866	3,993
	Валовий регіональний продукт на душу населення, грн	28758,5	33535,4	39105,8	45601,4	53176,0
	Наявність базового набору товарів тривалого користування, (питома вага домогосподарств, у яких були наявні всі товари базового набору: телевізор, холодильник, пральна машина)	80,410	82,125	83,840	85,555	87,269
	Рівень зайнятості населення (частка зайнятих серед населення 18-65 років),%	59,643	59,384	59,127	58,870	58,615
Гідна праця	Рівень безробіття (частка безробітних серед населення 18-65 років), %	9,197	9,057	8,920	8,784	8,651
	Частка працівників, які отримують зарплату менше 1,5 прожиткових мінімумів, %	18,170	16,815	15,561	14,400	13,327
	Частка працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, %	22,482	22,871	23,267	23,669	24,079
	Співвідношення середньої заробітної плати до мінімальної	2,498	2,551	2,605	2,660	2,716
	Рівень охоплення соціальним страхуванням (частка застрахованих осіб у зайнятому населенні), %	42,378	40,252	38,233	36,315	34,494
Освіта	Чистий показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей 3-5 років, %	94,016	95,094	96,184	97,286	98,401
	Охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6-18 років), %	99,109	99,118	99,127	99,136	99,145
	Частка осіб із вищою освітою серед населення 25 років і старше, %	36,093	36,593	37,100	37,614	38,135
	Середня тривалість навчання осіб віком 25 років і старше, років	11,706	11,812	11,920	12,028	12,137
	Середній бал за результатами Зовнішнього незалежного оцінювання (по всіх предметах)	148,685	148,337	147,989	147,642	147,294
Індекс людського розвитку в Хмельницькій області		3,750	3,781	3,811	3,842	3,873

¹ Розраховано за участі д.е.н., професора Р.О. Кулинич, зав. кафедрою математики, статистики та інформаційних технологій Хмельницького університету управління і права, члена Робочої групи Хмельницької ОДА з впровадження системи Прогнозування-Програмування-Бюджетування (ППБ) в діяльність обласної державної адміністрації.

Наступним етапом розробки Регіональної програми людського розвитку Хмельниччини стало

проведення порівняльного аналізу рейтингових оцінок 33-х показників ІРЛР за 2004-2015 роки Хмельницької області з Чернівецькою та Львівською, які в той час були лідерами в Україні за динамікою ІРЛР, а також з Тернопільською та Вінницькою областями як сусідами в Подільському Краї (у 2008-2009 роках пропонувалась з 24 адміністративних областей України створити 8 адміністративно-територіальних Країв, до одного з яких – Поділля – були включені Вінницька, Хмельницька і Тернопільська області [7]). Результати виконаних оцінок і аналізів стали основою уточнення та нової редакції стратегічних і операційних цілей розвитку Хмельницької області у відповідності з ЦРТ, ЦСР та Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року.

Робочою групою Хмельницької ОДА по впровадженню системи ППБ були запропоновані дві нові стратегічні цілі для області на період до 2020 року.

Перша ціль – **"Підвищення рівня та якості життя населення області"**, операційними цілями якої були визначені 7 національних ЦРТ.

Підставами введення нової цілі були такі передумови: конкретизація цілі 2 "Територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток" Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року (за постановою Уряду від 06.08.2014 року № 385); Цілі і індикатори "Стратегії сталого розвитку: Україна-2020" (за Указом Президента України від 12.01.2015 року №5); Стратегічні індикатори розвитку Хмельницької області на період до 2020 року (за постановами Уряду від 06.08.2014 року № 385 та від 07.10.2015 року № 821); Стратегічні індикатори розвитку областей Подільського Краю (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська області) на період до 2020 року; Матриця завдань та індикаторів ЦРТ, досягнення яких передбачалось у 2015 році та завдання по їх завершенню на період до 2020 року (див. табл. 1); Прогнозні розрахунки 33 показників за 6-ма блоками Індексу регіонального людського розвитку Хмельницької області на 2016-2020 роки (див. табл. 2).

Друга ціль – **"Удосконалення системи стратегічного планування регіонального розвитку на рівні області"** з операційним цілями:

2.1. Впровадження механізму державного регулювання регіонального людського розвитку.

2.2. Інституційне забезпечення регіонального розвитку на рівні області (на виконання Постанови Уряду від 07.10.2015 року № 821 – п. 17).

2.3. Створення Центру сталого розвитку як наукового підрозділу Хмельницького університету управління та права (на прикладі Центру сталого розвитку Ужгородського національного університету).

2.4. Проведення Регіональних консультацій в адміністративних районах області щодо адаптації і локалізації 17 Цілей Сталого Розвитку і підготовка відповідної Науково-аналітичної доповіді.

2.5. Оцінка результативності та ефективності реалізації 58-ми Цільових програм, що знаходяться на контролі Облради, та визначення пріоритетних

регіональних комплексних програм, до яких необхідно внести зміни щодо імплементації завдань та індикаторів досягнення областю Цілей Розвитку Тисячоліття на період до 2020 року.

2.6. Розробка Програми сталого (еколого-соціального) розвитку Хмельницької області на період до 2020 року, виходячи з завдань та індикаторів покращення Індексу регіонального людського розвитку.

2.7. Розробка Стратегії сталого (еколого-соціального) розвитку Хмельницької області на періоди до 2027 року та до 2030 року і Плану заходів з їх реалізації на 2021-2023 рр., 2024-2027 рр., 2028-2030 рр.

Підставами введення нової цілі були такі передумови: конкретизація цілі 3 "Ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку" Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року (за постановою Уряду від 06.08.2014 року № 385); індикатори "Стратегії сталого розвитку: Україна-2020 (за Указом Президента України від 12.01.2015 року №5)"; Проект Стратегії сталого (збалансованого) розвитку України на період до 2030 року.

Операційні цілі для нових стратегічних цілей 1 і 2 на період до 2020 року було намічено уточнити після визначення для Хмельницької області завдань та індикаторів пріоритетних ЦСР, які забезпечать еволюційний перехід від ЦРТ на період до 2015 року до ЦСР на період до 2030 року.

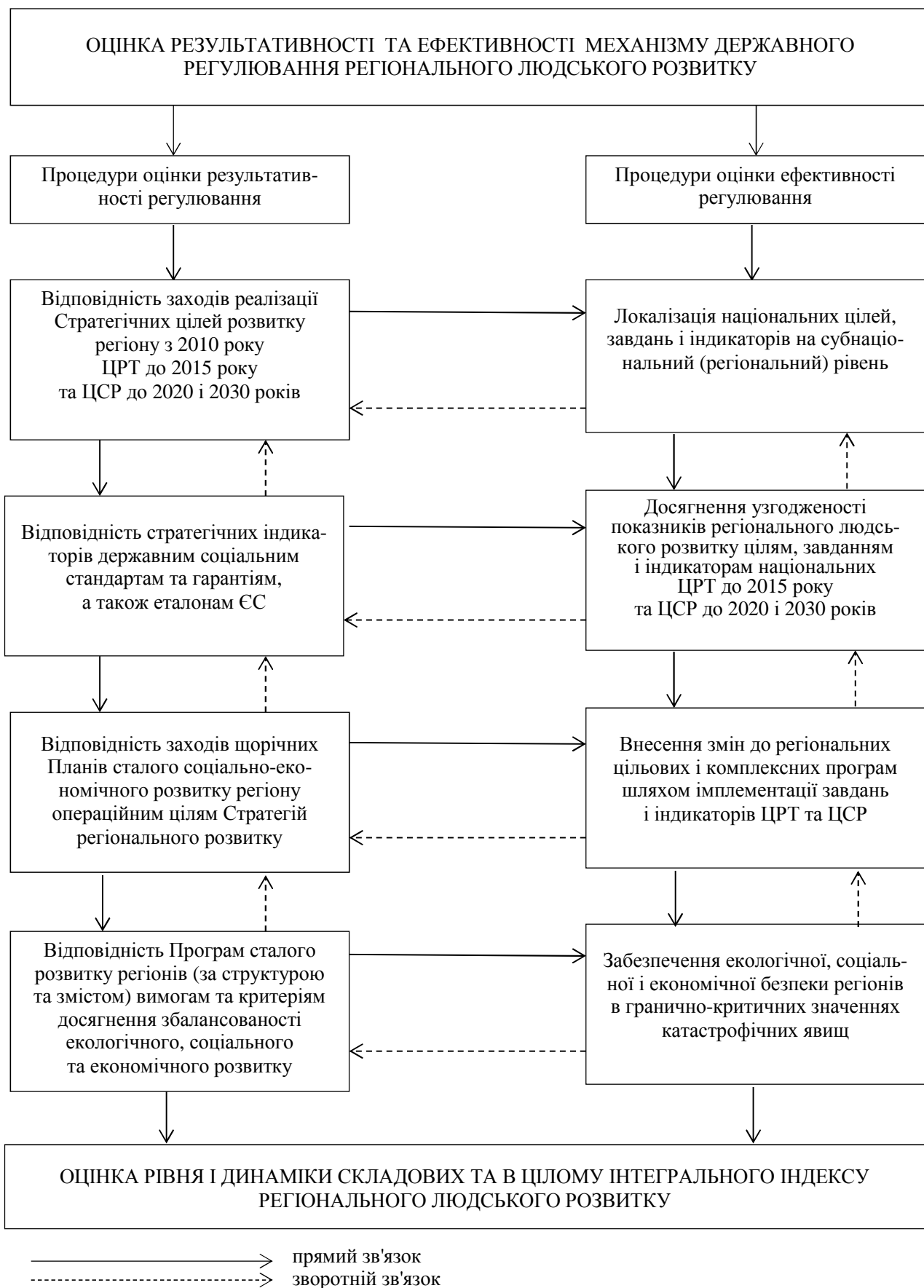
Стратегічна ціль 3 – Підвищення рівня конкурентоспроможності області (нова редакція стратегічної цілі № 1 Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на період до 2020 року, яка була розроблена в 2010-2011 роках) зі збереженням минулої редакції операційних цілей.

Стратегічна ціль 4 – Забезпечення росту регіонального потенціалу (вирішення наскрізних проблем) з уточненням минулої редакції операційних цілей, виходячи зі стану їх досягнення у 2011-2016 роках згідно Планів заходів з їх реалізації на 2011-2014 роки та на 2015-2017 роки.

Стратегічна ціль 5 – Розвиток сільських територій та територій навколо міст регіону (збереження минулої редакції цілі 3 діючої Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на період до 2020 року) з уточненням редакції операційних цілей відповідно до складових цілі № 1 Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року.

Стратегічна ціль 6 – Реалізація туристичного потенціалу регіону (збереження редакції цілі 2 діючої Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на період до 2020 року) з уточненням редакції операційних цілей, виходячи зі стану їх досягнення у 2011-2016 роках згідно Планів заходів з їх реалізації на 2011-2014 роки та на 2015-2017 роки.

Нові перші дві стратегічні цілі уточненої Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на період до 2020 року є передумовами обґрунтування стратегічних і операційних цілей регіону на

Рис. 3. Логічна схема оцінки результативності та ефективності механізму державного регулювання регіонального людського розвитку

періоди до 2027 та до 2030 року відповідно до постанови Уряду від 11 листопада 2015 року №932.

План заходів на 2018-2020 роки з реалізації уточненої Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на період до 2020 року був орієнтований на включення 6-ти Програм, які за назвами співпадають з назвами 6-ти стратегічних цілей розвитку.

Робочою групою Хмельницької ОДА з впровадження системи ППБ в діяльність облдержадміністрації рекомендована типова структура цих Програм: Напрями Програми; Проектні ідеї; Масштаби впливу ідеї; Терміни виконання; Засоби реалізації;

Прогнозний фінансовий план; Умови і ризики; Основні ризики здійснення; Очікувані результати; Показники-індикатори моніторингу.

Уряд України 20 грудня 2017 року прийняв Постанову № 1029 "Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики", в якій затвердив спрощену Методику та Порядок проведення розрахунків Індексу регіонального людського розвитку [8].

Ця Методика 2017 року включає три блоки з 8 показниками, які начебто характеризують складові регіонального людського розвитку (табл. 3).

Таблиця 3

Показники, що застосовуються для розрахунку Індексу регіонального людського розвитку з 2017 року

№ з/п	Найменування показника	Характеристика показника	Відповідальний за подання даних
1. Довге та здорове життя			
1.1	Середня очікувана тривалість життя при народженні, років	інтегральний показник здоров'я населення	Держстат
1.2	Загальний коефіцієнт приросту (скорочення) чисельності населення, на 1000 осіб наявного населення, проміле	інтенсивність зростання (скорочення) чисельності населення	Держстат
1.3	Коефіцієнт смертності від навмисного самоушкодження, на 100 тис. осіб наявного населення, просантиміле	вплив на психічне здоров'я населення соціальної нестабільності та напруженості у суспільстві	Держстат
2. Добробут та гідні умови праці			
2.1	Обсяг видатків місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) на одну особу, гривень	стан формування фінансової бази для розвитку в регіонах, у тому числі соціальної спрямованості (на освіту, охорону здоров'я та соціальний захист населення)	Мінфін
2.2	Відношення середньої заробітної плати до мінімальної, разів	фактичний розмір середньомісячної заробітної плати в регіонах відносно законодавчо встановленої мінімальної заробітної плати як основної державної гарантії у сфері оплати праці	Мінсоцполітики
2.3	Рівень працевлаштування зареєстрованих безробітних, відсотків до кількості громадян, які мали статус безробітного протягом року	створення сприятливих умов для працевлаштування зареєстрованих безробітних	Мінсоцполітики
3. Освіта			
3.1	Чистий показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком три - п'ять років, відсотків до загальної кількості дітей такого віку	рівень соціалізації дітей дошкільного віку, що сприяє їх фізичному та психічному розвитку	Держстат
3.2	Кількість випускників вищих навчальних закладів I-IV рівня акредитації, відсотків до загальної кількості населення у віці 25-70 років	рівень освітньо-кваліфікаційної підготовки дорослого населення	Держстат

У спрощеній системі оцінки ІРЛР тільки один показник використовується як дестимулятор – коефіцієнт смертності від навмисного самоушкодження, на 100 тис. осіб наявного населення, просантиміле.

У попередній Методиці 2012 року з 33 показників 11 розглядалися як показники-дестимулятори, а результати їх прогнозних розрахунків ставали основою обґрунтування конкретних пропозицій у Пла-

нах заходів на 2018-2020 роки для реалізації Регіональних стратегій на період до 2020 року.

Затверджений вказаною Постановою Уряду Порядок проведення розрахунку ІРЛР намічено здійснювати у такій послідовності:

1) Мінфін, Мінсоцполітики та Держстат проводять збирання та розрахунок даних за показниками, зазначеними у табл. 4, та подають їх щороку до 15 липня Мінрегіону для проведення розрахунку Індексу регіонального людського розвитку;

2) Мінрегіон узагальнює подану інформацію та надсилає її щороку до 1 серпня Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським держадміністраціям;

3) Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації на підставі отриманої інформації подають щороку до 25 серпня Мінрегіону аналітичну записку про основні тенденції зміни значень цих показників (див. табл. 4);

4) Мінрегіон:

– на підставі отриманої інформації проводить розрахунок Індексу регіонального людського розвитку відповідно до Методики проведення розрахунку Індексу регіонального людського розвитку та подає його щороку до 15 вересня Кабінетові Міністрів України;

– оприлюднює результати розрахунку Індексу регіонального людського розвитку разом із аналітичними записками Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій про основні тенденції зміни значень показників на своєму офіційному веб-сайті.

Тобто, спрощена схема моніторингу та рейтингової оцінки ІРЛР достатньо трудомістка як за ієрархією так і у часі і тому має чисто інформаційний характер. У її використанні не передбачено зворотних зв'язків від центральних органів виконавчої влади до органів влади адміністративних областей і адміністративних районів для здійснення державного регулювання регіонального людського розвитку за системою ППБ.

У вересні 2018 року Директорат регіонального розвитку Мінрегіону України надрукував розрахунок ІРЛР за 2017 рік за 8-ма показниками трьох аспектів людського розвитку в 22 адміністративних областях України (крім Луганської, Донецької і АР Крим).

Оцінки ІРЛР за 2017 рік по областях представлені не як аспекти регіонального людського розвитку, а як напрями досліджень: «Довге та здорове життя», «Добробут та гідні умови праці», «Освіта». При цьому динаміка зміни інтегральних значень ІРЛР була наведена починаючи з 2013 року по всіх областях та в цілому по Україні.

По Луганській і Донецькій областях та АР Крим з 2014 року здійснення розрахунків ІРЛР визнано не коректним у зв'язку з відсутністю інформації по частині тимчасово окупованих територій України.

У 2017 році в цілому по Україні за цією методикою (три аспекти, вісім показників-індикаторів, які не були перевірені на дійсність виміру людського розвитку) ІРЛР склав 0,65. Числове значення ІРЛР в цілому по Україні одного порядку зі значенням ІЛР при порівнянні країн у світовому вимірі.

Тобто, складається враження, що придуманий Мінрегіоном за ініціативою Уряду новий метод виміру ІРЛР для того, щоб продемонструвати наступне: після Революції Гідності 2014 року Україна

дійсно ввійде до 50 кращих країн світу у 2020 році згідно «Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду на період до 2020 року» (за розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.04.2017 року №275-р за підписом В. Гройсмана).

Перші десять місць рангової оцінки ІРЛР за результатами 2017 року згідно зі стисло розглянутою Методикою зайняли м. Київ (0,80) та наступні області: Львівська (0,71), Київська (0,70), Чернівецька (0,69), Харківська (0,68), Тернопільська (0,67), Закарпатська (0,66), Волинська (0,65), Івано-Франківська (0,65), Рівненська (0,65).

Результати розрахунків ІРЛР за Методикою 2017 року засвідчують про наявність від'ємного значення загального коефіцієнту приросту (скорочення) чисельності населення на 1000 осіб наявного населення крім м. Києва. А от як або в якій мірі це позначилось на зростанні обсягів видатків місцевих бюджетів з урахування міжбюджетних трансфертів на одну особу не оцінено.

Натомість результати аналізу динаміки таких складових оцінки ІРЛР як рівень працевлаштування зареєстрованих безробітних, відношення середньої заробітної плати до мінімальної, коефіцієнт смертності від навмисного самоушкодження на 100 тис. осіб наявного населення можливо і служитимуть для обґрунтування відповідних додаткових заходів через рік після їх виміру, тобто на 2019 рік (при уточненні Плану заходів на 2018-2020 роки з реалізації Регіональних стратегій розвитку на період до 2020 року).

Числові оцінки ІРЛР для адміністративних областей за Методикою 2017 року визначені однаково для наступних груп областей: 0,65 – Волинська, Івано-Франківська, Рівненська, України в цілому; 0,64 – Дніпропетровська, Сумська, Черкаська, Хмельницька; 0,63 – Полтавська, Миколаївська, Одеська, Вінницька, Закарпатська; 0,62 – Житомирська, Херсонська; 0,61 – Кіровоградська і Чернігівська. Тобто, спрощена Методика 2017 р. не дозволяє здійснювати рейтингові оцінки місць областей на єдиній шкалі виміру їх ІРЛР, а також здійснювати порівняння ІРЛР областей з середнім значенням ІРЛР України в цілому, як критерію фінансового вирівнювання регіонального людського розвитку, а також критерію розподілу коштів з Державного фонду регіонального розвитку.

Крім того, наявна відсутність диференціації рейтингової оцінки складових і інтегрального значення ІРЛР адміністративних областей України для оцінки ефективності державної регіональної політики та для обґрунтування заходів щодо її підвищення тільки за вказаними трьома «аспектами» людського розвитку і з використанням тільки 8 показників-індикаторів, з яких тільки один – деструктивний. Тобто показник – дестимулятор розвитку.

Але в серпні-вересні 2018 року за даними Держстату України рейтингові оцінки ІРЛР 2017 року залишаються більш продуктивними для обґрунтування відповідних заходів за результатами оцінки динаміки 33 показників – індикаторів усіх 6 аспектів

людського розвитку в регіонах за Методикою 2012 року (див. табл. 2).

Наявна можливість уточнення намічених раніше пріоритетних напрямів розвитку та розробка додаткових заходів для нівелювання негативної динаміки та рівня показників – дестимуляторів.

Крім того, використання Облдержадміністраціями та Облрадами Методики виміру ІРЛР 2012 року підвищить рівень і зміст їх планово-аналітичної роботи, а для органів загальнонаціональної влади – визначати професійно-діловий рейтинг керівників адміністративних областей.

У зв'язку з цим можна констатувати, що меконджемт стратегічного вимірювання ІРЛР в Українському Донбасі та на Поділлі, який обґрунтовується у статті, повинен визначати порядок відновлення соціально-економічних відносин держави і регіону з використанням ідей і положень бюджетного федералізму та регламентувати складові механізми державотворення на основі виявлення відповідних об'єктивних процесів, тенденцій і закономірностей людського розвитку, управлінських прорахунків та неврахованих викликів у 2003-2013 роках, а також на використанні принципів і законів християнської, фізичної та природної економіки.

Одна з проблем даного аналітичного дослідження полягає в оцінці можливостей Методики вимірювання регіонального людського розвитку 2012 року (6 аспектів, 33 показники-індикатори) для прогнозування складових та в цілому ІРЛР по Українському Донбасу та Поділлі спочатку до 2020 року, а потім і до 2027 та 2030 років в межах адміністративно-територіальних кордонів Луганської і Донецької областей 2013 року та областей Поділля.

Справа в тому, що Голова Облдержадміністрації, керівник обласної військово-цивільної адміністрації Донецької області видав розпорядження від 24 січня 2019 року №65/5-19 «Про розробку Стратегії розвитку Донецької області та планів заходів з її реалізації». Розпорядженням передбачається, що формування Стратегії повинно здійснюватись на виконання Закону України «Про засади державної регіональної політики» та постанови Уряду від 11 листопада 2015 року №932 «Про затвердження порядку розроблення регіональних стратегій розвитку, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів» із змінами.

Розпорядженням Донецької облдержадміністрації від 21 січня 2019 року передбачено створення координаційної, робочих і фокус-груп за напрямками:

- 1) "Економічний розвиток і зайнятість населення";
- 2) "Підвищення спроможності громад надавати якісні послуги населенню";
- 3) "Людський розвиток";
- 4) "Розбудова безпечного суспільства".

Фокус-групи створені для обговорення пріоритетів смарт-спеціалізації та ІТ-галузі.

Публікація Донецької ОДА від 27 березня 2019 року щодо процедур розробки Стратегії розвитку Донеччини до 2027 року розкриває організаційний план заходів та відповідальних з розробки проєктів Стратегії. Головне при цьому – визначення терміну дії майбутньої стратегії – на період до 2027 року, який чомусь не вказано в розпорядженні, а також інформація щодо створення робочих груп, в тому числі за напрямом «Людський розвиток», перше засідання якої відбулось 21 березня 2019 року.

Дивним є посилання в указаному розпорядженні на постанову Уряду від 11 листопада 2015 року №932, яке практично не враховане, не зважаючи на наступне:

п6. Розроблення проєктів регіональних стратегій починається не пізніше ніж за 15 місяців до завершення строку реалізації діючої регіональної стратегії.

п7. Регіональні стратегії розробляються на період дії Державної стратегії регіонального розвитку України та повинні відповідати її положенням.

п.8. Розроблення регіональних стратегій здійснюється на засадах смарт-спеціалізації з врахуванням:

– результатів проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації діючої регіональної стратегії, що передбачає аналіз позитивних та негативних аспектів, які вплинули на досягнення цілей діючої регіональної стратегії;

– стратегії розвитку міст, селищ, сіл, стратегічних пріоритетів розвитку районів відповідного регіону.

п.9. У проєкті регіональної стратегії зазначаються:

– тенденції та основні проблеми соціально-економічного розвитку регіону, що включають результати SWOT-аналізу регіонального розвитку та оцінки його природно-ресурсного, виробничого, трудового, наукового, фінансового та інноваційного потенціалу, визначені на засадах старт-спеціалізації, зовнішні тенденції інноваційного розвитку, що впливатимуть на розвиток регіону;

– стратегічні цілі, пріоритети розвитку регіону, зокрема ті, що визначені на засадах смарт-спеціалізації, відповідно до стратегічного бачення розвитку регіону;

– оперативні цілі для забезпечення досягнення стратегічних цілей;

– основні завдання, етапи та механізми їх реалізації;

– система моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональної стратегії, що передбачає кількісні та якісні індикатори досягнення цілей, визначених регіональною стратегією, прогноз економічного розвитку регіону та період реалізації стратегії.

п.9¹. Стратегічні цілі визначаються за результатами розгляду та обговорення аналітичної частини проєкту регіональної стратегії, а також відповідно до стратегічного бачення розвитку регіону на основі

порівняльних переваг, викликів та ризиків, визначених за результатами SWOT-аналізу регіонального розвитку.

Не менше ніж одна стратегічна ціль регіональної стратегії визначається на засадах смарт-спеціалізації та передбачає інноваційний розвиток пріоритетних видів економічної діяльності регіону, підвищення рівня конкурентоспроможності.

Тобто відповідальні працівники Мінрегіону України, які визначили Методику розробки регіональних стратегій і Планів заходів з їх реалізації, самі її не дотримуються і разом з керівниками Уряду не організували формування Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року в цілому для України та виконання вказаних пп. 7, 8, 9, 9.4 і тим самим вони порушили такі принципи проектування, які використовуються в країнах-членах ЄС – узгодженість, ієрархічність та взаємопов'язаність, що вимагає передбачення у планувальних документах нижчого рівня узгодженості з планами вищого рівня з можливо більшою конкретизацією.

А як бути з позицією щодо такої ініціативи розроблення Стратегії до 2027 року, коли штучно ігнорується невизнана, але діюча Донецька Народна Республіка? Регіональна стратегія розвитку Донецької області на період до 2020 року завдяки зусиллям фахівців Інституту економіки промисловості НАН України та академіків Академії економічних наук України була підготовлена в адміністративно-територіальних межах області 2013 року. Мінські угоди 2014 року щодо припинення військових дій й досі не виконуються.

У зв'язку з цим виникають питання: в яких межах та за якими аспектами і показниками-індикаторами людського розвитку в Донецькій області необхідно їх прогнозувати на період до 2027 року?

В Проекті Концепції державної цільової програми з відновлення та розбудови миру у східних регіонах України, підготовленої ще у 2016 році вченими і фахівцями Інституту економіки промисловості НАН України, було наголошено, що у Державній стратегії сталого розвитку на період до 2020 року та у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року «у **необхідних обсягах відсутні напрями та заходи, які сприяють розбудові та відновленню миру на сході країни. У Регіональних стратегіях розвитку Донецької і Луганської областей не містяться позиції які спрямовані на розбудову миру**» [9, с. 5].

Тому відновлення миру та територіальної єдності непідконтрольної та підконтрольної частин Донецької області вимагає організації спільної розробки Регіональних стратегій розвитку області в межах 2013 року на період до 2027 року і Планів заходів з її реалізації на 2021-2023 роки та на 2024-2027 роки. Спільна аналітико-прогнозна робота цих

частин Донецької області – основа досягнення її територіальної єдності.

Виходячи з зазначеної проблеми стратегічного виміру ІРЛР та його прогнозування по Луганській та Донецькій областях, **мета і завдання** подальшого аналітико-статистичного дослідження визначені наступним чином.

Мета дослідження – обґрунтування алгоритму моделювання показників-індикаторів Індексу регіонального людського розвитку в Українському Донбасі на основі Методики вимірювання ІРЛР 2012 року за 6 аспектами та 33 показниками (22 показника-стимулятора, 11 показників-дестимуляторів розвитку); проведення прогностичних розрахунків з 2014 по 2020 рік на базі статистичних даних 2003-2013 років, тобто з моменту прийняття загальнонаціональною владою нових рішень як в державній регіональній політиці, так і в організаційно-методичному забезпеченні розробки Регіональних стратегій і Планів заходів з їх реалізації.

Виходячи з викладеного серед завдань дослідження були виділені такі:

1) збереження усіх 6-ти аспектів виміру ІРЛР з мінімізацією 33-х показників до такої їх кількості, якої достатньо для найбільш повної характеристики регіонального людського розвитку, окремо в Луганській і окремо в Донецькій областях;

2) розгляд етапів моделювання та прогнозування ІРЛР адміністративних областей Українського Донбасу в послідовності стратегічного інтегрального виміру з можливістю проектування складових, виходячи з бажаного рівня інтегрального індексу;

3) визначення показників – дестимуляторів регіонального людського розвитку в Українському Донбасі для розробки Планів заходів з реалізації Регіональних стратегій з метою зменшення їх негативної динаміки або зміни на позитивну;

4) визначення показників-стимуляторів регіонального людського розвитку в Українському Донбасі при розробці Планів заходів з реалізації Регіональних стратегій для підвищення їх рівня та скорості змін;

5) проведення порівняльної рейтингової оцінки перших 10 місць з 22 областей України за методами виміру ІРЛР 2001, 2012 та 2017 років.

Моделювання і прогнозування ІРЛР Луганської і Донецької областей¹. Побудова відповідної економіко-математичної моделі оцінки ІРЛР передбачає проведення наступних етапів аналітико-статистичного дослідження:

- 1) постановочого;
- 2) параметризації (специфікації);
- 3) інформаційного;
- 4) ідентифікаційного;
- 5) верифікаційного.

¹ Підготовлено разом з Д.М. Артеменко (сертифікований експерт-оцінювач, здобувач, ТОВ «Інвестиційно-правова група», м. Київ).

На першому етапі визначаються цілі моделювання та попередній відбір пояснюючих змінних (обумовлюючих факторів).

Другий етап базується на визначенні загального виду моделі.

На третьому етапі моделювання здійснюється збір статистичних даних для побудови моделі.

На четвертому етапі розробки моделі відбувається її ідентифікація, що передбачає проведення статистичного аналізу та визначення значимості її параметрів.

П'ятий заключний етап формування моделі ґрунтується на визначенні адекватності побудованої моделі реальним процесам оцінки ІРЛР.

На ІРЛР впливає певна множина факторів, які згруповані виміром наведених у табл. 3 тридцяти трьох показників.

Тому для побудови економіко-математичної моделі прогнозування ІРЛР доцільним стає використання методів регресійного аналізу, оскільки вони дозволять визначити взаємозв'язок між різними показниками та розрахувати їх вплив на формування цього інтегрального індексу.

Вивчення принципів та закономірностей формування ІРЛР дозволив констатувати його лінійну залежність від обумовлюючих факторів.

Тому для побудови моделі стало доцільним обрання лінійної регресії, яка має наступний математичний вираз:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{i1} + \beta_2 X_{i2} + \dots + \beta_p X_{ip} + \varepsilon_i, \quad (1)$$

де Y_i – прогнозне значення індексу людського розвитку (ІРЛР) в області;

β_p – параметри регресійної моделі;

ε_i – похибка моделі;

X_{ip} – значення змінного фактору.

Наступним етапом побудови економіко-математичної моделі оцінки ІРЛР став збір статистичної інформації, яка була представлена Держстатом України для розрахунків щорічних статистичних бюлетенів "Регіональний людський розвиток" починаючи з 2004 року.

Наступним кроком побудови прогнозованої моделі оцінки ІРЛР став етап її ідентифікації, оскільки при цьому визначаються її параметри та вплив і значимість кожного фактора на результативний показник.

Визначення параметрів регресійної моделі доцільно здійснювати за формулою:

$$\begin{pmatrix} \beta_1 \\ \dots \\ \beta_p \end{pmatrix} = R^{-1} \begin{pmatrix} r_{ix1} \\ \dots \\ r_{ixp} \end{pmatrix}, \quad (2)$$

де r_{ixp} – парні коефіцієнти кореляції;

R^{-1} – визначник оберненої кореляційної матриці.

В свою чергу для розрахунку коефіцієнтів кореляції, як правило, використовується наступна формула:

$$r = \frac{n \sum_{i=1}^n x_i y_i - (\sum_{i=1}^n x_i)(\sum_{i=1}^n y_i)}{\sqrt{n \sum_{i=1}^n x_i^2 - (\sum_{i=1}^n x_i)^2} \times \sqrt{n \sum_{i=1}^n y_i^2 - (\sum_{i=1}^n y_i)^2}}, \quad (3)$$

де x_i, y_i – значення відповідних показників;

n – кількість спостережень.

Ідентифікація моделі прогнозування ІРЛР передбачає визначення її параметрів залежно від рівня показника кореляції, що встановлює щільність взаємозв'язку між впливом окремого фактора та рівнем ІРЛР.

Дослідження динаміки змін окремих факторів надає підстави констатувати певну їх взаємозалежність та взаємообумовленість. Цей факт став підґрунтям для виникнення гіпотези про мультиколінеарність між відібраними показниками. Тому перед визначенням параметрів моделі вони були перевірена на наявність мультиколінеарності між обраними факторами.

Оскільки до моделі входить більш ніж дві змінні, то для визначення їх мультиколінеарності був використаний алгоритм Фаррара–Глобера [10, с. 122–123].

Тестування на мультиколінеарність за методом Фаррара–Глобера здійснювалось шляхом побудови кореляційної матриці змінних показників за формулою:

$$R = X_C T \cdot X_C, \quad (4)$$

де X_C – матриця стандартизованих змінних.

Елементи стандартизованої матриці доцільно розраховувати за формулою:

$$X_{ij}^c = \frac{x_{ij} - X_j}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_{ij} - X_j)^2}}, \quad (5)$$

де X_j – середнє значення j -го фактора.

Для знаходження елементів кореляційної матриці R послідовно використовуються вбудовані функції Excel – транспонування матриць – "ТРАНСП" та множення матриць – "МУМНОЖ".

За результатами економіко-статистичного аналізу показників оцінки ІРЛР з використанням кореляційної матриці попередня система з 33 показників прийняла наступний перелік з 16 показників для прогнозування ІРЛР:

1) X_6 – коефіцієнт злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення);

2) X_8 – кількість хворих з вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин (на 100 тис. населення);

3) X_9 – кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на 100 тис. дітей 0-17 років);

4) X_{10} – коефіцієнт підліткової народжуваності (15-17 років),

5) X_{12} – забезпеченість житлом у містах (загальна площа у розрахунку на 1 особу), m^2 ;

6) X_{14} – питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованим газопостачанням або підлоговою електроплитою у сільській місцевості, %;

7) X_{15} – інтегральний показник стану навколишнього середовища;

8) X_{18} – рівень бідності за відносним критерієм, % (питома вага населення, еквівалентні су-

купні витрати якого не перевищують 75% медіанного рівня);

9) X19 – питома вага домогосподарств які робили заощадження, або купували нерухомість (ОУЖД), %;

10) X23 – рівень зайнятості населення (частка зайнятих серед населення 18-65 років), %;

11) X24 – рівень безробіття (частка безробітних серед населення 18-65 років), %;

12) X27 – співвідношення середньої заробітної плати до мінімальної;

13) X30 – охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6-18 років), %;

14) X31 – частка осіб із вищою освітою серед населення 25 років і старше, %;

15) X32 – середня тривалість навчання осіб віком 25 років і старше, років;

16) X33 – середній бал за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (по всіх предметах).

На основі отриманих даних знайдені параметри моделі прогнозування ІРЛР для Українського Донбасу:

Донецька область		Луганська область		
β_0	0,4092	β_0	12,3528	(6)
β_6	-0,0157	β_6	-0,0023	
β_8	0,0004	β_8	-0,00085	
β_9	0,0009	β_9	-0,00023	
β_{10}	0,00	β_{10}	-0,0016	
β_{12}	0,00	β_{12}	-0,0845	
β_{14}	0,00	β_{14}	0,00	
β_{15}	0,0069	β_{15}	0,00	
β_{18}	0,0042	β_{18}	-0,0019	
β_{19}	0,00	β_{19}	0,0075	
β_{23}	0,0218	β_{23}	-0,1058	
β_{24}	-0,0114	β_{24}	0,00	
β_{27}	-0,0104	β_{27}	0,00	
β_{30}	0,00	β_{30}	0,00	
β_{31}	0,00	β_{31}	0,0216	
β_{32}	0,0381	β_{32}	0,00	
β_{33}	0,00	β_{33}	0,00	

Відомо, що для обчислення параметрів функції регресії, як правило, рекомендується використовувати вбудовану функцію MS Excel "ЛІНЕЙН", оскільки вона дозволяє уникнути громіздких розрахунків та визначити майже всі показники, що характеризують адекватність побудованої моделі.

Враховавши наявність нульових коефіцієнтів (Донецька область – X₁₅, X₂₄, X₂₇, X₃₂; Луганська область – X₁₂, X₁₅, X₂₇, X₃₂), регресійна модель прогнозування ІРЛР набула наступного виразу:

$$Y_i = 2,6778 - 0,00015 \cdot X_6 - 0,00245 \cdot X_8 - 0,00021 \cdot X_9 - 0,01375 \cdot X_{10} + 0,04734 \cdot X_{12} - 0,01733 \cdot X_{18} - 0,01217 \cdot X_{19} + 0,013305 \cdot X_{23} + 0,01345 \cdot X_{31}; \quad (7)$$

$$Y_i = 4,70147 + 0,000479 \cdot X_6 + 0,007608 \cdot X_8 + 0,00108 \cdot X_9 - 0,2877 \cdot X_{10} - 0,02131 \cdot X_{18} + 0,001063 \cdot X_{19} - 0,02927 \cdot X_{23} - 0,09538 \cdot X_{24} + 0,04284 \cdot X_{31}, \quad (8)$$

де X₆ – коефіцієнт злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення);

X₈ – кількість хворих з вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин (на 100 тис. населення);

X₉ – кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на 100 тис. дітей 0-17 років);

X₁₀ – коефіцієнт підліткової народжуваності (15-17 років);

X₁₂ – забезпеченість житлом у містах (загальна площа у розрахунку на 1 особу), м²;

X₁₈ – рівень бідності за відносним критерієм, % (питома вага населення, еквівалентні сукупні витрати якого не перевищують 75% медіанного рівня);

X₁₉ – питома вага домогосподарств які робили заощадження, або купували нерухомість (ОУЖД), %;

X₂₃ – рівень зайнятості населення (частка зайнятих серед населення 18-65 років), %;

X₂₄ – рівень безробіття (частка безробітних серед населення 18-65 років), %;

X₃₁ – частка осіб із вищою освітою серед населення 25 років і старше, %.

Наступним етапом побудови моделі прогнозування ІРЛР було перевірка її на адекватність за такими напрямками:

- 1) аналіз показників регресійної статистики,
- 2) гетероскедастичність,
- 3) визначення наявності автокореляції залишків моделі.

Першим кроком перевірки адекватності моделі визначення ІРЛР став аналіз показників регресійної статистики, які були розраховані за допомогою вбудованої функції в MS Excel "ЛНЕЙН" (табл. 4).

Аналізуючи отримані дані, з ймовірністю 100% можна констатувати, що ІРЛР на 100% залежить від вибраних параметрів.

Таблиця 4

Статистичні показники регресійної моделі визначення ІРЛР

Показник	Донецька область	Луганська область	Рекомендоване значення
Коефіцієнт множинної кореляції	1	1	Наближається до 1
Коефіцієнт детермінації	1	1	Наближається до 1
Стандартна похибка моделі	0	0	Наближається до мінімуму
Регресійна сума квадратів	0,0703	0,3068	Наближається до мінімуму

Джерело: пораховано авторами.

Оскільки модель носить узагальнюючий характер, то її необхідно було перевірити на гетероскедастичність.

Доцільність здійснення, даного етапу моделювання ІРЛР пов'язана з тим, що наявність гетероскедастичності приводить до неефективних оцінок та збільшенню стандартної похибки моделі. Перевірку на гетероскедастичність було здійснено на основі тесту Глейзера, оскільки він (даний підхід) є найбільш простим і точним [10, с. 255-258].

Відомо, що тест Глейзера передбачає проведення декількох процедур.

По-перше, всі спостереження групуються за їх датою, а потім елімінується центр спостережень.

Згідно проведених розрахунків у моделі залишаються дані, які отримані на підставі статистичної інформації щодо ІРЛР у періоди 2004-2008 рр. (перша сукупність) та 2009-2013 рр. (друга сукупність).

По-друге, за допомогою функції MS Excel "ЛНЕЙН" визначено параметри регресійної моделі для першої та другої сукупності і отримано відповідні лінійні рівняння:

Донецька область

$$Y_i^{2004-2008} = 3,52699 - 0,00047 \cdot X_6 - 0,00045 \cdot X_8 + 0,000188 \cdot X_9 + 005495 \cdot X_{31}, \quad (9)$$

$$Y_i^{2009-2013} = 5,8965 - 0,00048 \cdot X_6 - 0,00085 \cdot X_9 - 0,01053 \cdot X_{18} - 0,0086 \cdot X_{19}; \quad (10)$$

Луганська область

$$Y_i^{2004-2008} = 3,64385 - 0,00025 \cdot X_6 - 0,00044 \cdot X_8 + 0,00765 \cdot X_{19}, \quad (11)$$

$$Y_i^{2009-2013} = 7,94475 - 0,00029 \cdot X_6 + 0,004811 \cdot X_8 - 0,00301 \cdot X_9 - 0,0037 \cdot X_{18}. \quad (12)$$

По-третє, визначаються квадрати залишків по моделях, які статистично відсутні. Оскільки, гетероскедастичність – це неоднорідність спостережень, що виражається неоднаковою (непостійною) дисперсією випадкової помилки регресійної (економетричної) моделі. В нашому випадку спостерігається гомоскедастичність, що означає однорідність спостережень, тобто наявна сталість дисперсії випадкових помилок моделі. Це вказує на ефективність моделі.

Відомо також, що одним із показників ступеня близькості одержаної лінії регресії до експериментальних даних є критерій Дарбіна-Уотсона, який визначається за формулою:

$$DW = \frac{\sum_{i=2}^n (u_i - u_{i-1})^2}{\sum_{i=1}^n u_i^2}, \quad (13)$$

де u_i, u_{i-1} – залишки по моделі.

Слід також підкреслити, що оцінка автокореляції залишків є невід'ємним етапом перевірки моделі, оскільки її наявність може свідчити про те, що:

– у регресію не включений фактор, який має суттєву роль у формуванні ІРЛР;

– вибраний вигляд стохастичної залежності не адекватний експериментальним даним;

– при дослідженні явища числові дані отримані з великими похибками.

Проведені розрахунки за даним алгоритмом (табл. 5) засвідчили що за регресійною моделлю формування ІРЛР критерій Дарбіна-Уотсона дорівнює 1,51, що свідчить про відсутність автокореляції оскільки вказаний критерій повинен наближатися до 2,0 [10, с. 126]. Крім того, відсутність автокореляції залишків дозволяє констатувати ефективність не тільки визначення ІРЛР, а й можливість здійснення її прогнозних розрахунків.

В цілому, проведене дослідження свідчить про те, що побудована регресійна модель адекватно визначає фактори, які значною мірою впливають на ІРЛР. За допомогою даної моделі можна не тільки визначити динаміку зміни ІРЛР в минулому, а й здійснювати її прогнозування на основі ретроспективних даних. При цьому для зручності використання регресійної моделі при прогнозуванні ІРЛР пропонується доповнити її функціями, які б дозволяли екстраполювати тенденції розвитку основних показників, які входять до моделі.

**Розрахунок критерія Дарбіна-Уотсона для регресійної моделі визначення
Індексу регіонального людського розвитку**

Донецька область				
Y	Y(x)	$u_i = Y - Y(x)$	u_i^2	$(u_i - u_{i-1})^2$
3,4375	3,438	-0,0005	2,5E-07	0
3,5157	3,516	-0,0003	9E-08	4E-08
3,5550	3,555	0	0	9E-08
3,5940	3,594	0	0	0
3,6001	3,600	1E-04	1E-08	1E-08
3,4870	3,487	0	0	1E-08
3,5247	3,525	-0,0003	9E-08	9E-08
3,5759	3,576	-0,0001	1E-08	4E-08
3,7543	3,754	0,0003	9E-08	1,6E-07
3,6422	3,642	0,0002	4E-08	1E-08
Σ=			5,8E-07	4,5E-07
<i>Критерій Дарбіна-Уотсона (DW):</i>				0,78
Луганська область				
3,1709	3,171	-1E-04	1E-08	0
3,3356	3,336	-0,0004	1,6E-07	9E-08
3,3164	3,316	0,0004	1,6E-07	6,4E-07
3,3342	3,334	0,0002	4E-08	4E-08
3,4880	3,488	0	0	4E-08
3,4536	3,454	-0,0004	1,6E-07	1,6E-07
3,5344	3,534	0,0004	1,6E-07	6,4E-07
3,5682	3,568	0,0002	4E-08	4E-08
3,7665	3,767	-0,0005	2,5E-07	4,9E-07
3,7046	3,705	-0,0004	1,6E-07	1E-08
3,1709	3,171	-1E-04	1E-08	0
			1,14E-06	2,31E-06
<i>Критерій Дарбіна-Уотсона (DW):</i>				2,03

Для визначення майбутніх значень показників пропонується використовувати метод плинної середньої зваженої, особливістю якого є те, що найбільший вплив мають показники, які знаходяться ближче до горизонту прогнозування, а показники, які знаходяться в кінці часового ряду мають менший вплив.

Даний прийом реалізується за допомогою коефіцієнту γ_t . Тому майбутнє значення показника, який входить до регресійної моделі буде визначатися за формулою:

$$x_{t+k} = x_t + \gamma_t \Delta x_t + \gamma_{t-1} \Delta x_{t-1} + \gamma_{t-2} \Delta x_{t-2} + \dots + \gamma_k \Delta x_k, \quad (14)$$

де Δx_t – абсолютна зміна показника в попередніх періодах;

k – горизонт прогнозування;

t – кількість попередніх періодів.

γ_t – коефіцієнт плинної середньої зваженої.

$$Y_t^{\text{Донецька}} = 2,6778 - 0,00015 \cdot f(x_{6,t+k}) - 0,00245 \cdot f(x_{8,t+k}) - 0,00021 \cdot f(x_{9,t+k}) - 0,01375 \cdot f(x_{10,t+k}) + 0,047336 \cdot f(x_{12,t+k}) - 0,01733 \cdot f(x_{18,t+k}) - 0,01217 \cdot f(x_{19,t+k}) + 0,013305 \cdot f(x_{23,t+k}) + 0,013445 \cdot f(x_{31,t+k}); \quad (16)$$

$$Y_t^{\text{Луганська}} = 4,70147 + 0,000479 \cdot f(x_{6,t+k}) + 0,007608 \cdot f(x_{8,t+k}) + 0,0010798 \cdot f(x_{9,t+k}) - 0,2877 \cdot f(x_{10,t+k}) - 0,02131 \cdot f(x_{18,t+k}) + 0,001063 \cdot f(x_{19,t+k}) - 0,02927 \cdot f(x_{23,t+k}) - 0,09538 \cdot f(x_{24,t+k}) + 0,042837 \cdot f(x_{31,t+k}), \quad (17)$$

де $f(x_{6,t+k})$ – функціональна залежність, що визначає динаміку зміни коефіцієнта злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення) на основі методу плинної середньої зваженої;

Для кількості попередніх періодів (5 років) прогнозне значення показників регресійної моделі буде розраховуватися як:

$$x_{t+k} = x_t + 0,333\Delta x_t + 0,267\Delta x_{t-1} + 0,2\Delta x_{t-2} + 0,133\Delta x_{t-3} + 0,067\Delta x_{t-4}. \quad (15)$$

Таким чином, формування моделі прогнозування ІРЛР передбачає включення в регресійну модель додаткового прогнозного значення окремого показника з проведенням розрахунку параметрів моделі.

Після вказаних перетворень модель прогнозування ІРЛР приймає завершений математичний вираз, а для зручності та наочності усвідомлення моделі прогнозування ІРЛР пропонується представити через функцію зваженої плинної середньої:

$f(x_{8,t+k})$ – функціональна залежність, що визначає динаміку зміни кількості хворих з вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вжи-

вання наркотиків та інших психоактивних речовин (на 100 тис. населення) на основі методу плинної середньої зваженої;

$f(x9_{t+k})$ – функціональна залежність, що визначає динаміку зміни кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на 100 тис. дітей 0-17 років) на основі методу плинної середньої зваженої;

$f(x10_{t+k})$ – функціональна залежність, що визначає динаміку зміни коефіцієнта підліткової народжуваності (15-17 років) на основі методу плинної середньої зваженої;

$f(x12_{t+k})$ – функціональна залежність, що визначає динаміку зміни забезпеченості житлом у містах (загальна площа у розрахунку на 1 особу), м² на основі методу плинної середньої зваженої;

$f(x18_{t+k})$ – функціональна залежність, що визначає динаміку зміни рівня бідності за відносним критерієм, % (питома вага населення, еквівалентні сукупні витрати якого не перевищують 75% медіанного рівня) на основі методу плинної середньої зваженої;

$f(x19_{t+k})$ – функціональна залежність, що визначає динаміку зміни питомої ваги домогосподарств які робили заощадження, або купували нерухомість (ОУЖД),% на основі методу плинної середньої зваженої;

$f(x23_{t+k})$ – функціональна залежність, що визначає динаміку зміни рівня зайнятості населення (частка зайнятих серед населення 18-65 років),% на основі методу плинної середньої зваженої;

$f(x24_{t+k})$ – функціональна залежність, що визначає динаміку зміни рівня безробіття (частка безробітних серед населення 18-65 років), % на основі методу плинної середньої зваженої;

$f(x31_{t+k})$ – функціональна залежність, що визначає динаміку зміни частки осіб із вищою освітою серед населення 25 років і старше, % на основі методу плинної середньої зваженої;

t – кількість попередніх періодів;

k – горизонт прогнозування.

Результати прогнозування ІРЛР по Луганській та Донецькій областях на 2014-2020 рр. представлені у таблицях 6 і 7 та на рисунку 4 (при умові відсутності громадсько-збройного конфлікту).

Як засвідчують наведені дані динаміка ІРЛР по Українському Донбасу у 2009-2012 рр. характеризувалась достатньо високим зростанням як у Донецькій області – 108,8%, так і в Луганській області – 109,2%. Але після початку збройного конфлікту – навпаки у 2014 році різко погіршилась. Відносно 2012 року вона становила 97,3% по Донецькій області та 96,8% по Луганській області (рис. 4).

Фактичні та прогнозні значення ІРЛР по Українському Донбасу

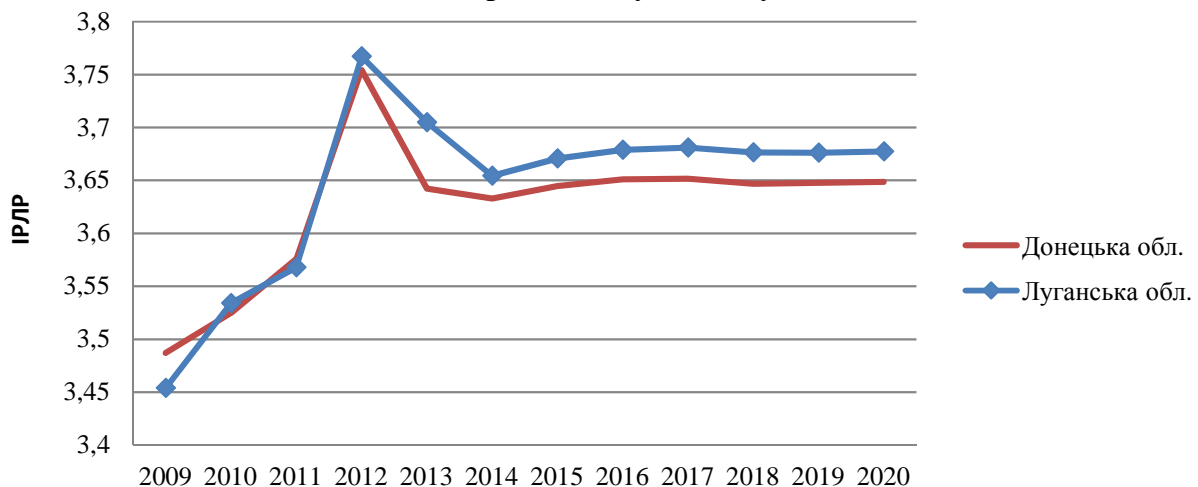

Рис. 4. Динаміка Індeksu регіонального людського розвитку по Українському Донбасу

Отже, можна констатувати, що дана модель дозволяє адекватно здійснювати прогнозування ІРЛР не тільки на 1-3 роки, а й у середньостроковому періоді (на 3-5 років), а також виходячи з бажаного значення ІРЛР у відповідному плановому році обґрунтовувати заходи та фактори його досягнення. Тобто, здійснювати прогнозування структурних складових ІРЛР в залежності від завдань людського та соціально-економічного розвитку адміністративних областей.

Розроблені моделі прогнозування ІРЛР окремо для Луганської і окремо для Донецької областей навіть в умовах розділення їх територій на контрольовану і неконтрольовану органами загальнонаціональної і регіональної влади України дозволяють визначити рівень та структуру стратегічних індикаторів людського розвитку, які можуть бути, або повинні бути досягнуті в умовах впровадження ідей і положень бюджетного федералізму, який визначатиме масштаби їх фінансової автономії.

Фінансова автономія регіону в умовах бюджетного федералізму регламентується таким режимом фінансової самодостатності цих областей, при якому має місце завершений синхронний за ієрархією і у часі кругообіг натурально-речового і вартісного виміру територіальних відтворювальних процесів. При бюджетному унітаризмі ці процеси розірвані: натурально-речовий обіг відбувається на місцевих рівнях управління (органи місцевого самоврядування – ОМС та Об'єднанні територіальні громади – ОТГ), а вартісний обіг відтворювальних процесів – на регіональному та загальнонаціональному рівнях державного управління національним господарством.

Фінансова самостійність місцевих органів влади повинна бути регламентована наявною комунальною власністю на землю, ліси та інші природні ресурси, а також заходами щодо зміцнення доходної бази місцевих бюджетів та вдосконалення між-

бюджетних відносин держави, адміністративної області, району, міста, Об'єднаної територіальної громади.

Визначення стратегічних індикаторів ІРЛР Українського Донбасу на період до 2027 та 2030 років при розробці Регіональних стратегій розвитку і Планів заходів з їх реалізації на ці періоди доцільно здійснювати з використанням в якості ретроспективних даних складові і інтегральні значення ІРЛР, які спрогнозовані на період до 2020 року.

Головне при цьому – отримання стратегічних індикаторів людського розвитку для проведення соціального діалогу органів регіональної влади з органами загальнонаціональної влади при встановленні еталонних пропорцій між місцевими бюджетами Луганської і Донецької областей з державним бюджетом України на основі гармонійних пропорцій "Золотого перетину" (див. І частину статті).

Таблиця 6

Динаміка ІРЛР Донецької області в 2014-2020 рр.

Фактичні дані										
Роки	X6	X8	X9	X10	X12	X18	X19	X23	X31	Y
2009	1190,00	110,61	1714,00	13,67	19,20	23,62	15,01	64,15	47,10	3,49
2010	1406,00	101,19	1604,00	10,82	17,30	19,51	14,55	64,29	46,80	3,52
2011	1381,00	95,30	1566,00	10,80	17,30	21,10	11,82	64,99	47,53	3,58
2012	1128,00	95,25	1494,00	10,36	17,70	19,90	13,75	65,01	55,19	3,75
2013	1320,00	88,62	1481,00	10,59	18,35	24,21	12,12	64,99	49,61	3,64
Прогнозні розрахунки										
Роки	X6	X8	X9	X10	X12	X18	X19	X23	X31	Y
2014	1283,74	95,00	1533,44	10,80	17,90	21,77	13,01	64,85	50,14	3,63
2015	1283,46	94,00	1520,61	10,70	17,90	21,81	12,87	64,90	50,44	3,64
2016	1276,75	93,00	1515,62	10,70	17,90	21,98	12,80	64,92	50,63	3,65
2017	1275,76	93,00	1514,46	10,70	17,90	22,05	12,84	64,92	50,65	3,65
2018	1281,60	93,00	1516,28	10,70	17,90	22,09	12,81	64,91	50,47	3,65
2019	1279,00	93,00	1517,00	11,00	18,00	22,00	13,00	65,00	51,00	3,65
2020	1279,00	93,00	1516,00	11,00	18,00	22,00	13,00	65,00	51,00	3,65

Таблиця 7

Динаміка ІРЛР Луганської області в 2014-2020 рр.

Фактичні дані										
Роки	X6	X8	X9	X10	X18	X19	X23	X24	X31	Y
2009	1278	169,35	1603	12,41	28,15	34,22	62,67	7,93	43,1	3,45
2010	1396	141,41	1530	12,53	19,99	29,00	62,33	7,31	45,7	3,53
2011	1397	133,20	1494	12,37	29,40	30,79	62,51	6,64	51,04	3,57
2012	1178	133,22	1459	11,13	21,72	34,68	63,07	6,44	46,70	3,77
2013	1769	116,12	1393	11,44	22,95	34,80	63,67	6,21	45,97	3,70
Прогнозні розрахунки										
Роки	X6	X8	X9	X10	X18	X19	X23	X24	X31	Y
2014	1454	131,03	1463	11,75	23,87	33,16	63,03	6,62	46,95	3,65
2015	1471	128,47	1452	11,68	23,67	33,31	63,10	6,52	47,10	3,67
2016	1482	127,63	1447	11,63	23,70	33,58	63,15	6,48	47,05	3,68
2017	1491	127,38	1445	11,61	23,50	33,66	63,18	6,48	46,88	3,68
2018	1499	127,40	1446	11,64	23,60	33,58	63,17	6,49	46,92	3,68
2019	1487	128,00	1448	12,00	24,00	34,00	63,00	6,00	47,00	3,68
2020	1489	128,00	1447	12,00	24,00	34,00	63,00	6,00	47,00	3,68

Сучасні виклики та еволюція варіантних намірів їх подолання

Виявлення сучасних викликів соціально адекватному менеджменту регіонального людського розвитку в Українському Донбасі та визначення ва-

ріантних намірів їх подолання доцільно здійснювати під кутом зору використання переосмисленої думки **Петра Яковича Чадаєва**, який більше ніж 150 років тому залишив нам такий вислів: **"Пока из наших уст помимо нашей воли не вырвется признание во всех ошибках нашего прошлого, пока**

из наших недр не исторгнется крик боли и раскаяния... мы не увидим спасения". А спасіння населення Українського Донбасу та і всієї України – в знаннях народу, чиновництва і керівництва держави за участі вітчизняних вчених, а не в іноземних інвесторах і кредитах Міжнародних фінансових організацій та їх "експертах" і "консультантах".

Кабінет Міністрів України 13 грудня 2017 року (тобто практично в кінці календарного року) прийняв постанову №1071 "Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України". Концепція Програми була схвалена розпорядженням Уряду 31 серпня 2016 року №892, Рада з питань відновлення та розбудови миру в Україні - 14 вересня 2016 року, а намічений строк її виконання був визначений 2017-2020 роками.

Крім Луганської і Донецької областей виконавцями заходів Програми передбачені Дніпропетровська, Запорізька і Харківська облдержадміністрації та органи місцевого самоврядування у зазначених областях. На 2017 рік фінансування з державного бюджету не були передбачені, тому реально плановими строками її реалізації стали 2018-2020 роки, а не 2017-2020 роки.

В преамбулі Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України були розглянуті два варіанта шляхів та способів розв'язання проблем **в порушення еталонних традицій змісту констатуючої частини постанов і розпоряджень Уряду, або, можливо, другий варіант розглянуто для того, щоб не виконувати перший і вжити дуже красиве наукоподібне словосполучення – "програмно-цільовий метод".**

Перший варіант виконання Програми зумовлював необхідність продовження здійснення заходів відповідно до плану заходів з організації відновлення пошкоджених (зруйнованих) об'єктів соціальної і транспортної інфраструктури, житлового фонду та систем забезпечення життєдіяльності на території Донецької та Луганської областей, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 1002 "Про затвердження плану заходів з організації відновлення пошкоджених (зруйнованих) об'єктів соціальної і транспортної інфраструктури, житлового фонду та систем забезпечення життєдіяльності на території Донецької та Луганської областей".

Другий варіант виконання Програми полягає у розв'язанні проблеми програмно-цільовим методом, тобто шляхом виконання Програми, що передбачає здійснення комплексних заходів з відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, створення системи інтегрованого управління програмними заходами та моніторингу їх виконання, удосконалення правового, організаційного, оперативного, технічного забезпечення виконання Програми, **вироблення механізму консолідації зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, територіальних громад, громадських об'єднань та міжнародних**

організацій, що надають міжнародну технічну допомогу для відновлення та розбудови миру в східних регіонах України.

Тобто другий варіант виконання Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України у порівнянні з першим більш орієнтований на запровадження нового за змістом соціально-адекватного менеджменту у взаємовідносинах органів загальнонаціональної і регіональної влади.

Фінансове забезпечення Програми запропоновано здійснювати за рахунок коштів, що передбачаються у державному бюджеті на відповідний рік, коштів місцевих бюджетів, а також за рахунок міжнародної фінансової і технічної допомоги та інших джерел, не заборонених законодавством.

Додатковим джерелом фінансування завдань та заходів Програми стануть цільові фонди багатьох партнерів, які будуть утворені відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння щодо співпраці між Кабінетом Міністрів України, Організацією Об'єднаних Націй та Світовим Банком, підписаного 28 жовтня 2016 року.

Фінансування заходів з відновлення за рахунок коштів цільових фондів багатьох партнерів здійснюватиметься на принципах прозорості, відкритості, адресності, узгодженості (**які необхідно ще засвоїти**) та спрямованості на питання єдності, стабільності та примирення (**як інструментів боротьби з корупцією в органах загальнонаціональної і регіональної влади України**).

Визначення цільових фондів багатьох партнерів та принципів їх освоєння якраз і засвідчують визнання Українського Донбасу як полігону Міжнародного геополітичного бізнесу в умовах використання англо-саксонської моделі ринкової економіки, яка передбачає цілеспрямоване використання військового захисту поглиблення процесів лібералізації національних економік в умовах їх глобалізації.

Обсяг видатків на виконання Програми буде визначається щороку під час складання проектів державного та місцевих бюджетів на відповідний рік з урахуванням їх реальних можливостей. Прогнозні обсяги та джерела фінансування Програми визначені постановою Кабінету Міністрів України "Про внесення змін до Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України" від 27 березня 2019 року №340.

Орієнтовний обсяг фінансування Програми становить 10333,08 млн. гривень, в тому числі 5709,841 млн. гривень – за рахунок коштів державного бюджету, 3301,497 млн. гривень – місцевих бюджетів, 1318,742 млн. гривень – за рахунок інших джерел (таблиця 8).

На наше переконання, вирішення проблем реального фінансування Програми не можливе без впровадження бюджетного федералізму в Україні, як унітарній державі. І не тільки для Українського Донбасу, а й для усіх регіонів держави. При цьому бюджетний федералізм повинен базуватись, як міні-

мум, на фінансових нормативах бюджетної забезпеченості складових та в цілому ІРЛР.

У результаті виконання Державної цільової програми відновлення та розбудови миру у східних регіонах України заплановано відновлення та реконструкція 120 об'єктів освіти; 85 об'єктів охорони

здоров'я; 670 об'єктів соціальної інфраструктури; 197,6 кілометра ліній електромережі; 44 об'єкти водопостачання і водовідведення та прибирання; 168 одиниць рухомого складу муніципального транспорту.

Таблиця 8

**Прогнозні пропорції джерел і обсягів фінансування
Програми відновлення і розбудови миру в східних регіонах України, %**

Джерела фінансування	Обсяг фінансування	У тому числі по роках			
		2017	2018	2019	2020
Державний бюджет	55,3	-	50,0	70,4	59,6
Місцевий бюджет	32,0	78,6	39,8	14,7	17,4
Інші джерела	12,7	21,4	10,2	14,9	23,0
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Співвідношення місцевих і державного бюджетів	57,8	-	79,5	21,0	29,3

"Відновлений та розбудований мир на сході України – це відсутність протистояння, конфліктів, протестів завдяки створенню умов їх попередження та виникнення. Умовами його створення є: високий рівень та якість життя більшості населення країни; низька частка бідного населення; низький рівень безробіття; високий рівень інформаційної та кримінальної безпеки; подолання соціальної нерівності; довіра населення до влади; низький рівень корупції; наявність патріотичної національної еліти тощо", – підкресливали вчені і фахівці Інституту економіки промисловості в проєкті Концепції державної цільової програми [9, с. 6].

Потреби у розробці та виконанні стисло розглянутої Державної цільової програми не виникло б взагалі, якби було реалізовано на практиці організаційно-фінансове забезпечення виконання Комплексної програми соціально-економічного розвитку Донбасу (за розпорядженням Уряду від 16 вересня 1992 №603-р), Програми розвитку вугільної промисловості України та її соціальної сфери до 2005 року (затверджена рішенням спільної колегії Мінекономіки України та Держвуглепрому України від 23 лютого 1993 року №4/3), а також своєчасного впровадження "Концепції розвитку галузей паливно-енергетичного комплексу на період до 2010 року" (схвалена Верховною Радою України 1 квітня 1994 року).

Перелічені Програми і Концепція розроблялись Науково-дослідним економічним інститутом Держплану України, Радою з вивчення продуктивних сил України та Інститутом економіки промисловості НАН України і були схвалені Кабінетом Міністрів України (В.П. Фокін) та Верховною Радою України (І.С. Плющ).

Наявна відсутність неперервності та спадкоємності поточних урядових рішень з рішеннями "попередників". Обраний у 1994 році курс "Шляхом реформ" на засадах ідей і положень англо-саксонської моделі ринкової економіки започаткував знищення не тільки фундаментальної але і прикладної вітчизняної економічної науки.

Обраний, як оптимальний, другий варіант Державної цільової програми відновлення та розбудову миру в східних регіонах України передбачає модернізацію всіх аспектів життєдіяльності східних регіонів України **на засадах сталого розвитку, основою якого є невід'ємні права людини на життя та повноцінний розвиток за економічним, соціальним та екологічним вимірами.** Саме тому у 2015-2017 роках при адаптації 17 глобальних Цілей Сталого Розвитку на період до 2030 року в Україні наголошувалось, що вони становитимуть нову систему взаємоузгоджених управлінських заходів, яка буде спрямована на формування суспільних відносин на основі довіри, солідарності, рівності поколінь **(що практично не відбувається)** та безпечності навколишнього середовища **(що і не передбачається).**

Прийняття ЦСР на наступні 15 років відбулось на Саміті ООН з Порядку денного в галузі розвитку на період після 2015 року, який відбувся у Нью-Йорку в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН 25 вересня 2015 року.

Президент України Петро Порошенко, виступаючи на цьому Саміті ООН зазначав, що **"заради досягнення Цілей Сталого Розвитку на національному рівні Україна здійснюватиме нові програми і проєкти, які на практиці забезпечать макроекономічну стабільність, екологічний баланс та соціальну згуртованість. ЦСР служитимуть в якості загальної основи для подальших перетворень в Україні"**.

Але на жаль цей намір Президента не був реалізований ані Урядом України, ані Блоком Петра Порошенка "Солідарність" у Парламенті. Передвиборчі програми "Українська влада: вчора та сьогодні", "Європейська солідарність" та "Українська стратегія В. Гройсмана" не містили жодного положення щодо цих намірів. Крім того, станом на дату виборів нового президента України та нової Верховної ради України ані діючий Уряд ані БПП "Солідарність" не звітували за виконання "Стратегії сталого розвитку: Україна - 2020" (затверджена Указом Президента України від 12.01.2015 року №5/2015 за підписом П. Порошенка), Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року та Плану заходів на 2015-2017 роки, а також Плану заходів на 2018-2020 роки з її реалізації (затверджених Урядом постановами від 06.08.2014 року №385 за підписом А. Яценюка та від 07.10.2015 року №821 за підписом В. Гройсмана), Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду на період до 2020 року (затвердженого розпорядженням Уряду від 03.04.2017 року №275-р. за підписом В. Гройсмана), а також Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2018-2020 роки (схвалений постановою Уряду від 31.05.2017 року № 411 за підписом В. Гройсмана).

В Державній цільовій програмі відновлення та розбудови миру в східних регіонах України відмічено, що під час її реалізації братимуться до уваги положення Національної доповіді "Цілі Сталого Розвитку: Україна 2030". Явне розходження намірів, обіцянок і справ. Положення цієї Національної доповіді повинні були стати основою Програми, а не "братися до уваги".

Тобто, еволюція намірів органів загальнонаціональної влади відповідно до динаміки сучасних викликів та еволюція варіантів виконання намірів для забезпечення їх подолання досі ще не в повній мірі зорієнтовані на впровадження соціально адекватного менеджменту як "інструменту узгодження й уточнення управлінських зусиль" органів загальнонаціональної і органів регіональної влади [11, с. 354].

Положення соціально адекватного менеджменту набули форму енциклопедичних знань ще у 2008 році після виходу у світ Соціологічної енциклопедії як наукового видання. Але цими знаннями нове керівництво органів загальнонаціональної та і органів регіональної влади, а також їх командні соратники у 2014 році вочевидь не оволоділи.

Теж саме стосується оновлених у 2012 році енциклопедичних знань щодо визнання економічної стратегії як "обраного курсу економічної політики, який розраховано на тривалу перспективу і спрямований на вирішення економічних і соціальних завдань". Економічна стратегія включає визначення пріоритетних цілей, засобів та способів їх реалізації, виходячи зі змісту об'єктивних процесів і тенденцій [12, с. 577]. Сучасне українське чиновництво не має уявлення і про енциклопедичне визначення поняття, сутності та змісту економічної так-

тики, як "сукупності найближчих цілей і завдань, засобів та способів їх досягнення для реалізації стратегічного курсу економічної політики в конкретних умовах поточного періоду" [12, с. 596].

На жаль в сфері національної економіки перші керівники держави та Уряду виявились не підготовленими до ідей, рекомендацій і пропозицій вітчизняних експертів і консультантів, а виконують поради і вказівки представників іноземних держав та їх агентів впливу в органах влади і бізнесу.

Необхідно індивідуально змінювати менталітет керівництва держави і чиновництва з ідеології особистого збагачення на ідеологію служіння українському народу. А для цього потрібно постійно вчитись тому що це духовно. Знання порушують, а з часом і ліквідують невігластво (невежество), упередження (предрассудки) і жадібність (алчність).

В березні 2017 року після розробки Програми людського розвитку Хмельницької області на період до 2020 року з уточненням стратегічних та операційних цілей розвитку регіону, які передбачались у відповідних заходах з їх реалізації на 2018-2020 роки та з урахуванням узагальнення Регіональних консультацій 2016 року в 10 регіонах України щодо адаптації та локалізації ЦСР на період до 2030 року, нами були обґрунтовані наступні рекомендації [13-14]:

По-перше, недопущення відцентрованості цілей Регіональних стратегій, які будуть визначені органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями, від стратегічних цілей розвитку України в цілому, а навпаки, забезпечення їх доцентрованості, як основи збереження територіальної цілісності України як суверенної і незалежної держави.

По-друге, обґрунтованість та узгодженість стратегічних цілей розвитку України в цілому як парламентсько-президентської республіки з довго-, середньо- та короткостроковими цілями розвитку регіонів повинно стати базою підготовки Передвиборчої Програми і наступних Послань Президента України до Верховної Ради України, Програм діяльності Кабінету Міністрів України, Програм сталого (збалансованого) соціально-економічного розвитку держави і регіонів, державного та місцевих бюджетів.

По-третє, формування "Дерева цілей" від регіонів до держави в цілому (з урахуванням узгодженості цілей об'єднаних територіальних громад і райдержадміністрацій областей) як матриці ієрархії відповідних завдань і стратегічних індикаторів Національного плану дій зі сталого розвитку на 10 років.

По-четверте, розробка нової Державної стратегії регіонального розвитку України та Регіональних стратегій розвитку адміністративних областей на період до 2027 та 2030-х років в контексті положень Концепції людського розвитку.

По-п'яте, Передвиборчі програми претендентів на посаду Президента України мають містити обґрунтовані ними разом із соратниками та командою однодумців Соціальні Бачення досягнення нашої державою Цілей Сталого Розвитку на період до 2030 року,

які стануть центральними ланками Національного плану дій на 3-5 років.

У свою чергу, відповідно до філософської категорії "Мудрість природи", органічними складовими якої є "Матриця природи", "Мистецтво життя", "Розвиток екоспільнот" (див. І частину статті), Програма діяльності Кабінету Міністрів України повинна розкривати механізми забезпечення макроекономічної стабільності та розвитку національного господарства, основні напрями та заходи дотримання екологічного балансу з природою, досягнення соціальної згуртованості українського народу, підвищення рівня і якості його життя.

Тому основними напрями вирішення проблем інформаційно-методичного забезпечення соціально

адекватного менеджменту регіонального людського розвитку в Українському Донбасі та на Поділлі стають питання визначення узгодженості системи 33, 16 та 10 показників-індикаторів ІРЛР з 7 Цілями Розвитку Тисячоліття (ЦРТ), які діяли на період з 2000 до 2015 року (по Україні – з 2003 року) та з 17 Цілями Сталого Розвитку на період до 2030 року (по Україні – з 2016 року). Система інформаційно-методичного узгодження ЦРТ та ІРЛР представлена у табл. 9 (як аналог для побудови узгодження обраних ЦСР з прогнозними показниками складових і інтегрального значення ІРЛР Луганської і Донецької областей та областей Поділля – Вінницької, Хмельницької та Тернопільської).

Таблиця 9

Система узгодженості завдань та індикаторів Цілей Розвитку Тисячоліття з блок-аспектами регіонального людського розвитку

№ з/п	Цілі Розвитку Тисячоліття	Завдання ЦРТ	Індикатор ЦРТ	Індикатори людського розвитку
1	2	3	4	5
1.	Ціль 1: Подолання бідності	Завдання 1.А: Ліквідувати до 2015 року бідність за критерієм 5 дол. США на добу за ПКС	1.1. Частка населення, чие добове споживання є нижчим 5 дол. США на добу за ПКС, %	Блок 4. Добробут 4.1. Рівень бідності за відносним критерієм (питома вага населення, еквівалентні сукупні витрати якого не перевищують 75 % медіанного рівня), %. 4.2. Питома вага домогосподарств які робили заощадження, або купували нерухомість, %. 4.3. Кількість мінімальних продуктових кошиків, які можна придбати за середньодушовий дохід. 4.4. Валовий регіональний продукт (на 1 особу). 4.5. Питома вага домогосподарств, які мають всі товари тривалого користування базового набору (телевізор, холодильник, пральна машина), %
Завдання 1.В: Скоротити питому вагу бідного населення (за національним критерієм бідності) до 25% за рахунок зменшення чисельності бідних серед дітей та працюючих		1.2. Частка бідного населення за національним критерієм, % 1.3. Частка бідних серед дітей, %		
Завдання 1.С: Зменшити в десять разів до 2015 року питому вагу населення, чие споживання є нижчим рівня фактичного прожиткового мінімуму		1.4. Частка бідних серед працюючих осіб, % 1.5. Частка населення, чие споживання є нижчим рівня фактичного прожиткового мінімуму, %		
2.	Ціль 2: Забезпечення якісної освіти впродовж життя	Завдання 2.А: Підвищити рівень охоплення освітою	2.1. Чистий показник охоплення освітою у дошкільних навчальних закладах дітей 3-5 років, які проживають у міських поселеннях, %	6. Освіта 6.1. Чистий показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3-5 років, %. 6.2. Охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6-18 років), %. 6.3. Частка осіб із освітою не нижче рівня "базова вища" серед населення 25 років і старше, %. 6.4. Середня тривалість навчання осіб віком 25 років і старше, років. 6.5. Середній бал за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (по всіх предметах)
2.2. Чистий показник охоплення освітою у дошкільних навчальних закладах дітей 3-5 років, які проживають у сільській місцевості, %				
2.3. Чистий показник охоплення дітей повною загальною середньою освітою, %				
2.4. Чистий показник охоплення вищою освітою віком від 17 до 22 років, %				
2.5. Сукупний валовий показник кількості показників, які пройшли перепідготовку та підвищили свою кваліфікацію, тис. осіб.				
2.6. Кількість загальноосвітніх навчальних закладів, які мають підключення до Інтернету, %				

Продовження табл. 9

1	2	3	4	5
3.	Ціль 3: Забезпечення гендерної рівності	Завдання 3.А: Забезпечити гендерне співвідношення на рівні не менше 30-70% тієї чи іншої статі у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади	3.1. Гендерне співвідношення серед депутатів обласної ради (Верховної Ради України), чис. жін./чис. чол.	5. Гідна праця 5.1. Рівень зайнятості населення (частка зайнятих серед населення 18-65 років), %. 5.2. Рівень безробіття (частка безробітних серед населення 18-65 років), %. 5.3. Частка працівників, які отримують зарплату менше 1,5 прожиткових мінімумів, %. 5.4. Частка працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, %. 5.5. Співвідношення середньої заробітної плати до мінімальної, одиниць. 5.6. Рівень охоплення соціальним страхуванням (частка застрахованих осіб у зайнятому населенні), %.
3.2. Гендерне співвідношення серед депутатів місцевих органів влади, чис. жін./чис. чол. (або навпаки)				
		Завдання 3.В: Скоротити наполовину розрив у доходах жінок і чоловіків	3.3. Гендерне співвідношення серед керівників органів виконавчої влади (вищих державних службовців I-II посадових категорій, чис. жін./чис. чол.)	
			3.4. Співвідношення середнього рівня заробітної плати жінок до середнього рівня заробітної плати чоловіків, %	
4.	Ціль 4: Зменшення дитячої смертності	Завдання 4.А: Зменшити рівень смертності дітей віком до 5 років на чверть	4.1. Рівень смертності дітей віком до 5 років, кількість померлих дітей відповідного віку на 1000 народжених живими	Блок 1. Відтворення населення 1.1. Сумарний коефіцієнт народжуваності. 1.2. Дитяча смертність (смертність дітей у віці до 5 років), ‰. 1.3. Середня очікувана тривалість життя при народженні, років. 1.4. Ймовірність чоловіків дожити від 20 до 65 років. 1.5. Ймовірність жінок дожити від 20 до 65 років
			4.2. Рівень смертності немовлят, кількість померлих дітей віком до 1 року на 1000 народжених живими	
5.	Ціль 5: Поліпшення здоров'я матерів	Завдання 5.А: Зменшити наполовину рівень материнської смертності	5.1. Рівень материнської смертності, кількість материнських смертей на 100тис. народжених живими	Блок 3. Комфортне життя 3.1. Забезпеченість житлом у міських поселеннях (загальна площа на 1 особу), м ² . 3.2. Питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованою каналізацією та водовідведенням у сільській місцевості, %. 3.3. Питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованим газопостачанням або підлоговою електроплитою у сільській місцевості, %.
			5.2. Рівень абортів, кількість абортів на тисячу жінок фертильного віку	
				3.5. Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів (на 10 тис. населення)

1	2	3	4	5
6.	<p>Ціль 6: Обмеження поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу і започаткування тенденції до скорочення її масштабів</p>	<p>Завдання 6.А: Зменшити на 13% темпи поширення ВІЛ-інфекції/СНІД</p>	<p>6.1. Кількість осіб з вперше встановленим діагнозом ВІЛ-інфекції на 100 тис. населення</p> <p>6.2. Зменшити темпи поширення ВІЛ-інфекції/СНІД, %</p> <p>6.3. Кількість померлих від хвороби, зумовленої ВІЛ на 100 тис. населення.</p> <p>6.4. Рівень передачі ВІЛ-інфекції від матері до дитини, %</p>	<p>Блок 2. Соціальне становище</p> <p>2.1. Коефіцієнт злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення).</p> <p>2.2. Кількість хворих із вперше встановленим діагнозом активного туберкульозу (на 100 тис. населення).</p> <p>2.3. Кількість хворих із вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин (на 100 тис. населення).</p> <p>2.4. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на 100 тис. дітей у віці 0-17 років).</p> <p>2.5. Коефіцієнт підліткової народжуваності (кількість дітей, народжених дівчатами у віці 15-17 років, на 10 тис. дівчат відповідного віку).</p> <p>2.6. Кількість померлих від навмисного самоушкодження (на 100 тис. населення).</p>
		<p>Завдання 6.В: Зменшити на 20% рівень захворюваності на туберкульоз (порівняно з 2005 роком)</p>	<p>6.5. Кількість осіб з вперше встановленим діагнозом туберкульозу (у тому числі органів дихання) на 100 тис. населення</p> <p>6.6. Кількість померлих від туберкульозу на 100 тис. населення</p>	
7.	<p>Ціль 7: Сталий розвиток до-вкілля</p>	<p>Завдання 7.А: Збільшити до 2015 року частку населення, що має доступ до централізованого водопостачання, зокрема до 90% міського населення та до 30% сільського населення</p>	<p>7.1. Частка населення міських поселень, що має доступ до централізованого водопостачання, % від загальної кількості міського населення</p> <p>7.2. Частка сільського населення, що має доступ до централізованого водопостачання, % від загальної кількості сільського населення</p>	<p>Блок 3. Комфортне життя</p> <p>3.4. Інтегральний показник стану навколишнього середовища.</p>
		<p>Завдання 7.В: Стабілізувати до 2020 року викиди парникових газів на рівні нижчому на 20% за рівень 1990 року</p>	<p>7.3. Обсяг шкідливих викидів в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення, млн. т. на рік</p> <p>7.4. Обсяг шкідливих викидів в атмосферу від пересувних джерел забруднення, тис. т. на рік (млн. т. на рік*)</p>	
		<p>Завдання 7.С: Стабілізувати до 2015 року забруднення водних об'єктів. Стабілізувати на рівні 8500 млн. куб. м./ рік обсяг скидів стічних вод у поверхневі водні об'єкти</p>	<p>7.5. Обсяг скидів зворотних вод, млн. куб. м. на рік</p>	
		<p>Завдання 7.Д: Збільшити до 2015 року лісистість території України до 16,1% та площу природоохоронних територій. Розширити мережу заповідників, біосферних заповідників та національних природних парків до 3,5% від загальної площі території України і до 9,0% - загальну площу територій та об'єктів природно-заповідного фонду</p>	<p>7.6. Лісистість територій, відношення земель вкритих лісовою рослинністю, % до загальної площі території області (України*)</p> <p>7.7. Частка площі заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, % до загальної площі території області (України*)</p> <p>7.8. Частка площі територій та об'єктів природно-заповідного фонду області (України*), % до загальної площі території області (України*)</p>	

Розробку Регіональних стратегій розвитку областей Поділля та Луганської і Донецької областей в межах адміністративно-територіальних кордонів 2013 року на періоди до 2027 та 2030 років, а також Планів заходів на 2021-2023 роки (перший етап) та на 2024-2027 роки (другий етап) доцільно розпочинати з аналізу об'єктивних процесів, тенденцій та результатів прогнозування регіонального людського розвитку з використанням ІРЛР в якості критерію ефективності державної регіональної політики.

Обґрунтування стратегічних і операційних цілей повинно здійснюватись з бажаного рівня ІРЛР, передбаченого проектування динаміки його складових з позицій зменшення негативної динаміки показників-дестимуляторів та збільшення позитивної динаміки показників-стимуляторів регіонального людського розвитку. Таким чином буде забезпечено формування Регіональних програм людського розвитку в Луганській та Донецькій областях як центрального ланцюжка в Планах соціально-економічного розвитку регіонів та у їх Зведених бюджетах.

При такому методологічному підході рівень та динаміка Індексу регіонального людського розвитку дійсно стануть критерієм оцінки ефективності державної регіональної політики, а не Індекс конкурентоспроможності регіонів, порядок і методика розрахунку якого були затверджені однією постановою Уряду від 20 грудня 2017 року №1029 (на 14 місяців пізніше встановленого строку).

Крім того постановою Уряду від 19 вересня 2018 року №768 "Про внесення змін до Порядку проведення розрахунку індексу конкурентоспроможності регіонів" її впровадження було перенесено на 2019 рік (у порівнянні з впровадженням ІРЛР у вересні 2018 року за статистичними даними 2017 року).

Доцільно також констатувати наступний висновок порівняльної оцінки використання Індексу конкурентоспроможності регіонів (ІКР) та Індексу регіонального людського розвитку (ІРЛР) для аналізу ефективності та результативності державної регіональної політики.

На наш погляд, ІКР характеризує відцентрованість життєдіяльності регіонів від загальнонаціональних стратегічних і операційних цілей розвитку держави, а ІРЛР – навпаки, доцентрованість життєдіяльності регіонів до каркасного стрижня державності – положень Конституції України. Тобто, використання ІРЛР в якості критерія ефективності та результативності державної регіональної політики забезпечить досягнення єдиних соціальних стандартів надання публічних послуг населенню України в різних регіонах.

Враховуючи протилежні соціальні ролі ІКР та ІРЛР в державотворенні більш результативним та ефективним було б розглядати підвищення конкурентоспроможності регіонів як засіб підвищення рівня та динаміки Індексу регіонального людського розвитку. Саме в цьому проглядається роль держави в регулюванні людського розвитку на загальнонаціональному та регіональному рівнях.

Можливо саме тому Кабінет Міністрів України своєю постановою від 12 вересня 2018 року №733 "Деякі питання реалізації у 2018-2020 роках Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року" затвердив відповідний План заходів на 2018-2020 роки в якому на першому місці нормативно-правового та організаційного забезпечення досягнення цілей державної регіональної політики визначено "Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів" та "Результативність залучення іноземних інвестицій".

На відміну від постанови Уряду від 7 жовтня 2015 року № 821, яка затвердила План заходів на 2015-2017 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року після 9-ти місяців її виконання, то постанова Уряду від 12 вересня 2018 року №733 була прийнята вже на 9-му місяці її виконання. А потрібно було приймати обидві постанови Уряду як мінімум за квартал до настання календарного року початку виконання відповідних заходів. Тобто, для Плану заходів на 2015-2017 роки – у вересні 2014 року, а для Плану заходів на 2018-2020 роки – у вересні 2017 року.

Після визнання Другого Майдану в Україні як "Революції Гідності", нова загальнонаціональна влада прийняла новий курс регіональної, соціальної, економічної і екологічної політики. Постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 385 "Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року" (за підписом А. Яценюка) було відмічено, що "згідно з Доповіддю про людський розвиток Програми розвитку ООН (ПРООН) у 2013 році Україна посіла 78 місце серед 186 країн і територій світу з індексом людського розвитку (ІЛР) 0,74, покращивши свій результат з 1990 року на 4 відсотка".

За планами Уряду у 2020 році передбачається, що Україна за ІЛР займе місце серед 50 кращих країн світу. То якими ж темпами треба покращувати ІЛР у 2014-2019 роках, щоб це відбулося? Якщо за 23 роки (з 1990 по 2012 роки) ІЛР зріс всього на 4 відсотка? Виникає також питання: "А яке місце за ІЛР Україна посідала у 1990 році та у році прийняття цього зобов'язання?"

Відповіді на ці питання з'ясуємо за матеріалами щорічних, починаючи з 1999 року, статистичних бюлетенів Державної служби статистики України "Регіональний людський розвиток" за 2012, 2013 та 2014 роки.

Статистичний бюлетень "Регіональний людський розвиток" за 2014 рік констатує наступне: ПРООН дійсно почав публікацію своїх глобальних Звітів про людський розвиток з 1990 року. Розрахунки ІЛР для України були вперше включені у Звіт ПРООН з людського розвитку у 1993 році з визначенням за Україною 45 місця і віднесенням її до країн з високим рівнем людського розвитку.

За даними глобального Звіту про людський розвиток 2014 року "Забезпечення сталого прогресу людства: зменшення уразливості та формування життєстійкості" значення ІЛР України за

2013 рік дорівнювало 0,734, що поставило Україну на 83 позицію з 187 країн і територій. Воно нижче середнього для країн Європи та Центральної Азії (0,738) та країн з високим рівнем людського розвитку (0,735). За період з 1990 по 2013 рік значення ІРЛ України дійсно зросло на 4,1 відсотка, тобто на 0,18 відсотка за рік.

В статистичному бюлетені "Регіональний людський розвиток" 2014 року відмічено також, що Україна у 2013 році погіршила свій результат на 5 позиції порівняно з 78 місцем зі 187 країн і територій у 2012 році.

Тобто у вказаній Постанові Уряду від 6 серпня 2014 року № 385 допущена досадна, а можливо і безвідповідальна помилка – наведені дані про ІЛР України не за 2013, а за 2012 рік. Винуваті в цьому, безумовно, працівники ПРООН, які друкували звіти 2014 року з даними 2013 року, а не штучне намагання "розмістити" Україну якомога ближче до 50 найкращих країн світу за ІЛР, подолавши відстань в 28 позицій (з 78 на 50), хоча реальна відстань склала 33 позиції (з 83 до 50).

Київські працівники ПРООН також помилилися, повідомивши у 2016 році Робочу групу Хмельницької ОДА з впровадження системи ІПБ в діяльність облдержадміністрацій, що Регіональні консультації з адаптації та локалізації 17-ти ЦСР на період до 2030 року в м. Хмельницькому були проведені ще у 2015 році, хоча реально вони почали здійснюватися з червня 2016 року за ініціативою Мінекономрозвитку і Інституту економіки промисловості НАН України. Скоріше за все місто Хмельницький не було визначено як "**реперна точка**" впливу та кураторства над свідомістю населення цього регіону. Припускаємо, що ініціативи вітчизняних дослідників ПРООН не підтримуються без проведення відповідного маркетинга та його погодження.

Статистичний бюлетень "Регіональний людський розвиток" за 2013 рік доповнює випуск за 2014 рік. Відмічено, що після 1993 року показники ІЛР та рейтинг країни значно погіршилися і тому Україна перебуває серед країн із середнім рівнем людського розвитку.

За даними глобального Звіту про людський розвиток 2013 року "**Піднесення півдня: людський прогрес у різноманітному світі**" значення ІЛР України за 2012 рік дорівнювало 0,740, що поставило країну на 78 позицію зі 187 країн і територій. За період 1990–2012 років ІЛР для України збільшився на 5 відсотків або в середньому на 0,4 відсотка за рік. Протягом з 1990 по 2010 рік очікувана тривалість життя при народженні в Україні зменшилася приблизно на 1 рік, середня тривалість навчання зросла зростає більш ніж на 2 роки, очікувана тривалість навчання – також більш ніж на 2 роки. Валовий національний дохід в розрахунку на одну особу в Україні за цей період зменшився на 27 відсотків. ІЛР України був нижче середнього (0,717) по країнах Європи та Центральної Азії, а також нижчий за середній показник країн і з високим рівнем людського розвитку

(0,717). В Європі та Центральній Азії "сусідами" України за цим показником (тобто країнами близькими за рейтингом ІЛР і чисельністю населення) був Казахстан і Російська Федерація, які посідали відповідно 66 та 65 місця в рейтингу ІЛР.

Таким чином розглянуті матеріали статистичних бюлетенів "Регіональний людський розвиток" 2013–2014 років засвідчують, щодо подій Другого Майдану України її рейтинг за ІЛР у глобальному вимірі дійсно погіршився на 5 позицій – з 78 місця у 2012 році до 83 місця у 2013 році.

В Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року також наведені результати групування адміністративних областей України за ІЛР у 2011 році, тобто в році, коли ще діяла Методика виміру ІЛР 2001 року, а перерахунки рейтингових оцінок адміністративних областей України за Методикою 2012 року були здійснені з 2004 року одночасно з її затвердженням.

В Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року були виділені три групи регіонів за Методикою виміру ІЛР 2012 року:

- 1) регіони-лідери (три області з ІЛР більше 4): Харківська, Закарпатська, Чернівецька;
- 2) регіони основної групи (вісімнадцять областей з ІЛР 3,66–3,99);
- 3) регіони-аутсайди (чотири області з ІЛР менше 3,6): Херсонська, Сумська, Кіровоградська і Житомирська.

Так, а де ж поділись Луганська і Донецька області Українського Донбасу, які протягом 13 років спостережень ІЛР (з 1999 по 2012 рік) визнавались регіонами-аутсайдерами з 26 і 27 місцями рейтингової оцінки ІЛР за Методикою 2001 року?! Чи може тільки зміна Методики виміру ІЛР 2012 року у порівнянні з Методикою 2001 року вирішила усі проблеми людського розвитку в цих областях? Тим паче, що рейтингова оцінка областей України здійснювалась за даними 2011 року, коли ще не існувало Методики 2012 року, але коментар до яких міститься у статистичному бюлетені "Регіональний людський розвиток" за 2012 рік.

Необхідно відмітити також, що у постанові Уряду від 6 серпня 2014 року № 385 значення ІЛР областей чомусь наведені на 2012 рік, а їх рейтингова оцінка представлена на попередній, 2011 рік.

Згідно коментаря статистичного бюлетеня "Регіональний людський розвиток" за 2012 рік за період 2000–2011 років з 27 місць рейтингової оцінки ІЛР областей за Методикою 2001 року Луганська/Донецька області займали наступні місця: 2000 р. – 27/26; 2001 р. – 27/26; 2002 р. – 27/26; 2003 р. – 27/26; 2004 р. – 27/26; 2005 р. – 26/27; 2006 р. – 26/27; 2007 р. – 25/27; 2008 р. – 26/27; 2009 р. – 26/27; 2010 р. – 25/27; 2011 р. – 26/27. Тобто нова Методика виміру ІЛР 2012 року "штучно позбавила" адміністративні області Українського Донбасу їх "лідерства" в якості регіонів-аутсайдерів (див. І частину статті).

Таким чином протягом 2000-2011 років не проглядаються результати спільних зусиль органів загальнонаціональної та регіональної влади щодо вирішення проблем людського розвитку в Луганській і Донецькій областях. На наше переконання саме це і призвело до соціальної стратифікації населення Українського Донбасу та виникнення передумов його сепаратистських настроїв. А щоб не визнавати помилки та управлінські промахи у минулому, у Постанові Уряду від 6 серпня 2014 року № 385 нове керівництво загальнонаціональної влади дуже гнучко визначилось: в усьому винуватий російський ринок споживання продукції підприємств Українського Донбасу, тому вони технологічно і не розвивались. А що стосується людського розвитку в Українському Донбасі, то у вказаній постанові Уряду він просто зарегушований наведеними рейтинговими оцінками адміністративних областей за ІРЛР без згадування Луганської і Донецької областей. З 2014 року ці області не включаються в рейтингові оцінки ІРЛР в зв'язку з конфліктом на Українському Донбасі, територія якого була поділена органами загальнонаціональної влади на частини, що контролюються та не контролюються.

Адресно для українського чиновництва та народних депутатів в кожному із наведених статистичних бюлетенем "Регіональний людський розвиток" наголошувалося, що люди ставали епіцентром людського прогресу тому, що людський розвиток є не лише ключовою метою, а й найбільш важливим детермінантом і чинником соціального і економічного розвитку. Тобто людський розвиток є як ключовою, так і кінцевою метою.

Органам державної влади необхідно, з одного боку, більшу увагу зосередити на заохоченні їх (людей) особистого розвитку, посиленні їх ролі у суспільстві та розширенню їх можливостей щодо вибору свого майбутнього. З іншого боку, органам державної влади необхідно дбати, щоб люди брали на себе відповідальність як за свій вибір, так і за його реалізацію. Саме ці визначення процесів взаємодії людей та органів державної влади дозволили б перейти від сепаратистських настроїв населення Українського Донбасу у 2014 році до впровадження в практику ідей і положень бюджетного федералізму.

Науково-аналітичний рівень Плану заходів на 2018-2020 роки значно нижчий проти рівня Плану заходів на 2015-2017 років, не зважаючи на наявність стратегічних індикаторів оцінки результативності їх виконання лише на один рік – на 2016 рік. Склалось враження, що План заходів на 2018-2020 роки розробляли фахівці Мінрегіону України, а План заходів на 2015-2017 роки – фахівці Мінекономрозвитку і торгівлі України, можливо тому і відсутні обґрунтування заходів на 2018-2020 роки по входженню нашої держави до 50 кращих країн світу за Індексом людського розвитку (проти 83 місця у 2013 році та 88 місця у 2017 році!?) та зменшення у 2020 році рівня смертності на 10%, а рівня бідності

на 15% (що це – цинічний популізм чи сталі невігластво?!).

Тобто наявна відсутність узгодженості змісту Програми регіонального розвитку "Розвиток людського потенціалу" Плану заходів на 2018-2020 роки з досягненням Цілі 3 "Розвиток людського капіталу" Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду на період до 2020 року (**можливо фахівці Мінрегіону та керівництво Уряду через усвідомлення не розрізняють сутність та зміст економічних категорій "Людський потенціал" та "Людський капітал"**).

Позитивним у нових рішеннях Уряду стало намагання здійснити елементи композиції та декомпозиції стратегічних і операційних цілей Програм регіонального розвитку на 2018-2020 роки: "Інноваційна економіка і інвестиції", "Сільський розвиток", "Розвиток людського потенціалу", "Загальноукраїнська солідарність", "Підтримка розвитку депресивних територій", "Ефективне управління регіональним розвитком" зі змістом і завданнями Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року.

При відсутності узгодженості стратегічних індикаторів перелічених програм регіонального розвитку, Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, "Стратегії сталого розвитку: Україна - 2020" та Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду на 2018-2020 роки виявилось невизначеним "Дерево збалансованих за ієрархією та у часі цілей цих програмних документів".

Необхідне випереджаюче формування науково-методичного та інформаційно-статистичного забезпечення стратегічного планування та розробка у зв'язку з цим Планового Кодексу України (наряду з Бюджетним і Податковим Кодексами України).

Науковий рівень планового управління народним господарством України з використанням системи економетричних моделей УКР-1–УКР-3 (чл.-кор. О.С. Смельянова), балансово-економетричної моделі (чл.-кор. В.М. Бородюка), моделі "Дисплан" (академіка В.М. Глушкова), системи індикативного планування (д.е.н., професорів В.Ф. Беседіна, В.Ф. Столярова) та іншого науково-методичного забезпечення Економічним науко-дослідним інститутом діяльності Держплану України практично недосяжний для нинішнього керівництва національною економікою та держави в цілому.

В умовах подальшого поглиблення лібералізації ринкових відносин в Україні доцільним стало б використання переосмисленого вітчизняного досвіду планової економіки, в якій на п'ятирічний період визначалось дерево цілей розвитку за ієрархією та у часі й здійснювались прогностичні оцінки соціально-економічних та екологічних наслідків прийняття нових рішень державного управління народним господарством на перспективу.

Парадигма людяності, гармонії та місії регіону. Енциклопедія інтелектуальної власності розкриває поняття парадигми як "системи уявлень, що

характерна для визначення етапу розвитку науки чи культури, суспільного життя"[15, с. 449]. Результати дослідження становлення соціально-адекватного менеджменту регіонального людського розвитку в Українському Донбасі дозволяють здійснити наступні уточнення системи уявлень стосовно виміру ІРЛР та впровадження ідей і положень бюджетного федералізму в Луганській і Донецькій областях з використанням для подальшого розвитку суспільного життя України в цілому.

Конструктивно розглянемо кожну складову уточненої парадигми. На першому місці уточнених уявлень – категорія "Людяність".

В українському суспільстві накопичені знання стосовно оцінок людського розвитку у загальнонаціональному масштабі і особливо на рівні адміністративних областей. Вимір регіонального людського розвитку в областях забезпечив їх щорічні рейтингові оцінки з використанням Методики 2012 року на підставі даних національної статистики від 2004 до 2017 р.

Результати виміру ІРЛР з використанням 33-х показників-індикаторів, з яких 22 показники-стимулятори розвитку та 11 показників-дестимуляторів, за період 2004-2017 року дозволяють здійснювати їх моделювання і прогнозування за 6-ма аспектами: 1) Відтворення населення; 2) Соціальне становище; 3) Комфортне життя; 4) Добробут; 5) Гідна праця; 6) Освіта.

Аналітична робота зі складовими і інтегральним значенням ІРЛР дозволяє не тільки обґрунтувати відповідні заходи стосовно кожного з 33-х показників, а й здійснювати їх проектування, виходячи з бажаного або заданого середнього інтегрального значення.

Прогнозні розрахунки ІРЛР конкретної адміністративної області дозволяють розробляти Регіональні програми людського розвитку за вказаними 6-ма аспектами, як центральні ланки Регіональних стратегій розвитку і Планів соціально-економічного розвитку регіонів, а також Планів заходів з їх реалізації на 3-х (перший) та 4-х (другий) річні етапи їх виконання.

Доцільно здійснювати узгодження системи 33-х показників оцінки і прогнозування ІРЛР, по-перше, з показниками матриці адаптованих і локалізованих до всіх національних рівнів 7-ми Цілей Розвитку Тисячоліття, які діяли з 2003 до 2015 року (для тих областей де вони не були досягнуті з розробкою відповідних додаткових заходів на період до 2020 року). По-друге, з показниками адаптованих і локалізованих для області 3-4 національних цілей з 17-ти Цілей Сталого Розвитку світової спільноти на період до 2030 року.

Прогнозування складових і інтегрального значення ІРЛР адміністративних областей дозволяє формувати складові економічної стратегії розвитку держави в цілому яка необхідна для обрання курсу економічної політики на перспективу з визначенням пріоритетних цілей. Аналітично опрацьовані результати прогнозування ІРЛР дозволяють визна-

чити вже і економічну тактику як сукупність найближчих цілей і завдань кожної конкретної адміністративної області для їх досягнення в умовах поточного та найближчого 3-5 річного періоду.

Визначені співвідношення економічної стратегії і економічної тактики рекомендується покласти в основу розробки Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 та до 2030 років.

У 2012 році в Україні завершився попередній етап становлення інформаційно-методичного забезпечення соціально адекватного менеджменту регіонального людського розвитку – індивідуальний облік і рейтингова оцінка людського розвитку в адміністративних областях. Розпочався етап планово-проектного використання результатів базового (до 2000 року) і попереднього (до 2012 року) етапів виміру регіонального людського розвитку.

Після прийняття у 2010 році оновленого Бюджетного кодексу України нами була обґрунтована необхідність переходу до розробки Національної і Регіональних Програм людського розвитку як центральних провідних ланцюжків Планів соціально-економічного розвитку держави і регіонів, Державного і місцевих бюджетів.

Рекомендації і пропозиції внесення відповідних положень і змін до Бюджетного кодексу України в методологічних положеннях Концепції людського розвитку були представлені в Передмові "Наукові основи подальшого розвитку та вдосконалення концептуальних положень оновленого Бюджетного кодексу України" Науково-практичного коментаря до Бюджетного кодексу України [16].

Після Революції Гідності (грудень 2013 – лютий 2014 років) додатково були, по-перше, визначені об'єктивні передумови переходу до планування і фінансування людського розвитку на загальнонаціональному і регіональному рівнях його державного регулювання. По-друге, обґрунтований механізм науково-освітнянського забезпечення державного регулювання людського розвитку в регіонах та по державі в цілому [17-19].

Рекомендації і пропозиції щодо впровадження положень Концепції людського розвитку в систему державного управління України надавались в органи загальнонаціональної влади (Верховній Раді України і Кабінету Міністрів України) у формі науково-довідних записок (в електронному вигляді та на паперових носіях), а суспільству – в публікаціях у фахових наукових виданнях.

Реально застосування цих рекомендацій і пропозицій на практиці відбулось у 2016-2017 роках в Хмельницькій обласній державній адміністрації, яку в той час очолював **Олександр Олександрович Корнійчук**. В останній декаді травня 2016 року була створена з кварталними планами прикладних досліджень на рік, а з червня 2016 року почала свою діяльність Робоча група з 33-х осіб з питань впровадження системи Прогнозування-Програмування-Бюджетування в діяльність обласної державної адміністрації. До її складу увійшли відповідальні керівники і провідні фахівці департаментів регіональ-

ного розвитку, промисловості і інфраструктури; культури; економіки і фінансів; будівництва; екології і природних ресурсів; молоді і спорту; освіти і науки; охорони здоров'я; соціального захисту населення; національностей, релігії і туризму, а також науковці Бердянського університету менеджменту і бізнесу, Хмельницького університету управління і права, Державного інституту інформатизації і моделювання Мінекономрозвитку і торгівлі України, Інституту фізичної економіки імені С. А. Подолинського.

Нажаль, в Україні з перших років незалежності і на теперішній час діє принизливо-зневажливе відношення до рекомендацій вітчизняних вчених і фахівців, а порядок прийняття загальнодержавних рішень центральних органів виконавчої влади (да і законодавчої теж) не передбачає обов'язкового врахування пропозицій власної економічної науки, які отримані в результаті проведення фундаментальних та прикладних наукових досліджень. Але й НАН України та галузеві академії недостатньо активно виконують свої функції наукового розробника вже і в ролі найвищого експертного органу [19].

Мета, напрями і перші результати діяльності Робочої групи Хмельницької ОДА з питань впровадження системи ППБ в діяльність облдержадміністрації були визначені і забезпечені в контексті врахування досвіду діяльності Робочої групи у 2010-2011 роках з розробки Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області за фінансової допомоги та технічного сприяння з боку ЄС, які були представлені в публікації одного із авторів статті – **Оксани В'ячеславівни Шинкарюк** "Становлення передумов впровадження державного регулювання регіонального людського розвитку в Україні (від цілей людського розвитку до завдань сталого розвитку)" [15].

Основними результатами діяльності Робочої групи стали:

- розробка макетів Соціального, Екологічного та Інвестиційного паспортів Хмельницької області з їх уточненням і доробкою, виходячи з методологічних положень Концепцій людського розвитку;

- аналіз виконання Планів соціально-економічного розвитку Хмельниччини у 2010-2016 роках в контексті оцінки виконання Стратегії регіонального розвитку області, підготовленою за сприянням ЄС;

- оцінка соціально-економічного статусу Хмельницької області за рівнем та динамікою ІРЛР в ранговому порівнянні з іншими областями України у 2004-2014 роках з детальним аналізом 33-х показників за 6-ю аспектами людського розвитку у 2014 році;

- узагальнення результатів реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади у Хмельницькій області шляхом створення ОТГ у 2015 році в контексті положень нової моделі формування місцевих бюджетів у 2015-2016 роках та порядку фінансування інфраструктурних проєктів ОТГ з Державного фонду регіонального розвитку;

- прогнозування 33-х показників і середнього значення ІРЛР Хмельницької області на 2016-2020 роки з визначенням 7-ми з них найбільш деструктивних, для зміни негативної дії яких на позитивну потребує обґрунтування додаткових заходів в проєкті Плану заходів на 2018-2020 роки з реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельниччини на період до 2020 року;

- аналіз виконання Хмельницькою областю завдань та індикаторів ЦРТ до 2015 року у порівнянні з Чернівецькою областю та Україною в цілому з визначенням додаткових заходів щодо їх досягнення у 2017-2020 роках;

- порівняльна оцінка декількох складових і інтегральних індексів людського розвитку Хмельницької, Чернівецької і Львівської областей у 2009-2015 роках;

- порівняльна оцінка складових і в цілому ІРЛР адміністративних областей Поділля (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська області) у 2004-2014 роках;

- оцінка якості підготовки проєкту Плану заходів на 2018-2020 роки з реалізацією Стратегії регіонального розвитку області на період до 2020 року.

Перелічені результати щоквартально оформлялись в науково-аналітичних записках: "Соціальний паспорт Хмельницької області", "Оцінка стану справ, що склалася зі стратегічним плануванням у Хмельницькій ОДА та Хмельницькій Облраді з рекомендаціями щодо його здійснення по-новому", "Тенденції регіонального людського розвитку областей Поділля 2004-2014 роках", "Регіональна програма людського розвитку в Хмельницькій області на 2016-2020 роки (базовий варіант Програми за структурою: передмова; порівняльна та прогнозні оцінки регіонального людського розвитку окремих областей України; узгодження показників оцінки ІРЛР й матриці завдань та індикаторів досягнення ЦРТ для Хмельниччини на період до 2020 року; локалізація заходів до Регіональної програми людського розвитку Хмельницької області в контексті реалізації національних завдань 7 ЦРТ на період до 2020 року), "Регіональна програма людського розвитку в Хмельницькій області на 2016-2020 роки (основний варіант Програми за структурою: відтворення населення, освіта, охорона здоров'я, соціальний захист населення, культура й мистецтво, фізичне виховання і спорт)".

Головним науково-прикладним результатом діяльності Робочої групи Хмельницької ОДА з проблем впровадження системи ППБ в діяльність Облдержадміністрацій став пілотний проєкт "**Механізм державного регулювання регіонального людського розвитку адміністративної області в умовах децентралізації**", що дало підстави керівнику Робочої групи, голові Хмельницької ОДА **Олександру Олександровичу Корнійчуку** звернутись до Уряду з пропозиціями проведення в області у 2017-2021 роках відповідного експерименту "Державне регулювання регіонального людського розвитку на рівні адміністративної області" (по аналогії

з проведенням з 01.04.2001 по 01.04.2005 р. державно-правового експерименту розвитку місцевого самоврядування в місті Ірпінь в селищах Буча, Ворзель, Гостомель, Коцюбинське Київської області).

Основною метою проведення експерименту було відпрацювання та остаточне визначення повноважень ОДА та РДА (функцій і структури, прав і відповідальності, компетенції по відношенню до органів місцевого самоврядування) в умовах реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади і відповідних законів України щодо бюджетно-фінансової децентралізації з використанням соціальних нормативів (в описовому та вартісному вигляді з регламентацією їх min/max значень в межах обсягів фінансових ресурсів) і галузевих стандартів надання послуг в сфері забезпечення стійкого людського розвитку регіону як центральної ланки його сталого (еколого-соціального) функціонування та динамічного розвитку.

ГО "Інститут громадянського суспільства", який на грантових умовах монополює виконує величезну роботу щодо інформаційно-агітаційної, просвітницької та законотворчої діяльності з реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, за ознаками "наявність та узгодженість спільних інтересів суміжних рівнів управління" та "щільність розміщення створених ОТГ на території району" визначив 7 типів адміністративних районів, в яких утворені ОТГ з варіантами міжбюджетних відносин щодо освоєння ними субвенцій на освіту, охорону здоров'я та соціальний захист населення (Вісник Інституту громадянського суспільства, № 40, грудень, 2016 р., с. 15-17).

Експериментальне відпрацювання цих варіантів в процесі реалізації пілотного проекту в Хмельницькій області дозволило б визначити межі тих повноважень усіх обласних державних адміністрацій нашої держави, які необхідно переглянути та уточнити з врахуванням положень попередньо прийнятих та діючих на сьогодні Законів України: "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.1997 року № 280/97-ВР; "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" від 05.10.2000 № 2017-III; "Про місцеві державні адміністрації" від 09.04.1999 р. № 586-XIV.

Облдержадміністрації повинні будуть здійснювати контроль за досягненням відповідності розміру фінансового нормативу бюджетної забезпеченості суспільної послуги з врахуванням різноманітних особливостей населення кожної місцевості та його моральних засад: духовності й освіченості, історичної спадщини та етнічних цінностей, звичаїв і традицій, культури і світогляду, мирного менталітету та територіальної єдності. В разі виявлених відхилень – мати право отримувати додаткові до субвенцій трансферти і дотації з Державного бюджету України, а також використовувати частину коштів від

державного-приватного партнерства в регіоні, спонсорської та донорської, міжнародної технічної та фінансової допомоги, а також різних грантів за участі діаспори для досягнення фінансових нормативів забезпечення суспільних послуг в адміністративно-територіальних кордонах області.

В умовах експерименту передбачалось вдосконалити методичне забезпечення формульних розрахунків субвенцій, дотацій і трансфертів на рівні області, виходячи з того положення що так звані коригувальні коефіцієнти визначались би Хмельницькою ОДА відносно середніх значень відповідних показників ОТГ та районів області, а не відносно середніх значень відповідних показників по Україні в цілому.

Одним з основних результатів проведення експерименту було б врахування місцевих особливостей при формуванні Реєстрів наступних показників системи державного регулювання регіонального людського розвитку:

- державних стандартів соціальних послуг та порядку визначення в них потреб населення адміністративно-територіальних одиниць і проведення моніторингу та оцінки їх якості;

- галузевих нормативів і стандартів надання послуг, насамперед у сферах освіти, охорони здоров'я та соціального захисту населення;

- соціальних нормативів за кожним із делегованих державою органам місцевого самоврядування повноважень у розрахунку на середньостатистичну адміністративно-територіальну одиницю в описовому та вартісному вигляді (min/max) з урахуванням обсягів власних та додатково необхідних фінансових ресурсів в умовах децентралізації влади.

Створення перелічених реєстрів забезпечило б розробку **основних положень щодо впровадження правової відповідальності органів державної та регіональної влади та органів місцевого самоврядування за недофінансування за нормативами бюджетної забезпеченості Національної програми людського розвитку та Регіональних програм людського розвитку.** В свою чергу це б сприяло переходу від адміністративно-командного механізму бюджетного унітаризму до адміністративно-договірної взаємодії органів державної влади різних рівнів управління на засадах правового визначення рівня автономності і глибини сумісності бюджетного централізму з бюджетним федералізмом.

Розглянуті наміри передачі вітчизняних наукових розробок для впровадження шляхом проведення їх експериментальної апробації засвідчило про наявність зовнішнього керівництва проектно-аналітичною і інформаційно-методичною роботою в провідних міністерствах України фінансово-економічного профілю, яке, як правило, підтримується зовнішнім фінансуванням, наприклад, програмами ЄС "Горизонт 2020" і "U-LEAD" та іншими з обов'язковим внутрішнім "кураторством". Це головна при-

чина ігнорування розробок вітчизняних вчених – економістів (наприклад [20, 21]), а не небажання їх освоювати за обмеженим службовим часом, осмислювати та творчо використовувати без відповідного "стимулювання".

Напевно, українське чиновництво та народні депутати так і не усвідомили того, що "Життя по-новому" вимагало й "Управління по-новому", методи, засоби та важелі якого вимагають використання не тільки базових знань, а й постійного їх приросту та накопичення досвіду. Саме тому, епіграфом нашої статті є сучасний вислів **"Навчатись – це духовно тому, що знання руйнують невігластво, упередження та алчність"**.

На другому місці розгляду уточнень парадигми людяності, гармонії і місії Українського Донбасу в соціально адекватному менеджменті регіонального людського розвитку представлена така їх органічна складова як категорія "Гармонія".

В перекладі з грецької мови гармонія (harmonia) – це структурний порядок, зв'язок. Виходячи з предмету і об'єкту виконуемого аналітико-статистичного дослідження доречним стає розгляд соціальної гармонії яка, за визначенням Соціологічної енциклопедії, **"характеризує якість соціальних зв'язків і соціальної системи в цілому, що передбачає єдність у різноманітності"** [11, с. 77].

В свою чергу соціально адекватний менеджмент, слугуючи інструментом узгодження управлінських зусиль органів загальнонаціональної і регіональної влади, **"спрямовує управлінські впливи переважно в площину самоорганізаційних процесів, на всіх рівнях управління співвідноситься з найважливішими ментальними характеристиками соціума та його регіональними складовими"** [11, с. 314].

Соціологічна енциклопедія, розглядаючи гармонію соціальну, наголошує, що **"у соціальній філософії гармонійними вважають зв'язки, яким притаманні: узгоджена єдність елементів, що дає змогу кожному з них якнайповніше виявити свою індивідуальність; симетрія, або домірна рівновага; наявність функціонального ритму; здатність до стійкого розвитку. Соціальну систему вважають гармонійною, коли кожен з її елементів як свою передумову передбачає наявність інших, а їх взаємодія породжує соціальну синергію. Якісні зміни такої системи характеризуються наступністю та переважанням еволюційних форм переходу над революційним"** [11, с. 77].

Першим, вихідним аспектом людського розвитку є "Відтворення населення". Тому, насамперед, соціально адекватний менеджмент регіонального людського розвитку повинен бути націлений на досягнення гармонійної симетрії і рівноваги по ієрархії та динамічної синхронізації у часі – територіальних і загальнонаціональних відтворювальних про-

цесів людського капіталу. Забезпечити гармонізацію відтворювальних процесів населення можливо та доцільно з використанням пропорцій "Золотого перетину" у встановлені еталонних співвідношень обсягів та динаміки коштів з державного та місцевих бюджетів (включаючи кошти ОМС і ОТГ) на людський розвиток.

Відповідно до пропорцій "Золотого перетину" відношення обсягу коштів на людський розвиток з державного та місцевих бюджетів до обсягу коштів з державного бюджету повинно дорівнювати відношенню обсягу коштів державного бюджету до обсягу коштів з місцевих бюджетів і складати золоту пропорцію, яка становить 1,618. Пропорції "Золотого перетину", які становлять 62% x 38% (де 62% – головне, а 38% – додаткове значення), визначають межі траєкторії стійкого людського розвитку суміжних масштабів адміністративно-територіального устрою.

В ієрархічній системі управління наданням публічних послуг верхня межа цієї траєкторії стійкого людського розвитку (межа бюджетного федералізму) визначається співвідношенням 62% коштів з місцевого бюджету на 38% коштів з державного бюджету. Нижня межа траєкторії стійкого людського розвитку (межа бюджетного централізму) визначається співвідношенням 62% коштів з державного бюджету на 38% коштів з місцевого бюджету (100% коштів з державного бюджету – це бюджетний унітаризм).

Спільні межі бюджетного централізму і бюджетного федералізму, відображаючи рівень автономності і глибину взаємодії загальнодержавних і територіальних відтворювальних процесів людського капіталу, тим самим утворюють зону вибору рішень при соціальному діалозі органів загальнонаціональної і регіональної влади суміжних рівнів ієрархії управління у розмірі 24% (62%-38%) від загального обсягу бюджетних коштів на людський розвиток регіону (100% складає зведений бюджет як сума коштів з державного та місцевих бюджетів).

Завдяки такому підходу вартісні варіанти проектних рішень Планів заходів з реалізації Державної та Регіональних стратегій розвитку, як форми прояву власних та спільних інтересів суміжних масштабів життєдіяльності, повинні знаходитись в межах соціального діалогу суміжних рівнів державного управління для досягнення узгодженості співфінансування процесів людського розвитку.

У розробленій на початку 90-х років минулого століття в ЕНДІ Держплану України двосекторної моделі ринкової економіки передбачалось використання гармонійних пропорцій **"Золотого перетину"** для визначення співвідношень державної і приватної власності багатокладного національного господарства та розщеплення загальнодержавних і місцевих податків.

Пропорції "Золотого перетину" доцільно використовувати і для оптимізації структури зведеного обласного бюджету під час визначення обсягів бюджетних коштів адміністративних районів, Органів місцевого самоврядування (ОМС) та Об'єднаних територіальних громад (ОТГ).

Категорія "Місія" для Українського Донбасу в становленні та розвитку соціально адекватного менеджменту регіонального людського розвитку полягає у впровадженні пілотного проекту "Державне регулювання регіонального людського розвитку в адміністративній області в умовах децентралізації", який був підготовлений для Хмельниччини, а доцільно здійснити впровадження в Українському Донбасі реалізований на ідеях і положеннях бюджетного федералізму.

Відновленню миру та територіальної єдності Луганської і Донецької областей в межах Українського Донбасу 2013 року будуть сприяти об'єктивні результати комплексного фінансово-економічного аналізу нормативно-правових і практичних дій у взаємовідносинах органів регіональної і загальнонаціональної влади в 2000-2013 роках (та у 2000-2018 рр. на підконтрольних частинах областей) у виконанні наступних Законів України:

1. Стаття 66 "Збалансування місцевих бюджетів" Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні від 21.05.1997 року № 280/97-ВР:

1.1. Місцеві бюджети мають бути достатніми для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування наданих їм законом повноважень *та забезпечення населення послугами не нижче рівня мінімальних соціальних потреб.*

1.2. Повноваження на здійснення витрат місцевого бюджету мають відповідати обсягу надходжень місцевого бюджету.

1.3. У разі, коли вичерпано можливості збалансування місцевих бюджетів і при цьому, не забезпечується покриття видатків, необхідних для здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм законом повноважень *та забезпечення населення послугами не нижче рівня мінімальних соціальних потреб*, держава забезпечує збалансування місцевих бюджетів шляхом передачі необхідних коштів до відповідних місцевих бюджетів у вигляді дотацій та субвенцій відповідно до закону.

2. Стаття 20 "Основні засади фінансового забезпечення надання державних соціальних гарантій" Закону України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" від 05.10.2000 № 2017-III визначає:

2.1. *Надання державних соціальних гарантій здійснюється за рахунок бюджетів усіх рівнів, коштів підприємств, установ і організацій та соціальних фондів на засадах адресності та цільового використання.*

2.2. *Державні соціальні гарантії та державні соціальні стандарти і нормативи є основою для розрахунку видатків на соціальні цілі та форму-*

вання на їх основі бюджетів усіх рівнів та соціальних фондів, міжбюджетних відносин, розробки загальнодержавних і місцевих програм економічного і соціального розвитку.

2.3. *Розрахунки і обґрунтування до показників видатків на соціальні цілі у проектах Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів здійснюються на підставі державних соціальних стандартів, визначених відповідно до цього Закону.*

2.4. Розробка та виконання Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів здійснюються *на основі пріоритетності фінансування видатків для забезпечення надання державних соціальних гарантій.*

2.5. Залучення підприємствами, установами, організаціями соціально-культурного, житлово-комунального, побутового обслуговування, закладами охорони здоров'я та освіти коштів з додаткових джерел фінансування, не заборонених законом, не є підставою для зменшення бюджетного фінансування відповідно до нормативів.

3. Стаття 17 "Повноваження в галузі соціально-економічного розвитку" Закону України "Про місцеві державні адміністрації" від 09.04.1999 р. № 586-XIV.

Місцева державна адміністрація:

– розробляє проекти програм соціально-економічного розвитку і подає їх на затвердження відповідній раді, забезпечує їх виконання, звітує перед відповідною радою про їх виконання;

– забезпечує ефективне використання природних, трудових і фінансових ресурсів;

– складає необхідні для управління соціально-економічним розвитком відповідної території баланси трудових, матеріально-фінансових та інших ресурсів, місцевих будівельних матеріалів, палива;

– *визначає необхідний рівень обслуговування населення відповідно до нормативів мінімальних соціальних потреб; проводить розрахунок коштів та визначає обсяг послуг, необхідних для забезпечення передбаченого законодавством рівня мінімальних соціальних потреб;*

– розробляє та вносить пропозиції до проектів державних цільових програм, а також довгострокових прогнозів та проектів індикативних планів розвитку відповідних галузей народного господарства, їх фінансово-економічного забезпечення.

Отримані результати комплексного фінансово-аналітичного аналізу взаємодії органів загальнонаціональної влади з органами регіональної влади в минулому дозволять виявити управлінські промахи та недоліки, які необхідно врахувати при впровадженні ідей і положень бюджетного федералізму.

Чому на рівні адміністративних областей не складались баланси трудових і матеріально-фінансових ресурсів, а також не завжди здійснювало-

ся збалансування місцевих бюджетів? В умовах децентралізації влади шляхом створення ОТГ відповіді на ці запитання стають ще більш актуальними.

Головне при цьому з'ясувати причини невиконання наведених статей Законів України. Що це – правовий нігілізм чи негативні дії об'єктивних обставин? Чи можливо наслідки порад недосить кваліфікованих консультантів і експертів або відсутність професійної фахової підготовки працівників і керівників різних гілок влади?

Визначенню масштабів фінансової самодостатності Луганської і Донецької областей згідно Мінських угод 2014 року буде сприяти впровадження ідей і положень бюджетного федералізму в Україні як унітарній державі в ході реалізації пілотного проєкту. Це активізує формування нової регіональної карти України відповідно вимогам Угоди з ЄС.

Формування нової регіональної карти України згідно з вимогами керівних економіко-статистичних принципів ЄС повинно мати варіантний характер завдяки виконанню відповідних аналітичних і прогнозних розрахунків ІРЛР.

Т. Ковальчук, В. Черняк і В. Шевчук, як провідні розробники Всеукраїнського проєкту "Наше Спільне Майбутнє" [24], після опрацювання варіантних моделей ще у 2009 році запропонували встановити Крайовий адміністративно-територіальний поділ України (табл. 10) [7, с. 311].

Таблиця 10

Крайовий поділ України

№ з/п	Край	Склад адміністративних областей
1	Карпатський	Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська
2	Поліський	Волинська, Рівненська, Житомирська
3	Подільський	Вінницька, Хмельницька, Тернопільська
4	Київський	Київська, Чернігівська, Черкаська
5	Слобожанський	Харківська, Сумська, Полтавська
6	Придніпровський	Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська
7	Причорноморський	Одеська, Херсонська, Миколаївська, Крим
8	Донецький	Донецька, Луганська

На переконання цих вчених, географічні межі пропонованих Країв мають певний зв'язок з етнічним складом населення регіону, історичним шляхом заселення території, структурою виробничого потенціалу та міцністю внутрішньорегіональних зв'язків. Але вони одночасно наголошували, що жодна з ознак не є визначальною. Потрібна ідея для усього населення, що має відбутися одночасно в усій державі як доленосна.

Такою ідеєю може стати ідея відновлення миру в Українському Донбасі на основі використання гармонійної пропорції "Золотого перетину" для визначення меж бюджетного федералізму з бюджетним централізмом в унітарній державі, якою є Україна.

На початковому етапі практичної реалізації цієї ідеї впровадження бюджетної федералізації доцільно було б переведення усіх адміністративних областей одночасно, без встановлення для окремих з них особливого статусу.

На наступному етапі на умови бюджетної федералізації доречно було б перевести розглянуті адміністративно-територіальні Краї, а на завершальному етапі – Органи місцевого самоврядування та Об'єднані територіальні громади.

Логіка бюджетної федералізації націлена на збереження територіальної цілісності України як унітарної держави з парламентсько-президентською формою влади і управління. Дворівневий бюджетний устрій (державний бюджет – місцеві бюджети Країв, ОМС та ОТГ) повинен стати фінансовою основою нового адміністративно-територіального устрою України, за яким не буде виникати ситуації, **коли верхи, які завжди праві, але не можуть "управляти по-новому", а низи, які завжди вимуваті, але не бажають "жити по-старому"**.

В.В. Микитенко з ДУ "Інститут природокористування та сталого розвитку" НАН України, виходячи з вимог Угоди України з ЄС, запропонувала новий концепт формування та реалізації дії системи сучасних територіальних природно-господарських округів (ТПГО). Їхнє врахування у процесі розбудови нових територіально-адміністративних одиниць України призвано забезпечити:

- переформатування територіального простору України за 10-ма (наразі за 8-ма) ТПГО;

- формування достатніх організаційно-економічних, технологічних, природно-ресурсних, виробничо-господарських інформаційних умов для збереження еволюційної стійкості, збалансованості функціонування;

- підвищення рівня і якості життя населення України [24, с. 33].

Одночасно з цим, задля розроблення комплексу підстратегій соціально-економічного розвитку на перспективу до 2030 року, перелік ТПГО розмежовано за двома типами – бінарної спрямованості та масштабної інваріантної спрямованості.

Таке розмежування передбачало врахування цілого комплексу системоутворювальних факторів і детермінант: рівень і якість життя населення; раціональність освоєння природно-ресурсного потенціалу; рівень результативності регіонального управління; спрямованість і активність виробничо-господарської та зовнішньо-економічної діяльності; сприйнятливості до інноваційних зрушень (твбл. 11) [24, с. 34].

Структура територіальних природно-господарських округів України

№ з/п	ТПГО	Тип ТПГО	Склад ТПГО
1	Івано-Франківський Івано-	Бінарної спрямованості ТГО	Франківська, Закарпатська, Чернівецька і Тернопільська
2	Вінницький		Вінницька, Житомирська, Хмельницька
3	Черкаський		Черкаська, Кіровоградська, Полтавська
	Тимчасово окуповані ТГО		
4	Кримський	Бінарний формат	АРК, м. Севастополь 5
5	Донецький		Донецька, Луганська
6	Київський	Масштабної інваріантної спрямованості	Київська, Чернігівська, м. Київ
7	Львівський		Львівська, Волинська, Рівненська
8	Одеський		Одеська, Миколаївська, Херсонська
9	Харківський		Харківська, Сумська
10	Дніпропетровський		Дніпропетровська, Запорізька

Проведення аналітичної оцінки соціальних стандартів і нормативів, а також галузевих норм надання соціальних послуг (насамперед, в сфері освіти, медицини і соціального захисту населення) в межах адміністративних районів і областей має бути повноваженнями районних та обласних державних адміністрацій.

Середні кількісні значення соціальних стандартів і галузевих нормативів, безумовно, будуть відрізнятися від середніх значень аналогічних показників для України в цілому. А тому регламентація їх min/max значень повинна відбуватись в межах обсягів місцевих фінансових ресурсів.

У зв'язку з цим розробці місцевих стандартів і нормативів повинен сприяти аналіз та оцінки складових і в цілому ІРЛР на рівні областей з поступовим розвитком бази національної статистики як за міськими і сільськими поселеннями, так і за Об'єднаними територіальними громадами.

З часом це дозволить накопичити статистичну базу для розрахунків середніх значень складових ІРЛР з використанням їх в якості критеріїв фінансового вирівнювання складових людського розвитку між суб'єктами територій. Крім того, в майбутньому порівняльні оцінки співвідношень середніх значень ІРЛР адміністративних районів та областей, міських і сільських поселень із середніми значеннями ІРЛР територій-аналогів та для України в цілому може стати критерієм розподілу бюджетних коштів з Державного та Регіональних фондів регіонального розвитку на фінансування інфраструктурних проєктів відповідних територій.

В розглянутих підходах побудови нової регіональної карти України – створення адміністративно-територіальних Країв або територіальних природно-господарських округів – передбачається територіальна єдність Українського Донбасу в межах кордонів Луганської і Донецької областей 2013 року.

Накопичений з 2014 року досвід "виживання" непідконтрольної частини Луганської і Донецької областей доцільно було б узагальнити та переосмислити з орієнтацією на об'єднання з підконтрольними частинами та відновлення територіальної ці-

лісності України в цілому як суверенної і незалежної держави.

Особливої уваги заслуговує об'єктивна оцінка системи «квазідержавного управління» в "ДНР" та "ЛНР" для проєктного обґрунтування нового управлінського іміджу і статусу обласних і районних державних адміністрацій, а також місцевих рад в умовах відновлення, налагодження, збереження та укріплення мирної життєдіяльності.

Реалізація Державної цільової програми з відновлення та розбудови миру у східних регіонах України за визначеними вченими і фахівцями Інституту економіки промисловості НАН України концептуальними положеннями **"дозволить досягти такого стану у суспільстві, який визначається спільним прагненням всього населення до перспектив гідного існування та розвитку країни, встановленням та виконанням правових та договірних вимог, правил, норм, обов'язків; бажанням до консенсусу, спільних домовленостей та запобігання конфліктів; розвитком соціального діалогу, соціального приватного партнерства; перевагою культури та відповідальності в системі політичних, соціальних, економічних відносин; усвідомленістю переваг миру у протидії конфліктам"** [9, с. 7].

Згідно складової "Розвиток екоспільнот" філософської категорії "Мудрість природи" практична дієвість категорій "Людяність" і "Гармонія" проглядається у передбачуваних переходах підприємств Українського Донбасу до інноваційного комплексного природокористування, яке передбачає ліквідацію шкідливих викидів в землю, воду і повітря для досягнення екологічного балансу та соціальної згуртованості.

Тобто, головний зміст місії Українського Донбасу та Поділля в становленні та розвитку соціально адекватного менеджменту регіонального людського розвитку полягає у спрямуванні управлінських впливів органів загальнонаціональної влади переважно в площину самоорганізаційних процесів органів регіональної влади завдяки, по-перше, впровадженню ідей і положень бюджетного федералізму, і,

по-друге, врахуванню найважливіших ментальних характеристик соціуму та його регіональних складових на усіх рівнях місцевого управління.

Соціально адекватний менеджмент регіонального людського розвитку в Українському Донбасі та Поділля як цілісних еколого-соціальних систем передбачає використання логістики Прогнозування-Програмування-Бюджетування, яка побудована на дотриманні екологічних, соціальних і економічних нормативів і є інструментом узгодження й уточнення автономних і спільних управлінських зусиль органів загальнонаціональної і регіональної влади у досягненні Цілей Розвитку Тисячоліття (ЦРТ) на період до 2020 року та Цілей Сталого Розвитку (ЦСР) на періоди до 2020 р. та 2030 р. (див. рис. 3).

Література

1. **Шинкарюк О.В., Сігайов А. О.** Інституалізація провідних елементів механізму державного регулювання регіонального людського розвитку (Частина I. Визначення цілей розвитку, прогнозування і планування регіонального людського розвитку). *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2016. Вип. 3(35). С. 80-92.
2. **Шинкарюк О.В., Сігайов А.О.** Інституалізація провідних елементів механізму державного регулювання регіонального людського розвитку (Частина II. Фінансування і бюджетування заходів і завдань регіонального людського розвитку). *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2016. Вип. 4(36). С. 121-138.
3. **Шинкарюк О.В., Сігайов А.О., Столярова В. В.** Інституалізація провідних елементів механізму державного регулювання регіонального людського розвитку (Частина III (попередня). Моніторинг регіонального людського розвитку). *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2017. Вип. 1(37). С. 60-72.
4. **Шинкарюк О.В., Сігайов А. О., Столярова В. В.** Інституалізація провідних елементів механізму державного регулювання регіонального людського розвитку (Частина III (основна). Моніторинг регіонального людського розвитку). *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2018. Вип. 1(41). С. 74-88.
5. **Шинкарюк О.В., Сігайов А. О., Столярова В. В.** Інституалізація провідних елементів механізму державного регулювання регіонального людського розвитку (Частина III (заключна). Моніторинг регіонального людського розвитку). *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2018. Вип. 2(42). С. 73-84.
6. **Кулініч Р. О.** Статистичні методи аналізу взаємозв'язку показників соціально-економічного розвитку: монографія. Київ : ВПД "Формат", 2008. 288 с.
7. **Ковальчук Т.Т., Черняк В.К., Шевчук В.Я.** Актуалітети політики розвитку. Київ: Знання, 2009. 326 с.
8. **Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 року № 1029.** URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1029-2017-%D0%BF>.
9. **Проект Концепції державної цільової Програми з відновлення та розбудови миру у східних регіонах України / О.І. Амоша, О.Ф. Новікова, В.П. Антонюк, В.І. Ляшенко, Ю.С. Залознова, Л.М. Логацова, О.В. Панькова, О.Ю. Касперович, О.В. Іщенко.** *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 1 (43). С. 4-15.
10. **Економетрика: підручник для студентів екон. спеціальн. вищ. навч. закл.** Київ: Четверта хвиля, 1997. 320 с.
11. **Соціологічна енциклопедія / укладач В. Г. Городяненко.** Київ: Академвидав, 2008. 456 с. (Серія "Енциклопедія ерудита").
12. **Енциклопедія інтелектуальної власності / за ред. проф. П. П. Крайнева.** Київ: Старт – 98, 2012. 660 с.
13. **Корнійчук О. О., Столяров В. Ф., Шинкарюк О. В.** Формування механізму державного регулювання стійкого людського розвитку Хмельницької області (від ідеї до експерименту: ч. 1 – стан і проблеми державного регулювання). *Економіка і Держава*. 2017. №3. С. 4-15.
14. **Корнійчук О. О., Столяров В. Ф., Шинкарюк О. В.** Формування механізму державного регулювання стійкого людського розвитку Хмельницької області (від ідеї до експерименту: ч. 2 – перспективи державного регулювання по-новому). *Економіка і Держава*. 2017. №4. С. 4-15.
15. **Шинкарюк О.В.** Становлення передумов впровадження державного регулювання регіонального людського розвитку в Україні (від цілей людського розвитку до завдань сталого розвитку). *Економіка і Держава*. 2016. №8. С. 70-78.
16. **Наукові основи подальшого розвитку та вдосконалення концептуальних положень оновленого Бюджетного кодексу України / Науково-практичний коментар до Бюджетного Кодексу України / Кол. авторів, заг. редакція Ф.О. Ярошенка, науковий редактор – Василь Столяров].** 2-е вид., доп. та перероб. Київ: ДННУ АФУ; УДУФМТ, 2011. 560 с. (С. 12-27).
17. **Шинкарюк О.В.** Становлення та розвиток інформаційно-методичного забезпечення моніторингу регіонального людського розвитку (в контексті реалізації національних завдань ЦРТ) // *Моделювання та інформатизація соціально-економічного розвитку України*. 2016. №1. С. 40-58.
18. **Столяров В.Ф., Шинкарюк О.В.** Провідні складові механізму державного управління "життям по-новому" (в умовах децентралізації влади). *Вісник економічної науки України*. 2014. № 2. С. 131-140.
19. **Столяров В.Ф., Шинкарюк О.В.** Науково-освітняське забезпечення механізму державного управління "життям по-новому" (в умовах децентралізації влади). *Вісник економічної науки України*. 2014. № 3 (27). С. 113-126.
20. **Столяров В. Ф., Островецький В. І.** Формування цін і тарифів на товари та послуги суб'єктів природних монополій в Україні. *Економіка і Держава*. 2016. №8. С. 19-27.
21. **Столяров В.Ф., Островецький В.І.** Становлення та розвиток офшорної діяльності резидентів України (в контексті аналізу світового досвіду антиофшорного регулювання). *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 1 (43). С. 68-82.
22. **Стахов А., Слученкова А., Щербаков И.** Код да Винчи и ряды Фибоначчи. СПб: Питер, 2007. 320 с.
23. **Ильин В.Н.** Экономические основы теории общественного развития. 2-е доп. изд. Киев: ДИА, 2010. 176 с.
24. **Розвиток заради порятунку.** Шевчук В.Я., Черняк В.К., Ковальчук Т.Т., Педан М.П., Панков О.І. та ін. Київ: Геопринт, 2016. 227 с.
25. **Микитенко В. В., Микитенко Д. О.** Формування територіальних природно-господарських округів та переформатування

соціально-економічного простору України. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1 (51). С. 31–39.

References

1. Shynkariuk O.V., Sihaiov A. O. (2016). Instytutualizatsiia providnykh elementiv mekhanizmu derzhavnoho rehuliuвання rehionalnoho liudskoho rozvytku (Chastyna I. Vyznachennia tsilei rozvytku, prohnozuvannia i planuvannia rehionalnoho liudskoho rozvytku) [Institutionalization of leading elements of the mechanism of state regulation of regional human development (Part I. Definition of development goals, forecasting and planning of regional human development)]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of Berdyansk University of Management and Business*, Issue 3(35), pp. 80-92 [in Ukrainian].
2. Shynkariuk O.V., Sihaiov A. O. (2016). Instytutualizatsiia providnykh elementiv mekhanizmu derzhavnoho rehuliuвання rehionalnoho liudskoho rozvytku (Chastyna II. Finansuvannia i biudzhetuвання zakhodiv i zavdan rehionalnoho liudskoho rozvytku) [Institutionalization of leading elements of the mechanism of state regulation of regional human development (Part II. Financing and budgeting of activities and tasks of regional human development)]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of Berdyansk University of Management and Business*, Issue 4(36), pp. 121-138 [in Ukrainian].
3. Shynkariuk O.V., Sihaiov A. O., Stoliarova V. V. (2017). Instytutualizatsiia providnykh elementiv mekhanizmu derzhavnoho rehuliuвання rehionalnoho liudskoho rozvytku (Chastyna III (poperednia). Monitorynh rehionalnoho liudskoho rozvytku) [Institutionalization of leading elements of the mechanism of state regulation of regional human development (Part III (preliminary). Monitoring of regional human development)]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of Berdyansk University of Management and Business*, Issue 1(37), pp. 60-72 [in Ukrainian].
4. Shynkariuk O.V., Sihaiov A. O., Stoliarova V. V. (2018). Instytutualizatsiia providnykh elementiv mekhanizmu derzhavnoho rehuliuвання rehionalnoho liudskoho rozvytku (Chastyna III (osnovna). Monitorynh rehionalnoho liudskoho rozvytku) [Institutionalization of leading elements of the mechanism of state regulation of regional human development (Part III (Basic). Monitoring Human Regional Development)]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of Berdyansk University of Management and Business*, Issue 1(41), pp. 74-88 [in Ukrainian].
5. Shynkariuk O.V., Sihaiov A. O., Stoliarova V. V. (2018). Instytutualizatsiia providnykh elementiv mekhanizmu derzhavnoho rehuliuвання rehionalnoho liudskoho rozvytku (Chastyna III (zakliuchna). Monitorynh rehionalnoho liudskoho rozvytku) [Institutionalization of leading elements of the mechanism of state regulation of regional human development (Part III (final). Monitoring Human Regional Development)]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of Berdyansk University of Management and Business*, Issue 2(42), pp. 73-84 [in Ukrainian].
6. Kulinich R. O. (2008). Statystychni metody analizu vzaiemozviazku pokaznykiv sotsialno-ekonomichnoho rozvytku [Statistical Methods for Analyzing the Relationship between Socio-Economic Development Indicators]. Kyiv, Format [in Ukrainian].
7. Kovalchuk T.T., Cherniak V.K., Shevchuk V.Ya. (2009). Aktualitety polityky rozvytku [Development Policy Updates]. Kyiv, Znannia [in Ukrainian].
8. Deiaki pytannia udoskonalennia systemy monitorynhu ta otsinky rezultatynosti realizatsii derzhavnoi rehionalnoi polityky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 hrudnia 2017 roku № 1029 [Some Issues of Improving the System of Monitoring and Evaluation of the Effectiveness of the Implementation of the State Regional Policy: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 10, 2017 No. 1029]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1029-2017-%D0%BF> [in Ukrainian].
9. Amosha O.I., Novikova O.F., Antoniuk V.P., Liashenko V.I., Zaloznova Yu.S., Lohachova L.M., Pankova O.V., Kasperovych O.Yu., Ishchenko O.V. Proekt Kontseptsii derzhavnoi tsilovoi Prohramy z vidnovlennia ta rozbudovy myru u skhidnykh rehionakh Ukrainy [Project of the Conception of National Program on Renewal and Development of the peace in the East regions of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (43), pp. 4-15 [in Ukrainian].
10. Ekonometryka [Econometrics]. Kyiv, Chetverta khvyliia [in Ukrainian].
11. Horodianenko V. H. (comp.) (2008). Sotsiologichna entsyklopediia (Serii "Entsyklopediia erudyta") [Sociological Encyclopedia (Erudite Encyclopedia Series)]. Kyiv: Academic Press [in Ukrainian].
12. Krainiev P. P. (Ed). (2012). Entsyklopediia intelektualnoi vlasnosti [Encyclopedia of Intellectual Property]. Kyiv, Start – 98 [in Ukrainian].
13. Korniiichuk O. O., Stoliarov V. F., Shynkariuk O. V. (2017). Formuvannia mekhanizmu derzhavnoho rehuliuвання stiikoho liudskoho rozvytku Khmelnytskoi oblasti (vid idei do eksperymentu: ch. 1 – stan i problemy derzhavnoho rehuliuвання) [Formation of the mechanism of state regulation of sustainable human development of Khmelnytsky region (from idea to experiment: part 1 - state and problems of state regulation)]. *Ekonomika i Derzhava – Economy and the State*, 3, pp. 4-15 [in Ukrainian].
14. Korniiichuk O. O., Stoliarov V. F., Shynkariuk O. V. (2017). Formuvannia mekhanizmu derzhavnoho rehuliuвання stiikoho liudskoho rozvytku Khmelnytskoi oblasti (vid idei do eksperymentu: ch. 2 – perspektyvy derzhavnoho rehuliuвання po-novomu) [Formation of the mechanism of state regulation of sustainable human development of Khmelnytsky region (from idea to experiment: part 2 - state and problems of state regulation)]. *Ekonomika i Derzhava – Economy and the State*, 4, pp. 4-15 [in Ukrainian].
15. Shynkariuk O.V. (2016). Stanovlennia peredumov vprovadzhennia derzhavnoho rehuliuвання rehionalnoho liudskoho rozvytku v Ukraini (vid tsilei liudskoho rozvytku do zavdan staloho rozvytku) [Formation of prerequisites for implementation of state regulation of regional human development in Ukraine (from human development goals to sustainable development tasks)].

Ekonomika i Derzhava – Economy and the State, 8, pp. 70-78 [in Ukrainian].

16. Stoliarov V. (Ed). (2011). *Naukovi osnovy podalshoho rozvytku ta vdoskonalennia kontseptualnykh polozhen onovlenoho Biudzhetnoho kodeksu Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar do Biudzhetnoho Kodeksu Ukrainy* [Scientific basis for further development and improvement of conceptual provisions of the updated Budget Code of Ukraine. Scientific and practical commentary to the Budget Code of Ukraine]. (2nd ed., rev.). Kyiv, DNU of AFU; UDFMTT [in Ukrainian].

17. Shynkariuk O.V. (2016). *Stanovlennia ta rozvytok informatsiino-metodychnoho zabezpechennia monitorynhu rehionalnoho liudskoho rozvytku (v konteksti realizatsii natsionalnykh zavdan TsRT)* [Formation and development of information and methodological support for monitoring of regional human development (in the context of the MDGs national tasks implementation)]. *Modeliuvannia ta informatyzatsiia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy – Modeling and informatization of social and economic development of Ukraine*, 1, pp. 40-58 [in Ukrainian].

18. Stoliarov V.F., Shynkariuk O.V. (2014). *Providni skladovi mekhanizmu derzhavnoho upravlinnia "zhyttiam po-novomu" (v umovakh detsentralizatsii vlady)* [Main constituents of state administration mechanism of «new life» (in the conditions of decentralization of the power)]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 2 (26), pp. 131-140 [in Ukrainian].

19. Stoliarov V.F., Shynkariuk O.V. (2014). *Naukovo-osvitianske zabezpechennia mekhanizmu derzhavnoho upravlinnia "zhyttiam po-novomu" (v umovakh detsentralizatsii vlady)* [Scientific and educational maintenance of the mechanism of public administration «new life» (in the conditions of decentralization)]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 3 (27), pp. 113-126 [in Ukrainian].

20. Stoliarov V. F., Ostrovetskyi V. I. (2016). *Formuvannia tsin i taryfiv na tovary ta posluhy subiektiv pryrodnykh monopolii v Ukraini* [Formation of prices and tariffs for goods and services of natural monopoly entities in Ukraine]. *Ekonomika i Derzhava – Economy and the State*, 8, pp. 19-27 [in Ukrainian].

21. Stoliarov V.F., Ostrovetskyi V.I. (2016). *Stanovlennia ta rozvytok ofshornoj diialnosti rezydentiv Ukrainy (v konteksti analizu svitovoho dosvidu antyofshornoj rehuliuвання)* [Formation and Development of Offshore Activities of Residents of Ukraine (In the context of the analysis of world experience anti-offshore regulation)]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (43), pp. 68-82 [in Ukrainian].

22. Stakhov A., Sluchenkova A., Shcherbakov I. (2007). *Kod da Vinchi i ryady Fibonachchi* [Da Vinci Code and Fibonacci Series]. Saint Petersburg, Piter [in Russian].

23. Il'in V.N. (2010). *Ekonomicheskiye osnovy teorii obshchestvennogo razvitiya* [The economic foundations of the theory of social development]. (2nd ed., rev.). Kyiv, DIA [in Russian].

24. Shevchuk V.Ya., Cherniak V.K., Kovalchuk T.T., Pedan M.P., Pankov O.I. et al. (2016). *Rozvytok zarady*

poriatunku [Development for the sake of salvation]. Kyiv, Geoprint [in Ukrainian].

25. Mykytenko V. V., Mykytenko D. O. (2018). *Formuvannia terytorialnykh pryrodno-hospodarskykh okruhiv ta pereformatuvannia sotsialno-ekonomichnoho prostoru Ukrainy* [Formation of territorial natural-economic countries and re-formation of social and economic space of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (51), pp. 31–39 [in Ukrainian].

Столяров В. Ф., Шинкарюк О. В. Соціально адекватний менеджмент регіонального людського розвитку в Українському Донбасі та на Поділлі (виклики, наміри та реалії виміру: 2003–2013; 2017–2027): Частина 2 – Парадигма людяності, гармонії та місії регіону

У статті розкрито основи соціально адекватного менеджменту регіонального людського розвитку: провідні елементи та основні складові механізму державного регулювання регіонального людського розвитку, алгоритм його функціонування, матриця завдань та індикаторів узгодженості Цілей Розвитку Тисячоліття з показниками Індексу регіонального людського розвитку, логічна схема оцінки результативності та ефективності механізму державного регулювання регіонального людського розвитку.

Розкрито показники і напрями досліджень "Довге та здорове життя", "Добробут та гідні умови праці", "Освіта" спрощеного порядку розрахунків Індексу регіонального людського розвитку областей України з 2017 року.

Наведено результати прогнозних розрахунків ІРЛР Хмельницької області на період до 2020 року з рекомендаціями уточнення стратегічних цілей розвитку.

Розглянуто основні етапи моделювання і прогнозування Індексу регіонального людського розвитку Луганської і Донецької областей за період 2009-2020 років.

Розкрито організаційно-методична схема виконання Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України. Наведено прогнозні пропорції джерел і обсягів фінансування цієї програми.

Розглянута еволюція намірів органів загальнонаціональної влади відповідно до динаміки сучасних викликів та еволюція варіантів виконання намірів для забезпечення їх подолання, які зорієнтовані на впровадження соціально адекватного менеджменту як інструменту узгодження і уточнення управлінських зусиль з органами регіональної влади.

Обґрунтовано нові уявлення Парадигми людяності, гармонії і місії Українського Донбасу щодо регіонального людського розвитку.

Категорія людяності розкрита в контексті розробки Регіональних програм людського розвитку з конкретизацією на прикладі Хмельницької області для застосування при розробці таких програм для Луганської і Донецької областей.

Категорія гармонії розкрита в контексті встановлення пропорцій між державним і місцевими бюджетами, між державною, комунальною і приватною власністю з використанням еталонних пропорцій "Золотого перетину".

Категорія місії розкрита у впровадженні ідей і положень бюджетного федералізму при визначенні фінансової автономії Луганської і Донецької областей Українського Донбасу.

Розроблено моделі прогнозування Індексу регіонального людського розвитку окремо для Луганської і окремо для Донецької областей в умовах розділення їх територій на контрольовану і неконтрольовану органами загальнонаціональної і регіональної влади України дозволяють визначити рівень та структуру стратегічних індикаторів людського розвитку, що можуть бути, або повинні бути досягнуті в умовах впровадження бюджетного федералізму, який визначатиме масштаби їх фінансової автономії.

Отримано стратегічні індикатори людського розвитку для проведення соціального діалогу органів регіональної влади з органами загальнонаціональної влади при встановленні еталонних пропорцій між місцевими бюджетами Луганської і Донецької областей з державним бюджетом України на основі гармонійних пропорцій "Золотого перетину".

Ключові слова: людський, менеджмент, соціальний, адекватний, регіональний, розвиток, бюджет, моделювання, прогнозування, індекс.

Столяров В. Ф., Шинкарук А. В. Социально адекватный менеджмент регионального человеческого развития в Украинском Донбассе и на Подолье (вызовы, намерения и реалии измерения: 2003-2013; 2017-2027): Часть 2 – Парадигма человечности, гармонии и миссии региона

В статье раскрыты основы социально адекватного менеджмента регионального человеческого развития: ведущие элементы и основные составляющие механизма государственного регулирования регионального человеческого развития, алгоритм его функционирования, матрица задач и индикаторов согласованности Целей Развития Тысячелетия с показателями Индекса регионального человеческого развития, логическая схема оценки результативности и эффективности механизма государственного регулирования регионального человеческого развития.

Раскрыты показатели и направления исследований "Долгая и здоровая жизнь", "Благополучие и достойные условия труда", "Образование" упрощенного порядка расчетов Индекса регионального человеческого развития областей Украины с 2017 года.

Приведены результаты прогнозных расчетов ИРЧР Хмельницкой области на период до 2020 года с рекомендациями уточнения стратегических целей развития.

Раскрыты основные этапы моделирования и прогнозирования Индекса регионального человеческого развития Луганской и Донецкой областей за период 2009-2020 годов.

Раскрыта организационно-методическая схема выполнения Государственной целевой программы восстановления и развития мира в восточных регионах Украины. Приведенные прогнозные пропорции источников и объемов финансирования этой программы.

Рассмотрена эволюция намерений органов общенациональной власти в соответствии с динамикой современных вызовов и эволюция вариантов исполнения намерений для обеспечения их преодоления, которые ориентированы на внедрение социально адекватного менеджмента как инструмента согласования и уточнения управленческих усилий с органами региональной власти.

Обоснованы новые представления Парадигмы человечности, гармонии и миссии Украинского Донбасса по региональному человеческому развитию.

Категория человечности раскрыта в контексте разработки региональных программ человеческого развития с конкретизацией на примере Хмельницкой области для применения при разработке таких программ для Луганской и Донецкой областей.

Категория гармонии раскрыта в контексте установления пропорций между государственным и местными бюджетами, между государственной, коммунальной и частной собственностью с использованием эталонных пропорций "Золотого сечения".

Категория миссии раскрыта во внедрении идей и положений бюджетного федерализма при определении финансовой автономии Луганской и Донецкой областей Украинской Донбасса.

Разработаны модели прогнозирования Индекса регионального человеческого развития отдельно для Луганской и отдельно для Донецкой областей в условиях разделения их территорий на контролируемую и неконтролируемую органами общенациональной и региональной власти Украины позволяют определять уровень и структуру стратегических индикаторов человеческого развития, которые могут быть или должны быть достигнуты в условиях внедрения бюджетного федерализма, который будет определять масштабы их финансовой автономии.

Получены стратегические индикаторы человеческого развития для проведения социального диалога органов региональной власти с органами общенациональной власти при установлении эталонных пропорций между местными бюджетами Луганской и Донецкой областей с государственным бюджетом Украины на основе гармоничных пропорций "Золотого сечения".

Ключевые слова: человеческий, менеджмент, социальный, адекватный, региональный, развитие, бюджет, моделирование, прогнозирование, индекс.

Stolyarov V., Shinkaruk O. Socially adequate management of regional human development in the Ukrainian Donbass and Podillya: (challenges, intentions and realities of measurement: 2003-2013; 2017-2027): Part 2 – Paradigm of humanity, harmony and mission of the region

The article outlines the foundations of socially adequate management of regional human development: the leading elements and main components of the mechanism

of state regulation of regional human development, its functioning algorithm, the matrix of tasks and indicators of the coherence of the Millennium Development Goals with the indicators of the Regional Human Development Index, the logical scheme for evaluating the effectiveness and efficiency of the state regulation of regional human development.

The indicators and directions of researches "Long and healthy life", "Welfare and decent working conditions", "Education" of simplified order of calculations of the Index of regional human development of regions of Ukraine since 2017 are revealed.

The results of the forecast calculations of the RHDI of the Khmelnytsky region for the period up to 2020 with the recommendations for clarification of the strategic development goals are presented.

The main stages of modeling and forecasting of the Regional Human Development Index of Luhansk and Donetsk oblasts for the period of 2009-2020 are revealed.

The organizational and methodical scheme of implementation of the State Target Recovery and Peacebuilding Program in the eastern regions of Ukraine is disclosed. The projected proportions of sources and funding amounts for this program are presented.

The evolution of the intentions of the authorities of the national authorities according to the dynamics of modern challenges and the evolution of the options for implementing the intentions to overcome them, which are oriented towards the introduction of socially adequate management as an instrument for coordinating and clarifying management efforts with the regional authorities, are considered.

New ideas of the paradigm of humanity, harmony and mission of the Ukrainian Donbass concerning regional human development are grounded.

The category of humanity is disclosed in the context of the development of Regional Human Development Programs with specification on the example of the Khmelnytsky Oblast for use in the development of such programs for Luhansk and Donetsk oblasts.

The category of harmony is disclosed in the context of establishing proportions between state and local budgets, between state, communal and private property using reference proportions of the Golden Section.

The category of mission is disclosed in the introduction of ideas and regulations of budgetary federalism in determining the financial autonomy of the Lugansk and Donetsk regions of the Ukrainian Donbass.

The models of forecasting the Regional Human Development Index separately for Luhansk and separately for the Donetsk regions in conditions of division of their territories into controlled and uncontrolled bodies of national and regional authorities of Ukraine allow to determine the level and structure of strategic indicators of human development that may or must be achieved under conditions the introduction of fiscal federalism, which will determine the extent of their financial autonomy.

Obtained strategic indicators of human development for conducting social dialogue of regional authorities with bodies of national authorities with established reference proportions between local budgets of Luhansk and Donetsk regions with the state budget of Ukraine on the basis of harmonious proportions of "Golden section".

Keywords: human, management, social, adequate, regional, development, budget, modeling, forecasting, index.

Стаття надійшла до редакції 05.08.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

Ю. М. Харазішвілі,
доктор економічних наук,
ORCID 0000-0002-3787-1323,
e-mail: yuri_mh@ukr.net,

В. І. Ляшенко,
доктор економічних наук,
ORCID 0000-0001-6302-0605,
e-mail: slaval.aenu@gmail.com,

Інституту економіки промисловості НАН України, м. Київ

СТРАТЕГІЧНІ СЦЕНАРІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ УМОВИ ДОСЯГНЕННЯ

1. Необхідність нової парадигми розвитку суспільства. На сучасному етапі розвитку людство перебуває на гребні вибухової демографічної хвилі, однак зростаючі потреби населення не в змозі задовольнити навіть прискорене економічне зростання. Така дійсність призводить до зuboжіння мільйонів людей і виснаження ресурсів планети. Відповіддю на це стала нова парадигма соціально-економічного розвитку з урахуванням екологічних обмежень, що отримала назву «сталий розвиток» (*sustainable development*). В її основу було покладено результати аналізу причин катастрофічної деградації навколишнього природного середовища в масштабах біосфери і пошук шляхів подолання загроз довкіллю та здоров'ю людини.

Важлива роль науково-технологічному прогресу та інноваціям у промисловості приділяється у звіті ООН, без яких процес індустріалізації є неможливим, що, у свою чергу, стримує розвиток¹. З одного боку, завдяки технологіям процес виробництва стає більш ефективним, підвищуючи, тим самим, конкурентоспроможність країн і знижуючи їх уразливість через коливання на ринках. З іншого боку, економічне зростання тягне за собою збільшення обсягу використаних ресурсів, матеріалів і вичерпаної палива, що призводить до забруднення і деградації навколишнього середовища, особливо в країнах з низьким рівнем доходу.

Виникнення нової парадигми розвитку суспільства – сталого розвитку спонукало до активних пошуків національних підходів до управління сталим розвитком в Україні, результатом чого стало розроблення низки проектів концепцій сталого розвитку². Тому, якщо країни не будуть робити кроків за всіма трьома напрямками – підтримувати економічне зростання, сприяти соціальному розвитку та прагнути до екологічної стійкості – і по досягненню компромісних рішень між ними, то малоімовірно, що такі країни далеко просунуться на шляху до ста-

лого розвитку. Така концепція безпосередньо узгоджується з трактуванням економічної безпеки.

Нову парадигму сталого розвитку доцільно розуміти не лише в контексті зміни відносин людини і природи задля розширення можливостей економічного зростання, але і як скоординовану глобальну стратегію виживання людства, орієнтовану на збереження й відновлення навколишнього середовища.

Незважаючи на доволі складну внутрішню суспільно-політичну та економічну ситуацію, Україна має опікуватися своїм майбутнім, у тому числі на довгострокову перспективу. Це, у свою чергу, передбачає необхідність застосування комплексного підходу з дотриманням принципів сталого розвитку, обмежень безпеки та з урахуванням інституціональних деформацій, що несуть небезпеку Україні.

Вищевикладене обумовлює актуальність розробки сучасної концепції сталого розвитку з позицій безпеки, методологічного інструментарію визначення стану і стратегічних орієнтирів сталого розвитку, методів оцінки тіньової економічної діяльності та заходів щодо детінізації як резерву модернізації економіки й апробації розроблених підходів на різних рівнях застосування.

Аналіз відомих концепцій дозволить дійти до висновку, що для розроблення дієвої концепції сталого розвитку недостатньо залучення тільки політиків, географів та екологів. Такі проекти концепцій страждають примітивізмом методів вирішення проблем сталого розвитку, як наприклад: відсутність зрозумілих критеріїв сталого розвитку та методології інтегрального оцінювання, недосконалий перелік індикаторів для окремих складових: економічної та соціальної; повне нехтування індикаторами тіньової діяльності, без яких оцінка стану сталого розвитку буде неадекватною; відсутність визначення вектору порогових значень, що обумовлюють безпечні межі існування об'єктів захисту; плутанина з поняттям

¹ Организация Объединенных Наций по промышленному развитию, 2015. *Отчет о промышленном развитии – 2016. Роль технологий и инноваций во всеохватывающем и устойчивом промышленном развитии*. Обзор. Вена. 77 с.

² Мартюшева О.О. *Проекти концепцій сталого розвитку України: можливість їх вдосконалення та застосування: аналітична записка*. НІСД, 2014. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1566/>.

показників, індикаторів та їх нормуванням; застосування експертних оцінок замість потужних формалізованих методів, відсутність наукового обґрунтування стратегічних орієнтирів та ін. Основні механізми, що забезпечують сталий розвиток держави – переважно декларації, які не дають уявлення дії самого механізму.

Отже, так само, як сталий розвиток потребує узгодження та збалансованості його трьох складових, розроблення концепції сталого розвитку потребує взаємодії наступних фахівців: економічної кібернетики, макроекономістів, соціологів, природокористувачів, екологів, географів та, в останню чергу, політиків. Без такого поєднання всі заклики в проєктах концепцій щодо *впровадження, залучення, удосконалення, посилення* тощо, залишаються потрясінням повітря без жодних наслідків.

На основі аналізу й узагальнення теоретичних підходів запропоновано сучасну концепцію сталого розвитку з позицій безпеки, що являє собою управлінську конструкцію, яка містить загальне системне подання шляхів переходу від поточного становища об'єкта управління до бажаного та включає наступні етапи:

- визначення структури сталого розвитку;
- визначення меж безпечного існування;

- ідентифікація рівня сталого розвитку;
- визначення дисбалансів сталого розвитку;
- обґрунтування стратегічних орієнтирів сталого розвитку;
- визначення впливу загроз та розроблення інституційних заходів.

Універсальність запропонованої концепції дозволяє її застосовувати не тільки на рівні складових сталого розвитку країни, але і на рівні будь-якої країни, видів економічної діяльності, регіонів та підприємств.

2. Визначення структури сталого розвитку.

Цей етап передбачає деталізацію складових та їх індикаторів, формування динаміки індикаторів та їх приналежність до стимуляторів (збільшення яких бажано), або дестимуляторів (зменшення яких бажано). З урахуванням викладеного запропонована структура сталого розвитку регіонів України, яка включає три складові сталого розвитку: економічну, соціальну та екологічну, з відповідним ієрархічним наповненням підпорядкованих складових з урахуванням доступності макропоказників в офіційних джерелах інформації та можливості розрахунку за допомогою макроекономічних моделей загальної макроекономічної рівноваги¹ (рис. 1).

Рис. 1. Структура сталого розвитку регіонів України

Кожна складова має відповідний набір індикаторів². Визначений перелік складових та їх індикаторів не є догмою і може змінюватися залежно від цілей та глибини дослідження (табл. 1, 2, 3). Також підлягають періодичному перегляду порогові значення. Індикатори, що відображають тіньові аспекти економічної діяльності, розраховувались методом «соціальної справедливості»³.

3. Визначення меж безпечного існування. Системне дослідження проблеми сталого розвитку з позицій безпеки має включати визначення меж безпечного існування системи, тому важливим етапом моніторингу стану системи є визначення вектора порогових значень індикаторів, що дає змогу шляхом порівняння інтегральних індексів із пороговими

¹ Харазішвілі Ю.М. Системне моделювання важелів регулювання економічного зростання України: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.03. ТНЕУ, 2009. С. 404;

Сухоруков А.І., Харазішвілі Ю.М. *Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України*: монографія. Київ : НІСД, 2012. 368 с.

² Харазішвілі Ю.М. *Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації*: монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2019. 304 с.

³ Харазішвілі Ю.М. Світло та тінь економіки України: резерви зростання та модернізації. *Економіка України*. 2017. № 4 (665). С. 22-45.

Таблиця 1

Складові та індикатори економічної складової сталого розвитку регіонів України

Складові	Індикатори
Макроекономічна безпека: 1.1. Структурна складова	<ul style="list-style-type: none"> - ВВП на одну особу, грн / чол. (S); - питома вага доданої вартості у сільському господарстві у ВВП, % (S); - питома вага доданої вартості у промисловості до ВВП, % (S); - питома вага доданої вартості у сфері послуг до ВВП, % (S); - питома вага зайнятих у сільському господарстві до загальної зайнятості, % (S); - питома вага зайнятих у промисловості до загальної зайнятості, % (S); - питома вага зайнятих у сфері послуг до загальної зайнятості, % (S)
1.2. Формальна та неформальна складові	<ul style="list-style-type: none"> - рівень технології виробництва (частка ВВП у випуску) (S); - рівень тінзації економіки, % від офіційного ВВП (D); - рівень використання потенційних можливостей (потенційного ВВП повного завантаження макрофакторів) (S); - коефіцієнт тіньового завантаження капіталу (D); - рівень тіньового проміжного споживання, % до офіційного (D)
1.3. Інфраструктурна складова	<ul style="list-style-type: none"> - транспортноємність ВВП по залізничному транспорту, прив. т-км/\$, D); - транспортноємність ВВП по автомобільному транспорту, прив. т-км/\$, D); - щільність залізничних колій загального користування, 1/км (S); - щільність автомобільних доріг загального користування, 1/км (S); - інтенсивність перевезення вантажів автомобільним транспортом, т/км (S); - інтенсивність перевезення пасажирів автомобільним транспортом, осіб/км (S); - інтенсивність перевезення пасажирів залізничним транспортом, осіб/км (S); - інтенсивність перевезення вантажів залізничним транспортом, т/км (S)
Інвестиційно-фінансова безпека	<ul style="list-style-type: none"> - рівень інвестування (відношення капітальних інвестицій до ВВП), % (S); - частка приросту прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) щодо ВВП, % (S); - рівень оновлення основних засобів, % (S). - рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (відношення доходів зведеного бюджету до ВВП), % (S); - рівень дефіциту бюджету, % до ВВП, (D); - рівень трансфертів з державного бюджету, % до ВВП, (D); - рівень втрат доходів зведеного бюджету внаслідок тінзації, % до офіційного бюджету, (D); - інфляція (ІСЦ), приріст за рік, % (D); - вартість банківських кредитів, % за рік, (D)
Інноваційна безпека	<ul style="list-style-type: none"> - рівень видатків на науково-технічні роботи, % від ВВП (S); - темп науково-технологічного прогресу, % за рік (S); - рівень фінансування інноваційної діяльності, % від ВВП (S); - питома вага реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, % (S); - рівень винахідницької активності (кількість отриманих охоронних документів – патентів на 1 млн осіб населення), (S)
Зовнішньо-внутрішня безпека	<ul style="list-style-type: none"> - коефіцієнт покриття експортом імпорту (S); - рівень експортної залежності, % до ВВП (S); - рівень імпоротної залежності, % до ВВП (D); - рівень інноваційної продукції у товарному експорті, % (S); - частка імпорту товарів у внутрішньому споживанні, % (D); - рівень економічної незалежності (міжрегіональні. перетоки додаткового чистого експорту, % до ВВП (S); - рівень тіньового чистого експорту, % до ВВП (D)

Таблиця 2

Складові та індикатори соціальної складової сталого розвитку регіонів України

Складові	Індикатори
Рівень життя	<ul style="list-style-type: none"> - рівень використання праці (відношення оптимального попиту на працю до її пропозиції) (S); - рівень оплати праці у випуску (S); - рівень ВВП, створеного тіньовою оплатою праці, % ВВП (D); - рівень видатків на освіту до випуску, % (S); - рівень видатків на охорону здоров'я до випуску, % (S); - відношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму (S); - питома вага заробітної плати у структурі доходів населення, % (S); - рівень сукупних витрат домогосподарств на продовольчі товари, % (D)
Демографічна безпека	<ul style="list-style-type: none"> - очікувана тривалість життя при народженні, років (S); - умовний коефіцієнт депопуляції (відношення числа померлих до числа народжених)(D); - загальний коефіцієнт смертності (число померлих на 1000 осіб наявного населення), (D); - смертність немовлят (число дітей, померлих у віці до 1 року, на 1000 народжених живими), (D); - сумарний коефіцієнт народжуваності (дітей на 1 жінку репродуктивного віку), (S); - коефіцієнт демографічного навантаження (осіб пенсійного віку до ефективної чисельності платників страхових внесків), % (D)

Таблиця 3

Складові та індикатори екологічної складової сталого розвитку регіонів України

Складові	Індикатори
Екологічна безпека	- рівень викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на 1 км ² , т (D); - рівень використання свіжої води на 1 ос., м ³ (D); - рівень обсягу оборотної та послідовно (повторно) використаної води на 1 ос., м ³ (S); - рівень скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти на 1 ос., м ³ (D); - потужність очисних споруд за рік, млн. м ³ (S); - рівень відтворення лесів, тис. га / млн. ос. (S)
Туристично-рекреаційна безпека	- питома вага курортно-рекреаційної території у загальній території регіону, % (S); - частка місць санаторно-курортних закладів до 1000 населення, (S); - рівень використання місткості готелів, (S); - частка культурних закладів на 1 особу (S)

значеннями визначити потенційні «зони небезпеки», а також умови для посилення економічного імунітету досліджуваної системи.

Визначення порогових значень досить тісно пов'язане з поняттям динамічної стійкості економічної системи та окремих її складових або з механізмом гомеостазу¹. Без такого порівняння матимемо динаміку інтегральних індексів сталого розвитку, які визначатимуть їх збільшення / зменшення

в окремі періоди, що може призвести до помилкового висновку щодо максимізації інтегрального індексу.

Отже, для кожного індикатора сталого розвитку задається вектор порогових значень, а саме: нижнє критичне ($x_{кр}^H$), нижній поріг ($x_{пор}^H$), нижнє оптимальне (x_{opt}^H), верхнє оптимальне (x_{opt}^6), верхній поріг ($x_{пор}^6$), верхнє критичне ($x_{кр}^6$) (рис. 2).

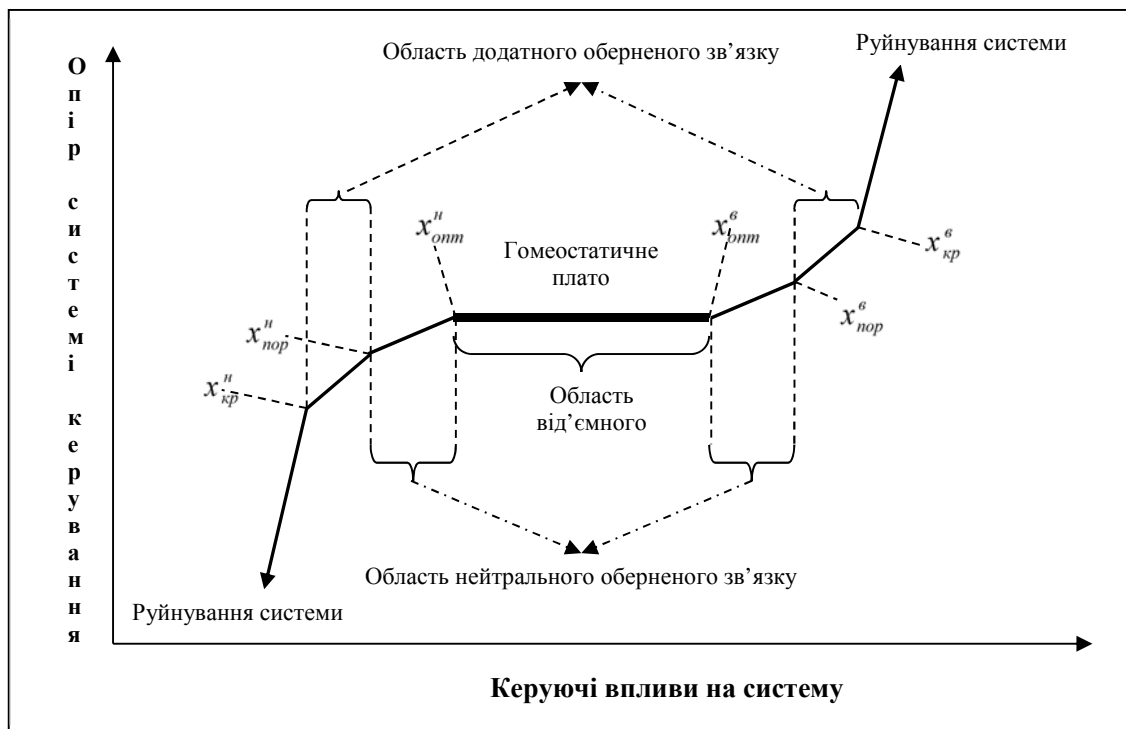

Рис. 2. Гомеостатичне плато динамічної системи

Оптимальні значення індикаторів характеризують допустимий інтервал величин, у межах якого створюються найсприятливіші умови для функціонування системи. Зазвичай для більшості досліджень достатньо порогових та оптимальних значень, а для більш глибоких досліджень доцільно розширити вектор порогових значень додаванням ще двох

порогових значень: нижнє критичне ($x_{кр}^H$), верхнє критичне ($x_{кр}^6$), порушення яких може призвести до руйнування системи. З урахуванням визначення вектора порогових значень пропонується розширити «гомеостатичне плато», запропоноване Ван Гігом², яке відрізняється додаванням діапазону поро-

¹ Качинський А.Б. *Засади системного аналізу безпеки складних систем*. Київ: ДП «НВЦ «Євроатлантик-інформ», 2006. 336 с.

² Ван Гіг Дж. *Прикладная общая теория систем*. В 2-х томах. Москва: Мир, 1981. Т. 2. 730 с.

гових та критичних значень з областю нейтрального оберненого зв'язку.

Кожна динамічна система має запас стійкості, тому перетинання критичних точок не визначає відразу зміну типу оберненого зв'язку: спочатку обернений зв'язок зменшується за експонентою, а потім наростає інший тип зв'язку також за експонентою. Серед низки методів визначення вектору порогових значень найбільш адекватними та доступними є методи макроекономічних моделей, які адекватно відображають наслідки впливу дестабілізуючих факторів для умов конкретної країни в поточний період часу; функціональних залежностей (макро-/мікроекономічні аналітичні або статистичні рівняння; Ахієзера-Гольца; теорії інформації; «золо-

того перетину»); стохастичні (t-критерію; діагностування: кластерний аналіз, нечітких множин; логістичної регресії);

Найбільш доступним з них є метод «t-критерію», який полягає у побудові для заданої вибірки функції щільності ймовірності та розрахунку статистичних характеристик: математичного очікування, середньоквадратичного відхилення та коефіцієнта асиметрії. З усього розмаїття видів функції щільності ймовірності для всіх індикаторів можна виділити типи з характерним законом розподілу: *нормальним* (рис. 3, а), *лог-нормальним* (рис.3, б) та *експоненціальним* (рис. 3, в), для яких визначено формули розрахунку вектору порогових значень (рис. 3, г).

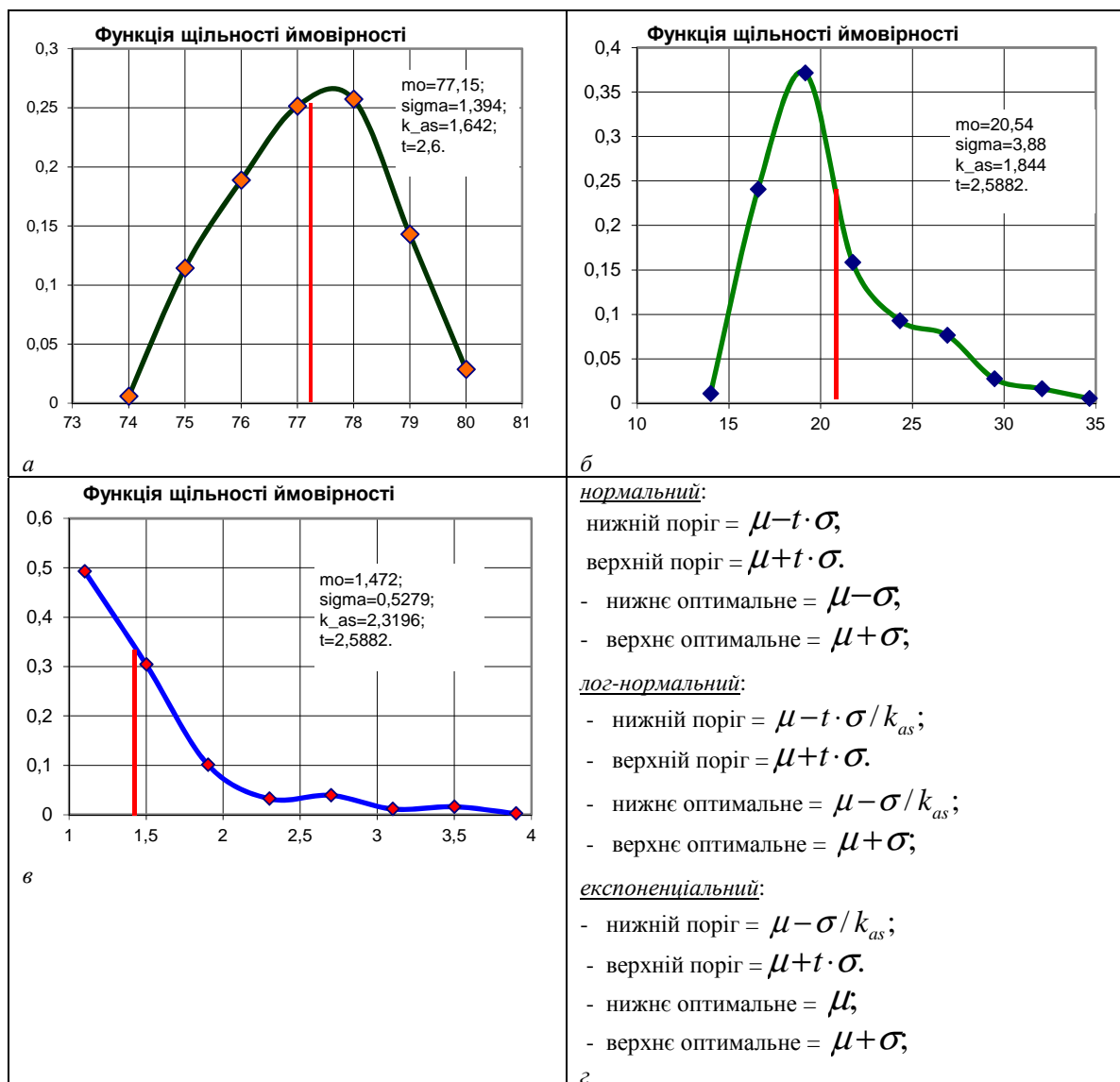

Рис. 3. Характерні типи функцій щільності ймовірності індикаторів

Використовуючи вищевикладене, отримаємо вектори порогових значень індикаторів сталого розвитку регіонів України (табл. 4, 5, 6).

У роботі використано масив статистичних даних та індикаторів (із національних – Держстат Ук-

раїни (по регіонах), та міжнародних джерел – Офіційний сайт Євростату (2017), що характеризують рівень та структуру сталого розвитку за останні 5 років.

Таблиця 4

Вектори порогових значень індикаторів економічної складової

Індикатори	Нижній поріг	Нижнє опт.	Верхнє опт.	Верхній поріг
Структурна складова				
- ВВП на одну особу, тис. грн / чол. (S);	100	300	480	680
- питома вага доданої вартості у сільському господарстві у ВВП, % (S);	4,3	6	10	16
- питома вага доданої вартості у промисловості до ВВП, % (S);	35	45	55	60
- питома вага доданої вартості у сфері послуг до ВВП, % (S);	45	60	70	85
- питома вага зайнятих у сільському господарстві до загальної зайнятості, % (S);	5,5	11	20	34
- питома вага зайнятих у промисловості до загальної зайнятості, % (S);	20	25,5	33	40
- питома вага зайнятих у сфері послуг до загальної зайнятості, % (S)	44	54	68	83
Формальна та неформальна складова				
- рівень технології виробництва (частка ВВП у випуску) (S);	0,4	0,45	0,55	0,65
- рівень тінзації економіки, % від офіційного ВВП (D);	25	15	10	5
- рівень використання потенційних можливостей (потенційного ВВП повного завантаження макрофакторів) (S);	0,5	0,6	0,8	0,9
- коефіцієнт тінювого завантаження капіталу (D);	0,14	0,095	0,055	0,02
- рівень тінювого проміжного споживання, % до офіційного (D)	23	14	6,5	3
Інфраструктурна складова				
- транспортноємність ВРП по залізничному транспорту, прив. т-км/\$, (D);	4,6	2,3	1,27	0,38
- транспортноємність ВРП по автомобільному транспорту, прив. т-км/\$, (D);	1	0,63	0,52	0,4
- щільність залізничних колій загального користування, 1/км (S);	48	52	60	73
- щільність автомобільних доріг загального користування, 1/км (S);	300	550	1300	1500
- інтенсивність перевезення вантажів автомобільним транспортом, т/км (S);	330	464	733	1200
- інтенсивність перевезення пасажирів автомобільним транспортом, осіб/км (S);	510	635	800	1130
- інтенсивність перевезення пасажирів залізничним транспортом, осіб/км (S);	0,92	1,34	1,785	2,7
- інтенсивність перевезення вантажів залізничним транспортом, т/км (S)	10	12,5	16,5	23
Інвестиційно-фінансова безпека				
- рівень інвестування (відношення капітальних інвестицій до ВРП), % (S);	18,5	21	25	30
- частка приросту прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) щодо ВРП, % (S); (+12)*	17	23	37	52
- рівень оновлення основних засобів, % (S);	2,9	4,5	7,7	13
- рівень перерозподілу ВРП через зведений бюджет (відношення доходів звед. бюджету до ВРП), % (S);	15	20	25	35
- рівень дефіциту бюджету, % до ВРП, (D); (+1,7)*	6,7	4,7	3,7	2,7
- рівень трансфертів з державного бюджету, % до ВРП, (D);	15	9,6	5,8	1
- рівень втрат доходів зведеного бюджету внаслідок тінзації, % до офіційного бюджету, (D);	25	15	10	5
- інфляція (ІСЦ), приріст за рік, % (D);	12	10	4	2
- вартість банківських кредитів, % за рік, (D)	10	5	3	2
Інноваційна безпека				
- рівень видатків на науково-технічні роботи, % від ВРП (S);	1	2	4	5
- темп науково-технологічного прогресу, % за рік (S); (+ 10)*;	10,2	10,5	12	15
- рівень фінансування інноваційної діяльності, % від ВРП (S);	2,1	2,5	3	4,2
- питома вага реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, % (S);	10	15	30	40
- рівень винахідницької активності (кількість отриманих охоронних документів – патентів на 1 млн осіб населення), (S)	60	100	190	325
Зовнішньо-внутрішня безпека				
- коефіцієнт покриття експортом імпорту (S);	2,75	3	3,5	4,2
- рівень інноваційної продукції у товарному експорті, % (S);	15	18	35	50
- рівень експортної залежності, % до ВРП (S);	36	48,5	70	102
- рівень імпоротної залежності, % до ВРП (D);	77	44	24	14
- частка імпорту товарів у внутрішньому споживанні, % (D);	40	30	20	15
- рівень економічної незалежності (міжрегіональні. перетоки додаткового чистого експорту, % до ВРП (S);	70	82,7	135	205
- рівень тінювого чистого експорту, % до ВРП (D)	61	37,7	23	18
ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА	0,3363	0,5083	0,7175	0,9368

* Динамічний ряд зміщується вправо по числовій осі на величину, більшу максимального від'ємного значення з наступним поверненням при зворотному нормуванні індикаторів.

Таблиця 5

Вектори порогових значень індикаторів соціальної складової

<i>Індикатори</i>	<i>Нижній поріг</i>	<i>Нижнє опт.</i>	<i>Верхнє опт.</i>	<i>Верхній поріг</i>
Рівень життя				
- рівень використання праці (відношення оптимального попиту на працю до її пропозиції) (S);	0,8	0,9	0,98	1
- рівень оплати праці у випуску (S);	0,2	0,26	0,32	0,382
- рівень ВВП, створеного тіньовою оплатою праці, % ВВП (D);	15	8	5	3
- рівень витрат на освіту до випуску, % (S);	2,5	2,8	3,9	6
- рівень витрат на охорону здоров'я, % випуску (S);	4	4,9	6,3	7,4
- відношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму (S);	3	4	6	7
- питома вага заробітної плати у структурі доходів населення, % (S);	40	60	80	90
- рівень сукупних витрат домогосподарств на продовольчі товари, % (D)	56	30	18	10
Демографічна безпека				
- очікувана тривалість життя при народженні, років (S);	76	78,4	81,2	83,6
- умовний коефіцієнт депопуляції (D);	1,1	1,05	0,95	0,9
- загальний коефіцієнт смертності, (D);	9,1	8,1	6,8	4,7
- смертність немовлят (D);	5,53	4,4	3,34	2,6
- сумарний коефіцієнт народжуваності (S);	8	10	12	15
- коефіцієнт демографічного навантаження % (D)	83	47	26,6	18,3
СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА	0,5386	0,6865	0,8111	0,9121

Таблиця 6

Вектори порогових значень індикаторів екологічної складової

<i>Індикатори</i>	<i>Нижній поріг</i>	<i>Нижнє опт.</i>	<i>Верхнє опт.</i>	<i>Верхній поріг</i>
Екологія				
- рівень викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на 1 км ² , т (D);	38	19	7	3,1
- рівень використання свіжої води на 1 ос., м ³ (D);	220	120	80	55
- рівень обсягу оборотної та послідовно (повторно) використаної води на 1 ос., м ³ (S);	625	1380	2820	5200
- рівень скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти на 1 ос., м ³ (D);	43	22	10	2,7
- потужність очисних споруд за рік, млн м ³ (S);	680	1030	1600	2160
- рівень відтворення лісів, тис. га / млн ос.(S)	0,6	1,33	2,75	5
Тур_рекреація				
- питома вага курортно-рекреаційної території у загальній території регіону, % (S);	1	3	6,5	12
- частка місць санаторно-курортних закладів до 1000 населення, (S);	2	3,5	6	10
- рівень використання місткості готелів, (S);	0,25	0,33	0,46	0,94
- частка культурних закладів на 1 особу (S)	650	940	1340	2100
ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА	0,2740	0,4440	0,6592	0,9566

Для конкретних індикаторів обиралися країни або регіони (переважно України), що мають найкращі значення відповідних індикаторів, порівняно з Донецькою областю на даний час, які можуть бути взірцем на майбутню перспективу. Аналогічну думку висловлює Е.М. Лібанова¹: «... При виработке гипотезы нужно учитывать не только текущие тенденции в своей стране, но и параметры их развития в других странах, особенно в тех, которые можно считать эталонными для Украины». Отже, визначення вектору порогових значень аналогічно конструюванню гіпотетичної країни (регіону) з найкращим рівнем сталого розвитку за всіма індикаторами.

4. Ідентифікація рівня сталого розвитку. Передбачає інтегральне оцінювання рівня сталого розвитку порівняно з інтегральними пороговими значеннями та включає: вибір форми інтегрального індексу, нормування індикаторів та порогових значень, визначення вагових коефіцієнтів². Таким чином, визначення інтегральних індексів економічної системи та їх порівняння з інтегральними пороговими значеннями переводить поняття «розвиток» в поняття «безпека». З урахуванням виявлених недоліків існуючих підходів запропоновано методологію інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки (держави, регіону, підприємства), яка характеризується наступним:

¹ Лібанова Э.М. Демографические сдвиги в контексте социального развития. *Демография та соціальна економіка*. 2014. 1(21). С. 4.

² Харазішвілі Ю.М., Дронь Є.В. Проблеми інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки держави. *Банківська справа*. 2015. № 1 (133). С. 3–21.

форма інтегрального індексу – *мультиплікативна*:

$$I_t = \prod_{i=1}^n z_{i,t}^{a_i}; \quad \sum a_i = 1; \quad a_i \geq 0, \quad (1)$$

де I – інтегральний індекс; z – нормований індикатор; a – ваговий коефіцієнт.

Метод нормування – *комбінований*:

$$S: z_i = \frac{x_i}{k_{норм}}, \quad D: z_i = \frac{k_{норм} - x_i}{k_{норм}}, \quad k_{норм} > x_{макс}, \quad (2)$$

де x – значення індикатора; $k_{норм}$ – нормувальний коефіцієнт.

Вагові коефіцієнти – *динамічні*: на основі застосування методу «Головних компонент» та методу «Ковзної матриці» (Ю.М. Харазішвілі);

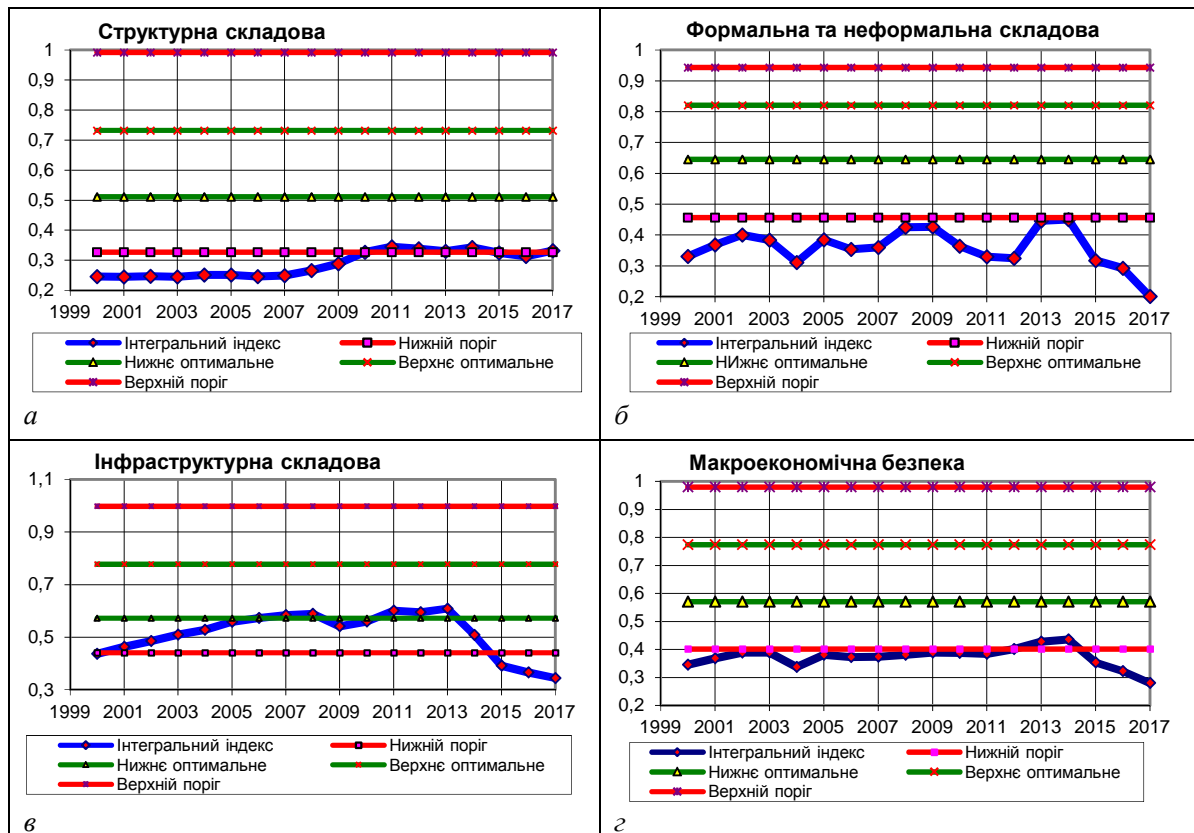
$$C_i \times D_i = \begin{pmatrix} d_1 c_{i1} + d_2 c_{i2} + \dots + d_j c_{ij} \\ d_1 c_{21} + d_2 c_{22} + \dots + d_j c_{2j} \\ \dots \\ d_1 c_{j1} + d_2 c_{j2} + \dots + d_j c_{jj} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} w_1 \\ w_2 \\ \dots \\ w_j \end{pmatrix}, \quad a_i = \frac{w_i}{\sum w_i}, \quad (3)$$

де C – матриця абсолютних величин факторних навантажень; D – вектор-матриця дисперсій.

Суттєві зміни в політичній та зовнішньоекономічній ситуації приводять через деякий час до радикальних змін емпіричних оцінок економетричних взаємозв'язків, а це, у свою чергу, спричиняє зміни вагових коефіцієнтів. Метод «ковзної матриці»¹, заснований на застосуванні методу «головних компонент» та полягає у послідовному зсуві матриці мінімально необхідного розміру вздовж періоду часу та визначення вагових коефіцієнтів за даний часовий період.

Застосовуючи зазначені підходи, отримаємо динаміку інтегральних індексів складових сталого розвитку Донецької області порівняно з інтегральними пороговими значеннями (рис. 4-7).

Результати розрахунків засвідчують нахождение трьох складових сталого розвитку нижче нижнього порогового значення та, як наслідок, найгірший рівень безпеки сталого розвитку Донецької області за остання 17 років. Це обумовлено незадовільним станом кожної підпорядкованої складової трьох складових сталого розвитку: економічної, соціальної, екологічної.

¹ Харазішвілі Ю.М. *Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації*: монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2019. С.79-80.

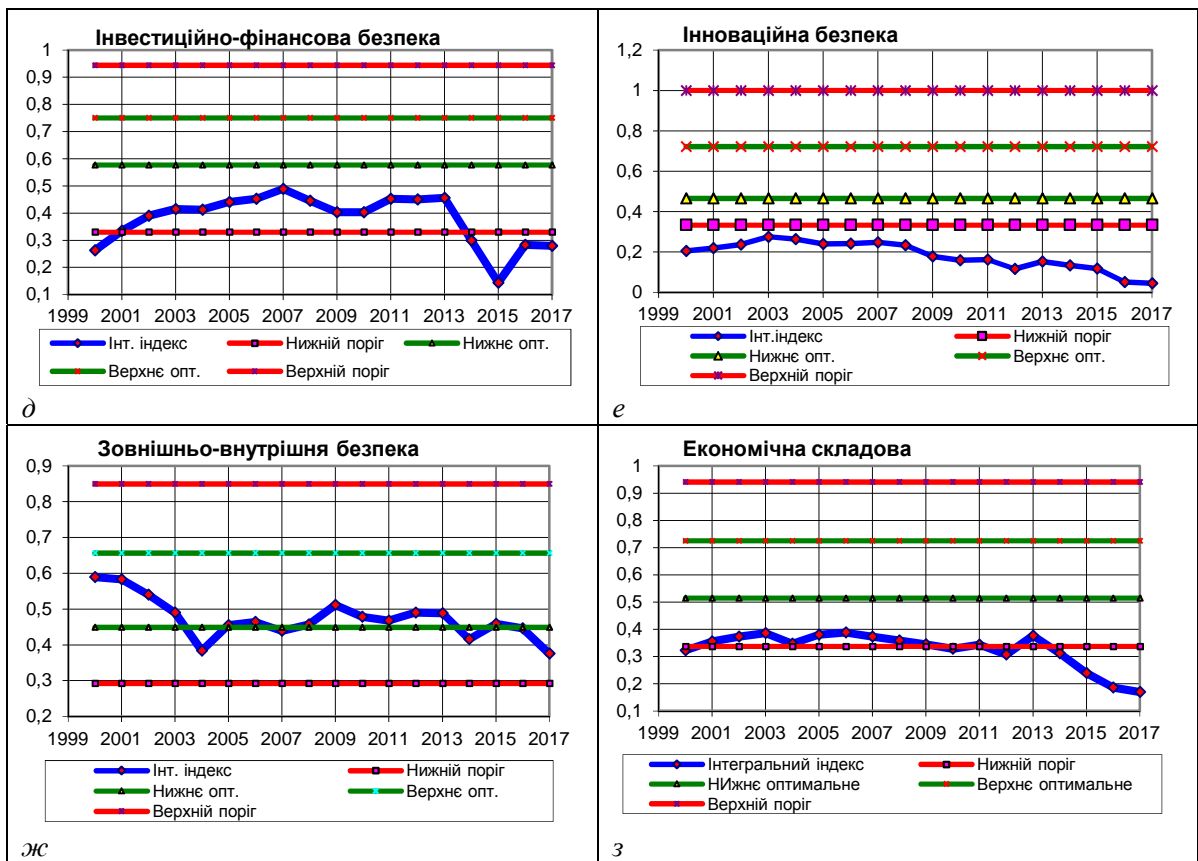

Рис. 4. Інтегральні індекси економічної складової сталого розвитку

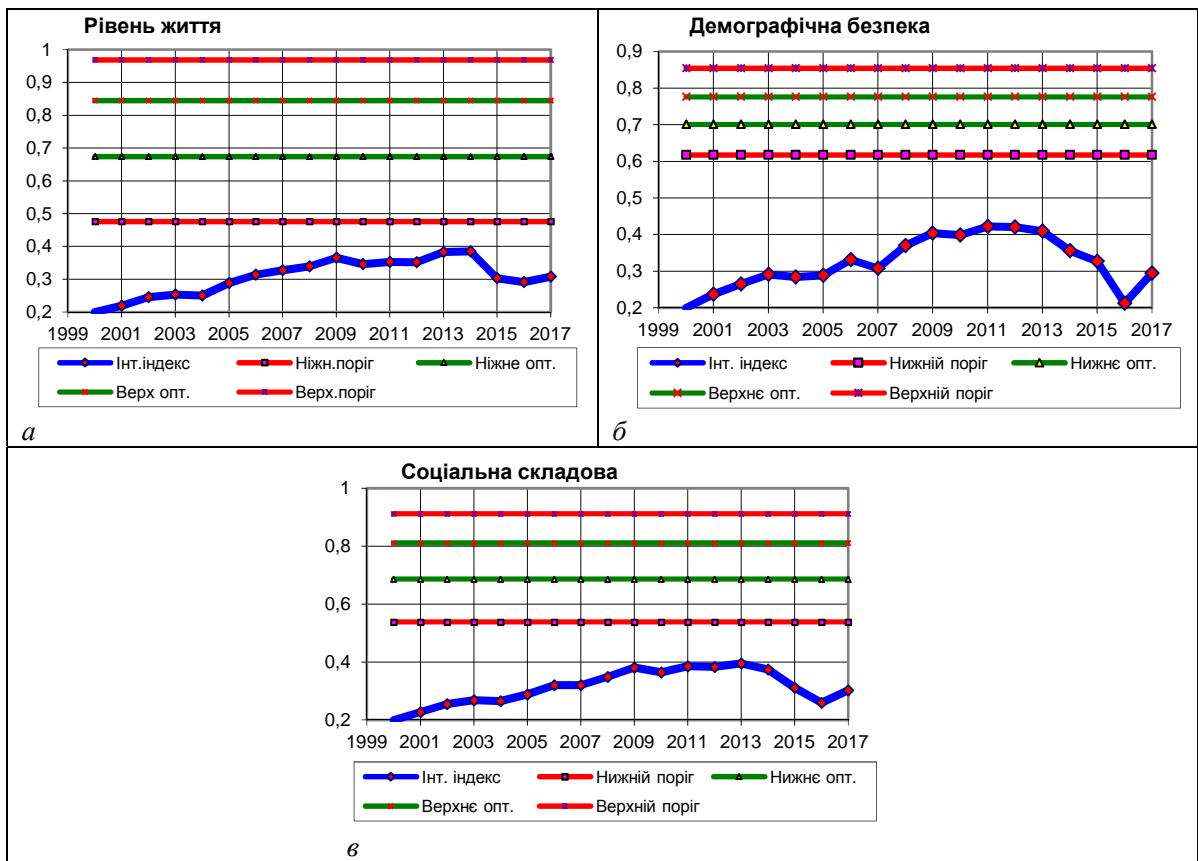

Рис. 5. Інтегральні індекси соціальної складової сталого розвитку.

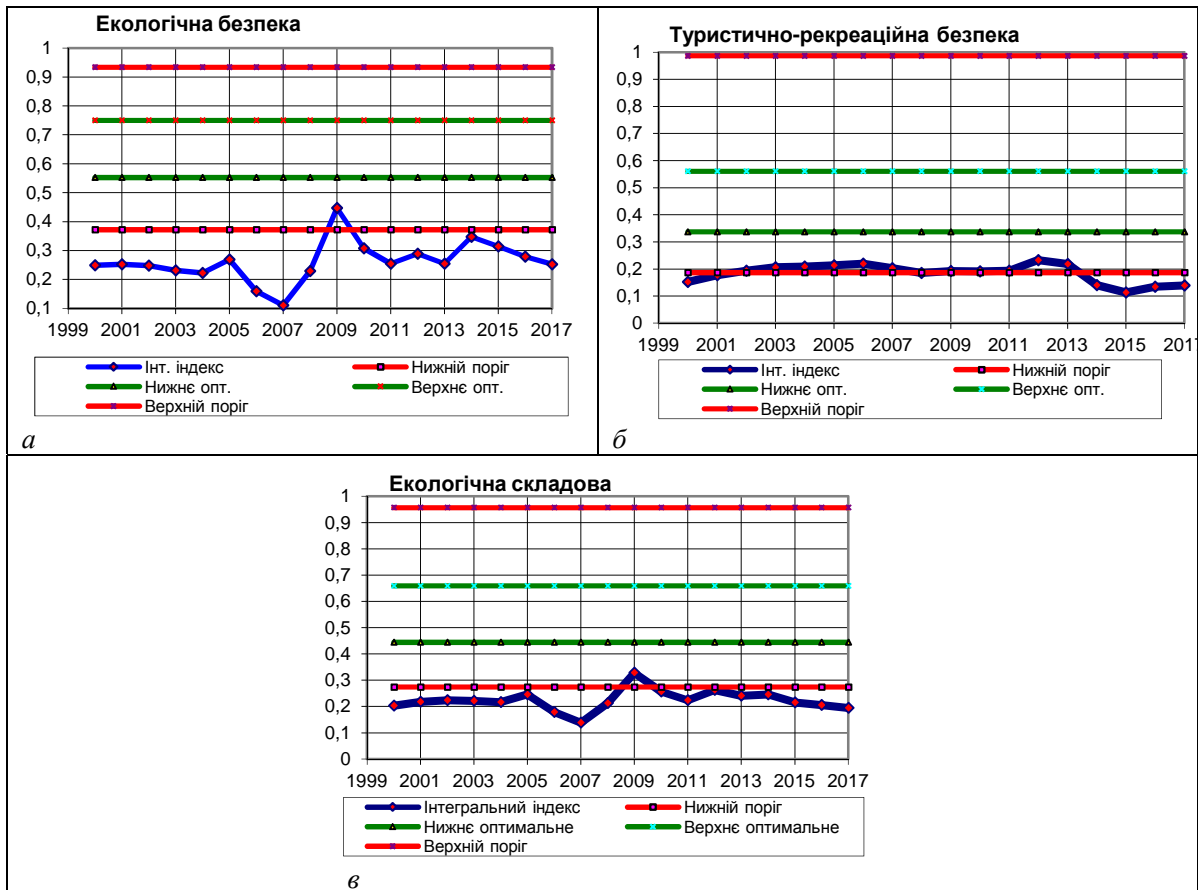

Рис. 6. Інтегральні індекси екологічної складової сталого розвитку

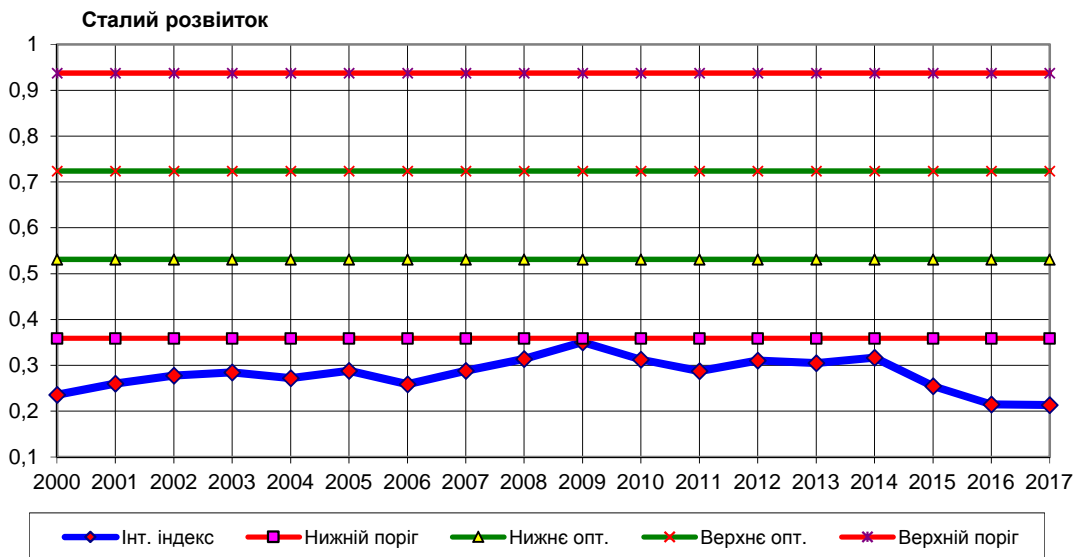

Рис. 7. Інтегральний індекс сталого розвитку Донецької області

5. Визначення дисбалансів сталого розвитку.

Використовуючи отриману динаміку інтегральних індексів складових сталого розвитку та інтегральні порогові значення, можна обчислити відхилення інтегральних індексів від їх середніх оптимальних значень, які можна вважати **критеріями** досягнення сталого розвитку, що засвідчує диспропорційність їхнього розвитку (рис. 8, б).

Саме одночасне нормування та інтегральна згортка індикаторів та їхніх порогових значень дозволяє порівнювати в одному масштабі відхилення інтегральних індексів від відповідних середніх оптимальних порогових значень (критеріїв сталого розвитку). За розрахунками найбільш відстають від рівня сталого розвитку на кінець 2017 р. соціальна

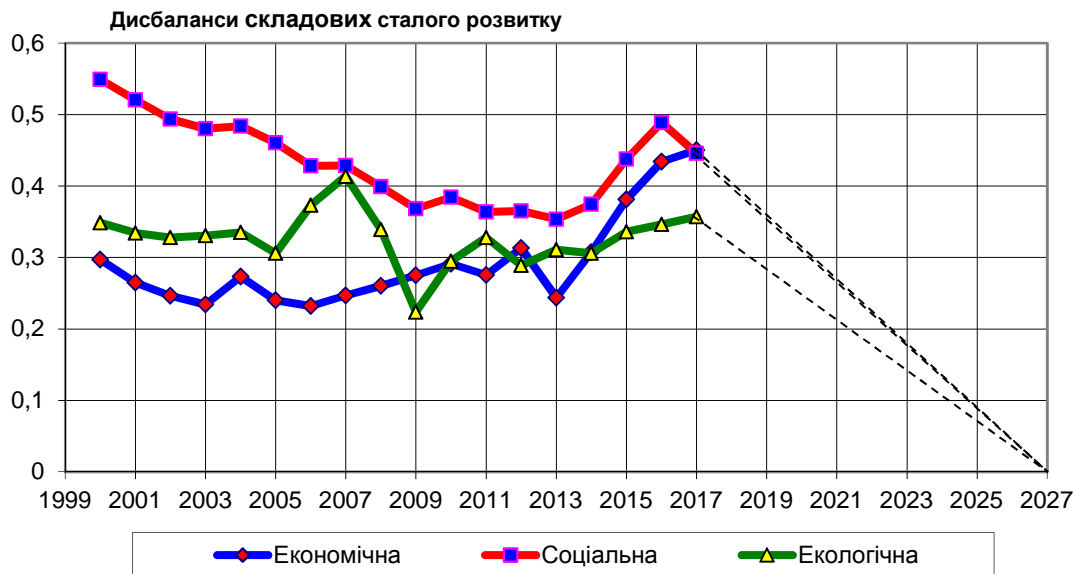

Рис. 8. Дисбаланси складових сталого розвитку Донецької області

і економічна складові, потім – екологічна. Головне завдання сталого розвитку – ліквідувати дисбаланси, тобто зменшити до нуля відхилення кожної складової сталого розвитку. Більш зрозумілу картину дисбалансів можна отримати за підпорядкованими складовими (рис. 9), а потім за відповідними індикаторами кожної складової.

Найбільш віддаленими від рівня сталого розвитку є такі складові:

– інноваційна (економічний вимір);

– рівень життя (соціальний вимір);
– демографічна (соціальний вимір).

Наступний кластер становлять такі складові:

– екологічна (екологічний вимір);
– макроекономічна (економічний вимір);
– інвестиційно-фінансова (економічний вимір);
– туристично-рекреаційна (екологічний вимір).

Найменш віддаленою від сталого розвитку у порівнянні з іншими складовими є зовнішньо-внутрішня безпека.

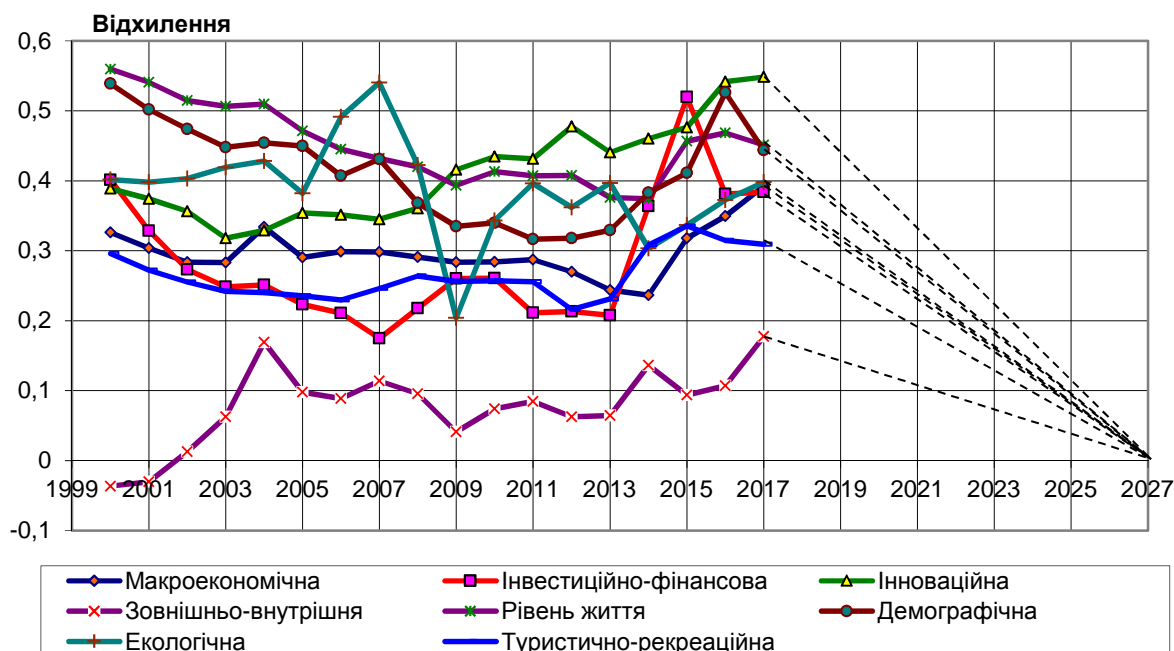

Рис. 9. Динаміка дисбалансів складових сталого розвитку Донецької області

6. Обґрунтування стратегічних орієнтирів сталого розвитку. Стратегічне бачення сталого розвитку передбачає спочатку визначення: на якій відстані від сталого розвитку знаходиться інтеграль-

ний індекс сталого розвитку Донецької області, а також його складові: економічна, соціальна та екологічна, визначити стратегічні цілі, **які обумовлюють бажані сценарії сталого розвитку**, а потім – засто-

совувати теоретичні підходи до обґрунтування стратегічних орієнтирів досягнення сценаріїв сталого розвитку. Отже, у кожному році ми знаємо бажані значення інтегрального індексу (рис. 10).

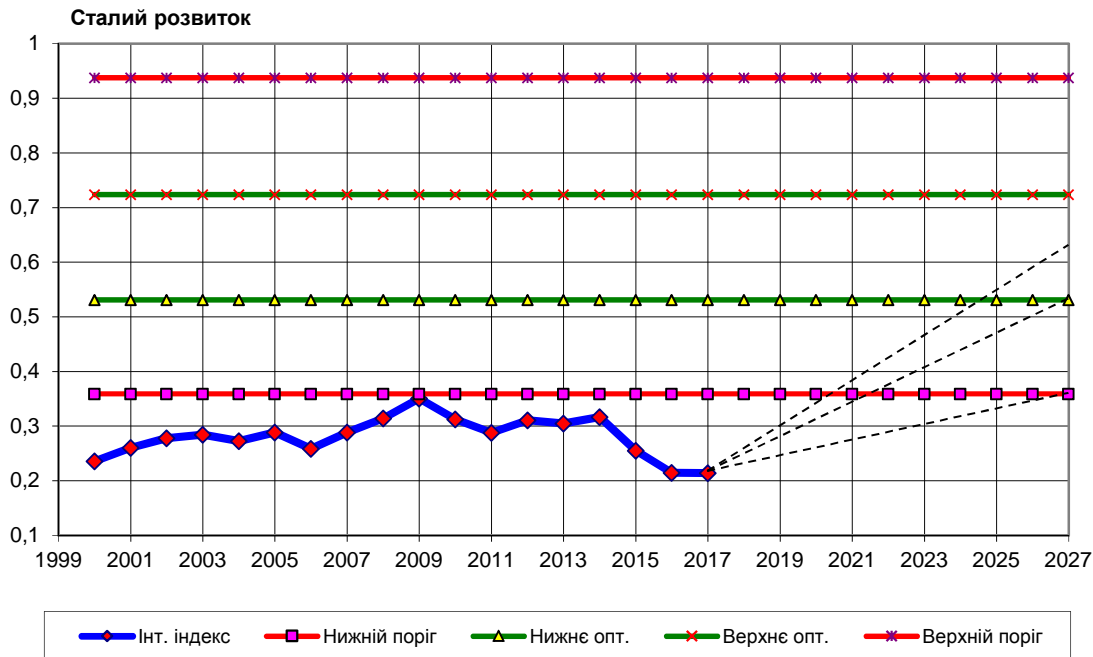
Отже, з рис. 10 впливають три сценарії розвитку:

1. *Реалістичний* – досягнення рівня нижнього порогового значення (такий рівень існував у 2009 році).

2. *Оптимістичний* – досягнення рівня нижнього оптимального значення (входження в оптимальну зону країн ЄС).

3. *Збалансований сталий розвиток* – досягнення повноцінного рівня сталого розвитку (критерію сталого розвитку).

Обґрунтування стратегічних орієнтирів передбачає вирішення задачі послідовної декомпозиції інтегральних індексів, тобто завдання синтезу необхідних значень складових та їх індикаторів для знаходження інтегрального індексу у заданих межах шляхом вирішення зворотної задачі.

Рис. 10. Динаміка інтегрального індексу Донецької області (пунктиром – стратегічні сценарії розвитку)

Відомі підходи класичного прогнозування динаміки інтегральних індексів за допомогою поліномів дискредитують взагалі економіко-математичне моделювання та вихолощують складність такого багатовимірного поняття як сталий розвиток або економічна безпека. Цілком очевидно, що класичні методи прогнозування тут недоречні. По-перше, прогнозування дає продовження існуючих тенденцій на майбутнє, по-друге, прогнозування завжди містить помилку. По-третє, нам необхідно знати, як повинні змінюватись складові та індикатори сталого розвитку для досягнення бажаного стану розвитку? Потрібні інші підходи.

Вирішення такої задачі для кожної складової сталого розвитку, коли відомо (або задано) його необхідне значення, дозволяє з урахуванням чутливості складових або індикаторів, вагових коефіцієнтів

впливу та адаптивних методів регулювання з теорії управління¹ (рис. 11) визначити необхідні значення складових та їх індикаторів впродовж періоду прогнозування у кожному році, які задовольняють визначеним цілям. Така процедура виконується спочатку на рівні складових, а потім на рівні індикаторів сталого розвитку.

Узагальнена схема адаптивної системи регулювання реалізована на мові програмування «С++» як стандартна процедура «Strategy» та може бути використана для різних застосувань. Виконуючи відповідні розрахунки та формули нормування в зворотному порядку, отримуємо стратегічні значення складових та індикаторів на задану перспективу для економічної (табл. 7), соціальної (табл. 8) та екологічної (табл. 9) складових:

¹ Современная теория систем управления / под ред. К.Т. Леондеса; Главная редакция физико-математической литературы. Москва: Наука, 1970. 512 с.

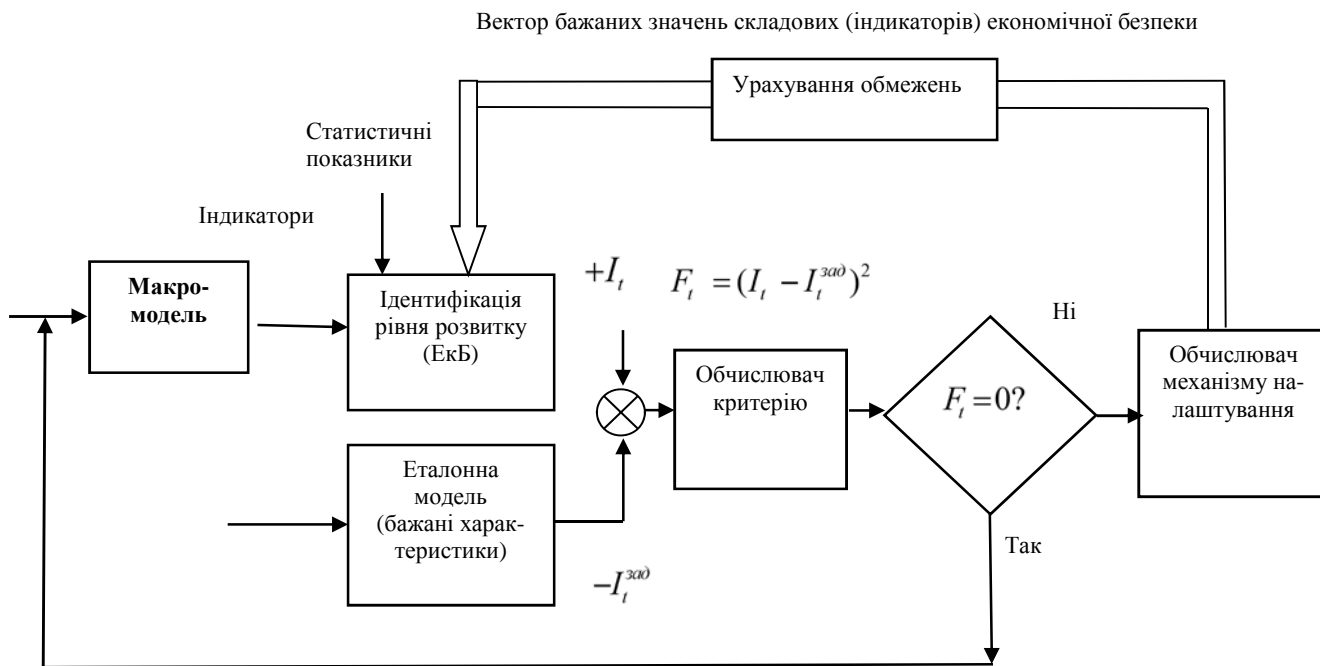

Рис. 11. Узагальнена схема адаптивної системи регулювання

Таблиця 7

Стратегічні значення складових та індикаторів економічної складової на кінець 2027 р.

Індикатори	Сценарій 1	Сценарій 2	Сценарій 3
1	2	3	4
Структурна складова	0,3835	0,5152	0,6218
- ВВП на одну особу, тис. грн. / чол. (S);	85,088	215,15	390,0
- питома вага доданої вартості у сільському господарстві у ВВП, % (S);	5,878	7,475	8,0
- питома вага доданої вартості у промисловості до ВВП, % (S);	38,908	40,661	50,0
- питома вага доданої вартості у сфері послуг до ВВП, % (S);	33,289	41,278	65,0
- питома вага зайнятих у сільському господарстві до загальної зайнятості, % (S);	9,541	14,315	15,5
- питома вага зайнятих у промисловості до загальної зайнятості, % (S);	27,787	30,369	29,25
- питома вага зайнятих у сфері послуг до загальної зайнятості, % (S)	60,453	63,466	61,0
Формальна та неформальна складова	0,3126	0,5451	0,7329
- рівень технології виробництва (частка ВВП у випуску) (S);	0,386	0,4482	0,5
- рівень тінзації економіки, % від офіційного ВВП (D);	46,031	32,74	12,5
- рівень використання потенційних можливостей (потенційного ВВП повного завантаження макрофакторів) (S);	0,2522	0,4074	0,7
- коефіцієнт тінювого завантаження капіталу (D);	0,0604	0,0502	0,075
- рівень тінювого проміжного споживання, % до офіційного (D)	34,723	21,289	10,25
Інфраструктурна складова	0,4174	0,5978	0,6744
- транспортноємність ВРП по залізничному транспорту, прив. т-км/\$, D);	1,7916	0,0589	1,785
- транспортноємність ВРП по автомобільному транспорту, прив. т-км/\$, D);	0,3459	0,2089	0,337
- щільність залізничних колій загального користування, 1/км (S);	60,549	66,873	66,5
- щільність автомобільних доріг загального користування, 1/км (S);	336,63	461,02	925,0
- інтенсивність перевезення вантажів автомобільним транспортом, т/км (S);	356,93	566,0	598,5
- інтенсивність перевезення пасажирів автомобільним транспортом, осіб/км (S);	270,249	542,28	717,5
- інтенсивність перевезення пасажирів залізничним транспортом, осіб/км (S);	0,5858	1,0915	1,5625
- інтенсивність перевезення вантажів залізничним транспортом, т/км (S)	9,8534	13,25	14,5
Макроекономічна складова	0,3671	0,5564	0,6716
Інвестиційно-фінансова безпека	0,3311	0,4513	0,6637
- рівень інвестування (відношення капітальних інвестицій до ВРП), % (S);	10,794	13,168	23,0
- частка приросту прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) щодо ВРП,%(S);	0,3364	4,978	18,0
- рівень оновлення основних засобів, % (S).	1,529	3,887	6,1
- рівень перерозподілу ВРП через зведений бюджет (відношення доходів зведеного бюджету до ВРП), % (S);	15,497	17,303	22,5
- рівень дефіциту бюджету, % до ВРП, (D);	1,5755	1,3787	1,5
- рівень трансфертів з державного бюджету, % до ВРП, (D);	8,168	7,0948	7,7

Закінчення табл. 7

1	2	3	4
Інноваційна безпека	0,2600	0,5195	0,5933
- рівень втрат доходів зведеного бюджету внаслідок тінізації, % до офіційного бюджету, (D);	61,569	51,919	12,5
- інфляція (ІСЦ), приріст за рік, % (D);	15,642	14,05	7,0
- вартість банківських кредитів, % за рік, (D)	15,035	14,02	4,0
- рівень видатків на науково-технічні роботи, % від ВРП (S);	1,024	2,532	3,0
- темп науково-технологічного прогресу, % за рік (S); (+ 10)*;	1,1755	1,961	1,25
- рівень фінансування інноваційної діяльності, % від ВРП (S);	0,7828	1,741	2,75
- питома вага реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, % (S);	7,89	19,671	22,5
- рівень винахідницької активності (кількість отриманих охоронних документів – патентів на 1 млн осіб населення),(S).	105,84	172,96	145,0
Зовнішньо-внутрішня безпека	0,4216	0,5362	0,5526
- коефіцієнт покриття експортом імпорту (S);	2,1693	2,6775	3,25
- рівень інноваційної продукції у товарному експорті, % (S);	6,1318	13,907	26,5
- рівень експортної залежності, % до ВРП (S);	74,087	79,425	59,25
- рівень імпоротної залежності, % до ВРП (D);	34,102	27,382	34,0
- частка імпорту товарів у внутрішньому споживанні, % (D);	52,987	41,987	25,0
- рівень економічної незалежності (міжрегіональні. перетоки додаткового чистого експорту, % до ВРП (S);	5,093	21,042	8,85
- рівень тіншового чистого експорту, % до ВРП (D);	-0,4413	-3,54	0,35
ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА	0,3337	0,5213	0,6196

Таблиця 8

Стратегічні значення складових та індикаторів соціальної складової на кінець 2027 р.

Індикатори	Сценарій 1	Сценарій 2	Сценарій 3
Рівень життя	0,4274	0,5883	0,7582
- рівень використання праці (відношення оптимального попиту на працю до її пропозиції) (S);	0,4529	0,6026	0,94
- рівень оплати праці у випуску (S);	0,1736	0,2305	0,29
- рівень ВВП, створеного тіншовою оплатою праці, % ВВП (D);	33,569	23,017	6,5
- рівень видатків на освіту до випуску, % (S);	1,9611	2,7429	3,35
- рівень видатків на охорону здоров'я до випуску, % (S);	1,777	2,7444	5,6
- відношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму (S);	5,179	5,8392	5,0
- питома вага заробітної плати у структурі доходів населення, % (S);	58,325	66,057	70,0
- рівень сукупних витрат домогосподарств на продовольчі товари, % (D)	47,718	33,121	24,0
Демографічна безпека	0,3709	0,4802	0,7383
- очікувана тривалість життя при народженні, років (S);	66,738	69,777	79,8
- умовний коефіцієнт депопуляції (D);	2,05	1,808	1,0
- загальний коефіцієнт смертності, (D);	8,6237	7,66	7,45
- смертність немовлят (D);	7,987	7,105	3,87
- сумарний коефіцієнт народжуваності (S);	4,55	5,866	11,0
- коефіцієнт демографічного навантаження % (D)	151,97	122,87	36,8
СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА	0,4055	0,5454	0,7488

Таблиця 9

Стратегічні значення складових та індикаторів екологічної складової на кінець 2027 р.

Індикатори	Сценарій 1	Сценарій 2	Сценарій 3
Екологія	0,3828	0,5536	0,6512
- рівень викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на 1 км ² , т (D);	28,584	23,426	13,0
- рівень використання свіжої води на 1 ос., м ³ (D);	207,58	164,22	100,0
- рівень обсягу оборотної та послідовно (повторно) використаної води на 1 ос., м ³ (S);	876,33	1867,0	2100,0
- рівень скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти на 1 ос., м ³ (D);	44,279	28,146	16,0
- потужність очисних споруд за рік, млн. м ³ (S);	740,22	981,18	1315
- рівень відтворення лесів, тис. га / млн. ос.(S)	0,9123	2,337	2,04
Тур рекреація	0,3002	0,4830	0,4487
- питома вага курортно-рекреаційної території у загальній території регіону, % (S);	3,9437	6,0803	4,75
- частка місць санаторно-курортних закладів до 1000 населення, (S);	2,8911	5,0109	4,75
- рівень використання місткості готелів, (S);	0,3035	0,3944	0,395
- частка культурних закладів на 1 особу (S)	592,29	1023,9	1140
ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА	0,3437	0,5211	0,5516

Цілком очевидно, що розраховані стратегічні значення індикаторів (це відносні величини), які визначаються відношенням макропоказників, можна отримати за безліччю їх значень, тому необхідно прив'язатися до стратегічних значень якогось найважливішого макропоказника, відносно якого можна обчислити всі інші макропоказники. Таким макропоказником може бути «ВВП на одну особу».

Тоді, виконуючи прогностні розрахунки цього показника для порівняльних країн (Польщі, Грузії) з урахуванням середніх темпів зростання, динаміки дефлятора ВВП за 10 років та девальвації обмінного курсу на 1,8% за рік, можна обрати стратегічну ціль для Донецької області на середньострокову перспективу – до 2027 року для різних сценаріїв (рис. 12, 13).

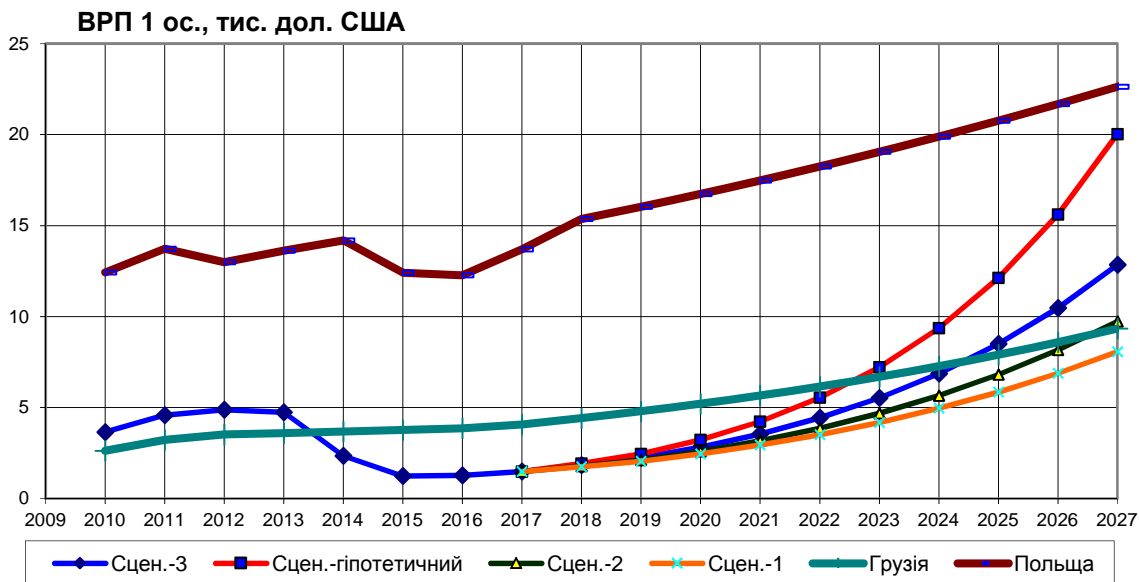

Рис. 12. Динаміка стратегічних сценаріїв розвитку Донецької області

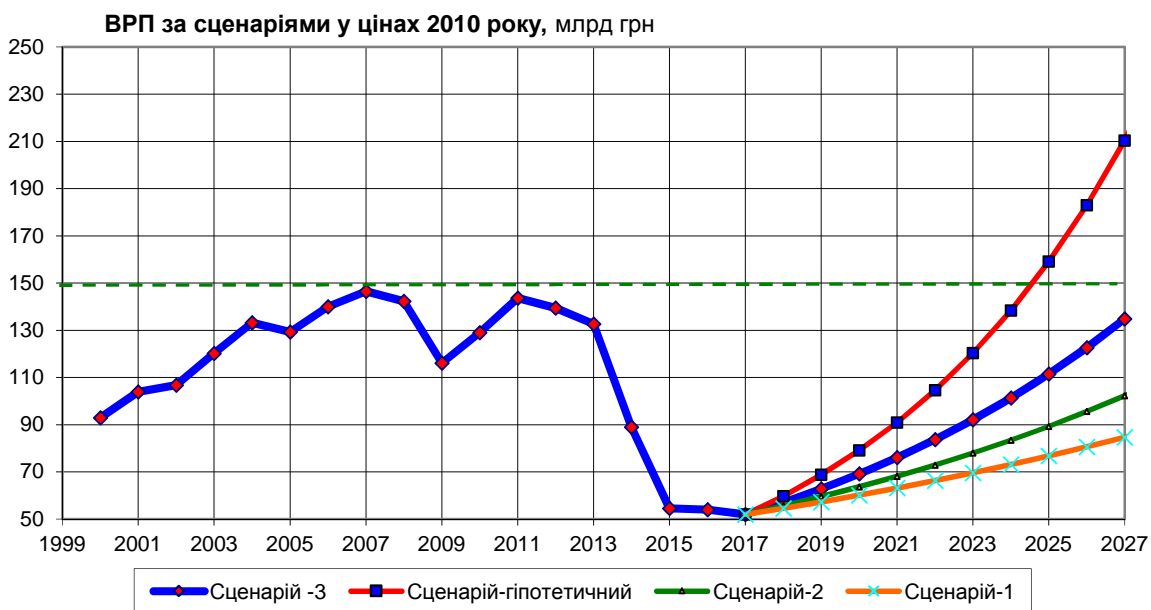

Рис. 13. Динаміка стратегічних сценаріїв розвитку Донецької області у цінах 2010 р.

Відповідним стратегічним сценаріям розвитку Донецької області для ВВП на 1 особу в тис. дол. США та реального ВВП у цінах 2010 р. відповідають наступні темпи приросту та дефлятора ВВП (табл. 10).

За визначеними сценаріями Донецька область при 5% зростання на кінець 2027 р. за критерієм

«ВВП на 1 особу в тис. дол. США» не наздоганяє навіть Грузію; за 7% зростанням – наздоганяє Грузію; за 10% зростанням – суттєво випереджає Грузію; за гіпотетичним сценарієм – 15% зростанням впритул наближається до рівня Польщі (див. рис. 12).

Якщо аналізувати динаміку ВВП Донецької області у порівняльних цінах 2010 р., навіть збалансо-

Таблиця 10
**Стратегічні темпи приросту реального ВРП
 Донецької області***

Рік	Дефлятор ВРП	Темпи приросту реального ВРП, %			
		Сценарій 1	Сценарій 2	Сценарій 3	Гіпотетичний
2017	1,2586	-4,8	-4,8	-4,8	-4,8
2018	1,17	5	7	10	15
2019	1,16	5	7	10	15
2020	1,1563	5	7	10	15
2021	1,1517	5	7	10	15
2022	1,1472	5	7	10	15
2023	1,1426	5	7	10	15
2024	1,1381	5	7	10	15
2025	1,1335	5	7	10	15
2026	1,1290	5	7	10	15
2027	1,1245	5	7	10	15

Складено авторами.

ваний сталий розвиток (10% зростання) не виводить траєкторію реального ВРП у 2027 р. на рівень 2007 та 2011 рр., що пояснюється відсутністю окупованої РФ частини Донецької області.

Використовуючи відповідні формули обчислення індикаторів кожної складової сталого розвитку, отримаємо стратегічні орієнтири ключових макропоказників, які сумісно з стратегічними значеннями індикаторів є кінцевою метою регулювання сталого розвитку, за якими можна слідкувати через моніторинг для контролю виконання Стратегії розвитку та оцінювати політику уряду (табл. 11).

Визначені стратегічні орієнтири сталого розвитку на рівні індикаторів та макропоказників є необхідними для порівняння з фактичними значеннями для визначення ступеня наближеності до сталого розвитку та ефективності заходів макроекономічної політики.

Таблиця 11

**Стратегічні орієнтири ключових макропоказників
 сталого розвитку Донецької області на кінець 2027* р.**

Показник	2017	Сценарій 1	Сценарій 2	Сценарій 3
1. Номінальний ВРП, млрд грн	166,4	1051,9	1270,4	1675,0
2. Рівень тінізації, % ВРП	47,5	46,0	32,7	12,5
3. Капітальні інвестиції, млрд грн	17,27	113,5	167,3	385,3
4. Рівень інвестування, % ВРП	10,4	10,8	13,2	23,0
5. Доходи зведеного бюджету, млрд грн	25,28	163,0	219,8	376,9
6. Номінальна заробітна плата, грн	7764	68343,0	70970,6	67634
7. Зайнятість, млн осіб	0,7343	0,86	1,145	1,786
8. Частка оплати праці у випуску	0,14	0,1736	0,2305	0,29
9. Рівень ВРП, створеного ТОП, % ВРП	41,3	33,6	23,0	6,5
10. Демографічне навантаження, %	167,8	151,9	122,8	36,8
11. ВДВ сільського гос-ва, млрд грн	9,29	61,8	94,9	134,0
12. ВДВ промисловості, млрд грн	64,26	409,3	516,5	837,5
13. ВДВ сфери послуг, млрд грн	52,97	350,2	524,4	1088,8
14. Приріст ПІІ, млрд дол. США	-0,0336	0,104	1,859	8,861
15. Обмінний курс, грн /дол. США (припущ.)	26,59	34,025	34,025	34,025
16. Обсяг видатків на освіту, млрд грн	6,5	20,63	34,85	56,1
17. Обсяг видатків на ох. здоров'я, млрд грн	4,9	18,69	34,86	93,8
18. Рівень фінансування НТР, % ВРП	0,008	1,024	2,53	3,0
19. Рівень фінансування іннов. діял-ті, % ВРП	0,436	0,783	1,74	2,75
20. Інтенсивність перев. вантажів ЗТ, млн т.км	8,92	9,85	13,25	14,5
21. Інтенсивність перев. вантажів АТ, тис. т.км	292,26	356,93	565,9	598,5
22. Інтенсивність перев. пасс. ЗТ, млн пас. км	0,4054	0,5858	1,0915	1,5625
23. Інтенсивність перев. пасс. АТ, тис. пас. км	165,4	270,25	542,28	717,5
24. Обсяг викидів забр. речовин, тис. т	784,8	757,9	621,2	344,7
25. Обсяг викор. свіжої води, млн м ³	912,0	795,7	629,5	383,3
26. Обсяг оборотної води, млн м ³	2353,0	3359,1	7156,5	8049,7
27. Обсяг скидання забруд. вод., млн м ³	200,0	169,7	107,9	61,3
28. Обсяг відтворення лесів, тис. га	0,4	3,497	8,958	7,819

* Розраховано авторами.

7. Визначення впливу загроз та розроблення інституційних заходів. Визначення переліку загроз здійснюється за критерієм віддаленості від точки сталого розвитку – середнього оптимального значення вектору порогових значень (див. рис. 9).

Для визначення впливу загроз обчислюються коефіцієнти еластичності кожної складової та індикаторів, які пояснюють міру впливу окремих складових та індикаторів на рівень сталого розвитку (на скільки відсотків зміниться вихідна величина y

при зміні на 1% вхідної величини x), та є необхідною інформацією для розроблення пріоритетних заходів впливу (табл. 12).

$$E = \frac{\Delta y}{\Delta x} \cdot \frac{x}{y}, \quad (4)$$

де: x – будь-якій індикатор сталого розвитку; y – інтегральний показник; Δx – приріст відповідного індикатора; Δy – приріст інтегрального показника.

Таблиця 12

Коефіцієнти еластичності складових сталого розвитку*

Складові сталого розвитку	<i>E</i>
ЕКОНОМІЧНА	0,3391
СОЦІАЛЬНА	0,3204
ЕКОЛОГІЧНА	0,3373
Макроекономічна:	0,1056
Структурна	0,02643
Формальна та неформальна	0,03915
Інфраструктурна	0,04
Інвестиційно-фінансова	0,0588
Інноваційна	0,1042
Зовнішньо-внутрішня	0,0699
Рівень життя	0,201
Демографічна	0,1191
Екологія	0,1541
Тур.-рекреація	0,1494

* Розраховано авторами

Серед трьох складових сталого розвитку Донецької області маємо приблизно рівний вплив на інтегральний індекс сталого розвитку з незначним переважанням складових у такій послідовності: економічна, екологічна, соціальна.

Серед інших підпорядкованих складових маємо таке ранжування за вагомістю впливу:

- рівень життя;
- екологія;
- тур.-рекреація;
- демографічна;
- інноваційна.

Зміна цих складових дуже сильно впливає на рівень сталого розвитку, тож вони мають бути в полі особливої уваги при здійсненні реформ. Аналогічні дані можна отримати за кожною складовою на рівні індикаторів.

Розроблення інституційних заходів передбачає розроблення та врахування індикаторів інституційних аспектів сталого розвитку: програмування і планування політики, наукові розробки, міжнародні правові інструменти, інформаційне забезпечення, посилення ролі основних груп населення та ін.

Як свідчить досвід детінізації економіки Грузії¹, необхідними і достатніми виявилися три одночасні складові успіху:

- 1) знищення корупції у фіскальних органах;
- 2) значне зниження податків;
- 3) жорстке адміністрування податків.

Для України слід додати такі складові:

- 4) деолігархізація;
- 5) демонополізація;
- 6) деофшоризація;

- 7) детінізація;
- 8) децентралізація економіки;
- 9) відновлення рівноваги між злочином та покаранням;

10) відновлення довіри до влади;

11) доступне кредитування реального сектору економіки;

12) фінансова підтримка наукового потенціалу, без якого інноваційний розвиток є неможливим.

Виконання цих заходів дозволить забезпечити не «догоняючу», а випереджальну, інноваційну стратегію розвитку, гідний рівень життя населення, високий рівень конкурентоспроможності та, як наслідок, відновлення довіри до всіх гілок державної влади.

8. Шлях детінізації та антикорупційні заходи. Тіньова економіка – наслідок і головний економічний базис корупції, з одного боку, а з іншого – якийсь компенсатор економічних і фінансових шоків, особливо для малого і середнього бізнесу². Кожен новий уряд, що приходить до влади, ініціює програму детінізації економіки. Однак, як то кажуть, віз і нині там. Для того, щоб реформи детінізації були успішними, необхідно чітко уявляти, як утворюється тіньовий ВВП.

Не викликає сумнівів, що тіньова економіка має як негативні, так і позитивні риси. Не можна також не погодитись з тим, що тіньова та офіційна економіки не існують як дві паралельні реальності, тобто існує частина тіньового ВВП, яка є додатком до офіційного, а також офіційний ВВП включає деяку частину ВВП, яка створена тіньовою економічною діяльністю. Єдиним методом, що може розраховувати ці частини ВВП, є метод «соціальної справедливості»³, за яким запропонована інтерпретація показника тіньової економіки констатує той факт, що існують дві частини тіньового ВВП (ВДВ, ВРП) – *перша*, яка не враховується Держстатом України та є додатком до офіційного ВВП через штучне збільшення проміжного споживання (32,3% у 2018 р.); *друга* – створена тіньовою оплатою праці та через мультиплікатор споживання є частиною офіційного ВВП (39,4% у 2018 р.)⁴.

З відомої макроекономічної тотожності випливає, що *випуск (V) дорівнює сумі проміжного споживання (ПС) та ВВП*. Тобто кожного року випуск в економіці зумовлений існуючими фінансовими, матеріальними та людськими ресурсами та дорівнює двом своїм складовим: проміжному споживанню і ВВП. Якщо обсяги проміжного споживання штучно збільшуються, то це автоматично зменшує величину ВВП.

¹ Голубов А. Куда уходят деньги. *Корреспондент*. 2012. № 46 (534). 23 ноября.

² Приходько А. После шторма: перспективы украинской экономики в 2017 году. URL : <http://finance.liga.net/economics/2016/12/28/opinion/51262.htm>.

³ Харазішвілі Ю.М. Світло і тінь економіки України: резерви зростання та модернізації. *Економіка України*. 2017. № 4(665). С. 22-45.

⁴ Харазішвілі Ю.М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації: монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2019. 304 с.

Власники великих підприємств (переважно промислових та будівельних), використовуючи фіктивні статті витрат і завищуючи реальні витрати через «фірми-прокладки», а також використовуючи інші механізми, домагаються підвищення тарифів,

що призводить до збільшення собівартості продукції (не доведена до покарання або незавершена справа «Свінарчуків» яскраво підтверджує таку схему розкрадання державних коштів) (рис. 14).

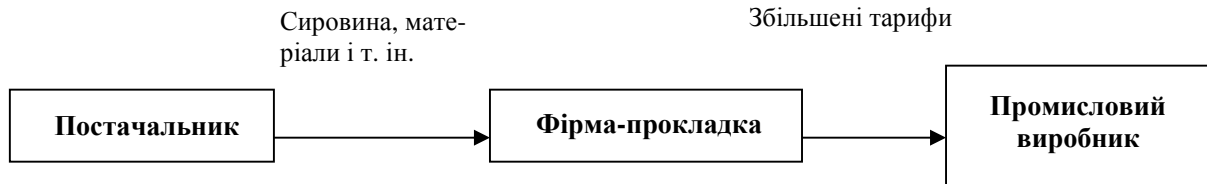

Рис. 14. Функціональна схема збільшення собівартості виробництва

За існуючою реальністю виникає негативний кумулятивний ефект – дуті тарифи підвищують собівартість всіх інших виробників в економіці, реально збільшуючи їх статті витрат, при цьому, ви-

смоктуючи кошти, які могли б піти на підвищення зарплат, соціальне забезпечення й інвестиції в економіку, які так необхідні Україні. Завдяки цьому забезпечується існуючий рівень тінізації (рис. 15).

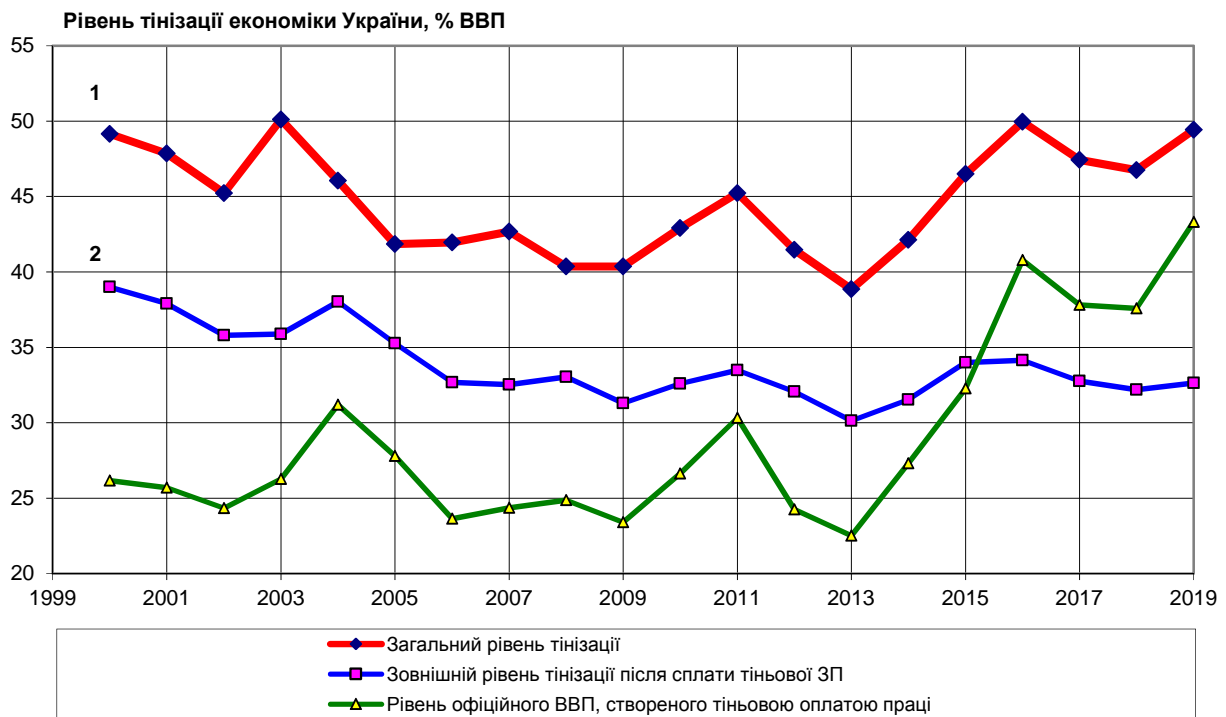

Рис. 15. Фактичні рівні тінізації економіки України: загальний, до сплати тінювих заробітних плат (крива 1); зовнішній рівень тінізації після сплати тінювих заробітних плат (крива 2)

Приклад «Оборонпрому» засвідчує, що «фірми-прокладки» можуть збільшувати собівартість товарів в декілька разів (3-5). Таких «фірм-прокладок» може бути декілька. Як правило, «фірми-прокладки» створюються власниками виробників, а «зароблені» гроші виводяться через офшори, або витрачаються на розкіш: колекції вин, картин, автомобілів, літаків, човнів та інше.

Якщо законодавчо заборонити підвищення ціни постачальника товару для «фірм-прокладок» не більше, наприклад, 5-15% (не може така фірма, що немає ніяких основних засобів для перероблення

продукції та створення доданої вартості, підвищувати ціну у рази), тобто забезпечити зовнішній рівень тінізації економіки на рівні 15% ВВП, отримаємо обсяги та перевищення проміжного споживання до і після відповідних заходів (рис. 16).

Характерним індикатором перевищення проміжного споживання та, як наслідок, відповідного заниження офіційного ВВП, є коефіцієнт технологічності виробництва (відношення ВВП до випуску), який за існуючих реалій знаходиться у діапазоні 0,41-0,45 (рис. 17, крива 1).

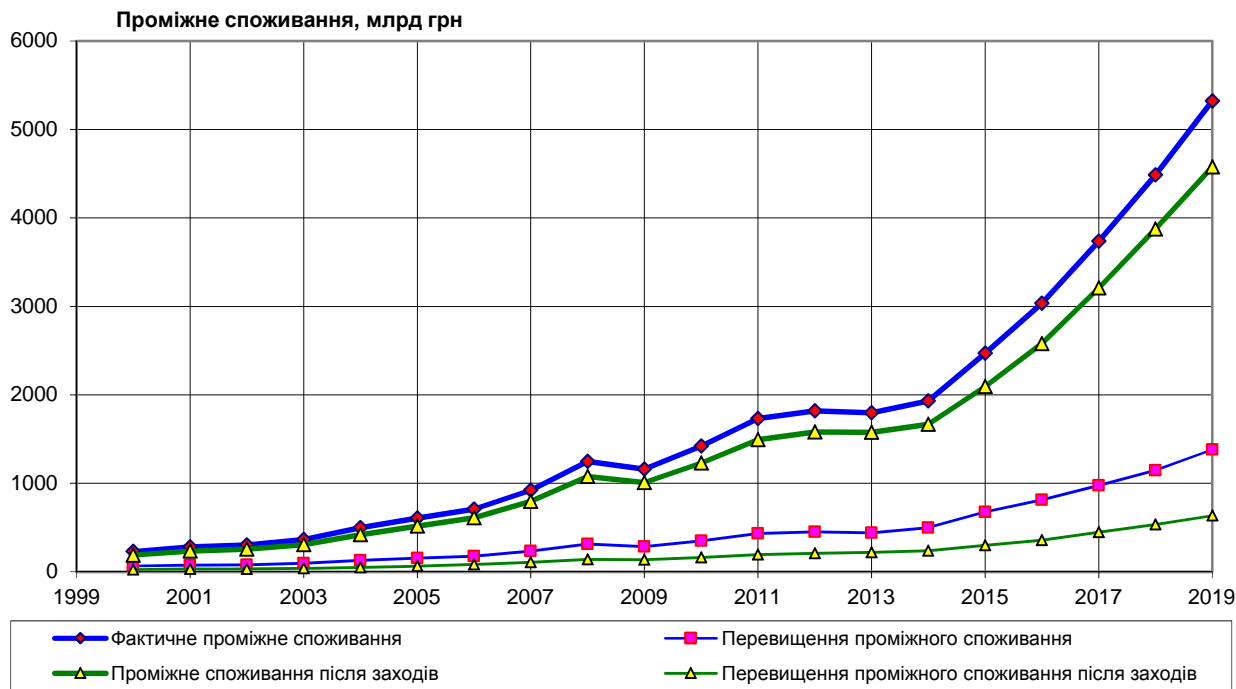

Рис. 16. Динаміка обсягів та перевищення проміжного споживання до і після відповідних заходів

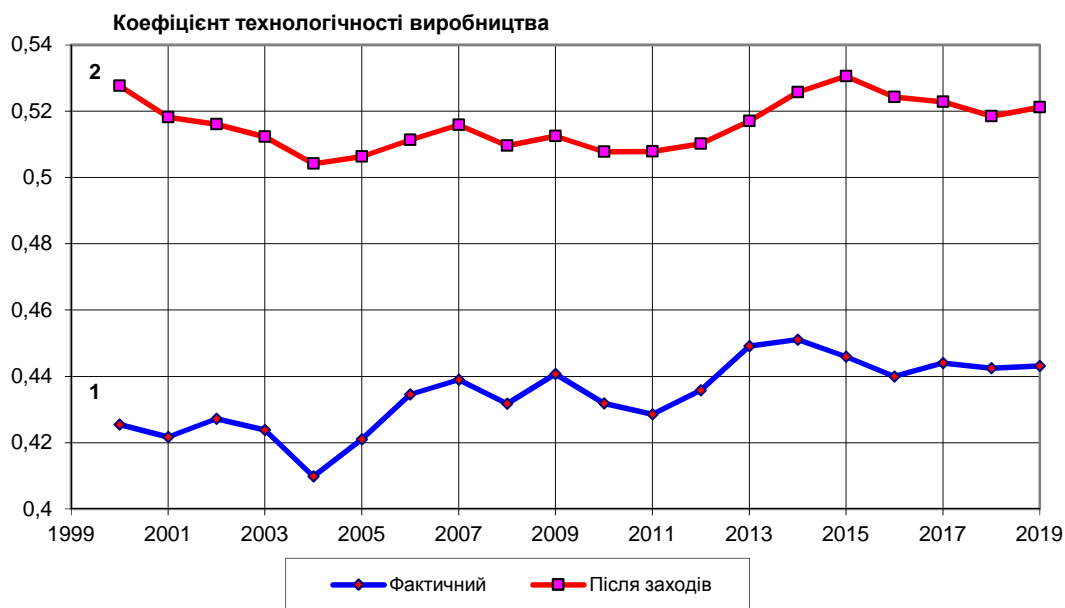

Рис. 17. Динаміка коефіцієнта технологічності виробництва до (крива 1) і після (крива 2) відповідних заходів

У той же час для економічно розвинених країн ЄС він становить 0,5-0,65, де рівень тінізації економіки не перевищує в середньому 15%. Отже, різниця між фактичним перевищенням та перевищенням після відповідних заходів проміжного споживання буде визначати додатковий резерв офіційного ВВП (табл. 13), якій може бути спрямований на інвестиції, соціальне забезпечення, підвищення заробітних плат та ін.

Аналогічні розрахунки можна отримати за видами економічної діяльності України (табл. 14).

Проведені розрахунки ілюструють розподіл тінізації економіки України, якій засвідчує лідерство зловживань, переважно в промисловості та будівництві, що є наслідком принизливо низькою часткою валової доданої вартості у випуску. Запровадження заходів обмеження націнки фірм-прокладок приводить до значень коефіцієнта технологічності виробництва до рівня економічно розвинених країни ЄС з

відповідним рівнем тінізації економіки. Загальний ефект у 2019 р. запровадження обмежень націнки складає 746 млрд грн.

Вочевидь, аналогічні розрахунки можна провести по кожному регіону та видах економічної діяльності в регіонах, що дає загальну картину обсягів резервів для модернізації економік регіонів.

Рекомендації. Затвердити законодавчо обмеження націнки для будь-яких фірм-прокладок на рівні 5-15% залежно від обсягу перероблення (5% при відсутності будь-якого перероблення; 6-15% залежно від обсягу перероблення та наявності основних засобів).

Кількість фірм-прокладок може бути необмеженою, але розподіл їхнього прибутку повинен ділитися в заданих межах (5-15%) незалежно від їх кількості.

Таблиця 13

Ефект від обмежень націнки фірм-прокладок по Україні*

Рік	Фактичний ВВП, млрд грн	ВВП після заходів, млрд грн	Додатковий ВВП, млрд грн
2010	1079,35	1269,21	189,86
2011	1299,99	1540,23	240,24
2012	1404,67	1644,45	239,78
2013	1465,10	1686,77	221,67
2014	1586,91	1849,38	262,47
2015	1988,54	2366,16	377,62
2016	2385,36	2842,16	456,79
2017	2983,88	3513,82	529,94
2018	3558,71	4170,09	611,39
2019 (прогноз)	4233,84	4980,27	746,43

* Розрахунок авторів.

Таблиця 14

Ефект від обмежень націнки фірм-прокладок за видами економічної діяльності*

ВЕД	ВДВ	ПС	К-т	Тінь,	ВДВ	ПС	К-т	Тінь,	ΔВДВ
	млрд грн	млрд грн	технол.	%	млрд грн	млрд грн	технол.	%	
	До заходів				Після заходів				
Промисловість	746,07	2497,7	0,23	87,4	1286,4	1957,4	0,3965	15	540,3
Добувна	213,26	196,85	0,52	39,5	265,4	144,91	0,6471	15	52,1
Переробна	409,86	1770,2	0,188	110	799,4	1380,7	0,3666	15	389,5
Газ.ел.вода	122,95	284,2	0,302	49,3	165,1	242,0	0,4055	15	42,1
С. гос-во	360,76	478,2	0,43	38,2	444,5	394,5	0,5298	15	83,7
Буд-тво	82,92	331,7	0,2	104,4	157,1	257,5	0,3787	15	74,1
Трансп. зв'язки	225,99	267,4	0,458	34,3	269,6	223,8	0,5464	15	43,6

* Розрахунок авторів.

Не виключено, що промислові виробники самостійно або через фірми-прокладки буду домовлятися з постачальником про завищення відпускної ціни з наступним відкатом, тому треба передбачити перевірки завищення цін у постачальника порівняно зі світовим.

Висновки. 1. Розроблено сучасну концепцію сталого розвитку з позицій безпеки, яка представляє управлінську конструкцію, що містить загальне системне уявлення про шляхи переходу від поточного становища об'єкта управління до бажаного та включає такі етапи: визначення структури сталого розвитку; визначення меж безпечного існування; ідентифікація рівня сталого розвитку; визначення дисбалансів сталого розвитку; наукове обґрунтування стратегічних орієнтирів сталого розвитку; визначення впливу загроз; розробка інституційних заходів.

2. Актуальність нової парадигми розвитку – сталого розвитку, яка вимагає досягнення компромісних рішень між економічним зростанням, соціальним розвитком та екологічною стійкістю, приводить до вимоги підтримання життєдіяльності теперішніх та майбутніх поколінь. Саме ця вимога – дотримання меж безпечного існування динамічних систем – безперечно пов'язує проблему сталого розвитку з проблемою економічної безпеки, головним

завданням якої є порівняння стану складових розвитку з пороговими значеннями, що переводить поняття «розвиток» у поняття «безпека».

3. Розроблення науково обґрунтованих стратегічних сценаріїв сталого розвитку базується на новій методології ідентифікації та стратегування: обґрунтування вектору порогових значень індикаторів з урахуванням поняття гомеостазу та «гомеостатичного плато», яке набуло розширення включенням окрім «зеленої» зони (оптимальних значень), «помаранчевої» (порогові значення) та «червоної» (критичні значення) зон. Універсальне підґрунтя визначення вектору порогових значень: побудова для заданої вибірки функцій щільності ймовірності та метод «t-критерію»; модифікований метод нормування; новий метод визначення динамічних вагових коефіцієнтів – метод «ковзної матриці» у поєднанні з методом «головних компонент»; застосування методу декомпозиції інтегральних індексів після ідентифікації та зазначення цілей сталого розвитку шляхом вирішення зворотної задачі методом адаптивного регулювання з теорії управління.

4. Як критерій досягнення сталого розвитку запропоновано середнє арифметичне верхнього та нижнього оптимальних значень вектора порогових значень – гомеостатичного плато, на якому існує негативний зворотний зв'язок та найкращі умови

функціонування системи. Використовуючи одержану динаміку інтегральних індексів складових сталого розвитку й інтегральні порогові значення, обчислюються відхилення інтегральних індексів від їх середніх оптимальних значень (критеріїв досягнення сталого розвитку), що засвідчує диспропорційність їх розвитку, перелік головних загроз та вагомість їхнього впливу через обчислення коефіцієнтів еластичності.

5. Розроблено 3 сценарії сталого розвитку Донецької області до 2027 р.:

реалістичний – досягнення рівня нижнього порогового значення (перехід з «червоної» до «помаранчевої» зони безпеки), що забезпечується щорічним 5% зростання реального ВРП з відставанням від Грузії на 0,86 та від Польщі на 0,36 за критерієм «ВРП на 1 особу в тис. дол. США». При цьому, реальний ВРП у цінах 2010 р. у 2027 р. становить 58,8% від рівня ВРП 2011 р.;

оптимістичний – досягнення рівня нижнього оптимального значення (перехід з «помаранчевої» до початку «зеленої» зони безпеки), що забезпечується 7% щорічним зростанням з переважанням Грузії в 1,043 раза та відставанням від Польщі на 0,43 за критерієм «ВРП на 1 особу в тис. дол. США». При цьому, реальний ВРП у цінах 2010 р. у 2027 р. становить 71,0% від рівня ВРП 2011 р.;

збалансований сталий розвиток – досягнення рівня середнього оптимального значення інтегрального індексу, всіх складових та індикаторів (закріплення у зеленій зоні безпеки), що забезпечується 10% щорічним зростанням з переважанням Грузії в 1,375 раза та відставанням від Польщі на 0,567 за критерієм «ВРП на 1 особу в тис. дол. США». При цьому, реальний ВРП у цінах 2010 р. у 2027 р. становить 93,7% від рівня ВРП 2011 р.

Отримані стратегічні орієнтири ключових макропоказників, які сумісно з стратегічними значеннями індикаторів є кінцевою метою регулювання сталого розвитку, за якими можна слідкувати через моніторинг для контролю виконання Стратегії розвитку та оцінювати політику уряду.

6. Визначено головні загрози сталого розвитку Донецької області за двома підходами: за віддаленістю від критерію сталого розвитку та за вагомістю впливу. Найбільш віддаленими від рівня сталого розвитку є такі складові: інноваційна (економічний вимір), рівень життя (соціальний вимір), демографічна (соціальний вимір). За вагомістю впливу маємо таке ранжування: рівень життя (соціальна складова), екологія (екологічна складова), тур.-рекреація (екологічна складова). Зміна цих складових дуже сильно впливає на рівень сталого розвитку, тож вони мають бути в полі особливої уваги при здійсненні реформ.

7. Окреслено основні інституційні заходи, що передбачають розроблення та врахування індикаторів інституційних аспектів сталого розвитку: програмування і планування політики, наукові розробки, міжнародні правові інструменти, інформаційне забезпечення, посилення ролі основних груп населення та ін. Розглянуто один із шляхів детінізації та запобігання корупції через законодавче обмеження націнки для будь-яких фірм-прокладок на рівні 5-15% залежно від обсягу перероблення (5% при відсутності будь-якого перероблення; 6-15% залежно від обсягу перероблення та наявності основних засобів). Запровадження заходів обмеження націнки фірм-прокладок приводить до значень коефіцієнта технологічності виробництва до рівня економічно розвинених країни ЄС з відповідним рівнем тінізації економіки. Загальний ефект у 2019 р. запровадження обмежень націнки складає 746 млрд грн.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2019

Прийнято до друку 10.09.2019

НАШІ ЮВІЛЯРИ

ІНСТИТУТУ ЕКОНОМІКИ ПРОМИСЛОВОСТІ НАН УКРАЇНИ

Історія Інституту економіки промисловості Національної академії наук України починається з далекого 1959 року, коли розпорядженням Раднаргоспу Донецького економічного району було створено Відділення економіки промисловості у складі Донецького науково-дослідного вугільного інституту. З 1962 року Відділення економіки промисловості функціонувало у складі Макіївського науково-дослідного інституту з безпеки робіт у гірничій промисловості, а у 1963 році постановою Ради міністрів УРСР було перепідпорядковано Донецькому раднаргоспу і стало йменуватися як Відділення економіки промисловості Донецького раднаргоспу.

У 1965 році постановою Ради міністрів УРСР Відділення економіки промисловості було передано Академії наук УРСР і працювало у складі Інституту економіки АН УРСР як Донецьке відділення економіко-промислових досліджень, а з 1969 року – як самостійний Інститут економіки промисловості АН УРСР.

До вересня 2014 року інститут розташовувався у м. Донецьку. Після втрати контролю з боку України на території Донбасу і неможливістю виконання в цих умовах завдань, покладених на інститут, його було переведено до м. Києва, у зв'язку з чим було реалізовано комплекс заходів із вимушеного переміщення наукових підрозділів інституту до м. Києва і частково до м. Дніпра та м. Краматорська.

На теперішній час в інституті п'ять наукових відділів та три наукових сектори, а також відділення, яке об'єднує наукові підрозділи інституту у Донецько-Придніпровському економічному районі (у м. Дніпрі та м. Краматорську). Науковий кадровий потенціал складають два академіки НАН України, один член-кореспондент НАН України, 15 докторів та 48 кандидатів наук.

Головним завданням інституту є проведення наукових досліджень, спрямованих на отримання та використання нових знань у галузі економіки та соціальної політики в контексті пост- та неоіндустрі-

ального розвитку, досягнення інноваційного прогресу, доведення наукових і науково-технічних розробок інституту до стадії практичного використання, максимального задоволення соціальних, економічних, екологічних потреб та вимог в промислових регіонах, підготовки висококваліфікованих наукових кадрів.

Наукова діяльність інституту здійснюється за затвердженими Президією НАН України напрямками:

регуляторні режими стимулювання розвитку промисловості і модернізації її галузей, структурна динаміка просторових утворень, інноваційні екосистеми промислових регіонів;

соціально-економічні проблеми промислового виробництва; соціальне управління, трудові відносини та соціальна відповідальність; механізми реалізації соціальної політики;

стратегія і практика промислового розвитку в контексті світогосподарських трансформацій та його фінансово-економічне регулювання;

проблеми мікроекономіки та менеджменту, відновлення та розбудови сучасного промислового виробництва, підвищення доданої вартості продукції.

Науковці інституту беруть активну участь у розробці програмних документів з питань модернізації промислових регіонів; активізації економічного та соціального потенціалу держави; вирішення проблем підвищення ефективності господарювання в її галузях; становлення смарт-промисловості, грошово-кредитного, податково-бюджетного й екологічного регулювання її розвитку; забезпечення інвестиційно-інноваційної активності підприємств.

Широкий діапазон досліджень з актуальних проблем соціально-економічного розвитку держави та регіонів забезпечується участю науковців інституту в дослідженнях за програмно-цільовою тематикою НАН України, виконанням комплексних тем на відомче замовлення з фундаментальних і прикладних досліджень, участю у дослідженнях за держав-

ною тематикою на замовлення Державного фонду фундаментальних досліджень.

Найважливішими науковими розробками, створеними співробітниками інституту за його 60-річну історію є такі:

фундаментальна праця «Економіка Донбасу» (у 2-х томах), 1971 р. (автори: О.М. Алімов, А.П. Савченко, А.М. Федорищева). Одержано Премію АН УРСР ім. О.Г. Шліхтера;

наукові основи створення автоматизованих систем управління виробництвом, 1970-1974 рр. (автори: О.М. Алімов, А.П. Савченко);

основи теорії оптимального проектування шахт. Використовувались протягом багатьох десятиліть в проектуванні та будівництві шахт Донбасу, 1975 р. (автор К.І. Татомир);

цикл робіт з планування економічного і соціального розвитку територіально-виробничих комплексів і міст України, 1979 р. (автори: М.Г. Чумаченко, В.В. Фінагін). Одержано Премію АН УРСР ім. О.Г. Шліхтера;

теоретичні та методичні основи системи територіального управління науково-технічним прогресом, 1980 р. (автор М.Г. Чумаченко);

цикл робіт з проблем науково-технічної революції та удосконалення управління виробництвом, 1981 р. (автори: В.К. Мамутов, М.І. Іванов, Р.І. Заботіна). Одержано Премію АН УРСР ім. О.Г. Шліхтера;

методичний апарат економічного обґрунтування технологічних і організаційних схем реконструкції вугільних шахт, 1982 р. (автор М.І. Іванов). Одержано Премію АН УРСР ім. О.Г. Шліхтера;

Донецька комплексна система управління впровадженням передового досвіду, 1984 р. (автори: В.К. Мамутов, М.С. Лангштейн, Н.О. Орлова). Одержано Премію ВЦРПС;

теоретичні і практичні рекомендації щодо удосконалення управління економікою регіону, 1987 р. (автори: О.І. Амоша, Б.М. Біренберг, М.Д. Прокопенко). Одержано Премію АН УРСР ім. О.Г. Шліхтера;

цикл робіт з економічних проблем автоматизації виробництва, 1992 р. (автори: М.Г. Чумаченко, М.Д. Айзенштейн, Р.І. Заботіна). Одержано Премію Академії наук України ім. М.І. Туган-Барановського;

цикл праць з проблем соціальної орієнтації економіки, 2002 р. (автори: О.І. Амоша, О.Ф. Новікова). Одержано Премію Національної академії наук України ім. М.І. Туган-Барановського;

цикл робіт з проблем регіональної соціально-економічної політики, 2003 р. (під керівництвом від інституту М.Г. Чумаченка). Одержано Державну премію України в галузі науки і техніки;

розвиток і впровадження техніко-технологічних та організаційно-економічних рішень при активній інвестиційній політиці, що забезпечують

найвищу продуктивність видобутку вугілля, 2003 р. (авторський колектив під керівництвом О.І. Амоши). Одержано Державну премію України в галузі науки і техніки;

цикл наукових праць з проблем економічного забезпечення збереження та розвитку людського потенціалу, 2007 р. (автори: О.І. Амоша, О.Ф. Новікова, С.Т. Іванов). Одержано Премію Національної академії наук України ім. М.В. Птухи;

інтелектуальна автоматизована інформаційно-аналітична система супроводження бюджетного процесу на регіональному рівні, 2007-2013 рр. (автори: В.П. Вишневський, Р.М. Лепа, О.В. Половян, Р.В. Прокопенко, В.Д. Чекіна);

цикл робіт з відновлення інфраструктури, відбудови основних галузей виробничої сфери Донбасу на новій технологічній основі, 2014-2017 рр. (авторський колектив під керівництвом О.І. Амоши).

Інститутом лише за час свого базування на новому місці (2014–2018 роки) підготовлено і передано для використання та впровадження у суспільну практику до органів державної влади, місцевого самоврядування, інших організацій і суб'єктів господарювання, Президії НАН України 585 наукових розробок – інформаційно-аналітичних матеріалів, наукових доповідей та доповідних записок, експертних висновків, на які було отримано 293 листа про їх практичне впровадження. Наукові розробки інституту надсилалися до Адміністрації Президента України, комітетів Верховної Ради України, Ради Національної безпеки і оборони України, Кабінету Міністрів України, профільних міністерств і відомств, регіональних і місцевих органів влади та були використані ними при підготовці та прийнятті законодавчих і нормативних актів, документів програмного та концептуального характеру. Зважаючи на багаторічну плідну співпрацю співробітники установи неодноразово відмічались відзнаками національних та регіональних органів влади.

Інститут є загально визнаною авторитетною науковою установою не лише на національному, а й на міжнародному рівні. Системні й ґрунтовні дослідження у галузі сучасної політики розвитку та модернізації промисловості, вагомість прикладних і практичних результатів наукової діяльності, а також беззаперечний авторитет видатних науковців інституту у широких академічних та громадських колах мають визначальний вплив на соціально-економічний та суспільний розвиток України. В інституті успішно функціонують відомі в Україні та за її межами три наукові школи:

з сучасної політики розвитку та модернізації промисловості (засновники: акад. НАН України О.М. Алімов, акад. НАН України О.І. Амоша, акад. НАН України В.П. Вишневський, чл.-кор. НАН України М.І. Іванов). Нині школу очолюють акад. НАН України О.І. Амоша, акад. НАН України В.П. Вишневський;

з управління виробництвом та економікою регіонів (засновники: акад. НАН України М.Г. Чумаченко та чл.-кор. НАН України А.П. Савченко). Нині школу очолюють д.е.н., проф. В.І. Ляшенко та д.е.н., проф. І.П. Булеєв;

з соціально-економічного розвитку промисловості (засновник – акад. НАН України О.І. Амоша). Нині школу очолює д.е.н., проф. О.Ф. Новікова.

Публікаційна активність науковців інституту відповідає міжнародним стандартам відмінного рівня. Публікації викликають зацікавлення міжнародної академічної спільноти, а з точки зору оригінальності, значущості та наукової етики не поступаються відповідним закордонним. За останні п'ять років опубліковано 50 монографій і доповідей, понад 600 статей (у тому числі в журналах, що індексуються міжнародними наукометричними базами, провідних вітчизняних журналах у галузі економічної науки).

Інститут є засновником та співзасновником семи наукових видань: наукових журналів «Економіка промисловості», «Вісник економічної науки України», «Економічний вісник Донбасу», «Економічний вісник Національного гірничого університету»; збірників наукових праць: «Управління економікою: теорія та практика. Чумаченківські читання», «Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку», «Прометей».

Здійснюються різноманітні форми міжнародної науково-освітньої співпраці, що підтверджує відповідність науково-дослідних робіт, які виконуються в інституті, світовому рівню, зміцнює свої позиції в науковому світі, долучається до виконання міжнародних наукових проєктів. Укладено договори про співробітництво у сфері науково-дослідної та освітньої діяльності з установами Польщі, Болгарії, Румунії, Китаю, Білорусі, Азербайджану.

Інститут співпрацює із закладами системи вищої освіти для розв'язання складних наукових проблем, упровадження результатів фундаментальних, прикладних досліджень і розробок; залучення до навчально-виховного процесу співробітників установи; організації наукових, науково-практичних, науково-методичних семінарів, конференцій.

Кадрова політика інституту зорієнтована на збереження наукового потенціалу та омолодження його складу. У цьому велику роль відіграє рада молодих учених та спеціалістів як колегіальний виборний дорадчий орган, що постійно діє та об'єднує молодих учених інституту із метою розкриття їх наукових здібностей і творчого потенціалу. Наукові

здобутки молодих вчених інституту неодноразово були відзначені стипендіями Президента України та НАН України.

Інститут активно інформує суспільство про свої досягнення. Провідні науковці активно долучаються до громадських обговорень щоб оприлюднити свою точку зору з актуальних напрямів промислового розвитку, стратегічного та програмного забезпечення розвитку промислових регіонів, реалізації інноваційних підходів до використання внутрішньо переміщених осіб як ресурсу розвитку приймаючих громад, досягнення соціальної справедливості щодо внутрішньо переміщених осіб, зростання ролі української науки та освіти у міжнародному науковому просторі.

Значна робота проводиться з висвітлення та оцінки у засобах масової інформації (ЗМІ) актуальних питань соціально-економічного розвитку національної промисловості, ролі академічної економічної науки у модернізації економіки промислових регіонів (у друкованих та електронних ЗМІ – «Дзеркало тижня», «Енергобізнес», «Кореспондент.блог», «Вісті Донбасу», «День», газета «Телеграф», електронний ресурс EconomistUA, сайт Донецької обласної державної адміністрації, сайт Асоціації вчених-внутрішньо переміщених осіб; на теле- та у радіопередачах – «UA: перший», «Громадське радіо», «Радіо свобода», «Голос Донбасу», «Українські новини», «Громадське ТБ Донбасу», «Слово громади», «8 Канал»).

В інституті діє спеціалізована вчена рада з правом захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата економічних наук за спеціальностями з економіки та управління національним господарством і економіки та управління підприємствами.

За час свого існування інститут перетворився на визнаний методологічний і науково-організаційний центр з системних досліджень економіки промисловості, вирішує стратегічні проблеми формування національної моделі неоіндустріального розвитку, управління процесами у соціальній сфері, трансформації ринку праці та зайнятості, модернізації економіки старопромислових регіонів, стимулювання інноваційно-інвестиційних процесів в контексті сучасних світогосподарських трансформацій.

Свій 60-річний ювілей Інститут економіки промисловості НАН України зустрічає у розквіті творчої активності. Це дозволяє сподіватися, що історія Інституту економіки промисловості НАН України буде мати своє славетне продовження.

*акад. НАН України О.І. Амоша
к.е.н. А.І. Землянкін
к.е.н. М.О. Солдак*

**Члену редакційної колегії наукового журналу
«Економічний вісник Донбасу»,
професору кафедри менеджменту Луганського
національного університету (ЛНУ) імені Тараса Шевченка,
доктору економічних наук, професору –
КОЛОСОВУ АНДРІЮ МИКОЛАЙОВИЧУ – 75!**

Професору кафедри менеджменту Луганського національного університету (ЛНУ) імені Тараса Шевченка, доктору економічних наук, професору, члену редакційної колегії наукового журналу «Економічний вісник Донбасу» **КОЛОСОВУ АНДРІЮ МИКОЛАЙОВИЧУ – 75!**

Народився А.М. Колосов 29 листопада 1944 року в м. Луганську, куди його батька Миколу Семеновича Колосова було призначено на посаду завідувача відділу обкому КП(б)У відразу після визволення міста від німецьких окупантів, у якому він до 70-х років працював на посадах секретаря Виконкому обласної Ради депутатів трудящих, завідувача обласного відділу соціального забезпечення. Мати ювіляра, Соколова Мая Філіпівна, творчий працівник Луганської обласної філармонії, молодший брат Сергій, нині покійний, був членом Спілки журналістів України.

Усе життя і діяльність А.М. Колосова пов'язана з Луганськом, де він закінчив семирічну школу № 11 (у 1958 році), Луганський машинобудівний технікум (у 1962 році) і, уже почав працювати з 1962 року, – Луганський машинобудівний інститут (у 1970 році) з отриманням кваліфікації інженера-механіка.

У своєму трудовому житті Андрій Миколайович поєднує практичну роботу з науково-дослідницькою діяльністю. Почавши працювати на передовому у ті часи підприємстві – Луганському заводі електронного машинобудування – спочатку токарем, контролером, майстром ВТК, а потім інженером-технологом відділу Головного технологу, з 1970 року він переходить працювати у науково-дослідний сектор (НДС) Луганського машинобудівного інституту спочатку молодшим, а потім старшим науковим співробітником кафедри організації та планування виробництва. Протягом 25 років він очолює виконання госпрозрахункових науково-дослідних робіт за замовленнями десятків підприємств, впроваджуючи наукові результати у практичну діяльність.

З 1977 року вступає до аспірантури Ленінградського інституту точної механіки і оптики (ЛІТМО), яку завершує захистом дисертації на отримання наукового ступеня кандидата економічних наук в Спеціалізованій раді при Ленінградському інженерно-економічному інституті (ЛІЕІ) імені П. Тольятті у 1980 році. У подальшому працює старшим викладачем, доцентом кафедри менеджменту Східноукраїнського національного університету (СНУ) імені Володимира Даля, у 1984 році отримує вчене звання доцента.

Після захисту в 2011 році дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук працює професором кафедри менеджменту Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, а з 2013 року – професором кафедри менеджменту ЛНУ імені Тараса Шевченка.

Основні напрями роботи А.М. Колосова як науковця – організація та управління підприємствами, загальний менеджмент. У відповідності з процесами науково-технічних перетворень у галузі промислового виробництва, зокрема, у машинобудуванні, у наукових працях Андрія Миколайовича знайшли вирішення багато питань групової організації виробництва (у 70-80-ті роки), обґрунтування створення й організації гнучких виробничих систем (ГВС) (у 80-90-ті), розвитку внутрішньої децентралізації і корпоратизації підприємств на основі оренди і приватизації (у 90-ті). Актуальні питання вирішення проблем у даних наукових сферах опубліковано А.М. Колосовим ще в загальнодержавних

науково-виробничих журналах колишнього СРСР у 80-90-ті роки.

Актуальні для свого часу питання оперативного управління виробництвом опубліковані ще в монографії 1987 року (Оперативное управление производством : Опыт разработки и совершенствования систем. – М.: Экономика, 1987. – 120 с.), яка отримала масового читача й мала значний вплив на формування науково-методологічних основ оперативного управління виробництвом. У 1991 році ним опублікований один із перших в Україні навчальних посібників з питань організації і економіки гнучких виробничих систем (Организация и экономика гибкого автоматизированного производства : [учебн. пособ.] К.: Выща шк., 1991. – 167 с.). Поряд із суто науковою працею А.М. Колосов брав участь у міжнародних проектах щодо розробки концепції організації першого гнучкого автоматизованого підприємства на базі верстатобудівного заводу (у 1991-1992 рр.), концепції організації виробництва в умовах сучасної інноваційної економіки (за завданнями програми Міжнародної академії науки і практики організації виробництва у 1991-2011 рр.).

Опрацювання питань сучасної організації та управління діяльністю підприємств отримало завершену форму в наукових монографіях А.М. Колосова «Адаптивная организация деятельности предприятия. – Луганск: Изд-во ВНУ им. В. Даля, 2008. – 440 с.», «Организаційна поведінка підприємства в умовах мінливого середовища (150 питань теорії і практики організації). – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – 344 с.», «Управління стійкістю підприємства. – Старобільськ: Вид-во Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2016. – 336 с.»; навчальних посібниках «Теорія організації. – Держ. закл. «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». – Луганск : Елтон-2, 2014. – 212 с.», «Економічне управління підприємством. – Старобільськ: Вид-во держ. закл. «Луган. Нац. Ун-т імені Тараса Шевченка», 2015. – 352 с.» та ін.

Знаходячись разом зі своїм переміщеним університетом в Україні, А.М. Колосов значну увагу

приділяє дослідженню економічного становища Донбасу в умовах продовження збройного конфлікту, наслідків економічної блокади підприємств на непідконтрольних Україні територіях Луганської і Донецької областей, що працювали за українським законодавством, умов реінтеграції економіки Донбасу до загального економічного простору країни, зокрема, перспективи запровадження для відновлення Донбасу міжнародного фінансового пулу у вигляді так званого «Маршал-плану» для Донбасу. Основні наукові статті за даним напрямком опубліковано ним у журналі «Економічний вісник Донбасу».

У якості викладача – професора кафедри менеджменту – А.М. Колосов володіє викладацькими компетенціями з широкого спектру навчальних дисциплін за напрямом 07 «Управління та адміністрування», а саме: «Теорія організацій», «Організація діяльності», «Виробничий (операційний) менеджмент», «Планування» та «Бізнес-планування», «Менеджмент», «Управління проектами», «Основи наукових досліджень», «Економічне управління підприємством», «Підприємництво» та ін. Має багаторічний досвід з проведення ділових ігор, проблемних лекцій, консультацій підприємств та організацій за проблематикою управління та організації їх діяльності. Сумлінну працю ювіляра відзначено численними подяками та грамотами, зокрема, і від імені Міністерства освіти і науки України.

Маючи за плечима більше 57 років трудового стажу, А.М. Колосов, автор біля 200 опублікованих наукових праць, продовжує активну наукову й викладацьку діяльність, керує аспірантурою з підготовки докторів філософії за спеціальністю 073 «Менеджмент», консультує підприємства, організації та підприємців з актуальних питань сучасної виробничої та управлінської діяльності.

Наукова громадськість, колеги, друзі, учні щиро вітають Андрія Миколайовича з ювілеєм, бажають йому міцного здоров'я та творчої наснаги і невичерпної енергії для нових наукових звершень.

Вчена рада Луганського національного університету імені Тараса Шевченка,

Вчена рада Інституту економіки промисловості НАН України,

Редколегія журналу «Економічний вісник Донбасу»

Інститут економіки промисловості
Національної академії наук України

Державний заклад
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Економічний вісник Донбасу

№ 3 (57) 2019

Здано до склад. 30.09.2019 р.
Підп. до друку 10.09.2019 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет.
Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 31,0.
Наклад 350 прим. Зам. № 1448.
Ціна вільна.

Виготовлювач

**Відділ інформатизації наукової діяльності
Інституту економіки промисловості НАН України**
вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057
Тел.: (050) 476 55 63
E-mail: slaval.aenu@gmail.com

Надруковано

**Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»**
к. 115, вул. Ковалю, 3, м. Полтава, 36014; тел.: (0532) 50-24-81
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3827 від 08.07.2010 р.